

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER

ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayınlanan
ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR.

*International peer-reviewed journal
published in Turkish, English and Arabic.*

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergidir
International peer-reviewed journal published
in Turkish, English and Arabic

Yıl/Year: 7 Cilt/Volume: 7 Sayı/Issue: 14 Güz/Autumn 2017 ISSN: 1309-6672

Sahibi / Owner:
(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(Of Behalf of Bingol University Social Sciences Institute)

نيابتا عن جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية
Doç. Dr. Yaşar BAŞ

Editörler / Editors / المحررون

Doç. Dr. Yaşar Baş
Yrd. Doç. Dr. Fikret Osman
Yrd. Doç. Dr. Yılmaz Irmak
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Güven
Yrd. Doç. Dr. Muhammed Çetkin

Yayın Kurulu / Editorial Board / هيئة التحرير

Prof. Dr. Ali Abouzeid Doç. Dr. Kazuaki Sawai
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim Al-Tayış Doç. Dr. Mustafa Kırkız
Prof. Dr. Ahmet Gürbüz Doç. Dr. Nusretin Bolelli
Prof. Dr. Hakan Olgun Yrd. Doç. Dr. Abdünnasır Süt
Prof. Dr. Hasan Çiftçi Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kayıntu
Prof. Dr. Hikmet Tan Yrd. Doç. Dr. Beşir Koç
Prof. Dr. Muammer Erdoğan Yrd. Doç. Dr. Emrullah Ülgen
Prof. Dr. Orhan Başaran Yrd. Doç. Dr. Hakim Abdurrahman Zübeyr el-Babiri
Prof. Dr. Ousama Ekhtiar Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Çaldak
Prof. Dr. Pomytkina Liubov Yrd. Doç. Dr. İsmail Narin
Prof. Dr. Sait Patır Yrd. Doç. Dr. Kasım Tatlıhoğlu
Doç. Dr. Abdullah Taşkesen Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kaya
Doç. Dr. Abdulvahap Baydaş Yrd. Doç. Dr. Mehmet Seyman Önder
Doç. Dr. Cihat Yaşaroğlu Yrd. Doç. Dr. Rudramma Siddheshwar Hiremath
Doç. Dr. Flaudette May Datuin Yrd. Doç. Dr. Tahir Aşirov
Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara Yrd. Doç. Dr. Thamer Hatamleh
Yrd. Doç. Dr. Vedat Avcı

Redaktörler / Redactors / المدققون

Arş. Gör. Adnan Aydınürk (İngilizce) / Arş. Gör. Abdülbaki Kınsun (Türkçe)

E-Dergi Teknik Sorumlusu / Technical Administrated of e-Journal / الموظف الفني

Arş. Gör. Ozan Can Akpınar

Web ve Yazışma Adresi / Web and Correspondence Adress / العنوان البريدي للمجلة

dergipark.gov.tr/busbed / http://busbed.bingol.edu.tr/

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100-BİNGÖL

Tel.: 0 (426) 215 00 17 Faks: 0 (426) 215 00 72

Dergi Tasarım / Journal Design /

Şemal Medya Tasarım Ofisi • semalmedya@gmail.com

Basım Yeri / Place of Publication / مكان النشر

Enes Basın Yayın ve Matbaacılık Ltd. Şti. Litros Yolu, Fatih İş Merkezi No: 12/210
Topkapı / İstanbul Tel: 0212 501 47 63

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ,

Uluslararası hakemli bir dergidir, bahar ve güz dönemi olmak üzere yılda 2 sayı olarak yayımlanır.

Yayım dili, Türkçe, İngilizce ve Arapçadır. Her hakkı saklıdır. Makale son kabul tarihleri: Bahar Dönemi için Şubat ayı sonu, Güz Dönemi için Ağustos ayı sonudur. Her sayı için kapasiteyi aşan başvurular sonraki sayılara aktarılır.

Makaleler, **Urkund** intihal programından olumlu rapor alındıktan sonra yayımlanabilir. Dergimizin yayım kurallarına göre hazırlanmamış makaleler kabul edilmez. Yazıların her türlü hukuki ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Makalelere PDF formatında Enstitümüz web ve DergiPark sayfasından ulaşılabilir. Ancak kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

DANIŞMA KURULU **ADVISORY BOARD** المجلس الاستشاري

- Prof. Dr. Ali Abouzeid Abouzeid Şam Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim al-Tayiş Kahire Üniversitesi, Mısır
Prof. Dr. Ali Yılmaz Gündüz İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz Toraman Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Çakar Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan Oktay Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Olgun Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet Uç Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım Yoldaş Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Canatar İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Çelik Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Takkaç Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Törenek Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa D. Karacoşkun Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Uçar Yüz Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Başaran Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Pomytkina Liubov National Aviation University, Kiev, Ukrayna
Prof. Dr. Reha Saydam Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Sayın Dalkıran Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Turan Öndeş Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut Karabey Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Üzeyir Ok İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Flaudette May Datuin Filipinler Üniversitesi
Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara Kyushu Üniversitesi, Fukuoka, Japonya
Doç. Dr. Kazuaki Sawai Kansai Üniversitesi, Osaka, Japonya
Doç. Dr. M. Şükrü Mollavelioğlu Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer Kanberoğlu Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Keivan Harrasi Tabriz ACECR, İran
Dr. Mohd Nor Hakim Bin Yusoff Malezya Üniversitesi
Dr. Mohd Rafi Yaacob Malezya Üniversitesi
Dr. Mona Sobh Aynu's- Şems Üniversitesi, İskenderiye, Mısır

BU SAYININ REFEREES OF HAKEMLERİ THIS ISSUE هذا العدد من القضاة

Prof. Dr. Kenan Peker	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Sunkar	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki Boyraz	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah Aydın	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir Elmas	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Cihat Yaşaroğlu	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Hamza Altın	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Mevlüt Gül	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Nebi Mehdiyev	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Sıtkı Uluerler	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Yaşar Baş	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Adem Balkaya	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Beşir Koç	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Emine Yeşim Bedlek	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ergün Öz Akçora	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fegani Beyler	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Usta	Kastamonu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kadir Tuğ	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Göksel Akpınar	Akdeniz Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin Bars	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kaya	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Özger	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Müslüm Polat	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nebi Butasım	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ömer Saraç	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özlem Ulucan	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ramazan Özbek	İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Uzeyir Kement	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yavuz Türkan	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yılmaz Irmak	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yusuf Aydoğdu	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zekai Erdal	Mardin Artuklu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zeki Akbakay	Bingöl Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Abdullah TAŞKESEN	9
TOPLUMSAL HAREKETLİLİK BAĞLAMINDA 6-7 EYLÜL 1955 OLAYLARININ SOSYOLOJİK ANALİZİ	
Sociological Analysis of the 6-7 September 1955 Events in The Context of Social Mobility	
Hamza ALTIN	27
OSMANLI HİCİV MATBUATINDA ERMENİLERİN OYNADIĞI ROLE DAİR ÖRNEKLER	
Instances on the Armenians Who Served A Function in The Ottoman Satirical Press	
Yaşar BAŞ	45
İSTANBUL YAPILARINDA KARAMÜRSEL OD TAŞININ KULLANIMINA DAİR BAZI TESPİTLER	
Findings on Karamürsel Od Stone Used in The Buildings of Istanbul	
Abdülsselam ARVAS	57
MÜZELER VE ŞAMANİZM: “HURTUYAH-TAS AÇIK HAVA MÜZESİ” ÖRNEĞİ	
Museums and Shamanism: The Sample “Hurtuyah-Tas Open Air Museum”	
Ahmet KAYINTU	65
İMPARATORLUKTAN KÜRESELLEŞMEYE DİL VE İKTİDAR	
Language and Power From Empire to Globalization	
Hamza SİĞİNÇ, Beşir KOÇ	83
SUBLİMİNAL MESAJLAR VE GIDA TÜKETİMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	
Evaluation on Subliminal Messages and Food Consumption	
Bilal BAĞIŞ, Çağlar YURTSEVEN	97
BİNGÖL BAL BORSASI İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ	
A Model Suggestion for a Honey Exchange Market in Bingöl	
Dilek ŞAHİN	115
AKDENİZ ÜLKELERİNDE TURİZM VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ	
Analysis of the Relationship Between Tourism and Economic Growth in the Mediterranean Countries	
Halil ÖZYİĞİT	125
PIERRE DÉSİRÉ GUILLEMET’NİN İLK ÖZEL RESİM ATÖLYESİ VE OSMANLI DEVLETİ’NDE SANAT EĞİTİMİNE KATKISI	
The First Private Atelier of Pierre Désiré Guillemet and Contribution to Art Education in Ottoman Empire	
Kasım MÜMİNOĞLU	139
BERDYAEV FELSEFESİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ	
Basic Characteristics of Berdyaev’s Philosophy	

Kemal KIRANŞAN, M. Taner ŞENGÜN	149
BULANIK-MALAZGİRT HAVZASI'NIN (MUŞ) HİDROGRAFİK ÖZELLİKLERİ Hydrographic Properties of Bulanık-Malazgirt Basin (Muş)	
Mehmet Emin BARS	183
İDEOLOJİK HALK BİLİMİ KURAMI'NA GÖRE ZİYA GÖKALP'İN MASALLARI The Tales of Ziya Gökalp According to Ideological Folklore Doctrine	
Mehmet KAYA	201
SİMKO AĞA İSYANININ TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (1905-1930) Effects of Simko Agha Revolt on Turk-Iran Relation (1905-1930)	
Muhammet Bilal TOLAN	211
ALİ AHMED BÂKESİR'İN ŞAIRLİĞİ VE SERBEST ŞİİR HAREKETİ İÇİNDEKİ YERİ The Poesy of Ali Ahmad Bakathir and His Position in the Movement of Free Verse	
Yavuz TÜRKAN, Mustafa ARPACIK	233
DİN GÖREVLİLERİNİN KATILIM BANKACILIĞINA BAKIŞ AÇISI: BİNGÖL İLİNDE BİR UYGULAMA Perspective of Religious Officials to Participation Banking: An Application in Bingöl Province	
Yılmaz IRMAK	245
BATI AVRUPA TÜRK ÂŞIKLIK GELENEĞİ'NDE ERZURUMLU OZAN ÇELEBİ VE ŞİİRLERİ Erzurumlu Ozan Çelebi and His Poems in the Turkish Ashik Tradition in Western Europe	
Yusuf AYDOĞDU	267
CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK EDEBİYATINDA TOPLUMCU GERÇEKÇİ ŞİİRİN SERÜVENİ (1923-1950) Society Reality in The Republican Period Turkish Literature (1923-1950)	
Murat GÖRMEN Göksel KORKMAZ	283
KURUMSAL RİSK YÖNETİMİ (KRY) OLGUNLUK DÜZEYİ Enterprise Risk Management (ERM) Maturity Level	
Mevlüt KAYA	311
KÂTİP RÜSTEMZÂDE ABDÜLHAMİD EFENDİ'NİN MEKTUPLARI (1924-1966) The Letters of Kâtip Rüstemezâde Abdülhamid Efendi (1924-1966)	
Abdullah ATLI, Mehmet KAYA	331
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN MESLEKİ KİŞİLİK TİPLERİ Vocational Personality Types of University Students	

On dördüncü sayımızla daha iyiyiz...

Sürekli değişim ve gelişim eşyanın tabiatında var. Girdiğimiz süreç, Dergimizin daha iyiye gitmesini zorunlu kılıyor. On dördüncü sayımızda da olumlu değişimleri yansıtmak istiyoruz. Özellikle son sayılarımızın, daha kaliteli bir dergi olarak yayımlanmasını sağlamaya gayret ettik. Uluslararası alan indeksli bir dergi olarak On ikinci sayımızdan itibaren güz dönemi için ağustos ayı sonunu; bahar dönemi için şubat ayı sonunu makale son kabul tarihleri olarak belirledik. Makale geliş ve kabul tarihlerini ilan etmek suretiyle sayımızı çıkarma imkânı bulduk. Dipnot sistemini kaldırarak dergi yazım kurallarını yeniden düzenledik. Metin içinde kaynakların gösterildiği uluslararası APA sistemini esas aldık. Yenilenmiş Türkçe yazım kurallarını, İngilizce ve Arapça çevirileri ile birlikte dergimize ekledik ve web sayfasında ilan ettik.

Bundan sonrası için de bazı zorunlu kriterlerimiz ve uygulamalarımız olacaktır. Bu kabilden olmak üzere yazım kurallarına Makalelerin yayımlanmasını engelleyen önemli hususlar başlığı eklenmiştir. Ayrıca Yazım Kuralları güncellenmiştir. Makalelere yazar adları ve akademik adresleri dışında uluslararası DOI numarası ve yine uluslar arası geçerliliği olan DergiPark yazar ORCID ID numarasının eklenmesi; bir yazarın yılda bir makalesinin yayımlanabilmesi; bazı özel şartlar haricinde, makalelerin en az sekiz ve en çok otuz sayfa ile sınırlandırılması ve DOI numarası gibi esaslar bunlar arasındadır.

Dergimiz, birkaç yıldan beri ASOS ve EBSCO alan indeksleri tarafından taranmakta idi. Bu arada Google Scholar, İSAM ve ve Acarindex gibi index merkezlerince tarama listesine alınmıştı. 2017 yılı bahar döneminde yayımlanan on üçüncü sayımızdan itibaren DergiPark tarafından yayımlanmaya başlanmıştır. Güz döneminden itibaren ve yine DergiPark üzerinden uluslararası DOI numarası ile yayımlanacaktır. Aynı sayıdan itibaren Sosyal Bilimler Atf Dizini (SOBIAD), tarafından dizinlenmeye başlanmıştır. TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından dizini yapılan bir dergi olması yönündeki

başvurumuz onaylanmış; bir yıllık takip-geçiş sürecinin ardından, 2016 yılında yayımlanan 11. sayısından itibaren TR dizini yapılan bir dergi olarak kabul edilmiştir. Bu açıdan şimdiye kadar planlarımıza ulaşmış olduk. Bundan sonra da yeni uluslararası indeksler tarafından taranması için çalışmalarımız devam edecektir.

Dergimiz, DergiPark üzerinden yayımlanmakla beraber, basılı olarak da okuyucuya ulaştırılmaktadır. Geldiğimiz seviye elbette son çizgi değildir ve daha yapılabilecek pek çok şey vardır. Beklentilerin üzerinde talep ve ilgi çekmesi bizleri zorlamış, ancak Cenap Şahabeddin'in "gündüz kandilini hazırlamayan gece karanlığa hazır demektir" ifadesinde yerini bulan düşüncesiyle karanlığa bir mum yakmak kabilinden çalışmalarımızı arttırmak bakımından daha teşvik edici olmuştur.

Bu vesileyle emeği geçenlere bir daha teşekkürlerimi sunuyor Dergimizin insanlığa ve bilime katkıda bulunmasını temenni ediyorum.

Editör
Doç. Dr. Yaşar BAŞ

TOPLUMSAL HAREKETLİLİK BAĞLAMINDA 6-7 EYLÜL 1955 OLAYLARININ SOSYOLOJİK ANALİZİ

Sociological Analysis of the 6-7 September 1955 Events in The Context of Social Mobility

Abdullah TAŞKESEN¹

Geliş: 07.09.2017 Kabul: 19.09.2017

DOI: 10.29029/busbed.337105

Öz

Bazı maksatlı çevrelerin kışkırtmaları sonucu, gayrimüslimlere karşı meydana getirilen 6-7 Eylül 1955 saldırıları, hala Türk siyasal hayatındaki gizemliliğini korumaktadır. 6-7 Eylül Olayları aradan bunca yıl geçmesine rağmen, ne hukuki, ne siyasi ne de uluslararası ilişkiler bağlamında olayların üzerindeki sır aralanmamış, delilleriyle vuzuha kavuşturulabilmiş değildir. 6-7 Eylül 1955 olaylarını hayata geçirmek isteyen organizasyonlar, Türk toplumunun sosyal, siyasal ve sosyo-psikolojik yapısını “toplumsal olayların determinizmi” bağlamında tetkik etmiş, olayların siyasi ve uluslararası boyutunun nerelere kadar gidebileceğini hesaplayabilmişlerdi. Hesap sonucu şu idi: Türk toplumunun yapısı, üç değer üzerinde oldukça hassastır; vatan, bayrak ve Kur’an. Sosyal yapının özünde toplumsal determinizmin ağırlıklı olduğu göz önünde bulundurulduğunda insanların yaşadığı toplumsal şartlara bağlı olduğu, toplumsal isteklerin özünde de iradenin edilgen bir rol oynayacağı kaçınılmazdır.

Bu çalışmada; 6-7 Eylül 1955 olaylarında gayrimüslimlere karşı sahneye konulmak istenen siyasi tertiplerin yansira DP hükümeti ve Türkiye Cumhuriyetinin uluslararası camia nezdinde yıpratılması, İngiltere’nin Kıbrıs sorununda Türklere vereceği diplomatik mesaj, Türkiye’nin muhtelif bölgelerinde ağırlıklı olarak Rumlar olmak üzere, gayrimüslimlere karşı sahnelenmek istenen ötekileştirme ve siyasi kışkırtmalar üzerinde durulacaktır. Daha sonraları, ülkede istikrarı sağlayan hükümetlere karşı, düzeni bozmayı gelenekselleştirenlerce oluşturulan

1 Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
e-mail: ataskesen@bingol.edu.tr

kapalı-gizli-karanlık organizasyonların faaliyetleri dolayısıyla yaşanan toplumsal olayların organizatörlerinin siyasi ve uluslararası emellerine değinilecektir. Günümüze kadar yaşanan toplumsal olayların ve tabii ki darbelerin gerçek fail ve düzenleyicilerinin adli ve hukuki bağlamda tespit edilememesinin sosyolojik nedenleri vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal Hareketler, Siyaset, Basın ve Siyaset, 6-7 Eylül 1955 Olayları.*

Abstract

The events of 6-7 September 1955 which emerged against non-Muslims in the wake of provocations of some designed groups still keep its mystery in Turkish political life. Although many years have elapsed since then, the secrets of the events have not reached the point of view of judicial, political or international relations, and could not be revealed in the light of evidences. The organizations, which wanted to carry out the events of 6-7 September 1955, examined the social, political and sociopsychological structure of Turkish society in the context of “determinism of social events” and was able to calculate how far the political and international dimension of events could go. Our social construction is very sensitive on the three values; ‘Homeland, Flag and Qoran’. Considering that social determinism predominates in the essence of social construction, it is unavoidable that willpower play a crucial role in the core of social demands that ‘people depend on the social conditions in which they live’. In this study; besides the political schemes to be put on the scene against non-Muslims on the events of 6-7 September 1955, The defeat of the DP government and the Republic of Turkey in the international community, Britain’s diplomatic message for the Cyprus issue to give to the Turks and Political and othering incitements to be staged against non-Muslims (mainly against the Greeks) in various regions of Turkey will be emphasized. Afterwards, the secret and back door activities of the organizations moved against the government by the groups who used to derange, so the political and international wishes of the organizers of the accordingly emerged social events will be handled in turn. The sociological reasons for the fact that the real perpetrators and organizers of the experienced social events (especially military coups) that have not been detected yet in judicial and legal contexts will be emphasized. There will also be addressed at political and international ambitions of the organizers of the experienced social events.

Keywords: *Social Movements, Politics, Press and Politics, 6-7 September 1955 Events*

Giriş

6-7 Eylül olayları tam da Kıbrıs sorununun Türk toplumu ve dış dünyanın gündeminde iken patlak vermişti. İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'nda itibar kaybetmesi üzerine, petrol taşımacılığında stratejik öneme sahip olan Kıbrıs adası üzerinde hesaplar yapmaya başlamıştı. Adanın stratejik önemini bilincinde olan İngiltere, savaş sonrası itibarını tekrar kazanmak ve dünya kamuoyunda varlığını kabul ettirebilmek için Kıbrıs'ta siyasi, iktisadi ağırlığını hissettirmek istiyordu. İngiltere, gerek Kıbrıs'ta gerek ise Ortadoğu'da kolonyal emellerini devam ettirmenin peşinde idi. Nedenleri farklı da olsa buna gerek Kıbrıs'ta gerek Türkiye de iki engel vardı. Kıbrıs'ın tekrar İngiliz sömürgesi olmasını istemeyen güçlü sol hareketler ile Türkiye'de güçlü muhafazakâr Milliyetçi Demokrat parti. Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 tarihinde tek başına iktidar olmasıyla birlikte Yunanistan ile ilişkilerini gayet sıcak tutmuş, öyle ki, hiçbir sorunu olamayan iki güçlü müttefik ülke haline gelmişlerdi. Karşılıklı ziyaretler en üst seviyede gerçekleşmişti. İki ülkenin devlet başkanları (Yunan Kralı ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı) karşılıklı olarak birbirilerini ziyaret ediyorlardı.

İki ülkenin sıcak ve dostane ilişkilerinden rahatsız olan karanlık organizasyonlar Yunan ve Rum tarafına "Enosis" fikrini körüklerken, Türk tarafına da "Kıbrıs Türk'tür" derneğini kurdurttular. Bu yapılanmadan amaçlanan her iki toplum gençliğinin milli ve manevi duygularını tahrik etmek ve yaşanan sıcak diyalogu bozmaktı. Basın, DP'nin aleyhine yazı ve raporlar yayınlıyor, hükümetin meclise ve kamuoyuna açıklamaları olmamasına rağmen, toplum yakında sıkıyönetim ilan edileceğine inandırılmaya çalışılıyordu. Öyle ki, 6 Eylül 1955 tarihli İstanbul Ekspres Gazetesi toplumda infial uyandırmak için ikinci baskı olarak "Atamızın Evi Bomba ile Hasara Uğradı" başlığı ile çıkarken, halkı sokağa çıkmaya davet edercesine gençliğin milli duygularını ajite edici açıklamalarda bulunuyordu. Ayrıca adı geçen basın organı: 6 Eylül 1955'te saat 13'te radyo Selanik'te bir bomba patladığı haberini geçti. İstanbul Ekspres ayrıca akşam baskısına, "Atamızın Evi Bomba ile Hasara Uğradı" manşeti ile çıkıyordu. İttidal yerine sürekli olarak gerginliği tırmandırmak, organizatörlerin büyük silahı haline gelmişti. Sonra bir adım daha ileri giderek kışkırtıcıları daha da tahrik etmek için zayıfın bilançosunu vermeye başlamıştı. "6 Eylül 1955 saat 19:00 da Pangaltı da bir Rum işyeri Haylayf Pastanesinde başlayan 6-7 Eylül olaylarında 4 bin 214 ev, 1.004 işyeri, 73 kilise, bir Sinagog, iki Manastır, 26 okul ve aralarında fabrika otel ve bar gibi yerlerin bulunduğu 5 bin 317 mekân saldırıya uğradı". 7 Eylül 1955 tarihli "Yeni Sabah Gazetesi halkı kışkırtmak ve galeyana getirmek için şu başlık ile çıkmıştı; "Selanik'te Atatürk'ün Evine Atılan Bomba Halkı Galeyana Getirdi". Aynı gazete İngiliz kışkırtmasına da yer veriyor, İngiltere Kıbrıs'a muhtariyet (Özerklik) vereceğini resmen açıklıyordu. Basının büyük bir kısmı ağız birliği etmişçesine toplumu tahrik ediyor, DP'yi zor durumda bırakmak için iktidar muhalifleri ile

birlikte, ağırlıklı olarak öğrenci ve tahripçiler olarak nitelendirilen milli duyguları kabartılmış eğitimsiz grupların kışkırtması ön plana çıkıyordu. Ayrıca basın olayları dünya kamuoyunu çarpıtıp, kargaşa ve belirsizlik yaratarak yalan haberler de veriyordu. Zafer Gazetesi “İstanbul ve İzmir’de Örfi idare (sıkıyönetim) isterken, ayrıca “İstanbul ve İzmir’de dün çok müessif kargaşalıklar oldu” manşetini atmıştı. Yine Zafer Gazetesi “Selanik’te Menfur Bir Tedhiş Hadisesi” aşlığı ile toplumu kışkırtıyordu. Hürriyet Gazetesi, 8 Eylül tarihi nüshasında “Nümayiş Gecesi Tahrifat Yapan Otuzdan Fazla Komünist Yakalandı” (Akgül, 2013). Basın olayların vukuundan önce de İngiltere’nin kışkırtmasıyla toplumu geriyordu. Mesela; 2 Nisan 1955 tarihli Akşam Gazetesi olaylardan çok önce “Kıbrıs’ta İnfialklar Dün de Devam Etti” başlığı ile hem toplumu geriyor hem de ileride yaşanacak olayların alt yapısını hazırlıyordu. Haber başlığının akabinde “İngiliz subaylarının bindikleri otobüslere ve evlerine bombalar atıldı. Tevkifer yapıldı. Haberin altında da “Kıbrıs Türkleri, İngiltere’den can ve mallarının korunması için tedhişçilere karşı sert tedbirler alınmasını istediler” başlığı ile Kıbrıs’ta yaşayan Türklerin can ve mal güvenliğinin sağlanması için adres olarak Türkiye yerine İngiltere’yi gösteriyordu. 7 Eylül 1955 tarihli Yeni İstanbul Gazetesi ise, “Atatürk’ün doğduğu eve yapılan iğrenç tecavüzden sonra, “İstanbul ve İzmir’deki hadiseler üzerine örfi idare (sıkıyönetim) ilan edildi. Akabinde ise, “Taksim Meydanında saat 18’de toplanan gruplar kısa zamanda şehrin muhtelif bölgelerine dağılarak birçok dükkânı tahrip ettiler ve kiliseleri ateşe verdiler, şehre tank ve askeri birlikler sevk edildi” tahrik edici başlıklar ile çıkıyordu.

1952-1953 yıllarında Türkiye ve Yunanistan birlikte askeri tatbikatlar yapıyor, Yunanistan Kralı ve Türkiye Cumhurbaşkanı karşılıklı ziyaretlerde bulunabiliyorlar iken, İki ülke de karşılıklı ticari anlaşmalara imza atabilecek ilişkiler yaşıyorken, gizemli bir şekilde ilişkilerin bozulması tesadüfi değildi. Mesela, 28 Kasım 1952 tarihli Vakit Gazetesi yaşanan sıcak ve dostane ilişkileri şu başlık ile veriyordu: “Cumhurbaşkanı Yunanistan’da yürekten sevgi ile karşılandı. “Pireden Atina’ya Kadar Çiçek ve Konfeti Yağmuru”. Majeste Pol; Tarih ve Mukadderat Bugün Birleşmemizi Tam ve Mutlak Bir Hale Getirmiştir” diyordu. 26 Nisan 1952 tarihli Akşam Gazetesi ise, “Türk Heyeti Pire’ye Vardı” başlığı ile Atina’da bugün karşılama töreninden sonra derhal müzakerelere başlanacak ve “Menderes, Yunan kralına Bayar’ın Mesajını Verecek ve Kendisini Türkiye’ye Davet Edecek” gibi sıcak beyanlar veriyordu. İki ülke arasındaki bu sıcak ve samimi ilişkiden rahatsız olan organizatörler planlı bir şekilde dostane havayı bozarak “azınlık politikası” ya da “azınlık sorunu” gibi suni sorunların yaşanması için çaba gösteriyorlardı. Devlet içindeki organizatörlerin kışkırtıcı kesimi, olayların patlak vermesini bahane gösterip, gerek kışkırtıcı kesime gerekse tetikte bekleyen basın – yayın kuruluşlarına hazırlıklı olmalarını işaret edencesine “Atatürk’ün Selanik’teki Evine Bomba Atıldı” haberinin radyodan duyurulması ile belli gazeteler ikinci baskı için

hazırlıklarını bitirmiş şekilde bekliyordu. 6 Eylül 1955 günü saat 13.00 te, devlet radyosu, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve yapılan bombalı bir saldırı haberini duyurdu ve bu haber öğleden sonra İstanbul Ekspres Gazetesi'nin iki ayrı baskısıyla yayıldı (Hızlan, 2005).² Olayların yurt geneline yayılması, gayrimüslimlere karşı nifak tohumlarının toplumda, özellikle büyük kentlerde yaşayan Rumlar'a karşı bilinçli olarak organize edilmiş olduğu görülüyordu. Organizatörler, yaşanacak olaylar sonucunda Rum azınlığın İstanbul'u terk edeceklerini hesaplarırken, diğer taraftan da hükümetin olayları önleyemediğini, ihmalkâr davrandığını, dünya kamuoyunda acziyet içinde olduğunu sergilemek istemişlerdi. Planlanan senaryo sonucunda hükümet suçlanarak 1960 darbesi sonunda Yassıada mahkemelerinde olayların müsebbibi olarak Başbakan Menderes ve kabine arkadaşları suçlanacaktı ve öyle de oldu.

1. Olaylar Nasıl Gelişti

Menderes hükümetinin 1954 seçimlerinden ikinci kez tek başına iktidara oluşu, CHP, Demokrat Parti muhalifleri ve diğer sol gruplar arasında rahatsızlık uyandırmıştı. Esas itibariyle azınlık politikasını hayata geçiren CHP idi, fakat

2 Hızlan ayrıca şu çarpıcı açıklamalara da yer veriyor; 1950'ler Türkiye'sindeki ulusal-siyasal durum, tamamıyla 1930'lu ve 1940'lı yılların devamı olarak görülebilir... Ekonomik hayatın millileştirilmesi ve etnik homojenleştirme gibi... 6-7 Eylül 1955'te İstanbul ve İzmir'de bu kentlerde yaşayan gayrimüslimlerin mülklerine saldırılmıştı. 1955 saldırıları, İstanbul'daki bir cemaatin sona erdiği olmuştur. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes'e göre bu olayların sebebi, milliyetçi Türk basınında da ayrıntılarıyla haberleştirildiği üzere aşağıdaki iki gelişme olmuştur:

1) Sözde Kıbrıslı Rumlar, Kıbrıs'ın Türk azınlığına karşı bir saldırı hazırlığı içindeydi. Bu durumda Hürriyet Gazetesinin yazı kurulu misilleme tehdidiyle karşılık vermiş ve haretle 'İstanbul'da, saldırabileceğimiz yeteri kadar Rum'un yaşadığını vurgulamıştı.

2) İstanbul Ekspres adlı akşam gazetesinin 6 Eylül 1955 tarihli bir haberine göre, Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu Selanik'teki evde bir bomba patlatılmıştı.

Başbakan Menderes, bu olayların Türk halkını öfkeliendirdiğini ve spontane bir biçimde Rum azınlığa saldırdığını iddia etmişti. Birkaç gün sonra, hükümet açıklaması tekrar gözden geçirilerek değiştirildi; buna göre, olaylar Türk komünistleri tarafından planlanmış ve hayata geçirilmişti. Olayları 9 Eylül 1955'te iki binin üzerinde insanın 'komünist' görüşlerinden dolayı tutuklanması izledi.

Yaptığım araştırmalarda yukarıda ifade edilen beyan ve iddialara ve gerçek bir dayanağa rastlayamadım. Ancak Organizatörlerce, 1955'teki saldırıların gerçekte devletin yöneticileri tarafından planlandığını ve hayata geçirildiğini inandıracak/göstebilecek yeteri kadar dayanak oluşturulmuştu. Hükümete karşı başta basın tarafından olmak üzere çok büyük bilgi kirliliği yürütülmüştü. Bilgi kirliliğine şu ifadeler ile destek veriliyordu: Ekonomi ve Bürokrasinin Türkleştirilmesi, Dilin Türkleştirilmesi, Kültür ve Eğitim Kurumlarını Türkleştirilmesi, İskân Politikaları gibi. Ama bu iddialar hükümet tarafından hiçbir zaman doğrulanmamıştı.

CHP'nin, 14 Mayıs 1950 seçimleri sonrasında, 1954 seçimlerini de kaybetmesi sonucu daha sert muhalefet yapma ile birlikte yapıcı olmayan ifade ve beyanatların dozunu artırmış ve toplumu geren kışkırtıcı bir rol üstlenmişti. Kıbrıs o dönemde uluslararası sorun olarak görünmesine rağmen, Türk-Yunan ilişkileri hükümet ve devlet başkanlıkları nezdinde çok iyi görünüm sergiliyorlardı, bilhassa Türk hükümetinin yıpratılması ve zor durumda kalması için bu dostane ilişkilerin bir an evvel bozulması gerekiyordu ve organizatörler bu evrede ilişkilerin bozulması için devreye girdiler. Organizatörler (ki çoğu zaman bunlara karanlık güçler ya da derin yapı ifadesi de kullanılıyor) 1953 yılında Rum kesiminin milliyetçi ve milli duygularını kışkırtmak için “Enosis” fikrini ortaya attılar. Bundan da Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması amaçlanıyordu. Türk tarafı da hemen Yunanistan'ın bu teşebbüsünü onur ve milli bir sorun gösterip “Kıbrıs Türk'tür” derneğini kurdu. Esas itibarıyla o dönem için ne “Enosis” ne de “Kıbrıs Türk'tür” cemiyeti iki ülkenin masasında olan fikri değildi. Bu fikir iki ülke ilişkilerini bozmak isteyen Organizatörler tarafından hayata ivedilikle geçirilmesi istenen bir proje idi.

Olayları organize edenler zaman zaman farklı ifadeler ile zikredilse de klasik Sosyal Hareketlerin hayata geçmesini tetikleyen üç unsur ile karşımıza çıkarlar ve bu üç unsuru klasik sosyal hareketlerin tümünde görmek mümkündür.

- a) Organizatörler,
- b) Kışkırtıcılar,
- c) Tahripçiler (Güven, 2005: 14).

Organizatörler, iki toplumun hassasiyetlerini tespit ile 6-7 Eylül olaylarında millî duygularını bilinçli bir şekilde kullandılar. Halkı bilhassa gençlerin milli duygularını ustaca istismar etmesini başarabildiler. Kıbrıs sorununu mütemediyen gündemde tutulmasını sağlayabildiler. Bu durumdan basın ustaca ve bilinçli olarak en etkin rol oynadı. Tertipleyciler, “Enosis fikri” ile Yunan ve Rum gençlerinin sokağa çıkıp gösteri yapması için yeterli neden olurken, Türk toplumunun da hassas noktalarını tespit ederek gençleri sokağa dökmesini başardılar. Türk tarafı için hazırlanan tuzak şu idi: “Atatürk'ün Selanik'teki Evine Bomba Atılmış”, müze olan evde bulunan Kur'an-ı Kerimler yakılmış ve Türk bayrakları ayaklar altına alınıp çiğnenmiş ve yırtılmıştır. Asılsız olan bu haberler halkın sokağa çıkması için yeterli olmuştu. Ayrıca Organizatörler, 6-7 Eylül öncesi toplumu germek ve kitle psikolojini harekete geçirmek için toplumun gerilmesi ve kitleler üzerinde nefret duygusunun kabarması için üç ayrı yerde, üç kışkırtma yöntemi kullanmışlardı. Olayların organize olduğu, iki toplumu birbirine düşman etme, sıcak ve dostane ilişkileri bozma senaryosunu iki ülke aydın ve yetkililerinin ortak kanısı olmasına rağmen organizatör, kışkırtıcı ve yağmacı yığınların tahriklerine engel olamadılar. Olayların nasıl organize edildiğine Rum asıllı öğretmen Emilia Pandelere şu açıklamayı yapmıştı: “Kabuklu Ceviz Sokağı'ndaki evimizdeyiz. Yemek yiyorduk. Bağrıışmalar, sesler

geldi... Valimiz Fahrettin Kerim Gökay, “Halkımızı itidale davet ediyorum diyor-du” Sesler daha da yükseldi. “Ya Taksim ya ölüm”... Kalabalık üç şekilde geliyordu. Birileri bağıırıyordu, kalabalığı yönlendiriyordu. İkinci grup kırıyordu. Bunu nereden bildiğime gelince bizim pencereden çarşı görülüyordu. Üçüncü grup ise, gelip gasp ediyordu (Koçoğlu, 2008: 112). Yaşananlar basında şöyle çıkmıştı; “İstanbul böyle çöktü” “Varoşlar şehre indi”. “Eylemlerin ardından şehirde yaşayan yedi göbekten İstanbulu Rumlar ülkeyi terk ettiler. İstanbul’un eşsiz kültür mozaiği, 6/7 olayları ile birlikte yerle bir oldu. Şehir, şehirlikten çıktı. İstanbul taşralılaştı.” Ayrıca yapılan tahribatı sıralarken, “İstanbul’daki 74 Rum Ortodoks kilisesinin 70’inde yangın çıktı. Ortalıkta yangınları söndürecek ne itfaiye, ne kargaşayı önleyecek polis ve güvenlik güçleri görünmez oldu, talan edilen Bakire Meryem İkonaları, gümüş şamdanlar, buhurdanlıklar, haçlar, adak eşyaları, yağ kandilleri, parçalanmış tasvirler, mozaikler, freskler tuz buz olup ortalığa saçıldı. Çılgınlık Adalara sıçradı. O arada kiliseden başka, 1 Havra, 8 Ayazma, 2 Manastır, 3584’ü Rumlara ait, toplam 5538 gayrimenkul yıkıldı, yağmalandı. Fatih Sultan Mehmet’le başlayıp 500 yıl süren “ Mala cana, ırza dokunma!” geleneği iki saat içinde yok edildi (Dosdoğru, 1993: 371). Yapılan araştırmalar 6-7 Eylül olaylarında tahrip edilen malların cins ve miktarı değişik miktar ve şekilde gösterilmiştir. Akın’ın araştırmasına göre “iki gün süren olaylarda 3 kişi öldü, 30 kişi yaralandı. 1 Havra, 8 ayazma, 2 Manastır ve 3884’ü Rumlara ait olmak üzere, 8538 taşınmaz mal harap ve yağma edilerek yakılıp yıkıldı. Yunan kaynaklarına göre 6-7 Eylül gecesi İstanbul’da zarar gören Rum ve Yunan dökümü ise şöyledir: “ 4340 atölye ve mağaza, 2000 konut, 110 lokanta, 33 kilise, 27 eczane, 21 fabrika, 12 otel, 11 klinik ve dispanser, 5 dernek binası, 3 gazete matbaası, 2 mezarlık” (Akın, 2006: 156) tahrip edilmişti. Olayları tertipleycileri bir taraftan Rum ve diğer gayrimüslimlerin mabet ve namus gibi hassas konuları ajite edici beyanlarla kışkırtırken diğer taraftan Türk tarafının hassas olduğu konuları provoke edip ağırlıklı olarak tahripçi grubu kışkırtıyorlardı. Dış dünyaya karşı DP hükümetini zor durumda bırakmak için ölçü sınırlarını aşan eylem ve davranışlarla gayrimüslimlerin dükkân, imalathane ve evleri yağmalanıyordu. Tahrip edilmesi gereken ev, iş yeri, mabet, okul, atölye ve imalathanelerin önemli olanları önceden tespit edilmişti. Amaç dünya kamuoyunun dikkatlerini olaylara çekmek ve bir taraftan gayri Müslimlerin mağduriyetini sergileyip duyurmak, diğer taraftan Türk tarafını zora sokarak hükümeti acziyet içerisinde olduğunu ve olaylar karşısında yeterli tedbirlerin alınmadığı ile suçlamaktır.

2. Basının Kışkırtmaları

Organizatörler, kışkırtıcıları tahrik ederek ağırlıklı olarak basın yolu ile olayların büyümesini körüklüyorlardı. Ana merkez İstanbul olduğu için gençler, “

ellerinde Atatürk'ün büyük boy resimleri, ay- yıldızlı Türk Bayrağı ve Kıbrıs Türk'tür dövizleri olduğu halde Taksim'e doğru katile katile yol almaya başladılar (Milliyet, 1955: 7). Kalabalık ilk önce Taksimde Aya Triada Kilisesi önünde toplanır, bu esnada bir Rum manavın bayrak asmamış olduğu dikkati çeker ve "bayrak as" diye ihtar edilir; ancak bayrak asılmaması üzerine bu dükkân tahrip edilmiştir. Bu tahrip hareketi ile İstiklal caddesindeki bütün Rum dükkânları ve Beyoğlu semtindeki bütün kiliseler tahrip edilmiş ve bütün eşyaları yola atılmıştı. En büyük tahribat Beyoğlu'nda olmuş ve burada yalnızca Rumlara ait dükkânlar ve mağazalar tahrip edilmiş ve yolda bulunan otomobiller atışa verilmişti (Ayaz, 2015: 85). Olayları organize edenler gençlerin kitle psikolojisini çok iyi organize etmişlerdi. Tıpkı 31 Mayıs-14 Haziran 2013 tarihleri arasında yine aynı yerde hayata geçirmek istedikleri Gezi Parkı olaylarında "ağaç kesilmesini katliam olarak lanse etmek, parktaki ağaçların kesilmesi ve yerlerine AVM yapılışını protesto etmek istediklerini" beyan etmişlerdi. Amaçları, başta İstanbul olmak üzere ülkede asayiş ve huzuru bozmak, hükümeti yıpratmak, toplumu karamsarlığa sürüklemek, ülkeyi güvensiz ve ziyaret edilmesi sakıncalı hale sokmaktı. Daha sonra "*Ağaç Kesmek Bahane*" diyerek hükümete karşı olan nefret duygu ve beyanlar ifade edilmişti. Gezi olayları öncesinde de organizatörler Taksimdeki bazı lüks otellerin alt katlarını ve çadırları hastane ve revir olarak hazırlamışlardı. Organizatörler, 6-7 Eylül 1955 olaylarında da Atatürk'ün Selanik'teki evine Rumlar tarafından bomba atıldığını bahane gösterirlerken, Gezi parkı olaylarında ise, "parktaki ağaçların kesileceğini" bahane göstermişlerdi. Her iki olayda da dünya kamuoyuna haykırdıkları bahane ile asıl amaç farklıydı. Her iki toplumsal olayda da amaç ülke ve toplumda, yıldırma, belirsizlik, kaos ve umutsuzluk yaratmak, ülkenin yönetilemeyecek halde olduğunu dünya efkar-ı umumiyesine göstermekti. Ayrıca kitlelerin arasına çapulcu, yağmacı, ahlak ölçüsünü aşan cahilleri de katarak dış dünya karşısında hükümeti zora sokan görüntülerin servis edilmesi vardı.

6-7 Eylül olaylarında Gayri Müslimlere göre yaratılmak istenen ana neden, Türklerin sosyal yaşamın her alanında toplumu homojenleştirme politikası yatmaktaydı. Toplumu gruplaştırma, damgalama, simgeleme, örgütlenme, kutuplaştırma, ön hazırlık ve imha (yok etme) etme politikası yürütülmek isteniyordu.

"Kirtzopoulos kutuplaşmayı şu ifadeler ile dile getiriyordu." Özel Harp Dairesi Seferberlik Tetkik Kurulu (O.H.D.S.T.K.) tarafından büyük bir ustalıklarla örgütlenir. Papağos-Eden çatışmasından sonra Kıbrıs Türk Dernekleri, E.O.K.A.'nın Türklerle karşı katliamlar yapacağını söylentilerini yaymaya başlar; Böylelikle ülkede yaşayan " Rumlar" aleyhine güçlü bir müdahale talebinde bulunurlar. Yalancı beyanlar günlük Türk gazetelerinde yayınlanır (Tercüman, Hürriyet, Yeni Sabah, Ulus, Son Posta vs.). Makalenin çoğunda İstanbul Rumlarının E.O.K.A.'ya kaynak

sağladığını, Patrikhane'nin de Makarios için bağış kampanyaları organize ettiği iddiası yazılıdır. Son olarak da 28. 08. 1955 'te Kıbrıs Türklerinin katledilecekleri söylentileri yayılarak halka "Rumlara" karşı hazırlıklı olma çağrısında bulunurlar" (Kiratzopoulos, 209: 104).

Hâlbuki olaylar öncesinde Türk ve Yunan hükümetleri arasında sıcak ve samimi dostluklar yaşanıyor ve her iki ülke devlet ve hükümet başkanları nezdinde ziyaretler gerçekleşiyordu. Yaşanan ve yürütülen ikili ilişkiler organizatörlerin hoşuna gitmemiş olacak ki, her iki ülkede de toplumu bilhassa gençleri kıskırtma ihtiyacı hâsıl olmuştu.

İki ülke arasındaki ilişkiler sıcak ve dostane olsa da Türkiye, 1934'te yaşanan ve Türklere karşı Trakya'da hayata geçirilen olaylardan dolayı mesafeli durmasını bilmişti. Zira "Batı Trakya'da Türklerin perişan halleri senelerden beri, medeni âlemin gözü önündeydi. Yunan zulmünden kurtulmak için, hayatlarını hiçe sayarak, kendilerini nehirlere, denizlere atarak kaçmaya çalışıyorlar. Şimdi Kıbrıs'taki ırkdaşlarımız da Yunanlıların eline verildiği takdirde onların da aynı akıbet ile karşı karşıya kalacaklarına hiç şüphe edilmemelidir" (Sakin-Dokuyan, 2010: 58). Dolayısıyla organizatörler her iki ülkenin hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak toplumu gelecek biçimde olayların patlak vermesini organize ettiler. Albay Grivas,³ EOKA'nın başına kasten geçirildi. Georgios Grivas, Türk toplumuna karşı tahammülsüz ve husumet besleyen bir askerdı. Türk tarafı Grivas'ı tanıyordu. Organizatörler, Albay Grivas'ı EOKA'nın başına geçirmesiyle birlikte katliamlar başladı. Türk tarafının genel algısında olayların organizatörünün İngiltere olduğu kanaati hâkim idi. Bundan dolayı Türk hükümeti de notayı Yunanistan yerine İngiltere'ye vermişti. Senaryoya göre, (ki bunu hazırlayanlar İngiliz provokatörleri (kıskırtıcıları) olduğu sonradan İngiltere'nin Ada'da üs talep etmesi ile kendini gösterecek idi) Türk tarafı ve Türk hükümetini zora sokmak için olayın tertipçileri, söz konusu kargaşadan Menderes'i ve Türk hükümetini sorumlu tutacaktı. Adanın ikiye bölünmesi, İngiltere'nin hesabına gelmiyordu. Gerek Türkiye gerekse Yunanistan'ın NATO üyesi olması İngiliz senaryoya uygun değildi. İngilizler, Adanın bir İngiliz sömürgesi olarak kalmasından yana idiler. Adada sorunlar çıkartmak, sonrada yaşanan sorunlara hakem ya da arabulucu olarak Ada üzerinde söz sahibi olmak İngiltere'nin daha çok işine yarıyordu. Böylece, "Atatürk'ün Evine Bomba" atılacak, biraz tahribat olacak, Türkler, yaşanan tahribatlar sonucu

3 Georgios GRİVAS.; 1898-1974 yılları arasında yaşadı. Kıbrıs asıllı bir Yunan askeri idi. 1919 yılında Yunan vatandaşı olmuş, Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusunda da görev almıştı. Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması anlamına gelen ENOSİS fikrinin öncüleri arasında idi. 1964 yılında Kıbrıs'taki Türk köylerinde yapılan katliamlarda Kıbrıs Ulusal Muhafız Birliği ve Kıbrıs'taki Yunan birliklerinin komutanı idi. 1971 yılında Kıbrıs'a geri dönmesinin esas amacında Enosis'in gerçekleştirilmesi düşüncesi bulunmakta idi. www. filozof.net. Erişim Tarihi: 15.08.2017.

Türkiye’de başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerinde yaşayan Rumlara misilleme olarak ev ve işyerlerini tahrip edecekler, böylece Türklerin tahripkâr, çapulcu ve uyumsuz olduklarını kamuoyuna göstermiş olacaktı. Senaryo ve provokatif eylem organizatörlerin istedikleri gibi yaşandı, fakat yaşanan oyun hiçbir zaman Türk hükümet ve resmi makamları tarafınca kabul edilmedi. Rumların Selanik’teki Atatürk’ün evine bomba atması, Bayrak yakmaları ve Kur’an-ı Kerime saygısızlık yapmaları sonucu o sıralar Londra Konferansı için İngiltere’de bulunana Fatin Rüştü Zorlu’nun eli de güçlenecekti. Fakat sonuç tamda organizatörlerin dediği şekilde sonuçlandı. Fatin Rüştü Zorlu’nun eli daha da zayıfladı halk galeyana geldi, Başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerde Rumlar’ın evleri, iş yerleri, mabetleri tahrip edildi. Olayların faturası, 1960 askeri darbesi sonrası idam ile yargılanan Menderes’in önüne gelmişti. Demokrat Parti’nin itibarını düşürmek, uluslararası kamuoyunda yıpratmak ve Türk toplumu nazarında da itibarsızlaştırmak için her ay ya da her yıl farklı senaryolar sergileniyordu. 22 Kasım 1952 yılında Malatya suikastı gerçekleştiriliyordu. Öymen’in ifadesine göre, “Dinci basın yayınlarında Yalman’ın, o zamanlar “Selanikli” veya “dönme” gibi sıfatlarla ifade edilen “Sebetayist” gruplara mensup olduğu, dolayısıyla “Yahudilikle” ilişkisi bulunduğu- bazen ima yoluyla, bazen doğrudan doğruya- ileri sürülüyordu. Ayrıca, onun “mandacılık yaptığı, Ermeni yanlısı olduğu, gazetesinde, “güzellik müsabakası düzenleyip Türk kızlarını teşhir ettiği” gibi rivayetler ortaya atılıyordu (Öymen, 2014: 347). İstikrarın bozulmasını teşhir için sonraki dönemlerde Atatürk’ün büstlerine saldırılar sahneye koyulup yaşananlardan hükümet sorumlu tutulmuş ve menfi propaganda yapılmıştı. Menderes hükümetinin Atatürk’ü koruma kanununu çıkarması yaşanan bu olaylardan sonra gerçekleşmişti.

6-7 Eylül olaylarının azmettiricisi olarak o dönemde Selanik Hukuk Fakültesi’nde okuyan Oktay Engin⁴ isimli genç “tetikçi” olarak seçilmişti. Yunan

4 Oktay Engin: 1955 yılında Selanik Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisiydi. 6-7 Eylül olaylarında tetikçi olarak seçilmişti. Fakat bu ithamı hiçbir zaman kabul etmemişti. Toplumumuzda genel kaniya göre, Selanik’teki bombayı o zamanki adıyla “ Milli Emniyet Teşkilatı” yani bugünkü ismiyle MİT koymuştu. Oktay Engin, 22 Ocak 2001 yılında Yeni Şafak gazetesinden Nasuhi Güngör’e vermiş olduğu Röportaj’da, 1956 da Türkiye’ye geldiğini, 1960 yılına kadar belediyede çalıştığını,1960 darbesi sonrası Yassıada’da 93 gün kaldığını, herkesin Oktay Engin’in MİT mensubu olduğunu bildiğini, fakat kendisinin hiçbir şekilde MİT’te görev almadığını ve herhangi bir ilişkisinin olmadığını zikretmiştir. Ancak yine kendi ifadesi ile 1970’li yıllarda Emniyet Genel Müdür Yardımcısı olarak görev yaptığını, ondan evvel de Kaymakamlık yaptığını ifade etmiştir. Yaptığımız araştırmalara göre Oktay Engin, 22.02.1992 ile 18.09.1993 yılları arasında Nevşehir Valisi görevinde bulunmuştur. Yine TBMM başkanlığı görevinde bulunmuş Hüsamettin Cindoruk’un 08. 09. 2005 tarihinde Haber 7. Com’da yer alan beyanatına göre, “Bombayı, Selanik Konsolosluğunda kavas (Elçilik ve Konsolosluklarda koruma görevlisi) olan Mehmet Ali isimindeki bir zat Oktay Engin isimli kişiye bir bomba vermişti. Oktay Engin de bu bombayı Atatürk’ün evinde patlatmıştı. Cindoruk devamla “Ben Oktay Engin’i son olarak Nevşehir Valisi iken gördüm. Bu çocuğun yük-

ve Rum tarafı dünya kamuoyunda Türk tarafını mütemadiyen provokatif eylemlerin müsebbibi olarak menfi yönde lanse ederken, Türkiye’de ise, hükümete muhalif ya da zihniyet olarak DP’ iktidarından rahatsız olan çıkar grupları Yunan ve Rumlar ile söz birliği etmişçesine hükümet nezdinde devleti yıpratıyorlardı.

“Kışkırtıcılar, çoğunlukla Türk bayrakları ile Atatürk ve Celal Bayar’ın büst ve fotoğraflarından oluşan donatılara sahipti. Kıbrıs Türk’tür Cemiyeti (KTC)’nin rozetlerini dağıtıyor ve halkı kendi dükkânlarına, evlerine ve arabalarına Türk bayrağı ile işaret koymaya çağırıyorlardı. Göstericiler, halkı tahrik etmek için ya Kıbrıs sorununu kullanıyorlar ya da halk arasında mevcut olan gayrimüslim anti-patisini körüklüyorlardı. ‘Siz ne biçim Türk’sünüz! Tüm halk ayaklandı siz daha hala buraya oturmuş kart oynuyorsunuz’. Hemen birçok kişi kalktı ve saldırganların arasına karıştı” (Güven, 2005: 15). Kışkırtıcılar halkın zaaf noktalarını tespit edip sürekli olarak kışkırtıcı sloganlar atıyorlardı.

Benzer ifade ve kışkırtmalar 19-26 Aralık 1978 yılında Kahramanmaraş’ta, organizatörler toplumda mezhep ve inanç kavgasını körükleyerek kaos çıkarmış, yüzlerce masum vatandaşımızın ölmesine, topluma nifak ve fitnenin girmesini körükleyerek bir arada yaşamayı zorlaştırarak 12 Eylül 1980 darbesini meşrulaştırmanın önündeki toplumsal engelleri kolaylaştırmış ve sıkı yönetim ilanını sağlamışlardı. Maraş olaylarında Alevi- Sünni ayrımı körüklenmişti.

Çorum olaylarında ise, Organizatörler tarafından Mayıs-Temmuz 1980’de önce vali, emniyet müdürü ve milli eğitim müdürünün yerleri tedricen değiştirildi. Toplum daha da germek için Türkiye Cumhuriyetinin Devleti’nin bir Bakanını⁵ öldürerek halkı kışkırtmak için yaşanacak Çorum olaylarının önünü açmış ve olayları meşrulaştırma yolunu seçmişlerdi. Olaylarda onlarca elli yedi vatandaşımız öldürüldü, toplumu germek için pek çok bürokrat sürgün edilerek toplumun birlik dokusunun zedelenmesini gerçekleştirdiler. Olaylarda organizatörler sağ- sol kavgası ile birlikte yine Alevi- Sünni fikri ile kitleleri harekete geçirmişlerdi.

17 Nisan 1977 tarihinde Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu’na Ankara Emek postanesinden adına posta ile gönderilen bombalı koli sonucu vefatı ve sonunda Malatya’da yaşanan olaylar sonucu öldürülen vatandaşlarımızın gerçek failleri hala tespit edilebilmiş değildir. Toplumsal huzur ve barışın zedelenmesini görev haline

selmesi önemlidir. Bence 6-7 Eylül olaylarında hükümetin hiçbir etkisi olmamıştır. Selanik’te patlatılan bombayı ise o zamanki ismi Milli Emniyet Teşkilatı olan MİT koymuştur. Oktay Engin’in daha sonra yükselmesi bunu göstermektedir” şeklinde beyanatta bulunmuştur (Hüsamettin Cindoruk: Bombacı Mitçi Vali Oldu. Haber 7.com. 14.08.2017).

5 Gün SAZAK, 21 Temmuz 1977 tarihinde kurulan koalisyon (AP, MSP ve MHP) hüküm - tinde MHP’nin adayı olarak parlamento dışından Gümrük ve Telek Bakanı olarak görev almıştır. 27 Mayıs 1980 tarihinde teröristlerce öldürülmüştür (Kişisel hatıralarım. Abdullah Taşkesen).

getirmiş organizatörlerin her zaman tetikte beklediği artık bir algı haline gelmiştir.

6-7 Eylül 1955 olaylarının arkasındaki organizatör ülkenin İngiltere olduğunu yıllar sonra bir mülakatında Rum lider Klerides “İngilizler Ada’nın bir İngiliz sömürgesi olarak kalmasını istiyordu. Kıbrıs’ın bölünmesinden yana değillerdi, çünkü eğer Ada’nın yarısı Türkiye’ye, diğer yarısı Yunanistan’a gitseydi, İngiliz üsleri Ada’da kalmazdı. Hem Yunanistan hem de Türkiye NATO üyesiydi. İngilizler Kuvvetlerin dengede bulunmasını istiyorlardı. Ne biz kazanabilecektik ne de Türkler” (Angelidis, 2005). Kıbrıs’ın stratejik önemi yüzyıllardan beri İngilizler için değişmeyen devlet politikası olmuş ve siyasilerin vazgeçemeyeceği bir hal almıştı. Hükümetler değişse de İngilizlerin Ada politikası değişmemiştir. İngilizler Adayı asla iç politika malzemesi olarak görmemişlerdir. İngiliz hükümetleri Kıbrıs’ın Akdeniz’deki stratejik konumunu bildikleri için Türk ve Yunan dostluk ve yakınlaşmasını arzu etmezlerdi. Hatta Çözüm için İngiltere’de bulunan Türk Dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorluyu çözümsüzlük için kışkırtan da yine İngiliz Dışişleri Bakanı Macmillan olmuştu. “Macmillan, Zorlu’ya “Türkler görüşlerini konferansın başında ne kadar sert koyarsa, kendileri içinde bizim içinde iyi olur” (Yalçın 2016) diye kışkırtıyordu. İngiltere Kıbrıs Adasının Ortadoğu petrolünün taşımacılıktaki stratejik konumunu, Özellikle Ada’da üs kurma emellerini, Türk, Yunan ve Rum yakınlaşması İngilizlerin Akdeniz’deki emperyal zihniyetine zarar vereceğini biliyordu. Bunun için 6-7 Eylül 1955 olayları öncesi dostane ilişkiler sergileyen Türk ve Yunan hükümet ve devlet başkanlarının tavırları İngiltere’yi rahatsız etmişti ki, çok geçmeden 6-7 Eylül olayları yaşanması İngiltere’nin organizatörlüğünde hayata geçmişti.

6-7 Eylül 1955 olaylarından önce benzer sosyal olayların yaşandığı yer Trakya’da rastlıyoruz. 1934 Trakya olaylarının alt yapısını Almanların antisemitist düşüncesinden etkilendiğini, olaylarda “Yahudilere karşı korkutma, sindirme, dövme, ırza tecavüz ve yağma olaylarını bilfiil gerçekleştiren “yerel tosuncuklar” hangi nedenlerle bu işlere girişmişlerdi?” (Aktar, 2014: 80). İtalyan hükümetinin kışkırtmaları, İngiliz casuslarının etkin rolü olayların gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır.

“1934 Trakya Yahudi olaylarını ancak Türk- İtalyan ilişkilerindeki bu gerginlik kapsamında ele aldığımız zaman dış konjonktürü doğru değerlendirmiş oluruz. Bulgar sınırından bir saldırı bekleyen üst yönetim açısından Trakya tam anlamıyla stratejik bir bölgedir. İngiliz Elçisinin deyimi ile “istenmeyen unsur” olan Yahudilerden “temizlenmesi” işte bu konjonktürde gündeme gelir günlerde kabul edilen İskân Kanununun 9. Maddesi de “Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suretiyle Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeye; casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmaya” İçişleri Bakanlığını yetkili kılmaktadır (Aktar, 2014: 87).

1934 Trakya olaylarını çeşitli bahaneler ile kışkırtan İngiltere, İtalya ve Almanya Trakya topraklarının stratejik konumundan bahsederken, Trakya'nın Tümüyle Türklerden temizlenmesinin emellerini taşıyorlardı. 6-7 Eylül 1955 olayları ile de Kıbrıs'ın stratejik öneminin vurgulayan İngiltere Ada da askeri üs alanı kapmanın peşindeydi.

Yaşanan bütün olaylardan daha sonra (27 Mayıs 1960 darbesinde) Menderes ve arkadaşları sorumlu tutulmuş ve sorgulanmaya tabi tutulmuşlardı. 6-7 Eylül olaylarını provoke eden organizatörler aynı zamanda 27 Mayıs darbesini hazırlayan zihniyet ile ortak hareket eden kişi ya da organizasyon ile birlikte idiler. Menderes ve arkadaşları Yassıada da sorgulanırlarken mücrim muamelesine tabi tutulmuşlardı. Nitekim “Yassıada 6-7 Eylül Olayları Davası, 9 Ekim 1960'da Salim Başol Başkanlığında ilk oturumu ile başladı. Adnan Menderesin savunmasını Av. Burhan Apaydın ile Av. Talat Asal üslendi. Yassıada Mahkemesi Başsavcısı A.Ö. Eğesal, Menderes'e yönelik olarak;

1. 24 Ağustos 1955 Liman Lokantasında Kıbrıs meselesiyle alakalı olarak basına vermiş olduğu sert beyanat ile halkı tahrik etmek
2. Kıbrıs Türk'tür Cemiyetini himaye ile olayları teşvik etmek
3. F. R. Zorlu'nun 28 Ağustos 1955'te Londra'dan gönderdiği şifreli telgraf ile olayların başlamasını tertip etmek
4. Köprülü'nün 5 Haziran 1960 tarihli Yeni Sabah Gazetesindeki iddiaları
5. DP iktidarının, olaylardan gerçek sorumlu olduğu iddiasıyla suçlamalarda bulundu (Demir, 2007a: 54).

Hâlbuki olaylardan sonra (1955-1956) Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti hakkında acılan davalarda suçsuzluğu ispatlanmış ve mahkeme beraat kararı vermişti. Mahkeme Başkanı Rumların Kıbrıs'ta yapmış olduğu katliamları görmemezlikten gelerek olayların müsebbibi olarak hükümet ve Menderesi suçlamıştı. 6-7 Eylül olaylarının Yassıada'ya taşınmasında aktör olarak yine bir DP'li Bakan olan Fuat Köprülü seçilmişti. 1960'ta darbeyi yapan “27 Mayıs rejimi Fuat Köprülü'nün 9 Haziran 1960 tarihli Yeni Sabah'ta yayımlanan “olayları Zorlu istedi, Menderes onayladı, Gedik tertipledi” başlıklı haberi ihbar kabul etti ve 11 sanık aleyhine dava açtı. Sanıklar arasında Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Kemal Hadımlı, Mithat Perin ve Gökşin Sipahioğlu da vardı. Dava 5 Ocak 1961 tarihinde Zorlu, Menderes ve Hadımlı'nın mahkûmiyeti ile sonuçlandı. Diğer sanıklar beraat ettiler. Böylece ‘devlet’ adlı dokunulmaz varlık, tüm suçu siyasetçilerin üstüne yıkarak kendini yine temize çıkardı. Bu ifadeleri doğrulayan beyanatlar Emekli orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu'nun şu ifadeleri ile basına sızmıştı. Sabri Yirmibeşoğlu gazeteci Fatih Güllapoğlu'na yapmış olduğu açıklamaları: “Bak ben sana bir örnek vereyim. 1974'teki Kıbrıs Harekâtı. Eğer Ö.H.D. olmasaydı, o harekât, iki harekât da o kadar başarılı olabilir miydi? (...) Adaya, bankacı, gazeteci, memur görüntüsü altında Özel Harp Dairesi

elemanları gönderildi ve bu arkadaşlarımız, Adadaki sivil direnişi örgütlediler, halkı bilinçlendirdiler. Silahları 10 tonluk küçük teknelerle adata soktular. Sonra 6-7 Eylül olaylarını ele al...- Pardon Paşam anlamadım. 6-7 Eylül olayları mı?- Tabii. 6-7 Eylül de, bir özel Harp işiydi. Ve muhteşem bir örgütlenmeydi. Amaca da ulaştı (Hür, 2015). Aynı minvalde dönemin İstanbul Valisi olan Fahrettin Kerim Gökay' da iktidarı suçlar mahiyette şu beyanatı vermişti. “ 6-7 Eylül Olaylarının çıkışı, yayılışı konusu, 1960 darbesi sonrasında da ele alındı. Azınlık politikalarına bakıldığında, bazı unsurlar için devletin bir program yaptığından söz edilebilir (Hızlan, 2005) Olaylarda Yahudi esnaf ve tüccarların da zarar görmelerine rağmen Başbakan Adnan Menderes'in TBMM'deki konuşmasında “ mağdur olanlar ekseriyet itibarıyla Rum vatandaşlarımızdır. Bunların arasında Türkler de, Ermeniler de vardır” şeklinde konuşup Yahudi tüccarlardan söz etmemiş olması Türk Yahudi toplumunu rahatsız etmişti (*The Jewish Chronicle*, 1955: 1) Bir kaynağa göre tahrip edilen 4359 iş yerinden yüzde on ikisi, yani 523 mağaza Yahudi tüccar ve esnafa aitti. Dünya Kiliseler Konseyine göre sadece Rum Ortodoks klişelerinin toplam tahmini zararı 150 milyon başka kaynaklara göre ise 300 milyon dolardı (Bahcheli, 1990: 2-4). Bir İsrail gazetesine göre ise Yahudi tüccarların uğradığı zararın 500 milyon lira (dönemin dolar kuruyla yaklaşık 180 milyon dolar) olduğu tahmin edilmekteydi (Bali, 2003, 60). Türkiye’de yaşanan benzer toplumsal olaylarda olduğu gibi asıl organizatörler adalet karşısına çıkarılmadı, suç hükümet üyelerinin üzerinde kaldı. Hükümet zararları tazmin etmesine rağmen gerginlik dinmiyordu. DP gerek genel seçimlerde gerekse yerel seçimlerde üstün gelmesine rağmen muhalefetin suçlamaları arasında zikredilen seçimin yapılış şeklindeki rahatsızlığı medya organları tarafından sürekli olarak kışkırtılıyordu. DP'nin “CHP'den aday olup kazanamayan bürokratlar cezalandırıldı. Kırşehir’de seçimi MP'nin kazanması Kırşehir'in ilçe olmasına, Malatya 'da CHP'nin başarılı olması Malatya'nın ikiye bölünerek Adıyaman vilayetinin kurulmasına sebebiyet verdi (Demir, 2011: 102). Türkiye'nin dış politikada yaşadığı demokrasi kültürü eksikliği ve dış olayları yerel zihniyetle algılaması ayrıca iç politikada da malzeme olarak kullanma alışkanlığı günümüze değin bir sorun olarak hala çözülebilmemiş değildir.

Yaşanan olayların organizatör, kışkırtıcı ve tahripçileri ismen net olarak tespit edilemese de Yassıda mahkemeleri ifade ve tutanaklarında görülen bilgi kirliliği ve devlet adamına yakışmayan suçlamalar tutanaklara geçiyordu. “Olaylar sırasında İstanbul'da Emniyet Başmüfettişi olarak görevli olan Nevzat Emrealp, Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti üyelerinin Harbiye'de tutuldukları sırada, olayların arasına tutuklanmış sıfatıyla bir ajan soktuklarını belirtmiştir. Bu ajanın verdiği bilgiye göre: Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti üyeleri olan Orhan Birgit ve Hikmet Bil, olayların bir yerden direktif alarak yaptıklarını ve şimdi ise yüzüstü bırakıldıklarını, gerekirse bu direktif sahibini açıklayabileceklerini ifade etmişlerdir. Bu iddialar karşısında şahitliğine başvurulmuş Orhan Birgit ise iddiayı yalanlamıştır. Kendisinin Adnan

Menderes ve Demokrat parti karşıtı, Cumhuriyet Halk Partisi yandaşı olduğunu belirterek, Menderes'ten böyle bir talimatı almasının imkânsızlığını belirtmeye çalışmıştır” (Naskali, 2007: 156-157). Olayları organize edenlerin kimlikleri genellikle bilinmez, gizemli bir şekilde sır olarak kalan organizasyonlardır. Kimlikleri bilinmediği için kayıt ve tutanaklarda isim ve sıfatları zikredilmez. Sorumlu tutulanlar ise ağırlıklı olarak Kışkırtıcılar oluyor. Kışkırtıcılar olaylara fiili olarak iştirak etmez fakat ifade ve açıklamalarıyla kitleleri yönlendirerek hedef gösterir tahripçilere rehberlik ederler. Kışkırtıcılar bilgi kirliliği, yalan haber, iftira, gerçeklerin su yüzüne çıkmaması için kullandıkları silahlarda bir kaçıdır. Cezayı ise tahripçiler çeker. Tahripçilere kurtarıcı libası giydirilir, olayların ve başarılarına geleceklerin sonucunu düşünmediklerinden akıldan ziyade hisleri ile davranır yasalar karşısında olayların somut birinci delili muamelesi ile karşı karşıya kalırlar.

Bunca olumsuzluklardan sonra komik ve gülünç olaylar da yaşanmıyor değildi. Gazeteci yazar Mehmet Barlas trajik komik olayı şöyle anlatır:” Karanlık bastırdıktan sonra yağmacı kalabalık Beyoğlu'nda İstiklal Caddesi'ne dalınca, mağaza sahipleri yıkımdan ve yağmadan kurtulmak için vitrinlerine Atatürk'ün büstünü koyuyorlar. Rahmetli ses sanatçısı Necmi Rıza'nın da Beyoğlu'nda kendi adını taşıyan bir kumaş mağazası vardı. O telaşla onlarda bir büst bulup mağazanın vitrinine yerleştiriyorlar ve böylece yağmacılar mağazaya dokunmuyor (Barlas, 2009: 1).

Ertesi gün güneş doğunca Necmi Rıza bir bakıyor ki, vitrine koydukları büst Atatürk'ün değil Beethoven'ın büstüymüş. Herkesi Atatürk beni de Beethoven kurtardı, derdi kahkahalar atarak (Bali, 2010: 77).

Sonuç

Demokrat Partinin 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde çok partili siyasal hayata yeni bir heyecan katmış olması ve demokratik usuller ile iktidarın el değiştirmesi siyasal hayatımızda “beyaz ihtilal”, zaman zaman ise “sivil ihtilal” gibi kavramlar ile de zikredilmiştir. Yapılan seçim sonucu “DP % 53,3 ile 408 milletvekili, CHP ise % 39,9 ile 69 milletvekili” çıkarmıştır (Yücel, 2016: 64). DP'nin tek başına iktidar olması, muhalefet tarafından beklenmedik, kabul edilmesi zor bir sonuç olmuştu. Çünkü CHP, kendini ülkenin asıl sahibi olarak görüyordu, muhalefet kavramına tahammülü yoktu. Devletin tüm kadrolarını kendi zihniyetinden bürokrat ve teknokratlar ile doldurmuştu. Dolayısıyla ilk yıllarda “iktidar olurlar ama muktedir olamazlar” düşüncesi bağlamında sessiz ve sakin bir tutum sergilemişti. Demokrat parti ise gerek yurt içi gerekse dış ilişkilerde sağlıklı ve makul bir politika ile Türk toplumunun ve dış dünyanın takdirini kazanmıştı. Türkiye’de uygulanan mali uygulamalar olumlu sonuç vermiş, halk yoksulluk ve kıtlıktan kurtulmuş, gelir seviyesi yükselmişti. Bunun tabii sonucu olarak 1954’te yapılan seçimlerde DP yine yüzde 57,6 ile 503 milletvekili çıkararak ikinci kez tek başına

iktidar olmuştu. DP'nin ikinci kez seçim kazanması karşısında iktidarın yıpratılması düşüncesi, yurtiçi ve yurtdışı muhalifler için politik sorun oluşturmuştu. Organizatörler, muhalifleri yan yana getirip anti demokratik yöntemler ile hükümeti yıpratma ve düşürme senaryolarını harekete geçirdiler. Olayların organizatörü İngilizlerin petrol taşımacılığında kaynaklanan stratejik ve egemenlik emeli yanında Ada üzerinde askeri üsler bulundurma arzusu hiçbir dönemde göz ardı edilmemişti.

Olaylarda dış güçler kadar içeride de karanlık oluşum ve eylemlere rastlamak mümkündür. 1955 yılında Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba attı iddiasıyla yargılanan o dönemde Selanik Hukuk Fakültesi öğrencisi iken Oktay Engin, 1960 darbesinden sonra hapis yatmış sonra serbest bırakılmıştı. Engin önce belediyelerde çalıştırılmış, sonra Kaymakam yapılmış, daha sonra da Emniyet Genel Müdür Yardımcılığına getirilmiş son olarak da 1992- 1993'te Nevşehir Valisi olması tesadüf değildir. Ayrıca E. Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu'nun Gazeteci Fatih Güllüoğlu'na verdiği mülakatta söyledikleri" (...) Adaya, bankacı, gazeteci, memur görüntüsü altında Özel Harp Dairesi elemanları gönderildi ve bu arkadaşlarımız, adadaki sivil direnişi örgütlediler, halkı bilinçlendirdiler. Silahları 10 tonluk küçük tenekelerle adaya soktular. Sonra 6-7 Eylül olaylarını ele al...-Pardon Paşam anlamadım, 6-7 Eylül olayları mı? Tabii. 6-7 Eylül de, bir özel Harp işiydi. Ve muhteşem bir örgütlenmeydi. Amaca da ulaştı". Sorarım size bu muhteşem örgütlenme değil miydi? –E, evet Paşam!" (Hür, 2015) gibi beyanlar hükümetin ne kadar zorda olduğunu açıkça göstermektedir.

Devletin en üst mevkilerinde görev almış zevatın, harice karşı kullanılması gereken beyan ve tartışmaları iç politika malzemesi olarak ifade edilmesi Türkiye'nin uluslararası imajını olumsuz etkilerken aynı zaman da güvenilirliğini ve itibarının zayıflamasına neden olmuştur.

Dönemin hükümetine (DP) muhalif aydın ve entelektüelleri hükümeti olaylara müdahale etmede geç davranmada birinci derecede sorumlu tutarken dış dünya nezdinde de hükümeti suçlayabiliyorlardı.

Demokrat Parti içinde Başbakana politik husumet besleyen muhaliflerden Cihat Baban, Fethi Çelikbaş, Fuat Köprülü, Vali Fahrettin Kerin Gökay gibi bakan, milletvekili ve bürokratların suçlamaları Yassıada mahkemelerinde hükümete karşı delil olarak sunulmuş, politik husumetler milli davalara alet edilmişti.

KAYNAKÇA

- AKGÜL, Elif (2013), “6-7 Eylül 1955’i Basın Nasıl Gördü”, BİA Haber Merkezi, 6 Eylül 2013. İstanbul.
- AKIN, Fatih (2006), *Türkiye’de Azınlık Politikaları & 6-7 Eylül Olayları*, İstanbul, Kum Saati Yayınları,
- AKTAR, Ayhan (2014), Varlık Vergisi ve ‘ Türkleştirme’ Politikaları. İletişim Yayınları, İstanbul.
- ANGELİDİS. Sofa (2005). “Kıbrıs’ta 1973’te Çözüme Yaklaşmıştık” (Mülakat), *To Vima Gazetesi*, 25 Nisan 2005.
- AYAZ, Erhan (2015), “6-7 Eylül Olaylarının Türk Gazetelerindeki Yansımaları”, *International Anatolia Acedemic Online Journal. I*, AA0J, Social Science, 2 (2), pp. 82-92.
- BAHÇELİ, Tozun (1990), *Greck- Turkish Relations Since 1955.*,Boulder, Westwood Press.
- BALİ, N. Rıfat (2010), *6-7 Eylül 1955 olayları. Tanıklar- Hatıralar*, İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- BALİ, N. Rıfat. Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri. Devlet’in Örnek Vatandaşları. (1950-2003) Kitabevi. 2009. İstanbul.
- BARLAS Mehmet (2009), “ Ölümler anıları, ölenler yitirilen geçmişi canlandırır”, *Sabah Gazetesi*, 29 Ocak 2009. Erişim Tarihi: 06 Eylül 2017.
- CİNDORUK Hüsamettin: “Bombacı Mitçi Vali Oldu”, Haber 7.com. Erişim Tarihi: 14.08.2017.
- DEMİR, Şerif (2007a), *Yüksek Adalet Divanı Kararları*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- DEMİR, Şerif (2007b), “Adnan Menderes ve 6-7 Eylül Olayları”, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sy. 12, ss. 37-63.
- DEMİR, Şerif (2011), *Düello. Demokrat Parti’den 27 Mayıs Darbesi’ne Olaylar*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- DOSDOĞRU, Hulusi (1993), *6/7 Eylül Olayları*, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- GÜVEN, Dilek (2005), *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Strateji Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- HIZLAN, Doğan (2005), “Unutmak İstedğim Günlerin Kitabı”, *Hürriyet Gazetesi*, 10 Eylül 2005. Erişim Tarihi: 05 Eylül 2017.
- HÜR, Ayşe (2015), “6-7 Eylül 1955 Yağması ve 1964 Sürgünleri”, *Radikal Gazetesi*, 6.09. 2015. Erişim Tarihi. 06 Eylül 2017.
- KİRATZOPULOS, Vasilis (2009), *Kayıt Olunmamış Soykırım İstanbul Eylül 1955*, İstanbul, Pencere Yayınları.
- KOÇOĞLU, Yahya (2008), *Hatırlıyorum. Türkiye’de Gayrimüslim Hayatlar*, İstanbul, Metis Yayınları.
- NASKALİ, Emine Gürsoy (2007), *6-7 Eylül Olayları Davası Yassıada Zabıtları*, Bayrak Matbaası, İstanbul.
- ÖYMEN, Altan (2014), *Öfkeli Yıllar*, 11. Baskı, İstanbul, Doğan Kitap.

SAKİN, Serdar, Sabit Dokuyan (2010), Kıbrıs ve 6-7 Eylül Olayları, Menderes ve Zorlu'nun Tarihi Sınavı, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

www.filozof.net. Erişim Tarihi: 15.08.2017.

YALÇIN, Soner (2017), "6-7 Eylül Olaylarının Arkasında Kimler Vardı. 6-7 Eylül olaylarını bir de benden dinleyin, Odatv.com. Erişim Tarihi: 07 Eylül 2017.

YÜCEL, M. Serhan (2016), *Çankaya'dan Beştepe'ye. Türkiye'de Cumhurbaşkanı Seçimleri*, İstanbul, Ülke Yayınları.

OSMANLI HİCİV MATBUATINDA ERMENİLERİN OYNADIĞI ROLE DAİR ÖRNEKLER*

Instances on the Armenians Who Served A Function in The Ottoman Satirical Press

Hamza ALTIN¹

Geliş: 11.07.2017 / Kabul: 16.10.2017

DOI: 10.29029/busbed.327880

Öz

Osmanlı Devleti'nde batı dünyası ile ilk temas edenler Musevi, Rum ve Ermeni azınlıklar olmuştur. Bu durum basın konusuna da etki etmiştir. Osmanlı egemenliği altında yaşayan Ermeniler matbaa konusunda erken davrandıkları gibi sonraki dönemde basın alanında da önemli rol oynadılar. Birçok gazete yayınladılar, çok sayıda matbaanın sahibi oldular. II. Meşrutiyet'in ilk yedi ayında Ermenice 34 gazete yayınlanmaktaydı. Ortamdan yararlanmak isteyen gayrimüslim tebaadan Ermeniler, 1914 yılına kadar hemen hemen yaşadıkları bütün şehirlerde gazete çıkardılar. Aynı şekilde hiciv gazeteleri de yayınladılar. Hiciv gazetelerinin bazıları Ermenice yayın yapmaktaydı. Bu türden yayınların içerisinde en fazla ses getirenlerden biri Gavroş gazetesi idi. Gazetenin, mesul müdürü, diğer yönetici ve yazar kadrosu genelde Ermeni vatandaşlardan oluşmaktaydı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Ermeniler, Basın, Hiciv, Kirkor Faik

Abstract

In the Ottoman State who came into contact with the western world were Jewish, Greek and Armenian minorities. This had also affected the press. Armenians who were under the sway of the Ottomans played a crucial role in the press in the later

* Bu makale 08-11 Nisan 2015 tarihinde "Kadim Dostluğun Yüz Yıllık Açmazında Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu: Toplumsal Bellek, Önyargılar ve Gerçekler" isimli sempozyumda sözlü olarak sunulmuş ama yayınlanmamış bildirinin gözden geçirilmiş ve makaleye dönüştürülmüş halidir.

1 Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, haltin@bingol.edu.tr

period as they also acted early in the domain of printing press. They published many newspapers and had possession of a great number of printing houses. Thirty-four Armenian newspaper had been published in the first seven months of the second constitutionalist period. In the same way, they also published satirical newspapers. Some of the satirical newspapers were published in Armenian. Among them, the most influential one was the Gavroş newspaper. The editorial staff, the responsible manager and other administrative staff of the newspaper were the Armenian citizens.

Key words: Ottoman, Armenians, Press, Satire, Kirkor Faik

Giriş

Mizah basının II. Abdülhamid döneminden önce baskılara maruz kalmadığı düşüncesi, yaygın kanaatin aksine yanlıştır. Adı geçen dönemde de mizah basını çeşitli sansür ve baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Sultan Abdülaziz döneminin son yılında gazetelere konu ile ilgili bir tebliğ gönderildi. Tebliğde mizah gazetelerinde yer alan bazı yazı ve resimlerin insanların namus ve haysiyetine dokunduğu, bahsi geçen konuda hassas olunması gerektiği, bu nedenle yayınların Matbuat İdaresi'nce denetiminden gerekliliğinden bahsedilmekteydi. Diğer bir ifadeyle sansür gündeme gelmekteydi.

Abdülaziz tahtan indirilip yerine V. Murat, özgürlük vaatleriyle tahta geçince de durum değişmedi. Sansür kaldırılmasına rağmen gazetelere müdahale devam etti. Bu dönemde yayınlanan bildiride bazı mizah gazetelerinin kapatılması istenmekte, siyasi gazetelerin ise sadece haberleri vermesi gerektiği, insanların namus ve haysiyetine halel getirecek yayınlardan kaçınımlarının zorunlu olduğu vurgulanmaktaydı (Til, 2004: 274).

Söz konusu dönemde yayınlanan mizah gazeteleri şunlardı:

Letâif-i Asâr (1868): Sahibi ve yazarlığını Mehmet Tevfik (Çaylak Tevfik) yapmıştır (Özdiş, 2010: 93). İlk mizah gazetesi olarak bilinen bu yayın, esasen Terakki Gazetesi'nin ilavesidir (Yazıcı, 2011: 1301). Sonradan müstakil hale gelmiştir. Ölçülerini büyüterek resimli çıkmaya başlamıştır. Siyasi tenkitlerde bulunmuş, eleştirilerini şaka yollu yapmaya çalışmıştır (Baykal, 1990: 72).

Diyojen (1870): “Gölge etme başka ihsan istemem” alt başlığı ile yayınlanmaya başlayan gazete (Diyojen, No: 1, 1286), yukarıda bahsettiğimiz gibi, Letâif-i Asâr isimli gazetenin bir ilave gazete olmasından dolayı, bazı basın tarihçileri tarafından ilk mizah gazetesi olarak anılmaktadır.

Teodor Kasap tarafından çıkartılan gazete önce Fransızca, Rumca ve Ermenice yayınlandı. 1870 tarihinden itibaren ise Türkçe yayınlanmaya başladı. Gazetenin Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik ve Ali Bey'in de içinde bulunduğu zengin bir yazar

kadrosu bulunmaktaydı (Çapanoğlu, 1970: 10). “Bir Mahalle Kavgası” (Diyojen, No: 2, 1286), “Matbuat ve Hükümet” (Diyojen, No: 6: 1286), “Takvim” (Diyojen, No: 28, 1286) ,“Varaka” (Diyojen, No: 39, 1286) bazı yazı başlıklarının isimleriydi.

Gazete önceleri haftada bir, sonraları ise iki ve üç kez çıkmaya başladı. “Gazeteye 120. sayıdan sonra karikatürler kondu” iddiası, gazetecilerin yazdığı basın tarihlerinde tekrarlanmıştır (İnuğur,1993: 245). Lâkin bilinenin aksine Diyojen’de resim ve karikatür sayısı yok denecek kadar azdır. Toplam 183 sayı çıkmış olan yayında karikatür sayısı üçü geçmez.

Çingiraklı Tatar (1872): Teodor Kasap’ın, “Hayal” gazetesinin yerine çıkarttığı gazetedir (Baykal, 1990: 79). İlk sayısında “Çingir çingir ben geldim/Çingiraklım hoş geldin” diyerek yayına başlayan gazete şunları yazmaktaydı:

“Ben bu imtiyazı alıncaya kadar (Çingirak takmak kastediliyor) ne zahmetler, ne eziyetler, ne üzüntüler çektim bilir misiniz? Vermek istemiyorlar efendim... Ne hal ise aldım” (Çingiraklı Tatar, No: 1, 1289).

Şafak (1874) : Mihalâki tarafından çıkartılmaktaydı. “İşbu gazete fûnun ve edebiyat ve letaiften bahseder” notuyla yayınlanmaktaydı (Şafak, No: 1, 1290).

Kahkaha (1874): Basiretçi Ali Bey tarafından çıkartılmaktaydı. Haftada iki defa neşir olunmaktaydı. Başmuharriri “م . م . م” , musavviri (resim ve karikatürleri yapan) ise “ع . ف . ع” şeklinde imza atmaktaydı. İlk sayısında tabiri caiz ise gülmenin felsefesi yapılmakta, sonuç olarak hayvanların ağladıkları, inledikleri lâkin gülemediklerinden hareketle söz konusu fiilin sadece insana has olduğu, insanın da bu ayrıcalığının farkına varması gerektiğinin altı çizilmektedir (Kahkaha, No: 1, 1291).

Şarivari Medeniyet (1874) : Gazete önce İstanbul’da yayınlanmaktaydı. Uzun ömürlü olmadığı anlaşılan gazetenin imtiyaz sahibi Arif Efendi isminde biriydi (Şarivari Medeniyet, No: 3, 1290). II. Abdülhamid devrinde aynı isimli bir gazetenin Paris’te yayınlandığı anlaşılıyor. Paris’te yayınlanan gazetenin yayın çizgisinden dolayı bazı sayıları ülkeye girmekte sorun yaşamaktaydı (BOA, DH.MKT., 365/ 43).

Meddah (1875): Nüshası 1 Kuruştan satışa başlanan gazete, ilk sayısında söze başlarken halkın gazete okumadaki rağbetine binaen yola çıkıldığı duyurulmakta ve hükümet-i seniyyeden eğlence gazetesi için “Tab’ ve neşrine istihsal-i ruhsat eyledik” denilmektedir (Meddah, No: 1, 1292). Gazete haftada iki defa çıkmaktaydı.

Geveze (1875) : Bu yayın organı da Mehmet Tevfik’in eseridir. Sahibi ve başyazarı odur (Özdiş, 2010: 93). İlk sayısında pazartesi ve perşembe günleri olmak üzere haftada iki defa çıkacağını belirtmekteydi (Geveze, No: 1, 1291). Fakat uzun ömürlü olamamıştır.

Çaylak (1877): Diyojen ve Hayal ile birlikte en önemli mizah yayını kabul edilir. Aydınlar arasında çok rağbet görmüştür. Bu rağbetten dolayıdır ki gazeteyi

çıkartan Mehmet Tevfik'e lakap olarak "Çaylak Tevfik" adı verilmiştir. M. Tevfik çiçek hastalığından dolayı "Çopur" lakabıyla da anılmaktaydı (Rasim, 1980: 55).

II. Abdülhamid iktidara geldikten kısa bir süre sonra mizah gazete ve mecmualarının ülkede yayınlanması yasaklandı. Bu devirde mevcut olan mizah içerikli gazete ve mecmualar ya yasaktan önceki kısa döneme aittir veya yurtdışında yayınlanmıştır. Bunlardan kısaca bahsetmek gerekirse:

Hayal (1872): Bu yayın organı, II. Abdülhamid tahta çıkmadan önce de yayınlanmaktaydı. Fakat Abdülhamid döneminde kapatılmıştır. Bu gazete de Teodor Kasap ürünüdür. Diyojenden sonra en etkili mizah gazetesi olarak bilinir. Haftada üç kez çıkan gazete mizah diliyle ciddi tenkitlerde bulunmaktaydı (Baykal, 1990: 79).

Tokmak (1901): Gazetenin birinci sayısının ilk yazısı Ziya Paşa'nın meşhur "*Nush ile uslanmayı etmeli tekdir*

Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir." beytiyle başlamakta ve eleştirel mada-
nada çok ağır bir dil kullanılmaktaydı:

"Yıldız kuklasının artık arsızlığı, yüzüzlüğü, taşı aştı, nasihat, tektir hatta bazı bazı, kötek dahi kar etmez oldu. Düşündük taşındık: ya o kafa inadından geçer... Ya parçalarız dedik!..(Tokmak) lamağa karar verdik. Bakalım belki dokuz yumruk bir nasihat yerine geçer!."

Lak Lak (1907): Önceleri Kahire'de çıkan gazete ayda iki kere yayınlanmaktaydı. Sorumlu müdürü M. Fazlı imzası taşımaktaydı. Gazete, birçok konuda II. Abdülhamid'i şiddetli bir şekilde eleştirmekteydi.

Beberuhi (1898): II. Abdülhamid muhaliflerinin ülke dışında yayınladıkları mizah gazetelerinden biri de Beberuhi'dir. Gazete baş sayfasında "*Ayda bir neşrolunur, Osmanlı mizah gazetesidir*" ifadesiyle kendini tanıtmaktaydı (Beberuhi, No: 2, 1898).

Görüldüğü üzere bunlar içerisinde Ermenilere ait bir yayın mevcut değildir. II. Abdülhamid döneminde mizah basını yasak olduğu için bu durum normal karşılanmalıdır. Fakat bazı eserlerde söz konusu dönemde İstanbul'da Ermenice mizah gazeteleri yayınlandığı iddia edilmektedir. Fonograf isimli mizah gazetesi iddia edilen gazetelerden biridir. (Mildanoğlu, 2014: 77).

Mizah gazete ve mecmualarının yayını II. Abdülhamid devrinde yasaklı olması nedeni ile uzun yılların getirdiği birikim Meşrutiyetin ilanından sonra adeta bir çılgınlık halini aldı. Kısa dönemde çok sayıda mizah içerikli yayın piyasayı istila etti. Fakat bunların önemli kısmı uzun süre kalıcı olamadılar. Meşrutiyetin ilanından, I. Dünya Savaşı'na kadar İstanbul ve taşrada çıkan gazeteleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. Adl ve İhsan -1911, 2. Afacan-1911, 3. Agâh Basurcu- 1908, 4. Alafranga- 1910, 5. Âlem- 1909, 6. Arz-ı Hâl-1910, 7. Baba Himmet-1911, 8. Boşboğaz ile Güllâbi -1908, 9. Cadaloz- 1911, 10. Cart Beyim- 1911, 11. Cem -1910, 12. Cici -1911, 13. Cingöz -1908, 14. Coşkun Kalender-1909, 15. Curcuna -1912, 16. Çekirge- 1911, 17. Çingirak (Tarihsiz), 18. Çimdik -1910, 19. Dalkavuk-1908, 20. Davul -1908, 21. Dertli İle Garip- 1910, 22. Edeb Yahu -1908, 23. El-Üfürük -1908, 24. Eşek -1910, 25. Eşref -1909, 26. Ezop-1908, 27. Falaka-1911, 28. Feylosof-1914, 29. Gagaburun ile İbiş (Tarihsiz), 30. Gece Kuşu -1911, 31. Geveze -1908, 32. Gıdık -1910, 33. Gülünçlü Sahne-i Meddah- 1910, 34. Gramofon -1909, 35. Haber Anası -1909, 36. Hacivad -1908, 37. Hande-1910, 38. Hayal-i Cedid -1910, 39. Hayal-i Tasvir-1908, 40. Hokkabaz-1908, 41. İbiş-1911, 42. İğne-1910, 43. İncili Çavuş – 1908, 44. Kâhya Kadın-1910, 45. Kalem – 1908, 46. Karakuş ile Ezop-1908, 47. Karagöz – 1908, 48. Kara Sinan- 1911, 49. Karikatür-1909, 50. Karikatür-1914, 51. Kartal-1909, 52. Kavlak-1912, 53. Kibar -1910, 54. Körük-Tarihsiz, 55. Köylü-1911, 56. Kukuruk- 1908, 57. Lak Lak -1907 (Kahire), 1909 (İstanbul), 58. Lala-1910, 59. Latife-1911, 60. Leylak -1914, 61. Mahkûm-1908, 62. Malum-1910, 63. Mir’at-ı Âlem – 1908, 64. Musahhare -?, 65. Musavver Cellad-1908, 66. Musavver Eşref- 1909, 67. Musavver Karnaval -1908, 68. Musavver Papağan-1908, 69. Musavver Şahika- 1910, 70. Musavver Şakacı-1908, 71. Musavver Şukufe-1910, 72. Münasiptir Efendim-1911, 73. Nasreddin Hoca -1908, 74. Nasreddin Hoca -1914, 75. Nay-1912, 76. Nekregu ile Pişekâr -1909, 77. Neşter- 1909, 78. Perde – 1911, 79. Püsküllü Belâ – 1909, 80. Resimli Tonton Risalesi- 1908, 81. Piyano-1910, 82. Serbaz-1911, 83. Tokmak- 1901(Cenevre), 1911 (İstanbul), 84. Şaka- 1911, 85. Şakrak-1908, 86. Üç Gazete-1908, 87. Yeniçeri- 1911, 88. Yeni Geveze-1910, 89. Yuha- Tarihsiz, 90. Zevzek-1908, 91. Zıdır -1908, 92. Zuhûrî-1908, 93. Zügürt-1911 (Altın, 2014: 65-68).

1. ERMENİ MİZAH BASINI

1.2. Ermeni Kökenli Osmanlı Vatandaşları Tarafından Türkçe Yayınlanan Gazete ve Mecmualar

Osmanlı Devleti’nde batı dünyası ile ilk temas edenler Musevi, Rum ve Ermeni azınlık olmuştur. Bu durum matbaa konusuna da etki etmiştir. Osmanlı egemenliği altında yaşayan Ermeniler de matbaa konusunda erken davranan azınlıklardandı. İlk Ermeni matbaacısı Sivaslı Abgar, Venedik’ten getirdiği makine ve malzeme ile 1567 tarihinde matbaasını kurdu (Altın, 2014: 18).

Osmanlı Matbuat hayatında gayrimüslimlerin özellikle Ermenilerin önemli bir rolü vardır. Ermeniler birçok gazete yayınladılar, çok sayıda matbaanın sahibi oldular. Aynı şekilde mizah gazeteleri de yayınladılar.

1.2.1. Tanzimat Devri

1.2.1.1. Latife (1874):

Gazetenin ilk sayısı olarak bazı kaynaklar 1873 tarihini vermişlerse de birinci sayısında 24 Ağustos 1874 tarihi mevcuttur. Kendini “eğlence gazetesidir” diye tanımlamakta ve perşembe ve pazartesi olmak üzere, haftada iki defa yayınlanmaktaydı (Gerçek, 1939: 28). Bu gazetenin sahibi Zaharya Beykozluyan Efendi’dir. Yayın hayatında sıklıkla kapanma vakaları ile karşılaşan gazete 1875 tarihinden itibaren küçük boyda yayınlanmaya başlamıştır. Latife gazetesi aralıklarla yayınlanmıştır. Osmanlı-Rus Harbinde de yayınına sürdüren gazete doğal olarak bahsedilen zaman diliminde Çarlık Rusya’sını hicvetmiştir (Çapanoğlu, 1970: 18).

(Karikatür-1)

Karikatürlerin de yayınlandığı gazete çeşitli konulara eleştiriler getirmiştir. Ulaşım, vapur hatlarının yetersizliği ve vapurların kalabalık oluşu vb. durumlar tenkit edilen konular içerisindeydi.

(Karikatür-1)

“—Aman efendim ne bu hal, acep bir kazaya mı uğradınız?

—Hayır birader! Üsküdar vapurundan çıktım. Hele bin şükür bir yerim sakatlanmadı” (Latife, No: 1, 1290).

II. Meşrutiyet devrinde de aynı isimle bir mizah gazetesinin varlığına şahit oluyoruz. Söz konusu gazetenin başyazarı Fuad Talat idi (Latife, No: 2-6, 1327).

1.2.1.2. Tiyatro (1874):

İlk yayın tarihi 20 Mart 1290’dır. Baş sayfasında “Haftada iki def’a neşrolunur, eğlence gazetesidir” denilmektedir (Tiyatro, No: 1, 1874). Sahibi ve başyazarı Agop Boranyan, bazı yazılarında gerçek ismini kullanmıştır (Tiyatro, No: 5, 1874).

1.2.2. II. Meşrutiyet Devri

Azınlıklar II. Meşrutiyet devrinde kendi dili ile mizah gazeteleri neşir etmek için istediler. Aram Andonyan Efendi “Romep”i, (BOA, DH.MKT., 1289/ 85), Dimitriyadis Efendi “Sekiço”yu, (BOA, DH.MKT., 2632 /32) Yani Milanidi “Pála Pîpa”yı, (BOA, DH.MKT., 2643/ 73) İstefan Efendi “Feniki” yi (Trabzon’da) (BOA,

DH.MKT., 2689/49) yayınlamak için girişimde bulundular. Yine Trabzon'da Dimitri Sinarapola isimli bir şahıs şimdilik haftada iki defa ve Rumca yayınlanmak üzere "Bondigos" isimli bir mizah gazetesi çıkarmak istemekteydi. (BOA, DH.MKT., 2752/57) Artin Hazar Ebedyan'a "Araks" isimli Ermenice mizah gazetesi çıkartmak için izin verilmişti. (BOA, ZB., 24/ 109) Pavlov Fotyadi'ye Rumca "Pizarmos" (Şeytan) isimli gazeteyi çıkartmak için ruhsat verilmişti (BOA, ZB., 326/ 35) (Arslan, 2005: 122). Bunların dışında Haralambo Kalburcu isimli şahıs "Satıra" isimli bir mizah gazetesi için arzuhal vermişti (BOA, DH.MKT., 2685 /78).

(Resim-1, Kırkor Faik)

Meşrutiyetin ilanından sonra 84 sadece Ermenice veya Ermeni alfabesi, 12 adet ise Türkçe-Ermenice yayın için imtiyaz alınmıştı.

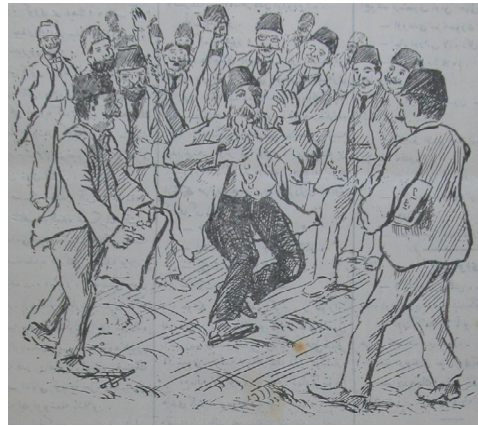
1.2.2.1. Bir Mizah Basını Duayeni Kırkor Faik ve Yayınları

Kırkor Faik aslen Kayserili idi. Müvezzilikten yayıncılığa geçen istisna kişilerden biridir. II. Abdülhamid devrinde Hazine-i Fünun ve Musavver Terakki isimli haftalık iki mecmua yayınladı. Ayrıca bu dönemde birçok kitap yayınladı. Eserlerini yayınladığı yazarlar arasında Nabizade Nâzım, Ahmet Hikmet, Mehmet Celal, Faik Esad ve Faik Reşad vardı.

Münir Süleyman Çapanoğlu, ondan bahsederken şu ifadeleri kullanmıştır:

"Kulaktan atma kordonlu gözlük takardı. Eli enfiye kutusundan çıkmaz, habire çekerdı. Burun delikleri, bıyıklarının üst tarafı ve sakalının bir kısmı enfiyeden lüzucetli bir hal almıştı. Temizliğe hiç dikkat etmezdi. Okumamış fakat muhakkak ki zeki bir adamdı" (Çapanoğlu, 1960: 10). Yazar kahramanımız hakkında ayrıca şu cümleleri sarf etmekteydi:

"Sultan II. Abdülhamid ona rütbe ve nişan vermişti. Göğsü nişanlı ve ünüformalı resmini kütüphanede, oturduğu masanın karşısına duvara asmıştı. Kırkor Efendinin o devirde kalburüstü gelen bazı Ermeniler gibi, bir ismi daha vardı; Faik fakat o Kir-

(Karikatür-2)

kor Faik diye imza atmaz, yayınladığı kitap ve dergilere K. Faik diye yazardı. Kirkor'u hiç kullanmazdı” (Çapanoğlu, 1960: 12).

Esasen o dönemde Ermeni kökenli Osmanlı vatandaşları kendi isimlerinin yanına Müslümanların kullandığı bir ismi eklemeyi adet edinmişlerdi. Kirkor Faik, Ohannes Ferit, Leon Lütfü, Bedros Zeki, Himayak Asım vb. Kirkor Faik sonradan yayın işini bıraktı ve Üsküdar'da bir bakkal dükkânı açtı. Bu hadise üzerine Ahmet Rasim onunla ilgili bir makale kaleme almıştı.

1.2.2.1.1. Geveze (1908):

“Vatan ve millete hadim pazartesi ve pençşenbih günleri neşrolunur, musavver mizah gazetesidir” cümlesiyle kendini tanıtmaktaydı. Nüshası 10 para olan gazete ile ilgili her husus için imtiyaz sahibi Kirkor Efendi'ye müracaat edilmeliydi (Geveze, No:1, 1324). Yani bu gazete de, meşhur basın adamı Kirkor Faik'e aitti. Esasen Kirkor Faik, Geveze isminde birden fazla gazete yayınladı. Matbaa ve idarehanesi için Babıâli Caddesinde 4 numaralı Asır Matbaası adres olarak verilmişti.

Gazetede “Mahalle Şairleri” (Geveze, No: 3, 1324), “Dedikodu” (Geveze, No: 5, 1324), “Gazeteler” (Geveze, No: 4, 1324), “Muallim ile Şakird” vb. bölümler mevcuttu. Ayrıca “Geveze ve Zevzek” muhaveresi yer almaktaydı (Geveze, No: 11, 1324). Geveze'de, okuyucudan mektup ve şikâyetler de yayınlanmaktaydı (Geveze, No: 1, 1324). Geveze gazetesinde yayınlanan bir karikatürde, Ahmet Mithat Efendi'nin etrafını eski rejime muhalif olan gazeteciler sarmış, düne, bugüne, yarına ait sorularıyla onu bunaltmaktaydılar:

“Gazeteciler- Ne yaptın? Ne Yapıyorsun? Ne Yapacaksın? Ne duruyorsun? Hani ya...Niçün?” (Geveze, No: 4, 1324)

Mizah gazetelerinin olmazsa olmaz konularından olan II. Abdülhamid teması, Geveze gazetesinde de yer almaktaydı. Selanik'e sürgün edilışinden sonra yayınlanan karikatürde kederli görünen Padişah, sade bir odada sandalyesinde oturmakta, “Selanik... Kahpe Selanik aman...” diye bir türkü tutturmaktaydı (Geveze, No: 51, 1325).

Basında sansür ve matbuat ile ilgili kanun eleştirisine Geveze gazetesi de katılmaktaydı. Geveze tiplemesinin sırtında ağırlığıyla altında neredeyse ezildiği bir yük vardı. Bahsedilen yük dev

(Karikatür -3)

bir kitaptı ve üzerinde “Matbuat Kanunu, Dersaadet 1325” yazmaktaydı. Geveze ve muhatabı Zevzek arasında şu konuşma geçmekteydi:

“Zevzek—Ayol Geveze! Bu senin halin nedir böyle... Bir parça da matbaaya gel de yazı yaz!

Geveze—Yazı yazmak değil, elimi bile kımıldatacak halim yok! Bu ağırlık insanın omuzuna çullandıktan sonra yazı yazmaya takat mi kalır ?”

1.2.2.1.2. Yeni Geveze (1910):

Yeni Geveze gazetesi, Kırkor Faik’in yayınladığı gazetelerden biri idi. Uzun süre yayın hayatında kalmayı başarabilen ve pazartesi ve perşembe günleri yayınlanmakta olan gazete kendisini “musavver mizah” gazetesi olarak tanımlamaktaydı.

Yeni Geveze gazetesi yayın politikasından dolayı zaman zaman Divan-ı Harb-i Örfi’ye sevk edilmekteydi (BOA, DH.EUM.KADL., 9/ 32). Gazete başlangıçta İttihad ve Terakki muhalifi olmasına rağmen bilahare yazar ve idareci kadronun da değişmesiyle bu tutumundan uzaklaştı.

Geleneksel bir mizah gazetesi olan Yeni Geveze’de, muhavereye yer verilmekteydi. Karşılıklı konuşmalar Geveze ve Zevzek karakterleri arasında gerçekleşmekteydi. Gazetenin ilk başyazısı da bir muhavereydi:

— Aman Gevezeciğim ! Nerelerde kaldın? Çoktan beri görüşemedik!

—Sorma Zevzek sorma! Başıma öyle dertler öyle belâlar geldi ki...

—Ne oldu birader hayır ola! Sen matbuat âleminden çekildin her tarafı sükûnet kapladı. Ben de pııyı pırtıyı topladım bir köşeye çekildim. Ay söyle bakalım senin başına neler geldi?

—Derdin, belânın büyüğüne uğradım, dilim tutuldu, çenem kilitlendi. Sınırlarım ayaklandı. Ne yediğimde ne içtiğimde lezzet bulamadım.

—Muayene olaydın?

—Gittim hastahane hastahane dolaştım. Doktorlar teşhisten aciz kaldı.

—Ay bu ne hastalığıymış anlaşılma mı?

—Nihayet sekiz on doktor bir yere birleşti. Bir buçuk saat ötemi berimi muayene ettiler. İki saat de Fransızca konuştular. Nihayet ittifak ara ile hüküm ittiler ki bu hastalık dâüsükut namıyla henüz mikrobu keşif edilememiş sâri bir hastalıkmiş” (Yeni Geveze, No: 1, 1326)

Sadareti döneminde basın tarafından sıklıkla eleştirilen Hakkı Paşa ile ilgili bir karikatür de Yeni Geveze gazetesinde yayınlandı. Paşa bir salyangoza, ata biner gibi binmiş, tarih kitabı olduğunu anladığımız bir kitabın üzerinde bindiği canlının ifrazat atıkları izler bırakarak yavaşça ilerlemekteydi. Kitaptaki izlere atif yapılarak

“*Safha-i Osmanide parlak izler*” cümlesiyle Hakkı Paşa’ya sataşılmaktaydı (Yeni Geveze, No: 141, 1327).

1.2.2.1.3. Perde (1911):

Gazetenin başlığı altındaki tanıtım cümlesi “*Vakti geldiği zaman açılır perde-i ibrettir*” satırından ibaretti. Perdenin imtiyaz sahibi Curcuna ve Geveze vb. gazetelerini de çıkartan Kirkor’dı. Sermuharriri A. Rıfki, heyet-i tahririye müdürü ise A. Sami idi (Perde, No: 1, 1327).

Gazete Karagöz örneğinde olduğu gibi geleneksel tarzda yayınlanmaktaydı. Hal böyle olunca takdim yazısı da muhavere şeklindeydi ve şu müjdeyle nihayet bulmaktaydı:

“*Müsterih olsun bütün Osmanlılar; perde yırtıldı açıldı her nikab*” (Perde, No: 1, 1327).

Yazıların imzasız olduğu gazetede Karagöz gazetesinde de rastladığımız Takvim-i Ceraid başlıklı yazılar önemliydi (Perde, No: 5, 1327).

Gazete Trablusgarp’a saldıran İtalyanları eleştirmekte, o devirde özellikle Avusturyalılara karşı uygulanan boykotu gündeme getirerek “*Makarnaya Boykot*” başlıklı bir yazı neşir etmekteydi. Aynı yazıda şu dörtlük ilgi çekiciydi:

“*Ey olan midesi gayet nazik
Pilâv olsa daha hazımdı sana
Verdi bak karnına ifratı semen
Makaronya neye lazımdı sana*” (Perde, No: 1, 1327).

1.2.2.1.4. Curcuna (1912):

“*İdare-i Meşruteye hadim cuma ve salı Günleri neşrolunur; zülf-i yâre dokunmaz musavver mizah gazetesidir*” alt başlığıyla çıkmaktaydı. Başyazarı A. Rıfki, imtiyaz sahibi Kirkor Faik Efendi idi (Curcuna, No: 1, 1327).

“*Curcuna’nın mesleği*” isimli takdim yazısında Curcuna’nın ismi hilafına matbuat âlemine sessiz sedasız giriş yaptığı, kimsenin tarafı olmadığı, herhangi bir parti ile organik bağı bulunmadığı anlatılmakta, zülf-i yâre dokunmayacağını yinelemektedir (Curcuna, No: 1, 1327).

Aynı isimle II. Abdülhamid devrinde, Ali Hafi isimli bir zat tarafından Mısır’da bir gazete neşir edilmekteydi. Muhelif olan bu “*hezayannamenin*” ülkeye girişi yaksaktı (BOA, DH.MKT., 1046/ 6). Ayrıca aynı isimde İstanbul’da yayın yapan fakat ömürsüz olduğu anlaşılan bir Curcuna daha vardı. İsmi geçen gazetenin başyazarı da Yusuf Niyazi Efendi idi (BOA, DH.MKT., 2839/ 84).

1.2.2.2. Diğer Ermeni Kökenli Osmanlı Vatandaşlarının Yayınları

1.2.2.2.1. Ezop (1908) :

“Şimdilik çaharşanba ve cuma ertesi günleri neşrolunur, musavver menafi-i mülk ve millet ve devlete hâdim Osmanlı mizah gazetesidir” cümlesiyle yayın hayatına başlayan gazete ilerde her gün yayınlanma düşüncesini okuyucuları ile paylaşmaktaydı.

Ezop gazetesinin mesul müdürü ve imtiyaz sahibi Mihran idi. Musavveri ve muharriri olarak Mehmed Sedad ve Agâh isimleri belirtilmekteydi. Gazetenin takdim yazısında, Teodor Kasap’ın çıkarttığı “Diyojen”e atıf vardı. Gazete, Diyojen’in resimlisi olarak telakki edilmekte, “Diyojen evvel zamanın, Ezop da ahir zamanın, zamanımızdır” denilmekteydi (Ezop, No: 1, 1324).

Gazetede muhavereye yer verilmekteydi. Ezop ve Gazeteci karakterleri konuşmaktaydı:

Ezop— Böyle bir zamanda ortaya çıkararak halk arasına girişim, gördüğüm lüzum üzerinedir.

Gazeteci— Ne gibi bir lüzum üzerine olduğunu izah eder misiniz?

Ezop— Vay bunu anlamadınız mı?

Gazeteci— Hayır!”

Konuşmanın devamında Ezop insanları uyandırmak amacıyla yayın hayatına atıldığından bahsetmekteydi (Ezop, No: 1, 20 Ağustos 1324).

1.2.2.2.2. Karakuş-Ezop (1908):

“Şimdilik salı, cumaertesi günleri neşrolunur. Menafi-i mülk ü millet ve devlete hadim musavver Osmanlı mizah gazetesidir” başlığıyla yayınlanmaktaydı. Gazetenin imtiyaz sahibi ve müdürü Mihran idi. Mihran’ın, Türkiye Kütüphanesi sahibi olduğu da vurgulanmaktaydı. Muharrirleri Mahmud Sedad ve Agâh idi (Karakuş-Ezop, No: 1, 1324). Gazetenin künye bilgileri kapağın sol yanına Fransızca olarak da yazılmaktaydı.

Karakuş-Ezop, Ezop gazetesi kapatılınca yerine çıkan gazetenin ismidir. Gazetenin ilk yazısında bu konu dile getirilmekte, Ezop, muhterem okuyucuların affına sığınarak, Karakuşu kendine arkadaş ettiğini belirtmekteydi. Gazete dört sayfa olarak çıkmaktaydı, mektuplara yer verilmekle birlikte, (Karakuş-Ezop, No: 1, 9 Eylül 1324) yazılar genellikle Ezop ve Karakuş’un çeşitli meseleler üzerine konuştuğu muhavere şeklindeydi (Karakuş-Ezop, No: 3, 1324). Karakuş-Ezop uzun süre yayın hayatını sürdüremedi. Üç sayı yayınlandıktan sonra kapandı.

1.2.2.2.3. Hokkabaz (1908):

Çok dilli bir yayın politikası ile yoluna başlayan gazete fazla uzun ömürlü olamadı ve sadece üç sayı yayınlanabildi. Gazete, Türkçenin dışında Fransızca, Rumca ve Ermenice ve musavver olarak ruhsat almıştı, bu şekilde de yayınlandı (BOA, ZB., 325/ 44). İdare yeri olarak Beyoğlu Cadde-i Kebir numara: 414 adresini gösteren gazetenin, müessese müdürleri olarak M. Nesib ve Aram isimleri kayıtlıydı (Hokkabaz, No:1, 13 Eylül 1324). Gazetenin ruhsat talebi Kâğıtçı Artin Tanalyan adına yapılmıştı (BOA, DH.MKT., 1276/ 7). Karikatürcüleri arasında meşhur İstefan Agayan da vardı (Çeviker, 1988: 210). İlk sayısında yayınlanan A. Hikmet imzasıyla yayınlanan “*İfade-i Meram*”da şunlar beyan edilmektedir:

Hokkabaz kendisini tanımlarken ne göz bağıcı, ne de gözdağıcı olmadığını belirtmekteydi. Hokkabaz zarif, şen ve dilbazdı. Zekâyâ ait el çabukluklarıyla eğlendirme iddiasındaydı. “*Dibace-i beyanı*” ise “*Ne sihirdir ne keramet, illa el çabukluğu göz açıklığı marifet*” tekerlemesiydi.

“*Hokkabaz yalnız birçok lisan bilmez, kalplerde geçen esrara da vakıftır. Onun cingözleri karşısında kalplerin hiçbir köşesi karanlık değildir*” diyerek iddiasını ortaya koyan Hokkabaz, kendisine çok önemli bir misyon da yüklemektedir:

“*Hokkabazın bir sihirbazlığı da mübarek vatanımızdaki muhtelif akvam için yekdiğerine karşı bir şirinlik muskası hizmetini görmesidir*”. Nihayet Hokkabaz’ın amacı “*Bütün toprak karındaşlarını bir gülme karındaşlığı urganıyla bağlamak*”tı (Hokkabaz, No: 1, 13 Eylül 1324).

Hokkabaz gazetesinde yayınlanan bir karikatür basın özgürlüğüne yönelik kısıtlamaları ve gazetecilere saldırıları eleştirmektedir. Cinsiyeti net olarak anlaşılamayan bir insan direğe bağlanmış, karşısında eli tabancalı, üniformalı biri tarafından vurulmaktaydı. Saldırıya uğrayanın üstündeki levhada “matbuat” yazılmaktaydı (Hokkabaz, No: 1, 1324).

1.2.2.2.4. Musavver Papağan (1908):

“*Şimdilik haftada bir def’a pazartesi günleri neşrolunur, vatan ve millete hadim siyasi ve musavver mizah gazetesidir*.” Alt başlığıyla yayınlanmaktaydı.

Gazetenin imtiyaz sahibi Karabet idi. Adı geçen şahıs şimdilik haftada bir, ilerde iki defa neşir edilmek üzere “*mizaha müteallik resimleri havi*”, “Musavver Papağan” namıyla Türkçe ve Ermenice iki gazetenin çıkartılması için, Mokosyan Matbaası müdürü Karabet Keşişyan kimliğiyle başvuruda bulunmuştu (BOA, DH.MKT..1276/ 38).

Muharriri Hüseyin Hıfzı olarak belirtilmekteydi (Musavver Papağan, No: 3, 22 Eylül 1324). Orta sayfada afiş karikatür ismi verilen renkli ve büyük karikatürler yer almaktaydı (Çeviker, 1988: 158).

Musavver Papağan gazetesinde geleneksel muhavere usulüne yer verilmekte, tahmin edildiği üzere güncel meseleler üzerine konuşulmaktaydı. Konuşanlardan biri Papağan, diğeri ise Tuti idi. Konuşmalardan bir örnek:

“Tuti— Merhaba Papağan.

Papağan— Merhaba Tuti! Elhamdülillah bayramı güzel güzel geçirdik.

Tuti— Çok şükür hamdolsun; Allah cümlemizi kemal-i afiyetle nice bayramlara yetiştirsin.

Papağan— Âmin.

Tuti— Papağan bu günlerde hiç rahatım yok.

Papağan— Niçün?

Tuti— Damat beyden.

Papağan— Damat Bey; edip, kibar, salih bir zattır. Ondan şikâyet etmemelisin.

Tuti— Hakikaten öyledir. Bunla beraber azıcık da hodbindir.

Papağan— Ne yapalım canım. Her güzelin bir kusuru var.

Tuti— Azıcık da gevezedir.

Papağan— Öyle ise Damat Bey Geveze gazetesini çokça mütalaa ediyor.

Tuti— Yo...k geveze gazetesine iftira etmeyiniz. Çünkü Damat Bey on para verip de gazete alanlardan değildir.

Papağan— Peki... Damat Bey seni neden rahatsız ediyor?

Tuti— Canım gazetelerde bazı erbab-ı hamiyetin “müsavat” namına rütbe nişanlarını iade ettikleri yazılıyor.

Papağan— Bundan sizin Damat beye ne oluyor?

Tuti— Damat Bey’e ne olacak? Kendisi mutmain üçüncü, dördüncü rütbelerden Osmani ve Mecidi rütbelere haiz.

Papağan— Pekâlâ.”

Konuşmanın devamında II. Abdülhamid devrinde çok ehemmiyeti olan nişanlardan konuşulmaya devam edilmekteydi. Önceki devirde aşçılara, seyislere, uşaklar nişan verildiğinden bu durumun istismar edildiğinden dem vurulmaktaydı (Musavver Papağan, No: 17, 1324).

1.2.2.2.5. Gramofon (1909):

Gramofon gazetesi, kendi türündeki diğer çoğu gazetenin aksine sıklıkla kapak resmi değiştirmekteydi. Fakat hepsinde de bir Gramofon resmi vardı.

İlk sayısında “Sırasına göre her havadan çalar; bitaraf mizah gazetesidir” (Gramofon, No: 1, 21 Şubat 1324), 2. sayısında ise “Sırasına göre her havadan çalar,

şimdilik cumaertesi neşrolunur” denilmektedir (Gramofon, No: 2, 1324). Gramofon gazetesinin imtiyaz sahibi önce Diran Mosisyan idi. Fakat bilahare gazetesinin “*hukuk-ı imtiyaziyesi*”ni Emin Ali Bey’e devretti (BOA, DH.MKT., 2763/ 80).

1.3. ERMENİCE MİZAH GAZETELERİ

1.3.1. Meğu

“Arı” anlamına gelmekteydi. Gazete 1856 yılında yayın hayatına başladı. Aralıklarla çıkmaya başlayan gazete Hagop Baronyan döneminde (1872-1874) mizahi bir gazete halini aldı. Gazete daha sonra Tadron ismiyle yayın hayatına devam etti (Mildanoğlu, 2014: 32.)

1.3.2. Poğ Aravodyan:

Sabah Borazanı anlamına gelmekteydi. 1870 yılında yayına hayatına atılan gazete haftada iki kez yayınlanmaktaydı. Yazı işleri müdürü Hagop Baronyan idi. Adı geçen mizah gazetesi daha sonra Poğ Arevelyan ismiyle çıktı (Mildanoğlu, 2014: 44).

1.3.3. Kheyal:

Türkçe karşılığı hayal anlamına gelmekteydi. 1873 tarihinde çıkmaya başladı. Haftada bir kez neşir edilmekteydi. Editörü ve imtiyaz sahibi H. Tıngıryan idi. 8 sayfa ve 33x21 cm çıkan gazetesinin yazı işleri sorumlusu Nigoğos M. Tülbentçiyen idi.

1.3.4. Mimos:

“Taklitçi” olarak Türkçeye çevrilen gazete hafta da üç gün yayınlanmaktaydı. 1875 tarihliydi. Hagop M. Hacyan yönetimdeki gazetesinin yazı işleri müdürü A. H. Sakayan idi. Gazetede Ermeni toplumu içindeki yabancı özentisi mizahla anlatılmaktaydı. Ayrıca milletler arası gelişmelerden ve İstanbul Ermenilerinden haberler yer almaktaydı (Mildanoğlu, 2014: 47).

1.3.5. Şarivar(i):

Bu gazetede, yukarıda bahsettiğimiz diğer üç gazete gibi, İstanbul’da çıkmaktaydı. Sahibi ve yöneticisi Hagop Hacyan’dı. 1876 tarihli gazetesinin Baskısı H. Kavafyan ve S. Mikayelyan tarafından gerçekleştirilmekteydi (Mildanoğlu, 2014: 48).

1.3.6. Gigo:

Gazetesinin sahibi ve başyazarı Kirkor Torasyan idi. Gazete önce Gavroş ile birlikte yayınlanmaktaydı. Birkaç kere kapatılan gazete haftada birden fazla yayınlanmaktaydı. Kharazan gazetesi de Kirkor Torasyan tarafından çıkartılmaktaydı. Torasyan, Arovat gazetesi yayın hayatına başlayınca Gigo’yu kapattı.

1.3.7. Zurna:

Gazete Guguk'un devamıydı 30 Ekim 1911 tarihinde yayın hayatına başladı. Gazetenin sahibi Stepan Küçükyan'dı. Mesul müdürlüğünü Ohannes Amıryan yapmaktaydı. Başyazarı ise Kirkor Torosyan yapmaktaydı. Basım yeri birçok mizah gazetesinin de basım yeri olan Manzume-i Efkâr Matbaasıydı (Çeviker, 1988: 210).

1.3.8. Lila:

Uzun ömürlü olamayan bu gazete 26 Haziran 1909'da yayın hayatına başladı. Gavroş ile birlikte haftada 3 kez çıktı. Sahibi ve sermuhariri Vahan Papazyan idi. Yervant Tolayan da emek veren arasındaydı. Lila: İstanbul, 1909. Söz konusu yayın için 1986 tarihinde Erivan'da Ermenice yayınlanan "Ermeni süreli yayınlar; Bibliografik Toplu Liste" isimli eserde şunlar belirtilmektedir:

Hiciv Gazetesi. Ulusal, siyasi ve kadınsal içeriğe sahip.

İki günde bir çıkar. İmtiyaz Sahibi Vahan Papazyan (Babloyan ve Mamulı, 1986: 77)²

1.3.9. Harazan:

II. Meşrutiyetin ilanından bir yıl sonra İstanbul'da yayın hayatına başladı. Künyesinde kendini hiciv gazetesi olarak tanıtmaya rağmen siyasi ve ulusal bir içeriğe sahip olduğunu beyan etmekteydi. Resimli olan gazetenin imtiyaz sahibi Zkon Papazyan idi. Başyazarı ise önce Aram Andonyan daha sonra ise Yervant Odyan ve Kirkor Torosyan beyler idiler. Sayfa sayısı 8-16 arasında değişen gazetenin ebadı 30x22cm idi (Babloyan ve Mamulı, 1986:7) .

1.3.10. Gavroş:

1908 yılında yayın hayatına atıldı. Gazetenin sahibi ve müdürü Yervant Tolayan idi. Başyazarlık koltuğu da aynı şahıs tarafından işgal edilmekteydi. Kendisini günlük siyasi mizah gazetesi olarak tanıtmaktaydı. Önceleri günlük olan gazete bilahare haftalık olarak yayınlanmaya başladı (Mildanoğlu, 2014: 96).

Sonuç

Hiciv ve mizah matbuatı da diğer yayınlar gibi yayımlandıkları dönem hakkında çok zengin bilgiler vermektedirler. Savaşlar, hastalıklar, çevre kirliliği, ulaşım sorunu, hayat pahalılığı, rüşvet ve yolsuzluklar, zaman zaman insanları gülünç hale sokan Batı taklitçiliği ve moda merakı gibi birbirinden çok farklı konular eğlenceli

2 (Ermenice olan bu eserden Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi öğretim üyesi Sayın Yrd. Doç. Dr. Halil Özşavlı yardımıyla faydalanılmıştır)

ve eleştirel bir dille hiciv gazete ve mecmualarında yerini almaktaydı. Bu anlamda Osmanlı hiciv matbuatında çok zengin bir içerik bize miras kalmıştır. Bu içerikte gayrimüslimlerin bilhassa Ermenilerin payı son derece fazladır. Ermeni kökenli vandaşlar bu alanda yayıncı, çizir ve yazar olarak çok önemli rol oynamışlardır.

Özellikle doksandan fazla mizah ve hiciv gazetesinin yayın hayatında yer aldığı II. Meşrutiyet devrinde Ermenilerin katkıda bulunduğu çok sayıda yayın okuyucuya ulaştı. Bu yayınlar Ermenice, Türkçe gibi farklı dillerde yayınlandıkları gibi Türkçe-Ermenice veya Türkçe-Ermenice-Rumca gibi ortak dillerde de yayınlandı. Hatta yayının bir kısmı Fransızca gibi batı dillerinde olabilmekteydi.

Bilindiği üzere hiciv matbuatının var olması ve dilediği gibi faaliyet göstermesi için olmazsa olmaz şartların başında hoşgörü kültürü gelmektedir. Böyle nazik ve netameli bir alanda ve toplumun stresli, gergin olduğu çalkantılı yıllarda mizah-hiciv gazetelerine rıza göstermek, yazılıp çizilenleri hazmedebilmek Osmanlı Devlet yöneticileri ve toplumu için fevkalade takdire şayan bir durumdur. Bilhassa söz konusu yayınların bir kısmının Ermeniler tarafından yayınlandığı düşünüldüğünde bu hazım ve hoşgörü kültürünün anlamı çok daha derin bir mana arz eder. Bu nedenledir ki adı geçen yayınlar ile ilgili olarak çalışmak ve çalışma neticesinde ortaya çıkan ürünler sadece dönemin siyasi-sosyal hadiselerine vakıf olmamıza yaramaz aynı zamanda Ermeni toplumuna gösterilen hoşgörü, müsamaha ve iyi niyetin envanteri olarak kayıtlarda yerini alır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BOA, DH.MKT. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemî) 1279 /45, (14 B 1326).

BOA, DH.MKT. 2616/ 94, (01 N 1326).

BOA, DH.MKT. 365/ 43, (26 L 1312).

BOA, DH.MKT. 1289/ 85, (10 Ş 1326).

BOA, DH.MKT. 2632 /32, (21 N 1326).

BOA, DH.MKT. 2643/ 73, (6 L 1326).

BOA, DH.MKT. 2689/49, (29 Za 1326).

BOA, DH.MKT. 2752 /57, (07 S 1327).

BOA, DH.MKT. 1276/ 7, (20 B 1326).

BOA, DH.MKT.1276/ 38 (21 B 1326).

BOA, DH.MKT. 2763/ 80, (17 S 1327).

BOA, DH.MKT. 1046/ 6, (05 Z 1323).

BOA, DH.MKT. 2839/ 84, (21 Ca 1327).

BOA, DH.MKT. 2685 /78, (1326 Za 22).

BOA, DH.EUM.KADL. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kısım-ı Adlî Kalemî), 9/ 32, (04 Ra 1329).

BOA, İ.HR. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrâde – Hariciye), 20 /955, (02 S 1259).

BOA, ZB. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Zabtiye Nezâreti Evrakı) 325/ 44, (06 A 1324).

BOA, ZB. 24/ 109, (17 A 1324).

BOA, ZB. 326/ 35, (28 A 1324).

BOA, ZB. 325/ 49, (06 A 1324).

GAZETE VE MECMUALAR

Beberuhi, No: 2, 1 Mart 1898.

Curcuna, No: 1, 20 Şubat 1327.

Çaylak, No: 1, 20 Kânunusani 1292.

Çingiraklı Tatar, No: 1, 24 Mart 1289.

Diyojen, No: 1, 12 Teşrinisani 1286

Diyojen, No: 2, 26 Teşrinisani 1286.

Diyojen, No: 6, 28 Kânunusani 1286

Diyojen, No: 28, 19 Haziran 1287.

Diyojen, No: 39, 27 Temmuz 1287.

Diyojen, No: 128, 2 Ağustos 1288.

Ezop, No:1, 20 Ağustos 1324.

Ezop, No:1, 20 Ağustos 1324.

Geveze, No: 1, 24 Temmuz 1291.

Geveze, No:1, 1 Teşrinisani 1324.

Geveze, No: 3, 13 Teşrinisani 1324.

Geveze, No: 5, 19 Teşrinisani 1324.

Geveze, No: 4, 17 Teşrinisani 1324.

Geveze, No:11, 11 Kânunuevvel 1324.

Geveze, No:1, 15 Kânunuevvel 1324.

Geveze, No: 4, 17 Teşrinisani 1324.

Geveze, No: 51, 21 Mayıs 1325.

Gramofon, No: 1, 21 Şubat 1324.

Gramofon, No: 2, 28 Şubat 1324.

Hokkabaz, No:1, 13 Eylül 1324.

Hokkabaz, No:1, 13 Eylül 1324.

Hokkabaz, No:1, 13 Eylül 1324.

Kahkaha, No: 1, 1 Nisan 1291.

Karakuş-Ezop, No:1, 9 Eylül 1324.

Karakuş-Ezop, No:1, 9 Eylül 1324.

Karakuş-Ezop, No: 3, 17 Eylül 1324.

Karakuş-Ezop, No: 2, 13 Eylül 1324.

Latife, No: 1, 12 Ağustos 1290.

Latife, No: 1, 12 Ağustos 1290.

Latife, No: 2-6, 25 Haziran 1327.

Meddah, No: 1, 15 Muharrem 1292.

Musavver Papağan, No: 3, 22 Eylül 1324.

Musavver Papağan, No: 17, 28 Kânunuevvel
1324.

Perde, No: 1, 21 Teşrinisani 1327.

Perde, No: 1, 21 Teşrinisani 1327.

Perde, No: 5, 12 Kânunuevvel 1327.

Perde, No: 1, 21 Teşrinisani 1327.

Şafak, No: 1, 4 Nisan 1290.

Şarivari Medeniyet, No: 3, 6 Teşrinisani
1290.

Tiyatro, No: 1, 20 Mart 1874.

Tiyatro, No: 5, 15 Nisan 1874.

Yeni Geveze, No: 1, 1 Mart 1326.

Yeni Geveze, No: 141, 11 Ağustos 1327.

KİTAP VE MAKALELER

- Âli Bey, (Tarihsiz) *Lehçetü'l Hakâyık*, (Haz. Şemsettin Kutlu), İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser Dizisi.
- ALTIN, Hamza (2014), *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, Ankara, Grafiker Yayınları.
- Ahmed Rasim (1980) *Matbuat Hâtıralarından, Muharrir, Şair, Edip*, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser.
- AKÜN, Ömer Faruk (1993), “Çaylak Tefik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul, ss. 240–244.
- ARSLAN, Ali (2005), *Osmanlı'dan Cumhuriyete Rum Basını*, İstanbul, Truva Yayınları.
- BAYKAL, Hülya (1990) *Türk Basın Tarihi*, İstanbul, Afa Matbaacılık.
- BABLOYAN, M. A, MAMULI Hay Barperagan, (1986), Մ. Մ. Բարբրյան, Հայ Պարբերական Մամուլը; Մասնագիտական Համահավաք Ցուցակ (1794-1980); Madenakidagan Hamahavank Tsutssag =Ermeni Süreli Yayınları; Bibliografik Toplu Liste), Erivan.
- ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman (1960), *Basın Tarihimizde İlave*, İstanbul, Yeni Doğu Matbaası.
- ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman (1967), *Basın Tarihimizde Parazitler*, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası.
- ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman (1970), *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, İstanbul, Garanti Matbaası.
- ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman (1962), *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, İstanbul, Hür Türkiye Dergisi Yayınları.
- ÇEVİKER, Turgut (1986), *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, C. 1, İstanbul, Adam Yayınları
- ÇEVİKER, Turgut, (1988), *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, C.2, İstanbul, Adam Yayınları.
- GERÇEK, Selim Nüzhet (1931), *Türk Gazeteciliği*, İstanbul Matbuat Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- GERÇEK, Selim Nüzhet (1939), *Türk Matbaacılığı I*, İstanbul, Maarif Vekilliği Yayını.
- GERÇEK, Selim Nüzhet, *Türk Taş Basmacılığı*, Ankara, 2001, MEB.
- GERÇEK, Selim Nüzhet (Tarihsiz), *Türk Matbuatı*, (Haz. Ali Birinci), Ankara, Gezgin Kitapevi.
- İNÜĞÜR, M. Nuri (1993), *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul, Der Yayınları.
- MİLDANOĞLU, Zakarya (2014), *Ermenice Süreli Yayınlar (1794-2000)*, İstanbul, Aras Yayınları.
- ÖZDİŞ, Hamdi (2010), *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877) Diyojen ve Çaylak Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul, Libra Yayınları,
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2001), *19. Asır Türk Edebiyat Tarihi*, İstanbul, Çağlayan Kitapevi.
- TİL, Enis Tahsin (2004) *Gazeteler, Gazeteciler*, (Haz. İbrahim Şahin), Ankara, Bilge Yayınları.
- YAZICI, Nermin, “Yazılı Türk Mizahının Gelişim Sürecinde Batılı Anlamda İlk Mizah Dergisi: Cem”, *Turkish Studies*, 6-3, Summer, 2011, s.1299-1313.

İSTANBUL YAPILARINDA KARAMÜRSEL OD TAŞININ KULLANIMINA DAİR BAZI TESPİTLER

Findings on Karamürsel Od Stone Used in The Buildings of Istanbul

Yaşar BAŞ¹

Geliş:28.07.2017 / Kabul:11.09.2017

DOI: 10.29029/busbed.331373

Öz

Önemli yapı unsurlarından biri olarak görülen yeşil renkli volkanik od taşları, geçmişte Türkiye'nin bir çok bölgesinden çıkarılmıştır. Bu taşlar, Geç Roma, Erken Bizans (4-6.yüzyıl) ve Erken Osmanlı Dönemi'nde (16-18. yüzyıl) az; 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında daha fazla kullanılmıştır. İstanbul için gerekli görülenlerin bir kısmı, Karamürsel taraflarında bulunan ocaklardan çıkarılmışlardır. Erken devir kaynaklarında konu ile ilgili az ve dağınık bilgilere rastlanmaktadır. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyıl kayıtları, yeni yapılan veya onarılan İstanbul yapılarında Karamürsel od taşı kullanımı hakkında daha düzenli bilgiler sunmaktadır. Bu vesileyle Karamürsel od taşı sanayii, organizasyonu, organizasyon problemleri, od taşı malzemesinin özellikleri, çıkarılışı, hazırlanışı, türleri, ebatları, satış fiyatı, fiyatları oluşturan etkenler, İstanbul'a nakli, hangi yapılarda kullanıldığı ve sair konularda bazı bilgi ve birikimler oluşmuştur. Buna göre, İstanbul'da yeni yapılan veya onarılan kâgir dükkânlar, hanlar, top döküm fırınları, evler, saraylar, mutfaklar, camiler ve benzeri yapıların bir kısmında Karamürsel od taşına yer verilmiştir. Od taşlarının üretimi ve nakli, bir dizi zahmetli işlere sahne olmuştur. Söz konusu işlemlerin organizasyonu, bazı problemleri de beraberinde getirmiştir. Araştırmada bu konular üzerinde durulmuştur.

Anahtar sözcükler: Karamürsel, od taşı, İstanbul, tarihi yapılar, top döküm fırını.

1 Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-mail: yasarbas2000@hotmail.com.

Abstract

Green volcanic od stones are crucial construction materials and it was excavated widely in Turkey. Od stone was used rarely in Late Roman, Early Byzantium (4-6th centuries) and Early Ottoman periods (16-18th centuries). It was used more at the end of 19th century and the beginning of the 20th century. The stones that were used in İstanbul were delivered from the quarries around Karamürsel. There is little information in early period resources. However, there are many on the uses of Karamürsel Od stone in the construction and restoration of buildings in İstanbul between the second half of the 18th century and the 19th century. For that reason, there are some information on the Karamürsel Od stone factory, its organization, the features of the stone (like its excavation, preparation, size, price), factors affecting the price, its transportation to İstanbul and its usage in construction. According to that information, some shops, khans, furnaces, houses, palaces, kitchens, and mosques were either constructed or restored with Karamürsel Od stones. The production and transportation of the stone were laborious. The organization of the production and transportation were also problematic. This article focuses on those problems.

Keywords: *Karamürsel, od stone, İstanbul, historical buildings, furnace.*

I. GİRİŞ

Taş, tuğla, ahşap, demir, kireç gibi unsurlar, tarihî kâgir yapıların geleneksel temel malzemelerindendir. Tarihî binaların inşası veya onarımı amacıyla tarih boyunca İstanbul'a nakledilen edilen ürünler arasında kereste ve dayanıklı kesme taşların önemli bir yeri olmuştur. Antik çağlardan bugüne, yapılar ve anıtlar için önemli bir malzeme özelliğini koruyan taş, kullanılacağı yere bağlı olarak çeşitli şekillerde işlenip şekillendirilerek inşa ve restorasyon çalışmaları sırasında yapı malzemesi olarak kullanılmıştır (*İnşaat Teknolojisi*, 2013: 2).

Vulkanik tüflerden oluşan od taşı, İstanbul yapılarında kullanılan taşlar arasında bulunan önemli bir malzeme türüdür. Od, Farsça “ateş” demektir. “Od taşı” ateşe dayanıklılığı dolayısıyla bu adı almıştır. Anadolu'nun farklı bölgelerinde görülmektedir. İç Anadolu Bölgesi başta olmak üzere Türkiye'nin bir çok yerinde görülmektedir. Özellikle, Ankara, Eskişehir, Kayseri, Konya, Niğde, Nevşehir gibi şehirlerde çeşitli minerallere sahip vulkanik tüfler mevcuttur. İstanbul'daki yapılarda kullanılanları ise, Anadolu Kavağı, Rumeli Kavağı, İzmit, Yalova, Karamürsel, Şirincevaş, taraflarında açılan ocaklardan getirilmişlerdir (Özgünler 2007: 3).

Arşiv belgelerine göre Karamürsel civarı, İstanbul yapılarının geçmişten bugüne temel pek çok ihtiyacının karşılandığı bölgelerden biri olmuştur. İstanbul'da yangın (AE. SOSM. III: 89/6841), deprem ve sair sebeplerle yenilenen,

onarılan veya ilk defa inşa edilen pek çok yapı için gerekli görülen od taşı ve kereste malzemesi, kısmen Karamürsel'den karşılanmıştır. Karamürsel od taşı, kasabanın Kavak mevkiinden, çıkarılmış ve aynı mevkideki iskeleden İstanbul'a nakledilmiştir. Bazı tespitlere göre, bin yıldan beri İzmit Körfezi'nin güneyinde Karamürsel sahil şeridinde kasabanın 3 km. güney doğusunda yerleşik Tepeköy ve 6 km. güneybatısında mevcut Dereköy dolaylarından od taşı temin edilmektedir (Ahunbay 2016: 1797, 1798). Yalova-Karamürsel Kaytazdere bölgesinde bulunan taş ocağında çıkarılan od taşı, günümüz tarihi binalarında mevcut od taşı onarımlarının yapılmasında kullanılabilir en uygun taş örneği olarak seçilmiştir. Karamürsel civarında, 500-600 m kadar bir kalınlıkta bir katman halinde volkanik tüfler yer almaktadır. Genelde beyaz, yeşil, yeşilimsi beyaz ve sarımsı beyaz renk gösteren ve bölgede inşaat taşı olarak kullanılan bu tüfler, ... Kılıç bucak merkezi kuzeydoğusundaki Kabaklı Köyü güneydoğusundaki tüfler, ... Karamürsel Yalova yolu güneyinde bulunan Subaşı Köyü batısı, Oluklu Köyü güneyi ile Karamürsel'in güney doğusunda bulunmaktadır (Özgünler 2007: XI, 4).

Volkanik tüflerden oluşan od taşları, oldukça yumuşak bir özelliktedir ve bu sebeple dış etkilere karşı dayanıklı değildir. Özellikleri, hava kirliliği ve yağışların etkisiyle yüzeylerinin erken bozulmasına, kahverengi lekeler ve oyuklar oluşmasına, kabuklar halinde dökülmesine ve böylece kötü bir görünüm kazanmasına yol açmaktadır (Ahunbay 2016: 1798). Ancak aynı durumuna binaen fazla işçilik gerektirmeden kolayca işlenebilmiş; İstanbul'un Bizans ve geç dönem Osmanlı yapılarında sıkça yer almıştır. Volkanik (Coğrafi işaret tescil belgesi, 2, 3), yeşilimsi, kaba kumtaşı, ısıl iletimi ve yalıtımı hızlı ve homojen bir denge ile yansıtan, erken ısınıp geç soğuyan ve ateşe dayanıklı özellikte olduğu için ocak, külhan ve fırınların iç taraflarında kendisine çokça yer verilen bir madde olmuştur. Önemli inşaatların pek görünmeyen iç kısımları, temel dolguları, taşıyıcı duvarları, pencere söveleri, renkli cephe kaplamaları, merdiven basamakları ve tretuarlarında sıkça kullanılmıştır (Özgünler 2007: 8). Özellikle sivil yapılarda, Darphane'de, Tophane ve humbarahane ocaklarında önemli işlevler yüklenmiştir (Ahunbay 2016: 1797).

II. KARAMÜRSEL OD TAŞI KULLANIMI İLE İLGİLİ BAZI ÖRNEKLER

Karamürsel od taşı tüfleri, Geç Roma, Erken Bizans (4-6.yy.) ve Osmanlı 16-18. yüzyılları arasında az sıklıkta, ancak 19. yy. sonu ve 20. yy. başında daha yoğun olarak Marmara Bölgesi ve özellikle İstanbul'da çokça kullanılmıştır (Özgünler 2007: 8).

1. Bizans Dönemi Ayasofya Örneği

6. yüzyılda Bizans kâgir duvarlarında kireç ve küfeki taşları, radikal biçimde örgüden çıkarılmış; büyük yoğunlukla, mesela Ayasofya’da olduğu gibi tuğla kullanılmaya başlanmıştır. Ayasofya’da sadece “Karamürsel taşı” veya “od taşı” olarak isimlendirilen açık yeşil-gri volkanik tüfe, tek sıra olarak tuğla örgü arasında yer verilmiştir. Bu yüzyıldan sonra Bizans mimarisinden kaybolmuştur (Ekinci ve Deniz ve Gür 2012: 8). Erken dönem Bizans yapılarından Ayasofya’nın doğu cephesinde, giriş sövesi ve kemerinde kullanıldığı bilinmektedir (Özgünler 2007: 9). Batı dillerinde “Green Stone” olarak bilinen bu taş, bütün kemerlerin ve tonozların başlarında yer almıştır. Ayrıca değişen aralıklarla duvarların başka yüksekliklerinde sürekli olarak (Ahunbay 2006: 75, 76), Küçük Ayasofya’nın ana taşıyıcı duvarlarında 30-40 cm. yüksekliğinde hatıllar olarak kullanılmıştır (Ahunbay 2016: 1797, 1798).

2. Osmanlı Devrinde Karamürsel Od Taşı Kullanımı

2.1. Od Taşı Türleri, Fiyat ve Organizasyon Problemleri

Osmanlı klasik döneminde 16. yüzyıldan itibaren taş sanayine önem verilmiş ve birçok mahalde taş ocakları açılmıştır. Mimaride temel taşı olarak kullanılan başlıca taş türleri, küfeki, mermer ve od taşı olmuştur (Eriç 1988: 116). İstanbul için Karamürsel bölgesinden od taşı çıkarılışı, üretimi, işin organizasyonu, ebatları, satış fiyatı, nakliyesi, kullanımı ve sair özellikleri hakkında kayda değer bilgi birikimi oluşmuştur. Muhtelif sebeplerle inşa edilen veya onarılan kâgir dükkânlar, hanlar (AE. SMST. III: 94/7109), top döküm fırınları (C. AS: 144/6383, 1222/54861), evler, saraylar, mutfaklar, camiler ve benzerleri yapılar, od taşı malzemesinin kullanıldığı yapılar olmuştur.

1782 tarihli bir tespite göre, od taşı ocaklarında bulunan taşların çıkarılışı, taşınması, yüklemesi, nakliyesi, ilgili binalara aktarımı ve ustalar tarafından kullanılması, bir dizi zahmetli işlemleri gerektirmiştir. Ocaklardan çıkarılan taşlar, öncelikle talep edilen sayı, ölçü ve ebatlara göre kesilmiştir. Taşıma ve yükleme işlemleri için önceden iskeleler ve gerekli araçlar hazır tutulmuştur. İskelelerin hazır hale getirilmesi ve yüklemeye, liman görevlileri, taşçı ve marangoz ustaları görev almıştır. Yükleme, nakil ve boşaltma işlemleri için kurulan iskelelerde kankal, işparçene, büyük sütun manivela, sütun el manivelası, talik, ipsîd, kızak, makara, verdene gibi alet ve malzemeler kullanılmıştır. Hazırlanan malzemeler, işçiler tarafından arabalar veya benzeri araçlarla limanlara aktarılmıştır. Nakliye işi, sandal, kayık veya gemilerle yapılmıştır. Taşların gerekli mahallere taşınması, yükleme işlemlerinin tersine tekrar edilen zahmetli işlerden olmuştur (C. AS: 1147/50990). Karamürsel’den nakledilen od taşları Yenikapı’daki Langa İskelesi’ne getirilmiş; buradan İstanbul içlerine taşınmıştır (Özgünler 2007: 9).

Tablo 1: 9 Kasım 1756 tarihli bir emirle Karamürsel’den nakledilen Od Taşı çeşit, ebat² ve ocak sayıları

Taş türleri	Uzunluk	Yükseklik	Ocak sayısı
Köprülük taşı	tülen	1,5 zirâ	1 ocak
Kademe taşı	tülen	2 zirâ	1 ocak
Büyük devir taşı			1 ocak
Orta devir taşı	tülen	18 parmak	İkisi 1 ocak
Battâl kürsü taşı			1 ocak
Orta kürsü taşı			İkisi 1 ocak
Pehle taşı		2 zirâ	2 ocak
Pehle taşı		1,5 zirâ	1,5 ocak
Ocak tabanı taşı			1,5 ocak
			Toplam 11 ocak

Od taşı temini ile ilgili işlerin organizasyonu ve sonuçlandırılmasında muhtelif güçlükler, problemler ve engellerle karşılaşmıştır. Bu işler için ihtiyaç duyulan işçi, usta, emin, kethüda, hamal vb. çalışanların temini, bunların maaş, konaklama ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması, taşların istenilen ölçülerde kesimi, birim fiyatlarının belirlenmesinde karşılıklı mutabakat sağlanması gibi bazı konular problemlerin yaşandığı alanlar olmuştur. Mesela 1756 yılında İstanbul’da vuku bulan yangında zarar gören binalar için gerekli od taşı türleri, Karamürsel Kazası’nın Kavak nam mahallindeki taş ocaklarından temin edilmek istenmiş (Bkz. Tablo. 1); ancak ocak kethüdaları Yusuf ve Ahmed ile taş nakli yapan gemi reisleri, eski fiyat üzerinden taş satışına karşı çıkmışlardır. Söz konusu çevreler, birim fiyat itibarıyla taş başına üç akçe zam yapılmadıkça bu işi yapmayacaklarını bildirmişler, bina onarım işlerini geciktirmişlerdir. Talep, İstanbul kadısına havale edilmiş, ocak kethüdaları ve yiğitbaşları muhakeme edilip uyarılmışlardır. Nihayet engellemeler ber taraf edilmek suretiyle eski fiyat üzerinden taş kesimi ve nakline imkân sağlanmıştır. Buna göre, farklı türlerden taş üretilen toplam 11 taş ocağında birim taşın kesim fiyatı 45 akçe olarak kalmıştır. Her bir birim ocak taşına, İstanbul’a nakli karşılığında 25 akçe gemi navlunu olarak, 25 akçe de taşıcı esnafı adına ödeme yapılmıştır. Böylece birim taşın bina sahiplerine maliyeti, 95 akçe olmuştur Söz konusu uygulamanın takibi ve zorluk çıkarıcıların tedibi için de 9 Kasım 1756 tarihinde Karamürsel Naibi’ne ferman gönderilmiştir (AE. SOSM. III: 89/6841).

2 Od taşı türleri, kullanılacakları yerlere göre, uzunluk (tülen), en (arzan) ve boyları (kad - men) itibarıyla önceden tespit edilen belli ölçülerde hazırlanırdı. Bunların birim ölçülerinin tespiti için, “zirâ” ve “parmak” tabirleri ile bilinen uzunluk ölçüleri kullanılırdı. Zirâ (arşın), bir cins eski uzunluk ölçüsüdür. Çarşı arşını ve mimar arşını olarak ikiye ayrılır. Mimar arşını, 75.8 cm. idi. Karın karına altı arpa bir parmak, on iki parmak bir kadem, iki kadem bir zirâ; iki buçuk zirâ, bir kulaç sayılmakta idi (Sertoğlu, 1986: 19).

2.3. İstanbul'da Karamürsel Od Taşı Kullanılan Bazı Tarihi Yapılar

2.3.1. Tophane-i Amire Dökümhanesi

İstanbul'un önemli yapıları arasında yer alan Tophane'deki top dökümhanesi fırınlarının onarımı için gerekli görülen büyük od taşları, fırınların boyut, ebat, şekil, sayı ve sair özelliklerine göre hazırlanıp, gemilerle İstanbul'a nakledilmiş ve onarım işi bu malzemelerle gerçekleştirilmiştir. Tophane-i Âmire dökümhanesinin farklı dönemlerde yeniden inşası gündeme gelmiştir. İnşa sırasında Karamürsel od taşı da kullanılmıştır. Bu konuda dikkati çeken tespitlerden biri 2 Haziran 1685 tarihli II. Viyana Kuşatması'nın devam ettiği bu yıllarda Tophane'nin yeniden inşası gündeme gelmiştir. Acilen dökümü gereken 26 adet şâhî topun (şâhî zarbazen)³ tesliminden sonra başlatılan inşaat sürecinde döküm fırınlarının bakır haznelerinde Karamürsel od taşı kullanılmıştır (C. AS: 993/43400; Kahraman ve Arıkan 2016: 1868).

Tablo 2: 17 Ağustos 1771 Tarihli Talep üzerine Tophane fırınlarının onarımı için gönderilen od taşlarının sayı, çeşit ve ebatları

Köprülük Od taşı			Kademe taşı			Taban kapısı		Kemerler için büyük kürsü	Od taşı			
Aded: 400			Aded: 100			Aded: 9		Aded: 50		Aded: 9		
		Cam Çarışı					Kaltaklı Cam				Kaltaklı Cam	
Tû len	Arzan	Kademem	Tû len	Arzan	Kaltak	Kademem	Çarışı		Tû len		Çarışı	
Zirâ	Zirâ	Zirâ	Zirâ	Zirâ	Parmak	Zirâ			Zirâ	Parmak	Parmak	
1,5	0,5	0,5	2	0,5	6	2,5	0,5		2	6	20	

18. yüzyılın ikinci yarısında Tophane-i Amire fırınlarının onarımı veya bütün binalarıyla yeniden inşası söz konusu olmuştur. Bu konuda çıkarılan fermanlara bakılacak olunursa, 24 Ekim 1765 tarihinde top döküm fırınlarının gözden geçirilmesi için 24 adet taban taşı getirilmiştir (C. AS: 144/6383). 29 Haziran 1766 Karamürsel tarafından getirilecek taşların nakli için 200 esir gönderilmiştir. Bunları sevk ve idare eden çavuşlara 15 kuruş yevmiye verilmiştir (C. AS: 329/13649-2). Yine top ocakları için ödenmesi lazım gelen tutarların kul taifesince yani ahali tarafından ödenmesi şartıyla 568 adet od taşının Karamürsel

3 Zarbazen, Osmanlı ordusunda kullanılan küçük çaplı bir cins toptu. Bunların en büyüğüne şâhî denirdi. Bunlar, daha ziyade piyade ve dağ topu vazifesini görürlerdi (Sertoğlu, 1986: 372).

tarafından kesilip bir an evvel Tophane'ye nakledilmesi konusunda Tophane-i Amire Nazırı el-Hac Ahmed tarafından 17 Ağustos 1771'de talepte bulunulmuş; top fırınlarının onarımı için gerekli od taşlarından belirlenen sayı, ebat ve çeşitleri (bkz. Tablo 2) Sadaret buyrultusu ile Karamürsel mahalli idaresine bildirilmiş gereğinin yapılması istenilmiştir (C. AS: 417/17309). Yüzyılın son çeyreğinde Tophane-i Amire fırınlarının onarımı veya yeni fırınların inşası girişimleri kısa aralıklarla yenilenmiştir. Bu konuda Osmanlı Rus savaşlarının önemli etkisi olmuştur (Kahraman ve Arıkan 2016: 1869). 1771 yılından on yıl sonra yeni taş bloklar getirilmiştir. Taşların iskeleden inşa mahalline taşınması için 35 kuruş yevmiye ile Galata hamallarından 90 kişi görevlendirilmiştir (C. AS: 1147/50990). Tophane-i Amire fırınlarının onarımı için 18 Temmuz 1816 tarihinde de 97 adet Karamürsel od taşının gönderilmesi hususunda Karamürsel kadısına ferman gönderilmiştir (C. AS: 1222/54861).

2.3.2. Hasköy Top Dökümhanesi

Bugün Tophane adı ile bilinen semtin bulunduğu mahalde ve Hasköy'de halen askerî bölge olarak kullanılan bölgede bir tophane tesis edilmiştir. 4 Mart 1796 ve 2 Aralık 1796 tarihli belgelere göre bu sırada Hasköy tophanesinde kâğır bir top döküm fırını yapılmıştır. Fırın için gerekli od taşı Karamürsel tarafından temin edilmiştir. Bu arada taş temini ve naklinde engel çıkaran ahalinin ve görevini ihmal edenlerin tedip olunacağına dair kaza hâkimi, ayanı ve serdarına ferman gönderilmiştir (C. AS: 87/4026; 420/17428). Kapıcıbaşılardan İbiş Ağa'nın Hasköy Tophanesi'nde inşasına memur olduğu top fırınına gerekli taşın nakli için 2 Şubat 1807 tarihinde de Karamürsel'den od taşı talep edilmiştir (C. BH: 37/1733). 1815 yılında Hasköy'deki Humbarahane fırınlarının onarımı için Samakocuk'tan od taşı getirilmiştir. Ancak bunların, diğerlerine göre ateşe daha az dayanıklı olduğu görülmüştür. Böylece yeniden Karamürsel taşı getirilmeye devam edilmiştir (C. AS: 1212/54361).

2.3.3. Tersane-i Amire Humbara Dökümhanesi Ocağı

Karamürsel od taşı kullanılan binalardan biri de Tersane'de inşa edilen Humbara Ocağı idi. Bu konuda da Osmanlı Rus savaşlarının rolü olmuştur. 1768-1774 yılları arasında Ruslarla yapılan savaşı kaybeden Osmanlı idaresi, Rusları durdurabilmek adına yapılan yeniliklerden biri olarak Tophane-i Amire içinde bir Humbarahane açılmasını kararlaştırmıştır. Bu iş için Rasih Efendi'yi görevlendirmiştir (Kahraman ve Arıkan 2016: 1869). Hacegandan Süratçi Nazırı Mustafa Rasih Efendi'nin tersanede inşasına memur olduğu humbara ocağı için 2 Eylül 1785 tarihli bir emirle Karamürsel tarafından od taşı talep edilmiştir (C. BH: 76/3612). 14 Haziran 1803 tarihinde ise, Arnavut Hasan idaresinde gözden geçirilen Hasköy Tophanesi'nin fırınları için Karamürsel'den od taşı kesimi ve nakli gerçekleştirilmiştir (C. BH: 92/4449).

2.3.4. Hanlar

Han inşası da Karamürsel'den taş nakline yol açan sebepler arasında olmuştur. 17. yüzyıldan itibaren bu tür ticari yapılarda od taşı kullanımı yaygınlaşmıştır. Büyük Valide Han ve Vezir Hanı gibi büyük ticari binaların avlularını çevreleyen revaklarda od taşına yer verilmiştir. Uygulama han mimarisine yeni bir renk ve doku kazandırmıştır.

19. yüzyıl sonlarında inşa edilen Büyük Ticaret Hanı'nın başka türlerden malzeme emininde karşılaşılan güçlükler binaen, giriş profilleri, cephe taşları ve pencere çerçeveleri od taşlarından inşa edilmiştir (Ahunbay 2016: 1799, 1800). Bu kabilden olmak üzere Çakmakçılarbaşı'nda yeni yapılmakta olan kâgir bir han için 20 Haziran 1803'de, pehle, kademe taşı ve direk taşları temin edilmiştir (BLD: 136/6781).

2.3.5. Eyüp'de Valide Sultan Tarafından İnşa Ettirilen Türbe ve İmaret

Eyüp'de Valide Sultan tarafından inşa edilecek türbe ve imaret binaları için gerekli olan taşlar 20 Kasım 1792 tarihinde Karamürsel'den talep edilmiştir (C. EV: 21/1027). Aynı bölgede, Fatih Sultan Mehmed'in inşa etmiş olduğu Eyüp Sultan Camii'nin onarımı gerekince, tûlen 2, arzan 1 arşın, kalınlığı yarım arşın çifte taban adı ile bilinen taşlardan 1000 adet taş getirtilmesi için 1798 yılında Karamürsel tarafından talepte bulunulmuştur (C. EV: 149/7402).

2.3.6. Fatih Camii ve Diğer Selatin Camilerinin Onarımı

Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'da imar ve inşa edilmiş olan camilerin onarım işleri için gerekli görülen taşlar genellikle Karamürsel tarafından temin edilmiştir. Fatih Külliyesi'nin Akdeniz Medreseleri kısmının temellerinde bu taş bolca kullanılmıştır. Bu taşların o zaman Jüstinyen dönemi yapısı olan Havariler Kilisesi'nden devşirme yoluyla mı temin edildiği, Karamürsel'den mi getirildiği bilinmemektedir (Ahunbay 2006: 76).

Od taşı, fatih Sultan Mehmed Devri'nden sonra inşa veya tamir edilen Süleymaniye, Sultan Ahmed, Laleli, Nuri Osmaniye, Eyüp Sultan vs. pek çok camii inşasında da yerini almıştır (Ahunbay 2016: 1797; Kahraman ve Arıkan 2016: 1868). Süleymaniye Külliyesi (Çelik 2001: 98-101; Özgünler 2007: 9)) ve Laleli Külliyesi'nin inşaatında Karamürsel od taşı kullanılmıştır. 1760-1762 tarihlerinde Karamürsel'den getirilen od taşları, inşaatın ilk yıllarında daha çok kireç yakmak için oluşturulan ocak ve "köprülük" ve "külhan" adı ile bilinen iki türü kaplamalık ve taşıyıcı sistem malzemesi olarak yer almıştır (Neftçi 2002: 62-63; Özgünler 2007: 9)). Buna dair 7 Ağustos 1767 tarihli bir yazışmada bu camiler için talep edilmiş 4000 adet taşın ancak 400 kadarının gönderilmiş olduğu; kalan miktarın bir ay içerisinde gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir (C. EV: 28/1378).

1766 yılında gerçekleşen zelzele dolayısıyla İstanbul Fatih Camii tahrip olmuş ve müteakiben yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Mimar Tahir Ağa tarafından 31 Temmuz 1767’de başlatılan inşa süreci (Aslanapa 2004: 469) Nisan 1771’de tamamlanmıştır (Eyice 1995: 245). 20 Haziran 1767 ve 15 Kasım 1767 tarihli emirler üzerine, Cami için gerekli taşların Karamürsel tarafından naklini gerçekleştirmek amacıyla kayıklar (C. EV: 35/1745) ve gemiler gönderilmiştir (C. EV: 35/1744). Aynı nedenlerle İstanbul’da yıkılan diğer selatin camilerinin tamiri için de bu sırada taşlara ihtiyaç duyulmuştur. 4 Eylül 1767 tarihli yazıda bu camiler için Karamürsel’den taban külhanı tabir edilen 2000 taşın siparişi verilmiştir (C. EV: 627/31643).

1766 depreminde hasar gören Fatih ve Eyüp camilerinin temelleri ile Haliç kıyısında bulunan Ahi Çelebi Camii, Adile Sultan Sarayı, Ragıp Paşa Kütüphanesi ve Kapalıçarşı’nın pencere söveleri (Özgünler 2007: 8) ve Zeyrek Camii’nin kuzey kilisesi saçak kornişleri od taşından imal edilmiştir (Ahunbay 2016: 1801). 18. yy. yapılarından Taksim’de bulunan Taşkılla binasının pencere sövelerinde ve Sepetçiler Kasrı’nın su basmanında od taşlarına yer verilmiştir. 19. ve 20. yy.’da Fener-Balat Bölgesi’nde yapılan yapıların % 90’ında od taşı kullanılmıştır.

2.3.7. Bahçekapı İmaretı

Bahçekapı İmaretı I. Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır. İnşasına 1776 yılında başlanmıştır. Burası, mescit olarak da kullanılan medrese, imaret, padişah türbesi, sebil, kütüphane gibi kısımlardan oluşmuştur. Medrese ve kütüphane bölümünde duvarların köşe ve sövelerinde od taşı kullanılmıştır. Ayrıca kütüphanenin ikinci katı taşıyıcı konsolları ile köşeleri destekleyen büyük bloklar od taşından yapılmıştır (Ahunbay 2016: 1800). İmaret için gerekli od taşları Karamürsel’den nakledilmiştir. Taşların yüklenmesine hazırlık olmak üzere Karamürsel’deki iskelenin onarımı için 24 Kasım 1776 tarihinde mahalline emir verilmiştir (C. BLD: 107/5320).

2.3.8. Topkapı Sarayı ve Saray Mutfaklarının Bakım ve Onarımı

Mimar Sinan’ın 1574 yılında Topkapı Sarayının Harem kısmında inşa etmiş olduğu hamamın külhanında od taşı kullanılmıştır (Sönmez 1988: 134). Topkapı Sarayı köşklerinden Sepetçiler Kasrı’nın 1643 tarihinde yeniden inşası sırasında alt kat ayakları ve üst kat duvarlarında od taşı kullanılmıştır (Ahunbay 2016: 1799).

Matbah-ı has ve sair saray mutfağı ocaklarının tamiri için eskiden beri Karamürsel od taşı kullanılmıştır. Buna dair 2 Temmuz 1782 tarihli bir hükümde, söz konusu ocaklar için *mutad-ı kadim ve fiyat-ı miri üzere* taşların kestirilerek İstanbul’a nakledilmesi talebiyle Gebze ve Karamürsel naipleri, taşçılar kethüdası ve ustalarına emir verilmiştir (C. SM: 109/5488.) Daha sonra 6 Eylül 1793 tarihli bir başka emir ile saray binalarında kullanılmak üzere çifte taban, tek taban, köprülük, kapaklık ve diğer od taşı türlerinin Karamürsel’den temini istenilmiştir (C. SM: 141/7056). Zamanın sadrazamının sarayına eklenecek bir oda için gerekli taşlar

ise, taşçı başı⁴ tarafından 4 Mart 1840 tarihli bir yazı ile Karamürsel tarafından talep edilmiştir (C. DH: 273/13603).

III. SONUÇ

Temel bir yapı elemanı olarak taş, ilk çağlardan beri insanların hayatında önemli bir rol oynamıştır. İşlevi, rahat ulaşılabilirliği ve işlenebilirliği bakımından farklı bölgelerde muhtelif taş türleri kullanılmıştır. Bunlardan renkli olanları doğal yapı süslemelerinde öne çıkmışlardır. Erken ısınıp geç soğuyan özelliği dolayısıyla “od taşı” adını alan yeşil renkli volkanik taş ise, iki özelliği yanında kolay işlenebilirliği ile de dikkat çekmiştir. Bu sebeple önemli kâgir yapılar, hanlar, hamamlar, imaretler, türbeler, top döküm fırınları, darphaneler, baruthaneler, evler, saraylar, mutfaklar, dükkânlar, camiler ve benzerlerinde od taşı malzemesine yer verilmiştir.

Od taşı temini işinin organizasyonu, organizasyon problemleri, malzeme özellikleri, çıkarılışı, hazırlanışı, türleri, ebatları, satışı, satış fiyatı, fiyatları oluşturan etkenler, yükleme boşaltma, nakliye ve binalarda kullanımı konusunda kayda değer bir piyasa ve od taşı sanayii oluşmuştur. Bununla beraber, zamanla bozulup kahvrenge bir renk alması, kabarıp dökülmesi ve yüzeyinde oyuk şekiller oluşması da od taşının olumsuzlukları hanesine yazılmıştır.

Anadolu’da yüzyıllar boyunca bir inşaat malzemesi olarak görülmekle beraber, büyük bir başkent olmasına binaen İstanbul’da daha fazla od taşı kullanılmıştır. İstanbul’un od taşı ihtiyacı, yakın mahallerden karşılanmıştır. Bu merkezlerden en dikkat çeken Karamürsel civarındaki od taşı ocakları olmuştur. Erken Bizans Devri’nden Osmanlı Devleti’nin son dönemine, yüzyıllar boyunca, İstanbul’da yeni yapılan veya onarılan önemli binalar, dükkânlar, hanlar, top döküm fırınları, evler, saraylar, mutfaklar, camiler ve benzeri yapıların pek çoğunda Karamürsel od taşına yer verilmiştir. Bizans İstanbulu’nda Ayasofya ve Küçük Ayasofya mabedleri yeşil renkli od taşının kullanıldığı binalar arasındadır. Osmanlı Devri’nde Fatih, Eyüp, Süleymaniye, Sultan Ahmed, Laleli, Nuri Osmaniye vb. pek çok caminin inşasında od taşına yer verilmiştir. Tophane ve Hasköy top ve humbara döküm fırınları, Topkapı Sarayı ve diğer saray mutfakları, Darphane, Baruthane ile bunların dışında yukarıda adı geçen bazı imaretler, hanlar, türbeler Karamürsel od taşının kullanıldığı yapılar olmuştur.

4 İstanbul’daki taşçılar, taşçı başı, yiğit başı, kethüda, usta, kalfa gibi adlarla ayrılmakta idi. Bunlar lonca istemi içerisinde gedik sahipleri olarak teşkilatlanmıştı. 18 yüzyıla bilgili bazı tespitlere göre bu sırada 11 gayrimüslim, 89 Müslim taşçı esnafı şehirde faaliyet göstermekte idi. Şehrin taş ticareti ve bina yapımı organizasyonunda bunların önemli bir yeri vardı. Esnaf dükkânlarında çalışanların toplamı, tabii olarak daha fazla bir yekûn oluşturmakta idi. Bkz. Oya Şenyurt, “Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Taşçı Örgütlenmesi”, Şenyurt 1988: 110-115).

KAYNAKLAR

1. Osmanlı Arşivi (BOA.) Belgeleri

- AE. SMST. III. (III. MUSTAFA), nr. 94/7109.
AE. SOSM. III. (III. OSMAN), nr. 89/6841.
C. AS. (Cevdet Tasnifi Askeri Evrakı), nr. 87/4026, 144/6383, 329/13649-2, 417/17309, 420/17428, 993/43400, 1147/50990, 1212/54361, 1222/54861.
C. BH. (Cevdet Tasnifi Bahriye Evrakı), nr. 37/1733, 76/3612, 92/4449.
C. BLD. (Cevdet Tasnifi Belediye Evrakı), nr. 107/5320, 136/6781.
C. DH. (Cevdet Tasnifi Dahilye Evrakı), nr. 273/13603.
C. EV. (Cevdet Tasnifi Evkaf Evrakı), nr. 149/7402, 21/1027, 28/1378, 35/1744, 35/1745, 627/31643.
C. SM. (Cevdet Tasnifi Saray Mutfağı Evrakı), nr. 109/5488, 141/7056.

2. Eserler, Makaleler, Web siteleri

- AKGÜNDÜZ, Ahmed (2006), Said Öztürk, Yaşar Baş, *Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii*, İstanbul.
- AHUNBAY, Metin (2006), “Bizans Yapım Teknikleri”, *Geçmişten Geleceğe Anadolu Malzeme ve Mimarlık Sempozyumu*, UIA/ 2005 XXII. Dünya Mimarlık Kongresi, (4-5 Temmuz 2005), İstanbul, ss. 68-78.
- AHUNBAY, Zeynep (2016), “Karamürsel’in Od Taşı ve Tarihi Yapılarda Kullanımı”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu – II*, Kocaeli, c. III, ss. 1797-1806.
- ASLANAPA, Oktay (2004), *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- ÇELİK, Serpil (2001), *Mevcut belgeler ışığında Süleymaniye Külliyesinin yapım süreci*, İstanbul Teknik Üniversitesi (İ.T.Ü.), Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- EKİNCİ, Savaş, Ömer Ş. Deniz, N. Volkan Gür (2012), “Yapı Kültürü ve Tasarım Verileri Işığında Kâgir Yığma Dış Duvarların Tarihsel Gelişimi”, *6. Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu*, (12 – 13 Nisan 2012), Uludağ Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi - Görükle Kampüsü – Bursa, <http://www.catider.org.tr/pdf/sempozyum6/19.pdf>, Erişim Tarihi, 12.7. 2016
- ERİÇ, Murat (1988), “Sinanın 16. Yüzyıl Türk Mimarisi Malzeme Anlayışına Getirdiği Yenilikler”, *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, İstanbul, ss. 113-118.
- EYİCE, Semavi (1995), “Fâtih Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, C. 12, ss. 244-249.
- İnşaat Teknolojisi, Taşın Mimaride Kullanımı* (2013), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KAHRAMAN, Nurfeddin, Refik Arıkan (2016), “Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerinde Karamürsel Taşı ve İzmit Bölgesi Diğer Taş Ocakları”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve*

Kocaeli Tarihi Sempozyumu – II, Kocaeli, c. III, ss. 1863-1876.

NEFTÇİ, Aras (2002), *Laleli Külliyesi'nin inşaat süreci*, İ.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

ÖZGÜNLER, Seda Acun (2007), *Tarihi Yapılarda Kullanılan Volkanik Tüflerin Konservasyonu Üzerine Bir Araştırma: Od Taşı Örneği*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yapı Bilgisi Programı, Doktora Tezi, Eylül.

SERTOĞLU, Mithat (1986), *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul,

SÖNMEZ, Zeki, *Mimar Sinan İle İlgili Yazmalar-Belgeler*, İstanbul.

ŞENYURT, Oya (1988), “Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Taşçı Örgütlenmesi”, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, (METU. JFA 2009/2), C. 26, Sayı. 2, ss. 103-122.*

[www.tpe.gov.tr/ Turk Patent Enstitüsü /resources/ dosyalar/.../110.pdf](http://www.tpe.gov.tr/Turk_Patent_Enstitusu_/resources/dosyalar/.../110.pdf). Erişim tarihi, 08. 11.2014.

MÜZELER ve ŞAMANİZM: “HURTUYAH-TAS AÇIK HAVA MÜZESİ” ÖRNEĞİ

Museums and Shamanism: The Sample “Hurtuyah-Tas Open Air Museum”

Abdülsselam ARVAS¹

Geliş: 18.05.2017 / Kabul: 20.10.2017

DOI: 10.29029/busbed.314805

Öz

Günümüzde, müze kavramı olayları ve hatta nesnelere içerecek şekilde genişlemiştir. Müze anlayışının değişimiyle birlikte dünyanın farklı ülkelerinde “kukla müzesi”, “müzik aletleri müzesi”, “eski ev gereçleri müzesi” gibi pek çok müzeler kurulmuştur. Bu eğilime uygun olarak, açık hava müzeleri sadece nesnelere sergilendiği yer değil, aynı zamanda insanların belirli bir kültürün her alanıyla bağlantı kurmasını sağlayan mekânlar olmuştur.

Bu bağlamda “Hurtuyah-Tas Açık Hava Müzesi”, Güney Sibirya’daki Türklerin etnik bir grubu olan Hakaslar için önemli bir mekândır. Yüzyıllardır Hakaslar, “Tas-İne”nin (Taş Anne) yardımını talep etmek ve kısırlığa karşı dua etmek için Hurtuyah-Tas’a gelmektedir. Bu heykel, Hakaslar tarafından doğurganlık ve bolluğun sembolü olarak kabul edilmektedir. Şamanın yardımıyla, aile yapılan ritüel ve dualar aracılığıyla çocuk istemektedir. Eski zamanlardan beri mevcut olan “Tas-İne” artık bir “camekan” içinde korunmaktadır. Ayrıca, Hakasya’nın en önemli simgelerinden biri olarak kabul edilen heykel korumaya alınmış ve bu amaçla bir açık hava müzesi kurulmuştur. Bu makalenin amacı, Hakasya’daki “Hurtuyah-Tas Açık Hava Müzesi”ne dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler: Hakasya, Hakaslar, müze, Şamanizm, ritüel.

1 Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, e-mail: aarvas@karatekin.edu.tr

Abstract

Nowadays the concept of a museum has expanded to include events and even objects. As a result, one may see a wide array of museums in different parts of world dedicated to sundry items and activities, such as puppets, musical instruments, vintage household appliances, as well as many other objects. In accordance to this trend, the concept open-air museums are also emerging not also as a place for the exhibition of objects, but also as a reserve that enables people to connect with every aspect of a particular culture.

In this context the "Hurtuyah-Tas Open-Air Museum" is an important venue for the Khakas nation, an ethnic group of Turkic peoples in southern Siberia. For centuries, Khakas have been coming to Hurtuyah-Tas to pray against sterility and invoke the help of "Tas-İne (Stone-Mother)". This sculpture is perceived as a symbol of fertility and abundance by the Khakas nation. With the help of a shaman, the family requests a child by means of rituals and prayers. "Tas-İne", which has stood since ancient times, is now kept within glass "churt" for protection. An open-air museum has also been established with the aim of maintaining and protecting the sculpture, which is considered one of Khakassia's most important landmarks. The aim of this paper is to draw attention to the "Hurtuyah-Tas Open Air Museum" in the Khakassia.

Keywords: Khakassia, Khakas, museum, Shamanism, ritual.

Giriş

Eskiden "müzeler" sadece önemli ve ciddi görülen ve özellikle kapalı mekânlar olan "saray", "şato", "köşk", "cami", "kilise" gibi yerler olarak algılanırken günümüzde artık bu anlayışın değiştiği görülmektedir. Yani bugün toplumdaki herhangi bir "olay"ın, "olgu"nun, "nesne/ler" in "müzeleşeceği/müzeleştirilebileceği" anlayışı benimsenmektedir (Özdemir, 2004: 156). Bu algı değişimiyle birlikte dünyanın farklı ülkelerinde "kukla müzesi", "spor müzesi", "müzik aletleri müzesi", "eski ev gereçleri müzesi", "tuz müzesi", "şeker müzesi" gibi pek çok müzeler kurulmuştur (Özdemir, 2004: 159). Bunun yanısıra günümüzde "kültür"ün her alanıyla ilgili olarak "açık hava müzeleri" de kurulmuş ve kurulmaya devam etmektedir. Nitekim bu hususun önemini kavrayan Türkiye'deki bilim çevreleri konuyla ilgili bilimsel faaliyetler gerçekleştirmektedir.

Hemen belirtmemiz gerekir ki dünyanın gelişmiş ülkeleri bu hususun önemini çok önceden kavrayarak konuyla ilgili önemli çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu ülkelerin arasında yer alan Rusya Federasyonu da daha erken dönemlerde "müzecilik"le uğraşmasına rağmen XIX. yüzyılın sonunda bu hususa bir bilim dalı olarak bakmış, "müzebilimi" anlamına gelen "muzeologiya" veya "muzeyevedenie"

kavramlarını kullanmaya başlamıştır. Nitekim bu ülkede konuyla ilgili pek çok çalışma da yapılmıştır (örn: 1984a; 1984b; 1990; 2003; Bulkin-Çugunov, 1978; Kobko, 1999). Rusya Federasyonu aynı zamanda bünyesinde bulundurduğu değişik Türk halklarının muhtar cumhuriyetlerinde genel “müze”ler yanısıra “açık hava müzeleri” de kurmuştur.

Böylece bir taraftan onlara “*kültürünüze değer veriyorum ve koruma altına alıyorum*” mesajını vererek bu muhtar Türk cumhuriyetlerini kuvvetli bir bağla kendisine bağlamayı başarmış, öte taraftan Türk halklarının dünya kültürel mirasına sağladığı katkıyı teğet geçmediğini (!) dünya kamuoyuna yansıtmak istemiştir. Rusya Federasyonu’ndaki Altay, Tuva, Yakutistan, Buryatya gibi “Muhtar Türk Cumhuriyet”leri yanısıra yine muhtar bir cumhuriyet olarak varlığını sürdüren “Hakas Türkleri” de Sibiry’a’nın güneyinde ve bu federasyonun içerisinde bulunmaktadır.

1. Hakasya Muhtar Cumhuriyeti’ndeki Müzeler

Hakasya Muhtar Cumhuriyeti’nde gerek müzeleri (2010; Kızlasov, 1985) doğrudan ele alan gerekse buradaki müzelerin tarihini (Feoktistova, 2006) konu edinen çalışmalar bulunmaktadır. Hakasya’da müzeler genelde üç şekilde kurulmuştur: “devlet müzeleri”, “belediye müzeleri” ve “açık hava müzeleri”. Ancak bazı kaynaklarda bu müzeler bulunduğu “şehir”, “belediye” veya “okul” adıyla da anılabilmektedir (Semigin, 2007: 395-397). Bunlardan bazıları hem devlet hem belediye hem de açık hava müzeleri arasında sayılabilmektedir. Devlet müzeleri “L. R. Kızlasov Hakas Milli Yöresel Müzesi” ve “Hakas Ulusal Kazanovka Koru-Müzesi” (Burası aynı zamanda bir “açık hava müzesi”dir) adlarını taşımaktadır (2010).

Belediye müzeleri ise şunlardır: “Abakan Tablo Galerisi” / Abakan şehri; “Abaza Tarihi-Yöresel Müzesi” / Taştıp ili; “V. V. Andriyaşev Sorsk Şehir Müzesi” / Ust-Abakan ili; “Çernogorsk Şehri Tarih Müzesi”; “Sayanogorsk Şehri Yöresel Müzesi”; “N. F. Katanov Askiz İli Yöresel Müzesi”; “Verşino-Töi Belediyesi Tarihi-Yöresel Müzesi” / Askiz ili; “Taştıp Belediyesi Yöresel Müzesi” / Taştıp ili; “D. S. Laletina Şira İli Yöresel Müzesi”; “Bograd İli Yöresel Müzesi”; “Ordjonikidzevsk İli Müzesi” / Kopevo Köyü; “Altay İli Yöresel Müzesi” / Bely-Yar Köyü; “S. P. Kadışeva Müze Evi” / Şira ili; “Sunduki Koru-Müzesi” / Ordjonikidzevsk ili; “Sulek Koru-Müzesi” / Ordjonikidzevsk ili (2010).

Açık hava müzeleri ise şöyledir: “Birinci ve Dördüncü Sunduki Koru-Müzesi” / Ordjonikidzevsk ili; “Ulu Hurtuyah Taş Koru-Anhakovsk Müzesi” / Askiz ili; “Ust-Sos Açık Hava Müzesi” / Beya ili; “Boyar: Kadim Vatan” / Bograd ili; “Kadim Salbık Step Kurganı” / Ust-Abakan ili; “Şira Arkeoloji Parkı” / Şira ili;

“Poltakov Haya Hoos Kaya Sanatı Müzesi” / Askiz ili; “Arbı Açık Hava Müzesi” / Taştıp ili (2010).

2. Şamanizm ve “Hurtuyah-Tas Açık Hava Müzesi”

2.1. Şamanizme Kısa Bakış

“Şamanizm” teriminin “şaman” sözcüğünden hareketle ortaya atıldığı ve genel itibariyle bir “inanç”, “inanç sistemi” veya “din” karşılığı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Büyük çoğunluğu eski Sovyet bilim adamları olan Mikaylovskiy, Haruzin, Potapov, Alekseev gibi şahıslar şamanizmi Türklerin orijinal dini kabul ederken, Mircea Elide, Jean Paul Roux, Hikmet Tanyu, Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu gibi bilim adamları ise onu bir din değil Kuzey Asya topluluklarının dini duygularını içeren ve öteki alem varlıklarına hükmeden “kült” olarak görmektedirler. “Şaman” kavramı için ise dört farklı görüş öne sürülmektedir. “Şaman”ın, Hindistan’daki Pali dilinde “*ruhlardan esinlenen kişi*” anlamına gelen “samana” veya Sanskritçe’de “*budacı rahip*” anlamına gelen “samana” yahut Mançu dilinde “*oynayan zıplayan, bir iş görürken sürekli olarak hareket eden*” anlamındaki “saman” veyahut Tunguz kökenli “*şan-man*” sözcüğünden türediği ileri sürülmüştür.

“Şamanizm”in anaerik dönemde ortaya çıktığı tahmin edilse de tam olarak ne zaman oluştuğu ve ne gibi değişiklikler geçirdiği bilinmemektedir. Son araştırmalar, şamanizmin Türkler’e özgü olmayıp bütün Asya’da hatta bütün dünyada yayıldığını göstermiştir. Dolayısıyla “şamanizm”in başta Orta ve Kuzey Asya halkları olmak üzere Kafkaslar, Hindistan, Çin, Japonya, Endonezya, Malezya, Avustralya, Alaska, Grönland, İzlanda, Kuzey Amerika, Amazon bölgesi, Afrika gibi dünyanın değişik kıta, bölge, halk, topluluk ve toplumlarında var olduğu artık tüm kesimler tarafından kabul edilmektedir.

O zaman “*tam olarak şamanizm nedir ve şaman kimdir?*” soruları akla gelmektedir. Genel anlamda bu kavramlar için net cümleler kurmak zor olsa da Türk halkları için “kam” ve “kamlık” terimlerinin kullanılmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Ayrıca “kamlık”ın din, “kam”ın da diğer ilahi veya beşeri dinlerdeki gibi bir din adamı olmadığını ifade etmek mümkündür. Türk halklarında (Hakas Türkleri temelinde) “kam” ritüeller düzenleyen, halkın düzenlediği toplu merasimlere katılan, halk hekimi olarak çalışan, fal bakarak geçmişi anlatan ve gelecekte haber veren, tösleri (ruh) olduğunu ve görünmeyen dünyayla irtibata geçtiğini söyleyen çok yönlü insandır. Günlük yaşamlarında sıradan olan bu insanlar ritüeller düzenlerken, insanları tedavi ederken veya fal bakarken başka bir âleme geçmiş gibi görünürler. Kanaatimizce, “kam”ı diğer insanlardan ayıran âlemler-i farikası budur. “Kamlık” ise eski Türklere ait “Gök Tanrı” inancının bazı pratik

yönlerinin uygulandığı bir sistem olarak düşünülebilir. Nitekim Fuzuli Bayat (2006) ve Yaşar Kalafat (2004) da bu kanaatte olduklarını daha önce ifade etmişlerdir.

2.2. “Hurtuyah-Tas”ın Kısa Tarihi

Hakasların bu “kutsal taş”ı üzerine gerek Hakasça gerekse Rusça çok sayıda yazı kaleme alınmıştır (Örn.: Topoyev, 1997; Borgoyakova, 2003; Butanayev, 2003; Kiçiyev, 2004; Yesin, 2010). Yine bu “kutsal anıt” hakkındaki efsane ve mitler de bir kitapta toplanmıştır (Sunçugaşeva, 2013). Yazılı kaynaklarda bu araştırmaların toplamda 132 olduğu ve bu araştırmaların “taş abide” ve “müze”yle ilgili çalışmalar, fotoğraflar, internet yazıları gibi genel başlıklar altında değerlendirildiği görülmektedir (İşenko, 2013). 1772 yılında Hakasya’ya gelen Danil Gotlib Messerşmit, ilk defa “Hurtuyah-Tas” hakkında bir yazı kaleme almış ve bu tarihten sonra bilim dünyası bu “kutsal taş”la tanışmıştır (Sunçugaşeva, 2013: 85).

Bu anıtın 4 bin yıl önceden -III. bin yılın sonları ile II. bin yılın başlarındaki “Okunev Kültürü” dönemi- günümüze kadar korunarak gelen bir anıt olduğu belirtilmektedir (İşenko, 2013: 3). Başka bir kaynaktan ise anıtın 4-5 bin yıl önce kurulduğu yazılmaktadır (Sunçugaşeva, 2013: 85). Bu taş anıt, Hakasların en saygın kadim kült taşlarından biri olmuştur. 1953 yılında anıt, stepten Abakan’daki Hakas Ulusal Müzesi’ne taşınmış, 2003 Eylül ayında ise kamu girişimiyle Askiz’deki eski yerine konulmuştur. Müze, Anhakov köyünün 300 m ve Abakan-Akdobırak otoyolunun 80 m kuzeybatısına kurulmuştur (İşenko, 2013: 3).

“İlbek Hurtuyah-Tas” veya “Ulug Hurtuyah-Tas” olarak anılan bu “açık hava müzesi”, Askiz ili sınırları içinde bulunmakta ve Hakas Türkleri için çok önemli bir manevi mekân olarak değerlendirilmektedir. Hakaslar eskiden beri çeşitli vesilelerle buraya uğramakta ve dileklerde bulunmaktadır. Buraya “Tas-İne” (Taş Ana) de denmektedir. Hakasların çok eski zamanlardan bu yana “Tas-İne”ye taptıkları, saygı gösterdikleri ve anıtın kendilerini ve sonraki nesillerini koruması, sağlık getirmesi için ondan medet umduklarını yazılı kaynaklar da kaydetmektedir (Sunçugaşeva, 2013: 85). Askiz Belediyesi tarafından 14 Temmuz 2003 yılında bu taş anıtın etrafı camekânla kapatılmış ve onun içinde bulunduğu geniş arazi ise çitlerle çevrilerek burası bir “açık hava müzesi”ne dönüştürülmüştür. Bu “açık hava müzesi”ne ayrıca görevli olarak Leonid V. Gorbatov adlı bir “kam” da tahsis edilmiştir.

3. “Hurtuyah-Tas”ta Yapılan Ritüellerden Bir Örnek

“Hurtuyah-Tas”, varlığıyla Hakasların manevî ihtiyaçlarına cevap verdiği gibi onların sözlü gelenek eserlerine de yansımış bir mekândır. Onunla ilgili anlatılan efsane ve mitler kaydedilmiş ve hakkında şiirler yazılmıştır (Sunçugaşeva, 2013). Bugün etrafı çitle çevrilen bu mekânda hamile bir kadın figürü bulunmakta ve bu

taş heykel Hakaslar tarafından bereket ve bolluğun simgesi olarak algılanmaktadır. Çocuksuz ailelerin "Tas-İne"ye "kam" ile birlikte gelmesi ve çeşitli şamanistik ritüeller eşliğinde "Tas-İne"den dileklerde bulunması dikkat çekmekte ve "kamlık" ile "açık hava müze"leri arasında kültürel ilişkilerin olduğunu akla getirmektedir.

Nitekim bu satırların yazarı, diğer "açık hava müze"leri olan "Salbık Kurganı"nda ve "Kazanovka Açık Hava Müzesi"nde de bu tarz ritüellerle karşılaşmıştır. Esas itibarıyla, Hakas Türkleri her ne kadar XVII. asırdan itibaren Hristiyanlaştırılmış olsalar da (Tugucekova, 2007: 8) özde hâlâ şamanist kalarak dağ, su, nehir gibi tabiat kültlerini yaşatmakta ve kendileri için kutsal saydıkları bu mekânları "müze"ye veya "açık hava müzesi"ne dönüştürmektedirler.

İşte bunlardan biri olan "Hurtuyah-Tas"ta Aralık 2013 tarihinde çocuksuz iki çiftin, bir "kam" ile birlikte buraya geldiğine ve çocuk sahibi olmaları için kamdan ritüel düzenlemelerine bu satırların yazarı şahit olmuş ve bu ritüeli kaydetmiştir (15.12.2013 tarihli kamera kaydı). İlk çift, iş yerinden tanıdığımız ve bir Hakas olan Georgiy Mihayloviç Şapaşnikov'un oğlu ve geliniydi. İsimleri Sergey ve Natalya idi. Sergey'in eşi Natalya'nın Özbek olduğunu sonradan öğrendik. İkinci çift ise Rus idi. Adları İgor ve İnga idi.

Sabah erkenden Abakan'dan Askiz'e gidilerek şehrin hemen kenarındaki müzeye girildi. Önde Ludmila Vasiliyevna Kobejikova adlı "kam", arkada çiftler olmak üzere ilk önce camekânla etrafı kapatılan "Tas-İne"ye gidildi, etrafında üç kez dönüldü ve ona yiyecekler sunularak dileklerde bulunuldu. Sonra etrafı camekânla kapatılmış olan "Tas-İne"nin hemen yanındaki yuvarlak dairenin içine kurulan taş ocağa odunlar konuldu. Odunlar, "tören ateşi" (Hak. Ot-ine, Rus. koster) için üçgen şeklinde hazırlanarak ocağın içine yerleştirildi. "Tören ateşi"nin doğuya bakan bir kapısı vardı ve ateş buradan yakıldı.

Kam, herkesi daire haline getirerek ve elinde arça ağacının dallarından hazırlanan tütüsüyle herkesi temizleyerek törene hazırlık yapmaya başladı. Ateşin yanmaya ve alevlerin yükselmeye başlamasıyla "ateş iyisi"ne (ot ine) evden getirilen et, süt, yağ, arak, ayran, ekmek ve değişik tatlılar yedirilerek "ateş iyisi" tatmin edilmeye çalışıldı. Daha sonra daire şeklindeki eşler ve Şapaşnikov ateşin etrafında dönmeye başladı. "Kam" ise dairenin dışında ama onlarla birlikte dönüyor, bir taraftan davulunu çalıyor öte taraftan "Tas-İne"den, "ateş iyisi"nden ve ruhlardan çiftlere çocuk vermesi için dua ediyordu. Ancak açık havada olduğumuz ve davulun sesi yüksek olduğu için onun ne dediği tam anlaşılmıyordu.

Tören ateşi sönene kadar bu ritüel devam etti ve ateşin bitiminde yine tütüsüyle tören alanındaki kişiler temizlenerek tören bitirildi. Ancak daha sonra yine "Tas-İne"nin yanına varıldı ve "kam" burada bir daha "Tas-İne"den yardım diledi, ona dualar etti, tekrar yiyecekler sundu. Topluca yine "Tas-İne"nin etrafında üç kez dönüldü. Böylece tören bitti. Şapaşnikov'un oğlu Sergey ilk çocuğu için de burada

böyle bir tören düzenlendiğini söyledi. Rus çiftin ise henüz çocukları yoktu. Bu tören sonucu çocukları olacağına inanıp inanmadıklarını sorunca “*başka bir yolu yok, bu kesinlikle işe yarayacak*” dediler. Yani onların da bu tören neticesinde çocuk sahibi olacaklarına inançları tamdı.

Sonra, tarafımızdan toplu olarak müze gezildi ve buradaki bir görevli hem “Hurtuyah-Tas”ın tarihi hem de müze hakkında bilgi verdi. Müzede Hakasların eski yaşam tarzını yansıtan eşyalar yanında ilginç nesnelere de vardı. “Müze”deki bu rehberlik ve gezi için ziyaretçilerden belli bir ücret alındığını da belirtmek gerekir. Bu ise “kültür”ün pazarlanması ve bir bakıma ekonomiye dönüştürülmesi demektir.

SONUÇ

Kadim zamanlardan bu yana Askiz ilinde bulunan “Hurtuyah-Tas” (Tas-İne) yukarıda da işaret edildiği üzere 2003 yılında etrafı çevrilmiş ve aynı zamanda “açık hava müzesi”ne dönüştürülmüştür. Daha sonra ise Hakas Türklerinin geleneksel yaşam biçimini sergileyen ürünler, eşyalar “çurt” (yurt) denilen geleneksel barınakların içine yerleştirilerek burası müze haline getirilmiştir. Böylece Hakaslar (özellikle şehirde yaşayan) bir yandan “kam” eşliğinde ritüellerle dileklerde bulunurken, öte yandan da atalarının geleneksel kültürünü bu “müze” vasıtasıyla bir daha görmekte dirler. Sonuç olarak Hakas Türklerinin “Hurtuyah-Tas Açık Hava Müzesi” bir yandan müze olarak kullanılmakta, öte taraftan bu müzede “şamanistik tören”ler gerçekleştirilmektedir. Böylelikle, Hakas Türkleri arasında eski zamanlardan beri süregelen ve onların geleneksel kültürünün odak noktasını oluşturan “kamlık” bu müze vasıtasıyla yaşatılmakta ve “kamlık” uygulamalarının canlı kalmasında önemli bir görev üstlenmiş olmaktadır.

KAYNAKÇA

AMURSKİY Oblastnoy, Krayevedçeskiy Muzeı, Putevoditel, Blagoveşensk 1990.

BAYAT Fuzuli, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.

BORGOYAKOVA G., “Vernötsiya li Hurtuyah İney?”, *Askizskiy Trujenik*, 7 August, 2003.

BULKİN V. A.-Çugunov G.İ., “Velikiy Ustyug”, *Pamyatniki Gorodov Rossii*, Putevoditel, Leningrad 1978.

BUTANAYEV V. Ya., “Kult Kamennih İzvayaniy”, *Burhanizm Tyurkov Sayano-Altaya*, Abakan 2003.

FEOKTİSTOVA T. N., *K İstorii Stanovleniya Muzeev v Hakasii*, Hakasskoe Knijnnoe İzdatelstvo, Abakan 2006.

Gosudarstvennyy Russkiy Muzei, Jivopis, Moskva 1984a.

Gosudarstvennyy Ermitaj, Jivopis, Moskva 1984b.

İŞENKO A. A., *Ulug Hurtuyah tas: Dostoyanie Pokoleniy/Bibliografiçeskiy Spisok Literaturi*, NB İm. N. G. Domocakova, Abakan 2013.

KALAFAT Yaşar, *Altaylardan Anadolu'ya Kamizm*, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul 2004.

KIZLASOV İ. L., *Balşoy Salbıkskiy Kurgan*, Otdel Kulturi Hakaskogo Oblispolkoma, Abakan 1985.

KİÇİYEV G., “Hurtuyah İneynin Palazı ba?”, *Hakas Çiri*, 25 Dekabr, 2004.

KOBKO V. V., “Katalog Koleksiy B.O. Pilsudskogo v Primorskom Gosudarstvennom Obyedinennom Muzei im. V.K. Arseneva”, *İzvestiya İnstituta Naslediya Broneslava Pilsudskogo*, No: 2, 1999.

Krupneyşie İstoriçeskie Muzei Stolitsı: Proşloe, Nastoyaşeye, Buduşeye (Publikatsiya Podgotovlena Yu. V. Moçalovoy), Oteçestvenaya İstoriya, No: 3, 2003.

Muzei Hakasii, OOO “Kooperativ Jurnalist”, Abakan 2010 (Hakas Devlet Üniversitesi ve Merkez Kütüphane işbirliğiyle hazırlanmıştır).

ÖZDEMİR Nebi, “Eğlence-Müze İlişkisi ve Türk Eğlence Geleneği Araştırma-Uygulama Merkezi, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyum Bildirileri* (Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz, Tuba Saltık Özkan), Gazi Üniversitesi THBMER Yayını, Ankara 2004.

SEMİĞİN G. Yu. (Proje Sorumlusu), *Entsiklopediya Respubliki Hakasiya*, OOO “Polikor”, Abakan 2007.

SUNÇUGAŞEV K. E., *İlbek Hurtuyah Tas-Çir Suubıstın Sın İnezi*, OOO “Kooperativ Jurnalist”, Abakan 2013.

TOPOYEV İ., “Hurtuyah İney Tas”, *Hakas Çiri*, 26 Aprel, 1997.

TUGUCEKOVA V. N., “Kakomu Bogu Molitsya?”, *Habar/Hakas Çiri* (Röportaj: Olga Şalginova), Vıpusk: 1 (45), 5 Yanvarya 2007.

YESİN Yu., “Veçnie Kamni”, *Tayna Bogov Drevney Stepı*, Abakan 2010.

15.12.2013 tarihli kamera kaydı (Abdülsselam Arvas'ın Özel Arşivi'nde).

İMPARATORLUKTAN KÜRESELLEŞMEYE DİL VE İKTİDAR*

Language and Power From Empire to Globalization

Ahmet KAYINTU¹

Geliş:09.08.2017 / Kabul:18.10.2017

DOI: 10.29029/busbed.333790

Öz

Bu çalışmanın konusu, İngilizcenin Britanya İmparatorluğunun oluşumundaki rolünü, Antonio Gramsci'nin ortaya attığı hegemonya ve Michel Foucault'nun söylem ve iktidar konusundaki görüşleri ışığında ortaya koymaktır. İngilizce de dahil olmak üzere dil, edebiyat ve sanat incelemeleri uzun süre, hümanist nitelikte oldukları gerekçesiyle politik söylemlerden ve iktidar ilişkilerinden bağımsız; öznel, bireysel, özel veya evrensel ya da aşkın alanlar olarak incelenmişlerdir. Bu durum özellikle Oryantalizmin edebiyattan başlamak üzere süratle sosyal bilimlerde ve diğer alanlarda etkili olması ve ardından postkolonyal çalışmalara evrilmesi ile birlikte, iktidarın ve ulus kimliğinin, ulus devletin oluşumunda dil, edebiyat ve sanatın rolü ve ilişkisi yeniden değerlendirilmeye konu olmuştur. Bu bağlamda hiç kuşkusuz en çarpıcı örnek, Britanya İmparatorluğunun oluşumunda, güçlenmesinde ve ele geçirdiği topraklarda varlığını sürdürmesinde diğer dilleri, sanatları ve kültürleri ötekileştirerek, dahası itibarsızlaştırarak ve kimi zaman da yok sayarak İngiliz dili ve edebiyatının yüceltilmesi ve tek alternatif olarak ortaya koyma sürecinde yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İngilizce, imparatorluk, dil, hegemonya.

Abstract

The aim of this study is to analyse the role of English language in the formation of British Empire in the light of discourse and power by Michel Foucault and

* Bu çalışma, daha önce Dil, Sanat ve İktidar sempozyumunda sözlü olarak sunulan “İngilizce ve Britanya İmparatorluğu” başlıklı bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

1 Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: akayintu@bingol.edu.tr.

hegemony by Antonio Gramsci. Linguistic studies, works of literature and art have been studied in isolation from political discourses, power relations on the grounds that they are personal, individual or transcendental fields. The process has been overturned following the prevalence of the concept of Orientalism – a concept put forward by Edward Said to describe the image of East in the Western literature and culture which was, then, evolved into postcolonial studies. Due to the reception of Orientalism and postcolonial studies the role of language, literature and art in the formation of ruling power, national state and national identity have been reconsidered. In this context, the most striking examples are undoubtedly in the process of exalting British language and literature and presenting it as the only alternative, furthering, and sometimes disregarding, other languages, arts and cultures in the formation, strengthening and conquest of the British Empire.

Keywords: English, empire, language, hegemony.

Giriş

Daniel Defoe'nun ülkemizde daha çok çocuk edebiyatı eserlerinden biri olarak bilinen ve okunan ünlü eseri Robinson Crusoe'da (Defoe 1719) esere adını veren Robinson Crusoe'nun, adada karşılaştığı ve Cuma adını verdiği yerli bir insana dilini öğretme biçimi ve gerekçesi, İngilizce öğretiminin nasıl yapılması gerektiğini ve buna ilişkin uygulamalı bir örneğini sunmaktadır. Eserin yazarı Daniel Defoe, roman yazarlığına başlamadan ve üne kavuşmadan önce bir gazeteci ve İngiltere'nin iç ve dış politikalarıyla yakından ilgilenen bir yazar olarak uğraş vermektedir. Söz konusu romanda kahramanı olan Robinson Crusoe, Cuma ile iletişime geçmek üzere ortak bir dil olarak İngilizceyi seçip Cuma'ya öğretmesi; zamanın köle ticaretinin ve Avrupa'nın ırkçı yaklaşımının bir yansıması olarak algılanmaktadır. Crusoe, döneminin pek çok çağdaşı gibi özellikle deniz aşırı ülkelere yönelik hayalleri olan macera tutkunu bir İngiliz vatandaşdır. Tıpkı Crusoe gibi onun ulusu olan İngiltere de ele geçirdiği ülkelere kendi dilini götürmüştür. Bir başka açıdan Politi'ye göre Robinson Crusoe British Council'in kurucusudur. (Politi, 1985: 195)

Defoe'nun romanının yankıları beklenenden çok daha fazla olmuştur. Robinson Crusoe'nun belirli bir dil, argümanlar ve anlam dizgesi meydana getirerek, günümüzde dahi İngiliz ulusu tarafından dünyanın her tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan bir hedef olarak anlaşılmıştır.

Kitap, basitleştirilmiş şekliyle ilk 'Cuma' adaylarını oluştururken, Crusoe'nun temellük ettiği adanın evrenini bütün yeryüzü oluşturmuştur. Robinson Crusoe, temel olarak iki düzeyde anlaşılabilir: İlk olarak İngiltere'nin sömürgeleştirme faaliyetlerinin küçük ölçekli bir örneğini temsil ederken, ikinci düzeyde ise İngilizceye yeni başlayan çocuklarla, gençler ve yetişkinler için İngilizcenin

öğrenilmesi ve öğretilmesinin başat araçlarından biri olmuştur. (Phillipson, 1992:109)

Britanya, bir zamanlar ülkeleri güç kullanmaya dayanan bir sömürgecilik aracılığıyla boyunduruğu altında tutarken, günümüzde İngilizceyi yaygınlaştırarak ve öğreterek bu ülkelere ve dünyanın geri kalanına nüfuz etmektedir. Britanya imparatorluğu, artık yerini ve görevini İngilizcenin ‘imparatorluğuna’ terk etmiş durumdadır. Bu gelişmenin nedeni Britanya’nın 17., 18. ve 19. yüzyıllardaki sömürgecilik ve ticari faaliyetler sayesinde, İngilizcenin prestijli bir iletişim aracı olarak diller hiyerarşisindeki yerini almış olmasıdır. İngilizce 1600 yılında, yalnızca günlük dil olarak konuşulmakta olan bir dil iken dört yüzyıldan daha kısa bir süre içinde, günümüz dünyasının en önde gelen iletişim aracı haline gelmiştir. Afrika ve Hindistan’ın sömürgeleştirilmesiyle birlikte dilsel hiyerarşi mekanizmalarının çoğunun korunması ve yoğunlaştırılması sağlanmıştır. Anglo-Amerikan çatısı altındaki küresel İngiliz egemenliğini sürdürme çabaları, 1945’ten beri yoğunlaşmıştır ve post-kolonyal dünya imparatorluğu bağlamında İngilizce, dilsel neo-emperyalizm tarafından günümüz dünya düzeninin iç ve dış ilişki ağını düzenlediği için merkezi bir konum işgal etmektedir. İngilizce, yirminci yüzyılda başat dil haline gelişini, ABD’nin ikinci dünya savaşı sonrasında dünyanın büyük bir askeri, ekonomik ve teknolojik lideri olarak ortaya çıkmasına borçludur. Öte yanda İngilizcenin öğretimi, 1950 ve 1960’larda sömürge ülkelerinin birer birer bağımsızlıklarını kazanma süreciyle birlikte başta bu ülkeler olmak üzere dünya gündemine girmiştir. Bugün itibariyle, yaklaşık elli yıllık bir geçmişe sahip olan İngilizce öğretimi, gittikçe artan bir şekilde dünyanın her tarafındaki okullarda, üniversitelerde yaygın bir şekilde okutulmakta; bunun yanı sıra milyar dolarlık bir dış ticaret hacmine konu olmaktadır. 1950 ile 1970 yılları arasında tarihin gördüğü en büyük dil yatırımı sayesinde bu süreç daha ileri bir düzeye taşınmış oldu. Ancak en önemli aracı role sahip olmalarına karşın öğretmenlerin bu ticaretten büyük bir pay alamadıklarını da unutmamak gerekir. İngilizce öğretmenleri, kariyere değil ancak bir işe sahip olmakta ve ayrıca bu iş, çoğu zaman güvencesi ve cazibesi olmayan geçici bir iş ve uğraştan öteye gidememektedir. Bu bakımdan İngilizce öğretiminin öğretmenlere dönük yüzünde, öğretmenlerin aleyhine işleyen bir endüstriden söz etmek yerinde olacaktır. Ayrıca İngilizce öğretiminin merkezleri olarak İngiltere ve ABD olmasına karşın bu iki ülke dil öğretiminde geri kalmış ülkelerdir.

İngilizcenin bugünün dünyasındaki konumunu ve gelişim seyrini daha iyi anlayabilmek için hem Britanya İmparatorluğunun oluşumunda, bir sömürgeci güç olarak hegemonyasını yerleştirmesinde İngilizcenin oynadığı rolü hem de İngilizcenin bugünkü küresel konumuna gelmesinde İngiliz İmparatorluğunun rolünü daha yakından kavramaya gereksinim vardır. Bunun için öncelikle hegemonya kavramından başlamalıyız: Hegemonya kavramını ilk kez kullanmamakla birlikte, onu genişleterek sosyal bilimlerin yaygın bir kavramı olarak dolaşıma girmesine

neden olan Antonio Gramsci'dir. Ona göre hegemonya, bir bütün olarak uygulama ve beklentilerin tamamı; insan ve onun dünyasını tamamen anlama biçimimiz olmaktadır. Karşılıklı olarak hem deneyimlenen hem de onaylanan anlam ve değerler manzumesidir. Hegemonya, doğruluklarını tartışmasız kabul ettiğimiz fikirlerdir. Bu bağlamda, İngilizce ve İngilizcenin eğitimi ve öğretimi, örneğin Zambiya gibi eski sömürgelerdeki hegemonik pozisyonundan ötürü, dil eğitimi ile eş anlamlıdır. Bunun nedeni, İngilizcenin en fazla yatırım yapılan, konuşanlara ve öğrenenlere en çok prestij kazandıran hakim güçlerin üstünlük iddiasının, en parlak görünümünü sağlama konusundaki kabiliyetinden ötürü belirli bir seçimin ürünü değil, belirli bir durumun doğal bir sonucu olarak görülmesidir. (Philipson 1992: 72) Kavramı ideoloji ve kültür konularıyla birlikte değerlendiren Raymond Williams'a göre hegemonya yaşamın tüm biçimlerini kapsayan pratikler ve beklentiler bütünüdür. (Bizim enerji duyularımızı, kendimizi ve dünyamızı biçimlendiren algılarımızdır. Hegemonya pratikler olarak deneyimlendiğinde, doğrulayıcı ve görünen anlamlar ve değerler dizgesidir. Dolayısıyla da toplumda birçok insan için gerçeklik duygusu, toplumun çoğu üyeleri için deneyimlenen gerçekliğin ötesine geçmek zor olduğu için, yaşamlarının birçok alanlarında mutlak bir duygu oluşturur.) Başka bir deyişle, bu en güçlü anlamıyla bir kültür'dür, ancak belirli sınıfların deneyimlenmiş egemenliği ve boyun eğmesi olarak görülmesi gereken bir kültürdür. (Williams 1977:112-113). Williams'a göre hegemonya, egemen sınıfın geliştirdiği ve yaydığı, eklenmiş ve biçimsel anlamları, değerleri ve inançları dışlamaz. Yalnızca bunların bilinçten farklı olduğunu kabul eder, yani bilinci bu değerlere ve anlamlara indirgemez. Aksine egemen olma ve boyun eğme biçimlerini pratik bilinç ve tüm yaşama sürecinin yoğunlaşması olarak ele alır. Dolayısıyla hegemonya, artık ne yalnızca 'ideolojinin üst biçimi' ne de ideolojinin çoğunlukla 'idare etme' ya da beyin yıkama olarak görülme ve denetleme biçimidir. Hegemonya, meşrulaştırma ve ideoloji kavramları, birbirleriyle çok yakından ilgili kavramlar da olsalar, yine de aralarında kimi farklılıklar vardır. İdeoloji, az çok kasıtlı olarak çarpıtma ile eşdeğer tutulurken, hegemonya bir tür buluşu, kasıtlı manipülasyonu, belirli bir kaynak tarafından belirli amaçları, çıkarları gerçekleştirmek üzere ileri sürülen bir kavramı ifade eder. Meşrulaştırma ise daha olumsuz bir çağrışıma sahiptir. Meşrulaştırmanın karakteristiği bir telafi veya iyileştirici bir nitelikte olmasıdır; istedik yönde olmasına çalışılan olayların eksikliklerini giderme çabasıdır. (Dale, 1982: 147)

Hegemonya, yalnızca bir manipülasyon veya telkin edilen bir ideoloji değil, her şeyden önce bir deneyimdir; donuk veya durağan bir sistem veya yapı olmayıp devam eden ve süreklilik arz eden bir süreçtir. Kendi iç tutarlılığı, özgül ağırlığı, sınırları olan belirli zamanlara ve durumlara göre değişkenlik göstermesine karşın, bir deneyimler ve etkinlikler bütünüdür. Pratik anlamda hegemonya hiçbir zaman tek başına var olmamış, varlığını sürdürmemiştir. Williams'ın ifade ettiği üzere, içyapıları oldukça karmaşıktır ve edilgen bir egemenlik biçimi olarak

meydana çıkmaz. Sürekli olarak yenilenmesi, yeniden üretilmesi, savunulması ve değiştirilmesi gerekir. Kendi başına var olmadığı gibi rakipsiz ve denetim ile baskıdan da azade değildir. Çünkü kendi dışındaki baskılar veya baskı araçları tarafından sürekli olarak sınırlanır, değiştirilir ve sınanır. Dolayısıyla hegemonya kavramına pratiğin sürekli ve gerçek öğeleri olan karşı hegemonya ve alternatif hegemonya kavramlarının da eklenmesi gerekir. (Williams, 1973: 112-113)

Hegemonya kavramı ile birlikte düşünülmesi gereken ve dışsal dayatmanın tamamlayıcı bir unsuru olarak irdelenmesi gereken bir diğer konu bu kavramın, bireysel kimlik oluşumunda oynadığı roldür. Bu durumu disiplin tanımıyla açıklayan Michel Foucault'ya göre, sadece dışsal dayatmalarla değil, öz disiplin süreçleri yoluyla birey, hegemonyasını kuran iktidarın kısıtlamaları için sorumluluk alır ve bunun sonucunda o sorumluluğu kendi boyun eğme ilkesi haline getirir (Foucault, 1979: 202-203). Bir başka ifadeyle, insanlar disiplin gücüne uygun olarak kimlik çalışmalarına girerler. Foucault'nun 'kendilik teknolojileri' veya benlik teknolojileri olarak nitelendirdiği üzere bireyler, disiplinler bir rejim tarafından kendilerine sunulan kategorileri, kriterleri ve dilleri kullanmak suretiyle 'hareket ederek kendilerini değiştirmeye teşvik ederler' (Covaleski vd., 1998: 299). İnsanlar yalnızca davranış kurallarını belirlemekle kalmayıp 'yaşamlarını belirli estetik değerleri taşıyan bir manevra haline getirirler' şeklindeki (kasıtlı olarak) gönüllü uygulamalardır. (Foucault, 1990: 10-11). Foucault, çağdaş öznenin soy kütüğünü ortaya çıkarmaya çalışırken, doğal olarak bilginin iktidarla yakın bir ilişki içine girdiği bir bakış açısına ulaşır. Böylece bilgi biçimlerinin yanı sıra alışkanlıklar ve söylemler yoluyla çağdaş öznenin izini sürerken, gerçeklik arzusunun, haliyle bir iktidar arzusu olduğu Nietzsche'ci bir perspektiften etkilenecek iktidar-bilgi ilişkisi üzerinde yoğunlaşır. (Merquior, 1986:144) Foucault son derece yalın bir şekilde iktidarın gerçekte şeyler üzerinde değil, başkaları üzerinde olduğunu, bir başka ifadeyle, bir güç sorunu olmayıp bir egemenlik sorunu olduğunu belirtir. Aynı zamanda iktidarın bedenlerimizin yerine davranışlarımızı etkisi altına aldığını ifade eder. Çağdaş iktidar, tıpkı hegemonya gibi yalnızca her yerde görünür olmakla kalmaz aynı zamanda gayrişahsi ve kapsamlı bir yapı gösterir.

Hegemonya salt bir komplo teorisini ima etmez esas olarak hakim gücün etkinliğini ve alanını genişleten, meşruluğunu sağlayan ve buna ilişkin fikirleri somutlaştıran ve maddi bir güce evrilmelerini sağlayan, mücadelecü ve tamamlayıcı bir değerler ve uygulamalar manzumesidir. Öte yanda Gramsci'nin teorisinde bir başka unsur olarak bir egemen grup (yönetici sınıf veya sınıflar) entelektüel, ahlaki ve felsefi liderliği üstlenerek, dar, küçük bir elit kesimin değil bütün bir halkın ve ulusun çıkarlarını savunmak üzere ortaya çıkar ve söz konusu hegemonya teorisinin tamamlayıcı sacayağını oluşturur. (Bocock, 1986: 63) Ve yönetici sınıfın oluşumu ve genişlemesi, yönetim grupları ile geniş ulusal kitleler arasında daha samimi ve güvenli ilişki kurma ihtiyacı arasındaki güvenli ilişkilerin kurulması için, başka

bir deyişle kültürel hegemonyanın yeniden düzenlenmesinde İngilizceye önemli görevler düşmektedir. (Ives, 2009: 662)

Bu bakımdan İngilizcenin bir dil olarak yayılmasından çok, Anglo-Amerikan ve Avrupa/Batı merkezci, imparatorluk mirası gibi belirli arka plana sahip ve belirli bir bilimsel geleneğin ve akademik tutumun yansıması olan bir yayılcılıktan söz etmek daha doğru olacaktır. İktidar ve söylemle birlikte düşünüldüğünde, bilimsel bir emperyalizmin yayılmasının incelenmesi daha da önem arz etmektedir. Bu bakımdan dilin yayılması ve yaygınlaştırılması süreci, hükümetin belirli bir dili ve onun yurtdışında yaygınlaştırması sürecini desteklemesini, kurum ve kuruluşlarını bu amaç doğrultusunda sevk etmesini, yardımcı olmayıp ve bu çabanın karşısında çıkan engelleri aşmayı ifade eder. (Philipson, 1992: 82)

İngilizcenin hegemonyası, onun açık ve gizli değerlere, inançlara, amaçlara ve İngilizce öğretimi görevini karakterize eden uygulamalara yaslanması ve baskın bir dil olmasında ortaya çıkar. Buna göre Williams'ın ortaya koyduğu üzere, İngilizcenin ideolojisinden bahsetmek yerine, İngilizcenin hegemonyasından bahsetmek daha doğru olacaktır. O halde yine Williams'ın 'alt ve üst yapı' ifadesini kullanarak ifade edecek olursak, İngilizce yalnızca kabaca bir 'kasıtlı manipülasyon olmayıp daha çok kişisel ve kurumsal düzeyde gözlemlenen değerler ve anlamlar bütünüdür.' (Williams, 1973: 75) Bunun kaynaklarını oluşturan kurumlar, proje fonları, yayınevleri ve bunların sonucu olan üretim biçimleri hem alt hem de üst yapıda bulunabilir. Bu açılardan İngilizce hem entelektüel niteliklere sahip bir meslek hem de ekonomik katmanlar ve karar alma sürecinin bir parçasıdır.

İngilizcenin yayılması gerektiği yönündeki varsayımlara ve görüşlere ilişkin ideoloji ile Gramsci tarafından dile getirilen hegemonya kavramı yakından ilgilidir. Gramsci'ye göre dil meselesinin ortaya çıktığı her durumda, başka bir dizi sorun ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte dil, kültürel veya ideolojik değerlerin değil, iletişimsel kavramların ve işlevlerin düzenlenmesi olarak oluşturulmuştur; kültürel farklılık, her şeyden önce iletişimin gerçekleştiği seviyede mevcuttur ve öncelikle 'duruma uygunluk' açısından değerlidir. Başka bir deyişle, dilsel farklılık, önemli kültürel özgüllüğü ifade etmez; ancak basitçe farklı yollar ya da stiller esas olarak ortak işlevlere ve kavramlara sahiptir.

Gramsci'nin, bazı dillerin hegemonik hale gelme sürecine olan ilgisi, halihazırda birçok alanda İngilizcenin egemenliği ve meşruiyeti tartışmaları tüm canlılığıyla sürmekte olduğu için önemlidir. Gramsci'nin ifade ettiği üzere, dilin kullanımı eğitim, kültür, ideoloji ve siyasetle yakından ilintilidir ve dolayısıyla bağımlı olma ve egemenlik sorunlarından ayrı düşünülemez; ayrıca, Gramsci'nin toplumsal değişim için hazırlık aşamasında "pozisyon savaşı" ve "manevra savaşı" olarak nitelediği şeylerde direniş ve mücadele olasılıklarını içerir. (Ives, 2009: 664)

Azınlık dillerinin savunucularının iddia ettiği gibi, zorunluluk ya da belirgin bir tercihle kendi dilini bırakmak, bir kültürü ve kendine ait bir his ve bir geçmişi

kaybetmek demektir. Gramsci için bu parçalanmışlık, sağlıklı bir kişilik oluşturma sürecine aşılabilir engeller meydana çıkarır. Bu açıdan İngilizce öğretimi ve uygulamalı dilbilim çalışmaları da İngiltere’de belirli kesimler, üniversiteler, kurumlar ve kişiler tarafından yürütüyor görünse de sonuçları ve kazandırdıklarının bütün İngiltere’yi kapsayan bir olgu olduğu gerçeği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

İngilizce ve Emperyalizm

Raymond Williams, emperyalizmi fiili işgal ve ekonomik, kültürel sömürü olarak ikiye ayırır ve kalıcılık sürelerinin bu tanıma uygun olarak değişkenlik gösterdiğini belirtir. Bu tanıma göre politik bir sistem olarak emperyalizm, belirli sömürgelerin merkezi emperyal(ist) bir yönetim tarafından yönetimi olarak anlaşıldığı takdirde, emperyalizmin ekonomik yönü de dikkate alınmak koşuluyla, bu sömürgelerin bağımsızlıklarını elde etmeleri veya kendi yönetim biçimlerine kendilerinin karar vermeleriyle bağımsızlıklarını elde etmeleri veya kendi yönetim biçimlerine kendilerinin karar vermeleriyle sömürgeciliğin de sona erdiğini kabul etmemiz gerekir. Ancak eğer emperyalizm, dış yatırımlara ve nüfuza dayalı, piyasaların ve hammaddelerin ellerinde bulundurulması olarak anlaşılırsa, o takdirde sömürgelerdeki siyasi değişimlere ve hatta bağımsızlıklarını kazanmalarına karşın, emperyalizmin ekonomik olarak varlığını sürdürmesini pek fazla etkilemeyeceği ve devam edeceği yargısına ulaşabiliriz. Bu durum hem ikircikli hem de kafa karıştırıcıdır zira özellikle “Amerikan emperyalizmi” söz konusu olduğunda onun, 19. yüzyılın fiili işgale dayanan emperyalist paradigmasıyla örtüşmemesi merkezi bir emperyalist yönetimden farklı olarak algılanması ve belirli bir coğrafi mekân da hüküm sürmemesi, politik ve askeri açıdan zaman zaman tarafsız kalması, onun emperyalist olmadığını göstermez. Bu son emperyalizm tanımı 20. yüzyılın ikinci yarısında ulaştığı bu aşamada en güzel ifadesini itibaren neo emperyalizm ifadesinde bulmuştur. (Williams, 1976: 159)

Paolo Coluzzi nin Schiller ve Sreberny-Mohammadi’den aktardığına göre, kültürel emperyalizm, bir ülkenin ekonomi, dil ve kültür açısından daha güçlü olan bir başka ülke veya toplum tarafından baskı altında tutulması, zorlanması, onun egemen tabakasının iktidarsız kılınması, kimi zaman da kendi değerlerinden ödün verip şekillendirildikten sonra modern dünya sistemine dahil edildiği süreçlerin toplamı anlamına gelir. (Coluzzi, 2012: 117-131)

Benzer şekilde, dilsel emperyalizm İngilizcenin egemenliğinin, İngilizce ile diğer diller arasında sürekli yapısal olarak yenilenen, kültürel olarak eşit olmayan koşullarda, İngilizce lehine artarak süregelmesi ve bu durumun İngiliz ve Amerikan ekonomik üstünlüğüne, ideolojik olarak da emperyalizme bağlı olması ve üstün olması anlamına gelmektedir. Dilsel emperyalizm “belirli dillerin nasıl ve niçin hakim olduğuna odaklanmak” olarak tanımlanabilir.

Bir başka ifadeye göre de dilsel emperyalizm, uluslararası. . . ulus devletlerin bir dili ayırıştırma veya yok etmek amacıyla bir araç olarak kullanmasıdır (Phillipson, 2009a:1-2).

İngilizcenin, Britanya imparatorluğunun genişleme döneminin zirvesinde olduğu bir dönemde değer yargısından bağımsız olarak algılandığına hükmetmek kesinlikle mümkün değildir. Alastair Pennycook'un belirttiği gibi, 'Sömürge çağında [uluslararası bir dil olarak İngilizce] söylemi, İngilizcenin yayılmasından daha önemli idi (Pennycook, 1994: 103).

Phillipson ve Skutnabb-Kangas'a göre İngiliz dili, dilbilimcilik veya dil milliyetçiliği şeklinde Türkçeye çevrilebilecek olan *Linguisticism*in tipik bir örneği olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre dil, temelde birbirlerinden ayrılan gruplar arasında meşrulaştırmaya, etkili kılmaya ve yeniden üretmeye yarayan ideolojiler, yapılar ve pratiklerin tamamıdır. İngilizce bu dilbilimciliğin alt ürünü olarak görülmekte ve bir örneğini oluşturmaktadır. Dilbilimcilik veya İngiliz dili milliyetçiliği, İngilizceye diğer dillerden daha fazla kaynak ayırmak ve bu dilde kendilerini geliştirmek isteyen kişilere, diğerlerine göre daha fazla olanak sağlamak; okullarda ve eğitim kurumlarının eğitim programlarında bu dilin eğitim ve öğretimine daha fazla yer ve zaman ayırmak anlamına gelir. İngilizcenin diğer dillere oranla daha ayrıcalıklı oluşu, dil planlaması ve dil pedagojisi konusundaki çalışmalara ve bu çalışmaların akademik dünyada araştırmacılara kazandırdığı iş ve istihdam avantajlarına dayanır. Dil ve kültür açısından İngilizcenin bir dünya dili olması, temsil ettiği Batı kültürünün sosyo-ekonomik kültürel ve bilimsel alanlarda öncü ve biricik olarak kabul edilmesidir. Dil pedagojisi açısından İngiltere'nin ve ABD'nin bu dilin hem öğretilmesi hem de gerekli araç ve gereçlerin, İngiltere'den dünyaya pazarlanması süreçlerini ima eder. (Phillipson, 1992: 47). Bir başka şekilde söylersek, her alanda İngilizceye öncelik verilmesini ifade eder. İngilizcenin devlet desteğini arkasına alarak bütün imkânlarla belirli bir hedefe doğru yayılmasına karşın Afrika dilleri eğitim için gerekli araç gereç ve malzemeden dahi yoksundur ve kendi vatandaşları olan öğrencilerine ulaşamamaktadır. Afrika dilleri ancak egemen dil olan İngilizceye ulaşmak için bir araç konumunda bulunmaktadır. İngilizce ile Afrika dilleri arasındaki bu fark İngilizlerin kendileri ile Afrikalı sömürgeleri arasında kapanması imkânsız bir kültürel farklılık olduğu düşüncesine sevk etmiştir. (Spencer, 1971: 541) İngiltere bu durumun doğal bir sonucu olarak kendisi ile Afrikalılar arasında ırk ayırımına dayalı uzun vadede Thomas Babington Macaulay'nin ifade ettiği üzere, Avrupalılar gibi düşünen, hisseden ve dünyayı ve olayları algılama ve kavrama düzeyine sahip elit bir Afrikalı grubun meydana çıkmasına çaba sarf etmiştir. Afrikalılar ile Avrupalılar arasında yapılan ırksal ve kültürel ayrımcılığın maddi boyutu iki kesime yapılan aylık ödemelerindeki muazzam farklılıkta ortaya çıkmaktadır. (Phillipson, 1992: 127)

İngilizceye yönelik pozitif ayrımcılık ile birlikte egemenlikleri altındaki Afrika dillerini ve diğer dilleri düşük statü verilmesi, ihmal edilerek eğitim dili olarak kullanılmasını engellemek, çoğunlukla en yoksul kesimlerden olmak üzere, çok az kimseye resmi eğitim görme imkânı vermek, eğitimde geleneksel değerleri büyük ölçüde kasıtlı olarak ihmal etmek, ‘yerlileri medenileştirmek’ üzere kasıtlı olarak eğitimi şekillendirmek, medeni olmanın ve ilericiliğin ölçütü olarak kendi dillerini –İngilizceyi- ve onun öğrenilmesini telkin etmek. İngiliz emperyalizmi ile Fransız emperyalizminin ortak mirası olarak dil milliyetçiliği yeni emperyalizmin içinde temellendirilmiştir. (Phillipson, 1992 128)

İngilizce konuşan dünya, çeşitli veya bağlamsal olarak devletler / uluslar ailesi, bir ağ veya iç içe geçmiş bir uygarlık olarak tanımlanabilen makro-tarihsel bir süreçtir (Pennycook, 2003: 514). En azından on dokuzuncu yüzyıldan bu yana, dilsel kimlik ayrı bir varlık olarak kabul edilir.

Dilbilimsel emperyalizmin, İngilizcenin dünya ölçeğindeki egemenliğinin anlaşılması için bir kavramsal çerçeveye gereksinim vardır. Dilbilimsel emperyalizm de kültür, eğitim, bilimsel emperyalizm gibi diğer emperyalizm türlerinin bir alt başlığını oluşturmaktadır. Dilbilimsel emperyalizm, bir dili onuşan insanların zihinsel ve duygusal açıdan o dilin sağladığı olanakların etkisinde kalmalarından ötürü, eğitim, felsefe, edebiyat, yönetim hukuk gibi hayatın öncelikli ve daha derinlikli olan yönlerine ancak söz konusu dil ile nüfuz edilebileceğine ve kendilerinin sadece bu dil ile bu alanlarda söz sahibi olabileceklerine sahip olmalarıdır.

Bir başka açıdan dilbilimsel emperyalizm, bireylerin kendilerine öğretilen veya sonradan öğrendikleri dile ilişkin sahip oldukları üstünlük olgusunu zihinlerde, tutumlarda ve umutlarda yer etmesi; buna karşılık anadilin bu saygınlıktan ve yetkinlikten yoksun oluşunu ifade eder. (Ansre, 1979: 12-13)

Günümüzde İngilizce, sömürgeciliğin geçmişi ve günümüz dünyası ile dünyanın geri kalanı arasındaki ilişkinin yanı sıra, yeni sömürgecilik ya da neo-emperyalizm olarak adlandırılan sömürge sonrası teoriyle yakından ilişkilidir. Dahası, egemen Batı devletleri değil, aynı zamanda uluslararası örgütleri (Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası gibi) ve daha da önemlisi, uluslararası sermaye kuruluşlarının her biri, hem kendi içinde hem de dış dünya ile iletişimini İngilizce sayesinde sağlamaktadır. (Petras & Veltmeyer, 2001: 12)

İngiltere, 17. 18. ve 19. yüzyıllarda deniz aşırı ülkelerde sömürgecilğe dayanan iktidarını kabul ettirmek, sürdürmek, meşrulaştırmak amacıyla sömürgesi altında bulunan halkların dillerini sürekli olarak hiyerarşik bir değerlendirmeye tabi tutmuş ve İngilizcenin üstünlüğüyle sonuçlanması koşuluyla bir karşılaştırma işlemine konu yapmıştır. İngiltere’nin iktidar gücünü kullanarak, diğer alanlarda olduğu gibi kültürel alanda da, rakipsiz bir üstünlüğe sahip olduğunu öne sürerek elde ettiği konumun belirleyici niteliğinin mümkün kıldığı karşılaştırmaya dayalı olarak, kimi

zaman İngilizcenin dil ve diğer yerel dillerin lehçe; kimi zaman İngilizcenin edebi dil ötekilerin bu vasıftan uzak olan bir yerel dil; kimi zaman da resmi dil ve milli dil ve bazen de yabancı dil ve anadil gibi sonradan üretilen kavramlara karşılık olmak üzere, ast ve üst olarak nitelemiş; her bir niteleme sömürgeci için bir üstünlük ve egemenlik vasıtası haline getirilirken sömürge halkı için tam aksine bir tür kompleks ve baskı aracına dönüşmüştür. Bir başka ifadeyle, her iki kesim için bir kullanılan iletişim aracı, sömürge yönetimi için *bizim ulusumuzun dili*, yerli halklar için onların *kabile lehçesi* olarak baskı altına alınmış ve böylece sömürge yönetimlerinin emperyal amaçları doğrultusunda manipüle edilmesine yol açmıştır.

Ancak belirtmelidir ki, bu kavramsallaştırma esasında ulus ile kabile ve dil ile lehçe arasındaki farklılaşma için tek ölçüt olarak devlet gibi politik bir kurumun varlığının esas alınmasının, bilimsel gerçekliklerle bağdaşmadığını ortaya koyan pek çok karşıt örnekle geçersiz kılınmıştır. Örneğin, yaklaşık beş milyonluk bir nüfusa sahip olan Norveç, bir ulus olarak kabul edilirken, aynı oranda bir nüfusa sahip Buganda'nın kabile olarak nitelendirilmesi; yine birkaç yüz binlik nüfusa sahip olan İzlanda uluslararasındaki yerini alırken, on dört milyonluk Hausa Fulanis'in bir kabile sayılmasını bir gerekçeyle açıklar: Irkçılık. Calvet ise lehçe ve dil ayrımı yerine baskın dil ve baskılanmış dil ayrımını daha doğru bulur. Ona göre *lehçe* yenilmiş bir dil, dil ise politik açıdan muzaffer bir lehçedir ve sömürgeci söylemde bütün Afrika dilleri lehçe olarak kabul edilir. (Phillipson, 1992: 39)

İngilizce öğretiminin mikro-ulusal ve makro-küresel ölçekte neden olduğu eşitsizliğin boyutları nelerdir? İngilizcenin küresel çapta öğretimi ve dil pedagojisi ile politik, ekonomik, askeri ve kültürel baskının meşrulaştırılması arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Bu ilişkinin bireysel, toplumsal ve uluslararası düzeydeki yansımaları ve boyutları nelerdir? Dil pedagojisi, yabancı dil öğretimi ve dil öğretimine dair bilimsel çalışmalar uzun süre sosyal bilimlerden, sosyal bilimlere yön veren teorik çalışmalardan yalıtılmış olarak ayrı bir konumda değerlendirilmiş ve dar, küçük ölçekli bir alanda yürütülmüştür. Bu alandaki çalışmalar dil öğretiminin yalnızca okullarda sınıf içinde çalışmalara, ilgili düzenlemelere ve yöntem bilimsel çalışmalara yoğunlaştırılmıştır. Bu durum bir bilim dalı ve profesyonel bir meslek olarak İngilizce öğretiminin uluslararası boyutunu ve ideolojik temellerinin ayırdaya varmayı imkânsız hale getirmiş ve nüfuz edilemez bir alan olarak gözden irak tutulmasına neden olmuştur. İngilizce öğretimi metodolojisinin (ELT) ortaya çıkışı, çalışma prensipleri, Batının doğu imgesini oluşturma biçimini konu alan oryantalizm kavramsallaştırması ile de yakın ilişkisi bulunmaktadır. Edward Said, mikro düzeyde oryantalizm ve doğu çalışmaları ile makro düzeydeki tarihsel gelişmeleri birbirleriyle ilişkilendirir ve doğunun 'oryantalist' imgesinin Batının deneyiminde meydana gelişim sürecini yüzyıllar öncesi döneme dek geriye götürür ve oryantalizmin çok geniş bir yelpazede etkinliğini sürdüren hegemonik inançlar ve uygulamalar bütünü ve aynı zamanda akademik dünyanın temel rol oynadığı

bir süreç olarak nitelendirir. Said, oryantalist çalışmaların 1945 sonrası yönelimine dair değerlendirmesinde oryantalizmin bu tarihten sonra bilimsel bir uğraştan çok, henüz yeni bağımsızlığını kazanan postkolonyal ulusları hedef alan ulusal bir politika aracı olarak işlev gördüğünü belirtir (Said, 1978: 275). Dolayısıyla ELT ile İngilizcenin, postkolonyal dünyada bir ulusal politika aracı olarak kullanılması arasında önemli bir ilişki mevcuttur.

Bilginin oluşumunda ve iletiminde geçerli olan İngilizcenin egemenliği, dilsel çeşitliliğinin aşınmasını hızlandırmaktadır. İngilizce'nin dünyanın en baskın dili olduğu ve diğer dillerin yerini aldığına dair artan kanıtlar bulunduğu iyi bilinmektedir. Bu belki de, çokuluslu şirketlerin İngilizce dışında çalışan personelinin, uluslararası pazarlara hizmet etme ve ulus ötesi işbirliğini kolaylaştırma aracı olarak İngilizce iletişim kurma ve çalışma isteğini giderek arttırdıkları en belirgin şekilde kurumsal dünyadadır. (Neeley, 2012; Piekkari, Welch & Welch, 2014: 215). Benzer bir olgu yüksek öğrenim alanında da görülebilir: İngilizce uzun süreden bu yana alana egemen olsa da, son yıllarda dünya çapındaki üniversitelerde İngilizcenin kademeli olarak yerli dillerin yerine geçtiği görülmektedir. Ulusal akademik sistemler şimdi İngilizce'yi uluslararasılaşmanın, rekabetin ve "dünya üniversitesi" olmanın vazgeçilmez bir aracı olarak algılamaktadırlar.

İngilizcenin küresel yaygınlık kazanması, uluslararası rekabete ve prestije konu olması, sadece olumlanan bir süreç olarak değil, aynı zamanda oldukça ciddi bir endişeleri ve tehditleri de beraberinde getirmektedir. İngilizce ve onun öğretimi, hem diğer dilleri zayıflattığı, hem de itibarsızlaştırdığı için, hem de bu dilin ardındaki egemen devletlerin çıkarlarına alet olduğu için, ayrıca bunu öngören ideolojilerin ELT'nin arkasına gizlenmesini sağladığı için ve bütün bunları kasıtlı ve tasarlayarak yaptığı için hegemoniktir. Küresel bir dil olarak İngilizce'nin, İngiltere ve ABD'nin dünya çapındaki toplumsal söyleminin ayrılmaz bir parçası olmasının yanı sıra, bu küresel söylemin yalnızca gelişmekte olan ülkelerle değil, çağdaş emperyalizmle (Phillipson, 2009 :107) ilişkili olduğu özellikle önemlidir. Ngugi Wa Thiong'o, bilgi üretmek ve kültürel bir bombardıman olarak İngilizce'ye olan bağımlılığın bir kültürel bombardımana yol açtığını; bu durumun kişilerin adlarını, dillerini ve inançlarını imha ettiğini ifade eder. Dünya ülkelerinin büyük bir bölümünün bilgiyi üretmek ve yaygınlaştırmak için sürekli İngilizce'ye bağımlı olduklarını ve bunu da en fazla kendi içlerinde gerçekleştirdiğini ileri sürer. Thiong'o, dili yirminci yüzyıldaki en önemli ve güçlü argümanlardan biri olmak değerlendirmektedir. "Dilin seçimi ve kullanımı insanların doğal ve sosyal çevrelerine ilişkin olarak hatta tüm evrenle kendilerini tanımlama konusunda temel bir öneme sahiptir. Bundan ötürü, dil yirminci yüzyıl Afrika'sında daima iki çatışma, sosyal gücüm merkezinde yer almaktadır." (Ngugi, 1985: 109) Bu iki güçten biri emperyalizm, diğeri dil konusudur. Frantz Fanon da (1952: 21) egemen dil ile sömürge dili arasındaki çatışmanın temelini oluşturmaktadır.

Thiong’o, sömürge ülkelerinde açılan ve sömürgecilik sonrası dönemde de varlıklarını sürdüren üniversitelerdeki İngilizce bölümlerinin, sömürge sonrası eğitilmiş zihinleri yapısöküm yoluyla sömürgeleştirmesi ile görevli olduklarını vurgular. (1981/2011: 3) Hem eğitilmiş hem de eğitimsiz Hintlilere göre, İngilizce ortak lehçe olmalı ve Hindistan halkının refahını artırmaya ve gücünü pekiştirmeye katkıda bulunmalıdır. Thiong’o (1981/2011: 4) lehçelerin seçiminin ve kullanımının, insanların genel ve toplumsal koşullarıyla bağlantılı olarak, hatta insanın bütün evrenle kurduğu anlamlı bağın en önemli aracı olduğunu vurgular. Buna ilişkin olarak Hindistan’dan örnek veren Thiong’o, Hintli akademisyenlerde İngilizce çalışmaları sürdürdüğü sürece, günümüz Hintli gençlerin asla İngilizce’yi uluslararası bir dil olarak konuşamayacağını ve Hint dillerinin asla bir çalışma ortamı olarak geliştirilemeyeceğini, bu fenomenin, İngiliz emperyalizm literatürü boyunca sonsuza dek süreceğini iddia eder. (Thiong’o, 1981/2011: 3)

Kimi çevrelere göre her ne kadar İngilizce, sömürgeci güçlerin baskılarla dayattığı bir uygulamanın sonucunda öğretilmiş ise de, günümüzdeki mevcut dil öğretim politikaları ve yöntemleri, çağdaş dünyanın dil öğretiminin gerektirdiği bilimsel yöntemleri içeren ve eğitim ihtiyaçlarıyla uyumlu ve bu konuda ortaya çıkan sorunların çözümü bağlamında son derece ikna edici argümanlara dayalı bilimsel gerçeklerdir. Onlara göre İngilizcenin gücünün unsurları ve parametreleri şöyle sıralanmaktadır:

Demografik ve nicelik: İngilizcenin olağanüstü bir yayılma göstererek hemen her zaman bütün kıtalara, kültürlere ve dillere ulaşması ve egemen konuma gelmesi.

İşlevsellik: İngilizcenin en önemli bilimsel, teknolojik ve kültürler arası bilgi ve etkileşime ulaşılabilir konumu.

Tutum: Tarafsızlık, liberalizm, saygınlık

Çok merkezlik: Tarafsız ve ilerlemeyi temsil etmesi ve akültürasyon ve yerlilik (Phillipson, 1992: 80).

İngilizcenin ticari bir meta nesnesi olarak meşrulaştırılmasına ve dünyanın diğer bölgelerine ihraç edilmesine, İngilizcenin ilerleme ve zenginlik ile eşdeğer olduğu söylemi eşlik etmiştir. Ford Foundation yetkililerine göre, ikinci bir dil olarak İngilizcenin, hem ABD hem de Endonezya, Filipinler, Tayland, Hindistan, Türkiye, Afganistan, Pakistan, Mısır, Nijerya, Kolombiya ve Peru gibi ülkelerde ilerleme konusunda kilit rol oynamaktadır. (Fox 1975: 36) Bir başka konu ise İngilizcenin dünyadaki, yoksulluk, açlık adaletsiz gelir dağılımı ve kaynak kullanımı ile olan ilişkisidir. Her ne kadar İngilizcenin bu ilişki söz konusu olduğunda sahip olduğu rol yok hükmünde ise de, İngilizcenin yayılma sürecinde en üstün konumuna yükseltilip öte yandan, diğer dilleri ve o dillerin yaslandıkları kültürleri ve halkları itibarsızlaştırarak köle ticaretine, emperyalizme eşlik eden boyutu göz

ardı edilmemelidir. İngilizce öğretiminin lehinde yer alan görüşler, Gramsci'nin hegemonya tanımlamasında ifadesini bulan egemen ideolojinin inançlarına dayanan, bilimsel temelden yoksun, çoğunlukla sorgulanmamış, doğrulukları kendisinden menkul olan görüşlerdir. Onun hegemonya tanımında da yer aldığı üzere, egemen olan iktidar, emperyalist veya sömürgeci gücün ideolojileri, ilk başlarda hâkim olunan kesim tarafından güçlü bir dirençle karşılaşırsa da zamanla yerini bu ideolojilerin ve görüşlerin yine aynı kesim tarafından, çıkarlarına uygun olmasa dahi, rıza ile kabul edip içselleştirilmesi ile sonuçlanır. (Gramsci 1971: 12) Bunun nedeni, İngilizce öğretiminin kendisini kasıtlı ve pedagojik olarak yalnızca dilbilimsel, edebi ve pedagojik konularla sınırlandırmasıdır. Halbuki İngilizce dil öğretimi politik, ekonomik, askeri ve kültürel sonuçları olan uluslararası bir faaliyettir.

Elt'nin İşlevleri

ELT devlet tarafından içeride ve dışarıda kurulup örgütlenen önemli kurumların başında gelmektedir. ELT'nin fonksiyonları arasında ELT'nin ulus devletin kuruluşunda ve kurucuları arasında geniş çaplı meşruiyet aracı ve devletin aynı zamanda teknolojik erişim aracı olması, ekonomik yeniden üretim fonksiyonuna sahip olması anlamına gelmektedir.

İkinci olarak, İngilizcenin bir iletişim aracı olmasının yanında ve ötesinde bireyler, toplumlar ve kültürler arasında modern fikirlerin, düşüncelerin ve değerlerin iletilmesinde, paylaşılmasında sahip olduğu ideolojik fonksiyon veya maddi ilerleme aracı olmasıdır. İngilizce bu işleve ilişkin olarak daha üstün iletişim, eğitim ve anlama imkanlarını temsil etmektedir.

Üçüncü olarak; İngilizcenin baskıcı yönü olup, sınıflarda, eğitimde bilim teknoloji, hukuk gibi üst yapılarda ulusal ve uluslararası toplumlarda başka bir dilin kullanılmasını imkânsız kılan egemen ve baskıcı özelliğidir.

Söz konusu İngilizce olunca diğer diller, henüz onun karşısında karşı veya alternatif bir hegemonya oluşturamadıkları gibi, belki şimdilik yapabilecekleri ancak kendilerini İngilizcenin baskısına karşı korumak, onun ardındaki en önemli küresel güç olan ABD, İngiltere ve İngilizceyi gerek resmi gerekse ikinci dil olarak konuşan diğer ülkelerin 'sahneden çekilmelerini' beklemek ya da onlardan daha güçlü olup onları buldukları konumdan atmak ve onların yerini almaktır.

İngilizcenin Öğretimi Konusunda Doğru Bilinen Yanlışlar

Sömürgecilik döneminin sonunda İngilizce öğretiminde bugün de hala gündemde olan bazı görüşler ileri sürülmüş ve yaygınlık kazanmıştır. Ancak büyük ölçüde eleştiri süzgecinden geçirilmeden kabul gören görüşler, bilimsel

açıdan yanlıştır. Aynı şekilde İngilizcenin uluslararası alanda yaygınlaşmasının gerekliliğine ilişkin yapılan değerlendirmeler de makul gibi görünmekle birlikte son derece kuşkuludur. Bu konudaki değerlendirmeler ve açıklamalar büyük ölçüde ve esasen politik, ekonomik, askeri ve kültürel yönelimleri olan uluslararası boyutları olan bu İngiliz dili eğitimi alanına oldukça mesafeli kalarak İngiliz dili eğitimi alanında çalışmalar yapan araştırmacıların, kendilerini aldıkları eğitim ve belirli tercihlerin etkisiyle dilbilimsel, edebi veya eğitim konularıyla sınırlandırmalarından ileri gelmektedir.

Bu alandaki dil öğretimi konusunda uzmanlaşmış olan çevrelerde, İngiltere ve ABD kaynaklı dil öğretim politikaları ve yöntemleri adeta sorgulanamaz bir kesinliğe sahip bilgiler olarak kabul edilmiş ve uygulanagelmıştır. Bilindiği üzere başta İngiltere ve ABD ile birlikte Kanada, Avustralya gibi çeşitli ülkeler de değişen oranlarda olmak üzere Üçüncü Dünya ülkelerine eğitim konularında destek vermekte ve özellikle İngilizce eğitimi için öğretmen takviyesinde bulunmakta ve bu amaçla yatırımlarda bulunmaktadır. Ancak yakın geçmişte, Afrika’da dilin toplumsal boyutuna ilişkin yeni anlayışlar ve kavrayışlar gündeme gelmektedir. Buna göre Üçüncü dünya ülkeleri, kendilerine sağlanan destekler kapsamında İngilizceyi İkinci dil veya yabancı dil olarak öğreten bu insanların gittikleri ülkelerde İngilizcenin öğretilmesinde kayda değer bir katkı sağlamadığı, rol model olamadıkları ortaya çıkmıştır. (Kachru, 1986: 101)

1. “İngilizce en iyi şekilde monolingual olarak öğretilir.”

Bu kural gereği, İngilizce yabancı veya ikinci dil olarak en iyi şekilde tamamen İngilizce eğitim yapılan, anadile yer verilmeyen ortamda öğretilir. Bu amaçla, öğrencinin diğer dillere hiçbir şekilde yer verilmeden İngilizceye yoğunlaşmasını sağlayarak öğretilmelidir. Sınıf ortamının anadilden arındırılması ve bütünüyle İngilizceye özgü bir öğrenme ortamına dönüştürülmesi sayesinde öğrencinin daha başarılı olacağı öne sürülmektedir. İngilizcenin alternatifsiz ve ana dilin müdahalesini ortadan kaldırmayı öngören bir şekilde öğretilmesi İngilizcenin diğer diller aleyhine ayrıcalıklı bir konuma yerleştirilmesi sonucunu da beraberinde getirmektedir. İktidarın bir simgesi ve görünür biçimi olarak kullanılması söz konusu olmaktadır. Sömürgeci eğitim sistemleri, İngilizcenin bu konumunu artırarak pekiştirmişlerdir. Monolingualism, İngilizceyi yeni öğrenmekte olan sömürge vatandaşlarına yalnızca bir bakış açısından dünyayı algılama imkânı sunmuş; kültürel ve toplumsal gerçeklik algısını çarpıtarak farklılıkların ve zenginliklerin silinmesine yol açmıştır.

Monolingualism aynı zamanda iki dillilik olgusunu dikkatlerden uzak tuttuğu gibi, onun içinde önemli bir potansiyeli oluşturan ve araştırılmayı bekleyen öğrenmeye ilişkin yeni ufukların ortaya çıkma fırsatının da değerlendirilememesi sonucuna da yol açmıştır. Çok dillilik ve onun dil öğrenimindeki yeri, muhtemel

katkıları bundan ötürü bakir bir alan olarak araştırma konularından uzak tutulan akademik bir konu olmasının yanında aynı zamanda çift dillilik veya çok dillilik yoksulluk, zayıflık ve alt sınıf gibi pozisyonlarla eşdeğer tutulmuştur. (Skutnabb-Kangas 1984: 67) Çift dillilik tembel, budala, güvenilirmez, ahlaki olarak ilkesiz, ikircikli olmak gibi düşük profilli kişiler olarak nitelendirilmiş ancak bu nitelendirmelerin daha sonra yapılan araştırmalarla yanlış olduğu ortaya çıkmış olmasına karşın, söz konusu ön yargılar Avrupa’da uzun bir süre boyunca bu araştırmaların başlanmasının önünde engel olmaya devam etmiştir. Bu varsayımın dayandığı bir başka görüş, analogi yoluyla yabancı dil öğrenmenin son derece farklı bir süreç olan çocukluktaki anadil öğrenimi ile eşdeğer tutulması, doğal ortamının, dinamiklerinin karmaşıklığı ve koşullarının göz önüne alınmamasıdır. Halbuki yabancı dil veya ikinci dil öğreniminin anadilin müdahalesinden uzak tutulmasının bilimsel bir temeli yoktur. Bu tutumun yanlışlığının bir başka göstergesi de anadili İngilizce olan öğretmenin İngilizce öğrencisinin veya öğrenci topluluğunun dilini hiçbir şekilde öğrenme zorunluluğunun bulunmaması ve anadili farklı olan İngilizce öğretmenlerinin ise kendi dillerini İngilizce ile karşılaştırmaları, analiz etmeleri her iki dile vakıf olmaları ve öğrencilerin de karşılaştırmayı yapmaları ve be lirli sonuçlara ulaşmalarının önüne geçilmektedir. (Williamson, 1976: 159)

İngilizcenin monolingual olarak öğretilmesinin bir başka olumsuz yönü, anadili İngilizce olan öğretmenlerin ve İngilizcenin resmi veya ikinci dil olarak öğretildiği ülkelere mensup öğretmenlerin istihdam edilmesi zorunluluğu varmış veya bu görevi en iyi şekilde bunlar yerine getireceklermiş gibi bir ön kabulün diğer ülkelerde hâkim oluşudur. Ancak tam aksine bu ülkelerden gelen öğretmenler çoğunlukla ikinci dil eğitiminden yoksun oldukları için dil pedagojisi bakımından zayıf kalmaktadırlar. Daha da ilginç olanı ise bu öğretmenlerin gereksiz bir özgüvene sahip olmalarına karşın bu donanımdan ve bilgi ve becerilerden yoksun olmalarının sorun(!) oluşturmamasıdır. Ancak “öğretmen olunur” gerçeğinden hareketle öğretmenliğin doğuştan değil, eğitimle, öğrenme ve deneyimle başarılabilir bir melek olduğu ve bu koşulları taşıyan adayların ulusuna bakılmaksızın iyi bir öğretmen olmaları mümkündür.

2. “İdeal İngilizce öğretmeni anadili İngilizce olan kişidir.”

Anadili İngilizce olan, Londra aksanı ile konuşan bir kişi daha kastedilmiştir. Bunun nedeni anadili İngilizce olan bir öğretmenin anlama ve konuşma becerisine sahip dilin her alanında son derece yetkin, o dilin konuşulduğu kültüre hâkim ve aynı zamanda rakipsiz bir öğretmendir. Ancak bu niteliklerin elde edilebilmesi anadili olarak değil çalışarak kişinin kendisini geliştirmesiyle yakından ilgilidir. Burada gözden kaçırılan husus İngilizce bilmek ile İngilizce öğretmenin farklı alanlara ve anlamlara tekabül ettiği, anadili İngilizce olan bir kişinin bu konuda gereken dil pedagojisi eğitimini alması gerektiği ve öğretmenlik mesleğinin eğitime ve deneyime

dayandığı gerçeğidir. Ayrıca bu varsayımın arkasında yatan nedenlerden birinin de anadili İngilizce olan İngiltere, ABD, Avustralya gibi ülke vatandaşlarına istihdam alanı oluşturmak gayesine matuf olduğunu da hatırlamamız gerekmektedir.

3. “Öğrenci ne kadar erken yaşlarda İngilizce öğrenmeye başlarsa İngilizceyi o kadar iyi öğrenir”

Bu varsayımın temel yanlışı sadece yaş faktörünün dikkate alınması, diğer faktörlerin ihmal edilmesidir. Yapılan pek çok araştırmayla ortaya konulmuştur ki, diğer birçok faktör yaş faktörünün yanında yer alması gerektiğini göstermiştir. Örneğin erken yaşlarda yabancı dil öğretimi, anadilin unutulması veya geriye ket vurma ile sonuçlanma riskini barındırmaktadır. (Swain ve Lapkin, 1982 49). Söz konusu riskin bulunmadığı, nitelikli bir eğitimde çift dilli bir eğitimin yürürlükte olduğu, alternatif eğitim programlarının bulunduğu çevresel ve ailevi motivasyonun üst düzeyde olduğu Kanada gibi ülkelerde erken yaşlarda İngilizce veya yabancı dil eğitimi başarılı sonuçlar verirken, göçmen ailelerin çocukları arasında başarı düzeyi son derece düşüktür zira bu aileler tek dilliliğe yoğunlaşmakta ve söz konusu çocukların kültürel ve dilsel becerilerini ihmal etmektedirler. (Skutnabb-Kangas 1984a, :244)

Bir başka örneğe göre İsveç'teki okullarda normalden iki yaş daha erken İngilizce eğitimine başlayan çocuklarda başarılı sonuçlar alınmıştır. Bu uygulamanın etkisi, çok erken yaşlardan itibaren, İngilizce karşısında yerel veya ulusal dilin, çocuklar vasıtasıyla baskı altına alınması, gelişiminin ve öneminin ihmal edilmesi, İngilizcenin anadil olarak konuşulduğu ülkelere, İngilizce eğitimi için destek almak suretiyle bu ülkelere dil eğitimi konusunda bağımlı hale getirmekle birlikte, temel düzeyde dilin çocuklarda öğrenilmemesi ve konuşulmaması sonucunu doğurur. Bu varsayımın bir başka sonucu ise, İngilizceyi anadil olarak konuşan insanlara imkan sunmak ve anadili İngilizce olmayan insanları da bu imkanlardan yoksun kılmak amacı güdülmektedir. Yalnızca yaş faktörünün dikkate alındığı, öte yanda öğrenme ortamı, öğrenciyi etkileyen diğer değişkenlerin, bilişsel, pedagojik ve sosyal faktörlerin dikkate alınmadığı Gana ve Gine gibi ülkelerde erken yaşlarda dil eğitimi başarısızlığa uğramıştır. Ancak zengin Batı Avrupalı ülkelerde bu başarısızlık söz konusu değildir.

SONUÇ

İngilizce 17. Yüzyıldan itibaren Britanya İmparatorluğunun varlığının kalıcı hale getirilmesi, İmparatorluğun yönetimi altında bulunan halkların merkezi İngiliz yönetimine bağımlı hale getirilmesi sürecinde kilit öneme sahip bir konumda olmuştur. İngilizler, varlık alanındaki en temel görünürlük aracı olarak iktidar ve hegemonyalarının devamlılık aracı olarak İngilizceye son derece önemli bir misyon

yüklenmişlerdir. Başarılı bir İngilizce eğitimi, yönetimleri altındaki ülkelerde kalıcı bir idare oluşturmak için sömürgeci sistemin temel amaçlarından birini oluşturmaktaydı. İngilizce, sömürgeci yönetimin bu konuda karşı karşıya kaldığı başarısızlık durumunda, kendi sorumluluklarını hiç hatıra getirmeden doğrudan birinci ve ikinci kademedeki eğitim kurumlarının yerli öğretmenlerini suçlama yoluna başvurlardı. Başarısızlığın bir diğer suç ortağı olarak göçmenlerin eğitim durumuna ilişkin koşullarda aranmaktaydı. Bu koşullar arasında eğitim problemlerinin ve öğrenme konusundaki başarısızlığın temelinde göçmenlerin kendi aralarında iletişim kurmanın dışında sosyal ve kültürel herhangi bir prestijden yoksun dillerinin, kültürel yapılarının, katı sosyal tutumlarının ve düşük düzeyli beklentilerinin bir sonucu olduğu algısı üretilirdi. Geçmişte İmparatorluk mirası olarak anılan İngilizce, günümüzde İngiltere ve ABD'nin himayesinde küresel bir hegemonyanın en göze çarpan araçlarından biri olarak varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- ANSRE, Gilbert (1979), "Four Rationalisations for Maintaining European Language in education in Africa". *African Languages*, vol. 5, no. 2, pp. 10-17.
- BOCOCK, Robert (1986), *Hegemony*. Chister, and London: Ellis Horwood and Tavistock.
- COLUZZI, Paolo (2012), "Modernity and Globalisation: Is the presence of English and of Cultural Products in English a Sign of Linguistic and cultural imperialism? Results of a Study Conducted in Brunei Darussalam and Malaysia", *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, vol. 33, no. 2, pp. 117-131.
- DALE, Roger (1982), "Education and the Capitalist State" (ed.) Apple
- DEFOE, Daniel (1992) [1719], *Robinson Crusoe*. Wordsworth.Edition
- FANON, Fanon (1952), *Peau Noire, Masques Blancs*. Paris: Seuil.
- _____ 2009. *Siyah Deri Beyaz Maske*. (Çev.: Cahit Koytak), İstanbul: Versus.
- FOUCAULT, Michel (1990), *The use of pleasure*. New York: Vintage Books.
- FOX, Michael (1975), *Language and Development: A Retrospective Survey of Ford Foundation Language Projects, 1952-1974*. New York Ford Foundation.
- GRAMSCI, Antonio (1971), *Selections From Prison Notebooks*. London: Lawrence and Wishart.
- _____ 2011. *Hapishane Defterleri*, Çev.: Ekrem Ekici, İstanbul: Kalkedon.
- IVES, Peter (2009), *Global English, Hegemony and Education: Lessons from Gramsci, Educational Philosophy and Theory*, Vol. 41, No. 6, pp. 661-683.
- KACHRU, B.Braj (1986), *The Alchemy of English: The Spread, Functions and Models of Non-native Englishes*. Oxford: Pergamon.
- MERQUIR, J. G. (1986), *Foucault*. (Çev.: Nurettin Elhüseyni), İstanbul: AFA Yayıncılık.

- PENNYCOOK, Alastair (2003), "Global Englishes, Rip Slyme, and Performativity" , Journal of Sociolinguistics, vol. 7, no. 4, pp. 513–533.
- _____ (1994), *The Cultural Politics of English as an International Language*. Harlow, Essex: Longman.
- PETRAS, James, VELTMEYER, Henry (2001), *Globalization Unmasked: Imperialism in the 21st Century*. London: ZED Press.
- PHILLIPSON, Robert (1992), *Linguistic Imperialism*, Oxford: Oxford University Press
- POLITI, J. 1985. *Comment in Quirk and Widdowson* (eds.) 1985.
- SAID, Edward. W (1978), *Orientalism*. Harmondsworth: Penguin.
- SEKAR, J. John, *Are We Decolonizing or Recolonizing English Education Policy?* ELK Asia Pacific Journals – Special Issue ISBN: 978-81-930411-2-3)
- SKUTNABB-KANGAS, Tove. and P. LEPORANTO-MORLEY (1986), "Migrant women and education" (ed.) S. Lie Scandinavian Journal for Development Alternatives.
- SPENCER, John. 1971a. "Colonial Language Policies and Their Legacies. 1984. *Bilingualism or not-The Education of of Minorities*. Clevedon: Multilingual Matters.
- SPENCER, John (1971b), "Colonial Language Policies and Their Legacies" (ed.) Sebeok
- THIONG'O, Ngugi Wa. (1986), *Decolonizing The Mind: The Politics of Language in African Literature*. London: James Currey
- WILLIAMS, Raymond (1977), *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.

SUBLİMİNAL MESAJLAR VE GIDA TÜKETİMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Evaluation on Subliminal Messages and Food Consumption

Hamza SİĞİNÇ¹ Beşir KOÇ²

Geliş: 16.05.2017 / Kabul: 06.10.2017

DOI: 10.29029/busbed.313571

Öz

Bu çalışmada bilinçaltı mesajların gıda tüketimine olan etkileri araştırılmıştır. Subliminal mesajlar veya bilinçaltı mesajları olarak nitelendirilen bu mesajlar bireyleri istekleri dışında belirli nesnelere yönlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular bu mesajların kullanım amaçlarına fazlasıyla hizmet ettiğini göstermiştir. Örneğin James McDonald Vicary adlı bir pazarlama araştırmacısının bir sinema filminin belirli aralıklarında yerleştirdiği patlamış mısır ve kola'nın birlikte tüketilmesi gerektiğini anlatan saniyelik mesajları, söz konusu gıda ürünlerinin satışlarını artırdığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Subliminal, bilinçaltı mesaj, Subliminal Reklam, Gıda Tüketimi*

Abstract

In this study, the effects of subliminal messages on food consumption were investigated. These messages, which are called subliminal messages or subconscious messages, are used to direct individuals to specific objects outside of their will. Findings obtained as a result of the investigations have shown that these messages serve more than their intended purposes. For example, momentary messages that inseminate people to consume cola and popcorn together being put into a film by

1 Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim dalında Yüksek Lisans Öğrencisi, Bingöl

2 Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, dr_besirkoc@yahoo.com, Bingöl

a marketing researcher named James McDonald Vicary has increased their sales amount.

Key words: *Subliminal, subliminal message, Subliminal Advertisement, Food Consumption*

1.GİRİŞ

İnsanların avcılık ve toplayıcılık şeklindeki yaşamlarından yerleşik yaşama geçmeleri ve bunun sonucunda üretim faaliyetlerine başlamaları ile beraber ihtiyaçların giderilmesi kavramı ortaya çıkmıştır. İhtiyaçlar, birlikte yaşama faaliyeti sonucunda artmış ve çeşitlenmiştir. Bu artış ve çeşitlenme daha fazla üretim ve daha farklı ürünlerin üretimini beraberinde getirmiştir (Epik ve ark., 2016). Devam eden süreçte farklı yerleşim yerlerinde büyük kitleler halinde yaşayan insanlar birbirleriyle etkileşim haline girmiş ve ihtiyaçlarını karşılıklı olarak değiş tokuş yoluyla karşılamaya başlamışlardır. Takas usulü olarak nitelendirilen bu usûl paranın icadı ile yerini belirli bedeller karşılığında ürün satın alma faaliyetine bırakmış ve bu da toplumların birbiriyle etkileşimlerini arttırmıştır. İlerleyen zaman ve değişen şartlar insanların ticari faaliyetlerini buldukları yerlerden daha uzaklara götürmelerini beraberinde getirmiştir. Bu ticari faaliyetler kültürel etkileşim ve benzeri unsurlarla toplumların gelişmesine katkı sağlamıştır (Epik ve ark., 2016; Kaynak, 2011).

Sanayi Devrimi gibi Dünyanın ekonomik kaderinde rol oynayan gelişmeler insanları daha iyiyi aramaya yöneltmiş ve bu yönelim, üretimde çeşitlenmeyi beraberinde getirmiştir (Rıfkın, 2011; Freeman ve Soete, 1997). Ancak yapılan çeşitli üretim faaliyetlerinde küçük çaptaki üreticilerin büyük üreticilerin yanında yok olmaması veya daha fazla insana ulaşabilmesi için bir tanıtım faaliyetinin gerekliliği de gündeme gelmiştir ve bu da reklamcılık faaliyetlerinin doğmasını sağlamıştır. Değişen zaman içinde reklamcılık faaliyetleri tabelalardan ışıklı panolara, ışıklı panolardan işitsel iletişim cihazlarına ve buradan da görsel iletişim cihazlarına ulaşan uzun bir yolculuk yaşamıştır. Reklamcılık alanında yaşanan gelişmeler insanlara ulaşmayı kolaylaştırmış ve ürünlerinin satışında etkili bir yapılanma meydana gelmiştir (İçöz, 2008).

Değişen zaman içinde üretim faaliyetlerindeki rekabet unsurunun yayılması bunun reklamlara da yansımaya sebep olmuş ve en etkili reklamı yapan firmaların daha fazla müşteri bulması sonucunu doğurmuştur. Bu da reklamcılık faaliyetleri açısından yeni arayışların yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Bu faaliyetler konusunda öncelikle piyasa analizlerinin yapılması, hedef kitlenin isteklerinin öğrenilmesi ve bu doğrultuda hareket edilmesi, rakip firmaların ürünlerinin kalitelerinin bilinmesine yönelik olarak üretim yapılması gibi gelişmeler reklamcılık sektöründe önemli adımların atılmasını sağlamıştır. Bu esnada üretici firmalar da yapılan çalışmalarını desteklemiş ve kendileri de çeşitli araştırmalar yaptırmıştır.

Yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen veriler ve uygulanmaya çalışılan yöntemler insanlara daha fazla tüketim yaptırabilmeye kadar dayanmıştır. Bu da bireylerin bilinçaltına hitap ederek onlar istemeseler bile belirli ürünlere yönelmelerini sağlama şeklinde ortaya çıkmıştır (Denli, 2010; Harris ve ark., 2009). Örneğın, çocuklar gıda reklamına maruz kaldıklarında %45 daha fazla tüketirken, yetişkinler, diğerk koşullara kıyasla, gıda reklamına maruz kaldıktan sonra hem sağlıklı hem de sağlıksız aperiatif gıdalardan daha fazlasını tükettikleri belirlenmiştir. Her iki deneyde de, gıda reklamcılığı, sunulan reklamlarda olmayan tüketim ürünlerini de artırdığı ortaya konulmuştur (Harris, ve ark., 2009).

Subliminal mesajlar veya bilinçaltı mesajlar olarak tanımlanan bu reklam yöntemi günümüzden yaklaşık 40 yıl öncesinde insanların hayatına girmiş ve tüketim faaliyetlerinin ciddi anlamda artmasını sağlamıştır. Yapılan bu çalışmalar insanların bilinçsiz şekilde yönlendirilmelerine neden olduğu için pek çok devlet tarafından yasaklanmıştır (Öztürk, 2007).

Çalışmanın amacı, Subliminal mesajların tüketim faaliyetleri üzerindeki etkisine yönelik olarak bu mesajların ne olduğu, ne şekilde kullanıldığı, insan faaliyetlerine etkisi ve tüketimi ne şekilde etkilediğı konularına yer vermektir.

2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada subliminal mesajların gıda ürünlerini tüketen tüketiciler üzerinde bıraktığı etkiler işlenmiştir. Bu amaçla konu ile ilgili yapılmış çalışmalardan yararlanılmıştır. Elde edilen çalışmalar harmanlanarak bir bütünlük içinde daha anlaşılabilir ve kullanılabilir bilgiler haline dönüştürülmüştür.

3. Araştırma Bulguları

3.1. Subliminal Reklamlar ve Temel Kavramlar

3.1.1. Bilinç ve Bilinçaltı Kavramları

İnsan var olması ve yaşamını geliştirerek sürdürmesini hiç şüphesiz bilinçli bir şekilde hareket etmesine borçludur. Bu bağlamda “bilinç” adı verilen yapı insanların çevrelerinde meydana gelen olayları algılama, olayların farkına varma ve bunları birbirinden ayırt etmesi özelliğidir. Bu algı ve farkındalık sayesinde insanlar çevrelerinde meydana gelen olaylara dair yorumlamalar yaparak geleceğe yönelik hamleler belirlemektedirler. Bu konu dilimize “bilinçli davranış” şeklinde bir kalıp ifade ile de oturan bilinç faktörü insanların geçmişten bugüne geldikleri seviye konusunda belki de en etkin faktördür (Küçükbezirci, 2013; Darıcı, 2012:148; Karaca, 2010).

İnsanın, ihtiyaçlarını gidermek amacıyla yaptığı tüm faaliyetlerin temel merkezi olan beyin, bilinç konusunda da merkez olarak değerlendirilmektedir. Ancak beyin ve beyne bağlı olan bilinç yapısı iki boyutlu olarak ele alınmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalara göre beyin; bilinç konusunda, “bilinç” ve “bilinçaltı” olmak üzere iki ayrı yapı barındırmaktadır. Psikanalitik yaklaşımın kurucusu Sigmund Freud bu konuyu; “Bilinç buzdağının görünen yüzü, bilinçaltı ise bunun görünmeyen, diğer bir ifade ile suyun altında kalan kısmıdır.” şeklinde somut ifadeyle tanımlamaktadır. Yapılan araştırmalara göre bilinçaltı olarak tabir edilen kısım insan beyninin en büyük alanını kaplamaktadır. Bunu somut verilerle ifade edecek olursak; bilinç insan beyninde %5’lik bir alanı kaplarken bilinçaltı %95’lik bir alanı kaplamaktadır (Küçükbezirci, 2013; Darıcı, 2012:148).

Bilinç konusunda yapılan tanımlamalar Freud’un tanımlamalarıyla sınırlı değildir. Nitekim günümüze gelinceye kadar bilinç konusunda pek çok araştırma yapıldığı bilinmektedir. Bu konuda kitaplar da yazılmıştır. Bilinç konusunda yazılan ve çeşitli tanımlamalar barındıran “Bilinç Kullanım Kılavuzu” adlı kitabın yazarı Adam Zeman, bilinci pek çok alt başlığa ayırmıştır. Bunları; uyanık olma anlamına gelen bilinçli, zihinsel yapı anlamında bilinçli, kendinin farkında olma anlamında bilinçli, farkında olmanın farkında olma anlamında bilinçli gibi şeklinde örneklemek mümkündür. Zeman, kitabında bilinç çeşitlerini örneklerle açıklamış ve konuyu somutlaştırmıştır (Küçükbezirci, 2013; Zeman, 2012: 37-49).

Bilinçaltı kavramı ise bilinç kavramının tanımlamalarında yola çıkılarak tanımına ulaşılabilecek olan bir kavramdır. Bilinçaltının ne olduğu konusunda; “Bilinç kavramı, kişinin farkındalığı ise bilinçaltı bu farkındalığın olmadığı durumdur.” şeklinde basit ve anlaşılır bir tanımlama yapmamız mümkündür. Bilinçaltı kavramının bilimsel tanımlamasına baktığımız zaman, bilincin eşliğinin altındaki zihinsel süreçlerin bilinçaltı olarak ifade edildiğini görülmektedir. Bu konuda, Nörolog Sultan Tarlacı tarafından yapılan tanımlama bilinçaltını kişinin bilincinde olmadığı ancak davranışlarını etkileyen davranışlarına yön veren ruhsal bir olduğu yönündedir (Küçükbezirci, 2013; Darıcı,2012:150).

Daha önce de değinildiği gibi bilinçaltı insan beyninde bilinç yapısının neredeyse 20 katına yakın bir alan kaplamaktadır. Bu da insanın davranışlarının tamamının yalnız ve yalnız bilinç tarafından yönlendirildiği yönündeki düşüncelerin çok da gerçekçi düşünceler olmadığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle birey, bilinç yani farkındalık durumunda olmasa bile davranışları bilinçaltı tarafından da yönlendirilmektedir. Ancak bilinçaltının yönlendirmesini yalnızca davranış olarak ele almamız bireyin hal ve hareketleri gibi anlaşılacağı için eksik bir tanımlama olacaktır. Bilinçaltı kişilerin düşüncelerini, duygularını, heyecanlarını, isteklerini vb. insanı insan yapan tüm öğeleri etkileyen bir yapıdır (Darıcı, 2012:150; Murphy, 2009).

Beynin için de bu denli farklı alanlar kaplayan bilinç ve bilinçaltı yapıları, bilgiyi işleme konusunda da birbirinden farklı çalışma metotlarına sahiptir. Bilinç işleyişi itibariyle, bilgiyi doğru ve yanlış şeklinde bir analize tabi tutar. Ancak bilinçaltı yapısı, bilgiyi bir bütün olarak işler ve her şeyi doğru bir bilgi olarak kabul eder. Bilinçaltı, bireyin öğrenmiş olduğu davranışları tekrar etme konusunda oldukça aktiftir. Bu durum bireyin öğrendiği davranışları, davranışın uygulanabileceği benzer durumlarla karşılaştığı zaman uygulayabilmesini kolaylaştırması açısından oldukça faydalı bir durumdur (Küçükbezirci, 2013; Darıcı, 2012:150). Bu bağlamda bilinçaltının bireylerin davranışlarına yön verme konusundaki etkinliği de belirlenmiş olmaktadır. Diğer bir ifade ile birey öğrenmiş olduğu ve bilinçaltında sürekli olarak tekrar edilen bilgileri aynı durumla yüz yüze geldiğinde bir anda uygulayabilmektedir. Ancak bu bilgilerin nasıl bir anda bilinç seviyesine çıktığını kendisi de bilememektedir. Bu doğrultuda bilinçaltı hakkında, sayısız ve sınırsız bir bilgi girişine açık olan ve bu bilgileri işleyerek hayatta kalmak, doğru ve yerinde hareket etmek vb. konularda en etkin mekanizma şeklinde bir tanımlama yapmak yerinde olacaktır. Ancak bilinçaltı yapısının bu etkinliğine rağmen bilince göre zayıf olduğu alanlar vardır. Bunlardan en önemlisi bireylerin bir işi yapma konusunda görüş oluşturmalarını sağlama faaliyeti (ikna) konusunda bilinçaltının bilince göre daha zayıf olduğudur. Diğer bir ifadeyle bilinçaltı yapısı bilince göre ikna edilmeye daha yatkındır (Mlodinow, 2013: 51).

3.1.2. Bilinçaltı Reklamcılık

Subliminal mesaj, pazarlamacılar, reklam verenler, psikologlar ve genel olarak halk arasında ilgiyi artırmaya devam ediyor. Deneysel çalışma yapan psikologlar, bilinçli ve bilinçsiz algısal işlemleri ve etkilerini incelemek için sofistike metodolojileri geliştirmeye ve tartışmaya devam etmektedir (Beatty and Hawkins, 1989; Merikle ve Cheesman 1987; Marcel 1983) Dolayısıyla, bilinçaltı reklamcılık en temel tanımıyla, bireyin farkında olmadığı ve beyinde oldukça büyük bir alan kaplayan bilinçaltında gerçekleşen faaliyetlerin yönünün, belirli konularda harekete geçmesini sağlayan reklamcılık faaliyetleridir. Bu faaliyetler bireylerde politik düşüncelerin değiştirilmesi, toplumsal bakış açılarının güncellenmesi ve satın alma davranışlarının yönlendirilmesi gibi pek çok farklılığa neden olabilmektedir. Bu reklamların esas mantığı, bireyin farkında olmadan belli bir düşünceye ikna edilmesini sağlamasıdır. Bu konunun ilk gündeme gelmesi büyük tüketim mağazalarının, bireylerin artık normal reklamlarla etkilenmesinin güç olduğunu savunmasıyla gerçekleşmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan bilinçaltı reklamcılık uygulamalarında hedef olarak belirlenen kitleye bilinçaltına yönelik yazılı mesajlar, belli bir objeye yönlendirebilecek olan gizli resimler, belirli duyguları harekete geçiren sözcükler gibi bireyin bilerek ve isteyerek maruz kalmadığı şeyler belirli tekniklerle

gösterilerek yönlendirme sağlanmaktadır (Lindstrom, 2008:75). Bireyin bilerek ve isteyerek maruz kalmadığı kısmı ise bir gerçektir. Nitekim bu konuda yapılan çalışmalar ile bilinçaltına yönelik objelerin yer aldığı detaylı kısımlar tüketicilere gösterilene kadar pek çok insan tarafından bilinçaltı mesajlar bir efsane olmaktan öteye geçememiştir.

Bu şekilde hazırlanan mesajlar için “subliminal mesaj” kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram teknik manada; insanın bilinçaltı yapısını etkileyen ve duyular ile algılanabilecek olan yapılar dışında bulunan, sesler ve görüntüler olarak tanımlanmaktadır (Küçükbeziçi, Y., 2013; Sungur, 2007). Her reklam faaliyetinde olduğu gibi bilinçaltı reklamlarında da amaç hedef olarak belirlenen kitleyi belirli bir konuda ikna etmektir. Bu reklamların bilinçaltına hitap etmesi gerekliliği ve dolayısıyla hedef kitle tarafından açık bir şekilde görülememesi nedeniyle, kullanım alanları da oldukça geniştir. Ancak bu genişlik kullanılacak olan materyalin popülerliğine göre de farklılık arz etmektedir (Sungur, 2007:178). Örneğin, televizyon programları gibi belirli yayınlar, toplumsal gerçekliğin inşasını etkileyebilir (Shrum ve ark., 1998; O’Guinn and Shrum, 1997). Ayrıca, medyada reklam mesajlarının algılanmasını etkileyebilir (Hirshman ve Thompson, 1997). Bu bağlamda bilinçaltı reklamları; sinema filmlerinde, televizyon dizilerinde vb. toplumun rağbet gösterdiği yayınlar için de kullanılabilir. Bu mesajların işleyişi; hedef kitlenin veya bireysel olarak kişilerin gördüklerinin veya duyduklarının farkında olmadan kendilerine sunulan uyarılar nedeniyle belli bir etki altına girmesi ve bu etkinin bilinçaltından bilince yönlendirilmesi sonucu belirli bir ürünü satın almaya yönelmeleri şeklinde gerçekleşmektedir (Sungur, 2007:178).

Bilinçaltı reklamcılığın normal reklamlara göre üstün olan özellikleri vardır. Bunların başında insanların kendilerine doğrudan izletilen reklamlara karşı tepki oluşturabilmelerine rağmen, bilinçaltı reklam olarak hazırlanan reklamlarda verilen mesajlara herhangi bir direniş gösterememeleri gelmektedir. Diğer bir ifadeyle bilinçaltı reklamlar karşıt bir görüş oluşturmaya izin vermeyen ve bireyi, hareketlerini sevk ve idare eden reklamlardır. Ancak bilinçaltı reklamlar bu amacına ulaşabilmesi için hedef kitlenin bu reklamlara yüksek düzeyde bir ilgi göstermesi beklenmektedir. Bu durum gündelik hayat için pek geçerli olmadığından dolayı bilinçaltı reklamları daha yaygın ve çoklu şekilde sunularak beklenen etkiyi oluşturması istenmektedir (Bişkin, 2014:181). Bu bağlamda bilinçaltına yönelik subliminal mesajlar içeren reklamlar, reklamcılık sektörünün ana hedefi olan, kullanıcıya ürünü tanıtımı ve cazip gösterme hedefinin dışına çıkarak, kullanıcıyı direkt olarak bir ürünü almaya ikna etme amacını taşıyan reklamlardır (Sungur, 2007:182).

3.1.3.Bilinçaltı Reklamcılığın Tarihsel Gelişimi

3.1.3.1.Gıda Sektöründe Bilinçaltı Reklamların Ortaya Çıkışı: James McDonald Vicary Örneği

Bilinçaltı reklamlar konusunda ilk örnekler 1957 yılına dayanmaktadır. Bu tarihte James McDonald Vicary adlı bir pazarlama araştırmacısı, bulduğu bir yöntemle insanları, onlar farkında olmadan tüketime yönlendirebileceğini açıklamıştır. Bu durum dönemin ekonomik şartları itibariyle piyasalarda bir canlanma sağlayacağı için oldukça büyük bir heyecanla karşılanmıştır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın ardından piyasaların istenen seviyeye ulaşmamış olması üreticiler açısından beklenenin karşılanmamasına neden olmaktadır. James Vicary'nin bu konuda yaptığı ilk çalışma reklamlarda ürünlere ait logoların hazırlanmasında veya ürünlerin reklam başlıklarında kullanılan objelerin derin anlamlar, dolaylı anlatımla içerip içermediğinin test edilmesiydi. Bu araştırmalar subliminal mesaj mantığının temelini oluşturacaktı. James bu çalışmaları sıradan bir insan profilinde yapmıyordu. Nitekim kendisi Amerikan Psikoloji Derneği Uygulamalı Antropoloji Cemiyeti'ne üye olmakla birlikte Amerikan Pazarlama Derneği'ne de üye olarak faaliyetlerini bu cemiyetlerin çatısı altında sürdürmekteydi (Bişkin, 2014:29-30).

James, subliminal mesajlar verme yönündeki reklamcılık faaliyetlerini, daha önce yapmış olduğu çalışmalarla temellendirmiştir. Nitekim bu konuda kendisi oldukça verimli ve bulunduğu zamanın ötesinde sayılabilecek çalışmalara imza atmıştır. Alışveriş kavramı ile kadını özdeşleştiren James, özellikle ev kadınlarının tüketim davranışlarını araştırmaya yönelik çalışmalar sürdürmüştür. Ev kadınlarının dönem itibariyle neredeyse tüm mahallelerde bulunan bakkallar yerine neden süpermarketlere gittiğini araştırmaya başlayan James, araştırmasında süpermarketlerden yapılan plansız ve aşırı satın alma uygulamalarının nedenlerini konu edinmiş ve bu nedenler içinde kadınların süper market alışverişlerinde farklı bir psikoloji içine girip girmediklerini anlamaya yönelik gözlemler yapmıştır. Bu gözlemleri için öncelikle kamera kayıtlarını kullanan James, alışveriş öncesinde kadınların markete girişlerinden itibaren hareketlerini incelemeye başlamış ve göz kırpmaya sayılarına göre onların yönlendiği ürünlerin veya alışveriş faaliyetlerinin kadınlar üzerinde yaptığı etkileri araştırmıştır. Araştırmasından elde ettiği verilere göre normal bir duygu durumunda olan bireyin göz kırpmaya sayısı 1 dakikada 32 olarak tespit edilmiştir. Ancak kişi eğer herhangi bir durum nedeniyle psikolojik anlamda gergin ise normal göz kırpmaya sayısı neredeyse iki katına çıkarak 50 – 60 aralığında bir sayıya ulaşabiliyordu ve kişi psikolojik anlamda tekrar rahatladığında bu sayı normale iniyordu (Bişkin, 2014;Vance, 2007:113-114).

Yaptığı çalışmalarla kadınların alışveriş özelliklerini ortaya koyan James, büyük bir ses getirmiştir. Ancak kendisini büyük bir üne kavuşturan çalışma ise ortaya attığı bilinçaltı reklamcılık stratejisi ve bunun ilk örneği olan mısır deneyidir.

James, bu deney için 1957 yılında New Jersey’de bir sinema salonunda gösterilen “Piknik” filmini kullanmıştır. Bu filmde eski bir at yarışçısı olan William Holden adındaki bir kişi kendisine uzun zamandır aşık olan Kim Novakadlı kadına olan aşkını anlatmaktadır. Diğer bir ifadeyle konunun tüketim faaliyetleri ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Ancak filmi izleyen kişilerin farkında olmadığı bir durum vardır. Filmin gösterimi esnasında James, filmin perdeye yansıtıldığı kısma girerek buraya mekanik bir slayt projektörü yerleştirmiştir ve filmin her gösteriminde beş saniyede bir ve saniyenin 3 binde biri hızıyla perdeye “Coca Cola iç”, “Patlamış mısır ye” sözlerini yansıtmıştır. Yapılan bu çalışma sonucunda ilk bilinçaltı reklamcılık uygulamasının ortaya konulmasını sağlayan James, bu deneyin sonrasında filmin gösterime girdiği sinemadaki kola satışlarını %18,1, patlamış mısır satışlarını ise %57,8 oranında arttırmıştır. Bu artışın nedeninin yalnızca subliminal içerikli mesajların gücü sayesinde olduğunu da ifade etmiştir (Lindstrom,2008:73-74).

3.1.3.2.Bilinçaltı Reklam Uygulamalarında Başarısızlık ve BryanKey’in Çalışmaları

Yapılan deneyin ardından elde edilen başarının salt subliminal mesajlar ile elde edildiği yönündeki açıklamalar ve bunların oluşturduğu olumlu izlenim bu uygulamaların farklı alanlarda kullanılabileceği ihtimalini de günceme getirmişti.

Subliminal mesajların farklı alanlarda kullanımı öncelikle hükümet tarafından dikkate alınan bir öneri olmuştur. Nitekim Soğuk Savaş dönemi yaşanan dünyada bilinçaltı mesajların kullanılması yoluyla insanların devlete daha faydalı hale getirilebileceği görüşü bir anda subliminal mesajların üst düzey bir ilgiyle karşılanmasını sağlamıştır. Hükümetler farklı görüşlere, farklı düşüncelere sahip bireyleri devlete faydalı hale getirmek istiyorlardı. Ancak 1958 yılında Amerika’da Ulusal Yayın Kuruluşları Birliği tarafından bilinçaltına yönelik olarak hazırlanan reklamların yasaklandığı haberi yayınlandı. 1962 yılına gelindiğinde ise Amerikan psikoloji kurumu başkanı Henry Link, cocacola ve mısır deneyini yenileme amacıyla James’i göreve çağırmıştır. Yapılan çağrı üzerine 1962 yılında yapılan bu yeni deneyde kola ve mısır satışlarında bir değişiklik görülmemesi üzerine James, Reklamcılık Çağı adlı bir dergiye verdiği röportajda yaptığı deneyin uydurma bir deney olduğunu ifade etmiştir. Yapılan bu açıklama ve deneyin başarısız olması üzerine Amerikan Psikoloji Derneği tarafından bilinçaltı reklamcılık anlamsız ve geleneksel reklamcılık kadar etkili olmayan bir reklam türü olarak ilan edilmiştir (Bişkin,2014; Vance, 2007).

Bu gelişmelerin ardından 1977 yılına gelinliği zaman Wilson BryanKey, Subliminal Edition, Türkçe adıyla Bilinçaltını Ayartma, isimli bir kitabı piyasaya sürmüştür. Key’in hazırladığı ve yayınladığı kitabında yazılardan ziyade kişileri cinsel anlamda uyarıcı ve tahrik edici bir takım objelerin kullanıldığı dikkat çekmiştir. Nitekim Key, cinsel içerikli objelerin sezdirilmeden saklandığı resimlerin

bulduğu objelerin, bireyleri ihtiyaç duymasalar bile o objeyi almaya yönlendireceğine gerçekten inanan biriydi. Ancak bu düşüncesi modern pazarlama dünyası tarafından kabul edilen düşüncelere ters düşmekteydi. Modern pazarlamaya göre tüketicilerin ihtiyaç duyduğu veya istedikleri ürünlere cevap verilmesi gerekiyordu. Ancak Key'in projesi bu düşüncenin aksi bir etki oluşturmaktaydı ve bu istenmeyen bir durumdu (Bişkin,2014:52; Vance, 2007).

3.1.3.2. Başarılı Çalışmalara Geçiş: Dr. Dricher'in Çalışmaları

Subliminal mesajlar ve bu mesajlar ile oluşturulan reklamların aldığı tepkilerin ardından Dr. Drichersubliminal uygulamalarla ilgili belirgin bir başarının sağlandığı örnekleri ortaya koymuştur. Sigmund Freud ile aynı dönemde yaşayan Dricher, bulunduğu dönemde motivasyon alanında araştırma yapan önde gelen insanlardandı (Bişkin, 2014).

Dricher bireylerin alışverişleri esnasında satın alma davranışlarının duygulardan ve bilinçaltı isteklerden etkilendiğini öne sürmekteydi ve bu davranışın ürünün yapısıyla da olan ilgisini inkâr etmemekle beraber ürünü satın alma etkinliği üzerinde çok az bir etkisi olduğunu savunmaktaydı. Bu nedenle üretici firmalara, ürünlerini satmak istiyorlarsa tüketicilerin bilinçaltına hitap etmeleri gerektiğini söyleyerek bu konuda onlara yol göstericilik yapıyordu. Dricher, yaptığı araştırmalarda eski eşinin çalıştığı bir reklam firmasının sattığı sabunların satışı konusunda firmaya yardım ederek bir pazar araştırması yapma yoluna gitmişti. Satılan sabunlarla banyo yapılmasını insanın kendine ayırdığı özel bir zaman olarak tarif edip bir sabunun satılması için bu sabunun kokusunun veya renginin değil kişiliğinin önemli olduğunu vurgulamaktaydı. Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi Dricher, ürünlerin de bir ruhunun olduğunu savunmaktaydı. Bu bağlamda eşinin çalıştığı firmanın reklamını yaptığı sabunların kasvetli bir kişilik yapısının olduğunu ortaya koyarak bu sabunlar için yeni bir slogan geliştirmiş ve bu geliştirdiği slogan sonrasında sabunların satışında belirgin bir artış olduğu gözlenmiştir (Bişkin, 2014:44 – 47; Vance, 2007).

Sabun reklamlarının ardından Dricher, bir diğer çalışmasını da bir havayolu şirketi için yapmıştır. Dricher, dönemde yolcu sayısı konusunda sorunla karşılaşan Amerikan Hava Yolları'nın insanların ölmekten korktukları için uçağa binmemeleri konusuna bir çözüm aradıklarını duymuştur. Bu konuda çalışma yapmaya başlamadan önce ilgili havayolu firması yolcularına güvenlik, emniyet vb. hususlarda bilgiler veren reklamlara da yatırım yapmış ancak yapılan çalışmalar insanların yolculuk için hava yollarını tercih etmeleri konusunda mevcut sonucu değiştirmemiştir. Bu konuya çözüm bulacağına inanan Dricher, havayolları ile seyahat edebilecek olan potansiyel yolcular üzerinde bir dizi test uygulama yoluna gitmiştir. Uygulanan test, yolcuların bir kaza sonucunda ölebilmek ihtimalleri durumunda ne hissedecekleri konusunu merkeze alan bir testtir. Ancak test sonucunda ortaya çıkan durum bireylerin kendi can güvenlikleri açısından değil, kendi ölümlerinin ardından geride kalan insanların

durumlarından endişe ettiklerini ortaya koymuştur. Elde edilen veriler sonucunda havayolları firması hava yolu ile yapılan ulaşımlarda bireylerin geride bıraktıkları insanlara çok daha çabuk ulaşacakları konusunda bir reklam kampanyası başlatmıştır. Bu reklamın yanısıra pilotların da yolculara uçuş esnasında güven vermeleri hususunda eğitilmeleri gündeme gelmiştir. Yapılan bu çalışmalar sonrasında hem havayollarının yolcu potansiyeli her geçen gün artmaya başlamış hem de tüketicilerin ikna edilmeleri konusunda yeni şeyler öğrenilmiştir (Vance, 2006:75-76).

Dricher'in yaptığı bu çalışmaların ardından bilinçaltı mesajlar ve bu mesajların insan üzerindeki etkileri konusunda somut bir takım veriler elde edilmiştir. Diğer bir ifadeyle dönem itibariyle bireylerin bilinçaltının etkilenebileceği ve bunun istenilen yönde olabileceğine dair fikirler ağırlık kazanmıştır.

3.2. Subliminal Mesajların Tüketim Faaliyetlerine Etkisi

3.2.1. Bilinçaltının Reklamlar Açısından Kullanımı

Reklamların insan bilincini etkilemeleri ile ilgili yapılan araştırmalarda, insanların reklamlarda genel olarak algılarının binde bir oranında olduğu tespit edilmiştir. Binde birlik orandaki kısma dikkat eden ve bunu hafızasına alan insanlar, geri kalan kısmı ise reklamın ayrıntıları olarak dikkat dışında tutarlar. Bu ayrıntılar, reklamlarda kullanılan renkler, fotoğraflar ve çizgiler gibi detaylardan ibarettir (Acet, 2013; Çelik, 2000). Bu detaylar bütünüyle hafıza dışında bırakılmaksızın beyin tarafından belli bir önem sırasına sokularak bilinçaltına alınır. Bu ayrıntıların önemli olmasının sebebi ise bilinçaltına alınması ile ilgilidir. Nitekim ayrıntı olarak belirtilen kısımlar ne kadar güçlü ve ne kadar fazla tekrar edilirse bilinçaltında edildiği yerin fazlalığı ve etkisi artış göstermesidir. Bu artış da insanların davranışlarına ve alacağı kararlara etki ederek reklamın etkililik derecesinin artmasında büyük bir paya sahiptir (Çelik, 2000:70).

İnsan günlük hayatta neye maruz kalırsa kalsın, bu durumlar beyne duyu organları aracılığıyla gönderilmektedir. Yapılan çalışmalarda insanların beynine duyarlar tarafından milyarlarca veri gönderildiği tespit edilmiştir. İnsan her ne kadar unuttuğunu düşünse de yine çalışmalar sonucunda beyne gönderilen tüm verilerin doğumdan ölüme kadar depolandığı kanıtlanmıştır. Ancak bunların bütünüyle tek bir alanda toplandığını söylemek mümkün değildir. Günlük rutin işler, yemek tercihleri, aile bireyleriyle olan ilişkiler, iş ve işe dönük bilgiler vb. her türlü verinin beyinde depolandığı ayrı alanlar bulunmaktadır (Acet, 2013; Çelik, 2000). Bu alanlarda saklanan verilerin önem sırası ise günlük hayattaki kullanımına göre belirlenmektedir. İnsanların ihtiyaç duyabilecekleri veriler daha çabuk bilinç düzeyine çıkabilecek bir boyutta tutulmaktadır. Bu konuda belirleyici olan bir diğer unsur ise bireysel ilgi ve merakın yoğunlaştığı objelerin daha fazla önemli görülerek bilince daha yakın seviyede tutulmasıdır. Örneğin; kişi elektronik konusunda meraklıysa gördüğü elektronik ile ilgili objeler bilinçaltında ancak bilince

daha çabuk çıkarılabilecek bir seviyede depolanmaktadır. Bu durum bireyin bilinçli olarak yapacağı tercihlerde kıyas yapmasını veya bilinçaltında daha önemli olarak tuttuğu ilgi alanına yönelik eşyaları tercih etmesini kolaylaştıran bir etki sağlayacaktır (Çelik, 2000:70).

Reklamlarla, tüketici veya hedef kitle olarak nitelendirilen kesimin bilinçaltında yatan durumları araştırıp kitleye buna yönelik veya bunları devreye sokabilecek mesajlar vermek bireylerin tüketim alışkanlıklarına yön vermeyi beraberinde getirecektir. Bu nedenle reklamlar için tüketiciyi çözümleyebilmek veya tüketicinin ne istediğini bilmek tüketim faaliyetlerine yön veren güçlü bir durum ortaya koyacaktır. Bu bağlamda bir reklamın amacına ulaşabilmesi için tüketici kesime mümkün olduğunca yakın ve onların ihtiyaçlarını bilen bir yapı sergilemesinin gerekli olduğunu söylemek mümkündür (Acet, 2013; Çelik, 2000).

3.2.1. Bilinçaltını Etkileyen Faktörler: Cinsellik ve Ölüm Temaları

Bilinçaltı süreçleri daha çok insanın psikolojik olarak etkilendiği yönler olduğu için reklamcılık etki alanı olarak psikolojik bir dal olarak da değerlendirilmektedir. Reklamlar ile sunulan ürün ve bu ürünü alacak olan bireyler arasında bir bağ kurulması amaçlanmaktadır. Bu baği oluşturma amacıyla bireylerin arzuları ve hislerinin bir ürüne yönlendirilmesi gerekmektedir. Bu gereklilik nedeniyle reklam firmaları bireylerin bilinçaltına hitap eden reklam stratejilerini kullanarak tüketicileri ürünlere çekme konusunda daha etkili olmaya çalışmaktadırlar. Bu noktada yapılan en bilimsel yaklaşım reklam firmalarının, tüketicilerin duygu ve hislerini etkileyebilmek amacıyla uzman psikologlardan yardım almalarıdır. Alınan yardım sonucunda hedef kitleye beklentileri doğrultusunda mesajlar gönderilerek ürünlerin bu kitle tarafından kullanılması kolaylaştırılmaktadır (Küçükbezirci, Y., 2013; Kırdar, 2012:227).

Bireyleri psikolojik anlamda etkileme konusunda evrensel bir takım değerlerin reklamlarda yer aldığı bilinmektedir. Bunların ilki her toplum tarafından hayatın başlangıcı olarak değerlendirilen libido veya cinsellikle ilgili kavramların gizli olarak sunulmasıdır. Diğeri ise bireylerde çatışma, şiddet veya korku unsurlarını doğuran ve yaşamın sonu olarak ifade edilen ölüm temasıdır. Doğum ve ölüm başlı başına zıt iki kavram olması nedeniyle bilinçaltı bu iki kavramı ayrı ayrı konumlandırmaktadır. İnsanlar hayatları boyunca pek çok olay yaşamakta ve bu olayları kimi zaman yaşamın seyri içinde doğal olarak karşılıken bazılarını ise oldukça önemli olarak değerlendirmektedirler. Bu önemli olayların başında doğum ve ölüm kavramları gelmektedir. Bunlar bilinçaltı tarafından ayrı ayrı konumlandırılrsa da insanın var olmasının gereği olarak birbirini tamamlayan iki bütünsel gerçek olarak ele alınmaktadır. Bu durum da cinsellik veya ölüm gibi temel varoluşsal temaların işlendiği reklamların daha fazla başarıya ulaşmasını sağlamaktadır. Nitekim insanların doğuştan gelen bir yatkınlığının bulunduğu objelerin kabullenilmesi daha kolay olacaktır (Küçükbezirci, Y., 2013; Darıcı, 2012:129-130).

3.2.2. Yaşamın Kaynağı: Cinsellik Teması

Subliminal mesajların reklamcılıkta kullanımında cinsellik ve aşk kavramları önemli bir yer tutmaktadır (Acet, 2013) Ancak açıklık getirilmesi gereken bir husus vardır ki o da; bu tür objelerin veya mesajların reklamların içine ilk bakışta görülemeyecek şekilde yerleştirilebildiğidir. Bu konuda yayınlanan reklamlardan da örnek vermek mümkündür. Time dergisinin 1971 yılında yayınlanan sayısının arka kapağında mısır bardaklarının üzerinde cinsellik yazılı olduğu görülmektedir. Reklamın ardından bir buçuk milyon dolarlık bir satış artışı gerçekleştirilmiştir. Ulaşılan bu başarının ardından patlamış mısır ve kola örneğinde olduğu gibi bir tesadüf durumunun söz konusu olup olmadığını incelemek amacıyla yapılan araştırmada, araştırmaya katılan bireylere reklam gösterildiği zaman deneklerin %60'ının reklamda kullanılan objenin kendilerinde doyum, cinsellik, heyecan, romantizm gibi duygu durumları uyandırdığını belirtmişlerdir (Sungur, 2007:179).

Cinsellik kavramı ve cinsel içerikli objelerin insanların neden bu reklamlara yönelmesini sağladığı konusunda yapılan araştırmada ise bu tür objelerin insan beynindeki amigdala ve akumben çekirdeği kısımlarını uyardığını ortaya çıkarmıştır (Acet, 2013). Bu kısımlar uyarıldığı zaman birey yayınlanan içeriklere dair daha fazla istek duymakta ve bunların yer aldığı mesajları, objeleri veya reklamları daha fazla izleme ve daha fazla hatırlama gibi bir zorunluluk hissetmektedir (Darıcı, 2012:137). Cinsellekle tüketici üzerinde yaratılan etki yaşlılık ve ölüm temasıyla da gerçekleştirildiği söylenebilir (Eldem, 2009).

4. Sonuçlar

İnsanlar hayata adım attıkları andan itibaren pek çok uyarıcıya maruz kalmaktadırlar. Psikolojide “çevre” olarak nitelendirilen bu uyarıcılar bireyin ilk çevresi olan aile, arkadaşlar, mahalle, okul vb. olarak ilerleyen yaşlarda çeşitlenmekte ve şekillenmektedir. Bireyin bilinçli olarak içinde bulunduğu çevrelerde çevreye dair bir belirleyicilik şansı bulunmaktadır. Birey istediği kişilerle irtibat kurabilmekte, istemediği insanlarla yakınlığına son verebilmektedir. Ancak çevre içinde bir diğer unsur da iletişim araçlarıdır ki bireyler isteyerek veya istemeyerek pek çok şekilde bu araçlarla etkileşim hâline girmektedirler.

Ortaya çıkışlarından itibaren radyo, telefon, televizyon, İnternet, sosyal medya olarak çeşitlendirebileceğimiz bu iletişim araçları, bireylerin günlük yaşamlarında pek çok şekilde yüz yüze kaldıkları araçlardır. İnsanların hayatına giren bu araçların günlük yaşamdaki paylarının artması, tüketim faaliyetlerine bu araçları kullanarak yön verme fikrini gündeme getirmiştir. Nitekim bir araç bireyin hayatında ne kadar fazla yer alırsa o araç vasıtasıyla bir insana ulaşmak o kadar kolay olacaktır. Bu da reklamcılık faaliyetlerinin görsel, yazılı, sözlü medya veya iletişim araçlarıyla

bireylere ulaştırılmasını beraberinde getirmiştir. Ancak Reklamcılık sektöründe bir etki farkı ortaya çıkmış ve daha etkili reklamlar yapma amacıyla bireylere yönlendirici bir takım unsurlar sunulmaya başlanmıştır. Subliminal mesajlar veya bilinçaltı mesajları olarak nitelendirilen bu mesajlar bireyleri istekleri dışında belirli nesnelere yönlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular bu mesajların kullanım amaçlarına fazlasıyla hizmet ettiğini göstermektedir. Bu durum bireylerin istekleri dışında birtakım nesnelere yönlendirildiğini ve tüketimin toplum aleyhine arttırıldığını göstermektedir.

Reklamcılık sektöründe yürütülen bu faaliyetlerin toplumun aleyhine veya bireylerin fazla harcama yapmalarına yönelik olarak geliştirildiğinin farkına varan bireyler bu konuda bir takım çalışmalar yapılması hususunda devlet nezdinde talepte bulunmuş ve bu talepler incelenerek cevap bulmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda bireylerin fazla harcama yapmasının yanı sıra sektörel anlamda da haksız rekabetin doğmasını sağlayan bu gelişmelerin önüne set çekilmek istenmiştir. Bu doğrultuda devletler tarafından yapılan düzenlemeler ile yasaklanan subliminal mesaj barındıran öğeler tüm çabalara rağmen bireylerin hayatında yer etmeye devam etmektedir. Bu konuda yapılacak olan çalışmalar daha katı tedbirler alınması, uygulayıcılara ağır yaptırımların uygulanması ve bireylerin ise subliminal mesajlara karşı bilinçlendirilerek bu tuzaklara düşmesinin engellenmesi olacaktır.

KAYNAKÇA

- ACET, D., 2013. Bilinçaltı Reklamlar ve Bilinçaltı Reklamlarda Cinsellik Ögesinin Kullanılması, Afyon Kocatepe Üniversitesi, SBE, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilimdalı Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- BİŞKİN, F., 2014. SubliminalA.Ş., Elma Yayın Evi, Ankara.
- ÇELİK, M., 2000. Reklamlarda Tüketicinin Yönlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- DARICI, S., 2012. Subliminal İşgal, Destek Yayınları, İstanbul.
- DENLİ, Ö., 2010. Türkiye’de Televizyon Reklamlarının Denetimi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ELDEM, Ü.İ., 2009. Bilinçaltı Reklamcılık ve Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- EPİK, M. T., Çiçek, Ö., Altay, S., 2016. Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Tarihsel Süreçte Ailenin Değişen/Değişmeyen Roller, V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, 12-15 Mayıs 2016, Isparta.
- FREEMAN, C., Soete, L., 1997. The Economics of Industrial Innovation, Book January, 1997. Çeviren: Ergun Türkcan, Tübitak Yayınları, 5. Basım, 2004.ISBN 975-403-291-2
- HARRIS, J. L., Bargh, J. A., & Brownell, K. D. 2009. Priming effects of television food adver-

- tising on eating behavior. *Health Psychology*, 28(4), 404-413.
- HİRSHMAN, E.C., and Thompson, C.J. 1997. ‘Why media matter: towards a richer understanding of consumers’ relationships with advertising and mass media, *Journal of Advertising*, Vol. 26 No. 1, pp. 43-60.
- <http://dx.doi.org/10.1037/a0014399>
- İÇÖZ, D.,2008. Aldatıcı Reklamlara Karşı Tüketicinin Korunması, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KARACA, H. E., 2010. Resimde Bilinçdışı Anlatımın Rastlantısal ve Deneysel Süreci, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KAYNAK, M.,2011. Kalkınma İktisadı, Gazi Kitabevi, 4. Baskı, ISBN 978-975-8875-99-1, Ankara.
- KIRDAR, Y., 2012. Postmodern Pazarlama ve Tüketim Kültürü, Moss Yayıncılık, İstanbul.
- KÜÇÜKBEZİRCİ, Y., 2013. International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer 2013, p. 1879-1894, ANKARA-TURKEY
- LİNDSTROM, M., 2008. Duyular ve Marka, Optimistik Yayınları, İstanbul.
- MLODİNOW, L., 2013. Subliminal Bilinçdışınız Davranışlarınızı Nasıl Yönetir, Okyanus Yayın, İstanbul.
- MURPHY, J., 2009. Bilinçaltının Gücü, 1.Baskı, (Çeviren: A. Şimşek), Koridor Yayıncılık, İstanbul.
- RIFKIN, J., 2011. The Third Industrial Revolution: How Lateral Power Is Transforming Energy, the Economy, and the World, St. Martin’s Press, 2011, 023034058X, 9780230340589
- O’Guinn, T.C. and Shrum, L.J., 1997. The role of television in the construction of consumer reality, *Journal of Consumer Research*, Vol. 23 No. 4, pp. 278-94.
- ÖZTÜRK, Ö., 2007. Aldatıcı Televizyon Reklamlarına Karşı Tüketicinin Korunması, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- BEATTY, S. E., and Hawkins, D. I. 1989. Subliminal Stimulation: Some New Data and Interpretation, *Journal of Advertising*, Vol. 18, No. 3 (1989), pp. 4-8
- SHRUM, L.J., Wyer, R.S. and O’Guinn, T.C. 1998. The effects of television consumption on social perceptions: the use of priming procedures to investigate psychological processes, *Journal of Consumer Research*, Vol. 24 No. 4, pp. 447-58.
- STEPHAN Dahl, Lynne Eagle, Carlos Báez, 2009 “Analyzing advergaming: active diversions or actually deception. An exploratory study of online advergaming content”, *Young Consumers*, Vol. 10 Issue: 1, pp.46-59, <https://doi.org/10.1108/17473610910940783>
- SUNGUR, S., 2007. Bilinçaltı Reklamcılık ve Toplumsal Etkileri, Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 178.
- VANCE, P.,2007. TheHiddenPersuaders, Ig Publishing, Canada.
- ZEMAN, A.,2012. Bilinç Kullanım Kılavuzu, Metis Yayınları, İstanbul.

BİNGÖL BAL BORSASI İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ

A Model Suggestion for a Honey Exchange Market in Bingöl

Bilal BAĞIŞ¹ Çağlar YURTSEVEN²

Geliş: 16.09.2017 / Kabul: 11.10.2017

DOI: 10.29029/busbed.334952

Öz

Bal üretimi, Bingöl ekonomisinin potansiyel lokomotif sektörlerinden biridir. Ancak henüz profesyonelleşme yönünde gerekli adımlar atılabilmiş değildir. Bu sebeple, katma değeri çok yüksek bir ürün olan balın yeterince faydalanılamamaktadır. Bingöl Üniversitesi'nin 'Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyona Farklılaşması ve İhtisaslaşması' programı kapsamında pilot üniversiteler arasında seçilmesi ve bu kapsamda da arıcılığın da odaklanılacak temel alan olarak belirlenmiş olması bu gidişatı tersine çevirebilir. Bunun için, bal üretimi standartlarının, üretici ve tüketici ilişkilerinin düzenlenmesi; üretim miktarının ve kalitesinin artırılmasının yanında; balın ticaretinin yapılacağı, üretici, aracı ve tüketicilerin bir araya gelebileceği bir ticaret borsasının da kurulması elzemdir. Kalite ve fiyatların dengelenmesi ve istikrar kazanması ve bu sayede de hem üretici hem tüketicilerin korunması, bal üretimi ve ticaretini il ekonomisinin lokomotif sektörlerinden biri haline getirebilir. Bu makalede öncelikle bu borsanın Bingöl ili için neden önemli olduğunu tartışacak; ardından da kurulacak borsa için en uygun teorik alt yapıyla birlikte uygulanabilir bazı pratikler de sunacağız.

Anahtar Kelimeler: Arıcılık, Bal, Bal Borsası, Ticaret Borsası, Arıcılık Ekonomisi

Abstract

Honey production is one of the potential locomotive sectors of Bingöl's economy. However, the necessary steps towards professionalization have not yet been

1 Yrd. Doç. Dr, Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-mail: bilalbagis@yahoo.com.

2 Yrd. Doç. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, email: cayurtseven@yahoo.com

taken. For this reason, although the product's value added is very high, it has not yet been utilized sufficiently. The fact that Bingöl University is chosen among the pilot universities under the new framework of 'Regional Development-Focused Mission Differentiation and Specialization' program, and beekeeping has been selected as the primary product to focus on; this fate can indeed be reversed. In addition to regulation of production standards, producer and consumer relations and increasing production quantity and quality; establishment of such a trade exchange market, in which trading can be made, the producers and the consumers can come together, is essential. In this article we first discuss why this trade exchange is important for Bingöl and then present the most appropriate theoretical framework and some applicable practices for such a trade exchange.

Keywords: Beekeeping, Honey, Honey Exchange, Commodity Exchange, Beekeeping Economy

1. Giriş

Kurumsal kalite, rekabet ortamı, bilgi akışı ve regülasyon, pazar ekonomilerinin önemli tartışma konuları arasındadır. Bu ana unsurlar, sektörlerin verimliliğinden istihdama; kaliteden, sürekliliğe tüm aşamalarını doğrudan veya dolaylı olarak etkilerler. Arıcılık ve bal üretimi de bu sorunların ve tartışmaların yoğun yaşandığı sektörlerden biridir. Elbette, bal üretimi ve endüstrisinin verimliliği ve etkinliği ile ilgili sıkıntılar yaşayan sadece Bingöl ili değildir. Türkiye genelinde de bu endüstriden yeterince faydalanılamamaktadır. Örneğin, Türkiye, bal üretiminde ilk 3'te yer almasına rağmen, bal ihracatında sonlarda yer almaktadır. Arıcılık ve bağlantılı ürünlerde patentleşme, satış ve pazarlama gibi faaliyetlerin profesyonelleşmesi ve gerekli adımların ivedilikle atılması bu yüzden ciddi önem arz etmektedir. Bu noktada da bal borsası gibi kritik kurumsal yapılar önem arz eder.

Arıcılık ve bal üretimi ile ilgili araştırma ve geliştirme faaliyetlerinden; standardizasyona atılacak tüm adımların ve yeniliklerin katma değere ve dolayısıyla da paraya dökülmesi, ilin ekonomisine, istihdam ve kalkınmaya doğrudan etkisinin olması elzemdir. Bu noktada da, tüm bu faaliyetlerin ekonomik analizleri ve etki analizlerinin etkin bir şekilde yürütülmesinin önemi ve gerekliliği öne çıkmaktadır.

Bu doğrultuda, bu çalışmanın temel argümanlarından biri şudur: Türkiye'de nasıl, bugün, Ordu ili arıcılık, Giresun fındık, Rize çay üretimi ve fiyatlarının belirlenmesinde öncü ve merkezi bir rol üstleniyorsa; Bingöl de bal üretimi ve pazarlanması, fiyatlarının belirlenmesinde öncü rol oynayabilir. Borsa kurulması çalışmalarını o yönde atılacak adımların en önemlilerinden biridir. Nitekim, Türkiye'de, bugün tüm bal borsasına hitap eden etkin ve verimli çalışan bir borsadan bahsetmek zordur. Mevcut girişimler de, büyük ölçüde, başarısız, verimsiz veya en azından beklentileri karşılamada yetersiz kalmış görünmektedir.

Fiyatların belirlenmesinin yanı sıra, borsalar, farklı finansman opsiyonlarının oluşturulması, bu yönde bilinçlenme veya en azından, bu anlamda bilincin oluşturulması için de önemli bir destek sunabilir. Hem opsiyonların geliştirilmesi hem üreticilere tanıtılması noktasında, borsanın fonksiyonu beklenilenin üzerinde olabilir. Borsaların önemli bir fonksiyonu da veri akışını düzene sokması ve sağlam bir bilgi kaynağı sunmasıdır. Veri toplamak ve geliştirmek bugün arıcılık ve bağlantılı sektörlerin temel sorunlarından biridir. Bal borsası gibi bir yapı da bu açığı da kapatabilir.

Diğer yandan; önemli bir başka nokta da, bal üretiminde söz sahibi illerden Ordu'da dahi onca yatırıma, destek ve altyapıya rağmen; henüz profesyonel anlamda bal ve arıcılık ile ilgili araştırmalar yapılabildiğini söylemek çok mümkün değildir. Bu durum Türkiye ekonomisi için genel anlamda olumsuz olsa da, Bingöl gibi bu alanda söz sahibi olmak için iddialı bir giriş yapan yeni şehirler için ciddi bir avantajdır. Ancak, bu adımlar atılırken; teknik altyapısı güçlü kadrolar oluşturulması oldukça önemlidir. Ordu'daki Arıcılık Araştırmaları Enstitüsü, bugün, profesyonelleşme ve ciddi bir araştırma merkezi olma potansiyelinden henüz uzak görünmektedir. Örneğin, bal borsası kurulması fikri, şu aşamada projelere dökülmeye çalışıldığı halde; ciddi bir teorik ve sayısal altyapı gerektirdiğinden hayata geçirilebilmiş değildir. Ciddi bir modelleme altyapısının kurulması, bu sıkıntıların Bingöl örneğinde de yaşanmaması için elzemdir.

Borsa gibi kurumsal kimliklerin yanında, bu borsalarda işlem görece ürünlerin kalitesi de önemli bir konudur. 2015'te, İstanbul'da farklı ülkelerden yüzlerce bal üreticisinin bir araya geldiği bir organizasyonda, uluslararası bir jüri bal test işlemi gerçekleştirmiştir. Bu testlerden de, uzun bir eleme sürecinin sonunda, finale çıkan 29 bal arasından Bingöl balı birinci olmuştur.² Benzer şekilde, 2017 Eylül ayında, İstanbul'da yapılan Apimondia Dünya Arıcılık Kongresi'nde de (Apimondia 2017), Bingöl Balı, onlarca ülkeden yüzlerce bal arasından ikinci seçilerek kalitesini testlemiştir³. Bu durum, Bingöl balını özel ve Bingöl'ü de potansiyel olarak kaliteli bal üretiminde merkezi illerden biri yapabilir. Bu durum aynı zamanda, bal üretimi ve satımını bir düzene sokmayı da gerekli kılmaktadır.

Bal, Bingöl ile özdeşleşmiş temel ürünlerden biridir. Ancak bu özdeşleşmeden ekonomik getiri anlamında henüz yeterince faydalanılamamaktadır. Bal üretimi, Bingöl ekonomisinin kalkınması için kritik sektörlerden biri olabilir. Ancak henüz profesyonelleşme yönünde ve maksimum verim elde etme yönünde gerekli adımlar atılabilmiş değildir. Mevcut durumda hala dağ ve bayırda, kişisel pazarlık gücü, ilişkiler ile mal ile ilgili bilgi alınmakta ve alım-satımlar yapılmaktadır.

2 http://www.bingolhaberci.com/haber/bingol_1/bingol-bali-turkiye-birincisi-oldu/3152.html

3 <https://hayvancilik.bereket.tv/BINGOL-BALDA-DUNYA-IKINCISI.n181.html>

Daha profesyonel çalışacak bir bal borsası, balın içeriği, katkı maddeleri ve kalitesi ile ilgili testleri ve içerik analizlerini içeren raporları zorunlu koşacağı için; balın kalitesi ve ekonomik getirisinin maksimize edilmesi noktasında ciddi faydalar sağlar. Bu analizlerin de, arıcılar birliği veya bal borsası gibi kurumsal, tüzel emin ellerde olması önemlidir. Bal borsası da, bu yüzden gereklidir. Bu durum da, balın kalitesi, içindekileri ve diğer tüm ayrıntıları gösterecek bir analiz laboratuvarı ve ilgili teknik birimler kurmayı da zorunlu kılar. Ardından da, bir fiyat ve kalite tablosu oluşturulur. Yani, bir dijital ortamda, fiyat, kalite ve kaynak sıralanır. Devamında da, kalite ve fiyat tablosu oluşturulmalıdır (bal analiz tablosu). Tüm bunlar da, sağlam bir bal borsası kurumsal kimliği ile mümkündür.

Diğer yandan, bal gibi tarım ürünlerinin dört ana sorunu: üretim miktarı (rekolte), kalite, fiyat ve gelirden istikrarsızlıklardır. Tarımsal ürünlerde mevsimsel, iklimle dayalı ve küresel riskler çoğunlukla daha fazladır. Bu sorunlar hem arz hem talep tarafı ile ilgilidir. Özellikle de fiyat hareketleri sorunu, hasat dönemleri dışında önemli bir problemdir. Bu sorunla baş etmenin önemli yollarından biri borsaların ve mümkünse onlara bağlı çalışacak lisanslı depoculuk merkezlerinin varlığıdır. Özellikle de vadeli işlemler borsalarının varlığı önemlidir. Burada bahsi geçen vadeli işlemler borsası, esasında, fiyatların belli kontratlar ile daha uzun bir süre zarfında dengelenmesi sürecidir.

Bal ticaret borsası gibi bir yapı veya tüzel kişilik, balın alımı ve satımını belli bir kurumsal yapıya oturtabilir ve serbest piyasada oluşan fiyatın tespit, tescil ve kamuoyuna ilanını daha profesyonel ve düzenli yapabilir. Bu çalışmada önerilen bal ticaret borsası, temelde:

- Bal üretiminin tarımsal ve zirai risklerinin yönetimi ve buna yönelik kantitatif analizler,
- Bu ürünlerin etkin fiyatlanması ve piyasasının oluşturulması (gerçek fiyatını bulması),
- Balın kalitesinin artırılması ve analizler yardımıyla kaliteli üretimin teşviki,
- Bal fiyatlarının ve üretimin standartlaşması, bu yolla da aşırı fiyat dalgalanmalarının engellenmesi,
- Fiyatların dengelenmesi ve bu sayede de hem üretici hem tüketicinin korunması,
- Tahlilleri yapılmış, içeriği ve kalitesi belli, güvenilir bal sunulması,
- Bu sayede dış pazarlara ve rekabete açılma ve ihracat potansiyelinin de artırılması,
- Markalaşma ve pazar sorununu aşmanın önünün açılması,
- Hem yurtdışı hem ülkenin farklı bölgelerindeki bal fiyatlarının takibi ve internet ortamında herkesin (tüm ilgili alıcı ve satıcılar) faydasına sunulması, fonksiyonlarını üstlenir.

Arıcılık, Bingöl ekonomisinin potansiyel lokomotif sektörlerinden biridir. Akademik ve teorik çalışmaların yanında, bu sektörün gelişimi ve dönüşümünün bölge insanına ve ilin kalkınmasına katkıları da önemlidir. Arıcılık ekonomisinin altyapısının iyi oturtulması, teorik ve kurumsal altyapısının ehil kişiler ve kurumlarca düzenlenmesi ve ortaya koyulması bu yüzden gereklidir. Bu makale, Bingöl’de, hem ilin hem bölgenin ihtiyaçlarını karşılama potansiyeli taşıyan bir bal ticaret borsasının kurulmasının önemini ve potansiyel ekonomik katkılarını incelemektedir. Kurulacak bir borsa için teorik modelleme önerisinde bulunulmuştur.

Çalışma, öncelikle bal ticaret borsası’nı tartışmaktadır. Ardından da kurulacak borsa için teorik alt yapı önerileri getirmektedir. Bu proje, temelde, bal ve arıcılık endüstrisi ile ilgili teorik süreçleri yönetecek bir merkez; AR-GE ve standardizasyonlar ile fiyatlamaların standartlaştırılması ile ilgili bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Bingöl gibi, üretimin, miktar olarak olmasa da, coğrafik ve stratejik önemli merkezlerinden birinde kurulacak borsa gibi bir kurumsal bir yapı, bu teorik eksikliği telafi etme noktasında katkı sağlayabilir.

2. Bal Borsasının, ilin kalkınması ve sürdürülebilir kalkınmaya potansiyel katkıları

Yukarıda potansiyel birçok faydası sayılan ticaret borsasının Bingöl ilinde özellikle önem teşkil edecek müspet sonuçları ise bu bölümde özetlenmektedir.

Bal kalitesinin ve standartlarının yükseltilmesi ve markalaşma ile birlikte, balın fiyatı ve katma değeri de artacak; dolayısıyla da il ekonomisine katkısı da ciddi oranda artacaktır. Markalaşma ve üretim kalitesi ile pazarlanmasının önemi oldukça büyüktür. Bal üretiminin, il ekonomisinin kalkınmasına temel etkisi ve üç önemli katma değeri: istihdam, kişi başı gelir ve sağlıktır. Bal üretimi, bu üç temel etki ile, Bingöl ekonomisinin lokomotif sektörlerinden biri olabilir. Arıcılık faaliyeti yoğun ve kaliteli olan ülkelerde daha sağlıklı bireyler ve nesiller yetişmekte, yaşam kalitesi açısından da yüksek bir katma değer oluşturulmaktadır. Bu yönde atılacak yeni adımlarla, katma değer üretilmesi süreci doğrudan garantiye alınmış olacak. Bu sayede de;

- Balın kalitesi ve markalaşma için adımlar atılması sağlanabilir,
- Patentleşme ve yeni markalar oluşturma çabaları desteklenmiş olur,
- Mevcut kapasitenin artırılması ve artan üretim için yeni alıcılar ve pazarların bulunması çabaları desteklenmiş olur,
- Florası, bitki örtüsü, bal ormanı vs. gibi doğal kaynaklar veya altyapısı sağlamlaştırılmış olur,
- Bal üreticilerinin; üniversite ile işbirliği, profesyonelleşme ve proje üretebilme kapasitenin artırılması sağlanmış olur.

Balda kalite ve standartların tutturulması ihracatın da önünü açacaktır. Balın kalitesinin yükseltilmesi ve üretimde standartların tutturulması, balın uluslararası piyasalarda da satılması ve rekabetine ön-ayak olacaktır. Vadeli işlemler yoluyla da üretimin planlanması ve kalitenin oturtulmasının önü açılmış olacaktır. Önceden tahmin edilebilen dalgalanmalar minimize edilebilir. Vadeli işlemler üzerinden risk paylaşılmış ve dağıtılmış olur. İş dünyası için de risklere karşı sigorta amaçlı yeni bir enstrüman oluşturulmuş olur. Riskten kaçınmak için vadeli işlemler borsasında alım (bazı durumlarda da satış) yapılabilir.

Arıcılık ve bal üretimi, benzer tarımsal iş kollarına oranla, daha sınırlı fiziksel sermaye gereksinimi olan; çok kısa zaman zarfında da (kalite tutturulduğu takdirde de) iyi getiri sağlanabilecek sektörlerden biridir. Anzer balı buna güzel bir örnektir. Bu sektör için, arazi veya arsa alıp büyük tesisler yapmaya da gerek yoktur. Ekstra bir iş olarak da, ek getiri sağlamak için, iyi bir plan ve programla işin ehillerinin yanında da arıcılık yapılabilir. Daha spesifik olarak da, arıcılık, kırsal bölgelerde bütçe için önemli bir faaliyettir. Üniversite, bu noktada yol gösterici ve bilgilendirici rolüyle il ekonomisi ve kırsal gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi noktasında ciddi katma değer sağlayabilir.

Markalaşma ve üretim kalitesi ile balın pazarlamasının iyi yapılmasının önemi oldukça fazladır. Bal kalitesinin ve standartlarının yükseltilmesi ve markalaşma ile birlikte, balın fiyatı ve katma değeri de artacak; dolayısıyla da il ekonomisine katkısı da ciddi oranda artacaktır. Patentlerin bir an önce alınması gerekmektedir. Üniversite ve arıcılar birliği gibi paydaşlara bu anlamda ciddi bir sorumluluk düşmektedir. Üniversite ve arıcılar birliğinin daha aktif çalışması, bal borsası ve üretiminin standardizasyonu için de öncülük üstlenmesi beklenmelidir.

Tüm bunları düşünerek; balının kalitesi ün yapmış Bingöl, Türkiye'deki önemli bir açığı kapatarak teori ve inovasyon anlamında Türkiye bal endüstrisinin merkezi olabilir. Nitekim, Temmuz 2017'de Bingöl Üniversitesi, FKA ve Bingöl Arıcılar Birliği işbirliği ile sunulan "Bingöl'ün Balı, Türkiye'nin Markası (Bingöl's Honey, Turkey's Brand)" IPA-2 projesi de, gerekli teknik altyapı, analizler ve insan kaynağı geliştirme eğitimleri ile bal borsasının teknik altyapısını kurmayı amaçlamaktadır.

3. Bal Ticaret Borsası

Ticaret borsaları, fikir itibariyle, ticari hayatın tam merkezindeki kuruluşlardır. Piyasa ekonomisinin işlemesi ve daha demokratik sektörel yönetimlerin oluşması açısından da özel önem arz-ederler. Hem üretici hem satıcıyı korumayı amaçlarlar. Bu borsalar, alıcılar için arzın temini ve fiyat standardizasyonu sağlarken, satıcılar için de en iyi fiyattan ürünlerin hızlıca satılabilmesi imkânı sağlamayı amaçlarlar.

Bal için de, mevcutta, bazı yerel ticaret borsalarında, diğer ürünlerin yanında balın da ticaretine izin verildiği için; özel bir ticaret borsası kurulmasının önünde engel bulunmamaktadır.

Bal üretimi endüstrisi aracılar (balın asıl üreticileri), balcılar (aracılar, satıcılar ve bazen de üreticiler) ve tüketicilerden oluşur. Mevcut durumda tüm bu ekonomik oyuncular arası ilişkiler karmaşık, düzensiz ve çoğunlukla da ikili ilişkiler ile akrabalık ilişkilerine dayanır. Bal piyasasında alış verişi ve fiyatların belirlenmesinin bir ticaret borsasına bırakılması, bu gerçek malların alınıp satıldığı piyasayı kontrol eden bir mekanizma kurarak; belli kurallar ve standartlar ile ticari hayatı tüm oyuncular için kolaylaştırmış olur.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanununun (18.05.2004 tarihli ve 5174 numaralı) üçüncü kısım ve birinci bölümdeki kanunun ilgili maddesi, ticaret borsalarını şöyle tanımlar:

“Ticaret borsaları, bu Kanunda yazılı esaslar çerçevesinde borsaya dahil maddelerin alım satımı ve borsada oluşan fiyatlarının tespit, tescil ve ilânı işleriyle meşgul olmak üzere kurulan kamu tüzel kişiliğine sahip kurumlardır.”

Önerilen Bingöl Bal Borsası'nın (BBB) örnek alındığı ticari borsalar, üretici, alıcı ve diğer aracı satıcıların bir araya geldiği, karşılıklı ilişkilerin düzenlendiği ve bu süreçte ilgili kişilere yol göstermeyi amaçlayan kurumsal yerlerdir. Bal borsasının temel amacı balın üretilmesi, pazarlanması ve tüketilmesi sürecinin serbest piyasada rekabet kuralları içerisinde yürütülmesidir. Bu sayede de karşılıklı güven ve işbirliği fırsatları geliştirilebilir; pazarın etkinliği ve verimliliği artırılabilir; ildeki arıcılık piyasasının güçlü sosyal sermaye potansiyeli aktive edilebilir (Bagis 2017). Bal borsası, balın alımı ve satımını belli bir kurumsal yapıya oturtabilir ve serbest piyasada oluşan fiyatın tespit, tescil ve kamuoyuna ilanı edebilir. Bu amaçla kurulan bir borsa:

- Balın fiyatının istikrara kavuşturulması ve fiyattaki volatilitenin azaltılması, bu sayede de hem üretici hem tüketicilerin korunması,
- Bal kalitesinin ve standartlarının yüksek tutulması,
- Alıcılar ve satıcıların aynı ortamda buluşturulması,
- Alıcılar için arzın temini ve fiyat standardizasyonu, satıcılar için de iyi fiyattan ürünlerin hızlıca satılabilmesi,
- Ticari ürünlerin el değiştirmesi ve işlemlerin tescili,
- Borsadaki ürünlerin fiyatlarının arz ve talep çerçevesinde belirlenmesi ve ilanı,
- Karşılıklı ilişkilerin düzenlenmesi ve alıcı-satıcı yükümlülüklerinin düzenlenmesi,

- Yurtiçi ve yurtdışındaki piyasalarda ilgili ürünlerin fiyatlarının takibi,
- Gerçek malların alınıp satıldığı piyasanın kontrol edilmesi,
- Belli kurallar ve standartlar ile ticari hayatı tüm oyuncular için kolaylaştırılması,
- Balın fiyat ve pazarının istikrara kavuşturulması ile üreticilerin geliri ve mesleklerinin güvence altına alınması,
- Balda kalite ve standartların tutturulması ihracatın da önünün açılması,
- Bal üretimi ve satışı sürecine, daha genelde de, sektöre yeni yatırımcılar ve finansman çekilmesi,
- Rekabetçiliğin artması, pazardaki tekellerin kırılması ve üretici ile tüketicinin korunması,

gibi temel işlevler üstlenir. Bu işlevler de alım ve satım işlemlerinin tescili ve aynı malın piyasasında rekabet ortamının oluşmasını sağlamak ile mümkün olur. Bu sayede de, hem üretici hem satıcıyı korumayı amaçlar. Ticaret borsalarının işleyişi, daha popüler ve yakından takip edilen menkul kıymet borsalarının ve piyasalarının işleyişine büyük oranda benzer. Her iki borsada da;

- Fiyatlar arz ve talebe göre belirlenir,
- Piyasada tek bir fiyat oluşması beklenir.

Ancak temel farklılıklar da söz konusudur. Örneğin, klasik borsalarda alınıp satılan şey hisseler (sahipliği gösteren kağıtlar) iken; ticaret borsasında alınıp satılan şey gerçek ürünlerdir (emtia - zirai ürünler gibi),

Ancak, aşağıda da görüleceği üzere; bunlar dışında da fiyatlama noktasında bazı temel farklılıklar da mevcuttur. Örneğin, Borsa-İstanbul'da tercih edilen müzayede türü, çoklu fiyat ve sürekli müzayede türüdür. Borsada işlemler yürütülürken de, fiyat önceliği ve zaman önceliği temel prensiptir. Bal borsası için ise, balın fiyatının ve alıcı-satıcı buluşturulmasının, yapılış şekli; açık artırma usulüne (serbest piyasa fikrine uygun olarak) benzer kapalı bir usulle belirlenebilir. Spot (anlık piyasa fiyatı) işlemler ile fiyatlar belli alt ve üst sınırlar içinde dalgalanmaya bırakılabilir. İşlemler, belli bir müzayede salonunda brokerlarca aynı anda yapılabilir.⁴ Video-wall ve internet aracılığıyla da anlık işlemler, fiyat ve değer açıklama hizmeti verilebilir. Böylelikle, tüm alıcı, satıcı ve ilgili diğer resmi ve özel kurumlara ürünün fiyatı, kalitesi ve miktarı ile ilgili bilgi verilmiş olunur.

Mevcut durumda, Türkiye'de tüm bal piyasalarına hitap edecek bir borsanın varlığından bahsetmek pek mümkün değildir. Bal piyasası, büyük oranda, arz ve talebi buluşturan ve fiyatları dengeleyen oturmuş bir borsadan mahrumdur. Mevcut

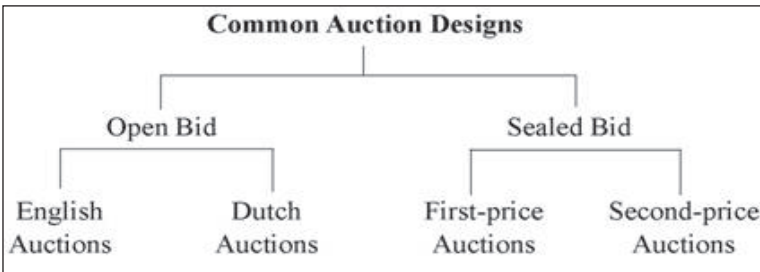
4 Böyle bir müzayede salonu tahminen 100bin TL tutacaktır. Bunun için de maliyeti üstlen - bilecek mali yönden güçlü kurum ve sponsorların varlığı önemlidir.

spesifik bal borsaları veya ticaret borsaları bünyesinde kurulan bal ticareti borsaları da çoğunlukla etkisiz kalmaktadır. Mevcut borsa girişimleri, ya çok spesifik bir bal türüne odaklandığı için kapsam sorunu yaşamakta ya da sadece belli bir küçük pazara hitap ettikleri için ilgi alanı dışında kalmaktadır.

Bunların yanı sıra, bir borsanın kurulması ciddi bir teknik, teorik altyapı ve maddi yükümlülük gerektirir. Örneğin; ticaret borsasının kurulumu, ciddi bir yazılım alt-yapısı, akademik anlamda modelleme yetisi yüksek üniversite ve akademisyenlerle çalışılması; fiyatlamaların modellemelere dökülmesini gerektirir. Üniversite, Sanayi ve Ticaret Odası, Aracılar Birliği, Belediye, özel şirketler gibi kurum, kuruluş ve STK'ların ortak çalışması ve birlikte hareket edebilmesi bu anlamda ciddi önem arz eder.

4. Teorik Altyapı

Binlerce yıllık mazisi olan müzayede geleneği ve kurumu, bugünün modern ekonomileri ve finansal piyasalarının da tam merkezindedir. 2016 yılının Nobel ödülüne de konu olan, modern zamanların karmaşık karşılıklı ilişkileri ve buna bağlı olarak, bu ilişkileri düzenleyen görsel ve yazılı kontratlarının en verimli, en yüksek faydayı sağlayan dengeyi bulması gerekliliği önemli bir kaygı olmalıdır. Müzayede tarihi, özenle takip edildiği takdirde, fizyokratlar ve liberallerden, İslam İktisadına kadar geniş bir alanda uygulama alanı olduğu; hatta pazar ekonomilerinde verimli dengeyi (efficient frontier) yakalamanın önemli bir yolu olabileceği görülmür. Müzayede veya ihale teorisi, konuttan, doğal kaynaklara, tahvillerden, tarım ürünlerine geniş bir alanda uygulama alanı bulan; dominant dengenin bulunması noktasında katma değer sağlayacak önemli bir araçtır.

Şekil 1: Müzayede türleri özeti.

Tüm bu piyasalarda belirsizlik ve fiyat hareketleri, hem satıcının hem alıcının fiyat hareketlerinden etkilenmeye bu kadar açık olması; müzayedelerin (müzayede veya ihale türü) yapılaş tarzının dikkatli seçimini zorunlu kılar. İki tür ana ihale türünden (kapalı zarf usulü ve açık artırma veya düşürme türü) biri tercih edilir.

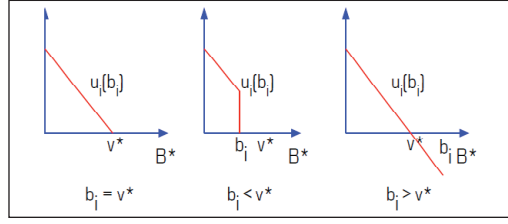
Balın fiyatlanması noktasında bizim önerimiz, alıcı ve satıcıların risk nötr olduğu varsayımı altında, “ikincil fiyat müzayedesidir” (Milgrom ve Weber, 1982; Vickrey, 1961 & Smith and Chase, 1975). Yani, herkesin bir fiyat teklif edeceği ve en yüksek teklifin kazanacağı; ancak, kazanan kişinin en yüksek ikinci teklif fiyatını ödeyeceği müzayede türüdür. Bu müzayede türü, risk nötr varsayımı altında, İngiliz müzayedesini ile de aynı dengeyi (daha baskın olan Nash dengesini) verir. Bu ihale türü aşağıda daha ayrıntılı olarak da incelenmiştir.

Bu ihale türünde, herkes (temelde tüketiciler) en adil fiyatın belirlenmesi için en yüksek ve makul teklifleri sunar. Benzer şekilde, üreticiler de, fiyatları kabul edilebilir seviyede belirleneceği için daha kazançlı çıkar. Kaliteden ödün vermek zorunda kalmaz. Smith ve Chase, kapalı zarf usulü ihale (sealed-bid) türünün bilgi akışının mükemmel olmadığı durumlarda dahi Nash dengesini (Bayes-Nash) getirdiğini gösterir (Smith ve Chase 1975). Bu da, bal piyasası gibi bilgi akışının karmaşık ve kirli olduğu piyasalarda, açık artırma (İngiliz) veya düşürme (Dutch) müzayede türlerinin neden öncelikli olarak tercih edilmediğini açıklar. Diğer yandan, Oren ve Rothkopf da, sonsuz sayıda tekrar eden bir fiyat pazarlığı oyununun dahi tek periyotluk bir fiyat oyununun (one-shot auction) sonucunu verdiğini gösterir (Oren ve Rothkopf 1975). Pazarlıkların sürekli sürdüğü ve fiyat hareketlerinin periyodik olarak tekrar eden süreçlerle yenilediği böyle bir piyasada, denge fiyatların bir periyottaki fiyat ile uyumlu olması önem arz eder.

4.1.) İkincil-fiyat müzayede türü (Second price auction - Vickrey)

İkincil-fiyat müzayede türü, kapalı zarf usulü (sealed-bid ya da closed auction) ihale türüdür. İkincil-fiyat müzayedelerinin en önemli özelliklerinden biri basitlikleridir, yani sağladıkları kolaylıktır. Sağlanan gelir anlamında da, şekil-1’de de özetlendiği gibi, hasılat eşitliği teoremine göre, birinci veya ikinci fiyat müzayede türleri arasında fark yoktur (Smith ve Chase 1975). Fiyat pazarlığı yapanların aşırı risk-sever (risk-lover) veya riskten kaçan (risk-averse) profil çizmemesi şartı ile de bu eşitlik her zaman geçerlidir.

İkincil (Generalized Second Price veya Vickrey auctions) müzayede türü, piyasadaki gerçek fiyatların bulunduğu özel bir müzayede türüdür (Vickrey 1961). Herkesin aklındaki gerçek fiyatı önermesi dominant stratejidir. Ancak, burada, daha komplike ve tek fiyatlı müzayedelerin (ilk fiyat müzayede türü) aksine, zayıf bir dominant stratejiden bahsedilmektedir. Özellikle de, sürekli pazarlıkların ve fiyat mücadelelerinin yaşandığı ortamlarda, verilen en yüksek fiyatın geçerli olduğu first-price-auction yerine, second-price daha uygun düşer. Bu anlamda da, hisse piyasası gibi (örneğin Borsa İstanbul) dinamik müzayede ortamlarında daha uygun bir ihale türü olarak karşımıza çıkar.

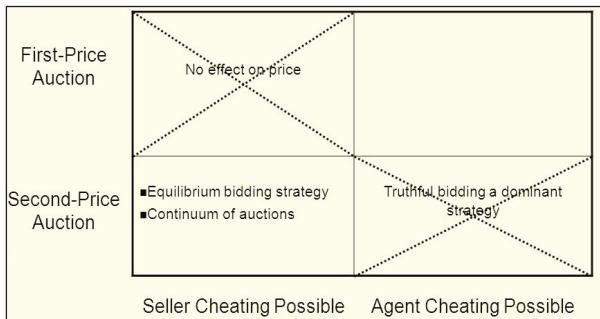

Şekil 2: Burada B'ler teklif ve u da faydayı V de gerçek değeri göstermektedir.

Diğer yandan, tek bir fiyatın tek seferde önerildiği bir müzayede türünde ise first-price auction daha uygundur. Ancak, bilindiği üzere, bal ve benzeri piyasalarda gerçek fiyat, uzun bir pazarlık sürecinin ve fiyat rekabetinin sonunda ortaya çıktığı için, gerçek piyasa fiyatı ancak ikinci en yüksek fiyatın ödeneceği garantisi ile sağlanabilir. İkincil-fiyat müzayedeleri, aynı zamanda, şekil-2’de de görüldüğü üzere, oyuncuları akıllarındaki gerçek fiyatı pazarlığa yansıtma noktasında daha dürüst olmaya zorlar.

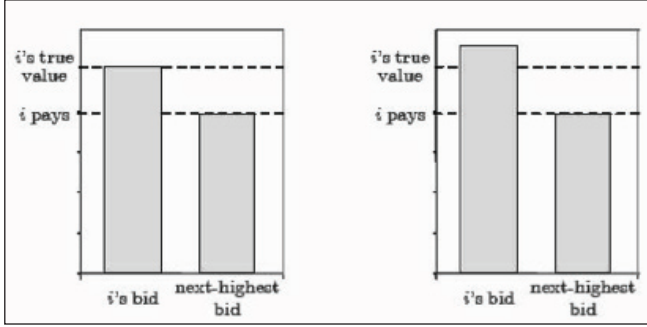
İkincil-fiyat müzayedeleri ile ilgili en çarpıcı örneklerden biri ünlü Alman yazar Goethe’nin, 1797’de, bir el yazması, müsvedde çalışmasını yayın evine ikincil fiyat üzerinden sattığını gösteren mektuptur (Mandelkow 1968 ve Moldovanu & Tietzel 1998).

Bu ihale tarzının en temel özelliği, getirisi yüksek, daha baskın ve daha avantajlı oluşu; herkes için en uygun strateji oluşunun ‘kanıtlanmış (strategy-proof)’ olmasıdır. Yani, hiç kimse, gerçekte teklif edeceği veya etmek istediği fiyatın altında (değerden daha düşük) teklif etmeyecektir. İkincil-fiyat müzayedelerinde, herkes kendi fiyatını önermeyi tercih eder. Bu sayede de satıcının geliri maksimize edilmiş olur. Bu da bal piyasası için istenilen ihale türü olarak düşünülebilir. Bu sayede, ne satıcılar kaybederler ne de alıcılar zarar ederler. Piyasada, bal, gerçek değerini almış olur. İkincil-fiyat müzayedeleri, alıcıyı da koruyarak; gelirin ve verimliliğin maksimize edilmesi noktasında fayda sağlarlar. Bu sayede, gelirin adil dağıtımı sürecine de katkı sağlanmış olur.

Şekil 3: İkincil-Fiyat Müzayedeleri, oyuncuları dürüst olmaya zorlar.

Aşağıdaki şekilde görüleceği üzere, daha dürüst davranan ve daha yüksek teklifi sunan oyuncu hem ihaleyi alır; hem aklındaki daha düşük fiyatı ödemiş olur. Dürüst olan 'i' oyuncusu bu ihaleden her hâlükârda kazançlı çıkar.

Şekil 4: İkincil-Fiyat Müzayedelerinde, oyuncular, kendi faydaları için daha dürüst olmaya zorlanır.

Tüm bu yönleriyle Bingöl için refahı maksimize edebilecek müzayede türünün ikincil- fiyat müzayedeleri olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında düşünülebilecek alternatif müzayede türlerine de aşağıda kısaca değinilmiştir. Ancak öncesinde, konunun daha iyi anlaşılması için aşağıda, bir örnek üzerinden konu netleştirilmeye çalışılacaktır.

	C=7	C=9	C=11	C=13
B=12	3	1	-1	0
B=10	3	1	0	0
B=8	3	0	0	0

Şekil 5: Burada, B, sizin teklifinizi; C de, müzayededeki diğerlerinin en yüksek teklifini gösterir.

Burada, bahsi geçen ürün için sizin belirlediğiniz değer ' $v=10$ ' olsun. B, sizin teklifinizi; C de, müzayededeki diğer oyuncuların en yüksek teklifini gösterebilir. Getiriniz, ihaleyi kazanırsanız, her zaman ' $v-c$ ' olarak hesaplanacaktır. Aksi durumda da '0'dır. Bu durumda, basit bir Nash dengesi hesabı, dominant stratejinin, bu ürüne 10 lira değer biçmek olduğunu gösterir. Bahsi geçen teklif, gerçek değeri de vereceği için, aynı zamanda, 'gerçek-değeri-ortaya-çıkarıcı' bir stratejidir.

4.2) İlk fiyat müzayede türü (The first price auction)

İlk fiyat müzayede türü, kapalı zarf usulü ihale türüdür. İlk fiyat müzayede türünün temel özelliği de, en yüksek fiyatı veren kişinin hem malı alması hem verdiği en yüksek fiyatı ödemesidir (Bulow & Klemperer 1996 ve Milgrom & Weber 1982).

4.3) İngiliz müzayede türü (English Auction - Açık artırma – Open ascending)

Açık bir ihale veya müzayede türüdür. İngiliz müzayedeleri, nispeten daha yaygındır. Çok farklı türleri olmakla birlikte, bir örnekle; fiyatların, sıfırdan en yüksek seviyeye doğru sürekli yükseldiği bir varsayım altında, tek bir alıcı kalana dek, müzayedeci fiyatları sürekli olarak artırır. Alıcılar herkesçe takip edilebilir ve bilinirler. Burada, her fiyat yükselişinde, önerdiği fiyat geçilen oyuncular sürekli oyundan çekilir ve eninde sonunda ikinci fiyat müzayedesini ile açık artırma müzayedesini aynı Nash dengesinde buluşmuş olur (Bulow & Klemperer 1996 ve Milgrom & Weber 1982).

4.4) Hollanda müzayede türü (The Dutch auction - Açık düşürme – Open descending)

Hollanda müzayede türü, açık bir ihale veya müzayede türüdür. Hollanda’da, çiçek pazarlarında, ihracat fiyatlarının belirlenmesinde kullanılmıştır. Bu müzayede türünde, bir müzayedeci çiçekler için çok yüksek fiyat belirler. Ardından, fiyatlar sürekli düşürülür. Bu durum, bir alıcı dur deyip çiçekleri almaya karar verinceye dek sürer (Bulow & Klemperer 1996 ve Milgrom & Weber 1982).

5. Borsa Kurulumu ve Geliştirilmesi

Bu çalışmanın önerisi, kısa vadede, tezgah-üstü diye anılan basit bir “Over the Counter – OTC” türü borsa oluşturulmasıdır. Uzun vadede ise, daha sürdürülebilir ve endüstrinin risk paylaşımı ve finansman gibi ihtiyaçlarına daha fazla cevap verebilecek bir vadeli işlemler ve bağlantılı elektronik bir borsa fayda sağlayacaktır. İlde, böyle bir yer kurulup; kısa vadede bir pano oluşturulabilir. Aracılar birliği, bu borsa ile, çok kısa bir sürede;

- Balın kalitesi (markalaşma ve kalite),
- Üreticilerin ismi, tere (üretici izin belgesi),
- Bal analiz raporu,
- Balın işlenmesi, dolmuş ve paketlenmesi,

gibi bilgiler sunar ve bir analiz tablosu oluşturulur. Balcılar ve hatta tüketiciler bunu görüp; ticarete öyle karar verir ve ticaretlerini yaparlar. Bu, hem aracı hem balcı için oldukça faydalı ve önemlidir.

Ticaret borsası yaklaşımı, ciddi bir yazılım alt-yapısı, akademik anlamda modelleme yetisi yüksek üniversite ve akademisyenlerle çalışılmayı gerektirir. Bu yolla, fiyatlamaların daha sağlam modellemelere dökülmesi sağlanabilir.

Diğer ürünler ve risk modelleme ile balın fiyatlanması ile ilgili modellerin kurulması, borsa kurulması süreci sonrası düşünülmesi gereken önemli bir konudur. Burada da, vadeli işlemler borsaları öne çıkmaktadır. Vadeli işlemler borsaları, esasında, fiyatların belli kontratlar ile daha uzun bir süre zarfında dengelenmesi sürecidir.

Spot (anlık piyasa fiyatı) işlemler ile başlayacak işlemler; orta ve uzun vadede, vadeli işlemler borsası, risk modelleme ve finansman olanakları ile geliştirilebilir. Özellikle de hasat ve verim dönemlerinin dışındaki fiyat hareketleri sorunu, önemli bir problemdir. Bu sorunla baş etmenin önemli yollarından biri borsaların varlığıdır. Özellikle de vadeli işlemler borsalarının varlığı bu noktada önemlidir. Vadeli işlemler borsaları, günümüzdeki yaygın örneklerden de anlaşılacağı üzere, aşağıdaki gibi noktalarda önemli sorumluluklar üstlenirler:

- Riskin paylaşılması ve daha rasyonel değerlendirilmesi,
- Yeni yatırımcılar çekilerek sektöre finansmanın sağlanması ve üreticinin desteklenmesi,
- Üretimin planlanması,
- Var olan stokların değerlendirilmesi,
- Gelirin zamana bölünmesi,
- Daha sağlıklı bir vergilendirme sistemi
- Tüketimin ve gelirin volatilitésinin azaltılması,

Teorik, sayısal modellemeler temelde bu ikinci aşamada devrede olacaktır. Vadeli işlemler borsacılığı modern borsacılığın da temelini oluşturur. Vadeli işlemler borsaları, örneğin, belli bir kalite ve miktardaki ürünün ileri bir tarihte teslim edilmek üzere parasının şimdiden ödenmesi esasına dayalı kontratlardır. Bu sayede de hem arz ve talep önceden garanti edilir, hem de fiyat dalgalanmalarına karşı önlem alınmış olunur.

Bu borsalar da, temelde, hem üretici hem tüketicilerin fiyat dalgalanmalarına karşı korunması esasına dayalıdır. Bu sayede de, fiyatların dengelenmesi süreci daha uzun vadeye yayılmış olur. Birçok durumda, artık, özellikle de vadeli işlemler ve ürün İhtisas borsaları, günümüzde çok daha önemli ve öncelikli hale gelmiş durumdadır.

6. Bingöl Bal Borsasının Önemi ve Özelliği

Bal borsasının en temel fonksiyonu, bal ve arıcılık endüstrisine, kooperatifçilikte olduğu gibi bir işbirliği kapısı ve kurumsal bir kimlik kazandırmasıdır. Kooperatifçilik ve işbirliği yoluyla sinerjinin ve sosyal sermayenin hayata geçirilmesi de burada önemli bir konudur (Bagis 2017). Burada bahsi geçen bal borsası, bir bölgede üretim yapan arıcıların bir bütün olarak birlikte hareket etmesi ve işbirliğine geçmesi için kurumsal bir yapı oluşturmuş olacaktır.

Sonraki adımlarda oluşturulacak vadeli işlemler borsası ile hem üreticinin finansman sorunu ve alıcı bulma sorunu halledilmiş olacak, hem kooperatifçilik örneğinde olduğu gibi, işbirliği ve dayanışma pekiştirilmiş olacaktır (alıcı-satıcı işbirliği). Bunun yanı sıra, bal borsası depoculuğun ve merkezi bir depolanma fırsatının da oluşturulmasının zeminini hazırlayacaktır. Bal borsası fikri, bu açıdan biraz da, kooperatifçilik ve depoculuk ve onlarla bağlantılı vadeli işlemler borsalarının işleyişi ve altyapısının oluşturulması ile de ilgilidir.

Borsanın temel fonksiyonu fiyat istikrarı ve uzun vadeli dalgalanmaların minimize edilmesidir. Hem spot piyasada rekabet koşullarının oluşturduğu sabit denge fiyatının belirlenmesi, hem vadeli işlemler piyasasında uzun vadeli arz ve talebi dengeleyecek denge fiyatların belirlenmesi noktasında özel önem arz eder.

Bal borsası, her şeyden önce balın kalitesinin yükseltilmesi noktasında önemli bir misyon üstlenecektir. Analizler ve denetimden geçmiş balın fiyatının yükselmesi, üreticiyi daha kaliteli bal üretmeye doğru itecektir. Ticaret borsaları, bununla birlikte, hem üretici hem satıcıyı korumayı amaçlar. Üreticilerin ellerindeki ürünleri piyasa fiyatından, alıcılara kolaylıkla ulaştırılmasını sağlayabildikleri için aslında, ekonominin etkin işleyişi ve devletin denetleyici ve düzenleyici rolüne katkıda bulunurlar. Bu sayede de, ürünlerin, gerçek fiyatlarından satılmasını sağlamış olurlar. Üreticiler, ürünlerini satmak için Pazar derdinden kurtulurken; alıcılar da kaliteli, güvenilir ve fiyatı uygun bala ulaşma fırsatı bulmuş olacaklardır.

Borsalar, devlet teşviklerinin, dolayısıyla da kamu üzerindeki çiftçi desteği yüklerinin azalmasına da fırsat verir. Ürünler gerçek değerlerini bulmaya yaklaşacağı için kamu teşviklerine ihtiyaç kalmamış olur. TMO gibi kamu kurumlarının yükünü hafifletir. Mallarını satamayan çiftçi ve diğer yerel üreticilerin, işlerini terk etmesi ve işsizliğin yükselmesi sorunlarını da hafifletmiş olur.

Ticaret borsaları, kayıt dışı ekonomi ile mücadele için de etkin bir unsurdur. Tüm ticari işlemler ve alış-verişler borsanın tescilli ve dolayısıyla da kamu denetiminde olacağı için, vergi kaçırma söz konusu olmayacaktır. Benzer şekilde, borsa üzerinden yapılan işlemlerde, alıcı ve satıcılar için vergi avantajı da söz konusudur (stopaj vergisi gibi).

Balın fiyat ve pazarının istikrara kavuşturulması ile üreticilerin geliri ve meslekleri güvence altına alınmış olacaktır. Özellikle de öngörülebilir dalgalanmaların (hasat dönemleri dışında gerçekleşen) önüne geçmek kolaylaşmış olur.

Balda kalite ve standartların tutturulması ihracatın da önünü açacaktır. Balın kalitesinin yükseltilmesi ve üretimde standartların tutturulması, balın uluslararası piyasalarda da satılması ve rekabetinin önünü açmış olacaktır. Vadeli işlemler yoluyla da, üretimin planlanması ve kalitenin oturtulmasının önü açılmış olacaktır. Önceden tahmin edilebilen dalgalanmalar minimize edilebilir. Vadeli işlemler üzerinden, risk paylaşılmış ve dağıtılmış olur. İş dünyası için de risklere karşı sigorta amaçlı yeni bir enstrüman oluşturulmuş olur. Riskten kaçınmak için vadeli işlemler borsasında alım (bazı durumlarda da satış) yapılabilir.

Ticaretin etkinliği ve verimliliği; sorunların ve işlemlerin hızlıca çözüme ulaştırılması, borsaların temel işlevidir. Anlaşmazlık ve uyuşmazlık hakem heyetleri sorunların çözümü noktasında daha aktiftirler.

Borsaların temel fonksiyonlarından biri de rekabeti artırmak, arıcılık ve bal endüstrisi ile ilgili kurumsal kaliteyi, standartları yükseltmek ve eğitim ve danışmanlık faaliyetleri ile kalkınmayı ve dönüşümü sürdürülebilir ve sağlam kılmaktır.

Bazı özel sektör firmalarının, balı piyasadan 7TL'den alıp; tüketiciye 70TL'ye sattığının yaygınlıkla konuşulduğu bir ortamda arıcılık ve bal endüstrisinin olumlu bir seyirde olduğunu iddia etmek doğru olmayabilir.

7. Sonuç ve Öneriler

Bingöl gibi anakaraya sıkışmış küçük Anadolu şehirleri, teknoloji yoğun, savunma sanayi, denizcilik veya ağır sanayi yerine öncelikle; emeğe dayalı, üniversite altyapısının kullanılabilceği araştırma ve geliştirme faaliyetleri, altyapısı bulunan ile özel spesifik sektörler ile emeğe dayalı hafif sanayi, tarım ve hayvancılık gibi temel alanlarda rekabet avantajı sağlamaya odaklanabilirler. Bingöl'ün mevcut potansiyeli göz önüne alındığında, odaklanılabilecek temel sektörler arasında 'arıcılık' rekabet avantajının rahatlıkla sağlanabileceği temel alanlardan biri olarak göze çarpmaktadır.

Bal üretimi, Bingöl ekonomisinin potansiyel lokomotif sektörlerinden biridir. Özellikle, balın sağlık açısından faydalı olması ve Bingöl coğrafyasının mevcut üretim altyapısı, temiz doğası, zengin florası, bu topraklarda bal üretiminin önemini gösterir. Bal, yüzlerce yıldır birçok hastalığın tedavisinde kullanılmıştır. Özellikle, tıp biliminde; balın sağlığa faydaları sıklıkla paylaşılmaktadır. Hakiki balın sağlık açısından bu kadar faydasının olması bile onun ne kadar önemli bir ürün olduğunu göstermektedir. Bu kadar önemli bir besin maddesinin pazarının regüle edilmesi de bir o kadar önemlidir.

Tüm bu faydaları ve üretim için uygun şartlara rağmen, bal pazarında bugün hala profesyonelleşme ve katma değer artırılması noktasında ciddi adımlar atılabilmiş değildir. Yukarıda da değinildiği gibi, balcılar, bugün balı arıcının çadırından veya deposundan gidip doğrudan alırlar. Balın kalitesini ölçmeden, net bilgi sahibi olmadan bal alınmak zorunda kalınmaktadır. Bal fiyatı da mevcut durumda, dağ başında arıcı ile yapılan pazarlıkla, piyasadaki etkin oyuncunun insafı ile belirlenmektedir.

Arıcılar birliğine bu anlamda ciddi bir sorumluluk düşmektedir. Daha aktif çalışmalı, balın borsası ve üretiminin standardizasyonu için ciddi bir öncülük rolü oynamalıdır. Mevcut desteklenmiş olan fabrikalarda ne üretim ne dolunun olmaması, kapasitenin aktif kullanılmaması sorunu devam etmektedir. Desteklerin etkinliği de önemli bir sorundur. Arıcılar birliği, borsa gibi kurumsal ve sürekliliği olan bir yer kurup; bir pano oluşturup tüm arıcılar ve balcılarının hizmetine sunarsa; balcılar bu fiyat-kalite skalasını görüp öyle karar verirler. Bu, hem arıcı hem balcı için oldukça önemlidir. Analizin emin ellerde olması kalite, güven ve süreklilik açısından ciddi faydalar sağlar.

Uzun vadede, özellikle de, vadeli işlemler borsasının da devreye girmesi ile üretimin ve diğer süreçlerin finansmanının kolaylaştırılması beklenebilir. Finansman sorununun aşılması ve işbirliği ile kolektif hareket etme mekanizmasının güçlendirilmesi, sosyal sermaye potansiyelinin harekete geçirilmesi; yeni finansman opsiyonları ile üretici ve aracılardan desteklenmesi önemli konulardır. Burada da borsa gibi kurumsal bir yapının önemi ortaya çıkmaktadır.

Borsa aracılığıyla, katma değer üretilmesi süreci doğrudan, garantiye alınmış olacak ve sürekli izlenecek, rekabetçiliğin artması ve pazardaki tekellerin kırılması ile üretici ile tüketicinin korunması daha kolay olacaktır. Artan rekabet ve çeşitlendirilen pazarlar ile birlikte; patentler de bir an önce alınmalıdır. Bal üretiminin;

- Miktarı artırılmalı,
- Kalitesi yükseltilmeli,
- Sektörün istihdamı artırılmalıdır.

Bal ve daha genel anlamda da arıcılık sektörünün, ilin kalkınması ve ekonomisine diğer katkılarının da önü açılmış olur. Dışa bağımlılığın (özellikle de ithalat bağımlılığının) azaltılması, dezavantajlı konumdaki gençlerin ve kadınların istihdamı ve ekonomiyeye katılımlarının da önünü açmış olacaktır.

Bal borsası fikri, bu açıdan biraz da, kooperatifçilik ve depoculuk ve onlarla bağlantılı vadeli işlemler borsalarının işleyişi ile de ilgilidir ve onların da altyapısını oluşturur. Vadeli işlemler yoluyla da, üretimin planlanması ve kalitenin oturtulmasının önü açılmış olacaktır. Önceden tahmin edilebilen dalgalanmalar minimize edilebilir. Vadeli işlemler üzerinden, riskler de paylaşılmış ve dağıtılmış olur. İş

dünyası için de risklere karşı sigorta amaçlı yeni bir enstrüman oluşturulmuş olur. Riskten kaçınmak için de sonraki adımlarda oluşturulacak vadeli işlemler borsasında alım (bazı durumlarda da satış) yapılabilir.

Bu makalede yapılan tüm bu analizler ışığında bal borsası kurulum fikrinin Bingöl ili için elzem olduğu anlaşılmış ve arka planda çalışacak temel teorik yapının ‘ikincil fiyat müzayedesi’ seçilmesi halinde toplam refahın ve verimliliğin de artabileceği ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

- BAGIS, Bilal. (2017). “Strong Social Capital Potential is the Key to Growth (Güçlü Sosyal Sermaye Potansiyeli, Büyümenin Anahtarı)”, *Proceedings of the 2nd International Congress of Local Development and Finance (ICLDF - 2017)*, pp. 30-37.
- Bereket TV, “Bingöl Balda Dünya İkincisi” <https://hayvancilik.bereket.tv/BINGOL-BALDA-DUNYA-IKINCISI.n181.html>
- Bingöl Haberci, “Bingöl Balı Türkiye Birincisi Oldu”, http://www.bingolhaberci.com/haber/bingol_1/bingol-bali-turkiye-birincisi-oldu/3152.html
- Bingöl İli Arı Yetiştiricileri Birliği internet sitesi, <http://www.bingolaricilarbirligi.com/> 23 Mayıs 2017 tarihinde ulaşıldı.
- BULOW, Jeremy, and KLEMPERER, Paul. (1996) “Auctions versus Negotiations.” *A.E.R.* no. 86, pp.180-94.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu, 18.05.2004 tarihli ve 5174 numaralı kanun.
- MANDELKOW, Karl Robert, ed. (1968). *Goethe's Briefe*. Hamburg, Wegner.
- MILGROM, Paul R. and WEBER, Robert J. (1982) “A Theory of Auctions and Competitive Bidding.” *Econometrica*, no. 50, pp. 1089-1122.
- Moldovanu, B. ve Tietzel, M. (1998). “Goethe’s second-price auction”. *Journal of Political Economy*, 106(4), 854-859.
- OREN, S. and M. ROTHKOPF, M. (1975) “Optimal Bidding in Sequential Auctions,” **Operations Research**, 23, no. 6, pp. 1080-1090.
- SMITH, B. and CHASE, J. (1975). “Nash Equilibria in a Sealed Bid Auction,” **Management Science**, no. 22, pp. 487-497.
- Türkiye Arı Yetiştiricileri Merkez Birliği internet sitesi, <http://www.tab.org.tr/> 8 Temmuz 2017 tarihinde ulaşıldı.
- VICKREY, W. (1961). “Counterspeculation, Auctions, and Competitive Sealed Tenders,” **Journal of Finance**, no. 16, pp. 8 - 37.

AKDENİZ ÜLKELERİNDE TURİZM VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Analysis of the Relationship Between Tourism and Economic Growth in the Mediterranean Countries

Dilek ŞAHİN¹

Geliş:22.06.2017 / Kabul:05.10.2017

DOI: 10.29029/busbed.323103

Öz

Bu çalışmanın amacı, Akdeniz ülkelerinde turizm ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmektir. Bu bağlamda çalışmada 2000-2015 dönemi ele alınarak panel veri yöntemi kullanılmıştır. Bağımlı değişken olarak ekonomik büyümeyi temsil eden kişi başına gelir artışı değişkeni kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak uluslararası turizm gelirleri, gayri safi sermaye oluşumu, kamu tüketim harcaması, işgücüne katılım oranı ve ortaöğretimde okullaşma oranı değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda, kamu tüketim harcaması ile ekonomik büyüme arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Ele alınan diğer değişkenler ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Analiz sonuçları, turizmin ekonomik büyümeyi arttırdığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Ekonomik Büyüme, Akdeniz Ülkeleri, Panel Veri Analizi.

Abstract

The aim of this study is to analyse the relationship between tourism and economic growth in the Mediterranean countries. In this context, panel data method was used considering the period of 2000-2015 in this study. As a dependent variable,

1 Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu, Konaklama İşletmeciliği Bölümü, E-mail: dilek58sahin@hotmail.com.

the variable of per capita income growth that represents economic growth was used. As an independent variable, the variables like international tourism revenues, gross capital formation, government final consumption expenditure, labour force participation rate and school enrollment secondary education were used. As a result of the analysis, it was found that there was a negative and statistically significant relationship between government final consumption expenditure and economic growth. While there was a positive and statistically significant relationship between economic growth and other discussed variables. The result of the analysis have shown tourism increases economic growth.

Keywords: *Tourism, Economic Growth, Mediterranean Countries, Panel Data Analysis.*

1.Giriş

Turizm sektörünün 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya ekonomisinde en hızlı gelişen sektör olduğu görülmektedir. Ülkeler açısından turizm sektörü bacasız sanayi olarak kabul edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde turizm ekonomik gelişme için itici bir unsur olarak görülürken; gelişmiş ülkeler ekonomik dengelerini koruyabilmek için turizmi dengeleyici bir faktör olarak görmektedirler. Bu nedenle ülkeler bu sektöre önemli yatırımlar yaparak sektörün gelişimi için önemli plan ve politikalar benimsemektedir (Şahin, 2015: 2). Günümüzde bireylerin sosyo-ekonomik ve kültür düzeylerinin artması, turizm talebinde artışı da beraberinde getirmiştir. Artan ekonomik refah, ulaştırma sektörünün gelişmesi, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, sanayileşme sonucu ortaya çıkan yeni toplumsal örgütlenme ve aile yapısındaki değişme gibi faktörlerin turizm sektörünün gelişmesini etkilediği görülmektedir (Balıkçioğlu ve Oktay, 2015: 114).

Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun turizm sektörünün ülkelerin ekonomik gelişiminde önemli bir payı bulunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde tasarrufların yetersiz oluşu, yeterli ihracat olanaklarının ve kaynaklarının olmaması, gerekli olan döviz gelirlerinin ucuz ve zahmetsiz bir şekilde elde edilmesi konusunda turizmin önemi her geçen gün hızla artmaktadır. Ayrıca turizm gelirlerinden elde edilen dövizin maliyeti, üretildiği yerde tüketildiği ve teşvikler açısından da daha ayrıcalıklı bir sektör olduğu düşünüldüğünde ekonominin diğer sektörlerindeki ihraç ürünlerine oranla turizm ürününün ihracat maliyeti daha düşük olmaktadır. Bu nedenle, uluslararası ticarete petrolden sonra ikinci sırayı turizm almaktadır (Bahar ve Kozak, 2014:155-156).

Bu çalışmanın amacı, ele alınan 20 Akdeniz ülkesinde (Arnavutluk, Cezayir, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Kıbrıs, Mısır, Fransa, Yunanistan, İsrail, İtalya, Ürdün, Lübnan, Libya, Malta, Portekiz, Sırbistan, İspanya, Tunus, Türkiye ve Makedonya) turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Bu bağlamda

çalışmada 2000-2015 dönemi ele alınarak panel veri yöntemi kullanılmıştır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde konu ile ilgili literatür taramasına yer verilmiştir. Veri seti ve yöntemin yer aldığı üçüncü bölümün ardından bulgular ve değerlendirmelerin yer aldığı dördüncü bölüme yer verilmiştir. Son olarak çalışma sonuç bölümüyle bitirilmiştir.

2.Literatür Taraması

Literatürde turizm ve ekonomik büyüme ilişkisini farklı yöntemler kullanarak ampirik anlamda araştıran çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Bahar (2006), 1963-2004 yılları arasında turizm gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisi VAR modeli kullanılarak incelenmiştir. Analiz sonuçları, turizmin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisinin olduğunu göstermiştir. Ayrıca eşbütünleşme testinde iki değişken arasında uzun dönemde karşılıklı ilişkinin bulunduğu görülmüştür.

Yavuz (2006), Türkiye’de 1992Q1-2004Q4 dönemlerinde turizm gelirlerindeki artışın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analiz sonuçları turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermiştir.

Başka bir çalışmada Çetintaş ve Bektaş (2008), 1964-2006 dönemleri arasında Türkiye’de turizm ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, kısa dönemde iki değişken arasında herhangi bir ilişki olmadığını göstermiştir. Uzun dönemde ise turizmin ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu görülmüştür. Ayrıca Granger nedensellik testi, turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir.

Bahar ve Baldemir (2008), Türkiye’de uluslararası ticaret ve uluslararası turizm arasındaki ilişki 1980 ve 2005 yılları arasındaki ihracat ve turizm verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucu, turizmden ihracata doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Bu da turizm değişkeni ile ihracat değişkeni arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir.

Yapılan başka bir çalışmada, Mahmoudinia vd., (2011) tarafından 1995-2007 dönemleri arasında seçilen 17 MENA ülkesinde turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki ve nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. Panel veri yönteminin kullanıldığı çalışmada, turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde ve kısa dönemde iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür. Ayrıca döviz kurundan ekonomik büyüme ve turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür.

Eeckels vd., (2012), 1976-2004 dönemleri arasında Yunanistan'da uluslararası turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. VAR analizi sonuçları, turizm öncü ekonomik büyümeyi destekler nitelikte olup, turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi hızlandırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Srinivasan (2012), 1969-2009 dönemleri için turizmin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Sri-Lanka için analiz edilmiştir. ARDL sınır testinin uygulandığı çalışmada, turizmin kısa ve uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Yapılan başka bir çalışmada Çoban ve Özcan (2013), Türkiye'de turizm ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi 1963-2010 dönemi için analiz etmiştir. Eşbütünleşme ve nedensellik analizinin kullanıldığı çalışmada, kısa dönemde iki değişken arasında herhangi bir ilişkiye rastlanılmazken; uzun dönemde turizmin ekonomik büyümenin önemli bir nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca elde edilen bulgular iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını onaylamıştır.

Bu konuda yapılan başka bir çalışmada Jayathilake (2013), Sri-Lanka'da ekonomik büyüme ve turizm arasındaki ilişkiyi 1967-2011 dönemleri arasında analiz etmiştir. Eşbütünleşme testi ve nedensellik analizinin yapıldığı çalışmada; gayrisafi yurtiçi hâsıla, uluslararası turist girişleri, reel efektif döviz kuru değişkenleri kullanılmıştır. Sonuç olarak değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca elde edilen bulgular turizme dayalı büyüme hipotezini destekler nitelikte olup, gelişmekte olan ülkelerde turizmin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini göstermiştir. Granger nedensellik testi, turist girişlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir.

Aslan (2014), Akdeniz ülkelerinde turizmdeki gelişmelerle ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1995-2010 dönemi için panel Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, Portekiz'de turizmdeki gelişmelerle ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki olduğunu göstermiştir. Ayrıca İspanya, İtalya, Tunus, Kıbrıs, Hırvatistan, Bulgaristan ve Yunanistan'da ekonomik büyümeden turizmdeki gelişmelere doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Yine çalışma sonuçları Akdeniz ülkelerinin bir kısmında, turizm öncülüğünde büyüme hipotezinin desteklendiğini göstermiştir.

Balıkçoğlu ve Oktay (2015), Türkiye'de turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 2003Q1-2014Q2 dönemleri için analiz edilmiştir. Çalışmada değişkenler arasındaki ilişki Granger nedensellik testi ile incelenmiş olup, ekonomik büyümeden turizme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.

Yapılan başka bir çalışmada, Saleh vd., (2015), 3 Orta Doğu ülkesinde (Bahreyn, Ürdün, Suudi Arabistan) turizmin ekonomik büyümeye katkısı analiz edilmiştir. 1981-

2008 döneminin analiz edildiği çalışmada, turizm gelirleri, eğitim yatırımları, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve sabit sermaye oluşumu değişkenleri kullanılmış ve panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Analiz sonuçları turizm sektöründeki büyüme ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğunu göstermiştir.

Seghir vd., (2015), 1988-2012 dönemleri arasında 49 ülkede turizm harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel eşbütünleşme ve panel Granger nedensellik analizi ile test edilmiştir. Çalışma sonuçları turizm harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğunu göstermiştir. Ayrıca turizm harcamaları ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Topallı (2015), 1963-2011 dönemleri için Türkiye’de turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmada Johansen eşbütünleşme testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu göstermiştir. VECM modeline dayalı Granger nedensellik testi sonuçları turizminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ancak Toda Yamamoto nedensellik yönteminden elde edilen sonuçlar ise Türkiye’de turizminden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı görülmüştür.

Alhowaish (2016), Körfez İşbirliği ülkelerinde turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1995-2012 dönemleri arasında analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda turizminin ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu görülmüştür. Ayrıca, bu ülkelerin tamamında ekonomik büyümeden turizme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.

Simundic vd., (2016), Latin Amerika ve Karayip ülkelerinde 2000-2014 dönemlerinde uluslararası turizm gelişmeleri ve ekonomik büyüme ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmada dinamik panel veri yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarında, turizmdeki gelişmelerin ekonomik büyümeyi hızlandırdığı görülmüştür. Ayrıca analiz sonuçlarında, yatırım harcamaları, kamu tüketimi, ticari açıklık, beşeri sermaye ve politik istikrarın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

3. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 2000-2015 dönemleri için analiz edilmiştir. Analiz, “Arnavutluk, Cezayir, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Kıbrıs, Mısır, Fransa, Yunanistan, İsrail, İtalya, Ürdün, Lübnan, Libya, Malta, Portekiz, Sırbistan, İspanya, Tunus, Türkiye ve Makedonya’nın yer aldığı 20 Akdeniz ülkesi için yapılmıştır.

Söz konusu ilişkiyi analiz etmek üzere dinamik panel veri yöntemlerinden olan ve Arellona ve Bover (1995) tarafından geliştirilen sistem GMM (Genelleştirilmiş

Momentler Metodu) tahminci yöntemi kullanılmıştır. Dinamik panel yaklaşımı çerçevesinde sistem GMM yaklaşımına göre, turizmin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmek üzere çalışmada kullanılan değişkenler (1) nolu Eşitlikte gösterildiği gibi modellenmiştir:

$$PGDP_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 TUR_{it} - 1 + \beta_2 GSF_{it} + \beta_3 KTH_{it} + \beta_4 İSZ_{it} + \beta_5 OKL_{it} + \eta_{it} + \gamma_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

$$PGDP_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 TUR_{it} - 1 + \beta_2 GSF_{it} + \beta_3 KTH_{it} + \beta_4 İSZ_{it} + \beta_5 OKL_{it} + \eta_{it} + \gamma_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

Bu eşitlikte η_i gözlenemeyen bireysel etkileri, γ_i gözlenemeyen zamana özgü etkileri, ϵ_i hata terimi bileşenlerini ifade etmektedir. Modelde η_i ve γ_i sabit olduğu kabul edilmektedir. Çalışmada kullanılan değişkenlere tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken	Gösterge	Kısaltma	Beklenen İşaret	Kaynak
Ekonomik Büyüme	Kişi başına gayri safi yurt içi hâsıla artışı (yıllık %)	PGDP		Dünya Bankası (WDI)
Turizm Talebi	Turizm gelirlerinin ihracat içindeki % Payı	TUR	+	
Yatırımlar	Gayri safi sermaye oluşumu (GSYH %)	GSF	+	
Kamu Harcaması	Kamu tüketim harcamaları (% GSYH)	KTH	+/-	
Beşeri Sermaye	İşgücüne Katılım Oranı (15+)	İSZ	+	
	Ortaöğretimde okullaşma oranı (brüt)	OKL	+	

4. Bulgular ve Değerlendirmeler

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait temel tanımlayıcı istatistikler tablo 2’de sunulmuştur. Tablo 2’de değişkenlere ait minimum ve maksimum değerleri ile ortalama ve standart sapmalarına yer verilmiştir. Buna göre 2000-2015 dönemleri arasında Akdeniz ülkelerinde kişi başına düşen gelirin en yüksek değeri %11.18 iken en düşük değer % -62.21 olarak gerçekleşmiştir. Turizm gelirleri ortalama olarak 19.81973 düzeyinde gerçekleşirken ilgili değişkenin en düşük değeri %0.15 en yüksek değeri de %74.75 olarak gerçekleşmiştir. Bir başka değişken sermaye birikiminin ortalaması 23.17 düzeyinde gerçekleşirken ilgili değişkenin en düşük değeri %9.51 en yüksek değeri de %51.14 olarak gerçekleşmiştir. Gayri safi sermaye oluşumu ortalaması 23.17 düzeyinde gerçekleşirken en düşük değeri %9.51 olurken en yüksek değeri %51.14 düzeyinde gerçekleşmiştir. Kamu harcama değişkeninin ortalaması 17.94 düzeyinde gerçekleşirken ilgili değişkenin en düşük değeri %9.45 en yüksek değeri %26.52 olarak gerçekleşmiştir. Yine, işgücüne katılım oranının değişkeninin ortalaması 51.94 düzeyinde gerçekleşirken ilgili değişkenin en düşük değeri %39.9 en yüksek değeri %64.35 olarak gerçekleşmiştir. Okullaşma oranı

değişkeninin ortalaması 93.89 düzeyinde gerçekleşirken ilgili değişkenin en düşük değeri %61.2 en yüksek değeri %131.08 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
PGDP	316	1.66038	4.826276	-62.21	11.18
TUR	301	19.81973	15.01173	0.15	74.75
GSF	312	23.17715	6.240137	9.51	51.14
KTH	311	17.94341	3.815942	9.45	26.52
İSZ	320	51.94488	6.246744	39.9	64.35
OKL	263	93.8903	12.85001	61.2	131.08

Dinamik panel analizlerinde “Fark GMM” ve Sistem GMM” olmak üzere iki temel GMM tahmincisi kullanılmaktadır. Birinci fark GMM tahmin yöntemi yatay-kesitlerin spesifik etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla her bir denklemin birinci farkının tahmin edilmesi esasına dayanmakla birlikte, araç değişkenler olarak açıklayıcı değişkenlerin bir gecikmeli düzey değerlerini kullanmaktadır. Sistem GMM yaklaşımında ise, fark denklemleri ile düzey denklemleri birleştirilmektedir. Bu nedenle sistem GMM yönteminin tahmin gücünün daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmada dinamik panel veri modellerinin tahmininde yaygın olarak kullanılan sistem GMM yaklaşımı tercih edilmiştir.

Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analiz edildiği bu çalışmada öncelikle sistem GMM tahmincilerinin tutarlılığını test etmek için Wald testi, Sargan testi ve Arellano ve Bond testi uygulanmıştır. Modelin bir bütün olarak anlamlılığını test eden Wald testi modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Sargan testi ise istenildiği gibi araç değişkenlerin içsellik sorunu taşımadığı diğer bir ifadeyle dışsal olduklarını dolayısıyla araç değişkenlerin geçerli olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca modelde 1. dereceden ve 2. dereceden otokorelasyonun varlığı sınanmış ve AR(1) test istatistiği negatif ve anlamlı; AR(2) test istatistiğinin ise anlamsız olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgulara göre 1. dereceden otokorelasyonun varlığı doğrulanırken, 2. dereceden otokorelasyonun söz konusu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3’de görüldüğü üzere; modelden elde edilen tahmin sonuçlarına göre, bağımlı değişkenin gecikmeli değeri, turizm gelirleri, sermaye oluşumu, kamu harcaması, işgücüne katılım oranı ve okullaşma oranı değişkenleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Bağımlı değişkenin, gecikmeli değeri ile pozitif ve istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinde bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Turizm gelirleri ile bağımlı değişken ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu

görülmüştür. Sermaye oluşumu, işgücüne katılım oranı, orta öğretimde okullaşma oranı ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Modelde ulaşılan sonuç turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi arttırdığını göstermektedir.

Tablo 3: Modelin Tahmin Sonuçları

PGDP	Model Sonuçları
PGDP _{t-1}	0.1761471 (0.006)*
TUR	0.507477 (0.0374)*
GSF	0.2247083 (0.000)*
KTH	-0.9656521 (0.000)*
İSZ	0.2309845 (0.302)*
OKL	0.1108643 (0.017)*
Wald X ²	74.38 (0.000)
Sargan X ²	181.1643 (1.000)
AR(1)	-3.6279 (0.000)
AR(2)	-2.5784 (0.990)
Ülke Sayısı	20

Not: *, %5 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. Parantez içindeki değerler Z değerleridir.

Sonuç

Ülkelerin temel amaçları arasında toplumsal refahı artırarak ekonomik büyümeyi sağlamak gelmektedir. Ancak ülkelerin farklı üretim faktörlerine sahip olmaları özellikle ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesinde finansman problemini ön plana çıkartmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde turizm sektörünün ülkelerin kısa sürede ve daha az kaynak kullanarak döviz temin edebilecekleri bir sektör olduğu söylenebilir.

Esasında turizm dünya genelinde hızla gelişen bir sektördür. Sektör, ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda kazanım elde etmesini sağlayan en önemli hizmet sektörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bugün gelinen noktada turizm birçok ülke ve bölge için ulusal gelirin en önemli kaynağıdır. Turizm sektörü ekonomik

büyümeye katkı yanı sıra sağladığı döviz gelirleri ile dış açıkların kapatılması ve ödemeler bilançosunun iyileştirmesi özelliği ile ülke ekonomileri için son derecede önemlidir. Ayrıca turizm yeni istihdam olanakları yaratma özelliği ile işsizlik oranının yüksek olduğu ülkeler açısından önemli bir sektör konumundadır.

Akdeniz ülkelerinde turizm ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelendiği bu çalışmada, bağımlı değişken olarak ekonomik büyüme; bağımsız değişken olarak turizm gelirlerinin ihracat içindeki % payı, sermaye birikimi, kamu tüketim harcamaları, işgücüne katılım oranı ve orta öğretimde okullaşma oranı değişkenleri kullanılmıştır. Panel veri yönteminin kullanıldığı çalışmada 2000-2015 dönemi arası ele alınmıştır. Analiz sonuçları; turizm gelirleri, sermaye oluşumu, işgücüne katılım oranı ve orta öğretimde okullaşma oranı değişkenleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğunu göstermiştir. Buna karşılık kamu tüketim harcamaları ve ekonomik büyüme arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgular doğrultusunda, turizm gelirlerinin ekonomik büyümenin artırılmasında önemli olduğu görülmüştür.

Dünyada hızlı bir gelişme trendi gösteren turizm sektörünün Akdeniz ülkelerinde de dünyadaki gelişmelere paralel olarak hızlı bir gelişme trendi gösterdiği görülmektedir. Dünya genelinde yükselen refah düzeyine bağlı olarak, seyahate ayrılan gelirin ve ulaşım olanaklarının artmasıyla birlikte turizm sektörünün ekonominin diğer sektörlerine oranla çok daha fazla büyüyeceği tahmin edilmektedir. Bu bağlamda, politika yapıcılarının turizm sektörünü destekleyerek daha fazla turizm geliri elde edilmesi yönünde politikalar geliştirmesi gerektiği söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Alhowaish, Abdulkarim (2016). "Is Tourism Development a Sustainable Economic Growth Strategy in the Long Run?. Evidence from GCC Countries. *Sustainability* 8, ss.1-10.
- Aslan, Alper (2014). "Tourism Development and Economic Growth in the Mediterranean Countries: Evidence from Panel Granger Causality Tests". *Current Issues in Tourism*, C.17, Sayı: 4, ss.363-372.
- Bahar, Ozan (2006). "Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerinde Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı". *Yönetim ve Ekonomi*, C.13, Sayı:2, ss.138-150.
- Bahar, Ozan., Baldemir, Ercan (2008). "Uluslararası Ticaret ile Uluslararası Turizm Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.10, Sayı:4,ss. 97-111.
- Bahar, Ozan., Kozak, Metin (2014). *Turizm Ekonomisi*, 6.Baskı: Detay Yayıncılık: Ankara.
- Balıkçoğlu, Eda., Oktay, Kutay (2015). "Türkiye'de Turizm Gelirleri ve

- Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi”. *Sosyoekonomi*, C.23, Sayı:25, ss.113-125.
- Çetintaş, Hakan., Bektaş, Çetin (2008). “Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler”. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C.19, Sayı:1, ss.37-44.
- Çoban, Orhan., Özcan, Ceyhun (2013). “Türkiye’de Turizm Gelirleri Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010)”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.8, Sayı:1, ss.243-261.
- Eeckels, Bruno., Filis, George., Lenon, Costas (2012). “Tourism Income and Economic Growth in Greece: Empirical Evidence from Their Cyclical Components”. *Tourism Economics*, C.18, Sayı:4, ss.817-834.
- Jayathilake, Bandula (2013). “Tourism and Economic Growth in Sri Lanka: Evidence from Cointegration and Causality Analysis”. *International Journal of Business, Economics and Law*, C.2, Sayı:2, ss.22-27.
- Mahmoudinia, Davoud., Soderjani, Ehsan., Pourshahabi, Farshid (2011). “Economic Growth, Tourism Receipts and Exchange Rate in MENA Zone: Using Panel Causality Technique”. *Iranian Economic Review*. C.15, Sayı:29, ss.130-146.
- Saleh, Ali., Assaf, George., Ihalanayake, Ranjith., Lung, Sidney (2015). “A Panel Cointegration Analysis of the Impact of Tourism on Economic Growth: Evidence from the Middle East Region”. *International Journal of Tourism Research*, C.17, Sayı:3, ss.209-220.
- Seghir, Guellil., Mostefa, Belmokaddem., Abbas, Sahraoui., Zakarya, Ghouali (2015). “Tourism Spending-Economic Growth Causality in 49 Countries: A Dynamic Panel Data Approach”. *Procedia Economics and Finance*, C.23, ss.1613-1623.
- Simundic, Blanka., Kulis, Zvonimir., Seric, Neven (2016). “Tourism and Economic Growth: An Evidence for Latin American and Caribbean Countries”. *Tourism and Hospitality Industry*, ss.457-469.
- Srinivasan, P., Kumar, Santhosh., Ganesh, L. (2012). “Tourism and Economic Growth in Sri Lanka: An ARDL Bounds Testing Approach”. *The Romanian Economic Journal*, C.15, Sayı:45, ss.211-226.
- Şahin, Dilek (2015). “Turizm Sektörü ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi: Türkiye Örneği (1980-2013)”. *Uluslararası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:6, ss.1-15.
- Topallı, Nurgün (2015). “Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: 1963-2011.” *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*. C.7, Sayı:14, ss.340-352.
- Yavuz, Nilgün (2006). “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi.” *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C.7, Sayı:2, ss.162-171

PIERRE DÉSIRÉ GUILLEMET'NİN İLK ÖZEL RESİM ATÖLYESİ VE OSMANLI DEVLETİ'NDE SANAT EĞİTİMİNE KATKISI

The First Private Atelier of Pierre Désiré Guillemet and Contribution to Art Education in Ottoman Empire

Halil ÖZYİĞİT¹

Geliş: 18. Ağustos 2017 /Kabul: 19 Ekim 2017

DOI: 10.29029/busbed.335235

Öz

Avrupa ile 18. yy ortalarında kurulan yakın ilişkilerin yansımaları sadece askerî alanla sınırlı kalmaz. Geleneksel resim sanatımızı derinden etkileyecek yenilikleri de peşin sıra ülkeye taşır. Saray serressamlığı (başressamlık) görevine getirilen Avrupalı sanatçıların beğeni toplayan yağlı boya kompozisyonları, Saray'ın minyatür merkezli resim sanatı anlayışında değişime neden olur. Artık Levnî (?-1732) ve Abdullah Buharî (18. yy) gibi ünlü minyatürcülerin yerini, yağlı boya ustası Stanisław Chlebowski (1835-1884) ve Pierre Désiré Guillemet (1827-1878) gibi yabancı ressamalar almaya başlar.

Osmanlı Devleti padişahları 1830 yılı başından itibaren sanat, topçuluk, kimya ve hukuk gibi değişik alanlarda öğrencileri Avrupa'ya eğitime gönderir. Bu dönemde öne çıkan padişah Sultan Abdülaziz'dir (1864-1876). Hem saray hem de saray dışı resim sanatının güçlü ve yaygın etkinlik alanı bulduğu yıllardır. 1871 yılında resim eğitimini tamamlayıp yurda dönen (Şeker) Ahmet Ali Paşa'nın (1841-1907), İstanbul'da 1873 yılı Nisan'ında gerçekleştirdiği ilk resim sergisi bu oluşumun ilk meyvesi olarak düşünülebilir. (Şeker) Ahmet Ali Paşa'nın umuma açık olan resim sergisi, Saray dışında bir sanat ortamı yaratılmasına öncülük eder.

1 Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, e-mail: hozyigit@pau.edu.tr.

Aynı zaman diliminde ülkemize yerleşerek, kendi sanatını maddî kazanca dönüşürmek isteyen yabancı sanatkarlar da eksik değildir. Sultan Abdülaziz'in başressamı Pierre Désiré Guillemet'nin İstanbul'da bir resim akademisi açması bu dönemdedir. Toplumun beğeni ve ilgisini kazanan bu ilk özel atölyeyi Türk sanatçıların açtığı resim atölyeleri takip edecektir. Yerli ve yabancı sanatçılar tarafından işletilen bu ilk resim atölyeleri, 1883 Mart'ında açılacak olan Sanayi-i Nefise Mektebi'ne kadar İstanbullu sanatseverlerin uyanan resim yapma arzusuna cevap vermeye çalışır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'ndeki ilk özel resim atölyelerinin eğitim şekli, eğitim programları, güzel sanatlar eğitimine katkısı, bilimsel ve yeni veriler ışığında irdelenmesi son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Özel Resim Atölyeleri, Resim Eğitimi, Resim Sanatı, Pierre Désiré Guillemet

Abstract

The close affiliations with Europe in the middle of 18th century were not limited in military field. The innovations which were going to influence our traditional painting art were also brought to the country. European artist, whose oil painting compositions were well liked, were appointed as Palace head painters; and they have caused a change on the miniature oriented painting art mentality of the Palace. Foreign oil painting masters such as Stanislaw Chlebowski (1835-1884) and Pierre Désiré Guillemet (1827-1878) have taken the places of famous miniature masters such as Levni (?-1732) and Abdullah Buharî (18th Century).

The Ottoman Sultans were sending students to Europe for education in various fields such as art, gunnery, chemistry and law since the beginning of 1830. The prominent sultan of this period is Sultan Abdülaziz (1864-1876). These were the years when painting art, of both the palace and out of palace, had a strong and prevalent influence environment. Ahmet Ali Pasha's, who has returned to home after completing his education in 1871, has held his first exhibition in April 1873 in İstanbul, and this could be counted as the first product of this formation. This exhibition was also held by Ahmet Ali Pasha and was open for public; this also pioneered for creating an art environment out of palace.

There were also foreign artist living in our country, who wanted to have some income from their art. The head painter of Sultan Abdülaziz, Pierre Désiré Guillemet, has opened a painting academy in İstanbul during this period. This first atelier which has gained the liking and interest of the public was followed by the ateliers of Turkish artists. These first ateliers of both domestic and foreign artists have tried to answer the public desire for painting of İstanbul people until March 1883, the establishing of Sanayi-i Nefise Mektebi (School of Fine Arts). In this sense, with new data gained, a scientific scrutinization of the education styles, programs and their contribution to the fine art of the first private painting ateliers in Ottoman Empire, carries a high importance.

Keywords: *Private Painting Ateliers, Painting Education, Painting Art, Pierre Désiré Guillemet*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Batı ile yakın siyasî ilişkilerinin ciddi bir ivme kazanması 18. y.y. başlarına uzanır. Avrupa'yı gören ve tanıyan Osmanlı Sultanları ve bürokratları, bu ülkelerin ulaştığı ekonomik gelişmişlik seviyesinde ihtisaslaşmış eğitim kurumlarının etkin gücünü fark ederler. Oysa Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu askerî ve sivil bürokrat yetiştiren tek eğitim kurumu olarak Enderun Mektebi öne çıkmaktadır. 1700 yılı başında yaşanan askerî ve siyasî başarısızlıklar göstermiştir ki, Mektep iki noktada devletin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. İlki, büyüyen devletin kalifiye/ihtisaslaşmış insan sayısı ihtiyacına cevap verememesi, diğeri ise okulun geleneksel eğitim birikimindeki yetersizlikler ve değişen dünya şartlarına tepki verme duyarlılığından gündün güne uzaklaşmasıdır. Batılı eğitim metotları ile şekillendirilmiş askerî müfredatın yoğun olduğu ilk mektepler, Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (1773), Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn (1796), Mekteb-i Tıbbiye (1827) ve Mekteb-i Harbiye (1834) olur (Mehmet Esad, 1310: 10; Mehmet Esad, 1312: 152).

Osmanlı Devleti'nin bu yeni açılan mekteplerini başarı ile tamamlayan genç subaylar, 1830 yılı başından itibaren *askerî branşlar, kimya, ziraat, sanat ve madencilik* gibi alanlarda daha yetkin görülen Avrupa mekteplerine ihtisas eğitimine gönderilir. Beklenti, ülke gelişimine katkı yapacak olan yeni ve geçerli bilgilerle donanımlı yetkin devlet kadroları yaratmaktır. Askerî okullarda eğitim alan yetenekli gençlerden seçilenler öncelikli olarak Paris, Berlin, Viyana ve Londra'ya eğitim için gönderilir. Yurt dışına ihtisas eğitimi için öğrenci gönderimi, dönemin şartları ve sistemin işleyişi irdelendiğinde sağlıklı ve planlı olduğu savlanabilir. Örneğin, Osmanlı Hükümeti tarafından Ekim 1857'de Paris'te açılan ve eğitim için gönderilen öğrencileri bir yıl boyunca eğitime ve sosyal yaşama hazırlayan Mekteb-i Osmanî özel bir yere sahiptir (Şişman, 2004: 25). Mekteb-i Osmanî'de bir yıl süre ile Paris'teki okulların müfredatlarına benzer eğitim alan gençler, gidecekleri okulların müfredatına hazır hale gelmektedir. Mekteb-i Osmanî, aşırı masraflı olması gerekçesi ile kapatıldığı 5 Eylül 1864 tarihine kadar 7 yıl boyunca Paris'e gönderilen öğrencilerin ilk durağı olmayı sürdürmüştür (Şişman, 2004: 5).

1830'dan itibaren sanat eğitimi için Fransa'nın başkenti Paris'in seçilmesi ve Mekteb-i Osmanî'nin burada açılması elbette tesadüf değildir. Fransa Devleti ile kurulan yakın ticarî ve ekonomik ilişkinin, kapitülasyonlara dayanan geçmişini hatırlamak gerekir. 1 Ocak 1882 tarihinde resmi olarak kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi, 3 Mart 1883 tarihinde eğitime başlamakla birlikte (Cezar, 1995: 458,467-468), Osmanlı Devleti'nde yurt dışına öğrenci gönderimine devam edilmiştir.

Avrupa'ya Osmanlı Devleti'nin kalifiye eleman ihtiyacını karşılamak üzere yetenekli ve başarılı öğrencileri ihtisasa gönderme tutumu, sadece 1914 yılında I. Dünya Savaşı süresince kesintiye uğrar. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeniden güçlü ve aralıksız şekilde devam eder.

1. Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Hareketinin Sanat Eğitime Yansımaları

Ağırlıklı olarak zafiyetin hissedildiği askerlik mesleği üzerine gelişmeler ve değişimler görülmekle birlikte, sanatta da kıpırdanmalar yok değildir. Özellikle mimarlık alanında Avrupa'da görülen üslupların yansımaları fazla uzun sürmez. Mimarlıktaki değişimlere paralel olarak, minyatür temelli görsel sanatlarımıza da Batı tarzı resim sanatı hızla sirayet eder. 19. yüzyılın başına kadar, Nigarî (1494?-1572?), Mustafa Çelebi (18. yy) ve Levnî gibi iki boyutlu betimlemeye dayalı minyatürün güzel örneklerini veren nakkaşların yerini; tuval, fırça ve yağlı boya kullanarak üç boyutlu ve perspektifi bilen ressamların üretimleri alır. Bu, Avrupa ve onun sanatına duyulan beğenin doğurduğu kaçınılmaz bir sonuçtur. Yaşanan değişimi belki de en iyi şekilde Şehabeddin (Uzluk) Bey özetlemektedir:

“Sedef çekmece önünde ufak fırçasıyla çalışan kavuklu ressamlar kaybolmuşlardı. İnsanı çekilen burnun yollarına halefler geçiverdi. Suluboya ressamları revacını yağlı boyaya terk etmişti. Eski sanat görgüsü değişiyordu. Türk hayatında, sanat âleminde yenilikler rağbet buluyor; Frenk işçiliği sürüme başlamıştı. Lale Devri ile Türk sanatına bulaşan yabancılık kokusu 1223² (1808-1809) tarihinden itibaren artıyordu” (Şehabeddin, 1924b: 184).

Askerî okullarda, meslekî amaçlar için konulan resim derslerinin, resme ilgi duyan öğrencilere çok şey kattığı yadsınamaz. Ancak aldıkları resim derslerinin içerik ve yaklaşımlarının, Batının yüzyıllardır süren birikim ve bilimsel yaklaşımlar ile ürettiklerinden çok farklı oldukları da ortadadır. Bazı genç subaylar askeri okullarda gördükleri çizim derslerini, kişisel yetenekleri ile birleştirir, Avrupa'ya gidince de geliştirme yolunu seçerler. Bu, Batılı anlamda resim üreten ilk Türk ressamların, askeri eğitim temelli subaylardan olması sonucunu doğurur. Temelde askerî eğitim almakla birlikte, ressam olarak da eğitim alıp eserler üretenler arasında; 1830 yılı başında Viyana'ya gönderilen (Mülazım) İbrahim Bey'i (1815-1889), 1835'de³ topçuluk tahsili için Paris'e gönderilen (Mülazım) Tevfik Bey⁴ (1819-1866) (Resim

2 Ay belirtilmemiş ise 1300'e kadar olan tarihler Hicrî, 1300 sonrası tarihler Rumî olarak değerlendirilmiştir. Bu tarih inkılâpçı olarak bilinen II. Mahmut'un (1809-1839) saltanatının başlamasına denk gelmektedir.

3 1839 demektir (Şişman, 2004: 126).

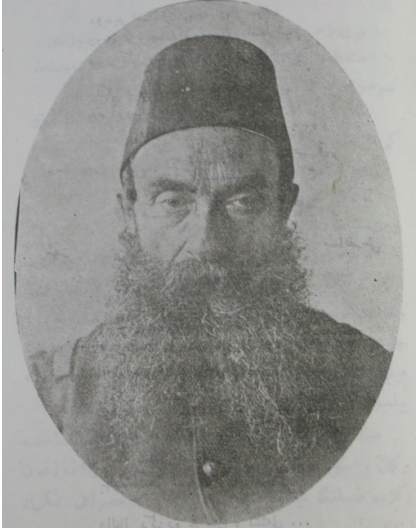
4 İstisna bir isim olarak burada Osman Hamdi Bey'i zikretmemiz doğru olacaktır. 1857'de hukuk eğitimi için gönderilmesine rağmen, sanat eğitimi almıştır.

1) gibi isimler takip eder (Mehmet Esad, 1310: 19, Mehmet Esad, 1312: 64; Halil Edhem, 1924: 21-22; Şehabeddin, 1924b: 184; Şehabeddin, 1924c: 205; Sami Yetik, 1940: 11-12, 36; Terzi, 1988: 62–63,107-108; Şişman, 2004: 126, 156).

Elbette saltanatın sanata ve sanatçıya olumlu bakışı, desteği bu süreci hızlandırmış ve yön verici olmuştur. Osmanlı Devleti yöneticilerinin, tebaanın gençleri için planlı bir sanat eğitimi politikası benimsedikleri söylenebilir. Bu bağlamda, teknik ve askerî konular dışında, Avrupa'ya sanat eğitimi için Müslim ya da gayrimüslim öğrencilerin gönderilmesine başlanması örneklenebilir. Hüsnü Yusuf Bey 1857'de, Süleyman Seyyid Bey 1862'de (Resim 2), Batı'daki gibi ilk resim sergilerini İstanbul'da gerçekleştirecek olan (Şeker) Ahmet Ali Paşa 1864'te (Resim 3) ve Halil Paşa 1881'de (Resim 4) Avrupa'ya gönderilenler arasında öne çıkmaktadır (Mehmed Esad, 1310: 73; Mehmed Esad, 1312: 121, 344; Halil Edhem, 1924: 22, 24; Şehabeddin, 1924a: 106; Şehabeddin, 1924d: 237; Şehabeddin, 1924e: 269; Terzi, 1988: 63, 67, 112-113; Yetik: 1940: 14, 31, 64, 77; Şişman, 2004: 96, 126, 152). Batı resim sanatı normlarına sahip, aynı zamanda kendi kültür değerleri ve bakış açıları ile resmini yorumlayan Türk ressamları işte bu sürecin içinden yetişenlerdir.

Resim 1: Ressam Tefik Paşa.

Resim 2: Süleyman Seyyid Bey.

Resim 3: Ressam (Şeker) Ahmet Ali Paşa.

Resim 4: Ressam Halil Paşa Atölyesinde.

Türk ressamaları, Fransa, İngiltere ve Avusturya gibi ülkelerde aldıkları sanat eğitimini kendi duyarlılıkları ile kaynaştırarak Osmanlı için yepyeni bir resim sanatının oluşumuna imza atarlar. Yurt dışında eğitim alanların bir kısmı askerî okullarda resim hocası olarak bilgi birikimlerini gençlere aktarırlar. Hüsnü Yusuf (1817–1860/61), Süleyman Seyyid, (Şeker) Ahmet Ali Paşa ve Halil Paşa dönemin askerî okullarında resim hocalığı yapan isimlerdir (Mehmed Esad, 1310: 73; Mehmed Esad, 1312: 121, 344; Şehabeddin Bey, 1924d: 237). Ferik İbrahim Bey ve Ferik Tevfik Bey gibi isimler ise devletin değişik kademelerinde askeri memuriyet hizmeti vermeye devam ederler. Ağırlıklı olarak askerlik hizmeti ile uğraşanların, resimden pek de uzaklaşmadıklarını, zaman zaman İstanbul’da açılan sergilerde isimlerini gördüğümüz eserlerinden anlıyoruz.

2. Osmanlı’ya Yabancı Sanatçıların İlgisi

19. yy’ın ortasından itibaren, Avrupalı sanatçıların görerek veya görmeyerek ürettikleri yerel kıyafetli Osmanlı tebaasına ait kıyafetname albümlerine duyulan yüksek ilgi, bu alanda ciddi bir arz-talep pazarı oluşturur. Hem öğrenme hem de satın alma yönünde gelişen bu piyasa kısa sürede yerli ve yabancı ressamaların dikkatini çeker. Osmanlı Devleti topraklarında oluşan bu ihtiyacı karşılamak ve para kazanmak isteyen Fransız, İspanyol, İtalyan ve Rus sanatçıların varlığına tanık oluruz. Bir kısmı Saray’da yer edinirken, bir kısmı İstanbul’un özellikle Haliç bölgesini mesken tutar.

Batı tekniğinde resim üretiminin hız kazandığı Sultan Abdülaziz (1861-1876) zamanında, sadece Saray’da değil, saray dışında da bir sanat ortamı söz konusudur. İstanbul sanat hayatının kıpırdamaya başladığı bu yıllarda, Paris’te sanat eğitimini tamamlayıp 1287 yılında (1870/1871) yurda dönen (Şeker) Ahmet Ali Paşa, 27 Nisan 1873 tarihinde Sultanahmet’te bulunan Mekteb-i Sanayii’de sınırlı sayıda ressamın katılımıyla Batılı anlamda ilk karma sergiyi açar⁵ (Anonim, (1 Rebî-ül-evvel 1290/16 Nisan 1289/28 Nisan 1873). *Basiret*; Cezar, 1995: 428). İstanbul’da sergi kültürünün oluşması için artık ilk temel atılmıştır. Basında sergiye ilişkin kaleme alınan yazıların, resim sanatı ve ressamlığa karşı genç heveskârları heyecanlandırdığı yadsınamaz.

Ülke topraklarında sanatın yeşermesi için her şeyin hazır olduğu bu ortamı değerlendirecek olan kişi Fransız ressam Pierre Désiré Guillemet (1827-1878) olur. Sultan Abdülaziz’in daveti üzerine 1865 yılında İstanbul’a gelen Pierre Désiré Guillemet’nin uzun soluklu⁶ (Resim 7, 8, 9) bir İstanbul hayatı söz konusudur. Bir

5 (Şeker) Ahmet Ali Paşa’nın gerçekleştirdiği ilk resim sergileri için (bkz; Özyiğit, 2016: 344-356).

6 Beklediğinden daha fazla İstanbul’da kalması, Saray’dan aldığı işlere bağlanmaktadır. R -

okul açma fikri içinde olan Guillemet'nin, gerekli halk ilgisini, açılan bu ilk resim sergisi ile sağladığını gazetelerde yer alan haberler ışığında söyleyebiliriz. Özellikle İstanbul'un Pera (Beyoğlu) çevresinde ağırlıklı olarak fotoğrafçıların açmış olduğu, zaman zaman ressamın isimlerine de rastladığımız atölyelerin⁷ varlığı, sanatçının bir resim okulu açma fikrine tesir etmiş olmalıdır. Bir ressam olarak Paris'teki büyük sergilerin atmosferini bilen Pierre Désiré Guillemet, gazetelerde bir resim sergisinin düzenleneceği haberini göz ardı edemez. Yaklaşık 8 yıldır İstanbul'da olan sanatçı, Osmanlı topraklarında Batılı anlamda açılan bu ilk resim sergisine eşi ile birlikte iştirak etmiştir (Cezar, 1995: 429). Sergiler, toplumun sanat nabzının en iyi tutulduğu ve gözlemlendiği önemli organizasyonlardır. Bu bağlamda sergide halkın ilgisini ve eğilimini görmüş olan Pierre Désiré Guillemet'de, bir resim okulu açma fikri ortaya çıkmış olmalıdır.

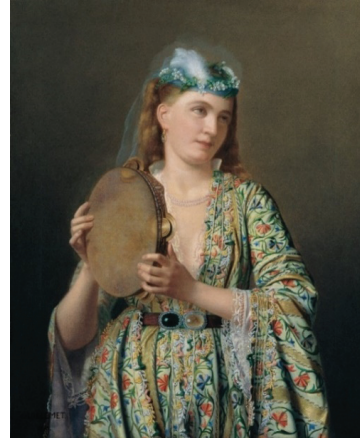
Resim 7: Pierre Désiré Guillemet, Sultan Abdülaziz, Topkapı Sarayı Müzesi.

sim okulu açma fikrinin oluşturan nedenlerden birisi olarak, İstanbul'da işinin uzaması gösterilmektedir (Sinanlar, 2008: 29).

7 1840-1877 yılları arasında İstanbul'da faal olan değişik atölyeler ve sanatçı isimleri için (bkz. Sinanlar, 2008: 27-28).

Resim 8: Pierre Désiré Guillemet, Def Çalan Saraylı Kadın, 1875, Suna ve İnan Kıraç Vakfı.

Resim 9: Pierre Désiré Guillemet, Saraylı Kadın, Dolmabahçe Saray Koleksiyonu.

3. Pierre Désiré Guillemet ve Resimhanesi

Pierre Désiré Guillemet'nin, Ahmet Ali Paşa'nın organize ettiği Batılı anlamdaki ilk serginin rüzgârından faydalandığını, kısa bir süre sonra resim akademisi girişimi hakkında çıkan haberlerin ışığında söyleyebiliriz. Bay ve Bayan Guillemet'nin okuluna ilişkin ilk ilanı ve bilgileri 18 Eylül 1874 tarihli Basiret Gazetesi'nin 1327. sayısında görmekteyiz. Gazete'nin Çarşamba günü çıkan sayısının 4. sayfasında yer alan “sanayi-i nefise” başlıklı haberde, okulun Beyoğlu'nda Hamalbaşı Sokağı'nda⁸ (Harita 1, 2) bulunduğu ifade edilmektedir. Sokağın 60 numaralı binasında açılan atölye için “resimhane”⁹ tanımı kullanılması bir hayli ilginçtir. Osmanlı'da ressamlık profesyonel bir meslek olarak adlandırılmamaktadır. Oysa eşine göre oldukça iyi bir ressam olan Bay Guillemet'nin, Beyoğlu çevresinde kopya eserler yaparak geçimini sağlayan pek çok ressamdan farklı olarak, bu işe meslekî bir gözle baktığı aşikârdır. Bu bağlamda iş yeri için “resimhane” tanımını kullanması son derece mantıklı ve sorumlu bir yaklaşımdır (Anonim, Sanayi-i Nefise (6 Şaban 1291/15 Eylül 1290/18 Eylül 1874). *Basiret*).

Guillemetlerin resimhanesi, Pazar günleri hariç her gün kayıtlı öğrencilere hizmet vermektedir. Resimhanede sabah 8'de eğitime başlanmakta ve akşam 5'e kadar sürmektedir. Mekânın kullanımı için kadın ve erkek kursiyerler için farklı günlerin ayrıldığını görmekteyiz. Hafta içi erkek öğrencilere, cumartesi günü ise

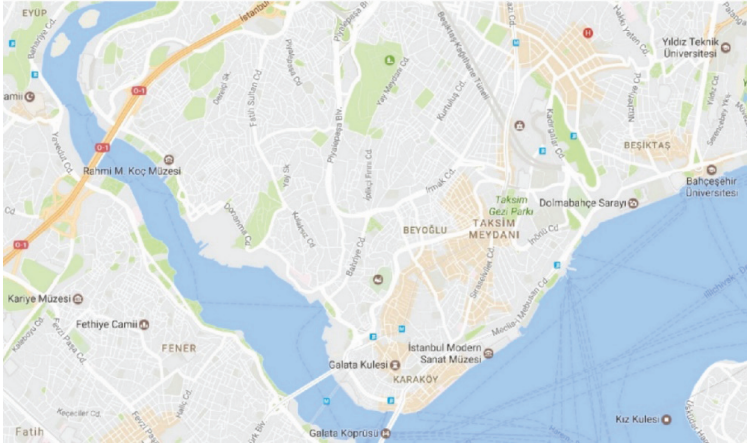
8 Thalasso'ya göre Kalyoncu Kulluğu'dur (Thalasso, 1910: 11; Thalasso, 1988: 11; ayrı. bkz., Sinanlar, 2008: 28).

9 Fransızca adı, Académie Dessin et de Peinture (Desen ve Resim Akademisi) (Thalasso, 1910: 11; Thalasso, 1988: 11; Cezar, 1995: 448; Sinanlar, 2008: 28; Renda ve İnankur, 2010: 152).

kadınlara resim eğitimi verilmektedir (Anonim, Sanayi-i Nefise (6 Şaban 1291/15 Eylül 1290/18 Eylül 1874). *Basiret*). Daha sonradan hafta içi Salı gününün de kadınlara tahsis edilmesi (Sinanlar, 2008: 30), bir günlük eğitimin yetersizliği ile ilişkilendirilebilir. Osmanlı toplumun o dönemdeki sosyal yapısı ve hassasiyetleri göz önüne alındığında, cinsiyete bağlı tahsisli günler kullanımı, normal karşılanabilir. Osmanlı Devleti'nin resmi sanat okulu olan ve 3 Mart 1883'te eğitime başlayan Sanayi-i Nefise Mektebi'nin bile 1920 yılına kadar sadece erkek öğrencilere eğitim verdiğini hatırlamalıyız. 1914 yılında kız öğrencilerin sanat eğitimi alabilmeleri için İnâs Sanayi-i Nefise Mektebi açılmıştır. Her iki okul 1920 yılında birleştirilerek karma eğitime gidilmiştir.

Kadın ve erkek öğrencilerin eğitimleri için farklı günlerin tahsis edilmesi, hem öğrenci sayılarının oranını hem de eğitmenin cinsiyetini sorgulamamıza neden olmaktadır. Kanımızca haftanın 5 gününün erkelere ayrılması, erkek öğrenci sayısının daha fazla olduğu fikrini güçlendirmektedir. Dönemin sosyolojik yapısı göz önüne alındığında erkek öğrencilerin eğitimi ile Bay Guillemet, kızlar ile Bayan Guillemet'nin ilgilendiğini varsayabiliriz.

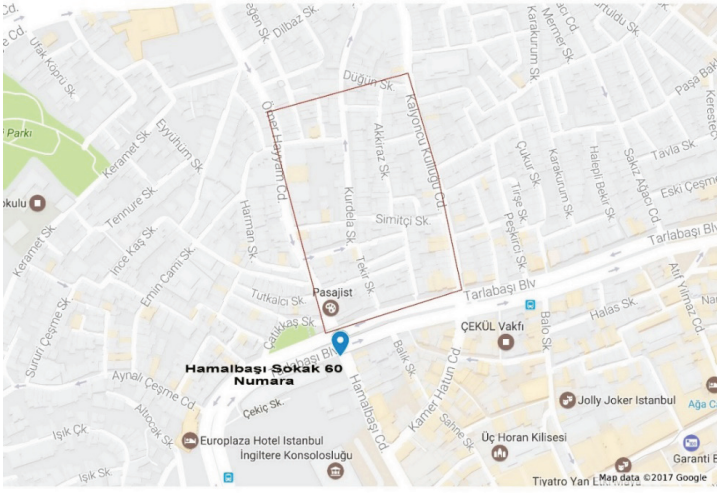
Basiret Gazetesi'nin 25 Eylül 1874 tarihli 1330. sayısında Guillemetlerin resimhanesine ilişkin haber tekrarlanır. Gazetenin daha sonraki sayılarında Guillemetlerin¹⁰ resim atölyesine ilişkin herhangi bir haber veya tanıtıcı yazıya rastlamamaktayız¹¹.

Harita 1: Günümüz Beyoğlu Genel Görüntü.

10 Guillemet'nin ölümü (Abdülhamit'in saltanatının ilk yıllarında Rusya Savaşı sırasında muhacirler için çalıştığı bir sırada tifodan İstanbul'a ölür (Halil Edhem, 1924: 25; Halil Edhem, 1970: 36) ve Osmanlı-Rus Savaşı'nın (1877-78) yarattığı olumsuz koşullar, okulun eğitime başlayamaması ile ilgili iki önemli yaklaşımdır (Eldem, 2010: 455).

11 Guillemet'nin resim akademisine ilişkin haberlerin başka gazetelerde de yer aldığını görmektediriz (Cezar, 1995: 448).

Harita 2: Günümüzde Kalyoncu Kulluğu İle Hamalbaş Caddesinin kesişme noktası.

Aynı zamanda Sultan Abdülaziz'in¹² başressamı olan Pierre Désiré Guillimet'nin resim atölyesine, ilk kaydolan öğrencilerin cinsiyetleri, sayısı ve milliyetleri hakkında maalesef çok sınırlı bilgiye sahibiz. Resim eğitim için kaydolan öğrencilerin çoğunluğunu Ermeni ve Rum asıllı gayri Müslimler oluşturmakla birlikte 3 Türk öğrencinin varlığına da işaret edilmektedir. Atölyeye kaydolan öğrenciler arasında özellikle Ermeni asıllıların isimleri öne çıkmaktadır. Guillimet'in Beyoğlu'nda Kalyoncu Kulluğu'nda açtığı resim akademisine ilk kayıt olan öğrenciler arasında M. Serkis Diranyan (1854-1918) ve bütün Beyoğlu'nun tanıdığı Mıgırdiç Givanian¹³ (1848–1906) isimli Ermeniler zikredilmektedir. Mıgırdiç Givanian'ın kardeşi ile birlikte Belçikalı Coppens, Alsas'lı Schultz, ve Rum Zolos ismi anılan diğer ressam aday öğrencilerdir. Özellikle Givanian, resim yapma yetenekleri üst seviyede olmasına rağmen, kendisini şarkıcı olarak niteleyen ve vaktini opera parçaları çalışmakla geçiren birisi olarak tanımlanmaktadır. Resmi, sadece parasız kaldığı zamanlarda yaptığı ifade edilen sanatçının her bir eseri, İstanbul'un her bir parçasını belgelemesi bakımından önemli görülmektedir (Thalasso, 1910: 11-12; Şehabeddin, 1924f: 285; Thalasso, 1988: 11; Sinanlar, 2008: 29-30).

Pierre Désiré Guillimet'nin resimhanesinde ciddi bir eğitimden geçen genç kursiyerler, eserlerini aynı Fransız mekteplerinde olduğu gibi yıl sonu sergilerinde teşhir etme fırsatı yakalamışlardır. Resim alanındaki basamakları hızla aşan genç

12 Sultan Abdülaziz'in Guillimet'nin resim akademisine doğrudan destek verdiği iddialar ar - sındadır (Sinanlar, 2008: 30).

13 Sultan Abdülmecit' zamanında Saray'da viyolonselist olarak çalışan Ohannes'in oğludur (Sinanlar, 2008: 200).

yetenekler, karakalem ve natüromortlar ile çıktıkları yolda; yağlı boya ve canlı modeller üzerinde eğitim alır hale gelmişlerdir. Mektep eğitim hayatının ikinci yılında da yıl sonu sergisini açmayı başarmıştır. İlk 2 yılı oldukça parlak geçen mektebe ilgi kaybı, Osmanlı-Rus Savaşı sırasında 1877'de Pierre Désiré Guillemet'nin tifodan ölmesi ile başlamıştır. Usta eğitimcisini kaybeden mektep, bir süre daha Bayan Guillemet'in gayretleri ile ayakta kalmıştır. 1881 yılında Fransızca eğitim veren Bayan Guillemet'in kurucusu olduğu Kız Mektebi ile birleştirilinceye kadar, İstanbul'un genç sanatçılarına eğitim vermeyi sürdürmüştür (Sinanlar, 2008: 30).

4. İlk Yerli Resim Akademisi

Pierre Désiré Guillemet ve eşinin resim mektebi, İstanbul'da açılan tek atölye değildir. (Şeker) Ahmet Ali Paşa tarafından 1 Temmuz 1875 tarihinde Çemberlitaş'ta Dar'ül-Fünûn Osmanî'de 20 civarında sanatçı ile gerçekleştirilen ikinci sergi, İstanbul resim piyasası için her şeyin yolunda gittiğine bir işarettir (Cezar, 1995: 432). 1876 Şubat başında Basiret Gazetesi'nde kaleme alınan yazıda, resim sanatının toplumun değişik kademelerine yaptığı katkılar ve yön vericiliği irdelenmektedir. Resme şiddetle ihtiyaç duyulduğu ve yakında “*koşa koşa resim mekteplerinin*” açılacağı ifadesi, gelinen noktada birikimin farkında olan bir yazarın söyleyebileceği sözlerdir. Uzun makalenin sonunda yeni bir resim atölyesinin varlığına işaret edilmektedir. Avrupa'da sanat eğitimi almış genç bir vatan evladının, meşhur hakkâk Kadri Efendi'nin atölyesinde, Cuma günleri resim meraklılarına eğitim vermeye başlayacağı ifade edilmektedir (Anonim, “Resim”, (16 Muharrem 1293/31 Kanun II 1291/12 Şubat 1876). *Basiret*). Aynı gazetenin 19 Şubat 1876 tarihli sayısında isminin Bekir Efendi olduğunu öğrendiğimiz genç ressamın aynı zamanda Mekteb-i Sanayiî öğrencisi olduğunu görmekteyiz. Avrupa'da iki yıl resim eğitimi aldığı vurgusu tekrar edilen ressamın şimdilik, Bab-ı Ali caddesinde bulunan Kadri Efendi'nin hakk atölyesinde ders vereceği ifade edilmektedir. Haberde yeterli sayıda öğrencinin kaydolduğu ve eğitime başlandığı belirtilmektedir. İki hafta içinde yeterli sayıda öğrencinin kaydolması, İstanbullu sanatseverlerin resim sanatına duyduğu ilgiyi ispatlamaktadır. Haberin sonunda sanatçının kısa süre içinde kendine ait bir atölyeye taşınacağı vurgusu yapılmaktadır (Anonim, (23 muharrem 1293/7 Şubat 1291/19 Şubat 1876). *Basiret*). Bekir Efendi'nin özel resim atölyesi, şu ana kadar yaptığımız araştırmalarda İstanbul'da bir Türk ressamın eğitmen olarak gerçekleştirdiği ilk oluşumdur.

Sonuç

Batılı anlamda bir resim sanatının saray ve ahalisini 18. yy başından itibaren ciddi manada etkilemeye başladığını ifade edebiliriz. Etkilenmenin açık bir delili

olarak padişahların portrelerini yaptırması ve devlet dairelerine astırılması gösterilebilir. Saraya davet edilen veya başressamlığa getirilen yabancı ressamların varlığı, etkileşimi değişime dönüştürür.

Minyatür tarzı iki boyutlu, nakkaşhane ressamlarının yerini, realist, üç boyutlu, yağlıboya tablolar üreten ressamlar almaya başlar. Her iki sanatçı grubunun temaları ve objeleri birbirine paralel olmakla birlikte, renk kullanımı, perspektif ve üç boyutluluk noktasında öne çıkan Batı resim tekniği, saray merkezli üretimlere egemen olur. Elbette bu tarz resmi benimseyen ve uygulamak isteyen saray çevresindeki yetenekli Türk gençlerinin sayısal artışı ve çabaları dikkatlerden kaçmaz. Bu gençlerin bir kısmı, her ne kadar sarayda çalışan yabancı ressamları izleyerek ve bazen yardım alarak sanatlarını ilerletmeye çalışsa da, bu gerçek manada bir resim eğitimin çok uzağındadır. Osmanlı topraklarında resmî olarak sanat eğitimi verebilecek bir okulun henüz var olmaması, genç heveskârların önündeki en önemli sorun gibi durmaktadır. Bu sorunu gidermek için ilk etapta yurt dışına sanat eğitimi için öğrenciler gönderilmeye başlar.

Avrupa ile kurulan yakın temaslarında etkisiyle 1830 yılı başlarında Avrupa'ya sanat eğitimi için gönderilen öğrenciler ile başlayıp, 1873 yılından itibaren (Şeker) Ahmet Ali Paşa'nın düzenlediği sergiler ile yoğunlaşan ilgi, Bay ve Bayan Guillemet ve Bekir Efendi'nin resimhanelerinin doğuşuna neden olmuştur. Guillemetlerin ve Bekir Efendi'nin kalabalık bir öğrenci kitlesine hitap eden resimhaneleri, İstanbullu genç ressam adaylarının eğitim açılığına, Sanayi-i Nefise Mektebi açılıncaya kadar, bir süreliğine çare olmuştur. Bu resimhanelere hem erkek hem de bayan öğrencilerin yoğun bir ilgi gösterdiği, gazetelerde yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Bu ilgi devletin en tepesindeki isimler tarafından sistemli bir eğitim için resmi bir sanat okulunun açılması gerekliliği fikrini kuvvetlendirmiş olmalı ki, Ekim 1877 tarihinde Guillemet'nin müdür olarak atanması ile resmileşmiştir. Ancak kâğıt üzerinde kalan bu ilk girişimin somutlaşması için 6 yıl beklemek gerekir. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Mart 1883 tarihinde eğitime başlaması ile Osmanlı Devleti ilk resmi sanat okuluna kavuşmuş olur.

Sanayi-i Nefise Akademisi'nin eğitime başlaması ile kurumsal bir kimlik kazanan Türk resim sanatı, hızla minyatür tekniğinde resimlerden uzaklaşarak, yağlı boyanın sunduğu görsel ve gerçeklik olgusu yüksek kompozisyonlara yönelir. Tuvaller, tabiat zengini İstanbul'un ve Anadolu'nun değişik köşelerinden renk cümbüşü peyzaj resimlerine dönüşür. Bin bir çeşit meyve, sebze ve çiçek natürmortlarda kendisine yer bulur. Kadını-erkeği, köylüsü-beyzadesi resimlerde kendilerine verilen rolleri en iyi şekilde oynar. Resim sanatına sanatseverlerin ilgisi günden güne artarak devam eder.

KAYNAKÇA

- Anonim, (1 Rebî-ül-evvel 1290/16 Nisan 1289/28 Nisan 1873). *Basiret*.
- Anonim, “Sanayi-i Nefise”, (6 Şaban 1291/15 Eylül 1290/18 Eylül 1874). *Basiret*.
- Anonim, “Resim”, (16 Muharrem 1293/31 Kanun II 1291/12 Şubat 1876). *Basiret*.
- Anonim, (23 Muharrem 1293/7 Şubat 1291/19 Şubat 1876). *Basiret*.
- EDHEM, Halil (1970). *Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu (Çev. Gültekin Elibal)*, Milliyet Yayın Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul.
- ELDEM, Edhem (2010). *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul.
- HALİL EDHEM (1924). *Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu*, Matba-i Amire, İstanbul.
- MEHMED ESAD (1310). *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul.
- MEHMED ESAD (1312). *Mi'rat-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayun*, Karabet Matbaası, İstanbul.
- ÖZYİĞİT, Halil (2016). (Şeker) Ahmet Ali Paşa'nın Düzenlediği İlk Sergiler ve Türk Resmine Katkıları, Mehmet Surur Çelepi (Ed.), *Prof. Dr. İsmail Çetişli Hatıra Kitabı* içinde (ss. 344-356), Akçağ Yayınları, Ankara.
- RENDA, Günsel, İNANKUR, Zeynep (2010). *İmparatorluktan Portreler*, 3. Baskı, MAS Matbaacılık A.Ş., İstanbul.
- SİNANLAR, Seza (2008). *Pera'da Resim Üretimi Ortamı*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- ŞEHABEDDİN (1924a). Türk Ressamları: Süleyman Seyyid, *Milli Mecmua*, Sy. 7, ss. 106-108.
- (1924b). Türk Ressamları: İbrahim Paşa, *Milli Mecmua*, Sy. 12, ss. 184-185.
- (1924c). Türk Ressamları: Tevfik Bey, *Milli Mecmua*, Sy. 13, ss. 205.
- (1924d). Türk Ressamları: Ahmed Ali Paşa, *Milli Mecmua*, Sy. 15, ss. 236-238.
- (1924e). Türk Ressamları: Hüsnü Yusuf Bey, *Milli Mecmua*, Sy. 17, ss. 268-270.
- (1924f). Türk Ressamları: Yusuf Ziya Paşa, *Milli Mecmua*, Sy. 18, ss. 284-286.
- ŞİŞMAN, Adnan (2004). *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- TERZİ, İhsan (1988). *Mehmed Esad'ın Mir'at-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye Adlı Eserlerine Göre 19. Yüzyıl Türk Resmi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- THALASSO, Adolphe (1910). *Turkische Kunst*, Beckman, Berlin.
- THALASSO, Adolphe (1997). *L'Art Ottoman Les Peintres De Turquie*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- YETİK, Sami (1940). *Ressamlarımız*, Marifet Basımevi, İstanbul.

BERDYAEV FELSEFESİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Basic Characteristics of Berdyaev's Philosophy

Kasım MÜMİNOĞLU¹

Geliş: 28.07.2017 / Kabul: 04.10.2017

DOI: 10.29029/busbed.331591

Öz

Rus düşüncesi temelde eskatolojik problemlere yönelmiş düşünce olmakla birlikte ahiret inancıyla boyanmış düşüncedir. Bu bakımdan Batı felsefesinden farklıdır. Bu da ona dini felsefe tarihi karakterini vermektedir. Dolayısıyla Rus düşüncesinin yönünü belirleyen felsefe Rus din felsefesidir. En büyük temsilcileri de Vladimir Solovyov (1853-1900), Sergei Bulgakov (1871-1944), Nikolay Berdyaev (1874-1948) olarak bilinir. Bu çalışmanın amacı ünlü Rus düşünürü Nikolay Berdyaev felsefesinin dayandığı esasları ortaya koymaktır. Berdyaev'in düşünce dünyası Vladimir Solovyov, Nesmelov, Rozanov, Merejkovskiy, Dostoyevski gibi Rus düşünürleri hem de A. Schopenhauer, J. Böhme ve Nietzsche gibi Batı dünyasının en tanınmış filozoflarından beslenmektedir. Öyle ki, bu etki onun ahlak, din, özgürlük, kişilik ve bilgi görüşlerinde kendini göstermektedir. Çoğu Rus felsefe tarihi yazarları Berdyaev'in düşünce çizgilerini belirli dönemlere ayırmaktadır. Biz bu çalışmada Berdyaev felsefesinin esaslarını bu dönemler çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Berdyaev, dini-mistisizm, eskatoloji, ahlak, personalizm, Rus düşüncesi

Abstract

Russian thought is basically the thought directed in to the eschatological problems and painted with belief in the Hereafter. In this respect, it is different from Western philosophy. This gives him the character of religious philosophy. So the philosophy that determines the direction of Russian thought is the Russian religious philosophy. The greatest representatives are known as Vladimir Solov-

1 Yrd. Doç. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü
k.mominov@alparslan.edu.tr

yov (1853-1900), Sergei Bulgakov (1871-1944), Nikolay Berdyaev (1874-1948). The purpose of this study is to lay to reveal on which based principles relayed the famous Russian thinker Nikolay Berdyaev's philosophy.

Berdyaev's world of thought is fed by Russian thinkers such as Vladimir Solovyov, Nesselrode, Rozanov, Merezhkovskiy, Dostoyevsky, as well as most well-known philosophers of the Western world, such as A. Schopenhauer, J. Böhm and Nietzsche. So that this effect manifests itself in his views of morality, religion, freedom, personality and knowledge. Most of Russian writers of the history of philosophy divide the line of thoughts of Berdyaev into certain periods. In this study, we will try to examine the principles of the philosophy of Berdyaev within these periods.

Keywords: Berdyaev, religious-mysticism, eschatology, morality, personalism, Russian thought

Felsefe yapmak, insan üzerinde düşünmek ve ona yönelmek, insanın dünyanın bir parçası olduğunu hatırlatmaktır. Çünkü insan geçmişinden umutlu bir geleceğe yönelirken "kendi kendisiyle kendi alışkanlık ve inançlarıyla savaşır". Yaşamın anlamını sorgular. Oysa yaşamın anlamını belirleyen şey, yaşam üzerinde insanın sergilediği bakış ve duruştur. Kişi, eğer yaşamındaki tüm noktalarla yüzleşebiliyorsa o zaman yaşamı anlamlı kılma olanağını yakalamış demektir. Bunun için de kişinin kendini tanıması, bütünü bir parçası olduğunu kavraması gerektiği gibi kendisinin neler yapabileceğinin ve neler yaptığının farkına varması gerekir. İnsana bütün bunları sorgulama fırsatı verecek olan şey felsefedir. Felsefe insana yaşamı sorgulamayı, hayata bir bütün olarak bakabilmeyi öğretir. İçinde yaşadığımız dünya insan faaliyetinin bir sonucu olan dünyadır. Bu dünya her zaman mantıklı ve uyumlu olandır ki, insan faaliyetinin mantığı, amacı ve anlamı ile felsefe meşgul olur. Rus düşüncesi XIX. yüzyıl boyunca felsefe tarihi ile meşgul olmuştur. Rus tarih felsefesinin inşasıyla birlikte Rus milli bilinci hâsıl olmuştur. Rus düşüncesi temelde eskatolojik problemlere yönelmiş düşünce olmakla birlikte ahiret inancıyla boyanmış düşüncedir (Berdyaev, 2008: 180). Bu bakımdan Batı felsefesinden farklıdır. Bu da ona dini bir felsefe tarihi karakterini vermektedir. Dolayısıyla Rus düşüncesinin yönünü belirleyen felsefe Rus din felsefesidir (Kuvakin, 1980: 12). En büyük temsilcileri de Vladimir Solovyov (1853-1900), Sergei Bulgakov (1871-1944), Nikolay Berdyaev (1874-1948) ve diğerleridir. Bu filozoflar aynı zamanda dindar olmayan düşünürleri, bir bütün olarak insan toplumu ve gelişmekte olan Rus toplumunun yeniden inşası endişelendirmiştir. Bütün bu filozofların hepsi de gelecekte daha iyi bir yaşama varmanın yolunun yenilenmiş din anlayışında yattığını varsaymışlardır.

1. Berdyaev'in Hayatı ve Düşüncesi

Berdyaev, Kiev'de, aristokrat bir asker ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Erken yaşlarda babasının kütüphanesinde Hegel, Schopenhauer ve Kant okudu.

İlk başta evde sonra Kiev askeri okulunda eğitim gördü. 6 sınıfa geldiğinde askeri okulu bırakıp üniversiteyi kazanmak için çalıştı. 1894'te Kiev Üniversitesi'nin doğa bilimleri fakültesini, bir yıl sonra ise hukuk fakültesini kazandı. 1897 yılında öğrenci eylemlerine katıldığından dolayı tutuklanmış üniversiteden kaydı silinmiş ve Vologdu şehrine sürgün edilmiştir. 1899 yılında ise Marksist «Die Neue Zeit» dergisinde onun “ F. A. Lange ve Sosyalizme Karşı Tutumuyla Eleştirel Felsefe” adlı ilk makalesi yayınlandı. 1901 yılında ise onun “İdealizm İçin Mücadele” adlı makalesi çıktı. Bu makale pozitivist düşünceden metafizik idealizme geçişi sıkı bir şekilde desteklemektedir. Berdyaev, S. N. Bulgakov, P. L. Frankların yanı sıra, devrimci entelektüellerin dünya görüşünü eleştiren bu harekâtın önde gelen figürlerinden biri haline gelmiştir. Bu harekât ilk olarak kendisini “İdealizmin Problemleri” adlı makale ile (1902), sonra “Vehi” (1909) ve “İz Glubini” (1918) adlı dergide duyurdu. 1902 yılı Almanya’da “Özgürlük Birliği” gurubunun esas temsilcileri Pyotr Struve, Nina Struve, Vasiliy Boguchariskiy, Nikolay Berdyaev ve Semyon Frank olmuştur. 1903-1904 yılları Berdyaev bu gurubun aktif üyesi olarak mücadele etmiştir. 1904 yılı güz ayında Berdyaev “Yeni Yol” adlı derginin redaksiyonu için San Petersburg’a taşınır, o sırada Lidya adında bir kızla tanışır. Lidya dindar bir kız idi ve çok ta güzel şiir yazardı. Berdyaev Lidya’nın şiir yazarlığına hayran idi. M. Gershenson ve Ivanov’lar da Lidya’nın bu şiirlerine değer verirdi. Berdyaev Lidya Yudifovna Trusheva ile aynı yılda evlendi (Volkogonova, 2010: 310)

1902-1903 yıllarında Reysnk şelalesinin yakınındaki Shvarsvald ve Shavgauzenda yapılan bu harekâtın kurul toplantısına iki defa katılmıştır. Burada Berdyaev Liberal çevre ile tanışma fırsatı bulmuştur. Bu insanların çoğu (Gost Duma) Mecliste muhalefet konumunda idiler ve 1917 yılında geçici hükümette yer almışlardır. Bu liberallerin içinde çok iyi insanlar olsa da bu çevre Berdyaev için yabancı gelmiştir. Kadet partisine de “burjuvazi” partisi olmasından dolayı katılmamıştır. Kendisini her zaman sosyal-demokrat hissetmiştir. 1907 yılında Berdyaev’in idealizm görüşünde köklü bir değişim oldu. O Merejkovskiy ve diğer Rus dini romantiklerin etkisi altında dini idealizme sarıldı (Berdyaev, 1991: 64). Bunun sonucu olarak ta onun “Novoye Religioznoye Soznaniye i Obshestvennost/Yeni Dini Bilinç ve Toplumsallık” (1907), “Duhovniy Krizis İntelegencii/ Entelektüellerin Manevi Krizi” (1910), “Filosofya Svobodı/Özgürlük Felsefesi” (1911) adlı çalışmalarını yazdı. Bu çalışmalar Berdyaev’in hayatında bir dönüm noktası oldu. Bu Berdyaev için insanı inanç ve Tanrı’nın krallığı altında özgür kişiliğine ulaştıracak yeni bir güç idi. Bu çalışmalardan sonra Berdyaev tarihi yeniden anlamlandırma fırsatı yakalamıştır (Kiseleva,16.12. 2014). 1913 yılında Afon Manahlarını savunma amaçlı “Gasiteli Duha/Ruh Boğucuları” adlı makalesini yazdı. Bu makalesi Rus Ortodoks Kilise Meclisini eleştirmekte idi ve bundan dolayı suçlandı ve Sibirya’ya sürgün edildi. Ancak Birinci Dünya savaşı onun hüküm giymesine engel oldu ve bunun sonucunda Vologodsk vilayetinde üç yıl sürgün kaldı. Moskova’da olduğu

yıllarda Din ve felsefe topluluğunu kurmuştur. 1917 devriminden sonra Berdyaev “Manevi Kültürün Özgür Akademisi’nin” (1919-1922) kurucusu olmuştur. Sovyet döneminde Berdyaev iki defa hapse girmiştir. İlk defa 1920 yılında Taktik merkezi ile ilgili, hatta ilgisi olmadığı halde birçok arkadaşlarıyla birlikte hapse atılmıştır. Bu hapis esnasında Berdyaev’i bizzat F. Derjinskiy ve V. Menjinskiyer sorgulamıştır. İkinci defa ise Berdyaev 1922 yılında tutuklanmıştır. Fakat orada bir hafta tutuklu kalmıştır. Bir hafta sonra ise hâkim karşısına çıkartılarak Sovyet Rusya’sından ihraç edileceği bildirilmiştir. Kendisinden bunun karşılığında imza alınmış, eğer Sovyet Rusya sınırları içerisinde görünürse oracıkta vurulmuş olacağı bildirilmiştir. Fakat Sovyet Rusya’sından çıkabilmesi iki ay sürmüştür. 29 Eylül 1922 yılı Sovyet Rusya’sından ayrıldığında Berdyaev “filozoflar gemisi” olarak adlandırılan gemiyle 160 entelektüel yazar akademisyenle sürgün edildi (Muhina, 2014: 16). Berdyaev ailesi ile birlikte Berlin’e gitti ve burada bir süre yaşadı. Berlin’de Max Scheler (1874-1928), Keyserling (1880-1946) ve Spengler (1880-1936) gibi Alman filozoflarıyla tanışma fırsatı buldu. Franz von Baader’in (1765-1841) eserleri, Berdyaev’in düşüncesine göre bu göçmeni, Jakob Böhme’nin (1575-1624) dini mistisizmine yönlendirmiştir. 1925-1940 yılları arasında çok yazdı. Bu yıllarda “Put” adlı dini düşünce dergisinin redaktörlüğünü yaptı. Bu onun S. N. Bulgakov, P. A. Florenskiy, S. N. Trubetskoy ve B. F. Ern gibi düşünürlerle yakınlaşmasını sağladı. Berdyaev E. Mounier, Marcel, Karl Barth ve diğer birçok düşünürlerle ilişkilerini sürdürürken onların fikirlerine destek çıktı. Berdyaev’in dünya tarihine çıkışı onun tarih ve kültür yaklaşımlarında da yeni perspektifler açmıştır. Berdyaev’in Batı ve Rus ideolojisine yaklaşımı burada jeopolitik bir çerçevede belirir. “Zadachi tvorcheskoy istoricheskoy mısli/Yaratıcı Tarihsel Düşüncenin Ödevleri” (1915) adlı çalışmasında ve “Sudba Rossii, opıtı po psihologii i nacionalnocti/Rusya’nın Kaderi, Psikoloji ve Milliyetçilik Üzerine Denemeler” adlı çalışmasında Batı ve Rusya önündeki yüzyıllık konuları yeniden tartışmaya açar. Hatta Türkiye’nin, Filistin’in, Mısır’ın, Hindistan’ın ve Çin’in ve iç ve dış meseleleri dini açıdan problemlerini, Panславizm, panmogolizm gibi konuları oldukça belirgin uç çizgileriyle ele alır (Berdyaev, 1918: 132,133). Tarih ve onun anlamı hakkında fikirleri Berdyaev daha sonraki çalışmalarında işlemeye çalışır. Paris’te yaşadığı yıllarda Berdyaev küçük çapta etüt “Novoye Srednevekovye. Razmıshleniye o Sudbe Rossii i Evropı/Yeni Ortaçağ. Rusya ve Avrupa Kaderi Üzerine Düşünmeyi (1934) neşretmeye başladı. Neşir 14 dilde tercüme edilerek yayımlandı ve bu Berdyaev’i dünyaya tanıttı. Lidya’nın 1945 yılında ani ölümü Berdyaev’i üzmüştü. Fakat aynı zamanda Berdyaev’i birçok şeye de öğretmiştir. Berdyaev Lidya’nın ölümü sırasında etkilendiği en güzel anı Lidya’da gördüğü inancın güzelliği olmuştur (Berdyaev, 1991: 166, 167). Bu inanç anlayışı onu ölümüne kadar hayatta tutmuştur. Berdyaev 1948 yılında Fransa Paris yakınlarındaki Clamart’daki evinde vefat etti.

2. Berdyaev Felsefesinin Başlıca İlkeleri

Berdyaev'i özgürlük filozofu olarak çağırılmışlardır. Çünkü özgürlüğü bütün gerçek varoluşun ön koşulu olarak görmüştür. Kişiliğin ve bireysel özgürlüğün değerinin altını her zaman çizmiştir. Berdyaev'in felsefesi varoluşçuluk ve personalizmdir (Kuzmina, 2008: 88). Berdyaev bir Hıristiyan hümanisti olarak sosyalizm ve kapitalizmi eleştirmiştir. Onlara dinsiz, ateist dünya bakış açılarının son aşamaları olarak bakmıştır. Berdyaev'in değeri küçük bir topluluk dışında Rusya'da uzun zaman anlaşılmadı. Fakat şimdi post Sovyet döneminde ise Berdyaev'in düşünceleri Rus düşünce mirasında yeniden hayatı öneme sahip olmaya başladı.

Berdyaev pek çok düşünürü etkilemiş fakat eserleri genellikle tartışmalara konu olmuştur. Eserleri çoğunlukla varoluşçu felsefe ve Ortodoksluğa üye çevrelerde kabul görmüştür. Berdyaev felsefi düşüncesinde sentezci karaktere sahip olduğundan Rus düşünürlerinden birçok filozofların fikirlerinden başarılı bir şekilde yararlanabilmiştir. Onun düşünce dünyasına Vladimir Solovyov, Nesmelov, Rozanov, Merejkovskiy ve özellikle de Dostoyevski gibi düşünürler etki etmiştir. Batı dünyasından ise Berdyaev'in felsefi yaratıcılığına etki eden A. Shopenhauer, J. Böhme ve Nietzsche gibi düşünürler olmuştur. Berdyaev bir romantik idi, onun romantizmi eserlerinde yoğun bir şekilde kendini yoğun bir şekilde göstermektedir. Zenkovskiy'in ifadesiyle "Berdyaev'in özellikle Rus felsefi düşüncesinde etkileri görünen Mistik realizm denilen düşünce okuluna etkisi büyük olmuştur. Bununla birlikte Berdyaev sadece Rusya'ya büyük katkıları olan bir filozof değil, o aynı zamanda Batı Avrupa kültürüne de katkıları olmuş birisidir. Özellikle Personalizmin Batı Avrupa'da şekillenmesinde temel teşkil eden kişilerden sayılır. Berdyaev'in felsefi fikirlerini analiz etmek pek kolay bir iş değil, çünkü Berdyaev bütün konulara kişisel olarak bizzat kendisini katmaktadır. Buradan o kendi düşünce noktasından konulara bakmakla kendi ruhunun sınırları dışına çıkabilmeyi amaçlamaktadır. Onun manevi gelişiminin anahtarı belki de bu olsa gerek. Onda kendine ait bir diyalektik var, fakat bu fikirlerin diyalektiğidir. Ancak "varoluşçu" diyalektik her zaman subjektiftir (Zenkovskiy, 1948: 756). Berdyaev'in kendisinin de ifade ettiği gibi onun düşünceleri "aforostik" ve "fragmentik" türdendir. V. V. Zenkovskiy Berdyaev'in felsefesinin genel çizgilerini belirtmeye çalışırken onu dört dönemde ele almaya çalışır. Bu dört dönemde Berdyaev felsefesinin sadece kronolojik basamaklarını değil aynı zamanda çeşitli yönlerini de ele almaktadır (Kanovskaya, 2006: 11).

İlk dönem Berdyaev felsefesi esas itibariyle etik konuları kapsamaktadır. Aslında Berdyaev bir ahlakçıdır ve ahlak konusu en temel formuyla onun ilk dönemi için karakteristik özelliğidir. Ahlak felsefesinin problemleri onun kendi ifadesiyle "otobiyografi" çalışmasında dile getirdiği gibi onun için merkezi bir konum teşkil etmiştir. Berdyaev'in "İdealizmin Problemleri" adlı çalışması ahlaki idealizmi en güzel bir çerçevede ele aldığı çalışmadır. Bu çalışmada O, manevi dinginliğe ve yaşamın engebeli zorluklarıyla başa çıkmanın yollarına işaret etmektedir (Kanovskaya,

2006: 11). Berdyaev “İnsanın Yazgısı” adlı çalışmasında etiğin üç şeklinden söz etmektedir: yasa etiği, kurtuluş ve yaratıcılık etiği (Berdyaev, 2012: 107, 131). İlk yasa etiği, Berdyaev bu etiğin kaynağının iyilik ve kötülük ayırımına dayalı düalist, primitif, sosyal ve normatif bir karakter taşıdığına dikkat çeker. Berdyaev’e göre yasa etiği hem çok insanidir, insani ihtiyaç ve standartlara iyi adapte edilebilir hem de aşırı gayri insanidir ve insan kişiliği, insanın bireysel yazgısı, iç hayatı karşısında duyarsız ve merhametsizdir (Berdyaev, 2012: 110). Berdyaev’e göre yasa etiği ister primitif olsun ister modern dönemin bilhassa Kant’ınki kadar kişiliği hiçbir zaman tam anlamıyla özgürleştirememiştir. Bu özgürleştirmeyi ancak kurtuluş ve inayet/lütuf etiğine geçiş anlamına gelen Hıristiyanlık bir nebze gerçekleştirebilmiştir. Bu aşk ve sevgi etiğidir. Bu anlamda Hıristiyanlık etiği normda değil varoluşta temellenir. Hayatı yasaya tercih eder. Kurtuluş etiği yasalara değil günaha yöneliktir. İncil’deki her şey İsa kişiliği ile ilişkilidir ve bu ilişkiden ayrı kavranamaz. İncil’in emirlerini harfiyen yerine getirmek imkânsızdır. Fakat inanç için imkânsız olan Tanrı için mümkündür. Bu anlamda Tanrı “İsa kılığında dünyanın günahlarını üstlenmiş oldu”. İnsan yalnızca İsa’da ve İsa vasıtasıyla mükemmelliğe yaklaşabilir. Bu inayet etiği, İsa’nın Kendisi’ne, İsa’nın Kişiliğine dayanır. Fakat iki düzeyde, yasanın ve inayetin hâkimiyetinde, doğa düzeninde ve manevi düzende yaşarız-dünyadaki Hıristiyan hayatının ölçüye gelmez zorluğu buradan gelir. Bir başka anlamda kurtuluş etiğinin diğer tehlikeli yanları da vardır. Kurtuluş etiği kolay bir şekilde sadece kendi ruhunu kurtarmaya çalışan, yakınlarla olan sevgisini yitiren “transandantal egoizme” düşebilir. Bunun için kurtuluş etiği yaratıcı etik ile kendini tamamlamalıdır. Berdyaev “Yaratıcılığın anlamı. İnsanın aklanmasının tecrübesi” ve “İnsan Kaderi” adlı çalışmalarında yaratıcı etiğin en yüksek biçimini bize sunmaktadır. “Tanrı dünyayı hiçlikten yaratmıştır; özgürce ve özgürlükten yaratmıştır. Dünya, Tanrıdan fıskırma değildi; Tanrı’dan evirilmemiş ya da doğmamıştı; yaratılmıştı, yani mutlak anlamda yeniydi; daha önce hiç var olmamış bir şeydi. Yaratıcılık yalnızca dünya yaratıldığı için, bir Yaratıcı olduğu için mümkündür. Tanrı’nın kendi suretinde yarattığı insan da yaratıcıdır ve ona yaratma çağrısı yapılmıştır.” Başka bir ifadeyle insan yaratıcılığı ile dünyayı yaratmada özgür ortağı haline gelmektedir. Yaratıcılıkta sınır yoktur o yüzden özgürlük yaratıcılıkta esastır. Çünkü yasa etiğinde sınırlama vardır. Oysa yaratıcı etikte sınır yoktur. İnsan mücadelesinde ve temasında aşka yani Tanrı’ya ulaşır. İnsan bu çeşit yaratıcı mücadelede ve temasada düşüşte yaşar fakat bu düşüş onda bir korkuya değil merhamet duygusuna ulaştırır. İnsan bir şeyi artık özgürce benimsemedikçe kabul etmez. İnsan daha önce sahip olduğundan daha çok merhametlidir. Bu yüzden yaratıcılık etiğinin temelinde özgürlük, merhamet ve yaratıcılık yatmaktadır (Berdyaev, 2012. 193).

İkinci dönem dini-mistisizmdir. Berdyaev’in dini-mistisizm üzerindeki düşünceleri onun “Özgürlük Felsefesi”, “Özgür Ruhun Felsefesi”, “Ruh ve Hakikat”, “Yaratıcılığın Anlamı” ve birçok diğer çalışmalarında kendisini gösterir. Feldman’ın düşüncesine göre Berdyaev’in felsefi görüşü dini arayışlarla başlamıştır. Özellikle

L. Tolstoy, Dostoyevski ve İbsen'in romanları onun özgürlük, kişilik ve bireysellik problemlerine yönlendirmiştir. Sonra ise onda Schopenhauer ve Kant'ın etkisini görmek mümkün (Feldman, 2013 No 8/45). Berdyaev "Sarstvo Duha nad Sarstvom Kesarya/Sezarın Krallığı Karşısında Ruhun Krallığı" adlı çalışmasında epistemoloji, mistisizmin önemine dikkat çekmektedir (Berdyaev, 1951: 154) Logos "Hakikat" içinde yaşamakta olup onun değeri ve anlamı buradan gelmektedir. Berdyaev'i ilgilendiren sorulardan biri acaba kanıtlama yoluyla İlahi Logos'a ulaşmak mümkün mü? Sorusudur. Bu hakikatin, en kanıtları bir şey olduğu nereden malum? Çünkü sadece bilime bağlı olan değil aynı zamanda onu aşan Gnosis vardır. "İsa'nın (Tanrı'nın) ilkeleri araştırılmaz, akıl ötesidir, dini dogmalarda rasyonel olanın inkâr edilmesi şartı vardır." (Berdyaev, 1989: 214). Hakikat insandaki ruhun uyanışı ve onunla olan iletişimde yatar. Hakikat dünyadan değil ruhtandır. Yalnızca nesnel dünyayı aşmakla bilinir. Hakikat bu nesnel dünyanın sonudur ve bizden bu sonu kabullenmemizi talep eder. "Yaratıcılığın Anlamı" adlı çalışmasına baktığımızda Berdyaev mistisizmi üzerinde Jakob Böhme'in etkisini görmemiz mümkün. Şöyle ki tıpkı Böhme'de olduğu gibi Berdyaev'in düşüncesinde de "Baba-Oğul-Ruh" üçlüsü, kendi bütünlükleri içerisinde birlik kazanmışlardır. Şöyle ki Berdyaev'e göre "İlk Ahit" Tanrı'nın dini dünyada; ikinci ahit Oğul olan Tanrı'nın dini insanda; üçüncü ahit Tanrı'nın dini insanlıkta, yani reenkarnasyondadır." Diğer bir ifadeyle, Baba evrende somutlaşır; Oğul, Logos yani Evrensel akılda; Ruh ise, Logos'un Evren ile birleşerek somutlaşmasından ibarettir (Kanovskaya, 2006: 12).

Üçüncü dönem tarih felsefesi ve eskatoloji (eschatology) problemlerini içermektedir. "Smopoznaniye/Kendini tanıma" adlı eserinde Berdyaev felsefesinin anlamını geliştirmeye çalışmıştır. Özgür insanın yaratıcılığı konusu onun hayatının esas konusunu teşkil etmiştir. Dünyada yaşamak zorunda olan "ben" için eğer yaşamı dünyaya yönelik ise hiçbir şekilde Tanrı ile ilişkisi olmaz. Hatta onun "beni" dünyada iken ezici bir boğulma hissi ile karşı karşıya kalır. (Berdyaev, 1991: 457, 459) Berdyaev bu durumu şu şekilde ifade ediyor; "Ancak "yaratıcı" varoluşsal neden benim nesnelleşmemdeki her türlü zorunlu fiili gözetebilir. Bu benim felsefemin "sırrı" olabilir. Daha net bir biçimde ifade etmek gerekirse, benim sanata ve yaratıcılığa olan sevgim benim bu "dünya" sınırları dışına çıkabilmemi sağlamaktadır. Bu da kaçınılmaz olarak "eskatolojik anları içermekte, yani benim manevi olarak "Öteki âleme" geçebilmemi sağlamaktadır. Her türlü bu dünyanın yüzeyinde "gerçekleşen şeyler" benim için "Öteki dünya", "Aşkın dünya" için sadece "işaretler" olarak var olmaktadır (Kanovskaya, 2006: 12).

Dördüncü dönem personalizm düşünceleri ile ilgili problemleri içermektedir. Berdyaev kişiliğin oluşu üzerinde düşüncelerini inşa ederken iki ana tema üzerinden hareket etmektedir. Bunlar a) nesnelleşmenin ilkesi ve c) " özgürlüğün varlıktan önceliği" Aslında Kanovskaya'nın ifade ettiği gibi Berdyaev çoğu zaman epistemoloji ve metafizik ile ilgili konulara yönelir (Kanovskaya, 2006: 12). Fakat bu konular

onun için ikincil olup o her zaman daha çok ahlak ve romantizm ile ilgilenmiştir. Onun felsefesinde tutku kavramı önemli yer almaktadır. Berdyaev felsefesinin belki de en önemli teması dini personalizmdir. Berdyaev'e göre dini personalizm, sadece insana bakışı değil aynı zamanda insana özel yaklaşımı bildirmekle beraber dinin özel gereksinimlerini ortaya koyar. Berdyaev böyle bir dini "sosyal düzen dini" olarak adlandırır (Berdyaev, 1939: 38). Berdyaev'in düşüncesine göre Hıristiyanlık personalizmi savunan bir dindir (Berdyaev, 1991: 335). Berdyaev bu düşünceyi hem otobiyografi yazısında hem de "O rabstve i svobode cheloveka/İnsanın köleliği ve özgürlüğü hakkında" adlı çalışmasında bu düşünceyi temellendirmektedir (Berdyaev, 1939: 10). Çünkü insanın kişiliğinde bazı çelişkili olan şeyler vardır ve bunlar mantık çerçevesinde çözülemez. Feldman'ın ifadesine göre Berdyaev bir personalist olarak bu akımın en önemli temsilcisidir. Çoğu kişi onu Fransız personalistlerinden Mounier ve Lacroix düşüncelerine yakın bulur. İnsanda Tanrı'ya yönelen ruhsal enerji vardır ve bu ruhsal enerji insanın faaliyetinin anlamını da açıklamaktadır. Berdyaev'in Amerikan personalizmi (Bowne, Brightman, Flewelling) ile de örtüştüğü noktalar vardır; çoğulculuk prensibi, epistemolojik süjeye olan saldırı, yorumlayıcı düşünme ve bilimle olan ilişki, din felsefesi, varoluşçu tecrübesiyle kişilik, insan ve toplumun (prensiyal) düşmanlığı. Leibniz, Stern ve Lossky düşüncesinde dünya kişiliğin hiyerarşik düzeni olarak tasarlanmıştır. Lossky'e göre dünya "bir bütün" olmalıdır; Stern'e göre kişilik kendi otonomluğunu ve kendi değerini kaybetmekte olan "psiko-fizik olan, nötr", "integral bütünlük" olmalıdır. Hiyerarşik personalizmde en önemli olan şey, kişiliğe indirgenir, yani kişiliğin sübjektifliği, vs. mutluluk ve mutsuzluk duygusu, kişisel kaderinin kullanılabilirliği. İnsanın kişiliği burada bütün olanın bir parçası, millet, toplum, devlet ve evrensel bütünlük, kişiliğin daha iyi bir derecesi olarak sadece kendi değerini elde eder. Kolektif kişilikler, kişilikle ilişkili (Tanrı, insan) nesnelleşmenin bir yanılması olarak kaygı duyan kişilik üstü kişilikler, çok yönlülük ve evrensellik bakımından ayırt edilirler. Sadece sübjektif kişilik vardır. Âlem, insanlık, millet vb. de "bireyselleştirilmiş evrende veya mikro kozmostadırlar." Berdyaev için sadece böyle bir bakış açısı tutarlı bir personalizmi ortaya koyabilir (Feldman, 2013: No 8/45).

Berdyaev'in metafizik görüşünü en iyi şekilde onun "Opıt Eskatalogiches-koy Metafiziki/Eskatolojik Metafiziğin Tecrübesi" adlı kitabı ortaya koymaktadır (Berdyaev, 1941: 185). Onun felsefesinin özünü ruhun felsefesi oluşturmaktadır. Ruh özgürlüğün, yaratıcı fiilin, kişiliğin ve sevginin ta kendisidir. Berdyaev'e göre özgürlük varlıktan öncedir. Berdyaev'in kendi ifadesiyle belki de, Duns Scotus'un bazı düşünceleri, J. Böhme, Man de Briano ve özellikle de Dostoyevski'nin fikirleri onun metafizik görüşüne, özgürlük felsefesine öncüllük etmiştir (Berdyaev, 1991: 11). Devrimci harekâta yer almasından dolayı sürgüne gönderildiği sıralarda Berdyaev Marksizm'den dini felsefeye geçmiştir. O artık daha çok özgürlük ve kişilik öğretile-rini merkeze alarak çalışmaya başlamıştır. Çalışmalarında daha çok antik Yunan, Bu-dizm ve Hint felsefelerini, Kabala, Neoplatonizm, Gnostisizm, mistisizm, kozmizm,

antropomorfizm, Teosofi ve diğer evrensel felsefi ve dini öğretileri karşılaştırmıştır. Berdyaev'e göre yaratıcılığın tek bir kaynağı vardır o da özgürlüktür (Berdyaev, 1911: 73, 1989: 154). Özgürlük anlayışı Berdyaev'i "Ruhun krallığı", "Doğanın krallığı", "Nesneleştirme" ve "Aşma-yaratıcı atılım" gibi kavramların anlamına yönlendirdi. Nesneleştirme- doğa krallığının kölelik zincirlerini aşmak için bir tür yetersizliktir. Oysa yaratıcı bir atılım olarak "Aşkınığa yükselme/transendirovaniye" doğal ve tarihsel var olmanın kölelik zincirlerini aşmak için önemlidir. Bu bakımdan Berdyaev felsefesinin içsel temelini özgürlük ve yaratıcılık oluşturmaktadır. Özgürlük ruhun krallığına tanıklık eder. Onun metafiziğindeki düalizmi Tanrı ve özgürlük oluşturmaktadır (Berdyaev, 1939: 71). Tanrı ile insan arasında insanın bilinci var ve bu bilincin sınırlandırılması ve dışsallaştırılması arasında ise nesneleştirme vardır. Tanrı özgürlüktür. O hükümdar değil, kurtarıcıdır. Tanrı insana boyun eğme değil özgürlük hissi verir. Tanrı bu anlamda ruhtur, ruhta kölelik ve hükümdarlık ilişkisi yoktur. Toplum ve doğa hakkında düşündüğümüz gibi Tanrı hakkında da analojik düşünme yürütemeyiz. Tanrı'yı nedensel ilişkide de düşünemeyiz. Tanrı bir gizemdir ve insan bu gizeme bağlıdır. İnsan kendisini bu analogi ve nedensellikten kurtarabilirse o zaman özgürlüğe bağlı olduğu bilincine ulaşabilir. Oysa Tanrı'yı nesne gibi, nesneleştirilmiş bir dünyanın parçası olarak görmek, mutlaklaştırmak köleliğin kaynağı olmuştur. Doğadaki determinizm, toplumda hükümdarlığın olduğunu gösterir. Fakat bir özne olarak Tanrı, her türlü nesneleştirilmenin ötesinde olup O sevgi ve özgürlüktür. Tanrı özgürlüktür ve sadece özgürlüğü verir (Berdyaev, 1939: 72). Berdyaev için özgürlük konusu Hristiyanlıkta en önemli meseledir. Dini özgürlük irrasyoneldir. Berdyaev felsefesinde "Karanlık" olan özgürlük Tanrısal aşkla İsa'nın kurbanlığı ile yeniden doğmuştur. İlahi aşk özgürlükle kopmaz bir biçimde bağlıdır. Özgürlüğün tarihteki kaderi sadece insana ait değil, o aynı zamanda Tanrı'nın yaratıcılığıdır. Özgür insanın kaderi zamanda ve tarihte trajiktir.

Sonuç yerine: Berdyaev felsefesi temelde kendini tanıma, kendini açığa çıkartma felsefesidir. İnsan kendini kendi varoluşunda keşfetmekle hakiki Varlığa ulaşmaktadır. Nitekim Berdyaev şöyle diyor "...ben kendimi keşfetmekle Tanrı'yı kabul ediyorum." (Berdyaev, 1991: 76). Berdyaev felsefi düşüncesi sistematik bir felsefeden oluşmuyor. Onun felsefi düşüncesi yaratıcılık ve manevi sezgicilik üzerine kuruludur. Çünkü ona göre sistem kuruculuk, yaratıcılığı öldürür. Bu bakımdan incelendiğinde Berdyaev'in felsefesinin bir yanı romantizmdir. O yaşamının son yıllarına kadar bir romantik olarak kalmıştır. Zenkovskiy'e göre Berdyaev kendisiyle o kadar meşguldür ki, neredeyse yaşamının her anını ruh, maneviyat aramasıyla işlemektedir. Bütün konulara manevi odaklı ve kişisel, kendi bakışıyla maneviyatı özdeşleştirerek yaklaşmaktadır. Onun maneviyatının anahtarı kendini arama, keşfetme çabalarında yatmaktadır. Berdyaev'in felsefesine, Duns Scotus'un bazı düşünceleri, J. Böhme, Man de Briano ve özellikle de Dostoyevski'nin fikirleri onun metafizik görüşüne, özellikle de varoluşçu anlamda özgürlük felsefesine öncüllük etmiştir.

КАУНАКÇA

- Berdyaev, N. A. (2012). İnsanın Yazgısı, (çev.) Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul
- Berdyaev, N. A. (1951). Sarstvo Duha i Sarstvo Kesarya, Paris, İmka-Press/Бердяев, Н. А. (1951). *Царство Духа и царство Кесаря. Париж (Имка-Пресс) 1951.*
- Berdyaev, N. A. (1989). Filozofya Svobodı, Moskova / Бердяев, Н. А. (1989). *Философия свободы. Москва.*
- Berdyaev, N. A. (1939). O Rabstve i Svobode Cheloveka. Paris, İmka-Press / Бердяев, Н. А. (1939). *О рабстве и свободе человека. Париж (Имка-Пресс).*
- Berdyaev, N. A. (1991). Avtobiografiya Berdyaev, N. A. Samopoznaniye. Moskova / Бердяев Н. А. (1991). *Автобиография Бердяев Н. А. Самопознание. Москва.*
- Berdyaev, N. A. (2008). Russkaya Idea, SPB, Azbuka-Klassika/ Бердяев Н. А. (2008). *Русская идея. СПб.: Азбука-классика.*
- Berdyaev, N. A. (1941). Orit Eskatologicheskoy Metafiziki, Paris-Klamar. Aralık / Бердяев, Н. А. (1941). *Опыт Эсхатологической Метафизики, Париж -Клармар. Декабрь.*
- Berdyaev, N. A. (1918) Sudba Rossii. M. Oritı po Psihologii i Nacionalnosti, Moskova, izdatelstvo (yayınevi) G.A. Leman ve S. I. Saharova / Бердяев, Н. А. (1918) *Судьба России. М. Опыты по психологии войны и национальности. М.: Изд-во Г.А. Леман и С.И. Сахаров.*
- Feldman, Feliks. (2013), Religioznaya Filozofya N. Berdyaeva, Jurnal Sem İsskustv, Nomer 8 (45) Ağustos, <http://7iskusstv.com/Avtory/Feldman.php> 23.07.2017
- Kuvakin. V. A. (1980). Religioznaya Filozofya v Rossii. Nachalo XX v / Кувакин В.А. (1980). *“Религиозная философия в России. Начало XX в” Москва.*
- Kuzmina T. A. (2008). Eticheskaya Misl, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Institut Filozofii. Vıpusk (sayı) 8 Moskova / Кузьмина, Т.А. (2008), *Экзистенциальная этика Н.А.Бердяева, Этическая Мысль, Российская Академия Наук, Институт Философии. Выпуск 8 Москва.*
- Kanovskaya, Mariya. (2006), Nikolay Berdyaev Za 90 Minut, Sova Yayınevi, Moskova / Кановская, Мария. (2006). *Николай Бердяев за 90 Минут. Издательство Сава, Москва.*
- Zenkovskiy, V. V. (1948), İstoriya Russkoy Filozofii, Paris, YMCA-PRESS / Зенковский, В. В. (1948). *История Русской Философии, Париж. YMCA-PRESS.*
- Volgokogonova O. D. (2010). Berdyaev, Jizn Zamechatelnih Ludey. Molodoya Gvardiya Moskova / Волгогонова О. Д. (2010). *Бердяев, Жизнь замечательных людей Молодая гвардия, Москва.*
- Valeriya Muhina (2014). K yubileyu Nikolaya Aleksandrovicha Berdyaeva: 140 let so dnya rojdenya Miroponimaniye Nikolaya Aleksandrovicha Berdyaeva. Primat Lichnosti, Eyo Svobodı Nad Bityom i Filozofya Samopoznaniya, Razvitya Lichnosti 8 № 1 / Валерия Мухина, (2014). *К юбилею Николая Александровича Бердяева: 140 лет со дня рождения, Миропонимание Николая Александровича Бердяева: Примат Личности, Её Свободы Над Бытием И Философия Самопознания, Развитие Личности 8 № 1*
- Kiseleva M.S. (2014). “Ya” i istoriya v filozofii Nikolaya Berdyaeva, Jurnal Voprosi Filozofii” 16.12. 2014 http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1052
- 25.07.2017. 00:42 / Киселева М.С. (2014) “Я” и история в философии Николая Бердяева, Журнал Вопросы философии” 16.12.2014г. http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1052

BULANIK-MALAZGİRT HAVZASI'NIN (MUŞ) HİDROGRAFIK ÖZELLİKLERİ

Hydrographic Properties of Bulanık-Malazgirt Basin (Muş)

Kemal KIRANŞAN¹, M. Taner ŞENGÜN²

Geliş:20.06.2017 / Kabul: 06.10.2017

DOI: 10.29029/busbed.322721

Öz

Bulanık-Malazgirt Havzası, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nin "Yukarı Murat-Van Bölümü"nin orta kesimlerinde yer alır. Bulanık-Malazgirt Havzası, hidrografik bakımdan Fırat Nehri su toplama havzasına dahil olup, bu havzanın yukarı kısmında yer alan Murat Nehri alt havzasında yer alır. Yörenin suları Murat Nehri ve kolları tarafından Fırat Nehri'ne oradan da Basra Körfezi'ne boşaltılır. Havzanın hidrografik özellikleri, sahanın iklim, jeoloji ve jeomorfolojik faktörleri tarafından şekillendirilmiştir. Bu çalışmanın amacı Doğu Anadolu Bölgesi'nde önemli bir konumda bulunan Bulanık-Malazgirt Havzası'nın hidrografik özelliklerini, Coğrafi bir bakışla ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda inceleme sahasına ait Sayısal Yükselti Modeli (DEM), sayısal topoğrafya haritaları, jeoloji haritaları ve sayısal hidrografik veriler Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile analiz edilmiştir. Ayrıca akarsuların akım miktarları ve rejimleri ile ilgili analizlerin yapılmasında, DSİ (Devlet Su İşleri Müdürlüğü)'nin akım gözlem istasyonları verileri; yeraltı suları ile ilgili analizler için ise DSİ'nin Malazgirt, Bulanık ve Patnos Ovaları Hidrolojik Etüt Raporu (1978) verilerinden yararlanılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda Bulanık-Malazgirt Havzası'nda akarsu ağının her tarafta aynı özelliğe sahip olmadığı, drenaj tipleri bakımından zenginlik gösterdiği, akım-rejim koşulları üzerinde iklim şartlarının belirleyici olduğu, ova ve havza tabanlarının yeraltı suyu bakımından zengin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bulanık-Malazgirt Havzası, Hidroğrafya, Murat Nehri, Muş

1 Arş. Gör. Dr. Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, kemalkiransan@hotmail.com

2 Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü, mtsengun@firat.edu.tr

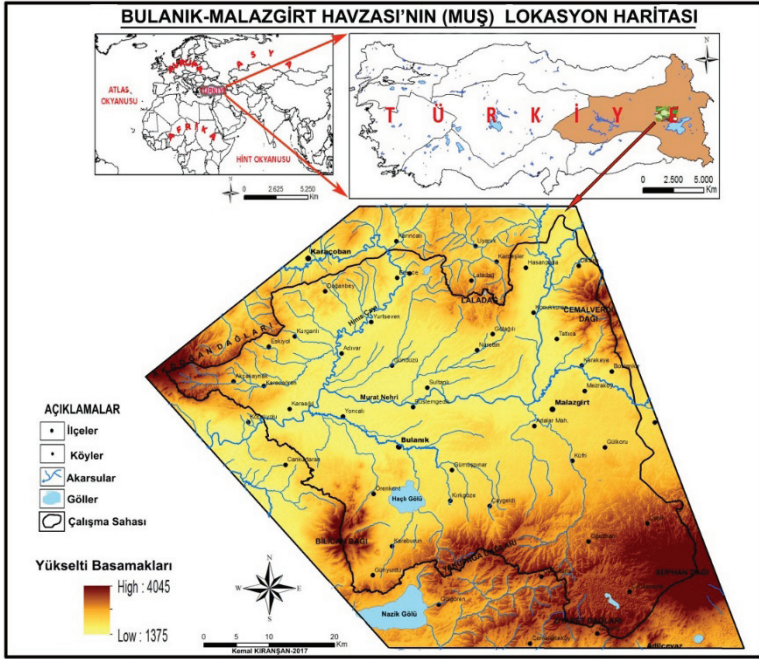
Abstract

Bulanık-Malazgirt Basin (Muş) exists in the middle of this section and in the “Upper Murat-Van Section “ of Eastern Anatolia Region. Bulanık-Malazgirt Basin (Muş) is included Euphrates River drainage basin hydrographically and it exists in downstream of Murat River at the top of this basin. Waters of the region are discharged to Euphrates River and from there to Persian Gulf by Murat River and its arms. Hydrographic properties of the basin were shaped by climate, geology and geomorphological factors of the field. The hydrographic properties of Bulanık-Malazgirt Basin (Muş) that exist in an important position in the Eastern Anatolia Region were 'nt searched geographically. The purpose of this work in this framework, The hydrographic properties of Bulanık-Malazgirt Basin are to search geographically. In accordance with this purpose, Digital Elevation Model (DEM), digital topography maps, geological maps and numerical hydrographic data field of examination were analyzed with Geographical Information Systems (GIS). In addition to analyzes related to flow quantities and regimes of rivers were made with data of the flow monitoring stations of DSİ and analyzes of underground waters were made with Malazgirt, Bulanık and Patnos Plain Hydrological Survey Report (1978). At the end of work frequency of streaming web in Bulanık-Malazgirt Basin is not the same everywhere. The basin is fertile in terms of drainage types and climate conditions are decisive on the flow-regime conditions. Plains and basin floors are fertile in terms of groundwater.

Keywords: *Bulanık-Malazgirt Basin, Hydrography, Murat River, Mus*

1.GİRİŞ

İnceleme alanı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin “Yukarı Murat-Van Bölümü” nün orta kesimlerinde yer alır. Bulanık-Malazgirt Havzası kuzeybatıda Hıms-Karaçoban (Erzurum) Havzası, kuzeyde Göksu Çayı ve Kesik Çayı hidrografik havzaları, kuzeydoğuda Tutak (Ağrı) Havzası, doğuda Patnos (Ağrı) Havzası, güneyde Ahlat-Adilcevaz (Bitlis) Havzası ve batıda ise Liz (Erentepe) Çayı (Muş) havzası ile çevrilidir (Şekil 1).

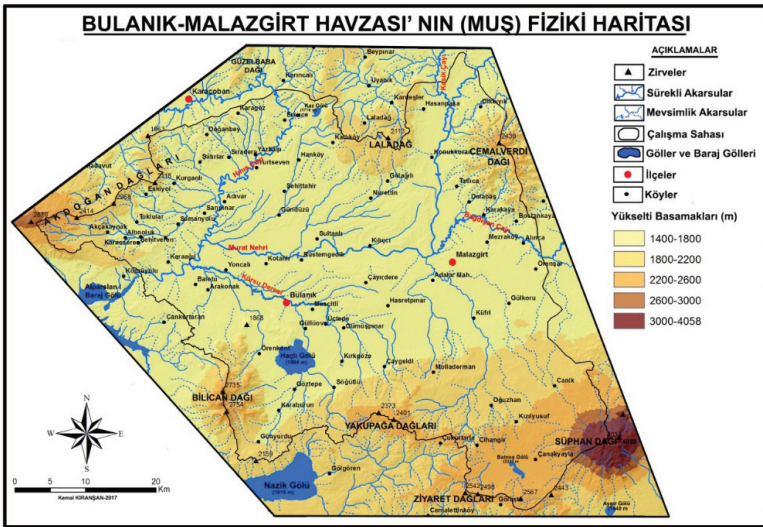

Şekil 1: Bulanık-Malazgirt Havzası'nın (Muş) Lokasyon Haritası

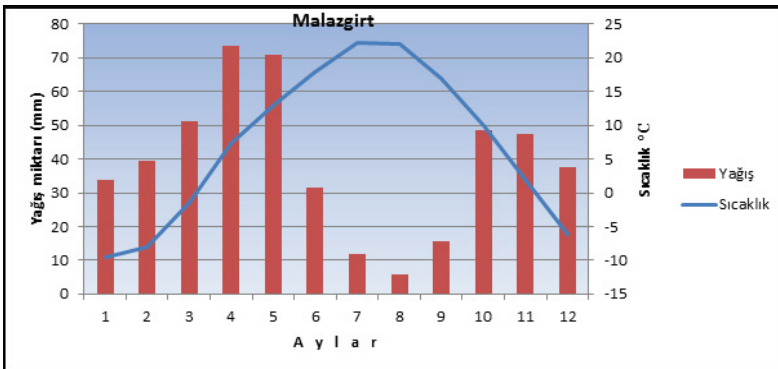
Bulanık-Malazgirt Havzası, Alp Orojenik sistemine bağlı dağlık kuşakların Doğu Anadolu'da (Bingöl-Bayburt hattında) bağlanmış bir demet misali (Erinç, 1953) birbirine en çok yaklaştığı noktadan doğuya doğru açılmaya başladığı saharların en geniş kısımlarından birine karşılık gelir. Bulanık-Malazgirt Havzası, jeolojik ve jeomorfolojik açıdan tam bir havza karakteri gösterir. İnceleme alanının kuzeyinde Güzelbaba Dağı (2022 m) ve Laladağ (2113 m), Batısında Akdoğan Dağları (2879 m) ve Bilican Dağı (2754 m), güneyinde Yakupağa Dağları (2401 m), Ziyaret Dağları (2567 m) ve Süphan Dağı (4058 m) bulunur. Doğuda Cemalverdi Dağı (2438 m) ve yükseltileri 1600-2200 m olan volkanik plato bulunur. Sahanın ortalama yükselti ise 2709 m'dir. Bu ortalama yükselti ile inceleme sahası Doğu Anadolu Bölgesi'nden daha yüksekte yer almaktadır. İnceleme sahasında yer alan ovalar, Bulanık Ovası, Malazgirt Ovası, Kazan Ovası ve Süte Ovasıdır. Yine sahada volkanik platolar ve düzlükler doğuda önemli bir alan kaplamaktadır (Şekil 2).

Bulanık-Malazgirt Havzası ve çevresinin hidrografik özellikleri, jeoloji, iklim ve jeomorfolojik faktörler tarafından şekillendirilmiştir. İnceleme sahasında volkanik arazilerin olduğu sahalarda kayaçların geçirimsizlik durumlarına bağlı olarak yeraltı suları bol su taşıırken tortul kayaçların olduğu alanlarda ise bunun

tersi bir durum yaşanır. Bulanık-Malazgirt Havzası'nın morfolojik havza özelliği, sahada su kaynaklarının zengin olmasını sağlamıştır. Havzanın, ortalama yüksekliği 1800- 2700 m arasında değişen yüksek dağlık alanlarla çevrili olması, yüzey suları ve yeraltı sularının potansiyelinin artması üzerinde etkili olan önemli bir faktördür. İncelem alanında yıllık toplam yağış miktarı 467 mm, yıllık ortalama sıcaklık ise 7.1 C°'dir (Şekil 3). İklim özellikleri açısından Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası, güneyde (Tatvan, Bitlis, Ahlat istasyonları), batıda (Varto) ve kuzeydoğuda (Ağrı) bulunan sahalara göre daha kurak ve soğuk bir iklim özelliğine sahiptir. Yılın çoğu ayı nemli ya da yarı nemlidir. Hazirandan başlayıp Ekim ayına kadar devam eden bir kurak mevsim nedeniyle araştırma alanı ve çevresindeki akarsular genelde mevsimlik karakterdedir.

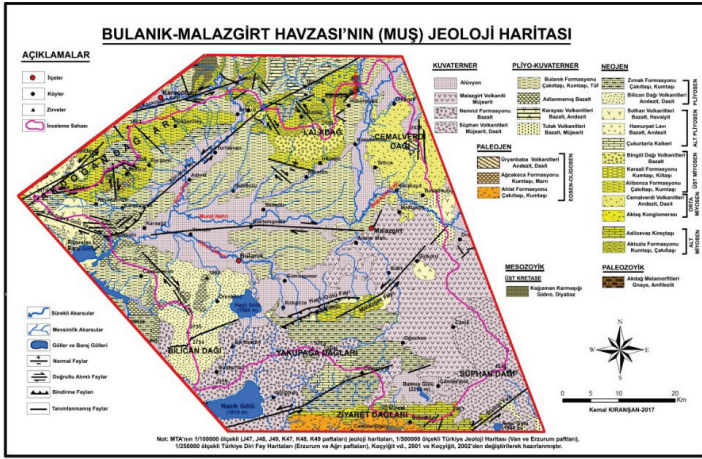

Şekil 2: Bulanık-Malazgirt Havzası (Muş)'nın Fiziki Haritası

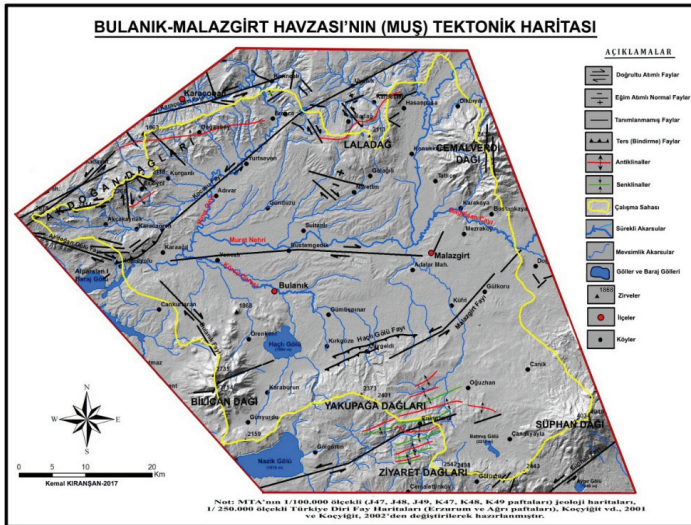

Şekil 3 Malazgirt İstasyonu'nun Yıllık Ortalama Sıcaklık ve Yıllık Toplam Yağış Değerleri

İnceleme alanı ve yakın çevresinin stratigrafik özelliklerine bakıldığında, bölgenin temel kayaçları, Paleozoyik yaşlı metamorfitletler ile Kretase yaşlı ofiyolitler olup, bunların üzerinde Üst Kretase-Pleyistosen zaman aralığında çökelmiş bir tortul istif yüzeylenmektedir. (Şengüler ve Toprak, 1991: 15). (Şekil 4). İnceleme sahası ve çevresinde, kıvrımlar havzasının kuzey, kuzeybatı ve güney bölümlerinde yer alır. Sahada bulunan faylar, Akdoğan Gölü Fayı, Bulanık Fayı, Nazık Gölü Fayı, Karaçoban Fayı, Kocasu Fayı ve Malazgirt Fayı ile Akdoğan ve Haçlı Gölü bindirme faylarıdır (Şekil 5).

Şekil 4: Bulanık-Malazgirt Havzası'nın (Muş) Jeoloji Haritası

Şekil 5: Bulanık-Malazgirt Havzası'nın (Muş) Tektonik Haritası

2. AMAÇ, MATERYAL ve YÖNTEM

Bulanık-Malazgirt Havzası'nın hidrografik özellikleri konusunda literatürde yapılmış herhangi bir coğrafi çalışma mevcut değildir. Bu çerçevede çalışmanın amacı, Bulanık-Malazgirt Havzası'nın hidrografik özelliklerini (akarsular, yeraltı suları, kaynaklar ve göller) Coğrafi bir bakışla değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle araştırma sahası ve konusu ile ilgili literatür verileri incelenerek gerekli bilgi ve bulgular elde edilmiş daha sonra ise inceleme sahasına ait 1/25.000 ölçekli sayısal topoğrafya haritaları, 1/50.000 ölçekli basılı topoğrafya haritaları, 1/25.000 ve 1/100.000 ölçekli basılı jeoloji haritaları ve meteorolojik veriler ilgili kurumlardan temin edilmiştir. Ayrıca akarsuların akım miktarları ve rejimleri ile ilgili analizlerin yapılmasında, DSİ (Devlet Su İşleri Müdürlüğü)'nin akım gözlem istasyonları verileri; yeraltı suları ile ilgili analizler için ise DSİ'nin Malazgirt, Bulanık ve Patnos Ovaları Hidrolojik Etüt Raporu (1978) verilerinden yararlanılmıştır. Verilerin analizi ve değerlendirilmesinde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yöntemlerinden faydalanılmıştır. Basılı haritalar ve sayısal topoğrafya haritaları, Coğrafi Bilgi Sistemleri ortamında analiz edilerek, inceleme sahasına ait Sayısal Yükselti Modeli (SYM), jeoloji haritası fiziki harita, hidroğrafya haritası ve drenaj tipleri haritası gibi çeşitli haritalar elde edilmiştir. Büro çalışmaları safhasında elde edilmiş çeşitli bilgi ve bulgular ile CBS yöntemleri ile çizilmiş çeşitli taslak haritalar, arazi çalışmaları ile yerinde gözlenmiş ve arazi çalışmaları ile elde edilmiş çeşitli veriler ise fotoğraflar çekilerek kayıt altına alınmıştır. Büro çalışması verileri ile arazi çalışmaları verileri birlikte sentezlenerek çalışma tamamlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Akarsular

Bulanık-Malazgirt Havzası, hidrografik bakımdan Fırat Nehri su toplama havzasına dahil olup, bu havzanın yukarı kısmında yer alan Murat Nehri alt havzasında yer alır (Şekil 6) (Foto 1). Yörenin suları Murat Nehri ve kolları tarafından Fırat Nehri'ne oradan da Basra Körfezi'ne boşaltılır. Çalışma alanı ve çevresi, bu özelliği ile eksoreik bir karaktere sahiptir. Murat Nehri, kuzeydoğuda Ergeçidi köyü civarında inceleme sahasına girer ve Hasanpaşa köyü mevkinde Kesik Çayı ile birleşerek kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık olarak 30 km akar. Malazgirt'in batısında Bağdıran Çayı ve Şekerbulak Deresi'ni aldıktan sonra, sıkışma tektonik rejimin etkisiyle boğazlı bir dirsek yaparak batıya yönelir. Doğubati doğrultusunda irili ufaklı birçok dereyi bünyesine katarak yaklaşık 30 km aktıktan sonra Hınıs Çayı ile birleşme bölgesinde doğrultu atımlı fayların etkisiyle yön değiştirerek kuzeydoğu-güneybatı yönünde akışını sürdürür ve Balotu köyü civarında Körsu Deresi'ni bünyesine alarak Köprüyolu mevkinde oluşturduğu antedant boğaz ile inceleme sahasını terk eder. İnceleme sahası içerisinde Murat Nehri karsu yatağı boyunca geniş tabanlı vadi karakterindedir.

rultusunda geniş tabanlı bir vadi içerisinde menderesler çizerek akan Hınıs Çayı Sarıpınar köyü güneyinde Murat Nehri'ne karışır. Hınıs Çayı'nın inceleme sahası içindeki toplam uzunluğu yaklaşık 27 km'dir (Foto 2).

Foto 2: Bulanık-Malazgirt Havzası'nın Batısında Yer Alan Hınıs (Kocasu) Çayı (Bakış Kuzeydoğuya).

Bulanık-Malazgirt Havzası'nın batı-kuzeybatı tarafında bulunan Hınıs Çayı Havzası, inceleme sahası ve yakın çevresi içerisinde kalan su toplama alanı 694.6 km²'dir. Hınıs Çayı'nın en büyük alt havzası, yıl boyunca yatağında su olanı Tuzlu Deresi Havzası'dır. 139.5 km²'lik bir su toplama alanına sahip olan Tuzlu Deresi Havzası, Hınıs Çayı'nın batısında yer alır ve ana akarsuya akış yönüne ters bir şekilde bağlanır. Tuzlu Deresi Havzası'nın sularını toplayan Tuzlu Deresi, yıl boyu yatağında su bulunduran sürekli bir akarsu niteliğindedir. Bu durumun oluşmasında havzanın özellikle yukarı kısmında yer alan kaynak suları etkili olmuştur. Yukarı mecrada yer alan Altınoluk, Akçakaynak ve Karacaören köyleri kaynak suları bakımından çok zengin olup, bunlar içerisinde en fazla akım miktarına sahip olan kaynaklar Altınoluk köyünde bulunur. Bu bölgede kaynak sularının bol sulu olmasında litoloji, morfoloji (yükselti, eğim, orografi) ve iklim faktörleri etkili olmuştur. Bulanık-Malazgirt Havzası'nın ikinci önemli akarsuyunu oluşturan Bağdışan Çayı, inceleme alanı dışında Patnos Havzası'nın doğusunda Direk Deresi ile Karaçay Derelerinin birleşmesiyle meydana gelir ve inceleme alanı ve çevresindeki su toplama alanı 336.6 km²'dir. Bağdışan Çayı'nın inceleme sahası içindeki toplam uzunluğu yaklaşık 25 km'dir.

Bulanık-Malazgirt Havzası'nın üçüncü büyük çayı olan Kesik Çayı, inceleme alanı içerisinde kalan toplam uzunluğu çok az olup 12 km'dir. Kesik Çayı, inceleme alanı dışında Karayazı doğusundaki yüksek dağlık sahalardan kaynaklanan derelerin Adakent köyü civarında birleşmeleriyle meydana gelir. Kesik Çayı'nın inceleme alanı ve çevresinde kalan kolu Sofuhasan Deresi olup, su toplama alanı 161.7 km²'dir. Bulanık-Malazgirt Havzası'nda bulunan bir diğer akarsu Körsu Deresi olup havzanın orta kesimlerinde yer alır ve kuzeybatı-güneydoğu doğrul-

tulu bir akış gösterir. İnceleme alanı içerisinde Körsu Deresi'nin toplam uzunluğu 36 km'dir. Körsu Deresi'nin esas kaynağını, Gümüşpınar kaynak suyu ve Güllüova deresi meydana getirir. Üçtepe köyünün doğusunda güneyden gelen Yağan Deresi ile doğudan gelen Kor Deresi'nin birleşmesi ile meydana gelir. Körsu Deresi Havzası'nın tamamı inceleme alanı içerisinde kalmakta ve su toplama alanı 667 km²'lik bir yüzölçüme karşılık gelmektedir. Körsu Deresi, özellikle yukarı çığırında inceleme sahasının en yüksek debisine sahip olan Gümüşpınar kaynak suyu tarafından beslenmesi nedeniyle yatağında yıl boyu su bulundurmaktadır. Bulanık-Malazgirt Havzası'nda bulunan en son akarsu Şekerbulak Deresi olup havzanın doğu kesiminde bulunur. Kabaca kuzey-güney doğrultusunda akış gösteren Şekerbulak Deresi'nin toplam uzunluğu yaklaşık 29 km'dir. Havzanın güneydoğusunda Adaksu köyü kuzeyinde Karataş Deresi ile Adalarçayı Deresi'nin birleşmesiyle oluşur. Şekerbulak Deresi Havzası'nın inceleme sahası içerisindeki toplam alanı 457 km²'dir.

İnceleme sahası ve çevresinde bulunan akarsuların su kimyası özellikleri DSİ tarafından 1978 yılında hidrojeolojik etüd sırasında yapılmıştır. Bu etüdü verilerine göre Murat Nehri'nin suyu orta tuzlulukta, C₃S₁ sulama suyu sınıfındadır. Elektrikli kondüktivitesi, Malazgirt Ovası'na girdiği yerde 900 micromho/cm iken, Bulanık Ovası'ndan havzayı terkettiği yerde 1100 micromho/cm olmaktadır. Bu artış, daha tuzlu su özelliğine sahip olan Hınıs Çayı'nın Murat Nehri'ne karışmasından ileri gelmektedir. Hınıs Çayı, Murat Nehri'nden biraz daha tuzlu olmakla birlikte yine de C₃S₁ sulama suyu sınıfı içerisinde yer alır. Hınıs Çayı ve Murat Nehri'nin sularının kimyasal özellikleri benzer özellikler taşırlar. Her iki akarsuyun suları, bazik sular ve orta-yüksek tuzlu sular sınıfındadırlar. Hakim iyonlar kalsiyum ve bikarbonat olmakla birlikte, sodyum miktarı, kalsiyum+magnezyum miktarına eşit sayılacak kadar fazladır. Klorür ve sodyum miktarları yaklaşık olarak eşit olup çok az sülfatlı sular sınıfındadır. Bağdıran Çayı, diğer iki akarsuya göre az tuzlu ve düşük sodyumludur. Hakim iyonları, kalsiyum ve bikarbonat olup az sülfatlıdır. Sulama suyu sınıfı C₃S₁ olmakla birlikte C₂S₁ sınıfına yakın bir degerdedir.

3.1.1. Akarsu Drenaj Ağının Kuruluşu ve Gelişimi

Herhangi bir sahada akarsu drenaj ağının kurulup gelişmesinden sonra ortaya bir "drenaj deseni" (modeli, tipi) çıkmaktadır. Drenaj tipleri üzerinde, iklim şartları, bitki örtüsü, ana materyalin geçirgenlik durumu ve aşınmaya karşı gösterdiği direnç ve yapısal özellikler etkili olur. Herhangi bir sahanın drenaj ağı modeli, o sahanın iklim, bitki örtüsü, litolojik ve yapısal özelliklerin adeta aynasıdır (Atalay, 1987: 138-139). Herhangi bir sahada akarsu drenaj ağına bağlı olan ana akarsuların ve yan kolların kuruluşu aynı devreye rastlanmadığı gibi kuruluş şartları bakımından da aynı özelliği göstermemektedir. Bulanık-Malazgirt Havzası ve çevresi, Anadolu karasının bir parçası olması nedeniyle, bu sahada mevcut

olan akarsu drenaj ağının kuruluş ve gelişimi Türkiye'deki akarsuların kuruluş ve gelişimi ile birlikte değerlendirilecektir. Türkiye'de geçmiş jeolojik dönemlerde oluşmuş olan akarsu ağı ile günümüzde oluşmuş olan akarsu ağı arasında çok büyük farklar bulunur. Bunun üzerinde etkili olan temel faktörler tektonik stil, genç tektonik hareketler, volkanik faaliyetler ve iklimik etkenlerdir. Türkiye'de bugün Neojen öncesi dönemde kurulmuş olan akarsu şebekesine ait izler kalmamıştır. Türkiye'de Neojen döneminde (Miyosen) ise denizel olan sahaların dışında kalan karasal alanlarda yer alan eski masiflerin üzerinde kısa boylu akarsular kurulmuş olmalıdır. Bu kısa boylu akarsular, taşıdıkları malzemeleri denizel ortamlarda biriktirmişlerdir. Pliyosende iyi şekilde gelişmiş olan akarsu ağı Miyosen dönemine nazaran günümüze daha yakındır. Ancak bu dönemde kurulmuş olan akarsu ağı, sonraki dönemlerde etkili olan Neotektonik hareketlerle çok büyük değişikliğe uğramıştır (Ardos, 1996: 110, Atalay, 1987: 82, Erinç, 2010: 488).

Türkiye'de Kuvaterner'de genç tektonik hareketlerin canlanması, volkanik faaliyetlerin ortaya çıkması ve iklimde meydana gelen değişiklikler, daha önceki akarsu şebekesinde yeni değişiklikler meydana getirmiş ve hatta birtakım drenaj güçlükleri ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde kaide seviyesindeki değişikliklere bağlı olarak akarsuların yatakları üzerinde yarma vadiler, boğazlar, taraçalar, çeşitli drenaj tipleri ve gömük menderesler meydana gelmiştir. Kuvaterner son dönemlerinde meydana gelmiş olan bu şekiller, günümüzde de hala oluşumlarını ve gelişimlerini devam ettirmektedirler. Dolayısıyla günümüzde mevcut olan akarsu ağı, Kuvaterner'e has olan ve o dönemde meydana gelmiş olan akarsu ağının günümüzdeki uzantısı ve devamı niteliğindedir (Ardos, 1996: 110, Atalay, 1987: 82, Erinç, 2010: 488).

İnceleme sahası ve çevresinde Neojen öncesi dönemde oluşmuş akarsu ağına ait izler bulunmamaktadır. Neojen (Miyosen) dönemine ait akarsu ağı ise inceleme sahasının dışında kuzeybatıda yer alan Akdağ Masifi üzerinde oluşmuş olan kısa boylu akarsular şeklinde olmalıdır. Pliyosen döneminde ise akarsu ağı, denizin bölgeyi terk etmesiyle kara haline gelmiş olan ve yükselen Miyosen birimler ile daha önceki volkanik faaliyetlerle meydana gelmiş olan volkanik dağlar üzerinde kurulmuş, nispeten uzun boylu akarsular şeklinde olmalıdır. Ancak sonraki neotektonik hareketlerle bu şebekenin büyük çoğunluğu bozulmuştur. Kuvaterner'de ise genç tektonik hareketlerin canlanması, volkanik faaliyetlerin ortaya çıkması ve iklimde meydana gelen değişiklikler ile kaide seviyesindeki değişikliklerle Kuvaternere has olan ve günümüzdeki drenaj ağının temeli olan akarsu ağı meydana gelmiştir. Bu dönemde havzanın genel eğim şartları, ve Pliyosen, Pliyo-Kuvaterner ve Kuvaterner yaşlı çeşitli morfolojik birimler üzerinde var olan eğim şartlarına bağlı olarak akarsu ağı şekillenmiştir. Bulanık-Malazgirt Havzası önce, güneybatıda Murat Nehri tarafından kapılarak dış drenaja açılmıştır. Havzanın boşaltılmaya başlaması ile birlikte etkili olan tektonik faktörlerin

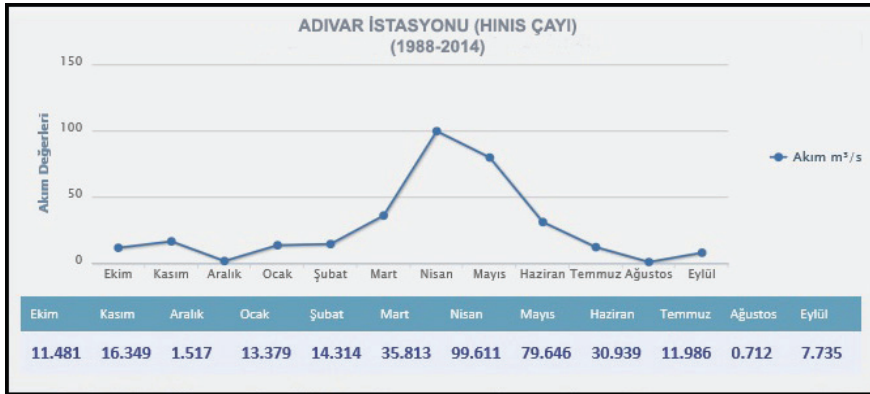
etkisiyle havza içerisinde akarsu yataklarında taraçalar, boğazlar, yarma vadiler, gömük menderesler ve çeşitli drenaj tipleri oluşmaya başlayarak günümüze kadar oluşumunu devam ettirmiştir.

3.1.2. Akarsu Drenaj Tipleri

Bulanık-Malazgirt Havzası ve çevresinde mevcut olan drenaj tiplerinin oluşumu üzerinde geçmişten günümüze ulaşmış olan akarsu drenaj ağının kuruluş ve gelişimi büyük rol oynamıştır. İnceleme sahası ve çevresinde yer alan havzaların asli eğim şartlarına uygun olan konsekant akarsular çok yaygındır. Bununla birlikte akarsu drenaj ağının gelişimi sırasında akarsuların yapıya uymaları, zayıf direnç sahalara ve dirençli-dirençsiz tabakaların kontakt hatları üzerine yerleşmeleri sonucunda inceleme sahası ve çevresinde çok çeşitli drenaj tiplerinin meydana gelmiştir. Başka bir deyişle Bulanık-Malazgirt Havzası'nın jeolojik ve jeomorfolojik gelişiminde tektonik faktörler, volkanizma olayları, aşınım-birikim faktörleri, kütle hareketleri ve iklim değişiklikleri gibi etkenler önemli rol oynamış ve bu etkenlere bağlı olarak havzada depresyonlar, ova ve havzalar, platolar, volkanik dağlar, yüksek dağ sıraları ve tek tepeler gibi morfolojik birimler meydana gelmiştir. Bu morfolojik birimlerdeki çeşitlilik, akarsu drenaj tiplerinin de çeşitlenmesine neden olmuştur. İnceleme sahası ve çevresinde görülen drenaj tipleri, dandritik, kafesli, kancalı, halkalı, radyal, sentripetal, paralel-subparalel ve örgülü drenajdır. İnceleme sahası ve çevresi bir bütün olarak ele alındığında ana akarsular ve bunların yan kollarına ait akarsular, havzanın ortasına doğru akarak birleşmekte ve böylece sentripetal drenaj tipini meydana getirmektedir. Bununla birlikte ana akarsuların birinci, ikinci ve üçüncü derecedeki kolları kendi aralarında kafesli, kancalı, paralel-subparalel ve dandritik drenaj tipi örneği gösterirler (Şekil 6).

3.1.3. Akarsuların Akım ve Rejim Özellikleri

İnceleme sahası ve çevresindeki akarsuların akım miktarları ve rejimleri ile ilgili analizlerin yapılmasında, DSİ (Devlet Su İşleri Müdürlüğü)'nin akım gözlem istasyonları verileri kullanılmıştır. Bu veriler, havzanın sıcaklık ve yağış verileri ile kıyaslanarak havzadaki akarsuların akım ve rejim özellikleri ile iklim şartları arasındaki ilişki ortaya konulacaktır. İnceleme alanı ve çevresinde Murat Nehri, Hınıs Çayı ve Bağdısan Çayı ile bunların çeşitli yan kolları üzerinde birçok akım gözlem istasyonu bulunur. Bunlardan biri Hınıs Çayı üzerinde yer alan Adıvar istasyonudur. Bu istasyon, Adıvar (Bulanık) köyü sınırları içerisinde bulunur ve 1452 m²'lik bir yükseltiye sahiptir. Adıvar gözlem istasyonundaki 26 yıllık akım değerlerinin ortalaması 26.9 m³/sn'dir. Uzun yıllar aylık en yüksek ortalama akım değeri 99.6 m³/sn ile Nisan ayı, en düşük ortalama akım değeri ise 0.7 m³/sn ile Ağustos ayıdır (Şekil 7).

Şekil 7: Hınıs Çayı Üzerinde Yer Alan Adıvar İstasyonunun Uzun Yıllar Aylık Ortalama Akım Değerleri (Kaynak: <http://rasatlar.dsi.gov.tr>).

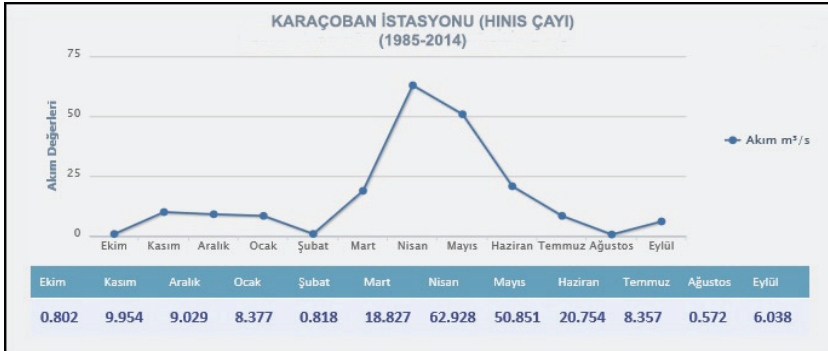
Hınıs Çayı'nda Nisan ve Mayıs ayları, yağışın en fazla olduğu aylardır ve yine bu aylar sıcaklığın ani olarak yükseldiği aylara karşılık gelmektedir. Nisan ve Mayıs ayları, aynı zamanda Hınıs Çayı'nda akım değerlerinin en yüksek olduğu aylardır. Hınıs Çayı'nda Nisan ve Mayıs aylarında akım değerlerinin yüksek olmasında etkili olan faktörler, ilkbahar yağışları ve ilkbaharda artan kar erimelelidir. Nisan ve Mayıs aylarında aylık ortalama sıcaklığın 5°C ile 7°C arasında bir artış göstermesi kar erimelerinin artmasında temel faktörü oluşturmaktadır.

İnceleme sahası içerisinde yer alan bir diğer akım gözlem istasyonu Hınıs Çayı üzerinde yer alan Aktuzla istasyonudur. Bu istasyon, Aktuzla (Malazgirt) köyü sınırları içerisinde yer alır ve 1465 m³'lik bir yükseltiye sahiptir. Aktuzla istasyonundaki 38 yıllık akım değerlerinin ortalaması 17.7 m³/sn'dir. Uzun yıllar aylık en yüksek ortalama akım değeri 59.4 m³/sn ile Nisan ayı, en düşük ortalama akım değeri ise 0.6 m³/sn ile Ağustos ayıdır (Şekil 8). Hınıs Çayı üzerinde yer alan Aktuzla istasyonunun akım değerleri de Adıvar istasyonundaki akım verileri gibi istasyona en yakın meteoroloji gözlem istasyonu olan Bulanık ilçe merkezinin verileri ile karşılaştırıldığında büyük oranda benzerlik görülür (Şekil 8). Hınıs Çayı'nın Aktuzla istasyonundaki yıllık ortalama akım değeri (17.7 m³/sn) daha güneyde yer alan Adıvar istasyonundaki yıllık ortalama akım değerinden (26.9 m³/sn) yaklaşık olarak 10 m³/sn 'lik daha düşük bir ortalama akıma sahiptir. Bu durumun oluşması üzerinde Hınıs Çayı'na Adıvar köyü civarında sürekli bir akarsu karakterinde olan Tuzlu Deresi'nin karışması etkili olmuştur.

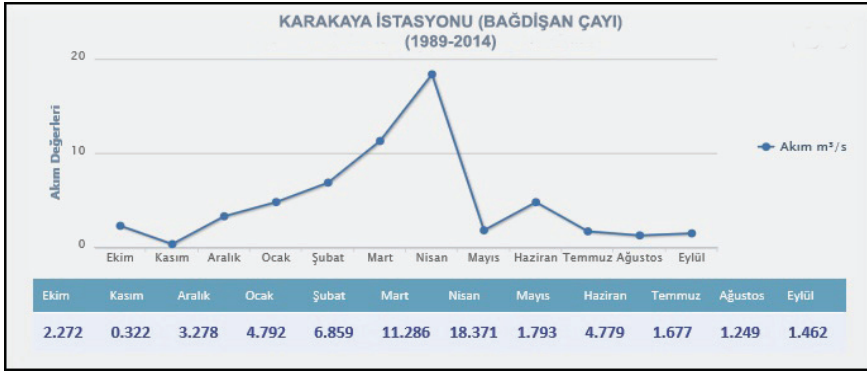
Şekil 8: Hınıs Çayı Üzerinde Yer Alan Aktuzla İstasyonunun Uzun Yıllar Aylık Ortalama Akım Değerleri (Kaynak: <http://rasatlar.dsi.gov.tr>).

İnceleme alanı dışında Hınıs Çayı üzerinde bulunan bir diğer akım gözlem istasyonu Hınıs-Karaçoban Havzası'nda yer alan Karaçoban istasyonudur. Bu istasyon, Karaçoban ilçesi sınırları içerisinde yer alır ve 1535 m'lik bir yükseltiye sahiptir. Karaçoban istasyonundaki 29 yıllık akım değerlerinin ortalaması 16,4 m³/sn'dir. Uzun yıllar aylık en yüksek ortalama akım değeri 62,9 m³/sn ile Nisan ayı, en düşük ortalama akım değeri ise 0,5 m³/sn ile Ağustos ayıdır (Şekil 9).

Şekil 9: Hınıs Çayı Üzerinde Yer Alan Karaçoban İstasyonunun Uzun Yıllar Aylık Ortalama Akım Değerleri (Kaynak: <http://rasatlar.dsi.gov.tr>).

İnceleme alanı içinde Murat Nehri'nin bir kolu olan Bağdıran Çayı üzerinde yer alan istasyon Karakaya istasyonudur. Bu istasyon, Karakaya (Malazgirt) köyü sınırları içerisinde yer alır ve 1490 m'lik bir yükseltiye sahiptir. Karakaya istasyonundaki 25 yıllık akım değerlerinin ortalaması 4,7 m³/sn'dir. Uzun yıllar aylık en yüksek ortalama akım değeri 18,3 m³/sn ile Nisan ayı, en düşük ortalama akım değeri ise 0,3 m³/sn ile Kasım ayıdır (Şekil 10).

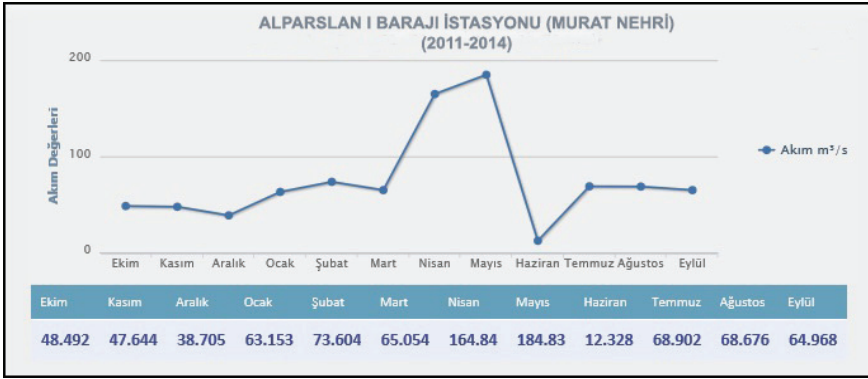
Şekil 10: Bağdıışan Çayı Üzerinde Yer Alan Karakaya İstasyonunun Uzun Yıllar Aylık Ortalama Akım Değerleri (Kaynak: <http://rasatlar.dsi.gov.tr>).

Bağdıışan Çayı üzerinde yer alan Karakaya istasyonunun akım değerleri, buraya en yakın meteorolojik gözlem istasyonu olan Malazgirt istasyonunun sıcaklık ve yağış değerlerinin aylık gidişi ile benzerlik gösterir (Şekil 3).

Karakaya istasyonunda Bağdıışan Çayı'nın akım değerlerinin Nisan ayında yükselmesi Malazgirt çevresinde kış sonu ve ilkbahar başlangıcındaki yağışlardaki artış ile Mart ayı sonunda başlayan sıcaklıklardaki ani yükselme ile kar erimelerinin artmasıdır. Malazgirt çevresinde yaz ayının kurak geçmesi ve sonbahar yağışlarının da neredeyse tamamının kar şeklinde yağması ve don olaylı günlerin de sonbahar aylarından itibaren başlamış olması yaz ve sonbahar aylarında akarsuların akım değerlerinin düşük olmasında temel rolü oynamıştır.

Birbirlerinden çok farklı konumlardan bulunan iki istasyondan biri Bağdıışan Çayı üzerinde yer alan Karakaya istasyonunun yıllık ortalama akım değeri ($4.7 \text{ m}^3/\text{sn}$), diğeri Hınıs Çayı üzerinde yer alan Karaçoban istasyonu akım değeri ($16.4 \text{ m}^3/\text{sn}$) ile karşılaştırıldığında büyük farklar göze çarpar. Hınıs ve Bağdıışan Çayları büyüklük ve uzunluk bakımından yaklaşık olarak birbirine yakın büyüklükte olmalarına rağmen Hınıs Çayı üzerinde yer alan Karaçoban istasyonu, Bağdıışan Çayı üzerinde yer alan Karakaya istasyonuna göre daha yüksek akım değerleri ortaya koyar. Hınıs Çayı'nın Bağdıışan Çayı'na göre daha fazla debiye sahip olması üzerinde temel faktörü litolojik şartlar oynar. Bu iki akarsu yükselti ve iklim şartları bakımından benzer olmalarına rağmen litolojik özellikler bakımından farklılıklar gösterirler. Şöyleki, Hınıs Çayı Havzası'nın büyük oranda sedimanter kayalardan oluşması akarsu sıklığını arttırırken, Bağdıışan Çayı Havzası'nın ise volkanik kayalardan meydana gelmiş olması akarsu sıklığını düşürmektedir. Bu durum ana akarsuyu besleyecek yan kolların sayısını azaltmaktadır. Böylece yıllık ortalama akım değerleri düşük gerçekleşmektedir.

İnceleme alanı ve çevresinde Murat Nehri üzerinde bulunan tek akım gözlem istasyonu Alparslan I Barajı istasyonudur. Bu istasyon, Bulanık ilçe sınırları içerisinde yer alır ve 1440 m³’lik bir yükseltiye sahiptir. Alparslan I Barajı istasyonundaki 4 yıllık akım değerlerinin ortalaması 75 m³/sn’dir. Uzun yıllar aylık en yüksek ortalama akım değeri 184.8 m³/sn ile Mayıs ayı, en düşük ortalama akım değeri ise 12.3 m³/sn ile Haziran ayıdır (Şekil 11).

Şekil 11: Murat Nehri Üzerinde Yer Alan Alparslan I Barajı İstasyonunun Uzun Yıllar Aylık Ortalama Akım Değerleri (Kaynak: <http://rasatlar.dsi.gov.tr>).

Murat Nehri üzerinde yer alan Alparslan I Barajı istasyonunda akım değerlerinin ilkbaharda özellikle Nisan ve Mayıs aylarından yükselmesi üzerinde bu çevrede etkili olan ilkbahar yağışları ve sıcaklıkların ani yükselmesi olan başlayan kar erimeleri en önemli rolü oynamaktadır. Sonbahar ve yaz aylarındaki akım düşüşlerinin gerçekleşmesi üzerinde ise yaz kuraklığı etkisi ile buharlaşmanın yüksek olması ve yağışların azlığı etkili olmuştur.

Bulanık-Malazgirt Havzası ve çevresindeki akarsular, gösterdikleri rejimler bakımından ortak özellikler taşırlar. Akarsuların rejimleri üzerinde birinci derecede yağış rejimi rol oynar. Yukarıda oluşturulmuş grafiklere göre, akımın yıl içinde gösterdiği genel özellik, sıcaklığın gidişinden çok yağışın yıllık gidişine uymaktadır. Hınıs ve Bağdısan çaylarında en düşük akım Ağustos ayı, en yüksek akım ise Nisan ayında görülür. İnceleme alanında Eylül ayı sonlarından Ocak ayına kadar olan dönemde sıcaklığın düşmesine bağlı olarak buharlaşma da dereceli olarak azalır. Buna karşılık yağış, Eylül ayı sonlarından başlayarak yükselmeye başlar. Mevsime bağlı olarak iklim şartlarındaki bu değişimler, akarsuların akımları üzerinde zaman geçmeden etkisini göstermeye başlar. Eylül ayı sonlarından itibaren akımda önce yavaş sonra hızlı bir yükseliş belirir. Bu yükselme Ocak ayında da devam eder ve en yüksek değerine Nisan ayında ulaşır. Ocak ayından sonraki dönemde zeminin yeterince doymuş olmasından dolayı düşen yağışın büyük bir

kısmı yüzeysel akışa geçerek akarsuların akımını artırır. Nisan ayında ise yüksek kesimlerde biriken karların sıcaklığın yükselmesine bağlı olarak erimesiyle akarsuların akımları zirveye ulaşmaktadır. Mayıs ayından itibaren yağışın azalması ve buharlaşmanın artması ile akımların seviyesi inişe geçmekte ve Ağustos-Eylül döneminde minimuma inmektedir. Ağustos-Eylül döneminde akarsuları besleyecek güçlü kaynak sularının olmaması akarsuların bu aylarda düşük akımlı olması üzerinde bir diğer etkeni oluşturur. Ancak inceleme alanı ve çevresinde bazı alanlarda mayıs yağışlarının devam etmesi, akımın Mayıs ayında da yüksek olmasına neden olmuştur (örnek, Alparslan I Barajı istasyonu).

Yukarıda açıklanan özellikleriyle inceleme sahası ve yakın çevresindeki akarsular, rejim tipi bakımından “basit rejimli akarsular” özelliği gösterirler. Basit rejimli akarsularda yıllık seviye değişimleri bir yükselme bir de alçalma şeklinde gerçekleşir. Basit rejimli akarsularda beslenme üzerinde sadece tek bir faktörün etkisi vardır. İnceleme sahası ve çevresindeki akarsularda akım yükselmesi Nisan ayında, akım çekilmesi ise genelde Ağustos ayında olmaktadır. Bu özelliği ile inceleme sahası ve çevresindeki akarsular basit rejimli akarsuların “karlı-ova rejimli akarsuları” grubuna dahil olmaktadır. Karlı-ova rejimli akarsularda ilkbaharda Nisan-Mayıs aylarında akım kabarması gerçekleşir. Bu akım kabarması üzerinde ilkbahar yağışlarının etkisi olmakla birlikte en fazla etkiyi sıcaklığın yükselmesi ile ortaya çıkan kar erimeleri yapmaktadır. Diğer taraftan karlı-ova rejimli akarsularda yaz mevsiminde yağış azlığı ve yüksek buharlaşma nedeniyle akımda çekilmeler olur. Sonbahar ve kış aylarında ise buharlaşmanın azalması ve bir miktar yağışın düşmesi nedeniyle akımda hafif yükselmeler gerçekleşir (İnandık, 1964: 40).

3.2. Yeraltı Suları

Bulanık-Malazgirt Havzası ve çevresinin yeraltı suyu şartları incelenirken, havza tabanları ile bunların çevresindeki yüksek alanlarda yeraltı suyunun durumu ve bu suyun oluşum koşulları birbirinden farklı olduğundan ayrı ayrı ele alınıp incelenecektir. Havza tabanını çevreleyen yüksek alanlar, yeraltı suyu bakımından fakir sahalara karşılık gelirler. Bu durumun oluşması üzerinde jeolojik yapı (litoloji-tektonik) ve yüksek eğim şartları etkili olmaktadır. İnceleme sahası ve çevresinde havza tabanları çevreleyen yüksek dağlık alanlar ve platoluk sahalarda, genelde volkanik ve tortul kayaçlardan meydana gelmiştir. Bu kayaçlar üzerinde çatlak sistemlerinin geliştiği alanlarda ve geçirimsiz kayaçların olduğu sahalarda yağış suları önemli oranda yeraltına sızabilmektedir. Ancak, bu sular dağlık kütlenin havza tabanına doğru eğimli olması ve yüksek yamaç eğimleri nedeniyle yeraltına ulaşamazlar. Bu sular, altta geçirimsiz tabakaların olduğu ve eğimin azaldığı etek sahalalarında kaynak suları olarak yüzeye çıkmaktadır.

İnceleme sahasının kuzeybatısında yer alan Akdoğan Dağları Oligo-Miyosen yaşlı kireçtaşı, kum ve kiltaşlarından oluşmakta ve bunların içerisinde tuzlu ve

jipsli seriler de bulunmaktadır. Bu sahada yer alan Oligo-Miyosen serinin kalınlığı 200-300 m arasında değişir (DSİ, 1978). Akdoğan Dağları üzerine düşen yağış suları, çatlaklı kireçtaşları ve kumtaşları içerisinde belli oranda derinlere sızmasına rağmen, alt tabakalarda geçirimsiz yapıların olması ve yamaç eğimlerin yüksekliği nedeniyle yeraltı suyu tablasına ulaşmadan eğimin azaldığı etek kesimlerinde kaynak suları olarak yeryüzüne çıkmaktadır. Yukarıda anlatılan benzer şartlar, inceleme sahasının batısında da bulunmaktadır. Bu sahada Altınoluk, Karacaören ve Akçakaynak köyleri çevresinde kaynak sularının gruplar halinde bulunması, burada yeraltı suyunun çok fakir olduğunu göstermektedir.

İnceleme sahasının kuzey, kuzeydoğu, güney ve güneydoğu kesimlerinde havzayı çevreleyen yüksek sahalarda hakim litoloji çatlaklı bazalt ve andezitlerden oluşmaktadır. Bu bazalt ve andezitlerin kalınlığı 5 m ile 190 m arasında değişir (DSİ, 1978). Çatlaklı bazalt ve andezitlerden yağış suları kolaylıkla derinlere sızarken, ancak derinlerde geçirimsiz yapının varlığı bu suların yeraltı suyuna ulaşmasına engel olur. Yamaç ve genel eğim şartlarına bağlı olarak bu sular, havza tabanına yakın alanlarda kaynak suları olarak yüzeye çıkmaktadır. İnceleme sahasının güney ve doğu bölümlerinde bulunan zengin kaynak sularının varlığı bunu kanıtlayan önemli verilere karşılık gelirler. İnceleme sahası ve çevresinde yer alan havza tabanları, yeraltı suyunun oluşum şartları bakımından elverişli litolojik yapıya sahip olması ve yeraltı suyu hareketinin dağlık alanlardan havza tabanlarına doğru olması gibi nedenlerle yeraltı suyu bakımından zengin sahalara karşılık gelirler. DSİ, (1978) verilerine göre inceleme sahası ve çevresinde havza tabanları ve onları çevreleyen az eğimli sahalarda alüvyonun kumlu, çakıllı serileri ile bazalt çatlakları, yeraltı suyunu taşıyan en önemli jeolojik formasyonlara karşılık gelirler. Neojen'e ait kireçtaşları ve greler, yeraltı suyu taşımakla birlikte, bu suların elektriki iletkenlikleri yüksektir. Sondaj verilerine dayalı olmamakla beraber Oligo-Miyosen'e ait kireçtaşlarının çatlaklarında yeraltı suyu dolaşımının olduğu tahmin edilmektedir. Bazalt ve andezitlerin çatlaklı olan kesimlerinde yeraltı suyu bulunur (Tablo 1).

İnceleme sahasında alüvyonlar, Bulanık, Malazgirt Ovaları, Kazan Ovası, Süte Ovası ile Murat Nehri, Hınıs Çayı ve Bağdıran Çayı vadi tabanlarında geniş alanlar kaplar. Bu sahalarda yer alan alüvyonların kalınlığı 5-25 m arasında değişir (DSİ, 1978). İnceleme sahasındaki bu alüvyonlu sahalarda, kumlu ve çakıllı serilerden oluşan geçirimsiz yapıya sahip olmaları ve havza içerisinde yer alan en alçak alanlara karşılık gelmeleri nedeniyle yüksek alanlardaki yeraltı suyunun buralara doğru hareket etmelerinden dolayı yeraltı suyu bakımından zengin sahalara karşılık gelirler. Bu sahalarda geçmişten günümüze kadar birçok sondaj ve artezyen kuyuları açılmıştır. Yine alüvyonlu sahalarda, yeraltı suyu işletmesine en uygun olan sahalara karşılık gelmektedir.

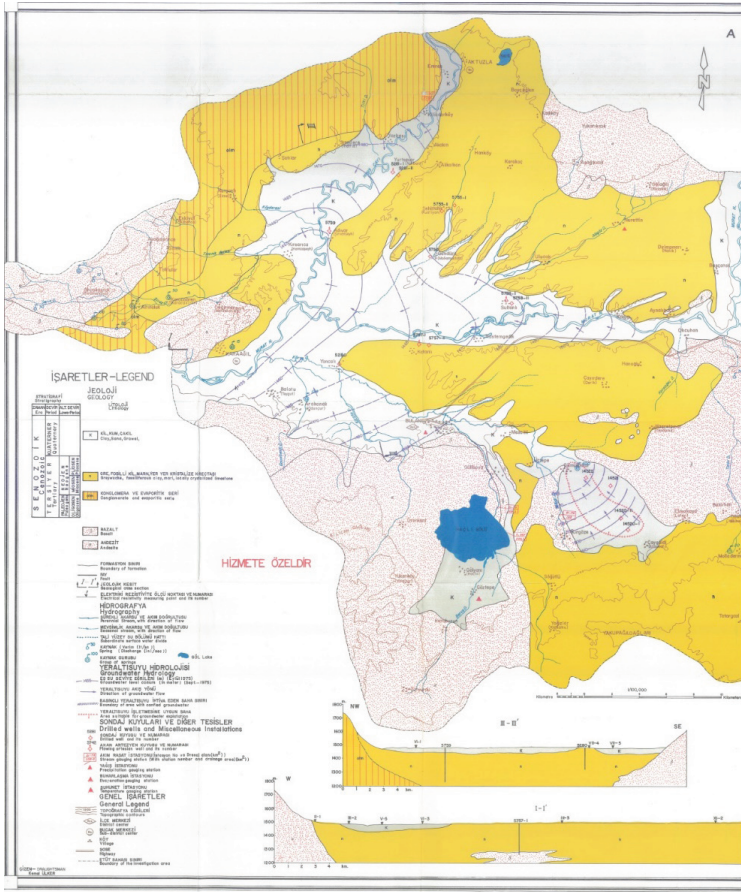
Tablo 1: Bulanık-Malazgirt Havzası ve Çevresinde Yer Alan Jeolojik For

TABLO 1 Table		FORMASYONLARIN Hydrogeological		HİDROJEOLOJİK ÖZELLİKLERİ Properties of the Formations		
JEOLOJİK ZAMAN BİRİMİ Geochronology		STRATİGRAFİ Stratigraphy	LİTOLOJİ Lithology	FİZİKSEL ÖZELLİKLER Physical Features	FORMASYONLARIN HİDROLOJİK KİMYASAL VE DİĞER ÖZELLİKLERİ Hydrological, Chemical and Other Features of the Formations	
ZAMAN DEVİRİ Era	ALTIYER Period	KALINLIK Thickness (m)				
SENOZİK Cenozoic	KUATERNER Quaternary	5 - 25	KİL, KUM, ÇAKIL Clay, Sand, Gravel	Heterojen Malzemenen İbaretir. Contains Heterogeneous Material	Yeraltısuya Taşır. Contains Groundwater T = 100 - 152 EC = 320 - 1050	
	TERSİYER Tertiary	NEOJEN Neogene	450 - 650	BAZALT Basalt	Siyah, az Çatlaklı Black, poorly Fractured	Yeraltısuyla Taşır ve Kaynaklarla Beslenir. Contains Groundwater and Discharges it with Springs.
		OLİGOMİSEN Oligocene		KİREÇTAŞI, MARN, KİL, GRE, ÇAKIL, ANDEZİT Limestone, Marl, Clay, Sand, Gravel, Andesite	KİREÇTAŞI: Kompakt, Masif Yapılı, Krem ve pembe renkl. LIMESTONE: It has Compact and Massive Structure and Pink and Cream Colored. GRE: İri Taneli GRE: Coarse Grained ANDEZİT: Pembemsi az Çatlaklı. ANDESİTE: Pinky Colored and poorly fractured	Az Yeraltısuyla Taşır. Contains poorly Groundwater EC = 1000 - 18000
PALEOJEN Paleocene	200 - 300	KONGLOMERA, KİREÇTAŞI, MARN. Conglomerate, Limestone, Marl.	Alta, Jipsli, Tuzlu Seriler; Üstte Marnlı Kireçtaşlı, Konglomeratlı Seriler Yer Alır. Marnlar Yeşil, Konglomeratlar Kırmızı; Renklidir. Gypsum and Salt Series Locate at the Bottom. Marl Limestone and Conglomerate Series Locate At the Top. Marl is Green and Conglomerate is Red Colored.	Akifer Özellığında Değildir. It is not an Aquifer.		
T: İLETKENLİK KATSAYISI (m ² gün/m) Transmissibility Coefficient (m ² day/m)		EC: ELEKTRİKİ GEÇİRGENLİK (Mikromho/cm) Electrical Conductivity (Micromhos/cm)		a.l.		

Kaynak: (DSİ, 1978).

İnceleme sahası ve çevresinde yeraltı suyunu taşıyan jeolojik formasyonların iletkenlik katsayıları, sondaj kuyularında yapılan pompalama deneyleri sonucunda elde edilmiştir. Yeraltı suyu içeren formasyonların iletkenlik katsayıları genellikle akiferdeki kil oranına ve kalınlığına göre değişiklik gösterir. Yer yer kil içeren akiferde iletkenlik katsayısı ortalama 500 m²/gün/m civarındadır. Akiferin kalın olduğu alanlarda iletkenlik katsayısı daha yüksek bulunmaktadır (DSİ, 1978). İnceleme sahasında soğuk karasal iklim şartlarının etkili olması nedeniyle çok fazla miktarda kar yağmaktadır. Yağan karlar ilkbaharda sıcaklıkların artması ile erimeye başlar. İlkbahardaki yağışlar ve kar erimelerinin yeraltı suyunu karışması ile yeraltı su seviyesinin en yüksek olduğu aylar Nisan ve Mayıs aylarına denk gelmektedir. Yeraltı su seviyesinin yıllık değişimi ortalama 1.5-2 m civarındadır. Yağışın ve kar erimesinin yeraltı suyunu intikalinde ortalama 20-30 günlük gecikme olmaktadır (DSİ, 1978).

Topoğrafik eğime ve akarsularla olan irtibata bağlı olarak hareket eden yeraltı suyu, beslenme sahalarından boşalma sahalarına doğru değişik hidrolik eğimle hareket ederler. İnceleme sahasında genelde yeraltı suyunun hareketi doğu-batı yönünde olup, Hınıs Çayı alüvyonlarında ise kuzeydoğu-güneybatı yönündedir. Yeraltı suyu eş su seviyesi eğrileri incelendiğinde eğriler arasındaki hidrolik meyillerin farklılığı, akiferde homojenlik olmadığı ve iletkenliğin yersel olarak değiştiğini gösterir (DSİ, 1978) (Şekil 12).

Şekil 12: İnceleme Sahasına Ait Hidrojeolojik Harita (DSİ, 1978).

İnceleme sahasında yeraltı sularının en önemli beslenme sahaları, dere ve nehir yataklarındaki kum, çakıl malzemeleri ve çevredeki volkanik malzemelerdir. Akiferin beslenimi genellikle yağıştan sızma, ova alanlarını kateden derelerdeki yüzeysel akıştan süzülme ve çevredeki volkanik araziden yanal beslenme şeklinde gerçekleşir. İnceleme sahası ve çevresinde yeraltı suyu boşalımı ana akarsu ve yan kollar, kaynak suları ve buharlaşma-terleme yollarıyla gerçekleşir. İnceleme sahasında bazı alanlarda akarsular yeraltı sularını beslemekte ve bazı yerlerde de yeraltı suyu akarsuları beslemektedir. İnceleme sahasında alüvyonlardan çıkan en önemli kaynak, Bulanık Ovası'nda Arakonak mevkiinde çıkmaktadır. Genellikle akarsu yataklarında su seviyesinin satıhtan 2 m'ye kadar olduğu alanlarda buharlaşma-terleme ile kayıplar olmaktadır (DSİ, 1978).

İnceleme sahası ve yakın çevresinde 19 tane sığ kuyu bulunmaktadır. Bu sığ kuyulara ait çeşitli özellikler aşağıdaki tabloda verilmiştir. Bu sığ kuyulardan Balo-

tu, Yoncalı, Adıvar, Şehittahir, Sultanlı, Rüstemgedik, Kırkgöze, Nurettin 1, Nurettin 2, Beşçatak ve Doğansu kuyuları C_3S_1 , Karaağıl 1, Karaağıl 2, Kurganlı, Gölyanı ve Kızkapan kuyuları C_2S_1 , Kotanlı ve Örenşar kuyuları C_4S_1 , ve Sıradere kuyusu ise C_4S_3 sulama suyu sınıfındadırlar. Bu sığ kuyulardan C_4S_3 ve C_4S_1 sınıfında olanlar çok fazla tuzlu sular sınıfındadırlar ve çoğunlukla Neojen ve Oligo-Miyosen formasyonlarındaki tuzlu zonlardan su almaktadır (Tablo 2) (DSİ, 1978).

Tablo 2: İnceleme Sahası ve Yakın Çevresinde Bulunan Sığ Kuyuların Eylül 1976 Yılına Ait Bazı Kimyasal Özellikleri

Kuyu Adı	Derinlik (m)	Statik Seviye (m)	pH	Su Sınıfı
Balotu	4	3.60	8	C_3S_1
Karaağıl 1	8	3	8.1	C_2S_1
Karaağıl 2	7	5.80	8.1	C_2S_1
Kurganlı	6.5	4	7.9	C_2S_1
Sıradere	4.5	1.10	7.3	C_4S_3
Kotanlı	11	5.5	7.7	C_4S_1
Yoncalı	5.20	2.30	7.9	C_3S_1
Adıvar	9.15	7.5	8	C_3S_1
Şehittahir	6.5	6.40	8.1	C_3S_1
Sultanlı	2.5	1	7.9	C_3S_1
Gölyanı	4	0.90	7.8	C_2S_1
Rüstemgedik	9	6.5	7.8	C_3S_1
Kırkgöze	6.80	6.40	7.9	C_3S_1
Nurettin 1	5	3.5	7.9	C_3S_1
Nurettin 2	19.60	18	8.2	C_3S_1
Beşçatak	8.70	7.5	8.2	C_3S_1
Kızkapan	9.90	1.40	7.8	C_2S_1
Örenşar	8.5	7.5	7.5	C_4S_1
Doğansu	6.90	4.90	7.8	C_3S_1

(Kaynak: DSİ, 1978)

İnceleme sahası ve çevresinde toplamda 13 adet sondaj kuyusu açılmış olup, bunların bazıları içme bazıları da araştırma amacıyla açılmışlardır. Bu kuyuların çeşitli kimyasal özellikleri tabloda verilmiştir (Tablo 3) (Şekil 6). Analiz sonuçlarına göre, bu kuyulardan Kotanlı I ve Adıvar kuyuları sularında elektriksel kondüktivite çok yüksek olup, sodyumlu, klorürlü ve sülfatlı sular özelliğindedirler. İçmede ve sulamada kullanılamazlar. Adıvar kuyusunun suları killi uzun süre temas etmiş bir su gibidir. Çevresindeki sığ kuyularla aynı karakterde olup, çok daha tuzludur. Ayrıca Yoncalı, Şehittahir ve Sultanlı kuyularının suları da fazla sülfatlıdır. Bu durum, alüvyonun altında yer alan Neojen formasyonlarında jips olabileceğini göstermektedir. Kotanlı I ve Adıvar kuyularının dışındaki kuyu suları C_2S_1 ve C_3S_1 sulama suyu sınıfında olup, iyi-kullanılabilir su sınıfına girerler. Yalnız Sultanlı I kuyusunun suları şüpheli-kullanılabilir sınıfındadır. Bu kuyu suyunda RSC ve efektif tuzluluk değerleri yüksek olup, sodiklik tehlikesi açısından sulamada kullanılması sakıncalıdır (DSİ, 1978).

Tablo 3: Bulanık-Malazgirt Havzası ve Çevresindeki Sondaj Kuyusu Sularının Kimyasal Analiz Sonuçları

Kuyu No. Well No.	Bununla alakalı tarih Date of Sampling	RSC	PH	EC x 10 ⁶ 25°C	KATYONLAR me/lit Cations				ANYONLAR me/lit Anions				Toplam Total	Sodyum % Sodium	SAR	Suyun Sınıfı Category of Water	Sertlik Fe ⁰ Hardness Pp	Nitrit Nitrite	Amonyak Ammonia	Organik Madde me/lit Organic Matter
					Na ⁺	K ⁺	Ca ⁺⁺ + Mg ⁺⁺		CO ₃	HCO ₃	Cl ⁻	SO ₄								
Haraboz	31.12.1963	0	7,5	520	1,52	0,27	4,10	0	4,05	0,36	1,48	5,89	25,80	1,06	C2S1	20,50	Present	Present	7,60	
Yoncalı	25.7.64	0	8,5	1300	3,80	0,27	9,00	1,36	5,50	2,50	3,71	13,07	19,07	1,79	C3S1	45,00	Absent	Absent	5,20	
Nalbant I	15.8.1964	0	7,4	740	1,03	0,08	3,20+3,80	0	6,60	0,72	0,79	8,11	12,70	0,55	C2S1	35,00	Present		3,20	
Nalbant II	"	0	7,6	1000	5,40	0,11	2,30+1,70	0	3,80	4,80	0,91	9,51	56,78	3,81	C3S1	20,00	Absent		1,58	
Selhattah	29.8.1964	0	7,8	1050	2,60	0,11	3,90+3,85	0	5,36	1,72	3,38	10,46	24,85	1,31	C3S1	38,75	Present	Present	5,35	
M.Mustafa	18.8.64	0	8,2	770	1,17	0,09	3,40+3,30	0,32	5,92	0,80	0,92	7,99	4,69	0,63	C3S1	38,50	Absent	Absent	2,32	
Kotanlı	8.9.64	0	7,2	8900	54,80	0,43	34,00	0	12,20	50,00	27,03	89,23	51,41	13,28	C5S4	170,00		Present	6,24	
Sultanlı I	3.9.64	7,00	8,4	1500	10,85	0,15	4,00	1,68	9,32	3,60	0,40	15,00	2,33	7,67	C3S2	20,00	Present	Present	8,00	
Sultanlı II	21.8.64	0	8,2	1000	2,50	0,66	3,70+3,30	0,40	5,30	2,32	2,14	10,16	26,60	1,33	C3S1	35,00	Absent	Absent	3,04	
Adıvar	24.8.64	0	7,0	18000	165,22	0,20	8,30+10,00	0	9,20	16,40	58,12	123,72	89,93	54,62	C5S5	91,50	Present	Present	8,00	
Çaygeldi	16.7.70	1,90	8,1	720	2,50	0,15	4,40	0,36	5,94	0,56	0,19	7,05	35,46	1,68	C2S1	22,00	Absent	Absent	0,70	

(Kaynak: DSİ, 1978)

İnceleme sahası ve yakın çevresinde alüvyonların altında bulunan tersiyer formasyonları içerisindeki evaporitik seriler, yeraltı suyunun kalitesini olumsuz yönde etkilemekte ve bazı kuyularda çok yüksek elektriksel iletkenlik görülmektedir. Bunun için bu sahalarda açılacak kuyularda daha çok alüvyonlu malzemeden su alacak şekilde akarsu yataklarına yakın sahalarda tercih edilmeli ve alttaki Tersiyer malzemelerinden tecrit edilmelidir (DSİ, 1978).

3.3. Kaynak Suları

Bulanık-Malazgirt Havzası ve yakın çevresi, kaynak suları bakımından zengin bir potansiyele sahiptir. Özellikle alçak ovalık ve platoluk alanlarda yoğunlaşmakla birlikte dağlık alanlarda ve vadi yamaçlarında da rastlanılan kaynak suları çeşitli jeolojik formasyonlardan çıkmakta ve debileri yağışa bağlı olarak değişmektedir. Akarsular bölümünde belirtildiği gibi bazı ana akarsuların yan derelelerinin ortaya çıkmasında kaynak sularının payı büyüktür. Kaynak suları, inceleme sahası ve çevresinde çoğunlukla içme ve sulama suyu olarak değerlendirilmekte birlikte Adalar suyu, enerji üretiminde de kullanılır. İnceleme sahası ve çevresinde yer alan kaynak suları oluşumları bakımından birbirinden farklılık gösterir. Sahada yer alan kaynak suları, çoğunlukla jeolojik ve jeomorfolojik faktörlere bağlı olarak oluşmuş kaynak suları sınıfında yer alırlar. Bu sınıfta yer alan kaynak sularını, tabaka kaynakları, yeraltı suyu tablasını kesen topoğrafya yüzeyi (ova,

vadi, yamaç) yüzeyi boyunca ortaya çıkan kaynaklar ve fay kaynakları oluşturlar. Ayrıca sıcaklık durumu ve kimyasal bileşimlerine göre de maden suları, kaplıcalar ve tuzlu kaynak suları tiplerini meydana getirirler.

Tabaka Kaynakları: Bu kaynaklar, yeraltı suyunu taşıyan geçirimli tabakanın, daha alttaki bir geçirimsiz tabaka ile temas (kontak) sahalarında oluşan kaynak sularıdır. İnceleme sahası ve çevresinde bu tip kaynaklar, Neojen ve Kuvaterner yaşlı jeolojik formasyonların çoğunlukla volkanik (bazalt, andezit), kireçtaşı ve kumtaşı tabakaları ile killi-marnlı tabakaları arasındaki kontak yüzeylerinden yer yüzüne çıkmaktadır. Örnek olarak Şekerbulak Deresi'nin yan kollarının oluşumunda etkili olan Adalar Suyu, Körsu Deresi'nin önemli bir kolunun oluşumunda etkili olan Gümüşpınar kaynağı, Malazgirt ilçesi kuzeydoğusunda Bağdıışan Çayı'nın yan kollarının oluşumunda etkili olan Bostankaya ve Mezra kaynakları, Altınoluk köyünün batı ve güneybatısında bulunan kaynaklar, volkanik kayalar ile killi-marnlı tabakaların kontaklarında çıkan çok sayıda kaynakları oluşturur.

İnceleme sahasında debisi en yüksek olan kaynak suyu Gümüşpınar kaynağıdır. Bu kaynak, Gümüşpınar (Bulanık) köyü içerisinde bulunur ve üstte bazalt altta ise geçirimsiz tabakaların kontakta çıkarmaktadır (Foto 3). Gümüşpınar kaynağının debisi 600 lt/sn olup, içme ve sulama suyu olarak kullanılır. Bu kaynak suyu, Gümüşpınar köyü ve çevresinin sularını toplayan Körsu Deresi'nin önemli iki kolu olan Kor ve Yağın derelerinin oluşumunda büyük bir rol oynar ve Körsu Deresi'nin yıl boyunca yatağında su bulundurmasındaki önemli faktörü oluşturur. İnceleme sahasında Gümüşpınar kaynağından sonra en yüksek debili kaynak Adalar suyudur. Bu kaynak, Malazgirt ilçesi sınırlarında ve ilçenin güneybatı tarafında bulunur. Geçirimli bazalt ile geçirimsiz tabakaların kontakta çıkan Adalar suyu, 300 lt/sn'lik bir debiye sahiptir (Foto 4). Adalar suyu, içme ve sulama suyu ile enerji üretiminde kullanılır. İnceleme sahasının güneydoğu kesimindeki sahanın sularını drene eden Şekerbulak Deresi'nin yıl boyunca yatağında su bulundurmasında etkili olur.

Foto 3: Bulanık-Malazgirt Havzası'nda Gümüşpınar Köyünde Bulunan Kaynak Suyu (Bakış Doğuya).

Foto 4: Bulanık-Malazgirt Havzası'nda Malazgirt İlçesi'nde Bulunan Adalar Kaynak Suyu ve Göleti (Bakış Kuzeybatıya).

İnceleme sahasında yüksek debili kaynakların bulunduğu bir diğer saha Altınoluk (Bulanık) köyü çevresidir (Foto 5). Bu bölgedeki kaynaklar, Altınoluk köyünün batı ve güneybatı taraflarında bulunur. Bu kaynaklar içerisinde en yüksek debili olan kaynak suyu, köyün 3 km batısında bulunur ve 100 lt/sn'lik bir debiye sahiptir. Altınoluk köyü kaynakları, üstte Pliyosen yaşlı bazaltlar altta ise Pliyosen yaşlı Bulanık formasyonuna ait killi-marnlı tabakaların kantağında çıkmaktadır. Bu bölgedeki kaynaklar, büyük oranda içme ve sulama suyu olarak değerlendirilmektedir. Altınoluk köyü kaynakları, bu bölgenin suların drene eden Tuzlu Deresi'nin en önemli kolu olan Kaynak Deresi'nin oluşumunda etkili olur. Aynı zamanda bu bölgedeki kaynaklar, Tuzlu Deresi'nin tüm yıl boyunca kurumadan akışını devam ettirmesinde büyük bir öneme sahiptir. İnceleme sahasının batısında Akçakaynak köyünde bulunan kaynaklar yüksek debiye sahip olan kaynaklar olup volkanik kayalar ile killi-marnlı tabakaların kantağında çıkan diğer kaynaklara karşılık gelir. Akçakaynak köyünün 2 km kuzeybatısında yer alan kaynak en önemlisini oluşturur. Bu kaynak 70 lt/sn'lik bir debiye sahiptir ve sulama amacıyla kullanılır.

Foto 5: Bulanık-Malazgirt Havzası'nın Batısında Yer Alan Altınoluk Kaynak Suyu (Bakış Güneybatıya).

Yeraltı Suyu Tablasını Kesen Topoğrafya Yüzevi (ova, vadi, yamaç) Boyunca Ortaya Çıkan Kaynaklar: Bu kaynaklar, yeraltısuyu tablasını kesen çeşitli topoğrafya yüzevleri (ova, vadi, yamaç...) ortaya çıkan kaynaklardır. Kaynağın debisini, akiferin basıncı ve su verimi geniş ölçüde etkiler. Bu tür kaynakların büyük çoğunluğu tatlı su kaynakları özelliğinde olmalarına rağmen bazıları da tuzlu ve jipsli litolojilerden geçmeleri nedeniyle tuzlu su kaynağı özelliğinde de olabilmektedirler. Yamaçlarda ortaya çıkan kaynaklar, genelde sızıntı şeklinde olan kaynaklardır ve bunlar yaz mevsiminde yeraltısuyu seviyesinin düşmesiyle kururlar. Vadi ve ova yüzevlerinde ortaya çıkan kaynaklar, yamaç kaynaklarına oranla daha düzenli rejime sahip olup, bol debili kaynaklardır.

İnceleme sahası ve çevresinde bu tür kaynaklar çok fazla miktarda bulunur ve özellikle Neojen yaşlı sedimanter tabakaların bol olduğu alanlar ile alüvyonlu vadi tabanlarında yaygınlık gösterir. İnceleme sahası ve çevresinde bu tür kaynakların en yüksek debili olanları Arakonak ve Doğansu köyleri çevresinde bulunur. İnceleme sahasında bulunan yüksek debili kaynaklardan bir diğeri Arakonak kaynak suyudur. Bu kaynak suyu, Arakonak köyünün güneybatısında bulunur ve 120 lt/sn'lik bir debiye sahiptir. Arakonak kaynağı, Bulanık Ovası'nın tabanını kaplamış olan Kuvaterner yaşlı alüvyonların içerisinde çıkar ve çoğunlukla içme suyu olarak kullanılır. İnceleme sahasının dışında batıda bulunan Doğansu kaynağı, bir diğeri kaynak suyudur. Bu kaynak suyu, 100 lt/sn'lik bir debiye sahiptir ve Patnos Ovası'nın Kuvaterner yaşlı alüvyonlarının tabanında ortaya çıkar. Doğansu kaynağı, Patnos Ovası ve çevresinin sulamasında değerlendirilir.

İnceleme sahası ve çevresinde topoğrafya yüzevi-yeraltısuyu tablası arasındaki ilişkiye bağlı olarak ortaya çıkan bir diğeri kaynak türü de "tuzlu kaynak sularıdır". Bu kaynaklar oluşum itibarıyla diğeri kaynak sularından farklılık göstermeyip sadece suyun kimyasal özellikleri bakımından onlardan ayrılırlar. Tuzlu kaynaklar, yeryüzüne düşen suların geçirimli tabakalardan yeraltına sızdığı sırada, litolojik olarak tuzlu ve jipsli olan tabakalardan geçerler ve bu geçiş esna-

Foto 6: İnceleme Sahasının Kuzeybatısında Yer Alan Aktuzla Kaynak Tuzlası Alanı (Bakış Kuzeydoğuya).

sında büyük miktarda tuzu bünyelerine katarlar. Daha sonra topoğrafik yüzeyin yeraltısuyu tablasını kestiği alanlarda (özellikle vadi tabanlarında) tuzlu kaynaklar olarak yeryüzüne çıkarlar. İnceleme sahası ve çevresinde tuzlu olan en önemli kaynaklar, Aktuzla, Kırmızıtuza, Bahçe tuzlası ve Tozlu kaynağıdır (Foto 6) Bu tuzlu kaynaklardan ilk üçü kaynak tuzlası olarak değerlendirilirken, Tozlu kaynağı ise tuzla olarak değerlendirilip Tuzlu Deresi'ne karışmaktadır.

Fay Kaynakları: Faylı sahalarda geçirimli tabakada toplanmış olan ve üzeri geçirimsiz tabakalarla örtülmüş olduğundan başka sahalarda yüzeye çıkamayan yeraltısuyunun fazla parçalanmış olan kısımda gözenekliliğin fazla olması nedeniyle burada bazen normal eğimi takiben, bazen de basınç altında yüzeye çıkmasıyla oluşan kaynaklardır (Erinç, 2010: 85). Faylı kaynaklar, genelde düşük debili olup, yan yana sıralanmış bir halde bulunurlar. İnceleme sahası ve çevresinde fayların olduğu alanlarda yan yana sıralanmış halde bulunurlar. Havzanın özellikle batı, kuzeybatı kesimleri ile kuzeydoğu tarafları ve Bilican Dağı'nın etek kesimlerinde yaygın olarak bulunurlar.

İnceleme sahasında bulunan tek maden suyu, Bulanık ilçe merkezinde bulunur. Bu kaynak ilçe merkezinin batısında yer alan Şor Sazlığı'nda birkaç noktada gür kaynaklar olarak çıkmaktadır (Foto 7). Yöre halkı ve çevreden gelen vatandaşlar tarafından yaz dönemlerinde özellikle yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Yine inceleme sahasında bulunan tek sıcak su kaynağı da Malazgirt ilçesine bağlı olan Mollabaki köyü içerisinde yer alır.

Foto 7: İnceleme Sahasında Bulanık İlçesinde Yer Alan Maden Suları

İnceleme sahası ve çevresinde pek çok kaynak bulunmaktadır. Bunlardan debisi 10 lt/sn'nin üzerinde olanlarına ait su örneklerinin kimyasal analizleri DSİ tarafından Eylül 1976'da yapılmıştır (Tablo 4). Bu kaynaklardan Doğansu ve Gümüşpınar kaynakları, C_3S_1 , Arakonak kaynağı ise C_2S_1 sulama suyu sınıfındadır. Doğansu ve Arakonak kaynakları, orta tuzlu, yüksek sodyumlu olup, hakim tuz

kalsiyum bikarbonattır. Bu kaynakların sülfat miktarları çok düşüktür. Gümüşpınar kaynağı ise çevresindeki kuyulara göre daha tuzlu olup, organik kirlenmeye uğramıştır. Bu kaynak suyunda amonyum bulunması ve organik kirlilik, yüzeysel kirlenme olduğunu gösterir (DSİ, 1978).

Tablo 4: Bulanık-Malazgirt Havzası ve Çevresinde Yer Alan Kaynak Sularının Bazı Kimyasal Analiz Sonuçları

Adı	Jeolojik Formasyon	Debi (lt/sn)	Elektrikli Cond. (mho/cm)	Kullanım Amacı	pH	Suyun Sınıfı	Sertlik (F _s [°])
Araonak Güneybatısı	Alüvyon	120	600	İçme	7.4	C ₂ S ₁	19.5
Karaağıl	Neojen	15	-	Sulama	-	-	-
Karacaören Güneyi	Neojen	30	600	Sulama	7.9	C ₂ S ₁	19
Altmoluk Batısı	Oligo-Miyosen	10	400	Sulama	7.9	C ₂ S ₁	11.5
Altmoluk 3 km batısı	Bazalt	100	500	Sulama	7.5	C ₂ S ₁	19
Altmoluk 2 km güneybatısı	Bazalt	20	500	Sulama	7.8	C ₂ S ₁	12.5
Akçakaynak 1 km kuzeyi	Andezit	10	400	Sulama	8.1	C ₂ S ₁	17
Akçakaynak 2 km kuzeybatısı	Andezit	70	1500	Sulama	7.4	C ₃ S ₁	59
Akçakaynak 4.5 km batısı	Andezit	30	1200	Sulama	7.5	C ₃ S ₁	49
Mezraa	Bazalt	30	2800	Sulama	6.8	C ₄ S ₁	94.5
Bostankaya	Andezit	20	800	Sulama	7.7	C ₃ S ₁	31
Doğansu	Alüvyon	100	980	Sulama	7.4	C ₃ S ₁	37.5
Gümüşpınar	Bazalt	600	1100	İçme-Sulama	7.9	C ₂ S ₁	36.5
Molladerman	Neojen	20	780	İçme-Sulama	8.2	C ₃ S ₁	33.5
Adalar	Bazalt	300	510	İçme-Enerji (H.E.S.)	7.2	C ₂ S ₁	20.5

Kaynak: DSİ, 1978

İnceleme sahası ve çevresindeki kaynakların çoğu, bazalt ve andezitlerle killi-marnlı tabakaların kantağında çıkan tabaka kaynakları grubunda yer alırlar. Bu kaynakların suları, genel olarak bazik sular (ph >7) sınıfında, orta ve yüksekçe tuzlu, düşük sodyumlu, çok az sülfatlı ve genellikle C₂S₁ ve C₃S₁ sulama suyu sınıfındadırlar. Hakim iyonlar, kalsiyum ve bikarbonattır. Bu sular, genellikle orta sertlikte sular olup, sadece Akçakaynak ve Mezraa kaynakları fazla sert su özelliğindedirler. Neojen ve Oligo-Miyosen formasyonlarından çıkan Karacaören, Altmoluk ve Molladerman kaynakları, C₂S₁ sulama suyu sınıfında, orta sertlikte,

içme ve sulamaya uygun sulardır. Bunların da sülfat değeri düşük olup, kalsiyum ve bikarbonat hakim iyonları meydana getirir (DSİ, 1978).

3.4. Doğal ve Yapay Göller

İnceleme sahası ve çevresinde birçok sürekli göl, mevsimlik göl ve set (gölet) gölleri bulunur.

Sürekli Göller: Yerli kayadaki çukur alanlarda yıl boyunca su bulunduran göller sürekli göl tipini oluşturur. İnceleme sahası içerisinde bulunan sürekli göller, Haçlı (Bulanık) Gölü, Kaz Gölü, Batmış (Süte) Gölü, Kurt Gölü, Kırca Gölü ve Süphan Dağı'nın zirvesinde bulunan sirk gölüdür.

Haçlı (Bulanık) Gölü: Bu göl, Bulanık-Malazgirt Havzası'nın güneybatı kesiminde Bilican Dağı'nın kuzeydoğusunda bulunur. Yaklaşık olarak 18 km²'lik bir alana sahip olan gölün en derin yeri 7 m kadardır (Foto 8). Haçlı Gölü'nün volkanik bir set gölü olduğu Lahn, 1948 ve Hoşgören, 1994 tarafından belirtilmektedir. Tarafımızdan yapılan araştırma bunu doğrulamaktadır. Nitekim Haçlı Gölü'nün oluşumundan önce çevrenin sularını drene eden derenin Kuvaterner yaşlı Malazgirt Volkanitleri ile kapanması sonucunda derenin suları birikerek gölün oluşumuna yol açmıştır.

Foto 8: Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nda Yer Alan Haçlı (Bulanık) Gölü (Bakış Kuzeye).

İlkbahar döneminde çevredeki karların erimesiyle gölün sularında kabarmalar meydana gelir ve çevrede bulunan çayır ve mera alanlarının büyük çoğunluğu sular altında kalır. Bu dönemde biriken fazla sular, gölün kuzeydoğu tarafında yer alan gidegen vasıtasıyla Körsu Deresi'ne boşalır. Haçlı Gölü'nün suları, Bulanık Sulama Birliği tarafından Kazan Ovası ile Bulanık Ovası'nda bulunan sulu tarım alanlarının sulamasında kullanılmaktadır.

Kaz Gölü: İnceleme sahasının kuzeyinde yer alan Kaz Gölü, yaklaşık olarak 2 km²'lik bir alana sahiptir (Foto 9.). Alt-Üst Miyosen yaşlı sedimanter kayaçlar ve volkanik kayaçlarla çevrili olan Kaz Gölü'nün çanağı, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu Kocasu Fayı'na bağlı olarak oluşmuş tektonik kökenli bir vadidir. Kaz

Gölü, oluşmadan önce muhtemelen çevrenin suları, Bingöldağı volkanitleri içerisinde kazılmış olan bu vadi içerisinde Hınıs Çayı'na kavuşmaktaydı. Bu bölgede bulunan Bingöldağı volkanitleri, muhtemelen çok aşamalı bir püskürme dönemi geçirmiş olmalıdır. Bingöldağı volkanitleri içerisinde kazılmış olan vadi, Üst Miyosen döneminin sonlarında volkanizmanın tekrar aktif olmasıyla lavlar tarafından kapatılmış ve lav setlerinin gerisinde şimdiki Kaz Gölü'nün suları birikmeye başlamış olmalıdır.

Foto 9: Bulanık-Malazgirt Havzası'nın Kuzeyinde Yer Alan Kaz Gölü (Bakış Güneybatıya).

Batmış (Süte) Gölü: İnceleme sahasının güneydoğu ucunda 2215 m yükseltilerinde yer alan Batmış Gölü, 350 m²'lik bir alana sahiptir (Foto 10). Süte Depresyonu'nun tabanında yer alan Batmış Gölü, küçük bir alan işgal etmektedir. Ancak göl alanı, yağışlar ve kar erimelerine bağlı olarak, Mart ayının başlarından itibaren hızla genişlemeye başlar. Geçici göl alanı, özellikle depresyon tabanının kuzey ve kuzeybatı kesimlerine doğru ilerleyerek Süte (Cilgöl) Gölü'ne dönüşür (Foto 11). Bu nedenle göl alanı yıldan yıla değişmekle beraber, 30.1 km².ye ulaşır. Böylece, depresyonun taban düzlüklerinin yaklaşık % 62'si, geçici göl sularıyla kaplanır. Geçici Süte Gölü'nün suları, ponorlara karşılık gelen kesimler hariç, genellikle sığ olup, derinlik 1-1.5 m'yi geçmez. Batmış Gölü'nün derinliği ise 3-3.5 m.ye ulaşmaktadır (Arınç, 1997: 396).

Foto 10: Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nın Güneydoğusunda Yer Alan Batmış Gölü (Bakış Batıya).

Foto 11: Bulanık-Malazgirt Havzası'nın Güneydoğu Kesiminde Yer Alan Süte Gölü (Bakış Güneye).

Kurt Gölü: İnceleme sahasının kuzeyinde Laladağ'ın yüksek kesimlerinde 1970 m yükseltilerinde bulunur. Kurt Gölü, tektonik hareketlere bağlı olarak meydana gelmiş olan bir depresyonun çukur kısmında kaynak suları ve geçici akarsuların birikmesiyle meydana gelmiş tektonik bir göldür. Dış drenaja kapalı olması ve bataklık karakteri göstermesi nedeniyle suları içilmemektedir.

Kırca Gölü: İnceleme sahasının güneydoğu ucunda 2340 m yükseltilerinde yer alan Kırca Gölü yaklaşık 100 m² bir alana sahip olup, Ziyaret Dağları'nın yüksek kesimlerinde bulunur. Kırca Gölü, Adilcevaz kireçtaşı içerisinde karstlaşmayla meydana gelmiş olan polyenin tabanında kaynak suları ve geçici akarsuların birikmesiyle meydana gelmiştir.

Mevsimlik Göller: Yerli kayadaki çukur alanlarında yılın belli dönemlerinde suların birikmesiyle oluşan göllerdir. İnceleme sahası içinde yer alan mevsimlik göller, Acıgöl, Amikan Gölü, Kuru Göl, Maho Gölü ve Boyundere gölleridir. Acıgöl, inceleme sahasının kuzeybatı tarafında Kırmızıtuza yakınlarında 1712 m yükseltilerinde bulunur. Acıgöl, Üst Miyosen yaşlı Alibonca formasyonu içerisinde yer alan kireçtaşlarının erimesine bağlı olarak oluşan çukur alanlarında dip kaynaklarına ait suların birikmesiyle meydana gelmiştir. Maho Gölü, Acıgöl'ün kuzeyinde yer alır ve yaklaşık olarak 2 km bir mesafede bulunur. Oluşum itibarıyla Acıgöl ile benzerlik gösterir. Amikan Gölü, inceleme sahasının batısında Akdoğan Dağları'nın alçak kesimlerinde bulunur ve 1750 m yükseltilerinde yer alır. Oluşum itibarıyla Acıgöl ve Maho gölleriyle benzerlik gösterir. Kuru Göl, inceleme sahasının batısında Karaağıl köyü kuzeyinde yer alır ve 1580 m yükseltilerinde bulunur. Kuru Göl, Karaağıl köyünün yüksek kesimlerinden kaynaklanan mevsimlik derelerin önünün heyelan setleri tarafından kapatılmasıyla oluşmuş bir heyelan set gölü özelliğini taşır (Foto 12). Boyundere gölleri, inceleme sahasının güneydoğu kesiminde Molladerman ve Boyundere köyleri arasında, Üst Pliyosen yaşlı Zırnak formasyonu içerisinde bulunan kireçtaşlarının erimesiyle oluşmuş çukurlukların kaynak sularıyla dolması sonucu oluşan karstik kökenli göllerdir.

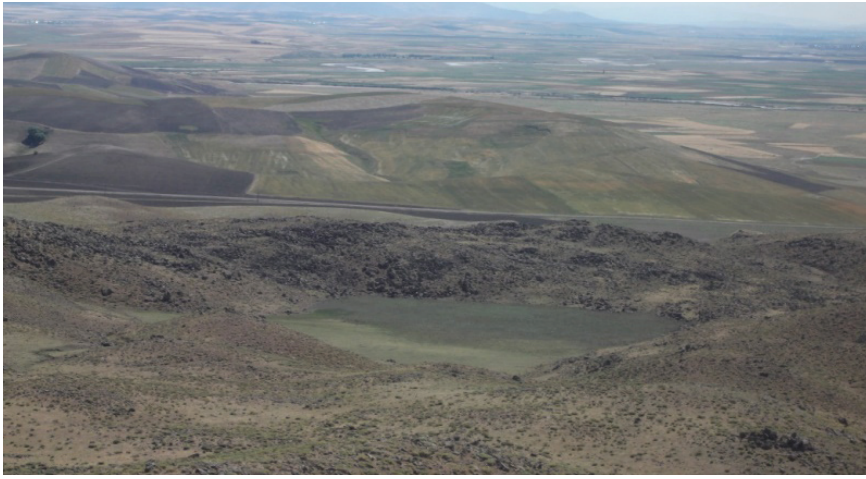

Foto 12: İnceleme Sahasının Batısında Yer Alan Kuru Göl (Bakış Güneydoğuya).

Yapay Göller: Bu göller, vadilerin veya çöküntü havzalarının yapay setlerle kapanmaları neticesinde oluşmuş olan göllerdir. İnceleme sahasında yer alan en büyük yapay göl, Alparslar I Baraj Gölü'dür. Bunun dışında yer alan küçük ölçekli göletler ise, Adalar Göleti, Malazgirt Göleti, A. Kıcık Göleti, Gülkoru Göleti, Karagöz Göleti, Doğanbey Göleti, Çiçek Göleti, Onbaşılar Göleti, Çaygeldi Göleti ve Kızılyusuf Göletidir.

Alparslan I Baraj Gölü, inceleme sahasının dışında havzanın batısında yer alır (Foto 13). Baraj gölünün gövdesi Varto ilçesi sınırlarında bulunur ancak baraj gölünün sularının tamamı Bulanık ilçesi sınırlarında yer alır. Barajın inşaatına 1998 yılında başlanmış ve işin bitimi 2009 yılında gerçekleşmiştir. Enerji üretmek amacıyla Murat Nehri üzerinde temelden 91 m yükseklikte inşa edilen kil çekirdekli kaya ve kum-çakıl dolgu tipindeki barajdan toplam 2903.50 hm³ su depolanarak yılda 488.30 Gwh/yıl enerji üretilmesi hedeflenmektedir (DSİ, 2016).

İnceleme sahasında enerji üretme, tarımsal sulama ve hayvancılık faaliyetlerinde kullanma amacıyla birçok küçük ölçekte göletler bulunur. Adalar Göleti, inceleme sahasının doğusunda Malazgirt ilçe merkezinde Adalar mahallesinde bulunur. Yüksek bir debiye (300 lt/sn) sahip olan Adalar kaynak suyundan enerji üretmek amacıyla DSİ tarafından yapılmış bir gölettir. Malazgirt Göleti, Malazgirt ilçe merkezinde bulunur ve tarımsal sulama amacıyla yapılmış bir gölettir. Malazgirt ilçesi Aşağı Kıcık köyünde bulunan gölet hayvanların içme suyu sağlamasında kullanılır. Gülkoru, Karagöz, Doğanbey, Çiçek, Onbaşılar ve Çaygeldi köylerinde bulunan göletler de yöre halkı tarafından hayvanların sulaması amacıyla yapılmış göletlerdir (Foto 14).

Foto 13: Bulanık-Malazgirt Havzası'nın güneybatısında Yer Alan Alparslan I Baraj Gölü (Bakış Güneybatıya)

Foto 14: İnceleme Sahasında Karagöz Yakınlarında Bulunan Gölet (Bakış Güneye).

Bulanık-Malazgirt Havzası ve yakın çevresi hidrografik özellikler açısından zengin yerüstü ve yeraltı sularına sahiptir. Ancak bu zengin kaynakların dağılışı her yerde aynı oranda değildir. Ova ve havza tabanları, su kaynakları bakımından zengin iken, platoluk alanlar ve dağlık sahalar çok fazla zengin kaynaklara sahip değildir. İnceleme sahası ve çevresinin sularını toplayan ve havzanın ana akarsuyu konumunda olan Murat Nehri ve ona bağlı olan yan kollar, Bulanık-Malazgirt Havzası'nda zengin bir yerüstü su kaynağı meydana getirmektedir. İnceleme sahasında ovalık ve düzlük alanlarda tarım alanlarının fazla olması ve Temmuz ayı başından Ekim ayına kadar su noksanının olması, havzada bulunan zengin yerüstü ve yeraltı su kaynaklarına olan ihtiyacı artırmaktadır.

İnceleme sahasında tarım faaliyetleri geçmişten günümüze kadar yöre insanı için önemli bir geçim kaynağı haline dönüşmüştür. Bu durumun oluşmasında kuşkusuz tarımda sulama imkanlarının artması etkili olmuştur. Nitekim, 2002 yılında Toprak-Su Müdürlüğü tarafından yapılan arazi kullanımı haritası ile tarafımızdan

yapılan mevcut arazi kullanımı haritası (2016) karşılaştırıldığında 2002 yılında 172.7 km² olan sulu tarım alanları 2016 yılında 290.1 km²'ye yükselerek % 4.4 'lük bir artış göstermiştir. İnceleme sahasında sulu tarım alanlarında artışın olmasında DSİ tarafından yapılan Sulama projeleri etkili olmuştur. İnceleme sahasında DSİ tarafından yapılmış olan ve sulama birliklerine devredilen sulama projeleri, Bulanık sulaması, Malazgirt sulaması ve Ulusu sulamasıdır.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bulanık-Malazgirt Havzası, hidrografik bakımdan Fırat Nehri su toplama havzasına dahil olup, bu havzanın yukarı kısmında yer alan Murat Nehri alt havzasında yer alır. Bulanık-Malazgirt Havzası'nda akarsu ağı, her tarafta aynı özelliğe sahip değildir. İnceleme sahasının batı ve kuzey bölümleri, doğu ve güney bölümlerine göre daha sık bir akarsu ağına sahiptir. Bu farklılığın oluşmasında etkili olan temel faktör, zemini oluşturan kayaların permalite özellikleridir. Bunun dışında eğim derecesi, orografik durum ve yıllık yağış miktarı da oldukça etkili olmaktadır. Bulanık-Malazgirt Havzası drenaj tipleri bakımından zenginlik gösterir. Araştırma sahası ve çevresinde görülen drenaj tipleri, dandritik, kafesli, kancalı, halkalı, radyal, sentripetal, paralel-subparalel ve örgülü drenajdır.

İnceleme sahasında yer alan akarsular su kimyası özellikleri açısından incelendiğinde Murat Nehri'nin suyu orta tuzlulukta, C3S1 sulama suyu sınıfındadır. Murat Nehri'nin orta derecede tuzlu olmasında, daha tuzlu su özelliğine sahip olan Hınıs Çayı'nın Murat Nehri'ne karışmasından ileri gelmektedir. Hınıs Çayı'nın yüksek derecede tuzlu olmasında havzanın kuzeybatı kesiminde geniş bir alan kaplayan Üst Miyosen yaşlı Alibonca formasyonu ile Alt-Orta Pliyosen yaşlı Zırnak formasyonu içerisinde yaygın olarak bulunan tuzlu ve jipsli serilerden kaynaklanan akarsuların Hınıs Çayı'na bol su taşıyarak karışması etkili olmuştur.

İnceleme sahasında Murat Nehri ve ona bağlı ana yan kollar, yıl boyunca yataklarında su bulunduran sürekli akarsu özelliğindedirler. İkinci derecede olan tali yan kolların da büyük çoğunluğu sürekli akarsu özelliğine sahiptirler. Bu durumun oluşmasında bu tali yan kolların tüm yıl boyunca yüksek debiye sahip olan güçlü kaynak suları ile beslenmesi etkili olmuştur. Güçlü kaynak suları ile beslenen akarsuların suları, Bulanık-Malazgirt Havzası'ndaki tarım alanlarının sulanmasında en önemli rolü üstlenir.

İnceleme sahasındaki akarsuların akım-rejim koşulları üzerinde en büyük etkiyi iklim koşulları yaparken, infiltrasyon kapasitesi ve eğim şartları ise ikincil planda kalmaktadır. İnceleme sahası ve yakın çevresindeki akarsular, rejim tipi bakımından "basit rejimli akarsular" özelliği gösterirler. İnceleme sahası ve çevresindeki akarsularda akım yükselmesi Nisan ayında, akım çekilmesi ise ge-

nelde Ağustos ayında olmaktadır. Bu özelliği ile inceleme sahası ve çevresindeki akarsular basit rejimli akarsuların “karlı-ova rejimli akarsuları” grubuna dahil olmaktadır. Karlı-ova rejimli akarsularda ilkbaharda Nisan-Mayıs aylarında akım kabarması gerçekleşir. Bu akım kabarması üzerinde ilkbahar yağışlarının etkisi olmakla birlikte en fazla etkiyi sıcaklığın yükselmesi ile ortaya çıkan kar erimele-ri yapmaktadır.

İnceleme sahası ve çevresinde yer alan havza tabanları, yeraltı suyunun oluşum şartları bakımından elverişli litolojik yapıya sahip olması ve yeraltı suyu hareketinin dağlık alanlardan havza tabanlarına doğru olması gibi nedenlerle yeraltı suyu bakımından zengin sahalara karşılık gelirler.

İnceleme sahasında orta ölçekte ve küçük ölçekte olmak üzere birçok doğal göller ile set (baraj-gölet) gölleri bulunur. Bu gölleri suları, tarımsal sulama, enerji üretimi ve hayvancılık faaliyetleri gibi alanlarda değerlendirilir. İnceleme sahasında bulunan en önemli ve tek baraj gölü Alparslan I Baraj Gölü olup, enerji üretiminde kullanılır ve göl sularının tamamına yakını Bulanık ilçe merkezinin sınırları içerisinde bulunur.

İnceleme sahasında zengin yerüstü su kaynaklarının varlığı, bu su kaynaklarının tarımda sulama amacıyla kullanılmasının önünü açmıştır. Bu çerçevede DSİ tarafından yapılmış büyük ölçekte sulama projeleri bulunur. Aynı zamanda küçük ölçekte yapılması düşünülen göletler ile tarımda sulanabilecek alanların genişlemesi ileriki dönemlerde genişlemesi düşünülmektedir.

KATKI BELİRTME

Bu çalışma, Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (FÜBAB) İSBF 15.03 nolu “**Bulanık-Malazgirt Havzası'nın (Muş) Fiziki Coğrafyası**” başlıklı Doktora araştırma projesi kapsamında hazırlanan Doktora tezinden üretilmiş olup, destekleri nedeniyle Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri birimine teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- AKYOL, İbrahim Hakkı, (1947), Türkiye’de Akarsu Sistemleri ve Rejimleri, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: IX-X, Sayfa: 1-36, Ankara.
- AKYOL, İbrahim Hakkı, (1944), Türkiye’de Basınç, Rüzgarlar ve Yağış Rejimi, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 5-6, Sayfa: 1-22, Ankara.
- ARDOS, Mehmet, (1996), *Türkiye’de Kuvaterner Jeomorfolojisi*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- ARINÇ, Kenan, (1997), Süte Depresyonu’nda Bazı Coğrafi Gözlemler, Doğu Coğrafya Dergi-

- si, Cilt: 3, Sayı: 2, Sayfa: 369-410.
- ATALAY, İbrahim, (1987), *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*, E. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No 8, İzmir.
- ATALAY, İbrahim, (1986), *Uygulamalı Hidrografya*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 38, İzmir
- ATALAY, İbrahim, (2010). *Uygulamalı Klimatoloji*, META Basım Matbaacılık Hizmetleri, Bornova /İzmir.
- ERİNÇ, Sırrı, (1953), *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İ.Ü. Coğr. Ens. Yayını, No: 572, İstanbul.
- ERİNÇ, Sırrı, (1957), *Türkiye'deki Akarsu Rejimlerine Toplu Bakış*, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 17, Sayfa: 93-117, İstanbul.
- ERİNÇ, Sırrı, (2010), *Jeomorfoloji II*, DER Yayınları, İstanbul.
- HOŞGÖREN, M. Y. 1992. *Hidrografya'nın Ana Çizgileri I* (3. Baskı), İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 2619.
- KIRANŞAN, Kemal, (2017), *Bulanık-Malazgirt Havzası'nın (Muş) Fiziki Coğrafyası*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ.
- SUNKAR, Murat, UYSAL, Ahmet., (2014), *Anamur (Dragon) Çayı'nın (Mersin) Hidrografik Özellikleri ve Ekonomik Potansiyeli*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Sayı: 28, Sayfa: 69-93, İstanbul.
- ŞENGÜLER, İ., TOPRAK, S., (1991), *Varto, Hınıs, Bulanık, Malazgirt yöresi linyitlerinin petrografik özellikleri*, Türkiye Jeoloji Bülteni, C. 34, 15-22.
- ÖZTEKİN, Neriman, EROL, Oğuz, (1970), *Türkiye Akarsu Rejimlerine Yağış, Yer Şekli ve Yapısının Etkisi*, Türkiye Jeomorfoloji Dergisi, Sayı:2, Sayfa: 36-50.
- DEVLET METEOROLOJİ İŞLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, (2014), *Malazgirt, Bulanık, Muş, Hınıs, Varto, Ağrı, Erzurum İstasyonları Meteoroloji Veriler*.
- DSİ GENEL MÜD. JEOTEKNİK HİZMETLER VE YERALTI SULARI DAİRESİ BAŞKANLIĞI, (1978), *Malazgirt, Bulanık ve Patnos Ovaları Hidrojeolojik Etüt Raporu*, DSİ Matbaası, Ankara.
- DSİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, (2016), *Yıllık Ortalama Akarsu Akım Verileri*.
- HARİTA GENEL KOMUTANLIĞI, (2015), *1/50.000 Ölçekli Topoğrafya Haritaları*.
- MADEN TETKİK ve ARAMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ, (2015), *1/250.000 Ölçekli Diri Fay Haritaları, 1/25.000 ve 1/100.000 Ölçekli Jeoloji Haritaları*.

İDEOLOJİK HALK BİLİMİ KURAMI'NA GÖRE ZİYA GÖKALP'IN MASALLARI

The Tales of Ziya Gökalp According to Ideological Folklore Doctrine

Mehmet Emin BARS¹

Geliş:08.05.2017 / Kabul:04.10.2017

DOI: 10.29029/busbed.310989

Öz

Ziya Gökalp XX. yüzyıl Türk fikir ve edebiyat dünyasının önemli şahsiyetlerinden biridir. Filozof, bilim adamı, gazeteci, eğitimci, siyaset adamı kişiliğiyle hem yaşadığı dönemde hem de kendisinden sonra birçok kesim üzerinde derin izler bırakmıştır. Yeni devletin müesseselerinin kuruluşunda onun zihnî mesaisinin izleri vardır. Gökalp fikirlerini millî kaynaklardan almıştır: O, hem milliyetçi bir ideolog hem de modern ilmin öncülerinden biridir. Gökalp mefkûresini gerçekleştirmek için çeşitli eserler vermiş, Cumhuriyet dönemi Türk toplumuna düşünceleriyle yön vermiştir. Halk bilim ürünleri çeşitli dönemlerde ideolojik amaçlarla kullanılmıştır. Özellikle XX. yüzyılda halk bilimi ideolojik yönden çokça işlenmiştir. Halk bilimi ürünleri ulusal kimlikleri belirlemede ve korumada önemli işlevler yüklenmiştir. Halk ürünlerinde halk ruhu aranmıştır. Bilimsel bilgidен ideolojik dogmalar yönünde faydalanılmıştır. Halk bilimi ideolojilerin geniş halk kitlelerini etkilemede propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Halk bilimi ürünlerini bu amaçla kullanan kişilerden biri de Gökalp'tır. Bu çalışmada Gökalp tarafından yeniden yazılan masallar ideolojik halk bilimi kuramına göre incelenmiştir. Önce ideolojik halk bilimi ile ilgili kısa bilgi verilmiş, sonra Gökalp'ın masalları bu yönde incelenmiştir. İnceleme sonucunda Gökalp'ın, masalları Türkçülük ideolojisini halka yaymak amacıyla kaleme aldığı görülmüştür. O, masallarında yeni Türk neslini milliyetçilik ideolojisiyle yönlendirmek, eğitmek amacını taşımıştır. Masalları yeni nesillere ortak bir bilinç aşulamak, onları belirli idealler etrafında toplamak, millî birlik ve beraberlik oluşturmak amacıyla kullanmıştır. Gökalp, masalları milliyetçi bir politika aracı olarak kullanmıştır.

1 Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. m_e_bars_21@hotmail.com.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, halk bilimi, ideoloji, kuram.

Abstract

Ziya Gökalp is one of the important figures of the XX. century's Turkish notion and literature scene. He left significant mark on both artists of his era and the posterior ones as a philosopher, scientist, journalist, educator and politician. The new establishments of the era carry his traces of ideology. Gökalp took his mindset from notional sources. He is a nationalist ideologist as well as one of the pioneers of the modern science. He contributed many works of literature to carry out his ideals and lead Turkish people of Republican era with his notions. Works of folklore have been used on various times for ideological purposes. Especially in the XX. century, they had been heavily worked on and were of importance in the determination and protecting of the national identities. Folk spirit has been sought in folklore. Scientific information has been utilized about the ideological dogmas. Folklore was also used as a propaganda tool to affect vast groups of people about some ideologies. Gökalp is one of these who used folklore for this aim. In this study, tales which have been re-written by Gökalp are analysed according to the folklore doctrine. The tales are examined after some information about the ideological folklore. It is seen at the end of the study that he has written tales to spread the ideology of Turkism among the public community. He has the aim of educating and leading the new Turkish generation with nationalist ideology in this tales. Gökalp used them to unite the new generation around a mutual awareness and specific and to establish a national solidarity. He used tales as a nationalist politic tool.

Keywords: Ziya Gökalp, folklore, ideology, doctrine.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde siyasî alanda birtakım yenileşme hareketleri gerçekleştirilir. Siyasî alanda yapılan yenilikler toplumsal hayatta ve edebiyatta da beraberinde birçok değişimi meydana getirir. Bu değişim ve yenileşmenin sonucunda Tanzimat aydınlarının topluma bakış açılarında ve yorumlamalarında yeni düşünceler oluşur. Bu değişim ilk olarak dil alanında kendisini gösterir. O zamana kadar Arap-Fars kültürünün etkisiyle şekillenen dili bu etkiden uzaklaştırıp halkın konuşma diline doğru bir gelişim görülür. Seçkin kimseler için ortaya konulmuş olan sanat eserlerinin geniş halk kitleleri için de ortaya konulması gerektiği fikri yavaş yavaş kendisini hissettirmeye başlar. Bununla beraber Servet-i Fünun, Fecr-i Ati gibi edebî topluluklar sanat dilinin halk dilinden farklılığını, sanatın estetik dilinin sade, yalın olamayacağı fikrini savunmaya devam eder. Bu bir noktada sanatsal bilginin toplumsal ve geleneksel bilgi ile olan doğal bağının

da inkâr edilmesi, görmezlikten gelinmesidir. Ancak bu tür düşünceler her geçen gün etkinliğini biraz daha kaybeder. Toplumsal ve geleneksel bilginin güzel sanat eserlerinin oluşturulmasındaki önemi hem aydın hem de halk tarafından anlaşılmaya başlanır. O zamana kadar daha çok bireysel ve seçkinlerin bir haz aracı olarak kabul edilen sanat, kendisi için yeni amaçlar belirler. Edebiyatta toplumu eğitmek, kitleler üzerinde çeşitli tesirler meydana getirmek amacıyla daha geniş çevrelere ulaşma eğilimi görülür. Bununla beraber yeni konu, tür ve biçimler denenmeye başlanır. Tercüman-ı Ahval (1860) gazetesi başta olmak üzere çeşitli gazeteler birtakım sosyal ve siyasî konuların ele alındığı yer haline gelir. Osmanlı toplum düşüncesindeki değişimlerin sonucu olarak yeni bir medeniyet oluşturulur. Arapça-Farsça eserler yerlerini Türkçe eserlere bırakmaya başlar. O güne kadar Arap-Fars kültürlerinin etkisinde ürünler veren edebiyat, bu kez Batı edebiyatının tesirine girer. Bu tesir halk diliyle meydana getirilen ürünlerde de kendisini hissettirir. Doğu'nun etkisinden kurtulamamakla eleştirilen edebiyat, buna benzer olarak, Batı etkisinde kalır. Bu dönem tüm bu gelişmelere rağmen halka yönelişin ilk basamağını oluşturması bakımından önemlidir. Tanzimat döneminden itibaren Divan şiirinin yerine batılı anlamda modern bir şiir konulur. Avrupa'daki romantik ulusçu hareketlere paralel biçimde modern şiirin kaynağı olarak folklor benimsenir. "Millî mücadele ve cumhuriyetin ilanı aşamasında millî kimlik susuzluğunu gidermek, düşman tehlikesinin ortadan kalkması ve devletin kuruluşunun tamamlanmasının ardından ise cumhuriyet ilkelerinin hayata geçirilmesi ve pekiştirilmesi amacıyla, biçim ve içerik yönünden halk şiirine öykünen..." (Çamkara, 2010: 90) şiirler ortaya konur.

Tanzimat'la beraber başlayan halka yönelme Millî Edebiyat döneminde meyvelerini verir. Bu dönem 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile başlar, 1923'te Cumhuriyet'in ilanına kadar sürer. Millî Edebiyat dönemi Türk milliyetçiliği etrafında şekillenir. Türk milliyetçiliği, sosyal ve siyasî alanda ulusallaşmayı, Türk kültürünü esas alarak her türlü yabancı etkiyi yok etmeyi amaçlar. Bu dönem Türk milliyetçiliğinin doğuş yıllarıdır. Türk tarihi çeşitli eserlerde yeniden ele alınmış, toplumun bir kesimi ve yabancılar tarafından kaba, cahil, göçebe olarak tanımlanan "Türk" kavramı yeniden ele alınmıştır. Zamanla asıl anlamı unutulmuş Türk adı, kökü tarihin derinliklerine dayanan, soylu ve zengin bir kültüre sahip bir milletin adı olarak anılmaya başlanır. Bu dönemde Ömer Seyfettin ile Ali Canip Yöntem'in çabalarıyla çıkan "Genç Kalemler" dergisi önemli roller üstlenir. Dergi yenileşme ile ilgili düşüncelerin topluma ulaştırılmasında halk dilini bir araç olarak kullanır. Dergideki çalışmaların halk dili üzerinde yoğunlaşması olumlu bir gelişme olarak görülmesi gerekirken halk edebiyatını ihmal etmeleri bir eksiklik olarak görülmemelidir. Dergi halkın edebî ürünlerine ilgi göstermez. Ancak Gökâlper dergiye farklı bir boyut kazandırır. Ziya Gökâlper ortaya koyduğu felsefî ve sosyolojik fikirleriyle yeni ve modern bir toplumun şekillenmesinde önemli bir rol üstlenir. Gökâlper dönemin aydınları gibi sadece halk diline eğilmez, halk edebiyatı ve kültürüne yönelik etkin

çalışmalar da yapar. Dönemin aydınları halk diliyle ancak Batı etkisinde eserler verirken Gökalp, dönüşen, değişen, halk kültüründen uzaklaşan edebiyatın yönünü toplumun asıl kaynağı olan halka çevirmek için çaba gösterir. Halk edebiyatı millî kültürün tüm ürünlerini taşımaktadır (Akyüz, 2015: 19-20).

Gökalp XX. yüzyıl Türk fikir ve edebiyat dünyasının en önde gelen kişilerinden biridir. Fikirleri ve edebî eserleriyle Cumhuriyet Türkiye'si'nin kurucularındandır. Filozof, bilim adamı, gazeteci, eğitimci, siyaset adamı kişiliğiyle devrinin tüm kesimleri üzerinde derin izler bırakan bir bilgidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda Mustafa Kemal'in askerî ve politik alandaki rolünü, fikir ve edebiyat sahasında Gökalp yüklenir. Yeni devletin müesseselerinin tesisinde Gökalp'in zihnî mesaisinin izleri vardır. Gökalp yazılarında problemlere çözüm arayan pratik fayda peşindedir. Fikirlerini millî kaynaklardan almıştır.

“Ziya Gökalp, şiirin temeline fikrî muhtevayı yerleştirir. O, her şeyden önce mütefekkindir; memleketimizin medeniyet bakımından yükselebilmesi için ne yapılabilir sorusunun cevabını arayan insandır. Bu konudaki düşüncelerini, millî romantik duyuş tarzı aracılığıyla edebiyata uygulamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Zaten onun teklif ettiği yeni, millî ve modern yaşama tarzı, yeni bir dil ve edebiyat anlayışını da beraberinde getirmektedir” (Aktaş, 1996: 159).

Gökalp halk lisanyla şekillenen, tarihin derinliklerinden günümüze kadar ulaşan, belli bir geleneğe sahip sözlü kültür ürünlerini gerçek edebiyat mahsulleri olarak kabul eder. Halka ulaşmak için halk diliyle ve halk kültüründen beslenen eserler vücuda getirmek gerektiğine inanır.

Gökalp “hem milliyetçi bir ideolog ve hem de modern ilmin öncülerinden biri” (Küçük, 2013: 183) dir. Bu özelliğiyle yaşadığı çağın en müessir mütefekkirlerinden biridir. Osmanlı Devleti'nde 1908 yılına kadar etkili olan İslamcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık fikirleri daha sonra yerini Türkçülük akımına bırakır. Bu akımla halka millî şuur aşılana çalışılır.

“Osmanlı Devleti'nin son döneminde, Türklük şuurunun uyanması için en fazla çalışanlardan biri olan Ziya Gökalp, bilgisi, anlama, anlatma yeteneği ve şahsiyeti ile diğer isimler arasında dikkat çeken bir isim olmuştur. Türk düşünce ve edebiyat tarihinin hangi açılardan bakılırsa bakılsın asla unutamayacağı ve ihmal edemeyeceği kişilerden biri olan Ziya Gökalp'in hem kendi nesli hem de kendisinden sonraki nesiller üzerinde tesiri büyük olur” (Sütçü, 2013: 2299).

Gökalp mefkûresinin gerçekleşmesi için çeşitli eserler vermiştir. O Cumhuriyet dönemi Türk toplumuna düşünceleriyle yön vermiştir. Gökalp'in “... folklorla yüklediği Türkçülüğün temellerini oluşturma işlevi, gerek Osmanlı'nın son döneminde gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk döneminde son derece etkin olmuştur” (Oğuz, 2006: 47).

Gökalp'a göre Türkçülük Türk milletini yükseltmektir. Buna göre Türkçülüğün mahiyetini anlamak için millet kelimesinin tanımını yapmak gerek. Millet irkî, kavmî, coğrafi, siyasî ve iradî bir zümre değildir. Millet din, dil, ahlak ve bediiyat bakımından ortak olan, aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan bir zümredir. İnsan kanca müşterek bulunduğu insanlardan ziyade, dil ve dinde müşterek bulunduğu insanlarla beraber yaşamak ister. Çünkü insanın şahsiyeti bedeninde değil, ruhundadır. Bir insan hangi milletin terbiyesini almışsa onun mefkûresi için çalışır. İnsan terbiye bakımından müşterek bulunmadığı bir cemiyette mutsuz olur (Gökalp, 2007: 184). Türkçülüğün ilk esaslarından biri halka doğru gitmektir. Halka doğru gitmek bir milletin yüksek tahsil ve terbiye almış güzidelerinin harsı almak için halka gitmeleri demektir. Hars yalnızca halkta bulunabilir, başka bir yerde bulunmaz. Halk millî harsın canlı bir müzesidir. Güzidelerin çocukken aldığı terbiyede millî hars yoktur. Bunlar millî harstan mahrum olarak gayr-i millîleşerek yetiştiler. Halka gitmek halkın içine girmek, halkla beraber yaşamak demektir. Halkın şiirini, müziğini, oyunlarını, masallarını, fıkralarını bilmektir. Onların dertlerine üzülmek, sevinçlerine sevinmektir. Deha ancak halktadır (Gökalp, 2007: 199-200).

Gökalp Türk edebiyatında üzerinde çokça çalışma yapılan şahsiyetlerden biridir. Kısa ömründe yaptığı araştırmalar, öne sürdüğü fikirler, folklorla katkıları vs. nedenlerden dolayı çeşitli yönleriyle çeşitli araştırmaların konusu olmuştur. Bu çalışmada Ziya Gökalp'ın masalları ideolojik halk bilimi kuramına göre incelenecektir. Yazdığı masal, destan, şiir örnekleriyle halk bilimi alanında adından söz ettirmeyi hak eden Gökalp, tüm eserlerini ideolojisini halka yaymak amacıyla kaleme almıştır. O, yeni Türk neslini milliyetçilik ideolojisiyle yönlendirmek, eğitmek amacını taşır. Masallarında da bu ideolojik tavrı görülmektedir. Bu çalışmada Gökalp'ın masallarında bu fikirler incelenmeye çalışılacaktır. Önce ideolojik halk bilimi ile ilgili kısa bilgi verilecek, sonra da Gökalp'ın masalları bu yönde bir incelemeye tabi tutulacaktır.

1. İdeolojik Halk Bilimi Kuramı

Sosyal değer ve normların belirlediği kültürel kimlik millî benlikle beslenir, insanlarda sorumluluk bilincini oluşturur. Tarihî ve kültürel birlikteliğe sahip insanlar, ortak değerler doğrultusunda aynı amaç için çaba sarf eder. Toplum tarafında tanınan, aynı amaca hizmet eden her düşünce/davranış insanların birtakım ihtiyaçlarını karşılar. Kültürel yapının zenginliğini gösteren halk bilimi ürünleri, toplumda ortak değer yargılarındaki birliğin sağlanmasında önemli roller üstlenir. Toplumun işleyişinde her sosyal hareketin, her geleneğin, her sosyal normun katkısı büyüktür. Toplum içinde işlevini yitiren her kurum yok olmaya mahkûmdur.

“Bu anlamda efsane, destan, masal, hikâye, fıkra, türkü gibi halk edebiyatı ürünleri, sahip oldukları gelenek taşıyıcılığı, eğitme, sosyal motivasyon, yararlılık,

bütünleştiricilik, dengeleme, bir düşünceyi destekleme, sosyal eleştiri ve denetim mekanizması, dikkat çekme, az sözle çok şey anlatma, son sözü söyleme, kıssadan hisse kapma, gerilimleri yumuşatma, eğlendirme, güldürme ve rahatlama fonksiyonlarıyla sosyal yapının güçlü tutulmasında çok önemli görevler yüklenmektedir” (Ö. Eker, 2006: 316).

Halk biliminin ideolojik amaçlarla kullanılmasını için geliştirilmiş kuramsal çerçeveler bulunmaktadır. XIX. yüzyılın romantik milliyetçiliği kaynaklı olarak XX. yüzyılda halk bilimi ideolojik yönden işlenmiştir. Özellikle halk bilimi ürünleri uzun süre ulusal kimlikleri belirlemede ve korumada önemli işlevler yüklenmiştir. Halk bilimciler yerli ağzılarda, halk masalları ve şarkılarında, edebiyatta ve ulusal kahramanların eylemlerini anlatan tarih eserlerinde halkın ruhunu aramışlardır. Bu çalışmaların masum ulusal gururun uyarılması bakımından büyük etkisi görülmüştür. Bilimsel bilgi ideolojik dogmaların emrine verilmiştir. Halk bilimi ideolojilerin geniş halk kitlelerini etkilemede propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Dünyanın farklı coğrafyalarında halk bilimi verileri çeşitli politik görüşlerin veya partilerin propaganda aracına dönüştürülmüştür. İdeolojik görüşlerin propagandasında kullanılan halk bilimi ürünleri çoğu zaman kullanıldıkları ideolojiye göre manipülasyonlara da uğramıştır. Çeşitli bilim insanları tarafından toplanan malzemeler, propaganda yapılacak ideoloji doğrultusunda temizlenmiş; yeniden düzenlenmiş; ideolojik bir elekten geçirilmiş; kitle iletişim araçları vasıtasıyla halka dağıtılmıştır. Bu çabalar fakelore olarak adlandırılabilir ideolojiyi övücü şarkı, destan, efsane yaratmalarını beraberinde getirmiştir (bk. Çobanoğlu, 2002: 177-181).

Halk bilimi çalışmalarını ideolojik amaçlı kullanan ilk devlet Hitlerin Ulusal Sosyalist hükümetidir. 1930’lu yıllarda kan bağına dayanarak ırklarını yüceltmek çabası içine giren Naziler halk bilimcileri yönlendirmişlerdir. Başta halk bilimi olmak üzere bütün sosyal bilimlerin Alman ruhuyla ilgili konularına ağırlık verilmiş, elde edilen bilgiler pratik anlamda kullanılmıştır. Polis eğitimi ve yönlendirilmesinde gelenek ve göreneklerden yararlanılarak propaganda amaçlı faydalanılmıştır. Aynı yıllarda Sovyet Rusya’da da halk bilimi verileri politik görüşlere göre şekillendirilmiştir. Sovyet Rusya komünizmi geliştirmek için folklorun etkin gücünün farkına varmıştır. Folklorun işçi sınıfının yaratıcı ifadelerinde olduğu tezi ileri sürülmüştür. Sovyet politikacılar folklor üzerine yoğunlaşmıştır (Dorson, 2011: 26-28). Halk bilimi ürünleri vasıtasıyla komünizm geniş halk kitlelerine propaganda ile yerleştirilmiş, Marksist kuram bu verilerle desteklenmiştir. Lenin ve Stalin gibi devrim önderlerini ve bunlar tarafından gerçekleştirilen, geliştirilen, sürdürülen devrimi övücü şarkılar, destanlar, efsaneler, hikâyeler yaratılmıştır. 1920’li ve 1930’lu yıllarda Sovyet lehinde folklorun varlığı inkâr edilemez. “Halk masallarının şekli ve konusu, politik fikirleri taşımada ve sosyal anlamları yapılandırma uygun olmadığından bu rol, on sekizinci ve yirminci yüzyılların halk kültürü öğrencilerinin çok iyi bildiği sözlü ve yazılı folklorun diğer şekilleri

tarafından oynandı” (Panchenko, 2007: 141).

Halk bilimcilerin çoğunlukla söz ettiği işlev konusunun halk bilim ürünlerinin yaratımında, metinlerin değişkenlik, hacim ve içerik farklılaşması gibi sorunları çözmeye büyük katkıları olmuştur. İşlevsellik ayrıca halk bilimi ürününün kim tarafından, nerede, nasıl yaratıldığı ve dinlendiği, bu ürünlerin bir sosyal ilişkinin ürünü olduğunun ortaya konması gibi sonuçları getirmesi bakımından da önemlidir (Ekici, 2015: 124). William R. Bascom halk bilimi yaratmalarının işlevleri konusundaki araştırmalarda bir model oluşturur. Bascom halk bilimi ürünlerinin işlevlerini dört maddede toplar:

- a.Eğlenme, eğlendirme ve hoşça vakit geçirme işlevi,
- b.Toplumsal kurumlara ve törenlere destek verme işlevi,
- c.Eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması işlevi,
- d.Toplumsal ve kişilerden, baskılardan kurtulma işlevi (Bascom, 2010: 78-81).

İlhan Başgöz bu işlevlere bir tane daha ekler: protesto işlevi. Örneğin Âşık Mahzuni Şerif şiirlerinde açlığı, fakirliği, ağalık düzenini, emperyalizmi, dönemin siyasilere taşlar (Irmak, 2017: 254). Başgöz’e göre Cumhuriyet döneminde protesto geleneğinde bir duraklama yaşanır. Cumhuriyeti kuranlar iş başına vatani kurtararak gelmişlerdir. Bunun sonucunda herkes gibi âşıklardan da büyük destek görmüşlerdir. Cumhuriyet, halk kültürü temeline oturtulmak istenmiştir. Bu kültürün sözcüleri olan âşıklara halkevleri, devlet radyosu ve başka kurumların kapıları açılmış; âşıklar buralarda ağırlandı; büyük saygı görmüşlerdir. Âşıkların eserleri toplanmış, basılmış, geniş kitlelere duyurulmuştur. Bu sıcak ilgiye âşıklar yeni idarenin başlarına ve kurumlarına övgüler düzerek alkışlar tutarak karşılık vermişlerdir. Bu durum II. Dünya Savaşı’nın bunalım yıllarına kadar devam etmiştir. Âşıklar kent kültürü ile daha yakından tanışınca, kente yerleşip ekonomik zorluğun ve farklılaşmanın içine düşünce protesto geleneği yeniden canlanmıştır (Başgöz, 1986:185-186).

2. Ziya Gökalp’ın Masallarında İdeoloji

Romantik milliyetçiliğin etkisiyle XX. yüzyılda realpolitik amaçlar için ideolojik olarak kullanılan halk bilimi, Avrupa ülkelerinde halkın ruhunun arandığı en önemli kaynak olmuştur. XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti’nde folklor çalışmaları Türk millî kimliğini ayakta tutma amacını taşır. Türkçülük akımı kısa sürede toplumun farklı kesimleri tarafından kabul görür. Türkçülük akımı ülkenin içine düştüğü çıkmazdan kurtulmak için bir çare olarak düşünülür. Türkçü aydınlar folkloru Batı’da olduğu gibi millî bütünlüğün sağlanmasında birleştirici olarak kabul ederler. Ziya Gökalp, Rıza Tevfik Bölükbaşı, M. Fuad Köprülü gibi fikir adamları ilk folklor çalışmalarını başlatarak ulus kavramını

Osmanlı toplumuna özümsetmeye çalışırlar. “Bunun sonucunda Türkçülük akımı folkloru şekillendirmiş, folklor ise bu akımın devamlılığını sağlamıştır. Her iki olgu karşılıklı olarak birbirini beslemiştir. İşte bu iki kaynak arasında ilişki kuran ilk araştırmacı, düşünür Ziya Gökalp'tir” (Çek Cansız, 2014: 60).

Gökalp unutulmuş, ihmal edilen, görmezlikten gelinen, toplumun elit tabakası tarafından çoğu zaman küçümsenen halk kültürünü yeniden ortaya çıkarmayı, Türk millî değerleri etrafında yeni oluşan değerlerle eskiye ait olanları birleştirmeyi amaçlar. Böylece kültürel değerler varlıklarını sürdürecektir. Gökalp'in bu yön-deki çalışmaları yeni Türk devletinin sosyal ve siyasal alanda takip ettiği değişim ve gelişim çizgisini yönlendirir. Ulusal değerlere yönelmek gerektir. Gökalp'in fikirlerinin kaynağı XIX. yüzyılda tüm dünyayı etkilemiş olan romantizm akımı ve ulusal değerlere dönüş gayesidir. Buna yönelik olarak Gökalp masalları yeniden düzenler, Dede Korkut hikâyelerini bireysel üslupla yeniden yazar. Bu çalışmalarında geleneksel olanla bireysel yaratım bir aradadır. Öğretici nitelik taşıyan bu çalışmaların amacı yeni bir medeniyet kurmaktır. Gökalp, folklor ürünlerini bir takım yeni kavram ve değerlerle yeniden ele alır. Halkın ortak ideali tarihin derinliklerinden gelen sözlü anlatıların halkı eğitmek amacıyla yeniden şekillendirilmesi, bunun sonucunda ortak ideal birliğinin sağlanmasıdır. Gökalp masal ve destanları yeniden yazarken onların temel niteliklerini de göz önünde bulundurmakla beraber toplumu ayakta tutan ulusal değerleri metinlere yükler.

“Ziya Gökalp, bir yandan Türk milletinin tarihî dönemlerden bugüne ‘hars’ını tahlil edip genel kurallara ulaşmaya çalışırken diğer yandan ise edebiyatçı kimliğiyle halk edebiyatı ürünlerinin dil, üslup ve içerik özelliklerine uygun edebî eserler vermeye çalışmıştır. Bu yönüyle aslında Gökalp, Romantizm akımının bir sonucu olarak Almanya, Finlandiya, İskoçya gibi ülkelerdeki bilim adamlarının ve edebiyatçıların uygulamalarını Türkiye’de hayata geçirmiştir” (Şahin, 2013: 92).

Gökalp folklor ürünlerinin fonksiyonelliğinin farkındadır. Onları bu yönleri ile kullanmak istemiştir. W. Bascom tarafından belirtilen “toplumsal kurumlara ve törenlere destek verme ile eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması” işlevleri Gökalp tarafından kaleme alınan masalarda kullanılmıştır. Masallar halka ait değer ve kuralların taşındığı en önemli folklor ürünlerinden biridir. Bu değer ve kuralların gençlere, çocuklara kazandırılması gerekir. Bu amaca uygun olarak halk kaynağından gelen manzum-mensur masallar kaleme alır. Masalların halkın eğitiminde kullanılması için bunların yeniden yazılması gerektiğine inanır. Türk töre ve ahlakının yeniden kazanılması için folklor ürünleri vatan, aile, çocuk, hürriyet gibi konularla yeniden üretilmelidir. O folklor ürünlerine pragmatik açıdan yaklaşır. Bu ürünler Türk milleti için fayda sağlayıcı biçimde kullanılmalıdır. Halk bilimini ve ona ait konular yeniden halk arasında canlandırılmalıdır. Gökalp halk kaynağından gelen motifleri kullanarak didaktik, bireysel eserler kaleme alır. Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet sonrasında geleceğin büyüklerini yetiştirmek

büyük önem kazanır. Hem çocuk dergilerinin sayısı hem de çocuk için eser veren yazarlarda artış dikkat çeker. Tevfik Fikret, Ali Ulvi (Elöve), İbrahim Alâaddin (Gövsâ) gibi isimler doğrudan doğruya çocuklar için eserler yazarlar. Gökâlî bu devirde çocuk meselesi üzerinde en fazla duran düşünürlerden biridir. Ona göre en önemli sosyal birim, ailedir. Sağlıklı toplum ancak sağlıklı ailelerin varlığı ile meydana gelebilir. Aile içinde de özellikle çocuğa büyük önem verir. Eğitim vasıtasıyla sağlam bir milletin temeli atılabilir. Çocukların yetiştirilmesinde onlara millî kültür aşılanmalıdır. O bir ideologdur. Onun fikirlerini devam ettirecek ve uygulayacak neslin eğitimi büyük önem taşır. Bundan dolayı çocuklar onun okuyucu kitlesi içinde geniş yer tutar. Gökâlî yetişkinler için yazdığı yazılarında bile yeri geldiğinde çocuklara yer verir (Sınar Uğurlu, 2009: 1027-1028).

Kızılelma masalında Gökâlî'nin folklor ürünlerine pragmatik anlayışının izlerini görmek mümkündür. Bu masalda ulusal değerler ön plana alınır. Gökâlî yeni kavram ve değerleri masala yerleştirir. Masalda, Ay Hanım Kırgız'ın Konrad boyundandır. Turgut adlı gence âşık olur. Ancak onun idealleri bu âşkı söylemeye engeldir. Milletine ve yurduna tüm sevgisini veren kimse sevda illetine düşmemelidir:

“İsterdi yaşamak milleti için,
Kîni vardı sevdâ illeti için...
Serserî bir aşka gönül bağlayan
Nasıl verebilir yurda can?” (Tansel, 1989: 9).

Gökâlî, yetişkinlere seslenirken bile başta masal olmak üzere halk bilimi türlerinden yararlanır. Gökâlî folklor fikirlerini telkin etmek için bir araç olarak bakar. Bir ideal adamı, bir ülkü adamı olan Gökâlî için fikrin şiirden önce gelmesi, edebiyatı fikrin hizmetine vermek son derece tabiidir. O folkloru amaç değil, araç olarak görür. Bir milletin çöküşüne doğru gittiği bir dönemde memleket meseleleriyle ilgili olmayan şiir ona bir lüks gibi görünür.

“Şuûr devrinde şiir susar, şiir devrinde şuûr seyirci kalır. İçinde bulunduğumuz zaman, gâlibâ birinci devreye âittir: Şâirler Muz'larından uzak düşmüş, vezin ile kâfiye, şuûrlu müteşâirler eline geçmiş.. Bu hâli, çocukların hâyatında da görürüz: Ders saatleri arasında oyun fâsılları var... Aynı zamanda, çocuk terbiyesinde birtakım dersler, oyun tarzında verilir; bunun gibi, halk terbiyesinde ba'zı fikirlerin vezin kisvesinde arz edilmesi fenâ mı olur?” (Tansel, 1989: 97).

Kızılelma masalı Gökâlî'nin şuûr devrinin fikir yüklü ürünlerindedir. Masalda milletin çöküşünü hazırlayan bazı sebepler üzerinde durulur. Masalın kahramanlarından Türk genci Turgut, Kızılelma peşindedir. Molla, ona yol gösterirken Türk'ü zayıflatan, başka milletlere muhtaç eden nedenleri sıralar. Türk kendi öz benliğinden uzaklaştığı, yabancı kültürlerin etkisinde kaldığı için bugün bu durumdadır:

“Ba’zan Hindli, ba’zan Çinli olmuşuz;
Arap, Acem; Firenk dinli olmuşuz.
Ne bir Türk hukûku, Türk felsefesi,
Ne Türkçe inleyen bir şâir sesi...
Şâir, hakîm bizden de; çokça

Kimi Farsî yazmış, kimi Arapça...” (Tansel, 1989: 12). Hakiki ruhumuz ve saf dilimiz bize gel diye bağıırır. Türk’ün kılıcı ve kalemî Arap’ı, Çin’i, Acem’i yük-seltmiştir. Kızılelma, ne Hint’te ne de Çin’dedir, o Türk’ün ruhunun içindedir.

Gökalp Türk kültüründen aldığı konu ve motiflerle Türkçülük fikrini telkin etmeyi amaçlar. O, unutulmuş olan halk masallarında fikirlerini telkin eder. Türkçülük, onun için diriltici bir ideolojidir. Gökalp özellikle masalı kullanarak mensup olduğu fikir hareketinin her türlü zorluğun üstesinden geleceğine, sağlıklı bir toplum düzeni sağlayacağına inanır. Gökalp Türk milletinin tarih sahnesinden silinmek istendiği, hayatta kalma mücadelesi verdiği bir dönemde masallarını yazar. Eski hayat tarzıyla bu mücadeleyi kazanma imkânı yoktur. Yeni bir hayatı benimsemek şarttır. Bu yeni hayatın ilkeleri Türkçülükte yer almaktaydı. Gökalp yeni hayatı anlatırken özellikle masallardan yararlanarak unutulmuş folklorlara itibarını iade eder. Ülker ile Aydın masalında Ülker ile Aydın üvey annelerinin telkiniyle babaları tarafından ormana bırakılır. Aydın ormanda uyanınca babasının onları terk ettiğini anlayarak ağlamaya başlarken ablası Ülker, onu teselli eder. Türk Tanrısı öz-be-öz Türk soyundan gelen kendilerini ve Türk ilini tatlardan koruyacaktır:

“Biz öz Türk’üz, bak sen Aydın, ben Ülker,
Türk Tanrısı öz ilini esirger.
Zeyneb gibi anne değil Tat senin,
Hiç soyuna karışmamış yad senin.
Unutmadım, annem derdi: Bak, kızım,

Baban Kayı-il’den, ben de Kırgız’ım...” (Tansel, 1989: 24-25).

Edebiyatın millî bir kimlik kazanabilmesi için halk edebiyatı ürünleri edebiyatta yoğun olarak işlenmelidir. Devir şuurlu hareket etme ve ölçülü davranma devridir. Gökalp’in bu yöndeki çalışmaları döneminin birçok yazarını da etkiler:

“Gökalp’in halka gitme ve halk kültüründen beslenme düşüncesinin ürünü olarak dil, din, vatan, Türk destanları, Türk tarihi, askerlik v.b. konularda yalnız bir dille yazdığı manzûmeler döneminde yankı bulmuş, şairlere hece ölçüsünün yanısıra masal, hikâye ve destan metinlerini manzûm olarak yazma düşüncesini de teşvik etmiştir. Özellikle, hece ile şiir yazma hususunda Gökalp’in telkinlerinden etkilenen Beş Hececiler’den Orhan Seyfi Orhon’un Peri Kızı İle Çoban Hikâyesi adlı manzûmesi Ala Geyik etkisi ile yazılmış bir izlenim uyandırır” (Zavotçu, 2012: 609).

Halkta bir şuur oluşturma amacını taşıyan Gökalp, Türk'ün ölüm dahil hiçbir şeyden korkmadığını Ülker ile Aydın masalında dile getirir. Masalda bir ceylana dönüşen Aydın, ablası Ülker'e sultanın askerlerinden korkmadığını şu şekilde söyler:

“Anam Alageyik, babam Bozkurt'ken

Ben Türk-oğlu kaçır mıyım ölümden?” (Tansel, 1989: 31). Bu sözlerden sonra Aydın, Türk'ün korkusuzluğunu göstermek için korkmadan düşman askerleriyle dolu ormana dalar.

Gökalp'ın masalları lirizm unsurları ile beraber didaktiktir. Sanat onun için bir eğitim aracıdır. Gelecek kaygısına düşen milletine masallarıyla yol göstermiştir. Her şartta milletine ümit ve ülkü aşılamaya, hedefler göstermeye çalışır. Masallarının büyük bir kısmında Türk milletinin kültür ve medeniyet yolunda nasıl ilerlemesi gerektiğini anlatır. Onun en büyük ülküsü Türk milletini yükseltmektir. Türk halkı ümitsizlik içindeyken ona yeni değerler gösterir. Yeni bir ahlâk, yeni bir toplum, yeni bir millet anlayışını savunur. Köylülerin, esnafın, kadınların, gençliğin, öğrencilerin sorunlarını ele alır. Savaş yıllarında bu savaşların önderlerini anlatır, Türk halkına geçmişindeki zafer devirlerini hatırlatır. İlhamını Türk destanlarından, Türk halk hikâyelerinden, Türk masallarından alan masallar yazar. Gökalp şiirine toplumsal bir fonksiyon yükler. Eserleriyle halka seslenir (Filizok, 2005: 131-132). Gökalp'a göre destan ve masallarımızda tarihî benliğimiz saklıdır. Gökalp, çocuk terbiyesinde oyun şeklinde derslerin verilmesi gerektiğini, halk terbiyesinde ise bazı fikirlerin vezin kisvesi içinde arz edilmesini tercih etmiştir. Onun en olgun fikirleri sade, basit, çocuksu bir söyleyişle, halka hitap eden ve halk hafızasına bazı fikirler yerleştirmeyi amaç edinen çalışmasından kaynaklanmaktadır (Banarlı, 1997: 1112).

Gökalp halk masallarını yeniden yazarken masallara şahsî üslubunu katar. Bu masalarda konuların temel yapısı korunurken onlara yeni temalar ekler. Masallara yaptığı eklemelerle onları sosyal plana taşır. Masalları hayal âleminde tarihî veya sosyal bir gerçeğin alanına taşır. Masal kahramanlarına Türk destanlarının, halk hikâyelerinin kahramanlarının özelliklerini yansıtır. Türk destan ve masal kahramanlarının yaşayışlarını hatırlatan kahramanları masallarında kullanır. Bu kahramanlar Türk olma şuurunun farkındadır. Bu kahramanlar Türk töresine göre davranır, vatan ve milletleri için mücadele eder. Gökalp, folklor ürünlerini tükenmeyen bir hazine olarak görür. Gökalp tarafından çocuklara yönelik yeniden işlenerek yeniden sunulan masallar milletin eski seciyesini, eski mefkurelerini hatırlatmak için kullanılır (Sever, 2007: 30). Küçük Şehzâde masalında padişahın üç oğlu vardır. Gökalp, kahramanlarının isimlerini tarihin derinliklerinden akıp gelen, Türk kültür hayatının şaheserlerinden Oğuz Kağan'ın oğullarından seçer. Şehzadelerinin isimleri Gün Bey, Ay Bey ve Yıldız Tigin'dir. Bu bilinçli bir seçimdir. Yeni nesillerde Oğuz Kağan'ın ruhunu arar. Oğuz ve oğulları tarafından dünyaya hakim olma ülküsü, devletini yeniden diriltme ülküsüne evrilir. Bu millet

geçmişte yaşamış atalarının ruhuyla kendisine gelecek, yabancıların baskısından kurtulacaktır. Kızılelma masalında ise bir Türk Bey'inin diliyle konuşur. Türk Beyi devin başını keser, ifritten dünya güzeli Kırgız kızını kurtarır. Türk Bey'inde Turan ideali vardır. Türk Beyi, Kırgız güzeline şöyle seslenir:

“Dedim: ‘Turân meleği!
Türk'ün yüce dileği!
Yüz milyon Türk bu ânda

Seni bekler Turân'da” (Tansel, 1989: 53). Onunla karanlıklar aydınlanacak, sönmük ocaklar canlanacak, yoksul ülke şahlanacaktır.

Gökalp duygu ve düşüncelerini, masal kahramanlarını konuşturarak, harekete sevk ederek gerçekleştirir. Masalları çocukların, gençlerin bilgilendirilmesi, ortak fikir ve idealler çevresinde toplanması için bir araç olarak kullanır. Masal tiplerini bilinçli bir şekilde seçer. Örneğin çocuklara pratik zekânın önemini, hazır cevaplılığı, azmi, aklın fizikî güçten üstünlüğünü göstermede Keloğlan'ı özellikle seçer. Gökalp Keloğlan'ın bu geleneksel özelliklerine yeni özellikler de ekler. Masallarımızdaki uyusuk, tembel Keloğlan tipi değişir. Gökalp'ın masalında Keloğlan, ekmeğini kazanmak için bulduğu her işte çalışan, içinde yaşadığı şartları değiştirmeye çalışan, haksızlıklara, adaletsizliklere karşı gelen biridir. Masalda Keloğlan'ın üç arkadaşının adları da bilinçli bir seçimin sonucudur: Orhan, Turhan ve Tarhan. Kolsuz Hanım masalında padişahın kızının adı Ay, oğlunun adı Yıldız'dır. Bilge kişinin adı ise Ak Ağa'dır. Bu bilge Dede Korkut'un masalımsı bir dönüşümüdür. Düşmanları ise Kızıl Kıral'dır. Gökalp, masalının sonunda, masalı yazma nedenini açıklayarak masal içindeki sembolleri açıklar. Masal şöyle sona erer:

“Bu masal yazıldı, geldi bir ârif,
Okudu, düşündü, dedi pek zarif!
Bu masal eskidir, misâli yeni,
Şerhedeyim size, dinleyin beni:
Ay Hanım Türkiya, İslâm'dır Yıldız,
Üvey anne ise hâin İngiliz.
Siyâset şâhı'na evvelki zevce
Hamiyet Hanım'dı, öldü bir gece..
Sonradan bu Misses oldu karısı,
Verildi mehr ona mülkün yarısı..
İstedi İslâm'ı hükmüne almak,
Gafflet şarâbıyla gönlünü çalmak!
İslâm yüklenmedi bu esâreti,
Zindanda astırdı onu hiddeti..

Kardeşi İslâm'a, Türk etti yardım;
Türk'e karşı bundan oldu müntekım:
Türk'ün kollarıydı: İzmir, Edirne!
Bunları kopardı şüm üvey anne..
Yeğeni Yunan'a etti armağan,
Kurtardı onu bir Millî Kahraman..
Tanrı'mız yüceltsin o kahramanı,
Dâim mes'ûd etsin Hilâl Sultân'ı!
Lâkin, sorarsınız şimdi merâktan:
'Gül Reyhan kimlerdir?'
'Halk ile Vatan!' (Tansel, 1989: 182).

“Manzumenin yayımlanış tarihiyle, Gökalp'ın kullandığı semboller arasında birebir ilişki vardır. Şiirde Yunanlıların, İngilizlerle işbirliği yaparak İzmir ve Edirne'yi işgâl etmeleri ve millî bir kahramanın mücadeleleri sonucu işgalin sona ermesi anlatılmıştır. Genç padişahın Kızıl Kral (Yunan)'la mücadeleleri ve Gül (Halk) ile Reyhan (Vatan)'ın duaları sonucunda kesilen kollar tekrar Ay Hanım'a verilir. Böylece, yazar sembolik anlatıma başvurarak savunduğu ideolojiyi masala yansıtmış; Türklüğün Müslümanlıktan ayrılmaması ve bağımsızlık uğruna mücadele edilmesi gerektiğini vurgulamıştır” (Korkmaz, 2009: 57).

Mehmet Kaplan, Gökalp tarafından yazılan masal, şiir ve destanlarda “yeniden doğma” teminden söz eder. Kaplan'a göre Gökalp'ta çocukluğuna dönme temayülü bulunmaktadır, bu bakımdan çocuk masalları ile kendi çocukluğu arasında bir münasebet vardır. Gökalp bazı masallarını klasik masal örneğine uygun olarak bizzat yaratırken, bazılarını gelenekte olduğu gibi almış, bazılarını da değiştirmiştir. Bunların hepsinde Gökalp'ı yakından ilgilendiren bir mana vardır. Gökalp tarafından yazılan masalarda onun şuuraltıyla ilgili semboller vardır. Masalların büyük bölümünde yeniden doğma temi ideolojik plana aktarılmış, özlenilen Türklük yeniden diriltilmiştir (Kaplan, 2004: 453-457). Yeniden doğma temini Küçük Hemşire'de görmek mümkündür. Küçük Hemşire masalında Ali Bey yeniden dirilişin, doğuşun mimarı olacak halkı şu şekilde över:

“Ali dedi: 'Halktır, Hakk'ın vekîli,
Saltanatın odur aslı, asîli..
Hükûmet halkındır, sultânın değil;
Fermân milletindir, Dîvân'ın değil..
Teşrî', kazâ, icrâ: Her hak onundur.
Taht onun, tâc onun, toprak onundur..
Her ferde gâyeyi o duyurmalı,
O infâz etmeli, o buyurmalı!

Halkın vazifesi nedir? Tekâmül!
Durdurmasın onu köhne teâmül!
Borcudur: Durmaktan tevakki etmek,
Dâimâ, dâimâ terakki etmek..
Mefkûrelerini i'lâya koşsun,
Her zaman ednâdan a'lâya koşsun!
İlimle, hikmetle, bulsun yolunu,
Adâlete âlet etsin kolunu!
Yaratsın rûhlarda milli bir irfân,
Yaysın memlekete refâhla umrân..
Müsâvi, hür fertler mes'ûd yaşasın;

İnsanlık ne demek herkes anlasın..” (Tansel, 1989: 193-194). Halk, Hakk'ın vekilidir. Halkın hüküm sürdüğü, milletin ferman ettiği bir devletin hayalini kurar. Halkın tek gayesi ilerlemektir. Bu ilerlemede yolunu aydınlatan ışık ilimdir, hikmettir. Böylece memlekete irfanı yayacak, adaletle hükmedecek, refah ve eşitliği getirecektir.

“Hem halk hem de çocuk eğitiminde şiirin gücünden yararlanmanın gereğine inanan Gökalp, bu iş için de, halk arasında en sevilen ve dolayısıyla en yaygın olarak kullanılan nazım tür ve şekillerini seçmiştir. Meselâ Lisan şiiri için anonim halk edebiyatının en canlı türü olan manî seçilmiştir. Birçok şiirini destan ve masal şeklinde yazmış olması da burada hatırlanabilir” (Adıgüzel, 2011: 426).

Gökalp için geçmişten bugüne kültürel aktarım yolu ile getirilen halkın edebî yaratmaları çok değerlidir. Bundan dolayı eserlerinde biçim ve içerik olarak bu eski geleneği sürdürür. Geleneksel olanla modern sentezlenir. Masallarında “Turan” idealini topluma millî heyecan vermek amacıyla kullanır. Gökalp masallarında ulusal bir bilinç oluşturarak toplumsal bir yenilenmeye öncülük eder. Masal, millî değerlerin genç kuşaklara aktarılmasında bir araçtır. Masallar yeni nesillere ortak bir bilinç aşlamak, onları belirli idealler etrafında toplamak, millî birlik ve beraberlik oluşturmak amacıyla kullanılır. Halk kültüründen alınan motiflerle verilmiş istenen mesaj, çocuklara yönelik bir dille anlatılır (Korkmaz, 2009: 55). Gökalp'ın halk masallarında ideolojik bir boyut bulunmaktadır. O sözlü kültür ürünlerini “millî tesânüdü kuvvetlendirmek”te bir araç olarak kullanır. “Dorson, folklorun yirminci yüzyılda ideolojik amaçlar için kullanılmasının, on dokuzuncu yüzyılın romantik milliyetçiliğinden kaynaklandığını söylerken tam da Gökalp'ın sözlü kültür ürünleri karşısındaki tutumunu tarif etmektedir” (Korkmaz, 2009: 56). Gökalp, başta masal olmak üzere halk edebiyatı ürünlerini milliyetçi bir politika aracı olarak kullanır ve bu durum Dorson'un düşüncesini doğrular niteliktedir.

Gökalp Türk destan metinlerini de yeniden yazmıştır. Dede Korkut anlatılarından yararlanarak Arslan Basat şiirini yazar. Bu şiirde pek çok masal motifini

de kullanır. Anlatısının sonunda vermek istediği mesajı Dede Korkut'un ağzından şöyle verir:

“Dedi kahramandır Türk’ü yaşatan
Türk ilinde eksik olmaz kahraman
Bir zaman gelecek yine Türk-yurdu
Görecek Rûm adlı mel’ün bir ordu
O zaman çıkacak Ortac-dağı’ndan
Bir Mustafa Kemal adlı kahraman
Kurtarıp Türklük’ü bu Tepegöz’den,
Kılacak vatani bahtıyâr, şâd, şen!
Türk’ün Basat gibi çoktur arslanı
Mustafa Kemal’dir baş kahramanı!” (Tansel, 1989: 224).

3. Sonuç

Halk bilimi ürünleri, kültürel zenginliğin göstergesidir. Bu ürünler toplumsal değerlerin birliğini sağlamakta önemlidir. Sosyal hareket, gelenek, sosyal normlar toplumun gelişmesini sağlar. İşlevini devam ettirdiği sürece sosyal kurumlar varlığını devam ettirir. Halk bilimi ürünleri gelenek taşıyıcılığı, eğitime, sosyal motivasyon, sosyal eleştiri ve denetim mekanizması, eğlendirme, güldürme, rahatlama vb. fonksiyonlarıyla sosyal yapının güçlü tutulmasında çok önemli görevler yüklenmektedir.

Tarihsel süreçte halk bilimi ile ilgili birçok kuram geliştirilmiştir. Bu kuramlar içerisinde halk bilimini ideolojik amaçlarla kullanılmasını sağlayan kuramsal çerçeveler de bulunmaktadır. Halk bilimine ideolojik yaklaşımlar XIX. yüzyılım romantik milliyetçiliği kaynaklıdır. Özellikle XX. yüzyılda halk bilimi ürünleri ideolojik yönden işlenmiştir. Bu ürünler uzun süre ulusal kimliklerin belirlenmesinde ve korunmasında önemli işlevler yüklenmiştir. Halk bilimciler halk bilimi ürünlerinde halkın ruhunu aramışlardır. Bu çalışmalar ulusal gururun uyarılmasında itici bir güç olarak görülmüştür. Bilimsel bilgi, ideolojik amaçların emrine verilmiştir. Halk bilimi, ideolojilerin geniş halk kitlelerini etkilemede propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Halk bilimi verileri farklı millet ve coğrafyalarda çeşitli politik görüşlerin veya partilerin propaganda aracına dönüştürülmüştür. İdeolojik görüşlerin propagandasında kullanılan halk bilimi ürünleri çoğu zaman kullanıldıkları ideolojiye göre manipulasyonlara da uğramıştır. Toplanan halk bilimi malzemeleri, propagandası yapılacak ideoloji doğrultusunda temizlenmiş; yeniden düzenlenmiş; ideolojik bir elekten geçirilmiş; kitle iletişim araçları vasıtasıyla halka dağıtılmıştır.

Osmanlı Devleti’nde de XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın başlarında halk bilimi çalışmaları Türk millî kimliğini ayakta tutma amacıyla kullanılmıştır.

Bu dönemde Türkçülük akımı kısa sürede toplumun farklı kesimleri tarafından kabul görmüş, ülkenin içine düştüğü çıkmazdan kurtulmak için bir çare olarak düşünülmüştür. Türkçü aydınlar halk bilimi ürünlerini, Batı'da olduğu gibi, millî bütünlüğün sağlanmasında birleştirici olarak kabul etmişlerdir. Gökalp da ilk folklor çalışmalarını başlatan düşünürlerden biri olup ulus kavramını Osmanlı toplumuna özümsetmeye çalışmıştır. Bu çalışmalarla bir taraftan Türkçülük akımı folkloru şekillendirirken diğer taraftan folklor bu akımın devamlılığını sağlamıştır. Her iki olgu karşılıklı olarak birbirini beslemiştir. Gökalp toplumun elit tabakası tarafından çoğu zaman küçümsenen halk kültürünü yeniden ortaya çıkarmayı, Türk millî değerleri etrafında yeni oluşan değerlerle eskiye ait olanları birleştirmeyi amaçlamıştır. Gökalp'ın bu yöndeki çalışmaları yeni Türk devletinin sosyal ve siyasal alanda takip ettiği değişim ve gelişim çizgisini yönlendirmiştir. Gökalp ulusal değerlere dönüş gayesiyle masalları yeniden düzenlemiş, bireysel üslupla yeniden yazmıştır. Bu çalışmalarında geleneksel olanla bireysel yaratım bir aradadır. Öğretici nitelik taşıyan bu çalışmaların amacı yeni bir medeniyet kurmaktır. Gökalp, folklor ürünlerini halkı eğitmek amacıyla yeniden şekillendirmiştir. Gökalp masalları yeniden yazarken onların temel niteliklerini de göz önünde bulundurmuş, bunun yanında toplumu ayakta tutan ulusal değerleri de metinlere yüklemiştir.

Gökalp halkbiliminden beslenen eserleriyle Türk toplumunun yenileşmesi sürecinde hiç eskimediğini düşündüğü halka ve onun yaratmalarına yönelmiştir. O, masalların estetik yönünden çok eğitici işlevinden yararlanmıştır. Özellikle çocuk eğitiminde halk masallarını kullanmıştır. Gökalp, masalların eğitici işlevlerini ve çocuklar üzerindeki etkilerini göz önünde bulundurmuş, mesajlarını masallar vasıtasıyla iletmıştır. Toplumsal kurallar, Türklük ve beşerî değerler masallar yoluyla telkin edilmiştir. Gökalp, eğitsel ve ideolojik amaçlarla masal yazmıştır. Metinlerine, masalların aslında olmayan ideolojik mesajlar yüklemiştir. Gökalp'ın gayesi memleketi medeniyet bakımından yükseltmek, hars bakımından kuvvetlendirmektir. Masalları yeni nesillere ortak bir bilinç aşılacak, onları belirli idealler etrafında toplamak, millî birlik ve beraberlik oluşturmak amacıyla kullanmıştır. Gökalp'ın halk masallarında ideolojik bir boyut bulunmaktadır. O sözlü kültür ürünlerini millî tesânüdü kuvvetlendirmekte bir araç olarak kullanmıştır. Sonuç olarak Gökalp, başta masal olmak üzere halk bilimi ürünlerini, bilinçli bir biçimde, milliyetçi bir politika aracı olarak kullanmıştır.

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL, Muhammet Sani (2011), Ziya Gökalp'ın "Lisan" Şiirini Anahtar Kelime Yöntemiyle Okuma Denemesi, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic*, 6/3, 425-437.
- AKTAŞ, Şerif (1996), *Yenileşme Dönemi Türk Şiir ve Antolojisi (1860-1920) I*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- AKYÜZ, Çiğdem (2015), Yeni Lisan, Eski Tarz: Ziya Gökalp'ın Koşma ve Destanları, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic*, 10/4, 17-26.
- BANARLI, Nihad Sami (1997), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I-II*, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi.
- BASCOM, William R (2010), Folklorun Dört İşlevi (Çev. Ferya Çalış), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2* (Yay. Haz. M. Öcal Oğuz; Selcan Gürçayır), 71-86, Ankara, Geleneksel Yayıncılık.
- BAŞGÖZ, İlhan (1986), Türk Halk Edebiyatında Protesto Geleneği, *Folklor Yazıları*, 181-191, İstanbul, Adam Yayınları.
- ÇAMKARA, Ayşe (2010), Modern-Ulus Devletin Kuruluş ve Gelişme Sürecinde Folklor, Şiir ve Fakelore, *Millî Folklor*, 88, 85-90.
- ÇEK CANSIZ, Songül (2014), Ziya Gökalp'ın Düşünce Sistemi ve Folklor Bakışı, *Millî Folklor*, 103, 59-68.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2002), *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihinin Giriş*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- DORSON, Richard M (2011), *Günümüz Folklor Kuramları* (Çev. Selcan Gürçayır; Yeliz Özay), Ankara, Geleneksel Yayınları.
- EKİCİ, Metin (2015), *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ankara, Geleneksel Yayınları.
- FİLİZOK, Rıza (2005), *Ziya Gökalp*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- GÖKALP, Ziya (2007), Türkçülüğün Esasları (Haz. Mustafa Koç), *Ziya Gökalp Kitaplar I* (Ed. M. Sabri Koz), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- IRMAK, Yılmaz (2017), *Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Âşık Mahzuni Şerif ve Şiirleri*, Ankara, Ürün Yayınları.
- KAPLAN, Mehmet (2004), Ziya Gökalp ve "Yeniden Doğma" Temi, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, 448-463, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- KORKMAZ, Nurseli Gamze (2009), "Kolsuz Hanım" Üzerine Yazılı Kültür ve Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Bir Çalışma, *Millî Folklor*, 83, 54-61.
- KÜÇÜK, Serhat (2013), Garb'ın İlmını Almak: Ziya Gökalp'te Bilimin Statüsü, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 177-185.
- OĞUZ, M. Öcal (2006), Araştırmaların Tarihi, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (Ed. M. Öcal Oğuz), 31-68, Ankara, Grafiker Yayıncılık.
- Ö. EKER, Gülin (2006), Gelenekten Geleceğe Halk Edebiyatı, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*

- (Ed. M. Öcal Oğuz), 315-330, Ankara, Grafiker Yayıncılık.
- PANCHENKO, Alexander A. (2007), Lenin Kültü ve “Sovyet Folkloru” (Çev. Selcan Gürçayır), *Folklorun Sahtesi: Fakelore*, 137-166, Ankara, Geleneksel Yayıncılık.
- SEVER, Mustafa (2007), *Ziya Gökalp'in Masallarında Tipler*, Millî Folklor, 74, 29-33.
- SINAR UĞURLU, Alev (2009), “İdeolog”-Şair Ziya Gökalp'in Kaleminden Masallar, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 4 /1, 1025-1040.
- SÜTÇÜ, Tevfik (2013), Yeni Lisan Hareketi'nden Ölümüne Kadar Türk Basınında Ziya Gökalp, *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 8/9, 2297-2311.
- ŞAHİN, Halil İbrahim (2013), Ziya Gökalp'in “Halk” ve “Halkbilimi” Terimlerine Bakış Açısında Geleneğin Yeri, *Millî Folklor*, 99, 91-100.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1989), *Ziya Gökalp Külliyyatı-1 Şiirler ve Halk Masalları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ZAVOTÇU, Gencay (2012), Ziya Gökalp'in Manzûmeleri ve Ala Geyik Hakkında, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 7/4, 601-609.

SİMKO AĞA İSYANININ TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (1905-1930)

Effects of Simko Agha Revolt on Turk-Iran Relation (1905-1930)

Mehmet KAYA¹

Geliş: 08.08.2017/ Kabul: 11.10.2017
DOI: 10.29029/busbed.325449

Öz

Tarih boyunca Türkiye-İran arasında birçok ortak nokta olmakla birlikte birçok sorun da mevcuttu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra en büyük sorunlar arasında sınır boylarındaki aşiret isyanları olarak görülmektedir.

Bu dönemdeki en büyük isyanlardan biri de Şikak Aşireti'nin lideri olan Simko Ağa İsyanıdır. Simko Ağa isyanının nedenlerini şöyle sıralamak mümkündür. Simko Ağa'nın ağabeyi Cafer Ağa'nın İran tarafından öldürülmesi, Osmanlı-İran arasında Kotur Bölgesi anlaşmazlığı ve Simko'nun buraya el koyup bir otonom bölge oluşturmak istemesi, Rusya ve İngiltere'nin kışkırtmaları olarak değerlendirilebiliriz.

Simko, bölgeye hâkim olmak için İran'a karşı harekete geçerek Kotur'dan Beher'e kadar olan bölgeyi hâkimiyeti altına alır. Tebriz-Urmiye yolunu kontrol altına alması üzerine İran, Simko Ağa'ya karşı harekete geçer ve tekrar o bölgeyi Simko Ağa'dan geri alır. Simko Ağa ile İran arasında karşılıklı çatışmalar 1930 yılına kadar sürer. İran sonunda Simko Ağa'yı Türkiye'nin yardımıyla tasfiye ederek olayı kendi lehine sonuçlandırır.

Anahtar kelimeler: *Simko Ağa, Türkiye, İran, İsyan*

Absract

Throughout the history there have been many common points between Turkey and Iran but also many problems were existed. After the World War I tribe revolts were considered to be the major important trouble.

1 Yrd. Doç. Dr., Bingöl üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı, mehmetkaya1963@gmail.com.

During this epoch the one of the greatest revolt is the Simko Agha who was the head of Shikak forces. The reasons of the Simko Agha revolt can be summarized as these: the murder of Cewer Agha who was brother of Simko Agha by Iranian; the conflict about the Kotur region between Ottoman and Iran and the demand of Simko Agha of capturing and creation of autonomous region; provocation of Russia and England.

Simko has started to move against Iran to control the region and dominated the region from Kotur to Beher. Iran has controlled the Tabriz-Urmia path and retrieved the region again from Simko Agha. The conflict between Simko Agha and Iran has been continued until 1930. Finally Iran liquidated Simko Agha with the help of Turkey and accomplished the event for their own benefit.

Keywords: Simko Agha, Turkey, Iran, revoke

Giriş

Aşiret kavramı, köken itibarıyla Arapça olup büyük aile anlamına gelmektedir. Bu isim kabile karşılığı kullanıldığı gibi kabile altındaki küçük topluluğu ifade etmek için de kullanılmaktadır. Antropologlar ise; Ortadoğu'nun eski göçebe toplulukları için kabile kavramını kullanmaktaydılar (Bkz. Tapper, 2004, s. 23-24). Aşiretin Osmanlı zamanındaki kullanımında ise daha ziyade boyun altında cemaatin üstünde bir anlamda kullanıldığı görülmektedir (Uluerler, 2015, s. 12-13).

Osmanlı arşiv kaynaklarında boy, oymak aşiret ve cemaat deyimleri genellikle aynı anlamı vermektedir (Türkay, 2012, s.17). Kürtlerde ise; aşiret kavramı daha yaygın olup, büyük kalabalık aileler için kullanılmaktadır. Bunun dışında aşiret kavramı Kürtlerde belirsiz ve değişken anlamlarda da kullanılmaktadır. Bunlar aşiret, klan, sülale, taife, mala ve benzeridir (Jwaideh, 1999, s.55-56).

Ön Asya'da yaşayan halklardan olan Kürtler, geçmişten günümüze genel itibarıyla bölgedeki mevcut devletlerin sınırları içinde yaşamış, bağlı buldukları devletlerin iç ve dış politikalarında aktif rol oynamışlardır (Bkz. Atınur, 2014, s.259-26-). XIX. yüzyılın başlarından itibaren Türkiye-İran sınır boylarında önemli Kürt aşiretleri İran'ın iç ve dış siyasetini etkilemişlerdir (Metin, 2012, s. 95).

Nitekim Osmanlı-İran mücadelelerinde, Kürtlerin mezhep itibarıyla sünni olmaları Anadolu Türkleri yanında yer almalarına neden olmuştur. Osmanlı ve İran'ın zayıf oldukları dönemlerde ise emperyalist güçlerden etkilenmişlerdir. Sınırlarda bulunan göçebe boy ve aşiretlerin sık sık yer değiştirerek karşı tarafa gidip gelmeleri bu devletlerinde politikalarını olumsuz etkilemiştir (Bkz.Karadeniz, 2006, s. 361).

Osmanlı ile İran arasında 1639 tarihinde imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla oluşturulan sınır çizgisi mevcut problemleri çözmesi ötesinde yüzyıllarca yaşanacak

gerginliklerinde habercisi olmuştur. Bu antlaşmanın üzerinden yaklaşık üç yüz yıl geçmesine rağmen XIX. yüzyıl hatta XX. yüzyılın ilk yarısına kadar sınırlarda bulunan aşiretlerin sınır sorunları gündeme damgasını vurmuştur (Uluerler, 2015, s.26-27). Her ne kadar XIX. yüzyılda aşiretler ile mücadele Rıza Şah dönemine yansımış olsa da, ilk dönemlerin de kesin bir sonuç alınamamıştır (Bkz. Gürakar, 2012, s. 307).

XIX. yüzyılda Osmanlı-İran sınır boylarındaki aşiret isyanları daha ziyade bölgesel hadiseler olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşiretlerin sınır ihlalleri, talan ve şekavet olayları olarak görülmektedir. XX. yüzyılın başlarından itibaren ise I. Dünya savaşı ve sonrasındaki dönemde ilgili devletlerin otoritelerinin zayıflaması ile aşiretler daha fazla eşkıyalık yönü ağır basan eylemlerde bulunmuşlardır (Bkz. Atnur, 2014, s.260).

Hatta bu dönemde yüzlerce yıldır bölgeye hâkim olan ve güç mücadelesi veren Türkiye- İran devletleri 1918 sonuna gelindiğinde bağımsızlıklarını kaybetme riski ile karşı karşıya kalmışlardı (Bkz. Levis, 2011, s.431-433). Bu durum bölgedeki aşiretlerin başına buyruk hareket etmelerine zemin hazırlamıştır.

Nitekim bu dönemden sonra Türk-İran sınır boyların da bir sorun olarak ortaya çıkan ve döneme damgasını vuran Şikak (Şakak) aşiret reisi Simko Ağa'nın isyan faaliyetleri karşımıza çıkmaktadır.

Simko Ağa İsyanının Türk-İran İlişkileri Üzerindeki Etkileri (1905-1930)

İran'daki Kürt aşiretlerine dair bir istihbarat raporunda elde edilen bilgiye göre Kürtler çoğunlukla Azerbaycan, Batı İran ve Türkiye hududunda ikamet etmekteydiler (Bkz. Metin, 2012, s.12). Türkiye ve İran arasında birçok problem olmasıyla birlikte en önemli problemlerden biri sınır boylarındaki Kürt aşiretlerinin isyan faaliyetleridir. Bu isyanlar her iki devleti olumsuz yönde etkilemiştir. Hatta bazen Osmanlı ve İran'ın sınır ötesine askeri hareket yapmalarına neden olmuştur.

Simko Ağa'nın Şikak aşiret mensubu olması, kendisine büyük bir imkân sağlamıştır. Çünkü Şikaklar; Kilis, Diyarbakır, Ergani, Erzurum, Çıldır, Kars, Van, Hakkâri, Mardin, Musul, Halep ve Rakka'ya kadar uzanan büyük bir aşiret olarak anılmıştır (Bkz. Türkay, 2012, s. 132-133). Hatta 943 tarihli 181 numaralı Ekrad ve Azaz Mufassal Tahrir Defteri kayıtlarında Şikak aşiretinin 13 koldan oluştuğu, 355 neferi ve 82 hanesi olduğu görülmüş ayrıca toplam 7180 akçe vergi verdikleri beyan edilmiştir. (Öztürk, 2004, s. 36)

1905'te Simko Ağa'nın aşiret lideri olduğu dönemde İran askeri, siyasi ve iktisadi açıdan ciddi bir sıkıntı içerisine girmiştir. Ülke üzerinde Rus ve İngiliz etkisi artmış, devlet adamları bu iki ülke taraftarlığı konusunda bölünmüşlerdir. Neticede

Meşrutiyet taraftarları ile Şah güçleri arasında mücadele devam etmiş, Rusya'nın Japonya'ya yenilmesini fırsat bilen Osmanlı Devleti, Şikak aşiretinin desteğiyle İran topraklarına girmiştir (Bkz. Atnur, 2014, s.275-276). İran'daki iç karışıklık sürdükçe Osmanlı birlikleri İran içlerinde ilerlemeye devam etmiştir. Bu durum 1913 yılına kadar devam etmiştir. I. Dünya savaşının başladığı sıralarda ve savaş esnasındaki gelişmeler İran'daki merkezi otoriteyi daha da zayıflatmıştır. I. Dünya savaşında tarafsızlığını ilan eden İran, sınır boylarındaki Ermeni, Nasturi ve Kürt aşiretlerinin kendi ve Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine engel olamamıştır. Bu nedenle I. Dünya savaşında Osmanlı, İran topraklarına girmiş ve bu süreç Mondros Ateşkes antlaşmasına kadar sürmüştür.(Yıldırım, 2011, s.21-23)

Türk-İran sınırları üzerinde bulunan Şikaklar her iki taraf için sürekli sorun çıkardıkları bir gerçektir. 1918 sonu 1919'un başında bulunduğu bölgeye hâkim olmak için harekete geçen Simko Ağa başarılı olunca kendi halkı arasında kahraman, İranlılar için sorun, Osmanlılar ve Mezopotamya'daki İngiliz idaresi için dikkate alınması gereken bir güç olmuştur. Simko Ağa bu savaş esnasında Ruslar, Osmanlılar, Ermeniler, Süryaniler ve İranlılarla birçok kez ittifak kurmuş ve aynı zamanda birçok kez onlarla savaşmıştır (Jwaideh, 1999 s.270).

Simko Ağa 1920'de İran tarafından sıkıştırılınca Türkiye'ye geçerek kendine bağlı alanlarda dağlık bölgelere yerleşmiştir. Türkiye Simko Ağa'yı mülteci olarak kabul edince, Türk-İran ilişkileri gerginleşmiştir. Simko Ağa, Türkiye'den silah ve cephane alarak İran topraklarına girmiş, ancak İran kuvvetleri tarafından püskürtülmüştür. Neticede; Kazım Karabekir'in emriyle İran'a zarar vermemek şartıyla ve sınırdan uzak durmak kaydıyla kalmalarına izin verilmiştir. (Çetinsaya, 2000, s.773)

I. Dünya savaşından sonra İran çok zor bir duruma düşmüş, ciddi bir otorite sorunu ile karşı karşıya kalmıştı. Bu durumu fırsat bilen kabileler, aşiretler ve diğer gruplar hırsızlık, yağma ve talan ile çeşitli isyan faaliyetlerine başlamışlardı (Bkz. Wilber, 1972, s.98). Bu gruplar Eşkiyalık gibi kanunsuz hareketler ile halkı sindirerek, büyük soygunlar gerçekleştirmişlerdir. Bu dönemde bütün ekonomik faaliyetler neredeyse durma noktasına gelmiştir (Bkz. Zoka, 1971, s.35). Bolşevik devrimi ve ardından Rus Kuvvetlerinin İran'ı terk etmesi bu otorite boşluğunu daha da artırmıştır. Rusya'nın bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışan İngiliz etkisine karşı, mevcut İran Hükümeti direnmeye çalışmıştır. İran'ın her yerinde ayaklanmalar görülmeye başlanmıştır.

İran Genel Kurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı olan Rıza Şah, yeni düzenlediği ordusuyla bu isyanlara karşı mücadele etmiştir. Azerbaycan'da Türk Şahsevenler'e, Kermanşah'ta, Belujiler'e ve Horasan'da Kürtlere karşı savaşarak asayışı sağlamayı çalışmıştır. (Abrahamian, 2011, s.118-119) Ayrıca İran hükümetinin bu faaliyetleri İran halkı arasında geniş destek bulmuştur. (Bkz. Touraj, 2012, s. 19)

Sonuç olarak; Simko Ağa isyanı bu ortamda İran’da patlak vermiştir. Simko Ağa’nın isyan etmesinin başlıca nedenleri şunlardır:

- Ağabeyi Cafer Ağa’nın İran hükümeti tarafından öldürülmesi,
- Osmanlı–İran arasında Kotur bölgesi anlaşmazlığı,
- Simko Ağa’nın otorite boşluğundan yararlanarak bu bölgeye el koymak istemesi,

• Rusya ve İngiltere’nin çıkarları doğrultusunda Simko Ağa’nın askeri ve mali yönden desteklemeleri (Yenisey, 2008, s.116).

• Rıza Şah’ın askeri birlikleri sistematik bir biçimde aşiretler üzerine göndermesi, bazen topraklarını ellerinden alırken, bazen geleneklerine hatta giysilerine müdahale etmesi ve onları silahsızlandırıp uysallaştırmak istemesidir. Ayrıca Simko Ağa ve benzeri aşiret reislerini dize getirmek istemesi (Bkz. Abrahamian, 2011, s. 122)&(Bozgeyik, 1981, s.168-169).

• Simko Ağa bağımsız Kürdistan söylemiyle diğer Kürt aşiret ve kabilelerden yardım alma isteğine karşı Herki, Mamaş, Mangur, Dehbokri, Piran, Zarza, Gewrik, Fezullahbegi ve Baneh civarındaki irili ufaklı birçok aşiret ve kabilelerden destek alması (Bruinessen, 2010, s. 92-93).

• 1905-1930 yılları arasında İran’ın Kuzey Batı bölgesinde varlığını devam ettiren Şikak aşiretinin Musul havalisindeki amaçlarına baktığımızda Selmas, Urmiye bölgesiyle Hakkâri sınırları arasında kendilerine bağlı bir devlet kurmak istemesi (Bulut, 2005, s. 215).

Bu sebeplerden dolayı Şikak aşiretinin lideri olan Simko Ağa, Mondros Mü-tarekesi ile birlikte bölgede ortaya çıkan otorite boşluğunu doldurmaya çalıştı. Bu arada Osmanlı ordusundan kaçan Kürt askerlerini yanına almasının yanında silah ve mühimmat elde ederek önemli bir güç oluşturdu. Ayrıca Şemdinan bölgesinde etkin bir şahsiyet olan Şeyh Taha ile ittifak kurarak bölgede önemli bir güç haline geldi.

Simko Ağa’nın kısa vadede hedeflerine baktığımızda Ermeni ve Nasturilerin bu havaliye geri dönmelerini engellemek, uzun vadede ise; Şeyh Taha’nın desteği ile bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurmayı (Bkz. Yıldırım, 2011, s.51).

Neticede Simko Ağa harekete geçerek Kotor’dan Beher’e kadar olan bölgeyi ele geçirmiştir. Tebriz–Urmiye yolunu kontrol altına almıştır. 1919 yılı Nisan’ında İran, Selmas’da Simko Ağa kuvvetlerine karşı taarruza geçmiştir. İran Selmas’ı Simko Ağa’dan geri almıştır. Simko Ağa Türkiye sınırına doğru çekilmiştir. Türkiye de Simko Ağa’yı mülteci olarak kabul etmiştir. (ATESE, 347, 23, 16)

Simko Ağa tekrar Türkiye üzerinden silah ve mühimmat almaya başlamıştır. Türkiye’nin Simko Ağa ile işbirliği yapmasının temel amaçları şunlardır:

• Simko Ağa bölgedeki İngiliz tehlikesine, Ermeni ve Nasturi saldırılarına karşı Türkiye'nin yanında yer alması (Çetinsaya, 2000, s.107), (Türkmen, 2007, s.217).

• Türkiye, Simko Ağa'nın Irak Kürtleri arasındaki saygınlığından yararlanarak bu bölgedeki Kürtleri İngilizlere karşı kullanmak (Bulut, 1922, s.224). Ayrıca Türkiye, İngilizlere karşı mücadelesinde Kürt aşiret reisi ve siyasi şahsiyetlerden yararlanmak için Simko Ağa'yı da bu zemine çekmek.

• İran'ın Paris anlaşmasında Osmanlıdan toprak talep etmesi ve hala İran'ın Türk topraklarında gözü olduğunda şüphelenmek (Sonyel, 1999, s.42).

Simko Ağa kuvvetleri 1920 Şubat'ında İran'a mağlup olunca Simko Ağa tekrar Türkiye sınırına yanaşarak Van yoluyla Türkiye'den silah ve cephane talep etmiştir. Simko Ağa 1920 Nisan'ında İran'a karşı yeni bir isyan hareketini başlatmıştır. Neticede Simko Ağa İran kuvvetlerini mağlup etmiştir. İran hükümeti bütün bunları Türkiye'nin, İran'ı işgali olarak yorumlar ve Türkiye'yi protesto eder (Çetinsaya, 2000, s.772). Bununla birlikte karşı harekete geçen İran kuvvetleri yeniden Simko Ağa'yı yener; ancak İran, Simko Ağa ile anlaşarak ve belli şartları kabul ettirerek onu affeder (Yıldırım, 2010, s. 51).

Bir süre sonra Simko Ağa 1921'de karargâhını Mukri'ye taşımış ve Kürt taleplerinin savunuculuğunu yapan, "*Bağımsız Kürdistan*" adlı bir gazete çıkarmaya başlamıştır. (Jwaideh, 1999 s.270) Aynı zamanda Simko Ağa "*Roji Kurd*" dergisinin yayınlanmasını da sağlamıştır (Kutlay, 2006, s.112). Bu da göstermektedir ki; Simko Ağa sanıldığı kadar cahil olmadığı gibi aynı zamanda modern eylem biçimlerini uygulayan teknolojiyi de kullanan çok yönlü bir kişidir. Simko Ağa'nın 1918 den 1922'ye kadar Urmiye Gölü'nün batı ve güney bölgesinde özerk bir Kürt hükümetini kurduğu, bu hareketin yüzyıl başındaki ilk siyasi Kürt hareketi olduğu iddia edilmektedir (Bkz. Sarıkaya, 2008, s. 253).

Bu sıralarda Sovyet hükümeti Kürtlere "Otonomi" verilmesi konusunda Simko Ağa'nın yanında yer alarak İran hükümeti nezdinde arabuluculuk yapıyordu. Bunun üzerine İran hükümeti 1922'nin ilk yarısında diğer bölgeler de ki arabuluculuğuyla imzalanan ateşkesin şartları şunlardır:

1. Simko Ağa, yanında bulunan Türk askerlerini geri gönderecek,
 2. Urmiye ve Selmas'ın iç işlerine karışmaktan vaz geçecek,
 3. Silah bırakacak,
 4. Lisistan bölgesinde ki köylü halkın zararlarını ödeyecek.
 5. Kardeşi Ahmet Ağa'yı Tebriz'e gönderecek ve devletin gözetiminde olacak
- (Bulut, 1922, s.219-220).

İran'ın bu yöndeki Kürt politikasında Ankara hükümeti rahatsız olmuştur. Türkiye İran'ın Simko Ağa ile olan ilişkilerini kendi denetiminde kurulacak Türkiye-

Irak-İran Kürtlerinden oluşan Otonom bir Kürt devleti projesini uygun bulmuyordu. Bu yüzden Türkiye, İran üzerinde siyasi baskıları artırıp ekonomik yaptırımlar uyguladı (Cin, 2007, s.85-86).

Ancak Simko Ağa, 1921’de yapılan antlaşma şartlarına uymayarak, tekrar İran kuvvetlerine karşı saldırmıştır. Bu arada Rıza Han kuvvetlerince sıkıştırılınca Türkiye’ye kaçmıştır. Simko Ağa Kazım Karabekir’in emriyle silahsızlandırılmak suretiyle sınır boylarından uzak bir yerde tutulmuştur. Kazım Karabekir Simko Ağa’ya verilen desteğinin sebeplerini şöyle ifade etmiştir.

Simko Ağa, Ermeni ve Nasturiler ile muharebelerde bulunuyordu bilhassa Ermenilerin Van’a sarkıntılık etmemesi için Simko Ağa’yı tutuyordum, ayrıca Simko Ağa, Irak bölgesinde İngilizlere karşı mücadele eden Türk birliklerinin İran üzerinden geçmelerine müsaade ediyordu (Yalçın, 2010, s. 328).

1924 yılına gelindiğinde Türkiye ve İngiltere aralarındaki Musul ve sınırlar sorununu çözmek için Cemiyet-i Akvam’a gitmek istiyorlardı. Bunun için her iki devletin de Simko Ağa’nın desteğine ihtiyacı vardı. Bu sorun Milletler Cemiyeti’nin de dikkatini çekmiş ve Milletler Cemiyeti, Tahran yönetimine İran’daki Kürt etnik kimliğinin örtbas edilmesine ve kültürel asimilasyon politikasından vazgeçmesini tavsiye etmiştir (Bkz. Olso, 2010, s. 45-46).

1925’te Türkiye, Şeyh Said isyanı nedeniyle İran’daki Simko Ağa’ya daha akılcı yaklaşp bu isyana destek vermesini önlemeye çalıştı. Musul meselesi yüzden İngiltere, Türkiye’yi zor duruma düşürmek, aynı zamanda Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne yaklaşmasını önlemeyi amaçlamıştır.

Denilebilir ki; Anadolu’nun doğusunda kısmen etnik, kısmen de dini hareketli olan bir sosyal hassasiyet vardı. İngiliz emperyalizmi çıkarları gereği olarak mevcut Türk hükümetine angarya çıkarmayı hedeflemişti (Çoka, 2004, s.9).

Simko Ağa İran’a karşı 1926’da tekrar isyana kalkıştı. Dilmen yakınlarında ciddi bir yenilgi uğradı ve Türkiye’ye kaçarak, iltica talebinde bulundu. 21 Temmuz 1926’da bakanlar kurulu kararnamesi ile güvenliği sağlanması şartı ile ilticası kabul edildi. (BCA, 030 18 01, 019, 44, 1) Simko Ağa’nın Türkiye’yi tercih etmesinin en önemli sebebi, Türkler ile aynı mezhebe sahip olması ve aynı zamanda Türkiye’yi kendine yakın hissetmesidir (Averyanov, 2010, s. 238-239). Bir diğer neden de bin yıllık tarihi süreç içerisinde Kürtlerin kendilerini Türkler ile ortak görme anlayışından kaynaklanmaktadır. (Bkz. Balcı, 2010, s.226).

Bu arada Türkiye-İran arasındaki siyasi ilişkiler düzelmeye başladı. 5 Ocak 1926’daki Şah’ın resmi taç giyme merasimine Ankara’dan bir heyet gönderildi ve güvenlik anlaşması yapıldı. Bütün bunlara rağmen Simko Ağa’nın kabul edilmesi şu anlama geliyordu. Türkiye, hala İran’a güvenmiyordu; ancak 1926’da İran yönetimi, Şeyh Said ayaklanmasının ölçeği ve gücü ile Türkiye’nin istikrarını bozacak po-

tansiyeye sahip olduğunu görünce, Simko Ağa'nın faaliyetlerinin kendisi için daha büyük sıkıntılar doğuracağını tahmin ettiğinden, Kürt hareketlerine karşı Türkiye ile müşterek hareket etmesini gerektiği kanısına vardı (Bkz. Olso, 2010, s.462).

Simko Ağa 1926 yılının Ekim ayında Türkiye'den ayrılarak tekrar İran'a saldırdı, İran hükümeti tarafından sıkıştırılınca Irak'a kaçtı. Simko Ağa 1928 yılında tekrar İran sınırındaki Türk topraklarında görüldü. Sonra Irak'a dönerek Hacı Bey Irmağı batısındaki dağlık alanda yaşamaya başladı. Rıza Şah'ın İran'ı eski siyasi ve askeri gücüne kavuşturmasıyla modern devleti tesis etmek için bu isyandan kurtulmak istiyordu (Gurthwarte, 2011, s.207).

Bu arada 22 Haziran 1926 tarihli İran-Türk dostluk antlaşmasına 15 Haziran 1928'de ek bir protokol imzalanmıştır. Buna göre taraflardan birinin saldırıya uğraması durumunda diğer tarafta bu saldırıyı önlemeye çalışacak, önleyemezse iki tarafın ortak çıkarlarına uygun bir biçimde durumu yeniden değerlendirecekti. Söz konusu ek protokolden sonra sınır güvenliğini sağlamak üzere yeni bir sözleşme imzalanmıştır ve daimi bir sınır komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır (Bkz. Yalçın, 2010, s.333-334).

Bütün bunlara rağmen Türk-İran sınır boylarındaki hareketlilik durmadı. Simko Ağa Türkiye-İran-Irak sınır bölgesine yerleşti. İran hükümetinin Tebriz'den gelen bir mektubu ile af edildiğini ve Uşni Valiliğine atandığını bildirmesiyle Uşni'ye hareket eden Simko Ağa buraya varınca İran askerleri tarafından pusuya düşürülerek 12 arkadaşıyla birlikte (18 Temmuz 1930) öldürüldü (Jwaideh,1999, s. 273-274;Cin,2007,s.87-88). Böylece her iki ülkeyi uzun bir süre uğraştıran Simko Ağa isyanı son bulmuştu.

Bu olaylar Türk-İran ticari ilişkilerini etkilediği gibi, siyasi ilişkileri sarsmıştır. Doğudaki bu asayişsizlik İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyaret etmesiyle büyük ölçüde çözüme kavuşmuştur.(Özgiray, 2000, s.303-304)

Sonuç

Sonuç olarak; sınır boylarındaki aşiretlerin isyan hareketleri XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren var olup Osmanlı-İran devletleri arasında zaman zaman sorun haline geldikleri bir gerçektir. O dönemde tam olarak çözülemeyen bu sorunlar Cumhuriyet dönemine kadar gelmiştir. Sınır boylarındaki Kürt Aşiretlerinin isyan hareketleri sadece Türk-İran toprakları arasında kalmayıp, diğer sınır komşularını da etkilemiştir. Ayrıca bu konu bazı emperyalist ülkelerin gündemine de oturmuştur.

Bu aşiretlerden biri olarak Şikak aşireti lideri olan Simko Ağa'nın isyanı dikkat çekicidir. Bu isyanın çıktığı dönem, I. Dünya savaşı sonrasında her iki ülkenin ekonomik, siyasi ve askeri açıdan zayıfladığı siyasi otorite boşluğunun olduğu

dönemdir. Yine bu dönem Türkiye'nin Milli Mücadele dönemi ve sonrasında rejim değişikliğine gittiği ve akabinde kurduğu Cumhuriyet rejimini oturtmaya çalıştığı dönemdir. İran'da ise; Kaçar Hanedanlığı'nın son dönemi ve Rıza Han'ın bir süre sonra İran Şahı olarak tahta geçtiği dönemdir.

Neticede bu iki ülkede böyle isyanları zaman zaman destek vermek suretiyle birbirilerine karşı kullanmışlardır. İran, Türkiye sınırlarını güvence altına almak için, nüfus politikası nedeni ile bu aşiret ve diğer Kürt aşiretlerine kucak açarken, Türkiye ise; Doğu Anadolu'da Şeyh Sait isyanından bunları uzak tutmak için destek vermiştir. Bir diğer neden ise; her iki ülkenin bölgedeki idarecilerinin yanlış tutum ve olayları yeterince ciddiye almamalarından ve ferasetten uzak kalmalarından kaynaklanmaktaydı.

Ancak Türkiye ve İran'da rejimler tam oturmaya başladıktan sonra aralarında yaptıkları güvenlik ve diğer anlaşmalarla iki ülke arasında dostane ilişkiler başlamış ve böylece diğer ülkelerden de destek alamayan Simko Ağa, İran tarafından bertaraf edilmiştir. Bunun sonucunda Simko Ağa isyanının başarılı olması engellenmiştir. Rıza Şah ile Mustafa Kemal Atatürk arasındaki ikili görüşmeler, Türkiye İran ilişkilerini olumlu yönde etkilemiş, sadece siyasi ilişkilerin düzeltilmesi ile yetinilmemiş, gümrük, ticaret, kültür ve ulaşım alanlarında önemli gelişmeler sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

ATAESE, 347,23,16

BCA, 030,18 01,019, 441

Tetkik Eserler

ABRAHAMİAN, E. (2011). *Modern İran Tarihi*, İş bankası Yayınları, İstanbul.

ATABAKI, T. & Bruinessen, M. V. (2010). *İran ve I.Dünya savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

ATNUR, E. (2014). "İsmail Ağa Simko'nun Aşireti, Ailesi ve Reisliğinin İlk Yılları", *Tarihte Türkler ve Kürtler*

Sempozyumu Bildiriler, 4.Cilt. Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara.

AVERYANOV, P.İ. (2010). *Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19.yüzyıl)*, Avesta Yayınları, İstanbul.

BALCI, R. (2010). *Osmanlı'nın Doğu Siyaseti*, Çağ Yayınları, İstanbul.

BOZGEYİK, B. (1981). *Bütün Cepheleri ile İran Meselesi*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul.

BULUT, F. (2005). *Dar Üçgende Üç İsyân*, Evrensel Basın Yayın, İstanbul.

CİN, B. (2007). *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, IQ Kültür sanat Yayıncılık, İstanbul.

- ÇETİNSAYA, G.(2000) , “Milli Mücadeleden Cumhuriyete Türk İran İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, Cilt. XVI,S.48, Ankara. s.773-793
- GARTHWAITE, G.R. (2011). *İran Tarihi, İnkılap Yayınları*, İstanbul.
- GÜRAKAR, T. (2012). *Türkiye ve İran Gelenek, Çağdaşlaşma*, Devrim, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- JWAİDEH, W. (1999). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KARADENİZ, Y. (2016). *İran 'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*. Bakış Yayınları, İstanbul.
- KARATAY, O. (2012). *İran ile Turan*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- KUTAY, N. (2002). *Kürtler*, Fırat Yayınları, İstanbul.
- LEWİS, B. (2011). *Ortadoğu*, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- METİN, B. (2012). *Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri* Berikan Yayınevi, Ankara.
- METİN, C. (2011). *Emperyalist Çağda Modernleşme (Türk Modernleşmesi ve İran 1800-1941)*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- OLSON, R. (2010). *Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri*, Avesta Yayınları, İstanbul.
- ÖZGİRAY, A.(2000). “İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri”(1920-1938). *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, M. (2004). *16. Yüzyılda Kilis, Urfa, Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ.
- SARIKAYA, Y. (2008). *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran 'da Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- SONYEL, S.R. (1987). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt,1. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- TAPPER, R. (2004). *İran 'ın Sınır Boylarında Gelişmeler*, İmge Kitapevi, Ankara.
- TOURAJ, A. & ZÜRCHER, E.J. (2012). *Türkiye ve İran 'da Otorite Modernleşme Atatürk ve Rıza Şah Dönemleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- TÜRKAY, C. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- TÜRKMAN, S. (2007). *ABD, Ortadoğu ve Türkiye*, Nobel Yayınları, Ankara.
- ULUERLER, S. (2015). *Osmanlı- İran Sınır ve Aşiret (1800-1854)*. Sonçağ Yayınları, Ankara.
- WİLBER, D.N. (1972). *Four Hundied Forty- Six Kings Of İran*, Tahran.
- YALÇIN, S. (2010). *Atatürk 'ün Milli Dış Siyaseti*, Berikan Yayınları, Ankara.
- YENİSEY, G. (2008). *İran 'da Etnopolitik Hareketler 1922-2004*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- YILDIRIM, E. (2011). *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, Giza Yayınları, İstanbul.

ALİ AHMED BÂKESİR'İN ŞAIRLIĞI VE SERBEST ŞİİR HAREKETİ İÇİNDEKİ YERİ*

The Poesy of Ali Ahmad Bakathir and His Position in the Movement of Free Verse

Muhammet Bilal TOLAN¹

Geliş: 21.06.2017 / Kabul: 16.10.2017

DOI: 10.29029/busbed.322998

Öz

Şiir, tiyatro ve roman gibi edebiyatın farklı alanlarında ürünler veren Ali Ahmed BâkesİR Endonezya'da doğmuş, anavatanı olan Yemen'in Hadramût bölgesinde temel eğitimini almış sonrasında ise Mısır'a yerleşmiştir. Bu makalede BâkesİR'in şairlik yönü ele alınmış, modern Arap edebiyatındaki serbest şiir hareketi içindeki yerine değinilmiştir. Zira serbest şiir, XX. yüzyıldan itibaren Arap şiirinde ortaya çıkan değişimin en somut örneğidir. Hadramût gibi şiirin kadim havzalarından birinde, şairlerin arasında yetişen, onlardan dersler alan, küçük yaşlardan itibaren bu sanat dalına ilgi duyup şiirler yazan BâkesİR, edebiyat dünyasında şairliğinden ziyade tiyatroculuğu ve romancılığı ile ön plana çıkmıştır. Bu algının oluşmasında, Mısır'a geldikten sonra tiyatroya ağırlık vermesinin ve yazdığı şiirlerinin hayatta iken dîvân hâlinde basılmamasının payı büyüktür. Oysa o, edebi hayatının herhangi bir döneminde şiirden tamamen kopmamış, yazdığı şiirler Arap dünyasının önemli dergi ve gazetelerinde yayımlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ali Ahmed BâkesİR, Arap Dili ve Edebiyatı, Şiir, Serbest Şiir*

Abstract

Ali Ahmad Bakathir, who has products in different areas of literature such as poetry, drama and novel, was born in Indonesia, received his basic education in

* Bu makale, "Ali Ahmed BâkesİR'in Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserlerindeki İslâmî Duruşu" adıyla 2017 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanmış olduğum doktora tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

1 Okt. Dr., Bingöl Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, mbtolan@bingol.edu.tr.

the Hadramaut region of Yemen, his homeland, and afterwards settled in Egypt. In this article, the poetic side of Bakathir is addressed, and his position within the free verse movement in the modern Arabic literature is mentioned. Because, free verse is the most concrete example of the change, emerged in Arabic poetry starting from the 20th century. Bakathir, who grew up inside a group of poets, took lessons from them, wrote poems by having interest in this branch of art starting from his early ages in Hadramaut, which is among the very old bases of poetry, came to the forefront with his products in theatre and novelty rather than the poetry, in the world of literature. In formation of this perception, his focusing on theater and not being printed of his poems in the form of divan have significant share. In fact, he had never broken away from the poetry at any point in his literary life, on the contrary the poems that he wrote have been published in important journals and newspapers of the Arabic world.

Keywords: *Ali Ahmed Bakathir, Arabic Language and Literature, Poetry, Free Verse.*

Giriş

XX. yüzyılın önemli Arap edebiyatçılarından olan Ali Ahmed Bâkesîr, 1910 yılında Endonezya'nın Surabâya kentinde, gurbette doğmuş, (el-Cuda', 2000: II/783) sekiz-on yaşlarında iken gerekli eğitim ve öğretimi alması için anavatanı olan Yemen'in Hadramût bölgesindeki Siyon kentine gönderilmiştir. (ez-Ziriklî, 2002: IV, 262) Hadramût'ta geniş bir edebî çevrede yaşayan yazarın hocalarının ve akrabalarının birçoğu şair ve fakihdir. Burada Arap dili ve şer'î ilimlere dair dersler alan Bâkesîr, on üç yaşından itibaren şiir yazmaya başlamıştır. Erken yaşlarda Arap şiiriyle hemhâl olup, büyük bir şair olma hayali kuran yazar, bu itibarla eline geçen divânları adeta ezberlemiştir. Eski şairlerden örnek aldığı kişi Ebû Tayyib el-Mütenebbî, yenilerden ise Ahmed Şevkî idi. (Bâkesîr, trs.a: 4) Dolayısıyla Bâkesîr'in şiir zevkinin oluşmasında bu iki şairin payları büyüktür.

Hadramût'ta iken evlenen yazarın eşi üç yıl kadar sonra amansız bir hastalığa yakalanmış ve vefat etmiştir. (Bâkesîr, 2008: 24) Kısa sürmesine rağmen ölen eşinin Bâkesîr üzerinde, duygusal ve vicdani bakımdan büyük etkisi olmuştur. Bu durum şiirlerine ve daha sonra yazacağı tiyatro ve romanlarına yansımıştır. Eşinin vefatından sonra Hadramût'tan ayrılarak bir süre Aden ve Hicaz'da kalan yazar, 1934 yılında Mısır'a gitmiştir. (Bâkesîr, trs.a: 32) Öncelikle niyeti Ezher'de Arap dili ve İslâmî bilimler okumak olsa da 1. Fuat Üniversitesi'nde (şu anki Kahire Üniversitesi) İngiliz Dili bölümüne kayıt yaptırmıştır. Bu fikir değişikliğinde Kahire'ye geldiğinde görüştüğü bazı ediplerin, özellikle de Mısır'a gelmesine yardımcı olan el-Feth ve ez-Zehrâ gazetelerinin sahibi Muhibbuddin el-Hatîb'in etkisi olmuştur. (el-Cuda', trs: 12) Mezun olduktan sonra yedi yıl Mansura'da

yedi yıl Kâhire’de olmak üzere on dört yıl İngilizce öğretmenliği yaptıktan sonra Kültür ve İrşad Bakanlığı’na bağlı Maslahâtu’l-funûn’a atanmış, vefatına kadar bu bakanlıktaki görevine devam etmiştir. (el-Cuda‘, trs: 13, 34) Yazar, 10 Kasım 1969 yılında Mısır’da vefat etmiştir. (Bedevi, trs: 85)

Bâkesîr, Kâhire’deki şahsi kütüphanesinde, Hadramût’ta iken yazdığı şiirlerini (1923-1932) *Ezhâru’r-rubâ fî şî’ri’s-sibâ*; Endonezya ve Singapur’da iken yazdığı şiirleri (1927-28) *Bâkûretu’ş-şî’r*; Aden’de iken yazdıklarını (1932-1933) *‘Adeniyyât*, Hicaz’da iken (1933-1934) yazdıklarını ise *Hicâziyyât* adları altında, yazdığı mekânları esas alan bir tasnifle toplamış fakat hayatta iken basımını yapmamıştır. (Bâkesîr, 1987: 17) Bunlar nüsha hâlinde iken Muhammed Ebu Bekr Humeyd 1987 yılında ilk iki nüshayı birleştirip *Ezhâru’r-rubâ fî şî’ri’s-sibâ* adıyla; Aden’de yazılan şiirleri ise 2008 yılında *Sihru ‘Aden ve fahru’l-Yemen* adıyla tahkik edip basmıştır.

Yazar Mısır’a yerleşip, tiyatro ve romana yöneldikten sonra da çeşitli vesilelerle şiir yazmayı sürdürmüştür. 1934-1969 yılları arasında Mısır’da yazdığı şiirler Mısır ve Arap dünyasındaki *Apollo*, *er-Risâle*, *İhvânu’l-Müslimîn*, *el-Menâr*, *el-Ehrâm*, *el-Feth* gibi çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Ne yazık ki buralarda yayımlanan dağınık haldeki şiirleri kendisi toplamamıştır. Daha sonra onunla ilgili yapılan çalışmalar esnasında bu şiirlerin bir kısmı araştırmacılar tarafından derlenmiştir. Bunların dışında hocası el-Hatîb tarafından küçük bir kitapçık hâlinde basılan *Nizâmu’l-burde* ile mahtut olan *Nekûnu ev lâ nekûnu* kasideleri mevcuttur.

Bâkesîr, Mısır’da Dîvân Ekolu, Romantizmciler, Apollo, el-Feth ile edebî ilişkiler geliştirmiştir. İngiliz edebiyatını iyi kavramış olmasının yanı sıra diğer edebiyatlar hakkında ciddi malumat sahibidir. Shakespeare’den sonra en çok etkilendiği yazarlar arasında İngiliz şair Robert Browning (1812-1889) ve George Herbert (1593-1633) sayılabilir. Evrakları arasında İngiliz roman yazarı ve şair Emily Jane Brontë’nin (1818-1848) şiirlerine ait tercümelere rastlanmıştır. (Bedevî, 1981: 42) Bu çalışmada Bâkesîr’in şairlik yönünü ortaya koymak için şiirlerindeki temalara, dil ve üslup özellikleri ile edebi sanatlara değinildikten sonra modern Arap edebiyatında serbest şiir hareketi hakkında kısa bilgi verilip, yazarın bu hareket içindeki yeri ele alınacaktır.

1. Şairliği

1. 1. Şiirlerinde Tema

Bâkesîr’in şiirlerinde gurbet, vatan, ölüm, sevgi/aşk, toplumsal eleştiri, sömürgecilik, Filistin, milliyetçilik gibi temalar ön plana çıkmaktadır. İşlenen temalar, şairliğinin yanı sıra fikir dünyası hakkında ipuçları da vermektedir. Bu temalara eserlerinden örnekler vermek sureti ile sırasıyla değinilecektir:

Cahiliye döneminden itibaren şiirlerde ayrılık, gurbet temaları işleniyordu. İslâmî dönemde gurbet, çoğunlukla cihâd, ilim öğrenme gibi sebeplerden kaynaklanırken modern edebiyatla birlikte mekânsal ayrılık iki sebepten kaynaklanır oldu. Birincisi sürgün, kovulma, sosyal ve siyasî baskılar gibi tamamen dış etkenlerin neticesinde gerçekleşen zoraki ayrılık. Bârûdî'nin Sri Lanka'ya, (el-Katt, 1988: 25,26) Tahtâvî'nin Sûdan'a, Ahmed Şevkî'nin İspanya'ya sürülmesi gibi. İkincisi ise ekonomik çöküntü, zorlu yaşam koşulları, iyi eğitim imkânlarının olmayışı, yaşadığı topluma ayak uyduramama gibi nedenlerden kaynaklanan ayrılık. Bu kısmında ez-Zübeyrî, eş-Şâmî, Ahmed Zeki Ebu Şâdi, Nâzik el-Melâike örnek olarak sayılabilir. (el-Husaynî, 2010: 58)

Hayatı incelendiğinde Bâkesîr'in yukarıda yapılan tasniften ikinci kısma dâhil olduğu görülecektir. Asıl memleketi Yemen olduğu halde ekonomik şartlar gereği Endonezya'da gurbette doğdu. Okul çağına varınca eğitim maksadıyla Yemen'e gönderildi. Anavatanında idi ama bu kez de ailesinden ayrı yıllar başlamıştı. Evlendikten kısa bir süre sonra eşinin rahatsızlanıp vefat etmesi üzerine oradan ayrılarak Aden, Hicaz, Afrika sahilleri derken Mısır'a yerleşti ve vefatına kadar sürecek olan ömrünün geri kalan kısmını Mısır'da yine gurbette geçirdi. Yazar, mekânsal ayrılığın çoğu defa beraberinde sürüklediği yalnızlık, özlem, gerginlik, çabuk etkilenme, yeni topluma ayak uyduramama gibi psikolojik etmenlerden nasibini almıştır. Bu durum şiirlerine yansımış ve o kavuşmaktan ziyade ayrılık ve gurbetten bahsetmiştir. Bundan dolayı eserlerine sevinç ve mutluluktan çok hüznün hâkimidir. Yaptığı yolculuklar kendisine bir zevk ve huzur vermemektedir. Aksine bu yolculuklar stres, bunalım ve gözyaşlarıyla dolu olduğu için şair sığınacağı güvenli bir liman aramaktadır.

Ahmed Şevkî'nin vefatı üzerine yazdığı ağıtta Nil'in kızlarına seslenir. Sevdiği insanı kaybetmekten duyduğu üzüntüyü dile getirir ve gurbette olmaktan yakınır: “*Ey Nil'in kızları! Uzun yolculuğun kendisini gözyaşlarına boğduğu bu gurbetçiye mutlu edin de ona Nil'in yudum yudum içilen tatlı suyundan bir avuç hediye edin.*” (Bâkesîr, 2008: 114) *Humâm* adlı eserden alınan aşağıdaki beyitte Zehrâ, kardeşinin kitaplarını toplayıp yola çıkmaya hazırlandığını görünce bu durumdan yakınır. *Humâm*'ın karakterinde gizlenen şair ona cevaben şöyle der: (Kâmil)

سَفَرِي لَطُولِ إِقَامَتِي سَبَبٌ وَلَزَبٌ بُعِدَ أَعْقَبَ الْقُرْبَى

“*Yolculuğum, daha uzun kalışım için bir sebeptir. Nice uzaklık, kendisinden sonra yakınlığı getirmiştir.*” (Bâkesîr, trs.b: 61)

Zıt anlamlı (سفر - إقامة), (بعد - قرب) gibi kelimelerinin beyitte tekrarlandığını görüyoruz. Duygu ve düşüncelerini karşıt kavramları kullanmak suretiyle dile getirerek tıbak sanatını kullanan şair, burada ayrılığın ve gurbetin, vataniyle olan birlikteliğini güçlendireceğini inanarak kendisini teselli etmektedir.

Bâkesîr'in şiirlerinde vatan mefhumu ilk başlarda sadece Yemen'le sınırlı dar bir tasavvur içinde algılanırken zamanla Arap Yarımadası, Mısır ve Filistin'i kapsamış, sonrasında tüm Arap ülkelerini içine alacak geniş bir çerçevede ele alınmaya başlanmıştır. Ayrıca onun şiirlerinde vatan teması, halkının yaşadığı sıkıntı, bunalım, sosyal, ekonomik ve siyasî krizler ile sömürgecilikten bağımsız düşünülemez.

Yemen'den ayrıldıktan sonra Mısır'a yerleşen yazar, orayı da adeta kendi vatanı gibi sevmektedir: “*Kim Mısır'ı görüp de âşık olmaz? Rahmân'ın yeryüzündeki öbür cenneti. Her karışında hatıralar görülür. Ciğerim, Mısır'ın sevgisine ilelebet susamış kalacak.*” (Bedevî, 1981: 25) Yazar Mısır'a geldikten sonra anavatanı olan Yemen'i göz ardı etmez, orada gelişen siyasi ve toplumsal olaylara kayıtsız kalmaz. Yemen'de başarısızlıkla sonuçlanan 1948 devriminden önce kendisi ile irtibata geçen özgürlükçü devrim yanlılarının millî marş taleplerine olumlu cevap verir ve *el-Yemenu'l-hadrâ* (Yeşil Yemen)'i yazar: (Meczûu'r-recez)

أَكْرَمُ بِأَمْنًا الْيَمِينَ
عَلَى عَوَائِرِ الْوِطَنِ
عَلَى الْبَلَاءِ وَالْمَحَنِّ
تَحْيَا الْيَمِينَ تَحْيَا الْيَمِينَ

أُمْنَا الْخَضِرَاءُ الْيَمِينَ
هَمْنَا الْبَيْضَاءُ وَالشُّورَةَ
الْيَمِينَ طَوَاغَيْتِ عَلَيَّ
فَمَنْ؟ نَشْرًا لَهَا لَمْ إِنَّ

“Yeşil Yemen annemiz, annemiz Yemen ne kadar cömerttir!

Beyaz devrim idealimiz, vatandaki tehlikelere karşı,

Yemen'in despotlarına, bela ve sıkıntılarına karşı

Eğer biz bunlara başkaldırmazsak o halde kim? Yaşasın Yemen, yaşasın Yemen!” (Bâkesîr, 2008: 162)

Yemen kralı İmam Yahya'nın ölüm haberi üzerine (1948) *Melikun yemût ve ümmetun tahyâ* (Bir Kral Ölür, Bir Halk Yaşar); İmam Yahya'nın oğlu Ahmed bin Yahya'nın ölümünün ardından ilan edilen Yemen Arap Cumhuriyeti için (1962) *İbtesimî li' hayâti San'a* (Gülümse Hayata San'a); Güney Yemen'in bağımsızlığının akabinde (1967) *Devletu'l-cenûb* (Güney Devleti) adlı siyasi içerikli vatan şiirlerini kaleme almıştır. (Bâkesîr, 2008: 164-169) Bâkesîr, Arap ülkeleri arasındaki sınırları eleştirir, anlamsız bulur ve bir an önce kaldırılması gerektiğini haykırır. Onun için tüm Arap ülkeleri, vatan toprağının bir parçasıdır.

Yazar, şiirlerinde vatanın eksiklerini açıkça ortaya dökmüştür. Doğduğu, büyüdüğü, kültürünü ve geleneğini taşıdığı yere sadece asabiyet penceresinden değil hastalığı görebilen bir doktor gözüyle bakmış ve yanlış gördüğü hususları eleştirebilmiştir. Birçok alanda geri kalmışlığı yaşayan vatanına karşı yapması gereken ilk görev onları uyandırmak, bilinçlendirmek ve çözüm yolları sunmak olmuştur. (Haffîf)

فَحَلِيقٌ بِنَفْتِي كَهَمَامٍ أَنْ نَرَى غَيْرَتَهُ فِي اضْطِرَامٍ
إِذْ يَرَى مَوْطِنَهُ فِي انْخِطَاطٍ وَيَرَى أُمَّتَهُ فِي انْقِسَامٍ

“Humâm gibi bir gencin azmini alevler içinde görmemiz yaraşır
Zira vatanını çöküş içinde görüyor, ümmetini ise parçalanma içinde.” (Bâkesîr,
trs.b: 42)

1950’li yıllardan sonra modern Arap şiiri bireye yönelir. Şehir hayatının getirdiği gürültü, karmaşa, yabancılaşma, endişe gibi problemleri konu almaya başlar. Araştırmacılar, Arap şairlerin bu hisleri ifade ederlerken Batılı sanatçıları taklit ettikleri inancındadır. (Abbâs, 1998: 89, 90) Bâkesîr’in şiirlerinde bahsedilen bu duruma rastlanılmaz. Şiirleri çoğunlukla siyasi, dini ve toplumsal içeriklidir. Onun bu toplumcu tutumu Cahiliye şairlerinin kabileleri ile olan ilişkilerine ve güçlü duygusal bağlarına benzer. Bakıldığında Cahiliye şairi, Abbasi dönemi şairlerinin aksine şiirlerinde kabilesinin şerefini, asaletini, çıkarlarını kendi arzularının önünde tutar. Kendi kabilesi veya ailesi ile vardır. Kendisinden çok onların duygularına tercüman olur, onları över, düşmanlarını ise yerer. (Dayf, trs: 50)

Bâkesîr, toplumun eğitimden sağlığa, ekonomiden alt yapıya birçok alanda geri kalmış olduğunu görmüştür. Toplumundaki uyuşukluk, fakirlik, yanlış adet ve gelenekler, faydasız kutuplaşmalar, grup ve mezhep çatışmalarına savaş açarak toplumsal duyarlılık ve farkındalık oluşturmaya çabalamış, toplumdaki karamsarlığa dikkat çekmiştir. (Bâkesîr, 1987: 229) Onu en çok üzen şey bunca geri kalmışlık, ekonomik sıkıntılar, asgari ihtiyaçların dahi karşılanmadığı bir dönemde halkın duyarsızlığıdır: (Vâfir)

أَرَى حَوْلِي أَنَسًا لَيْسَ فِيهِمْ شُعُورٌ ، لَا ، وَلَا لَهُمْ قُلُوبٌ

“Etrafımda idrakten yoksun insanlar görüyorum. Hayır; kalpleri de yok!”
(Bâkesîr, 1987: 150)

Şiirlerinde toplumsal kalkınmanın gerekliliğinden, önündeki engellerden, cehaletin, fikrî donukluğun topluma zararlarından bahseder. Toplumun uyanması için çırpırır:

“Ey asil halk! Ölümünün yeniden dirilişi yok mu?
Pişmanlık içinde üzerinden nice asırlar geçti asırlardan sonra.
Halklar harekete geçti, milletler uyandı sen hâlâ hasır üstündesin.
Ağır, uyuşuk, tembel, bitkin.
Donukluk, sende sinelerden kalplere nüfuz etmiş,
Kalplerden akıllara. Artık şuurumuz kalmadı.
Sen zincirlere vurulmuş bir esirsin, ah ne esir!”

İleri görüşlü birinin yanında, düşmana esir olmak donukluğa esir olmaktan yeğdir.

Biri bedenlere ikincisi ise ruhlara boyunduruktur.” (Bâkesîr, 1987: 177)

Bâkesîr’in şiirlerinde dikkat çeken temalardan biri de ölümdür. Hayat-ölüm ikilemine hikemî ve felsefî yaklaşır. Sevdiği birçok kişinin ve yakınlarının genç yaşlarda ölmeleri onu derinden etkiler. Bu nedenle ölüm hakkında kalemini çok rahat oynatabilmektedir. *Ezhâru’r-rubâ*’nın “Bâbu’r-risâ” kısmında ölüm konusunu uzunca işler. Burada ölümün kaçınılmazlığı vurgusu dikkat çekmektedir. Babasına, genç yaşta kaybettiği iki erkek kardeşine, önemli gördüğü birçok fikir adamına ve edebiyatçıya mersiyeler yazar. Sevdiklerini genç yaşta kaybetmekten dolayı üzüntüsünü dile getirir. Yazar, tüm yaşadıklarından dolayı ölümün korkunç portresini çizmekten kendini alamaz ve onu zorba birine benzetir: (Kâmil)

وَالْمَوْتُ جَبَّارٌ يَصُولُ عَلَى الْوَرَى فَتَكَا وَأَمْرَاضُ الْوَرَى أَسْبَابُهُ

“Ölüm, kılıçları insanoğlunun hastalıkları olan ve aniden ona saldıran bir tirandır.” (Bâkesîr, 1987: 257)

Eşinin vefatı, tüm tazeliği ile Aden’de yazdığı dîvânına etki etmiştir. Zamanın sevgilisini alıp götürmesinin verdiği acı ve ıstırap, bazen siyasi bir şiirin içinde dahi kendine yer bulabilmiştir: (Meczû’l-kâmil)

يَا خَطَفَ لَيْلُ رَفَقًا بِالْغَرِيبِ نَبَاً بِهِ وَطَنُ الْمَلْحِ وَمَعَشَرُ الْمُصْبِرِ

“Ey gece! Kendisine uygun ne vatan ne de bir aşiretin olmadığı (şu) yabancıya yumuşak davran.

Zaman, onun sevgilisini kaptı ve ona acı tuzu tattırdı.” (Bâkesîr, 2008: 81)

Yazar, Şükrî, Akkâd ve Mâzinî gibi ölümü mutlak anlamda istememektedir, aksine açık kapı bırakmaktadır. Ölüm-hayat ikileminde Ebu’l-‘Atâhiye’nin bakış açısını görmek mümkündür. Yani ölümün kaçınılmaz bir son olmasının yanında ölümle ilgili bütün değiniler, ona özlem duyma tarzında değil de eninde sonunda yüzleşilecek bir gerçeğe karşı tavır alma şeklindedir. Bu, ölmeyi istemek değil, ona karşı hazırlıklı bulunmak mesajıdır. (Çiftçi, 2006: 83)

Birçok şair gibi Bâkesîr’in de aşk temasını şiirlerinde işlediği görülmektedir. Aşk/sevgi içerikli şiirlerinde klazizmin etkisinin daha fazla olmasının yanında romantizmin etkileri de hissedilmektedir. Eşinin vefatından sonraki dönemde aşk konusunu ölüm temasıyla karışık olarak işlemeye başlayan yazarın aşk temasını işlediği şiirlerinin çoğunun muhafaza edilmediği belirtilmektedir. (Bedevî, 1981: 16)

Eski Arap şiirinde aşk şiirlerine, kasidelerin giriş kısmında bulunan nesîb ile kadınlara düşkünlükten ve aşktan bahseden gazel türü müstakil manzumelerde rastlanır. (el-Kayravânî, 1981: II, 116, 117) Şairin bu konuyu her iki şekilde de işlediği görülür. Özellikle Hadramût'ta yazdığı kasidelerinde eski Arap şiir geleceğini devam ettirmiş, nesîp kısmında terkedilen diyardan, aşktan ve ayrılıktan bahsetmiştir. Âşık olduğu kız ile evlenmesinde bazı problemler yaşaması üzerine gittiği ve yaklaşık bir yıl kadar kaldığı Endonezya'daki şiirlerinin çoğu müstakil aşk şiirleridir. Bu şekilde yazılan klasik aşk şiirleri genelde hissî olup, hüzünden ziyade neşe ve zevki ön planda tutmalarına rağmen şair, müstakil aşk şiirlerinde dahi kalıntılardan, ölümden bahseder; ayrılık, ıstırap ve sevda yüklü cümleler kurar, yarına endişeyle bakar. (Bâkesîr, 1987: 39, 61) Aşağıdaki şiirde dostlarına olan sevgisini dile getirmektedir:

“Onlarla karşılaşmak Firdevs'ten daha güzeldir. Cehennem onlardan ayrılmamanın yanında hafif kalır.

Onlarla karşılaşma isteğimden vazgeçmem. Yurtlarının etrafında daima döner dolaşırım.

Gönlümü çelen yurt sevgisi değil, o yurtlarda oturanlara olan sevgimdir.

Onlar göçüp gittikten sonra ben, kederli, perişan, meftun, bitkin ve hastayım.” (Bâkesîr, 1987: 142)

Bâkesîr, şiirlerinde sömürgecilik temasını işleyerek halkı bu konuda bilinçlendirir. Doğu-Batı arasındaki bir entegrasyonun mümkün olamayacağını savunur. Gaflet içinde uyuyan halkını kınar. Onlara Avrupa'nın özellikle Fransa'nın rezaletlerini sayıp döker. Aynı şekilde, “*Size ne oluyor da yabancıların elinde itilip kakılan koyun gibi oldunuz?*” (el-Husaynî, 2010: 166) diyerek kendi durumlarını sorgulamalarını sağlar. Şaire göre sömürgecilerin başını İngiltere çekmektedir. İngiltere başbakanının Yahudilere Arap topraklarından bir parça vermeyi vadetmesini hazmedememektedir. (el-Husaynî, 2010: 167) Yazar bir hayli marş (enaşîd) koleksiyonuna sahiptir. Bu marşların çoğunu sömürgecilere karşı bağımsızlık mücadelesini kazanan veya henüz vermekte olan ülkeler için yazmıştır. Onları cihâda çağırır. Fas Kurtuluş Ordusu için yazdığı marşta, onların mücadelesine ortak olur, Cezayir'le birlikte üstlendikleri role değinir. Tunus'un bu kandan kurtulmasının mümkün olmayacağını altını çizerek, onun da bir an önce diğer kardeşlerine katılmasını teşvik eder. Aynı şekilde Libya ve Mısır için bu tarz şiirler yazan yazar, memleketi olan Yemen'i de unutmaz. (Bedevî, 1981: 33)

Mısır'a gelişine kadar Filistin teması, Bâkesîr'in öncelikli gündemleri arasında yer almaz. Bu tarihe kadar daha çok doğduğu bölgenin ve çevresinin sorunlarıyla ilgilenen yazar, Mısır'a geldiğinde bu problem, diğer birçok yazar gibi onun da gündemindeki en önemli yerini almıştır. Zira Filistin sorunu, daha ilk günden itibaren stratejik konumu itibarıyla Mısır'ın siyasal hayatında önemli bir yer işgal etmiştir. Çünkü burası, yaşanan olayların ilk elden yansıdığı bölge idi. Yahudi göçü

her geçen gün artıyor, Yahudi devleti kurulması fikri adım adım hayata geçirilmeye çalışılıyordu. Bâkesîr'e göre bu sorun Arapların diğer bütün sorunlarının anahtarıdır. (el-Mekâlih, trs: 162,183) Kendi döneminde Filistin sorununa en fazla önem veren ve eserlerinde fazlasıyla işleyen ediplerden biridir. Yahudilere olan öfkesini şiirlerindeki benzetmelerde görmek mümkündür. Filistinli sığınmacıların çektikleri dramı şiirlerinde işler. Bir milyonun üzerinde insanın huzurlu evlerinden olup ceset yığınları gibi çadırlarda kümelendiklerini, değerlerin alt üst edildiğini, verilen sözlerin tutulmadığını, sorumlulukların yerine getirilmediğini haykırır. Ona göre asıl savaş Araplar ile Yahudilerle arasında değil, onlara yardım eden düşmanlardır.

Ona göre Filistin sorununun tek çözümü cihattır. Bu fikrini son ana kadar değiştirmemiş ve barışı bir çözüm olarak görmemiştir. Ya ölüme teslim olmak ya da onurluca üzerine gitmekten başka yol bulamayan Bâkesîr'i bu fikre iten neden, dünyanın, gücün dışındaki başka herhangi bir şeye itibar etmediğidir.

Bâkesîr'e göre Filistin konusundaki şiir ürünlerinin “duygusal” merkezli olması, şairlerin kalplerindeki derin yaranın dışa vurumu olduğundan dolayı normal karşılanmalı fakat bu şairlerin mevcut problemin önemini, ümmete ihsas ettirmeleri ve bunun bir var olma sorunu olduğu mesajını vermeleri gerekir. (el-Cundî, trs: 56)

Bâkesîr'in şiirlerindeki belirgin temalardan biri de milliyetçilik temasıdır. “Ebû Kesîr” ailesine mensub olan Bâkesîr'in soyu Kinde kabilesine dayanır. (Bâkesîr, 1987: 104,105) Bu nedenle o daha çok ilk şiirlerinde klasik Arap şiirinde sıkça rastlanan tarzda kendisi ile, Hadramûtlu ve Kindeli olması ile ayrıca İmruu'l-Kays soyundan ve Bâkesîr ailesinden olması ile övünür. (Tavîl)

وَمَنْ يَكُ مِنْ آلِ امْرِئِ الْقَيْسِ فَلْيَكُنْ لَهُ الْمَجْدُ مِنْ تِيحَانَ آبَائِهِ تَاجًا

“Her kim İmruu'l-Kays soyundan olursa, şeref, atalarının taçlarından bir taç olsun ona.” (Bâkesîr, 1987: 55)

Ezhâru'r-rubâ'da yer alan *Îlâ Sîyôn* adlı kasidesinde, Hadramût'a mensup İmruu'l-Kays, İbn-i Haldûn, Yâkûb el-Kindî gibi meşhur isimlere yer vererek onlarla kendisi arasında bağ kurma çabalarına şahit oluruz. (Vâfir)

مَنْ آلِ أَبِي كَثِيرٍ مِنْ سِلَالِ
فَهُمْ فِي جَاهِلِيَّتِهِمْ مُلُوكُ
وَحَسْبُكَ بَابِنَ خَلْدُونَ حَكِيمًا
وَعَنْ يَعْقُوبَ الْكَنْدِي فَاسْأَلْ
تَ أَقْبِيَالَ لَهُمْ مَجْدُ عِظَامِ
وَفِي الْإِسْلَامِ أَعْلَامُ عِظَامِ
لَهُ فِي الشَّرْقِ وَالغَرْبِ احْتِرَامُ
نَخْرِكَ التَّوَارِيخِ الضَّحَامِ

“Ebû Kesîr ailesinden, liderlerin soyundandır ki onlar için eski (köklü) bir şeref vardır.

Onlar Cahiliye dönemlerinde sultan, İslam (döneminde) büyük seçkin şahıslardır.

(Bu konuda) bilge olarak İbn-i Haldun sana yeter; onun doğuda ve batıda saygınlığı vardır.

Ya 'kub el-Kindî hakkında sor, koca tarihler sana haber verecektir." (Bâkesîr, 1987: 104)

Bâkesîr'in modern Arap milliyetçiliğinden ilk etkilenişi henüz Hadramût'ta genç bir delikanlı iken, Mısır, Irak ve Şam bölgelerine ait çağdaş şiir okumaları yaptığı sırada gerçekleşmiştir. Bu ruh, Yemen ve Hicaz bölgelerinde yaptığı yolculuklarla perçinleşmiş ve Mısır'da son şeklini almıştır. 1934 yılında Mısır'a geldiği sıralarda, sömürgecilerin Araplar arasındaki bağları koparıp onları parçalara ayırmak amacıyla destekledikleri bölgesel milliyetçilik düşüncesinin varlığını devam ettirdiğini fark etmiştir. (Bâkesîr, trs.a: 41) Arapların izzet ve şerefi için çırpınan yazar, beklentilerine cevap alamayınca bazen sinirlenmiş ve sert bir dil kullanmıştır:

"Ey Şâm'ın, Irak'ın, Lübnân'ın ve Necd'in evlatları! Aranızda hiç mi aklîselim yok? Allah (cc) atalarınızın hayrını artırmazın, nerelerdesiniz? Bu zamanda hâlâ mevcudiyetiniz var mı? Keşke bilseydim ne oldu, neredesiniz? Saraylar mı sizi barındırıyor yoksa mezarlar mı? Siz de Arap mısınız? Yalan söylüyorsunuz, yalan!" (Bedevî, 1981: 27) Kızgınlık anında söylenen bu sözlere rağmen o, en kötü zamanlarda dahi Arapların gücüne en çok güvenenlerden biridir. Bundan dolayı ümidini yitirmez: "Siyonizm kâğıttan bir kraldır. Arapların azmi ona dokunduğu anda tutuşur." Diyecektir. (Bedevî, 1981: 29)

1. 2. Dil ve Üslup

İlk şiirlerinin toplandığı *Ezhâru'r-rubâ fî şî'ri's-sıbâ*'da klasik Arap edebiyatının izleri bariz şekilde görülebilir. Aşağıda bir kısmı alınan şiirinde onun Cahiliye kasidelerindeki metodu takip ettiği, nesib kısmıyla başlayıp kalıntılara ağıladığı, bu kalıntıların kendisine sevgilisini hatırlattığı, övünme, ayrılık, ölüm gibi konuları işlediği görülebilir: (Vâfir)

وَالرُّسُومُ رُفُومُ الْهُمُومُ النُّجُومُ	مَنْهُ الْمَعَالِمُ لَهُ الْحَمِيرِيُّ تَسَاوِرِي وَالكُوكَبُ وَ	عَفَّتْ بِحَطِّ وَحَلُونِي تَسَاهِرِي	الْوَشُومُ عَادَ جَمِيعًا سَقَمَ	تُحَاكِيهِ مِنْ عَهْدِ أَحْبَابِي رَهَيْنَ	طَلَّلَ مُضْحَفًا عَنْهُ هُنَاكَ	لَمَنْ يُحَاكِي تَرْجِلَ وَحَلُونِي
---	---	--	---	---	---	--

"İşaretleri ve çizgileri silinmiş, birtakım simgelerin andırdığı kalıntı kimin? (Onlar) rakamlı Himyer yazıtı ile yazılmış, Âd döneminden kalma bir mushafı andırıyor.

Bütün dostlarım oradan göçüp gitti ve beni yalnız bıraktılar, hüznler alt ederken beni.

Beni orada hastalığa tutsak olarak yalnız bıraktılar, gezegenler ve yıldızlar benimle sabahlıyor.” (Bâkesîr, 1987: 141)

Ahmed Şevki'nin manzum tiyatrolarını görünce şiirin, klasik tonunun dışına taşmasının mümkün olduğunu ve şiirin gücünün ve sınırlarının sadece şairin tek yönlü, tasvir yüklü duygu ve düşüncelerinden ibaret olmadığını; tarihi bir olayın, bir hikâyenin, farklı dünyalara sahip iki kahramanın diyaloglarının pekâlâ şiir formunda sunulabileceğini keşfetmiştir. Bu itibarla *Humâm* adlı eserini şiirsel tiyatro tarzında yazmıştır. İngiliz edebiyatı ile tanışınca serbest şiir formunu Arap edebiyatına uyarlamaya çalışmıştır.

Eleştirmenlerin çoğuna göre Bâkesîr, garip kelimelerden ve karmaşık bir dil kullanmaktan kaçınır. Anlatmak istediğini en uygun şekilde anlatma yolunu seçer. Lafız-mana ilişkisini en iyi sağlayabilecek kelimeleri bulma gayreti içindedir. Anlamı verecek yakın bir lafız varken, uzak lafızlara itibar etmez. Sade bir anlatımı vardır. (el-Husaynî, 2010: 503) Döneminde yükselen “Âmmicenin yazınsal ürünlerde de kullanılması” seslerine rağmen o, genel-geçer fasih bir dilin oluşturulması taraftarıdır. (Bâkesîr, trs.a: 46)

Hicaz'da yazdığı şiirleri istatistiksel olarak diğer şiirleriyle karşılaştırıldığında istifham üslubu yönünden ciddi bir azalmanın olduğu müstakil çalışmalarla tespit edilmiştir. Bu durum onun Hicaz'daki manevi atmosfer içinde, merak duygusunu ve sorgulama hevesini bir kenara bırakıp akıldan ruha yolculuk yaptığı şeklinde yorumlanmıştır. (el-Husaynî, 2010: 414) Münâdâlara bakıldığında Yemen'deki ilk dönem şiirlerinde “*Ey arkadaşım!, Ey Abdullah ailesi!, Ey saygıdeğer amcam!, Ey Mansuroğulları!*” gibi sosyal ilişkiler yönü ağır basmakta ve dar mekânsal bir çerçeve kullanılmaktadır. Sonraki şiirlerinde “*Ey sevgilim!, Ey Semrâ!, Ey yatağım!, Ya İlahî!*” gibi duygusal yön ile “*Ey Nil!, Ey ülkem!, Ey barış önderi!, Ey Arap!, Ey Fransa!*” vb. siyasî ve toplumsal yön ağır basmakta ve hitap alanı genişlemektedir. (el-Husaynî, 2010: 427)

İhyacı kimliğe sahip şahsiyetlerden etkilendiği fikirler, şiirini ve nesrini içerik yönünden etkilemiş, İslâmî retorik bir hava katmıştır. Bundan dolayı canlı ve hamasi hitap cümlelerine sıkça rastlanır. Siyasî arenada coşkulu, çok sert lafızlar ve kalıplar kullanabilen şair, duygusal bir şiirde sakin bir dil kullanabilmektedir. Şiirlerinde bazı şahsiyetleri sembol olarak kullanır. Örneğin Âdem sembolü, tevbe ve inâbe ile Allah'a dönüşü ifade etmektedir. Hâlid ve Selâhuddîn kahramanlığın, Bilâl meydan okumanın, dik durmanın, Ömer fethin sembolüdür. Bu semboller kullanılmak suretiyle taşıdıkları anlamlar anımsatılmış, böylece verilmek istenen mesaj daha kısa ifadelerle ve daha etkili verilmiştir.

1. 3. Edebî Sanatlar

Bâkesîr, şiirlerinde birçok edebî sanatı başarıyla kullanmıştır. Şiirlerinin çoğunda hüsnü'l-ibtidâ ve hüsnü'l-intihâ yapar. Hüsnü'l-ibtidâ için birçok vesile kullanan yazar en çok da tasri' sanatını kullanır. Eğer bir hikâye serdediyorsa sanatsal açıdan okuyucuyu tatmin etmek için şaşırtıcı sonla bitirmeye gayret eden yazar ucu açık konularda hayallerinin dizginlerini serbest bırakır. Giriş ile sonuç arasında çoğunlukla geleneksel Arap kasidenin unsurlarına sadık kalır. (Bedevî, 1981: 37) Şair, şiirlerinde iktibas sanatını kullanır, âyetlerden ve hadislerden iktibaslarla bulunur:

... .. حَيْثُ صُبِحَ الرَّضَى تَنْفَسَ حِينًا

“Mutluluk sabahı bir süreliğine nefes aldı.” (Bâkesîr, 1987: 60)

Yukarıdaki beyitte Tekvir suresinin 18. âyetindeki “الصَّبْحُ إِذَا تَنْفَسَ” âyetinden iktibas vardır. Âyet bu âlemdeki yeni bir günün doğuşunu tasvir etmektedir. Gecenin karnında büyüyen “sabah”, ilk nefesiyle yeni bir günü müjdelir. Şair bu durumdan etkilenmiştir. Hayatı zorluklar ve sıkıntılar içinde geçtiği için gün yüzü gördüğü bir anı böylece resmetmektedir. Şair burada Kur’ân’daki ifadeye ek olarak “الرَّضَى” ve “حِينًا” kelimelerini kullanmaktadır. Böylece o, âyetin orijinal anlamıyla, ondan iktibas yaparak kurduğu kendi ifadesi arasında farklar olduğunu anımsatmaktadır. “Rıza” kelimesi mutluluğu çağrıştırmaktadır. “Bir süre” kelimesi ise zamanı sınırlamaktadır. Böylece âyetteki “sabah” mütemadiyen nefeslenirken ve her sabah ayrı bir canlılık ayrı bir hareketlilik getirirken, şairin “mutluluk sabahı” hayatı boyunca sadece kısa bir süreliğine nefes almıştır. Kur’ân’daki tasvir, her yeni sabahın kıyamete kadar bu şekilde devam edeceği yönündedir. Oysa şair için sabah, hayattan zevk aldığı, sadece birkaç günle sınırlıdır. Diğer sabahlar onun için geçeden farksızdır. (el-Husaynî, 2010: 324)

Yazarın şiirlerindeki belirgin sanatlardan biri de tazmin sanatıdır. İlk dönemlerde iktibas da içine alacak şekilde kullanılan tazmin sanatı, Hatîb el-Kazvîni ile ondan ayrılmış, sadece şiire özgü alıntılar için kullanılmaya başlanmıştır. (el-Kazvîni, 2003: 312-316) Aşağıdaki beyitte şair, İmruu'l-Kays’ın şiirinde geçen “أَرْخَى سُدُولَهُ” (İmruu'l-Kays, trs: 18) ifadesini kullanmak suretiyle tazmin sanatını yapmıştır: (Tavîl)

إِذَا مَا ظَلَامُ اللَّيْلِ أَرْخَى سُدُولَهُ تَحَاوَبَ تَوْحُ الثَّاكِلَاتِ مِنَ الدُّورِ

“Gecenin karanlığı perdelerini indirdiğinde, evlerden, çocuğunu kaybeden annelerin feryatları yankılanır.” (bakatheer.com, 18.05.2016) Bu sanatın onun şiirlerinde doğal hâliyle ortaya çıkması onun eski Arap şiiriyle çokça hemhâl

olduğunu ve bu şiire dair pek çok pasajı ezberlediğini gösterir. Aşağıdaki şiirde yaratılmışlar bir bahçeye, Hz. Peygamber de bu bahçedeki çiçeklerin kokusunun özüne benzetilerek teşbih sanatı yapılmıştır. (Basît)

كَأَنَّما الحَلَقُ رَوْضٌ والرُّسُولُ بِهِ خُلَاصَةُ العِطْرِ مِنْ أَزْهَارِهِ الفَغِيمِ

“Sanki mahlukat bir bahçe, Resûl (a.s.) ise o bahçede, açan çiçeklerden (elde edilmiş) hoş kokunun özüdür.” (bakatheer.com, 07.01.2016) Aynı kasidenin başka bir beytinde المَحْدِ الشَّبَابِ بُرَاقُ المَحْدِ “Şüphesiz gençlik asaletin/izzetin Burak’ıdır” (bakatheer.com, 07.01.2016) derken şair, gençliği Burak’a benzetmiştir. Müşebbeh ve müşebbehun bih’ten meydana gelen bu ifadede teşbihi belîğ yapılmıştır.

يَا نَحْمَةَ الأَمَلِ المَعْشِيِّ بِالأَلَمِ

Şair burada yıldızla seslenmek sureti ile, “Ey acılarla kendinden geçmiş umut yıldızı!” (bakatheer.com, 07.01.2016) demektedir. Karine belirtilmek sureti ile, müşebbehun bih olan cansız ‘yıldız’ kelimesi zikredilip, müşebbeh olan acı çekmeye müsait canlı ‘insan’ kelimesi hafzedilerek istiâre-i tasrîhiyye yapılmıştır.

Bâkesîr tıbak sanatına, maksadını daha bariz ve kolay bir şekilde aktarmak, psikolojik bunalımları, ikilemleri ve çıkmazları resmetmek, belağî bir anlatım oluşturmak gibi nedenlerle başvurur. Örneğin *Ezhâru’r-rubâ* dîvânında bulunan “هَاتِ إِسْقِي” (getir, bana içir!) adlı kasidesinde “مشروب” (içecek) ile “ظْمَان” (susuz) kelimeleri arasında tıbak vardır. (Bâkesîr, 1987: 77) Yine aynı dîvânın 58. sayfasındaki beyitte “صبر” (sabır) ve “جزوع” (sabırsız) (Bâkesîr, 1987: 58) kelimeleri arasında aynı sanat kullanılmıştır.

Bâkesîr’in şiirlerinde tasviri güçlendirmek; övme, yerme, meydan okuma makamlarında etkiyi artırmak, müzikal bir harmoni oluşturmak veya heyecan uyandırmak maksatlarıyla bazen harflerin, kelimelerin ya da bir dizinin ritmik olarak tekrar edildiğini görebiliriz. Bazı beyitlerde “dâl”, “râ” veya “fe” harflerinin geçtiği kelimeler sıkça kullanılmak suretiyle bu harflerin tekrarı yapılır. (Bedevî, 1981: 38) Aşağıda Bâkesîr’in dize tekrarına örnek olarak *Nekûnü ev lâ nekûnü* şiirinden bir kesit sunmakla yetinilecektir. Bu şiirde “إِما نَكُونُ أبداً أو لا نَكُونُ أبداً” dizesi, şiir boyunca belli aralıklarla nakarat şeklinde tekrarlanmak sureti ile hem ahenk oluşturulmuş hem de okuyucunun, dizede ifade edilen duygu, düşünce ve coşkudan uzaklaşmaması sağlanmıştır: (Meczûu’r-recez)

وَلَيْشَرُّوا مِن دَمِنَا وَلَيَأْكُلُوا مِنَّا الْكَبِيدَ
فَلَنْ نَقُولَ غَيْرَ مَا قَالَ بِلَالٌ وَهُوَ فِي الرَّمْضَاءِ مَضْرُوبَ الْجَسَدِ
أَحَدٌ أَحَدٌ أَحَدٌ أَحَدٌ أَحَدٌ أَحَدٌ
هَيْهَاتَ أَنْ تَخْضَعَ أَوْ نَرْتَعِدَا
إِمَّا تَكُونُ أَبَدًا .. أَوْ لَا نَكُونُ أَبَدًا

“Ve içsinler kanlarımızı, yesinler ciğerimizi

Yaralı bedeni ile kızgın kumlardaki Bilal'in dediğinden başkasını demeyiz:

(Allah) Birdir, birdir, birdir, birdir...

Boyun eğmek ya da titremek nerde biz nerde!

Ya ebediyen var olacağız, ya ebediyen yok olacağız.” (bakatheer.com, 10.03.2016)

Örnek olarak verilen yukarıdaki sanatların dışında başka sanatları da kullanan şair, vecd hâline uygun konularda müzikal ritmi yakalamak için cinâs, secî gibi muhessenâtı lafziyye kabilinden sanatları kullanmaya özen gösterir. Böylece kulağa daha fazla hitap etmiş olur.

2. Serbest Şiir Hareketi İçindeki Yeri

Arap şiiri, gerek şekil gerek muhteva bakımından uzun zaman kayda değer bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir. XIX. asırdan itibaren başlayan kalkınma devrinde şiir, muhtelif edebî neviler arasında eski ehemmiyetli yerini korumuştur. Bahsedilen kalkınma ve yenileşme hareketi, şiirde bilhassa şekil ve üslup bakımından eski devirlerden bazılarının taklid ve ihyası mahiyetinde başlamış sonrasında gerek şekil, gerekse muhteva yönünden cüretli teşebbüslere müncer olmuştur. (Çetin, 2011: 77) Buna göre Mahmud Sâmî Paşa el-Bârûdî (1839-1904) ile başlayan modern Arap şiirindeki canlanış Ahmed Şevkî, Halîl Mutrân, Hâfîz İbrahim gibi şairler ile meyvelerini vermeye başlamıştır. (Dayf, trs: 46)

XX. yüzyıldan itibaren Arap şiir rönesansının belirgin bir şekilde ortaya çıktığı görülür. Şekil ve üslup yönünden daha çok geçmiş mirasa sadık kalmayı tercih eden yukarıdaki mezkûr muhafazakâr şairlerin yanında, alternatif arayışlar ve eğilimler peşinde olan bu asrın bazı şairleri ve eleştirmenleri, Batı edebiyatının da tesiriyle geleneksel nazım sistemine eleştirel yaklaşmış, “eş-şi’ru’l-‘tef’îlî, eş-şi’ru’l-mensûr, eş-şi’ru’l-hur, eş-şi’ru’l-mursef” (Ceylan, 2015: 203) gibi kavramsal çerçeveleri uzun süre tam olarak belirlenemeyen isimlendirmeler adı altında şiirde yeni açılımlar yapmışlardır.

Klasik Arap edebiyatında, bir bahir ve kafiye gözetilmeden yazılan şeye şiir denmiyordu ve şiirin ancak belli kurallara bağlı kalınarak yazıldığı sürece sanat değeri taşıyacağına inanılıyordu. (Hafâcî, 1992: II, 255) Oysa yeni akımlarla birlikte, Arap kasidesinde nağmeyi sağlayan on altı bahirden biri takip edilmeden ve iki

şatr/mısra sistemi gözetilmeden yazılan, (Hafâcî, 1992: II, 259) kafiye'nin de yazarın isteğine göre değişebildiği, hatta bazen olmadığı serbest şiir ortaya çıktı. Vezin ve kafiye'nin bağlarından sıyrılan bu yeni tarzda şiir, aynı tef'ilenin tekrar edilmesi suretiyle yazılıyordu. İki şatrdan oluşan beyit yerine bazen tek şatrın kullanıldığı bu şiirlerde şatrlar arasında aruzda olduğu gibi bir eşitlik de söz konusu değildi. Biri çok uzun diğeri kısa olabilirdi. (el-Melâike, 1967: 75) Buna göre bir beyit, bir veya iki tef'ileden oluşurken sonraki beyit üç veya daha fazla tef'ileden oluşabilmekte idi. (Dayf, trs: 78) Böylece eskiden beri tanınan ve zorlanılan ve Kudâme b. Ca'fer'in tarifinde olduğu gibi çoğu defa "vezinli ve kafiye'li" (Kudâme, 1885:64) kaydı konulan şiir, artık bu kayıtların da dışına taşdı. Birçok Arap şairi duygu ve düşüncelerini bu yeni mecrada akıtmaya başladı. Bu açıdan bakıldığında serbest şiir, modern Arap şiirindeki değişimin en somut örneği olması açısından önem taşımaktadır.

Modern dönemde Arap edebiyatında serbest şiirin ilk olarak kimin tarafından yazıldığı konusunda birçok iddiaya bağlı olarak farklı isimler zikredilir. Hatta burada, her ülkenin kendi yazarlarını ön plana çıkarma çabalarına şahit oluruz. Emîn er-Reyhâni, Halîl Cubrân, Louis 'Avâd, Halîl Mutrân, Ahmed Zekî Ebû Şâdî gibi Batı edebiyatını yakından tanıyan yazarlar, Batıdaki mensur şiir öncüleri ile olan münasebetleri neticesinde Arap çağdaşlarına nispeten bu şiir türünü daha erken bir dönemde tanıma ve dillendirme fırsatı bulmuşlar, vezne ve kafiye'ye dayalı geleneksel kaside formunu tenkit ederek bu formun kalıplarının kırılmasında önemli çabalar göstermişlerdir.

Nesirli şiir anlamına gelen 'mensur şiir' teriminin kullanımına, takip edildiği kadarıyla, ilk defa Emîn er-Reyhâni'nin Ekim 1905'te yazdığı mensur bir şiire, Corcî Zeydân'ın el-Hilâl'de kaleme aldığı bir sunuş yazısında tesadüf edilmektedir. Bu sunuş yazısında el-Hilâl editörü Zeydân, Reyhânî'nin cesur atılımını memnuniyetle karşıladığını belirtmekte ve kısaca 'vezinli, kafiye'li söz' şeklinde tarif edilen klasik Arap şiiri ile, vezin tekniklerine (aruz) hayal gücünden ve düşünceden daha az yer veren ve bu yönüyle betimleme yönü daha güçlü olan Avrupa şiiri arasındaki farkları tartışma konusu yapmaktadır. Zeydân'a göre, yeni ve alışılmadık bir tür olan mensur şiir, Reyhânî gibi İngiliz edebiyatına ve üslubuna vâkıf, bu türün Arap şiirine girmesi için mücadele veren yetenekli bir yazar sayesinde daha kabul edilebilir bir duruma gelebilir. (Moreh, 2003: 306)

Reyhâni "eş-Şi'ru'l-mensûr" başlığı altında kaleme aldığı yazısında terim ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: "eş-şi'ru'l-hur" ya da "eş-şi'ru'l-mutlak" olarak bilinen bu yeni nazım türü Fransızca'da 'vers libre', İngilizce'de 'free verse' olarak adlandırılmaktadır. Bu tür, şiir sanatının Avrupalılar, özellikle de İngilizler ve Amerikalılar nezdinde ulaştığı en son aşamadır. Amerikalı şair Walt Whitman, şiiri, klasik vezin ve ölçü gibi aruz bağlarından kurtarıırken, Milton ve Shakespeare de İngiliz şiirini kafiye zincirlerinden kurtarmıştır. Bununla birlikte,

bu serbest nazmın da -kendine göre- yeni ve özel bir ölçüsü vardır ve birçok değişik vezne girebilir.” (er-Reyhânî, 2014: 271) Reyhânî, her ne kadar bu türü ilk olarak kendisi icat etmemişse de Arap edebiyatının bu türle tanışmasını sağlamada öncü bir rol üstlenmiştir. Reyhânî’den birkaç yıl sonra da Cubrân, edebî ürünlerini serbest şiir tarzında kaleme almaya başlamış, bu yeni tarzın Arap edebiyatına transferinde katkıda bulunmuştur. (Şahin, 2005: 207)

Abdurrahman Şükri’nin (1886-1958) *Dav’u-l-fecr* dîvânında, her iki beyitte kafiyeyi değiştirmek suretiyle batıda “*mürsel şiir*” olarak adlandırılan yeni bir tarz denemeye çalışmasını, eski-yeni Arap şiirinde bir devrim niteliğinde olması hasebiyle burada zikretmek yerinde olacaktır. Bu çalışmasında o, vezne bağlı kalmış, fakat kafiyeleri çeşitlendirmiştir. (Dayf, trs: 61)

Apollo Topluluğu da serbest nazmı savunarak kasidenin yapısında değişikliğe gitmiş ve kimi zaman “*şi’r mürsel*”, kimi zaman “*şi’r hur*”, kimi zaman “*şi’r mutlak*” diye adlandırılan akımın ilklerinden olmuşlardır. Vezinleri çeşitlendirmiş ve yeniliğe gitmişlerdir. Apollo dergisinin Kasım 1932 sayısında yayımlanan, Halil Şeybûb’un *eş-Şirâ’ (Yelkenli)* isimli şiirine editör tarafından yapılan yorumda “*şi’r mutlak*” ya da “*şi’r hurr*” ifadelerine rastlanır. Burada serbest şiir, “*vezin ve kafiye gibi bağlayıcılardan kurtarılarak secili bir nesir şeklinde yazılmış şiir*” olarak tanımlanmıştır. (Adalar, 2007: 67)

Şâdi, serbest şiirin rastgele yazılan şiir olmadığı, her ne kadar geleneksel ritimden farklı olsa da müzikal bir ritmi ortaya çıkararak sanatsal bir işlev olduğu görüşündedir. (Ebu Şâdi, 2013: 11) Serbest şiirin şaire, kendisini ve derin duygularını daha iyi bir şekilde ifade etme fırsatı sunduğunu düşünen Mutrân ve Ebû Şâdi’nin, serbest şiire çağırırken etkiledikleri kişi, birçok şiirini vezinsiz yazan, kafiyeyi önemsemeyen, dikkatini daha çok şiirin müzikal ritmine veren Amerikalı şair Walt Whitman (1819-1892) idi. (Hafâcî, 1992: II, 257)

Cubrân ve Reyhânî’nin özellikle teşvik ettikleri, ayrıca mensur şiirlerinde kısmen ortaya çıkan; aşağıda Bâkesîr’in ciddi katkılarından bahsedilecek serbest şiir hareketinin öncüleri hususundaki günümüze değin süren tartışmalarda, sabit ve sağlam yerlerini koruyan popüler iki temsilci, Bedr Şâkir es-Seyyâb (1926-1964) ile Nâzik el-Melâike (1923-2007) olmuştur. (Abbâs, 1998: 29) Nâzik el-Melâike, serbest vezin tarzının ilk temsilcisi olduğu iddiasıyla başlayıp serbest şiirle ilgili düşünce ve teorilerine yer verdiği *Kadâya’s-şi’ri’l-mu’âsir* adlı eserinde, bu tarzda yazılan ilk eserin 1947 yılının 27 Ekim’inde kendisinin kaleme aldığını ve bunun, 1 Aralık’ta Beyrut merkezli el-‘Urûbe dergisinde yayımladığı *el-Kûlîrâ (Kolera)* adlı şiiri olduğunu söyler. Nâzik, kendisi gibi Iraklı bir şair olan dostu Bedr Şâkir es-Seyyâb’ı bu noktada bir rakip gibi görerek, onun *Ezhârûn zâbile* (Solgun Çiçekler) adlı dîvânında yer alan aynı formda yazılmış *Hel kâne hubban* (Aşk mıydı?) adlı şiirinin, Aralık ayının ikinci yarısında yayımlandığına dikkat çekerek, kendisinin bu alandaki öncülüğünü ispat etmeye çalışmıştır. (el-Melâike, 1967: 23, 24)

Arap şiirini, anlam açısından güçsüz kalmasına yol açan geleneksel yapıdan kurtarmaya ilgi duyan Nâzik el-Melâike, veznin tef'île birliğine dayalı olmasından hareketle, anlam açısından gerekli olduğu durumlarda şaire tef'ileyi çeşitlendirme ve beytin uzunluğunu değiştirme olanağı sağlayan bir serbest şiir anlayışı getirmiştir. Diğer yandan o, bir sözü şiir yapmada çok önemli bir ahenk unsuru ve yapı değeri olduğu gerekçesiyle kâfiyenin serbest nazımda da korunmasında ısrarcıydı. (Er, 2012: 26) Nâzik, kitabında aruzda bulunan geleneksel on altı bahirden serbest şiir yazmak için uygun olanlarını “el-buhûru’s-sâfiye” (bir tef'îlenin her bir şatrdâ üçer defa tekrarlandığı kâmil, remel, hezec ve recez ile; dörder defa tekrarlandığı mütekârib ve mütedârik bahirleri) ve “el-buhûru’l-memzûce” (seri‘ ve vâfir bahirleri) şeklinde iki kısma ayırır. Bunların dışındaki, farklı tef'îlelerden meydana gelen tavîl, medîd, basit, münserih gibi diğer bahirlerin bu tarz için uygun olmadıklarını belirtir. (el-Melâike, 1967: 67,68) Iraklı şairler Bedr Şâkir es-Seyyâb ve Nâzik el-Melâike’nin, bu yeni tekniği ele alarak, serbest şiir olarak adlandırılan lirik şiirler ortaya koymadaki başarıları, diğer şairlerin de onları takip etmesini sağlarken, yeni metot, özellikle solcu şairler arasında, kaside ve strofik biçimi de geride bırakarak kısa süre de tüm Arap ülkelerine yayılmıştır. (Ceylan, 2015: 194)

Serbest şiire yöneltilen eleştiriler de yok değildir. Bazı edebiyat tarihçilerine göre serbest şiir, müzikal ritim ve ahenk ile desteklenmezse Arap edebiyatında sönük bir tür olarak kalacak, belki de fazla yaşayamayacaktır. Çünkü Arap şiirinin en temel özelliği, vezin ve kafiyenin şaire hazır bir şekilde sunduğu müzikal yapısıdır. Dolayısıyla bu yapıdan yoksun her hangi bir şiir cazibesini kaybedecektir. Gerçekten de lügat bakımından çok zengin bir dil olan Arapçayı kullanan yetenekli bir şair için meramını ifade ederken örneğin dinleyicide hoş bir ahenk bırakacak olan kafiyeğe bağlı kalması herhalde büyük bir engel olmasa gerekir. (Dayf, trs: 78) Serbest şiir okuyucuyu ya da dinleyiciyi tınısıyla cezbetmez. Dış ritimden yoksun olduğu gibi çoğu defa iç ritmi de kaybeder. Bundan dolayı el-‘Akkâd, ez-Zeyyât, Sâlih Cevdet, Vedit‘ Filistîn gibi bazı yazar ve eleştirimenlerin yanı sıra Mısır Sanat ve Edebiyat Yüksek Kurulu Şiir Komitesi, onu nesrin bir türü olarak değerlendirmişlerdir. (Hafâcî, 1992: II, 258, 261)

Bâkesîr’in İngiliz edebiyatı okurken hocasıyla yaşadığı polemik, kendisi adına yeni bir tecrübe sayılan serbest şiir tarzıyla edebiyat sahnesine çıkmasına neden olmuştur. Bir süre sonra bunun, aynı zamanda modern Arap şiirinin geleceği adına da yeni bir tecrübe olduğunu farkedecektir. (Bâkesîr, trs.a: 7) Bâkesîr’in bu tarz ile münasebetini kuran olay, İngiliz edebiyatı okurken İngiliz hocalarından birinin, derste serbest şiirden, İngilizce’nin bu dalda çok başarılı olduğundan ve böylece diğer dillerden üstün olduğundan, Fransızların kendi dillerinde bunu taklit etmeye çalıştıkları halde ancak sınırlı bir başarı elde ettiklerinden bahsetmesidir. Akabinde bu tarzın Arapça’da olmadığını, olmasının da imkânsız olduğunu iddia etmiştir. Bâkesîr ise Arapçanın farklı şekiller alabilen esnek bir dil olduğunu, dolayısı ile

bu dille serbest şiir yazmanın önünde aslında herhangi bir engelin olmadığını düşünmektedir. Hocasının iddiasını pratik olarak çürütmek için *Romeo ve Juliet*'i serbest şiir tarzında Arapçaya tercüme etme fikri aklına gelir. Bunu yaparken vezin tevafuken nesre yakınlığı ile bilinen (Yılmaz, 2009: 147) mütekârib bahrinde gelir. Devamında da metnin akışına göre uygun bahirleri ve vezinleri seçme hususunda dili kendi tabii seyrine bırakır ve böylece birden fazla vezinden oluşan tercümesini bitirir. Tercümenin akabinde bu yeni tarza en uygun bahirlerin mükerrer bir tef'ileden oluşan mütedârik, kâmil, recez, mütekârib ve remel gibi bahirler olduğunu keşfeder. (Bâkesîr, trs.a: 9)

Bâkesîr, 1936 yılında yazıp da ancak on yıl sonra basabildiği *Romeo ve Juliet*'in önsözünde tercüme yaparken takip ettiği metodunu şu ifadelerle açıklar:

كانت ترجمتي لروميو وجوليت هذه تجربتي الأولى في قرض الشعر المرسل على هذا الوجه الذي تراه في هذا الكتاب . وقد دفعني إلى إنتهاجه روح شكسبير نفسه ونمطه في التعبير مما جعلني أعتقد أن ترجمته شعرا على وجه آخر غير هذا الوجه لا يمكن أن تفى بهذا الغرض..... والنظم الذي تراه في هذا الكتاب هو مزيج من النظم المرسل المنطلق و النظم الحر ، فهو مرسل من القافية ، وهو منطلق لإنسيابه بين السطور . فالبيت هنا ليس وحدة وإنما الوحدة هي الجملة التامة المعنى التي قد تستغرق بيتين أو ثلاثة أو أكثر دون أن يقف القارئ إلا عند نهايتها . وهو - أعني النظم - حر كذلك لعدم إلتزام عدد معين من التفعيلات في البيت الواحد“

“*Bu Romeo ve Juliet çevirim, bu kitapta göreceğiniz şekliyle, yazdığım ilk mürsel şiir denememdir. Shakespeare'in bizzat ruhu ve ifade tarzı beni, eserin bu şeklin dışında başka bir şiir formunda çevrilmesinin aynı maksadı yerine getiremeyeceğine inandırdığından, bu yöntemi takip etmeye sürükledi... Kitapta göreceğiniz nazım sanatı, mürsel muntalık/kafiyesiz nazım ile serbest nazımın bir karışımıdır. Kafiyeden sıyrılmıştır ama aynı zamanda satırlar arasında akıcılık sağlandığı için “muntalık”tır. Burada beyit birliği/bir beytin kendi içinde bütünlük arz etmesi söz konusu değildir. Onun yerine okuyucunun sadece sonunda durabileceği iki, üç hatta daha fazla satıra yayılan anlamı tamamlanmış cümle birliği söz konusudur. Nazım da aynı şekilde, bir beyitte belli sayıdaki ölçülere bağlı kalınmadığı için, serbesttir.*” (Shakespeare, trs: 5) Ona göre serbest şiir ile yazılan bir tiyatro cümlesinde tef'ileler, beyit endişesi olmaksızın organik bir bütün içerisinde art arda gelmelidir. Yani bu açıdan bakıldığında mensur cümle gibidir. (Bâkesîr, trs.a: 14)

Bâkesîr, *Romeo ve Juliet*'i tercüme ettikten sonra, aynı tarzda kendisine ait bir eser yazma vaktinin geldiğini düşündüğünden *Akhenaton ve Nefertîti* adlı eserini kaleme alır. Bu tarz için kendisinin yıllar önce kullandığı kavram “eş-şi'ru'l-murselu'l-muntalık”tır. (Bâkesîr, trs.c: 5) Eserini, bu tür için en uygun bahir olduğu kanısına vardığı “mütedârik” bahriyle yazmıştır. (Bâkesîr, trs.a: 11) Böylece Bâkesîr, *Humâm*'da manzum tiyatro deneyimi yaşamış, *Romeo ve Juliet*'te ile *Akhenaton ve Nefertîti*'de hem manzum tiyatro hem de bu nazımın serbest şiir

tarzında olması gibi iki deneyimi bir arada yaşamıştır. Ne varki serbest şiire tiyatro metninde hayat veren yazarın bu çalışması dönemin edebiyat çevrelerinden İbrâhim Abdulkâdir el-Mâzinî dışında pek teveccüh bulmamıştır.

Bâkesîr, *Akhenaton ve Nefertîti*'nin Mektebetu Mısır baskısına yazdığı 1967 tarihli önsözünde, bu eserin modern Arap şiiri tarihinde devrim niteliğinde bir eser olmasından dolayı, yazılış tarihi olan 1938'den yirmi dokuz yıl sonra tekrar basmayı uygun gördüğünü belirtir. Serbest şiir ile ilgili çok önemli bilgiler verdiği bu kısa önsözden, o sıralarda serbest şiir hareketinin tartışıldığını, bu alanın öncüsünün kim olduğu hakkında eleştirmenlerin farklı görüşler serdettiği anlaşılır. Dolayısıyla Bâkesîr'in bu eseri tekrar basmak istemesinin sebebi, eleştirmenlerin ve Arap edebiyatı tarihçilerinin dikkatini çekmek ve eserden habersiz olmalarının önüne geçmek istemesindedir. O, kendisinin de belirttiği gibi eserinin yeniden yayımlanmasıyla, ilgili konuda yapılan veya yapılacak olan çalışmalardaki hataların düzeltilmesini ummaktadır. Zira o, "bu eserin serbest şiir tarzının ana tecrübelerinden biri olduğunu; böylece kendisi sayesinde Kahire'de doğan bu tarzın, ancak on yıl sonra Irak'ta iki büyük yenilikçi şair Bedr Şâkir es-Seyyâb ve Nâzik el-Melaike'nin şahsında aksi seda bulduğunu, sonra kısa sürede bütün Arap ülkelerine yayıldığını" (Bâkesîr, trs.c: 5) söyleyerek kitabına büyük değer atfeder.

Nâzik ve es-Seyyâb'ın ürünlerini kırkların sonunda yayımlamaya başladıkları gözönünde bulundurulursa, Bâkesîr'in bu gururunda haklı olduğu görülecektir. Şair es-Seyyâb, Bâkesîr'e armağan ettiği kitapların üzerine yazdığı ithaf yazılarında, bu alanda onun öncü olduğunu itiraf etmiştir. (Bâkesîr, trs.c: 6) Ayrıca Bâkesîr, kendi yazdığı *Akhenaton ve Nefertîti*'de kullandığı yöntemin, Zuhâvî (1863-1936), Ebu Hadîd (1893-1967) gibi muhdes şairlerin "*eş-şi'ru'l-mursel*" olarak isimlendirdikleri tarzdan esas itibarıyla ayrıldığını, onların yazdığının kafiyedeki esneklik dışında eski Arap şiirinden bir farkının olmadığını söyleyerek (Bâkesîr, trs.c: 14) bir nevi kendisinden önce yapılan çalışmaların eksiklerine vurgu yaparak kendi eserinin orijinallliğini ve Arap edebiyatında dönüm noktası olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.

Bâkesîr'in serbest şiir deneyimi sadece yukarıda adı geçen iki tiyatro eseri ile sınırlı değildir. Diğer bir tiyatro eseri olan *el-Vatanu'l-ekber*'in yanı sıra "*Yâ Faransa isme'î*" (Ey Fransa Dinle!), "*Nekûnu ev lâ nekûnu*" (Olacağız Ya da Olmayacağız), "*Tahte eşcâri'l-havr*" (Kavak Ağaçlarının Altında) gibi serbest şiir tarzının önemli örneklerini sunmuş, bu tarz ürünleri 1945'te *er-Risâle* dergisinde yayımlanmıştır.

Bâkesîr'in serbest şiir alanındaki yetkinliğine ilk dikkat çekenlerden biri olan Yemen'in son dönem şairlerinden Abdulaziz el-Mekâlîh, *Ali Ahmed Bâkesîr râidu't-tahdîs fi-şi'ri'l-'Arabiyyi'l-mu'âsır* (Çağdaş Arap Şiirinde Yeniliğin Öncüsü Ali Ahmed Bâkesîr) adlı kitabında onun modern Arap şiirinde çok önemli bir yeri olmasına karşın gerek hemşerileri olan Yemenli'ler gerekse Mısırlı ve diğer Arap eleştirmenler ile araştırmacılar tarafından göz ardı edilmesini ya da tanınmamasını

eleştirir. (el-Mekâlih, trs: 15,25) Bâkesîr'in bu alandaki katkısının üç beş kaside ile sınırlı olmadığını, serbest şiir tarzında tercümesini yaptığı *Romeo ve Juliet* ile orijinal bir eser olarak yazdığı *Akhenaton ve Nefertiti* adlı eserlerinin, Nâzik ve Seyyâb'ın 1947'den ellilerin başına kadar aynı tarzda yazdıkları bütün şiirlerinden daha hacimli olduğunu, dolayısıyla öncü olmayı fazlasıyla hak ettiğini belirtir. (el-Mekâlih, trs: 36) el-Mekâlih'in, Bâkesîr'in bu alandaki öncülüğünü ispat etmeye çalıştığı kitabı, diğer bazı araştırmacıları bu hususta yeniden düşünmeye sevketmiştir.

Aşağıda Bâkesîr'in tef'îlelerin tekrarından oluşan aruz vezinlerini kullanmak sureti ile yaptığı tercümesinden bir kesit sunulacaktır:

الوداع ! الوداع ! إلهي يعلم وحدَه :
أين يَجْمَعُنَا الدهرُ بعدَ اليوم ؟
هذي بُرْدَاءُ الخوفِ النافضِ راجفةً في عروقي ،
حتي لتكاد تجمّدُ سَعَرَ حياتي .
فلأُنادهما لتعودا إليّ لتسكينِ روعي
يا حاضنُ ! لا لا ، فماذا عساها تصنعُ عندي ؟
إن هذا الدورَ القانظ لا بد لي أن أمثله وحدي

*“Elveda, elveda! Tanrım bilir sadece,
Bir daha nerede buluşturacak bizi zaman.
Damarlarımı ürperten, titreten bir korku sıtmasıdır bu,
Hayat ateşimi/ısıyı neredeyse donduran.
Çağırayım dönsünler, korkumu yatıştırırsınlar.
Dadı! Hayır, hayır yanımda ne işi var onun?
Bu ümitsiz rolü tek başıma oynamalıyım.”* (Shakespeare, trs: 146)

Sonuç

Ali Ahmed Bâkesîr, hem uzak ve yakın tarihi hem de yaşadığı asrı iyi okuyabilmiş, bireyi olduğu İslam toplumunun problemleri ile yakından ilgilenmiş, sömürgecilikle mücadele etmiş, ümmetinin kurtuluşu için çözüm yolları aramış bir edebiyatçı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mısır'a gelişine kadar yazdığı şiirlerde klasik Arap edebiyatı formunu muhafaza etmiştir. Mısır'da İngiliz dili ve edebiyatı okuması, şiirlerinde biçimsel evrilmelerin başlamasını sağlamıştır. Zamanla tef'île sisteminden sıyrılarak şiir yazmayı denemiş, anlamı tek beyte sığdırma geleneğinden uzaklaşmıştır. Sonrasında nesire ağırlık verse de vefatına kadar çeşitli vesilelerle gerek vezinli gerekse serbest şiir yazmaya devam etmiştir. Şiirlerinde gurbet, vatan, ölüm, aşk, sömürgecilik, Filistin, milliyetçilik gibi birçok konuyu işlemiştir. Bu şiirlerde Arap dilini ustaca kullanmış, iktibas, tıbak, teşbih, isti'âre gibi bir çok edebi sanata yer vermiştir.

Yazar, modern Arap edebiyatında serbest şiir hareketinin öncülerinden olup verdiği eserler, bu tarzın ilk ürünleri sayılır. Zira 1936 yılında yaptığı *Romeo ve Juliet* tercümesi ve 1938 yılında yine serbest şiir tarzında yazdığı *Akhenaton ve Nefertiti* adlı tiyatro eseri ile modern Arap edebiyatında serbest şiirin öncüleri olarak tanınan Nâzik el-Melâike ve Bedr Şakir es-Seyyâb'dan yaklaşık on yıl önce bu türün örneklerini vermiştir. Dolayısıyla Seyyâb ve Nazik serbest şiiri ilk başlatanlar değillerdir. Bu türün ortaya çıkışı bir sürecin neticesinde olmuş ve bu sürece birden fazla edip, gerek fikri gerek tecrübi düzeyde katkıda bulunmuştur. Mezkur iki şair bu türün Arap edebiyatında tutunmasını ve genel kitle tarafından kabul görmesini sağlamıştır. Bâkesîr'in, serbest şiir tarzında yazdığı tiyatro ve opera eserlerindeki ana gaye, Arap dilinin sınırlarının çok geniş olduğunu ispatlamak, Arapçanın, kendi servetinin yanında yabancı dillerin imkânlarına da aynı oranda sahip olduğunu göstermektir. Örneğin *Romeo ve Juliet* çevirisi bir özenti değil, Arap dilinin yetkinliğini ispat çabasıdır. Bunun yanında genç nesillerin bu tarz yazılmış yabancı eserleri okuyup hayranlık duyarak kendi dillerini, kültürlerini, geçmişlerini unutmalarının önüne geçmek, onlara alternatif kitaplar sunmak amacını gütmektedir. Bâkesîr'in ilk serbest şiir denemelerinden sonra nesire yönelmesi, sonraki edebiyatçılar ve eleştirmenler açısından bu alandaki yetkinliğini zayıflatmıştır.

KAYNAKÇA

- ABBÂS, İhsan (1998), *İtticâhâtu 'ş-şi'ri'l-'Arabîyyi'l-mu'âsır*, Âlemu'l-ma'rife, Kuveyt.
- ADALAR, Derya (2007), "Apollo Grubu: Bir Modern Arap Şiiri Ekolü", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 47, Sy. 2, ss. 61-81.
- BÂKESÎR, Ali Ahmed (1987), *Dîvân-u Ali Ahmed Bâkesîr Ezhâru'r-rubâ fî şî'ri ş-sîbâ* (1. Baskı), Thk. Muhammed Ebû Bekr Humeyd, ed-Dâru'l-Yemeniyye li'n-neşri ve't-tevzî'.
- , (2008) *Sihru 'Aden ve fahru'l-Yemen* (1. Baskı), Thk. Muhammed Ebû Bekr Humeyd, Dâru Hadramût li'd-dirâsât ve'n-neşr, el-Mukalla.
- , (trs. a), *Fennu'l-mesrahiyye min hilâli tecâribi 'ş-şahsiyye*, Mektebetu Mısır, Kahire.
- , (trs. b), *Humâm fî bilâdi'l-Ahkâf*, Mektebetu Mısır, Kâhire.
- , (trs. c), *Akhenaton ve Nefertiti*, Mektebetu Mısır, Kahire.
- BEDEVÎ, Abduh (1981) "Ali Ahmed Bâkesîr şâ'iran ğnâiyyan", *Havliyyâtu kulliyeti'l-âdâb*, Câmî'atu Kuveyt, Sy.2.
- , (trs.), "Ali Bâkesîr sûratun 'an kurbin", *Ali Ahmed Bâkesîr fî mir'âti 'asrihi*, Haz. Muhammed Ebû Bekr Humeyd, Mektebetu Mısır, Kahire.
- CEYLAN, Zafer (2015), "Modern Arap Edebiyatında İlk Serbest Şiir Deneyimleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 55, Sy. 1, ss. 185-206.
- el-CUDA', Ahmed (2000) *Mu'cemu'l-udebâi'l-İslâmiyyine'l-mu'âsırın I-III* (1. Baskı), 2. Cilt, Dâru'd-diyâ li'n-neşr ve't-tevzî', Ammân.
- , (trs.), "Hâza'r-raculu min Hadramût", *Ali Ahmed Bâkesîr fî mir'âti 'asrihi*, Haz. Muhammed Ebû Bekr Humeyd, Mektebetu Mısır, Kahire.

- el-CUNDÎ, Enver (trs.), “Bâkesîr imlâkûl mesrahiyyeti'l-'Arabiyye”, *Ali Ahmed Bâkesîr fî mir 'âti 'asrihi*, Haz. Muhammed Ebû Bekr Humeyd), Mektebetu Mısır, Kahire.
- ÇETİN, Nihad M. (2011), *Eski Arap Şiiri* (2. Baskı), Kapı Yay., İstanbul.
- ÇİFTÇİ, Faruk (2006) “Ebu'l-'Atâhiyenin Şiirlerinde Zühûd Anlayışı”, *Nüşha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 6, Sy. 23, ss. 75-96.
- DAYF, Şevkî (trs.), *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âsir fî Mısır* (10. Baskı), Dâru'l-me'ârif, Kahire.
- EBU ŞÂDÎ, Ahmed Zekî (2013), *el-Yenbu'*, Müessesetu Hindâvî li't-ta'limi ve's-sekâfe, Kahire.
- ER, Rahmi (2012), *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, Vadi Yay., Ankara.
- HAFÂCÎ, Muhammed Abdulmun'im (1992), *Dirâsât fî'l-edebi'l-'Arabiyyi'l-hadîs ve medârisihi I-II*, 2. Cilt, Dâru'l-cil, Beyrut.
- http://www.bakatheer.com/poems_details.php?id=140. Erişim tarihi: 18.05.2016.
- http://www.bakatheer.com/poems_details.php?id=45. Erişim tarihi: 10.03.2016.
- http://www.bakatheer.com/poems_details.php?id=5. Erişim tarihi: 07.01.2016.
- el-HUSAYNÎ, Abdulkavî Muhammed Ahmed (2010), *Şi'ru Ali Ahmed Bâkesîr er-ru'yetu ve'l-fenn*, el-Hey'etu'l-'âmmet li'l-kitâb, San'a.
- İMROU'L-KAYS, (trs.), *Dîvânu İmrii'l-Kays* (5. Baskı), Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-me'arif, Kâhire.
- el-KATT, Abdulkâdir (1988), *el-İtticâhu'l-viddânî fi's-şi'ri'l-'Arabiyyi'l-mu'âsir*, Mektebetu's-şebâb, Kahire.
- el-KAYRAVÂNÎ, Ebu Ali el-Hasen ibn-i Raşîk (1981), *el-'Umde fî mehâsini's-şi'ri ve âdâbihi ve nakdihi I-II*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 2. Cilt, Dâru'l-cil, Beyrut.
- el-KAZVÎNÎ, el-Hatîb (2003), *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belağâ, el-me'âni ve'l-beyân ve'l-bedî'* (1. Baskı), Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut.
- KUDÂME b. CA'FER, Ebu'l-Ferac (1302/1885), *Nakdu's-şi'r*, (1. Baskı), Matbaatu'l-cevâib, İstanbul.
- el-MEKÂLÎH, Abdulaziz (trs.), *Ali Ahmed Bâkesîr râidu't-tahdîs fi's-şi'ri'l-'Arabiyyi'l-mu'âsir*, Dâru'l-keleme, San'a.
- el-MELÂÎKE, Nâzik (1967), *Kadâya's-şi'ri'l-mu'âsir*, (3. Baskı), Mektebetu'n-nahda.
- MOREH, Shmuel (2003), “Modern Arap Edebiyatında Mensur Şiir”, (Çev.: Şener Şahin), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 12, Sy. 1, ss. 297-329.
- er-REYHÂNÎ, Emîn (2014), *er-Reyhâniyyât*, Müessesetu Hindâvî, Kahire.
- SHAKESPEARE, William (trs.), *Romeo ve Juliet*, Çev. Ali Ahmed Bâkesîr, Mektebetu Mısır, Kahire.
- ŞAHİN, Şener (2005), *Emîn er-Reyhânî ve Mehcer Edebiyatı'ndaki Yeri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Billimler Enstitüsü Doktora Tezi, Bursa.
- et-TANTÂVÎ, Abdullah (1977), *Dirâse fî edebi Bâkesîr* (1. Baskı), el-Beydâ li'n-neşr, Halep.
- YILMAZ, İbrahim (2009), *Arap Edebiyatında Arûz*, Araştırma Yay., Ankara.
- ez-ZİRİKLÎ, Hayruddîn (2002), *el-A'lâm I-VIII*, (15. Baskı), 4. Cilt, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, Beyrut.

DİN GÖREVLİLERİNİN KATILIM BANKACILIĞINA BAKIŞ AÇISI: BİNGÖL İLİNDE BİR UYGULAMA

Perspective of Religious Officials to Participation Banking: An Application in Bingöl Province

Yavuz TÜRKAN¹, Mustafa ARPACIK²

Geliş: 11 Temmuz 2017/Kabul: 20.10.2017

DOI: 10.29029/busbed.327862

Öz

Bu çalışmanın amacı din görevlilerinin katılım bankacılığına bakış açısına ilişkin literatüre katkıda bulunmaktır. Bu amaçla Bingöl ilinde yaşayan din görevlileri arasında örnek kütle seçilmiş bu örnek kütle üzerinde anket tekniği uygulanarak veri toplanmıştır. Bu veriler faktör analizi ile analiz edilmiştir yapılan faktör analiz sonucunda 15 değişkenin 3 faktörde toplanması uygun bulunmuştur. Bu faktörler önem sırasına göre göz önünde bulundurularak katılım bankacılığı tercihleri, katılım bankacılığıyla işlem yapma, faize ilişkin işlemler olarak isimlendirilmiştir. Anket sonuçlarına göre katılım bankacılığı ile ilgili sorulara din görevlilerinin vermiş oldukları cevaplar arasında önemli farklılıklar tespit edilmiştir. Din görevlileri ihtiyaç halinde Katılım Bankalarının tercih edilebileceğini ancak yapılan işlemlerin islami kurallara uygun olmadığını ve yapılan işlemlerin faizli işlemlere yakın olduğunu belirtmişlerdir. Geleneksel bankaların alternatifi olarak değerlendirilen katılım bankacılığının din görevlileri tarafından yeterince bilinmediği ve İslami finans algılarının zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle katılım bankacılığı konusunda din görevlilerinin bilgilendirilmesi, onların görüşleri alınarak en uygun islami bankacılık modelinin oluşturulması gerektiği kanaati hasıl olmuştur.

1 Yrd.Doç.Dr., Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı, yturkan@bingol.edu.tr

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam İktisadi ve Hukuku Anabilim Dalı, mustafaa.arpacik@outlook.com

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankacılığı, İslami Finans, Din Görevlileri, Faktör Analizi, Bingöl

Abstract

The aim of this study is to contribute to the literature about the view of religious officials on participation banking. For this purpose, data was collected applying a questionnaire to a selected group of religious officials living in Bingöl province. This data was analyzed by factor analysis. As a result of this analysis, it was decided that 15 variables should be collected at 3 factors. These factors are called participation banking preferences, transactions with participation banking, interest transactions by considering the importance orders. According to the survey results, significant differences were found among the answers given by religious officials to the questions about participation banking. Religious officials indicated that the Participation Banks could be preferred in case of a need, but that the transactions carried out were not in line with the Islamic rules and that the transactions were close to interest transactions. It is understood that participation banking, which is considered as an alternative to traditional banks, is not sufficiently known by religious officials and their perceptions on Islamic financial are weak. For this reason, it has been suggested that religious officials have been informed about participation banking and the most appropriate Islamic banking model should be formed by taking their opinions.

Keywords: Participation Banking, Islamic Finance, Religious Officials, Factor Analysis, Bingöl

1.GİRİŞ

Toplumların dini inançları sosyal yaşamlarını etkilediği kadar finansal kararlarını da etkilemektedir. İslam dininde faiz haram olduğundan dolayı bu dine mensup birçok kişi tasarruflarını yönetirken faizden kaçınmaktadır. Bu hassasiyete sahip birçok tasarruf sahibi işlemlerini faizsiz bankacılık aracılığıyla yapmaktadır.

Bu nedenle fon bulmak için yapılan araştırmalarda dini inançlarından dolayı konvansiyonel bankaları tercih etmek istemeyen ve bu yolla faizden kaçınmak isteyen hane halkları tasarruflarını bu sisteme kazandırmak için faizsiz bankacılığı/katılım bankalarını bir çözüm olarak görmüştür (Çobankaya 2014: 11).

Kuran-ı Kerim’de riba(faiz) katiyen yasaklanmıştır. Katılım bankaları “İslam toplumunun ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde organize edilen ve işlemlerinde faizi kullanmayan finansal kuruluşlar olarak tanımlanmıştır.” (Hatunoğlu 1995:1).

Faizsiz olarak çalışan katılım bankaları konvansiyonel bankaların yaptığı işlemlerin hemen hemen hepsini yapmaya çalışırlar katılım bankaları bu işlemleri

yerine getirirken faiz olgusunu işlemlerine katmadan yerine getiren kuruluşlardır (Uçar 1992: 21).

Türkiye’de 1985 yılında faaliyete başlayan katılım bankacılığı otuz ikinci yılını doldurmak üzeredir. Şu anda 5 adet katılım bankası Türkiye’de faaliyet göstermektedir. Katılım bankalarıyla başta amaçlanan hedef Körfez ülkelerinin sermayesini ülkemize çekmek iken daha sonra işlemlerini faizsiz yapmak isteyen kişilerin atıl fonlarını değerlendirmek amaçlanmıştır (Önal 2000: 16).

2.LİTERATÜR TARAMASI

İslami bankacılık faaliyetlerine yönelik müşteri algısı ile ilgili literatür incelendiğinde, özellikle yapılan çalışmaların üç alanda yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlar; mevcut İslami banka müşterilerinin müşteri memnuniyetini ölçmeye yönelik olan çalışmalar (Othman ve Owen 2001; Amin ve Isa 2008; Bilir ve Özgen 2010; Khattak ve Ur Rehman 2010; Kaytancı vd. 2013; Şendoğdu 2014; Hamzah vd. 2015).

İslami bir bankayı tercih etme nedenlerini ölçmeye yönelik olan çalışmalar (Haron vd. 1994; Dusuki ve Abdullah 2007; Al-Ajmi vd. 2009; Awan ve Bukhari 2011; Abduh ve Omar 2012; Echchabi ve Aziz 2012; Hasan vd. 2012; Özsoy vd. 2013; Ramadan 2013) ve her ikisini de birlikte incelemeye yönelik olan çalışmalar (Metawa ve Almoosawi 1998; Naser vd. 1999; Okumuş 2005; Haque vd. 2009; Sarı 2010; Okumuş ve Genç 2013; Kader vd. 2014) şeklinde sınıflandırılabilir.

Dünyada İslami bankacılık faaliyetlerine yönelik hem bireysel hem de kurumsal bazda mevcut ve potansiyel müşterilerin algı ve tutumlarına ilişkin (Erol ve El-Bdour 1989; Loo 2010; Abdullah vd. 2012; Fada ve Wabekwa 2012; Imtiaz vd. 2013; Ahmad ve Haron 2002; Gait ve Worthington 2007; Gait ve Worthington 2009; Rustam vd. 2011; Jaffar ve Musa 2013; Ser vd. 2014) farklı çalışmalar da bulunmaktadır. Ancak Türkiye’de yapılan çalışmalar incelendiğinde, genelde mevcut müşterilerle ilgili olarak, katılım bankalarının müşteri profilini, müşteri memnuniyetini ve müşterilerinin tercih nedenlerini ortaya koymaya yönelik çalışmalar (Okumuş 2005; Eskiçi 2007; Bilir ve Özgen 2010; Kaytancı vd. 2013; Okumuş ve Genç 2013; Özsoy vd. 2013; Şendoğdu, 2014) bulunmaktadır.

Karakaya vd (2004), Türkiye’deki katılım bankalarının müşterilerinin banka tercihini belirleyen faktörleri araştırmak, finansal araçların kullanım derecesini ve müşteri memnuniyetini ölçmek amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Müşterilerin banka tercihlerini belirleyen faktörler, sırasıyla, İslami nedenler, kurumun imajı, aile ve arkadaş etkisi olarak belirlenmiştir. Getiri oranlarının etkisi ise en son sırada yer almıştır.

Apil (2009) tarafından Türkiye’deki katılım bankaları üzerine yapılan bir araştırmada katılım bankacılığının imajı, şube personeli ile yakın ilişkiler ve müşteri hizmet kalitesi müşterilerin katılım bankacılığını tercih etmesini etkileyen faktörler olarak belirlenmiştir. Bu faktörlerin yanı sıra, dini hassasiyetler, güvenilir arkadaş ve yakınların tavsiyeleri de müşterileri katılım bankalarına yönlendiren faktörler olarak tespit edilmiştir.

Özellikle katılım bankalarına yönelik Din görevlilerinin hassasiyetleri dikkate alan çalışmalara rastlanmamıştır. Bu nedenle araştırmanın bu yönü ile literatüre katkı sağlanması beklenmektedir.

3.YÖNTEM

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Bingöl il merkezinde yaşayan din görevlilerinden oluşmaktadır. Bingöl müftülüğünden elde edilen verilere göre Bingöl merkezinde toplamda 283 din görevlisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Araştırmada kolayda örnekleme tekniği kullanılarak yürütülmüştür. Anket 46 din görevlisine uygulanmış elde edilen veriler eksiksiz ve hatasız olarak değerlendirilmiştir.

3.2. Veri Toplama Yöntemi

Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde din görevlilerinin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulara yer verilmiş ikinci bölümde ise ölçek soruları yer almaktadır. Din görevlilerinin katılım bankacılığına bakış açısına ilişkin 5’li likert tipi derecelendirmeye (1. Kesinlikle Katılmıyorum 2. Katılmıyorum 3. Kararsızım 4. Katılıyorum 5. Kesinlikle Katılıyorum) tabi tutulmuştur.

4. BULGULAR VE YORUMLAMA

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı istatistikler sonucu elde edilen bulgular Tablo 1’de yer almaktadır medeni durumu, mezuniyet durumu, meslek, yaş, net gelir düzeyi araştırmanın kapsamına alınan demografik değişkenlerdir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik özellikleri	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Medeni Durumu	Evli	42	91,3
	Bekar	4	8,7
	Toplam	46	100,0
	Lise	16	34,8
	Üniversite	27	58,7
	Lisans üstü	2	4,3
	Diğer	1	2,2
Meslek	İmam	31	67,4
	Müezzin	10	21,7
	Vaiz	3	6,5
	Kuran K. Ö	1	2,2
	Müftü	1	2,2
YAŞ	20 ve altı	1	2,2
	21-30	14	30,4
	31-40	10	21,7
	41-50	12	26,1
	51-60	8	17,4
	60 ve üstü	1	2,2
NET GELİR	2000 ve altı	1	2,2
	2000-2500	25	54,3
	3000-3500	18	39,1
	3500-4000	1	2,2
	4000 ve üstü	1	2,2

Tablo 1’deki verilere göre araştırmaya katılan 46 din görevlisinin demografik özellikleri incelendiğinde; katılımcıların medeni durumu olarak 42 kişinin evli 4 kişinin bekar olduğu görülmektedir. Mezuniyet durumu olarak 16 kişinin lise 27 kişinin üniversite 2 kişinin lisansüstü diğer grubu ise 1 kişiden oluşmaktadır. Araştırmada ilköğretim mezunu bulunmamaktadır. Meslek olarak 31 kişi imam, 10 kişi müezzin, 3 kişi vaiz, 1 kişi müftü, 1 kişi ise Kur’an kursu öğreticisidir. Yaş aralığı olarak 20 ve altı 1 kişi 21-30 yaş grubu 14 kişi 31-40 arası 10 kişi 41-50 yaş arası 12 51-60 yaş arası 8 kişi 60 ve üstü 1 kişiden oluşmaktadır. Katılımcıların gelir durumlarına göre gruplandırılmasında ise 1 kişinin 2000TL altı, 25 kişinin 2000-2500 TL arasında, 18 kişinin 3000-3500 TL arasında, 1 kişinin 3500-4000 TL arasında ve 1 kişinin 4000 ve üstü geliri olduğu tespit edilmiştir.

4.2. Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Araştırmada anket aracılığıyla elde edilen veriler istatistik paket programı SPSS 16 aracılığıyla analiz edilmiş olup, cronbach’s Alpha değeri %86,5 olarak bulunmuştur. Bulunan cronbach’s Alpha değeri uygulanan ölçeğin güvenilirlik seviyesinin yüksek olduğunu göstermektedir

Tablo 2:Güvenilirlik Analizi Sonucu

Cronbach's ALPHA	Soru sayısı
0,865	15

4.3. Din Görevlilerinin Katılım Bankacılığı Hakkında Görüşlerinin Öğrenmek Amacıyla Sorulan Sorular

Din görevlilerinin katılım bankacılıkları ile ilgili görüşleri Tablo 3'te görülmektedir. Katılım bankacılığı ile ilgili sorulan 15 ifadede çalışmaya katılan 46 din görevlisi için soru ortalamaları ve standart sapmaları incelendiğinde katılım bankalarının uygulamış olduğu vade farklarında faiz olduğu görüşü ile katılım bankacılıklarının kalkınma üzerinde etkisinin olumlu olacağıyla ilgili ifadelerin en yüksek ortalamaya sahip olduğu en düşük ortalamaya sahip olan ifadeler ise katılım bankacılığının faizsiz bankacılık olduğu ile zarar etme ihtimalini bilsem bile katılım bankacılığı ile işlemlerimi yaparım denilen sorular olmuştur.

Tablo 3:Din Görevlilerinin Katılım Bankacılıkları İle İlgili Görüşleri

SORULAR	Ort.	std. S	N
K1- Katılım bankacılığı faizsiz bankacılıktır	2,26	,999	46
K2- Vatandaşlara geleneksel bankaların aksine işlemlerini katılım bankacılığı aracılığıyla yapmayı öneririm	2,76	1,099	46
K3- Katılım bankacılığının bize uygun yatırım ürünlerini sunduğunu düşünürüm	2,91	,890	46
K4- Katılım bankalarına emanet para ile yatırım yapmak uygundur	2,67	,990	46
K5- Çok fazla ihtiyaç duyulması halinde katılım bankalarını tercih etmelerini uygun bulurum	2,80	1,222	46
K6- Katılım bankacılığı geleneksel bankacılığın iyi bir alternatifidir	2,91	1,007	46
K7- İslami kurallara uygun olduğu için işlemlerimi katılım bankacılığı aracılığıyla yaparım	2,59	,979	46
K8- Katılım bankacılığının islami şartlara uygun olduğunu düşünüyorum	2,59	,933	46
K9 Katılım bankaları tarafından gerçekleştirilen isteğe bağlı emeklilik fonlarında faiz söz konusudur	3,11	,767	46
K10- Katılım bankalarının uygulamış olduğu vade farkının faiz olduğunu düşünürüm	3,57	,981	46
K11- Katılım bankacılığını finansal amaçlarımdoğrultusunda düşünürüm	2,59	,933	46
K12- Vatandaşlar katılım bankacılığı ve geleneksel bankacılık arasında bir tercih yapmak durumunda kalırsakatılım bankacılığına yatırım yapmasını öneririm	2,80	1,240	46
K13- Katılım bankacılıklarının kalkınma üzerinde etkisinin olumlu olacağını düşünürüm	3,24	,874	46
K14-Zarar etme ihtimalini bilsem de katılım bankalarını tercih ederim	2,09	1,151	46
K15- Katılım bankacılığı islam ekonomisi modeli olabilir.	3,02	,977	46

4.4. Faktör Analizi Sonuçları

Faktör analizi sosyal bilimlerde yoğun olarak kullanılan istatistiksel bir tekniktir. Faktör analizinin amacı, değişkenlerle birlikte farklılık yaratan gizli değişkenlerin ortaya çıkmasını sağlamaktır (Costello ve Osborne, 2005, s.1.).

Araştırmacının, faktör analizi kullanabilmesi için verebileceği en önemli kararlardan birisi veri sayısının bu analiz için yeterli olup olmamasıdır. Bunun için üç yöntemden bahsedilir. İlki, korelasyon matrisinin sınanmasıdır. İkincisi, değişkenler arasındaki kısmi korelasyonların sınanması ve son olarak Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ölçümleridir. KMO istatistiksel bir test olmamasına rağmen örneklem yeterliliğini belirlemede yol göstericidir. KMO ölçümleri 0-1 arasında değer alır. Ölçüm sonucunun 1'e doğru yaklaşması verilerin faktör analizine olan uygunluğuna işaretler. Faktör analizinin uygulanması için KMO sonuçlarının 0,80'den daha fazla olması önerilir. Ancak 0,60 üzerinde bulunan sonuçlar içinde uygulanması kabul görmüştür. KMO ölçümlerinin yorumlanması aşağıdaki gibidir (Sharma, 1996, s.116.; Çilingirtürk, 2011,s.165.).

Tablo 4: KMO için Nitelendirmeler

KMO	Örneklem Yeterliliği
0,90 - 1,00	Çok İyi
0,80 - 0,89	İyi
0,70 - 0,79	Orta
0,60 - 0,69	Kötü
0,50 - 0,59	Çok Kötü
0,50>nin altı	Kabul Edilemez

Faktör analizinin uygulanması için gerekli olan bir varsayım, korelasyon matrisinin sıfırdan farklı olmasıdır. Barlett testi bu amaçla, sıfır hipotezinde korelasyon matrisinin birim matrise eşitliğinin sınanmasını yapmaktadır. $p < 0,05$ olması faktör analizinin kullanım varsayımını sağlamaktadır (Alpar, 2003: 182). Araştırmanın KMO ve Barlett testi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 5: KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

	KMO	796
Bartlett Küresellik testi	Yaklaşık Ki-Kare	262,030
	sd	55
	p	,000

KMO ölçüm sonuçları incelendiğinde, çalışmanın örneklem yeterliliğinin iyi düzeyde olduğu görülmektedir. Barlett testi sonuçlarına göre, korelasyon matrisinin sıfırdan farklı olduğu hipotezi kabul edilmektedir. Artık faktör analizi yapılması için tüm koşullar sağlanmış olmaktadır.

Faktör analizi sonucunda 3 faktör ortaya çıkmıştır ve elde edilen bulgular tablo 6'da yer almaktadır. Din görevlilerinin katılım bankacılığına ilişkin bakış açılarına yönelik faktörler; faize ilişkin işlemler, katılım bankacılığıyla işlem yapma ve katılım bankacılığı tercihleri olarak isimlendirilmiştir.

Tablo 6: Din Görevlilerinin Katılım Bankacılığını Tercih Etmelerinde Etkili Olan Faktörler

FAKTÖRLERİ OLUŞTURAN İFADELER	FAKTÖR YÜKLERİ
Faktör: 1 Katılım Bankacılığı Tercihleri	
Katılım bankacılıkların bize uygun yatırım ürünlerinin sunduğunu düşünürüm	0,736
Katılım bankalarına emanet para ile yatırım yapmak uygundur.	0,827
Katılım bankacılığı geleneksel bankacılığın iyi bir alternatifidir	0,716
İslami kurallara uygun olduğu için işlemlerimi katılım bankacılığı aracılığıyla yaparım	0,773
Katılım bankalarının islami şartlara uygun olduğunu düşünüyorum	0,725
Faktör: 2 Katılım Bankacılığıyla İşlem Yapma	
Vatandaşlara katılım bankacılığı ve geleneksel bankacılık arasında bir tercih yapmak durumunda kalırsa katılım bankacılığına yatırım yapmasını öneririm	0,720
Katılım bankacılığının kalkınma üzerinde etkisinin olumlu olacağını düşünürüm	0,879
Zarar etme ihtimalini bilsem de katılım bankalarını tercih ederim	0,707
Katılım bankacılığı İslam ekonomisi modeli olabilir.	0,803
Faktör: 3 Faize İlişkin İşlemler	
Katılım bankacılığı faizsiz bankacılıktır	0,864
Katılım bankalarının uygulamış olduğu vade farkının faiz olduğunu düşünürüm	0,420

4.5. Faktörlerin Rotasyonu

Faktör sayısını belirledikten sonra herhangi bir değişkenin hangi faktör altında mutlak değer olarak büyük ağırlığa sahipse o değişken o faktör ile yakınlık çerçevesi içinde olduğu göz önünde tutularak orijinal değişkenlerin, bu 3 faktörün üzerinde ki yükleri tablo 6'da belirtilmiştir. Birinci faktörün altında büyük ağırlığa sahip olan değişkenlerin içeriği dikkate alındığında birinci faktör katılım bankacılığı tercihleri olarak adlandırılmıştır. Bu ifadeler katılım bankalarının bize uygun yatırım ürünleri sunduğunu düşünürüm, katılım bankalarına emanet para ile yatırım yapmak

uygundur. Katılım bankacılığı geleneksel bankacılığın iyi bir alternatifidir. İslami kurallara uygun olduğu için işlemlerimi katılım bankacılığı aracılığıyla yaparım, katılım bankalarının İslami şartlara uygun olduğunu düşünürüm gibi değişkenlerden meydana gelmektedir

İkinci faktör katılım bankacılığıyla işlem yapma olarak adlandırılmıştır. Bu faktör altında ki değişkenler; vatandaşlara katılım bankacılığı ve geleneksel bankacılık arasında bir tercih yapmak durumunda kalırsa katılım bankacılığına yatırım yapmasını öneririm, katılım bankacılığının kalkınma üzerinde etkisinin olumlu olacağını düşünürüm, zarar etme ihtimalini bilsem de katılım bankalarını tercih ederim, katılım bankacılığı İslam ekonomisi modeli olabilir gibi değişkenlerden meydana gelmektedir. En yüksek değere sahip (0,879) katılım bankacılığının kalkınma üzerinde etkisinin olumlu olacağını düşünürüm iken, en düşük değere sahip değişken ise (0,707) ile zarar etme ihtimalini bilsem de işlemlerimi katılım bankacılığı aracılığı ile yaparım olmuştur.

Üçüncü faktör faize ilişkin işlemler olarak adlandırılmıştır. Bu faktör altında ki değişkenler katılım bankacılığı faizsiz bankacılıktır ve katılım bankalarının uygulamış olduğu vade farkının faiz olduğunu düşünürüm olmuştur.

4.6. Frekans Analizi

Genel olarak yapılan frekans analizi sonucunda ortaya çıkan bilgiler Tablo 7'de belirtilmiş ve elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

Tablo 7: Din Görevlilerinin Katılım Bankacılığı Hakkındaki Görüşleri

	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Karasızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
K1	11	23,9	18	39,1	12	26,1	4	8,7	1	2,2
K2	5	10,9	18	39,1	7	15,2	15	32,6	1	2,2
K3	3	6,5	10	21,7	22	47,8	10	21,7	1	2,2
K4	4	8,7	19	41,3	12	26,1	10	21,7	1	2,2
K5	7	15,2	16	34,8	4	8,7	17	37,0	2	4,3
K6	4	8,7	11	23,9	18	39,1	11	23,9	2	4,3
K7	5	1,9	18	39,1	16	34,8	5	10,9	2	4,3
K8	4	8,7	19	41,3	17	37,0	4	8,7	2	4,3
K9	1	2,2	6	13,0	28	60,9	9	19,6	2	4,3
K10	1	2,2	5	10,9	15	32,6	17	37,0	8	17,4
K11	5	10,9	18	39,1	14	30,4	9	19,6	0	0
K12	6	13,0	18	39,1	5	10,9	13	28,3	4	8,7
K13	2	4,3	4	8,7	24	52,2	13	28,3	3	6,5
K14	20	43,5	9	19,6	11	23,9	5	10,9	1	2,2
K15	3	6,5	8	17,4	24	52,2	7	15,2	4	8,7

K1: Yapılan analizler sonucunda din görevlilerinin % 39,1'nin katılım bankacılığı faizsiz bankacılıktır görüşüne katılmadığı, %23,9'unun kesinlikle katılmadığı, %26,1'nin kararsız olduğu %8,7'si nin katıldığı ve %2,2'si kesinlikle katıldığını ifade etmiştir

K2: Vatandaşlara geleneksel bankacılığının aksine işlemlerini katılım bankacılığı aracılığıyla yapmayı öneririm sorusuna din görevlilerinin vermiş oldukları cevaplar %10,9 ile kesinlikle katılmıyorum %39,1 ile katılmıyorum %15,2 ile kararsızım %32,6 katılıyorum %2,2 ile kesinlikle katıldığını ifade etmiştir.

K3: Katılım bankacılığının bize uygun yatırım ürünlerini sunduğunu düşünürüm sorusuna verilen cevaplar %6,5 ile kesinlikle katılmıyorum %21,7 ile katılmıyorum %47,8 ile kararsızım %21,7 ile katılıyorum %2,2 ile kesinlikle katılıyorum diye ifade etmiştir.

K5: Çok fazla ihtiyaç duyulması halinde katılım bankalarını tercih etmelerini uygun bulurum sorusuna %15,2 ile kesinlikle katılmıyorum %34,8 ile katılmıyorum %8,7 ile kararsızım %37,0 ile katılıyorum %4,3 ile kesinlikle katılıyorum.

K6: Katılım bankacılığı geleneksel bankacılığının iyi bir alternatiftir sorusuna %8,7 ile kesinlikle katılmıyorum %23,9 ile katılmıyorum %39,1 ile kararsızım %23,9 ile katılıyorum %4,3 ile kesinlikle katılıyorum olmuştur.

K7: İslami kurallara uygun olduğu için işlemlerimi katılım bankacılığı aracılığıyla yaparım sorusuna %1,9 ile kesinlikle katılmıyorum %39,1 ile katılmıyorum %34,8 ile kararsızım %10,9 ile katılıyorum %4,3 ile kesinlikle katılıyorum olmuştur.

K8: Katılım bankacılığının İslami şartlara uygun olduğunu düşünüyorum sorusuna %8,7 sinin kesinlikle katılmadığı %41,3'ün katılmadığı %37,0 kararsız olduğu %8,7'sinin katıldığı %4,3 kesinlikle katıldığını görmekteyiz.

K9: Katılım bankaları tarafından gerçekleştirilen isteğe bağlı emeklilik fonlarında faiz söz konusudur sorusuna %2,2 kesinlikle katılmadığını %13,0 katılmadığı %60,9'un kararsız olduğu %19,6'sının katıldığı %4,3 ün kesinlikle katıldığını görmekteyiz.

K10: Katılım bankalarının uygulamış olduğu vade farkının faiz olduğunu düşünürüm sorusuna %2,2 kesinlikle katılmıyorum %10,9 katılmıyorum %32,6 kararsızım %37,0 katılıyorum %17,4 kesinlikle katılıyorum cevaplamış.

K11: Katılım bankacılığını finansal amaçlarım doğrultusunda düşünürüm sorusuna %10,9 kesinlikle katılmıyorum %39,1 katılmadığını %30,4'ünün kararsız olduğu %19,6'sının katıldığını bu soruya kesinlikle katılıyorum cevabı olmamıştır.

K12: Vatandaşlar katılım bankacılığı ve geleneksel bankacılık arasında bir tercih yapmak durumunda kalırsakatılım bankacılığına yatırım yapmasını öneririm sorusuna %13,0 kesinlikle katılmıyorum %39,1 katılmıyorum %10,9 kararsızım %28,3 katılıyorum %8,7 kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

K13: Katılım bankacılıklarının kalkınma üzerinde etkisinin olumlu olacağını düşünürüm sorusuna %4,3 kesinlikle katılmıyorum % 8,7 katılmıyorum %52,2 kararsızım %28,3 katılıyorum %6,5 kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

K14: Zarar etme ihtimalini bilsem de katılım bankalarını tercih ederim sorusuna %43,5 kesinlikle katılmıyorum %19,6 katılmıyorum %23,9 kararsızım %10,9 katılıyorum %2,2 kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

K15: Katılım bankacılığı İslam ekonomisi modeli olabilir sorusuna %6,5 kesinlikle katılmıyorum %17,4 katılmıyorum %52,2 kararsızım %15,2 katılıyorum %8,7 kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemizde hızlı bir gelişme gösteren katılım bankacılığı konusunda birçok çalışma mevcuttur. Çalışmaların çoğunluğu; müşteri memnuniyetleri ve müşteri algısı üzerine yoğunlaşmıştır. Yapılan bu çalışma Bingöl ilinde yaşayan din görevlilerinin katılım bankacılığı konusunda ki hassasiyetlerinin ölçülmesi noktasında özgün bir çalışmadır. Çalışmada din görevlilerinin İslami bankalara karşı davranışlarını ölçmek amacıyla Bingöl ilinde 46 din görevlisi ile yüz yüze anket yöntemi uygulaması yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda çalışmanın %86,5 oranında anlamlı olduğu tespit edilmiş ve faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi sonucunda 15 değişkenin 3 faktörde toplanması uygun bulunmuştur. Bu faktörler; katılım bankacılığı tercihleri, katılım bankacılığıyla işlem yapma, faize ilişkin işlemler olarak ele alınmıştır.

Ankette yer alan sorulara verilen cevaplar incelenmiş katılımcıların katılım bankacılığı hakkında bilgi düzeyinin yetersiz olduğu görülmüştür. Katılım bankacılığı geleneksel bankacılığının iyi bir alternatifidir sorusuna %67,3'lük, katılım bankacılıklarının kalkınma üzerinde etkisinin olumlu olacağını düşünürüm sorusuna %87'lik oranda pozitif bir bakışın olduğu tespit edilmiş ve ortalamalar likert tarzı sorularda 3'ün üzerinde çıkmıştır. Katılım bankalarının uygulamış olduğu vade farkının faiz olduğunu düşünürüm sorusuna büyük çoğunluğunun katıldığı, zarar etme ihtimalini bilsem de katılım bankalarını tercih ederim sorusuna ise büyük çoğunluğunun katılmadığı görülmüştür. Katılımcıların verdiği yanıtlar sonucunda, katılım bankacılığı ürün ve hizmetlerinin yeterli düzeyde reklam ve tanıtımının yapılmadığı ve bu bankalarla ilgili dini kaygıların olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak din görevlilerinin katılım bankacılığı konusunda pek bir fikri olmadığı, geleneksel bankalardan pek ayırt edemedikleri, bu konuda da dini hassasiyetlerin ön planda olduğu görülmektedir. Katılım bankaları birliğinin veya katılım bankalarının Bingöl de ki şubelerinin bu bankaların sistemsel olarak işleyişinin nasıl olduğunu bir seminer şeklinde din görevlilerine tanıtması gerektiği anlaşılmaktadır. İslami Bankacılık sisteminin gelişiminin sağlanabilmesi için Devlet eliyle ve sivil toplum kuruluşları tarafından bu konuya katkı sunulması ve din görevlileri üzerinde bir alt yapı ve düşüncenin oluşturulması gerektiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKIN, Cihangir (1986), Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma [Interest-Free Banking and Development], İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- ALPAR, Reha (2003), Uygulamalı Çok Değişkenli Yöntemlere Giriş 1, Nobel Basımevi, 2. Baskı, Ankara.
- BEJOU, David ,Ennew, Cristine T. ve Palmer, Adrian (1998), “Trust, Ethics and Relationship-Satisfaction”, International Journal of Bank Marketing, Cilt:16, Sayı:4, ss. 170-175.
- ÇİLİNGİRTÜRK, Ahmet Mete (2011), İstatistiksel Karar almada Veri Analizi, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- ÇOBANKAYA Fatma Tuba (2014), Katılım Bankalarının Türkiye’deki Farkındalık Düzeyinin Tespiti: Batı Akdeniz Bölgesinde Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta.
- HATUNOĞLU, Zeynep (1995), Genel olarak İslam Bankaları ve Türkiye’de Özel Finans Kurumları ile Klasik Ticari Bankaların Farklılıklarının Belirlenmesi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- ÖNAL, Recep (2000), Türkiye’de Özel Finans Kurumlarının Dünü, Bugünü ve Yarını Sempozyumu Konuşması, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul.
- ÖZSOY, İ.- Görmez, B.- Mekik, S. (2013), Türkiye’de Katılım Bankalarının Tercih Edilme Sebepleri: Ampirik Bir Tetkik, Yönetim ve Ekonomi, Cilt:20, Sayı:1, ss.188-206.
- SARI, Betül (2010), Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Sektöründe Müşteri Memnuniyeti ve Banka Tercihleri Üzerine bir Uygulama [Customer Satisfaction in Participatory Banking Sector in Turkey and an Application on Bank Preferences] (İstanbul Ticaret Üniversitesi, Retrieved 2012, June 21.
- SHARMA, Subhash (1996), Applied Multivariate Techniques, John Wiley & Sons, Inc.
- WELLS, William D. ve Prensky, David (1996), Consumer Behavior, New York, Amerika Birleşik Devletleri.

BATI AVRUPA TÜRK ÂŞIKLIK GELENEĞİ'NDE ERZURUMLU OZAN ÇELEBİ VE ŞİİRLERİ*

Erzurumlu Ozan Çelebi and His Poems in the Turkish Ashik Tradition in Western Europe

Yılmaz IRMAK¹

Geliş: 16.09.2017 / Kabul: 04.10.2017

DOI: 10.29029/busbed.334995

Öz

İlk kez 1961 yılında başta Almanya, Fransa, Hollanda ve Belçika gibi ülkelere işçi olarak giden ve zamanla da bu ülkelerde kalıcı hale gelen Türk işçiler; bugün Batı Avrupa göçmen Türk toplumunun temelini oluşturmuşlardır. Bu göç sürecinde Batı Avrupa ülkelerine gerek işçi olarak gerek konser vermek üzere giden âşıklarımız, Türk âşıklık geleneğinin Avrupa'ya taşınmasında son derece önemli bir kültürel hizmet sunmuşlardır. Bu âşıklarımızdan birisi de 1952 yılında Erzurum'un Oltu ilçesinin Tutmaç Köyü'nde dünyaya gelen ve 1975 yılından beri Hollanda'da yaşayan Ozan Çelebi'dir. Batı Avrupa Türk Âşıklık geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan Ozan Çelebi, şiirlerinde; göç, gurbet, vatan sevgisi, aşk, ayrılık, ölüm, tabiat, tasavvuf, milli değerler ve Türk işçilerin sorunları gibi birçok konuyu dile getirmiştir. Kendisine ait Kültür Evi'nde yıllardır saz dersleri vererek birçok öğrenci yetiştirmekte olan ozan, Türk Âşıklık Geleneğinin genç nesillere aktarılması noktasında önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

Anahtar Sözcükler: Batı Avrupa, Hollanda, Göçmen Türk Toplumunu, Âşıklık Geleneği, Ozan Çelebi.

* Bu makale; 12.05.2017-14.05.2017 tarihleri arasında Erzurum'da Atatürk Üniversitesi tarafından düzenlenen Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni'nde "Batı Avrupa Türk Âşıklık Geleneği'nde Erzurumlu Ozan Çelebi ve Şiirleri" adlı sözlü olarak sunulan bildiriden geliştirilerek hazırlanmıştır.

1 Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mail: yirmak@bingol.edu.tr.

Abstract

The Turkish citizens as workers temporarily went to the Western European countries including Germany, France, Holland, Belgium and Austria in 1961. As time passed, they started to stay there permanently and constructed the Turkish immigrant society in the countries. During this immigration process, the Turkish ashiks who went to those countries to work or give concerts played a considerable role in the transmission of the Turkish ashik tradition to Europe. One of these ashiks is Erzurumlu Ozan Çelebi who was born in Tutmaç village in Oltu district in Erzurum in 1952 and has lived in Holland since 1975. He has an important place in the Turkish ashik tradition in Western Europe and has dwelled on the subjects in his poems such as love, separation, immigration, absence from home, love for his country, death, nature, Islamic Sufism, national values and Turkish immigrants' problems by articulating the Turkish immigrants' feelings. He has raised a number of students by giving saz courses which is a sort of stringed instrument at his cultural house. He has fulfilled an important function in the transmission of the Turkish ashik tradition to the next generations.

Keywords: *Western Europe, Holland, Turkish immigrant society, Ashik Tradition, Ozan Çelebi.*

Giriş

Türkiye ilk kez resmî olarak 1961'de Almanya, 1964'te Avusturya, Belçika ve Hollanda, 1965'te Fransa, 1967'de ise İsveç ile işçi gönderme anlaşmaları imzalararak bu ülkelere işçi göndermiştir. İlk yıllarda amacı bir müddet çalışıp tasarruf yaparak vatanına geri dönmek olan Türk işçiler, 1970 yılından itibaren eş ve çocuklarını buldukları ülkelere götürerek yerleşmeye ve bu ülkelerde kalıcı olmaya başlamışlardır. 1970'li yıllardan itibaren geçicilikten kalıcılığa dönüşmeye başlayan göç sürecinde, "aile birleşimi" yoluyla Türkiye'de yaşayan eşlerin ve çocukların Avrupa ülkelerine gelmeye başlaması, göçe yeni bir boyut kazandırmıştır. Batı Avrupa ülkeleri, daimî kalmak niyetinde olan ve sayıları gittikçe artan Türk işçileri yurtlarına geri göndermek için çeşitli baskılar uygulasa da bunda başarılı olamamışlardır.

İlk yıllarda erkek aktörlüğünde başlayan hareket, kadının göç sürecine dâhil olmasıyla kalıcılığa dönüşmeye başlamış, bir başka ifadeyle kadınların bu ülkelere göç etmesiyle sosyokültürel bir hareket haline gelmeye başlayan işçi göçü, doğal olarak kendine özgü bir toplumsal yapı ve kültürel anlamda göçmen Türk toplumunun temelini oluşturmuştur (Şahin, 2009: 2064). 1980'li yıllarda "aile birleşimi" yoluyla yurt dışına göç eden ailelerin çocuklarının, 1990'lı yıllardan itibaren evlenmeye başlamaları, Avrupa'ya gelen ikinci tip bir göçmen kuşağının oluşmasını sağlamıştır. Bu süreçte kadınların, birey merkezli cemiyet tipinden kolektif cemaat

tipine geçişte etkili olduğu söylenebilir. Belçika ve Avrupa’da yaşayan Türklerle ilgili yapılan araştırmalar; Belçika’da yaşayan göçmen Türk toplumunda gerçekleştirilen evliliklerin üçte ikisinin Türkiye’den yapılan evlilikler olduğunu ortaya koymuştur (Irmak ve Taş, 2012). Bu dönemde erkek çocukların Türkiye’den gelin getirmek suretiyle, kız çocukların ise damat getirmek suretiyle evlendirildiği bir evlilik tipi ortaya çıkmıştır. Bu evlilik tipi; Batı Avrupa Türk toplumunda “milli damat”, “ithal damat” ve “ithal gelin” olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Patrilokal tipi bir evlilikle Avrupa’ya gelen akraba kızlarının genellikle köylerde büyümüş, eğitim düzeyleri düşük, geleneksel sözlü kültüre dayalı bir aileden gelmiş olmaları; geleneksel ataerkil sisteme dayalı rol dağılımlarının güçlenerek devam etmesinde ve geleneksel değerlerin göçmen Türk toplumuna aktarılmasında etkili olmuştur.

Aile birleşimiyle Batı Avrupa ülkelerine göç eden kadınların Türkiye’de kaldıkları süre boyunca eşlerinin olmayışına bağlı olarak elde ettikleri sosyal statü ve güçlerini çocukları üzerinden aile yaşamına aktarmaları, aile ile ilgili her türlü etkinliğin kadınlar tarafından organize edilmesi sonucunu doğurmuştur. Göçmen Türk toplumu Anadolu’dan taşıdığı ataerkil değerler sistemine bağlı kalmakla birlikte kadının evcil otorite ve gücüne, sosyal organizasyon sistemindeki aktif ve baskın rolüne bağlı olarak matrilokal bir yapısal dönüşümle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye’de patrilokal bir özellik taşıyan evliliklerin göçmen Türk toplumunda kadının aile fertleri ve aile işlerinin organizasyonundaki otorite ve gücüne bağlı olarak matrilokal bir nitelik kazanması, göçün yarattığı önemli yapısal dönüşümlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Bu yapısal dönüşüm; “ithal damatlar” olgusuyla tipik bir biçimde kavramsallaştırılmıştır.

Bugün Batı Avrupa ülkelerinde 3 milyonun üzerinde bir nüfus yaşamakta ve bu insanlar Batı Avrupa Göçmen Türk toplumunu oluşturmaktadır. Bu ülkelerde doğan ve yaşadıkları ülkenin dilini öğrenen üçüncü kuşak çocuklar devlet kademelerinde önemli noktalarda görev almaktadırlar. Türk işçilerin Avrupa ülkelerine göçüyle birlikte Türk kültür ve gelenekleri de Avrupa’ya taşınmıştır. Kültür aktarımında yukarıda belirttiğimiz gibi kadınlar çok önemli bir işlev görürken âşıklar da başta sözlü kültür olmak üzere âşıklık geleneğini Batı Avrupa’ya taşıyan kültür aktarıcıları olmuşlardır. Dolayısıyla kökü Orta Asya Türk kültüründe şaman, baksı ve kamlara dayanan Türk âşıklık geleneği, âşıklar vasıtasıyla önce Anadolu’ya, 1960’lı yıllarda başlayan işçi göçüyle birlikte ise Batı Avrupa ülkelerine taşınmıştır.

1. Batı Avrupa’da Türk Âşıklık Geleneği

Kökeni Orta Asya Türk kültüründe ozanların proto-tipi olarak görülen kam, baksı, şaman gibi adlar verilen yarı kutsal kabul edilen icracı kişilere dayanan ozanlık geleneği, yüzyıllardır birtakım değişimler ve dönüşümler geçirerek varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Bu gelenek en önemli dönüşümünü 16. yüzyılda

tasavvufun etkisiyle yaşamış, ozan teriminin yerini âşık almış, tekkeler ve kahvehaneler merkezinde iki koldan gelişimini devam ettirerek birçok temsilci yetiştirmiştir. Sözlü kültürün hâkim olduğu bu dönemde gelenek sözlü olarak âşıklar tarafından günümüze aktarılmıştır. Âşıklar elinde sazı, dilinde sözü diyar diyar gezerek hem halka öğretici şiirler söylemişler hem de kültür taşıyıcılığı yapmışlardır. Âşıkların şiirlerinde gurbet temi önemli bir yer tutmuştur. Türk milletinin, dolayısıyla Türk kültürünün Orta Asya'dan başlayan göçü, 20. yüzyılda köyden kente, kentten yurtdışına doğru devam etmiştir. Türk âşıklık geleneğini biçimlendiren göç/seyahat geçmişte olduğu gibi bugün de Türk kültürünü biçimlendiren dinamiklerdir. Diğer bir ifadeyle; yerleşik yaşam tarzı içselleştirilse de atlı-göçebe kültürün etkisi Türk insanının yaşamında sürekliliğini ve etkinliğini korumaktadır. Kente ve yurtdışına göç, âşıklık geleneğini dönüştüren bir faktördür. Bu süreçte öncelikle uyum sorunları işlenmiştir. Uyum sorunları, ana yurda duyulan özlemi daha da arttırmıştır. Kentlerde veya yurtdışında karşılaşılan sorunlar yeniden kurgulanan yurt imgesiyle aşılmaya çalışılmıştır. Bir bakıma bugünün sorunlarının çözülmesi için acısı alınmış geçmişe başvurulmuştur. Batı Avrupa'ya göç sürecinde âşıklık geleneğine yeni imgelerin kazandırıldığı söylenebilir (Özdemir, 2012: 17-24).

Ozanlık geleneği, Avrupa'da yaşayan iki kültür arasında sıkışıp kalmış Türklerin kültürlerini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini öğrenmesi ve devam ettirmesi bakımından son derece önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Batı Avrupa ülkelerine gerek işçi olarak gerek davetli olarak giden âşıklarımız Avrupa'daki Türk işçilerinin sorunlarını şiirlerinde yansıtmışlar ve ana yurda olan özlemi canlı tutmuşlardır (Şişman, 2012: 559). Türk işçilerin Anadolu'da bıraktıkları ailelerinin hayatlarını, çektikleri sıkıntıları yakından bilen bu âşıklar, Avrupa'daki Türk işçilerinin hâllerini ve Anadolu'da bıraktıkları eş ve çocuklarının gözyaşlarını şiirlerine, sazlarına, sözlerine dökerek gözleri yollarda kalan gelinlerin, çocukların, anaların duygularının tercümanı; aynı zamanda gurbette eş, dost, vatan hasretiyle yanıp kavru lan işçi ailelerinin yürek sesi olmuşlardır (Kafkasyalı, 2005: 243). Özkul Çobanoğlu 1960'lı yıllarda Batı Avrupa ülkelerine yapılan göçün Türkiye'de elektronik kültür ortamına geçişi hızlandırdığını belirtir. Bu geçiş iki yönlü olmuştur. Birincisi; yurtdışında yaşayan gurbetçilerimizin memleketlerini ziyaretleri sırasında yanlarında getirmiş oldukları radyo, pikap ve kasetçalarlar gibi cihazlar yurtiçinde elektronik kültür ortamının yaygınlaşmasını sağlamıştır. İkincisi ise; Avrupa'da Türk işçilerin karşılaştıkları sosyokültürel konuları dile getiren elektronik kültür ortamı ürünleri için yurt dışında oluşturulan dış pazardır. Bu sayede âşık tarzı mahsullerin elektronik kültür ortamında üretimi kolaylaşmış ve yaygınlaşmıştır. Batı Avrupa'ya göç eden işçilerin çoğunluğu âşık tarzı edebiyat geleneğinin diğer bölgelere göre daha canlı olarak yaşadığı Orta ve Doğu Anadolu'nun kırsal kesimlerinden giden işçilerdir. Bu işçilerin karşılaştıkları sorunları, yaşadıkları gurbet hasreti âşık tarzı şiir geleneğinin konularını tematik olarak zenginleştirmiştir (2007: 74-76).

Türk işçilerin üzüntülerini ve hasretlerini ancak âşıkların söyledikleri türküler teskin edebilmiştir. Çeşitli yollarla temin ettikleri plaklardan ve teyp kasetlerinden Türk halk müziği ve âşık türküleri dinleyen Türk işçiler, sonraki yıllarda bu âşıkları buldukları ülkelere davet ederek gurbette yaşadıkları sıkıntılardan, üzüntülerden ve sorunlardan bir nebze de kurtulmaya, psikolojik olarak rahatlamaya çalışmışlardır. Bu dönemde Almanya, Hollanda, Belçika, İsviçre, Danimarka, Fransa gibi Avrupa ülkelerine davetli olarak giden ve konserler veren âşıklardan bazıları; Murat Çobanoğlu, Yaşar Reyhanî, Âşık Mahzunî Şerif, İlhamî Demir, Rüstem Alyansoğlu, Fuat Çerkezoğlu, Ahmet Poyrazoğlu, Nuri Çırağı, İsmail Cengiz, Yener Yılmazoğlu, Sefil Selimî, Âşık Nurşah (Durşen Mert), Hikmet Arifi Ataman ve Ozan Sadık Gül'dür. Bazı âşıklar ise göç ettikleri Avrupa ülkelerine yerleşip orada kalmışlardır. Bu âşıklar; Ozan Ârif, Yusuf Polatoğlu, Yusuf Afşar, Âşık Temelli, Mehmet Ali Gül, Davut Akarslan, Hasbi Aslan, Âşık Fedâî, Şen Ozan, Fakı Eder, Ata Cananî, Ozan Çelebi, Uğur Geylanî, Coşkun Yılmaz, Ozan Nihat Sönmez'dir (Kafkasyalı, 2005: 243). Bu âşıklara, Almanya'da Âşık Şahturna, Ali Kabadayı, Hollanda'da; Ozan Mustafa Avşar, Âşık Ömer Kadan ve Âşık Can Ali de eklenebilir (Sezen, 2004: 42). Hilmi Şahballı ve Sefil Selimi ise bir müddet Batı Avrupa'da kaldıktan sonra yurda kesin dönüş yapan âşıklardandır. Bugün Belçika'da; Fakı Edeer, Kamil Sayın, Mustafa Avşar, Recep Cırık, Osman Şahbaz, Hüseyin Şahbaz, Nuri Gözet, Hacı Celil Kaplan, Selami Erdemir, Lütfi Gültekin, Servet Çelik, Mesut Kocabaş, Mehmet Ali Akçınar, Memduh Güngör, Yılmaz Çaycı ve ağıt söyleyen Dudu Keskin (Turan ve Bolçay, 2010: 20) gibi âşıklar, geleneği yaşatan âşıklardır.

Batı Avrupa'da Âşıklık Geleneği; konserler, saz evleri, türkü evleri, kahvehaneler, düğünler, kermesler, cami dernekleri, cem evleri ve kültürel etkinlikler gibi sözlü kültür ortamlarında ve şiir kitapları bastırmak suretiyle yazılı kültür ortamında icra edilmektedir. Ayrıca araştırmacılar tarafından âşıklarımızla ilgili antolojiler hazırlanmaktadır. Günümüzde elektronik kültür ortamının daha da gelişmesiyle birlikte âşıklar radyo, televizyon vb. teknolojik imkânların yanında sanal "sanal ortam" adını verdiğimiz sosyal medyada (facebook, youtube vs.) şiirlerini, türkülerini paylaşabilmekte ve sanatını icra edebilmektedirler. Anadolu'dan gelen âşıklar, âşıklık geleneğini Batı Avrupa ülkelerinde âşık tarzı şiirler söyleyerek, halk hikâyeleri anlatarak, muammalar çözerek, düğün ve çeşitli törenlere katılarak yaymışlardır. Bu âşıkların şiirlerinde gurbette yaşayan Türk insanının acılarını, sevinçlerini umutlarını, özlemlerini buluruz. Avrupa'ya giden âşıkların şiirlerinin konusunu, başta Anadolu'daki değerlerimiz oluştururken, bu ülkelerde yaşayan Türklerin karşı karşıya oldukları dini, sosyal ve kültürel çatışmalar da şiirlere yansımıştır. Rıza Zelyut ozanları; Avrupa ülkelerinde yaşayan Türklerin kültür savaşında en güçlü silahlardan birisi olarak görür. Türk kültürünü canlı tutmak, batının baskısı ile bunalan ve yurt özlemi ile yanan işçileri rahatlatmak ozanların görevidir. Zira Almanya ve diğer Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan Türkler, müzik ihtiyaçlarını kasetler yoluyla gidermeye

çalıştıkları gibi âşıklar tarafından verilen konserleri izlemek suretiyle de sağlamaya çalışmışlardır (1989: 414-415). Bu tespitler; âşıkların Türk kimliğinin ve kültürünün yaşatılması bakımından da önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın amacı; 1975 yılında bir işçi olarak Erzurum'dan Hollanda'ya göç etmiş olan Erzurumlu Ozan Çelebi'nin Batı Avrupa Türk âşıklık geleneği içerisindeki önemini ortaya koymak ve kültür aktarımı bakımından şiirlerini incelemektir.

2. Ozanın Hayatı, Sanatı ve Şiirleri

2.1 Hayatı

Ozan Çelebi, 1952 yılında Erzurum'un Oltu ilçesinin Tutmaç Köyü'nde fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ozanın asıl adı Dursun Çelebi'dir. Babasının bedenen sakat olmasından dolayı ailesine bakmak zorunda kalan Ozan Çelebi bu yüzden okula devam edememiş, köyde çobanlık yaparak ve Oltu taşından yaptığı tespihleri satarak ailesinin geçimini temin etmeye çalışmıştır. Ozan, 1972-1974 yılları arası İzmir Bornova'da ve Gelibolu'da vatani görevini tamamladıktan sonra 1975 yılında Hollanda'nın Venlo kentine turist olarak gitmiş ve çıkarılan bir af kanunundan yararlanarak burada işçi olmuştur. 1980 yılında ailesini ve çocuklarını Venlo şehrine götürerek Hollanda'ya yerleşen ozan, beş yıl Venlo'da değişik fabrikalarda işçi olarak çalışmıştır. 1979 yılında ülser hastalığı nedeniyle ameliyat olan ve bu ameliyattan sonra bir türlü sağlığına kavuşamayan ozanın sırtında kamburlaşma oluşmuştur. Evli ve üç çocuk babası olan Ozan Çelebi bugün Hollanda'nın Roermond şehrinde yaşamını sürdürmektedir.

2.2 Sanatı

Ozan Çelebi'nin ozanlık geleneğine ilgi duyması; köyelerine gelen dervişlerin söylediği ilahilerden ve zikirlerden çok etkilenmesiyle başlamıştır. Âşık Sümmâni'nin torunu Âşık Hüseyin'den saz çalmasını, ustası Âşık Reyhani'den ozanlık geleneğinin inceliklerini öğrenen ve mahlasını alan Ozan Çelebi; atışma yapabilen, irticalen şiir söyleyebilen, lebdeğmez yapabilen kısacası bir âşıka bulunması gereken özelliklerin hepsini taşıyan bir ozandır. 1962 yılında sanatını icra etmeye başlayan ozan, 1975 yılından itibaren de sanatını Hollanda'da icra etmeye devam etmiş ve burada çırak olarak; Ömer Kadan ve Mehmet Seyyahi'yi yetiştirmiştir. Hollanda'da birçok dernek ve vakfın başkanlığını yapmış olan ozan, Almanya'da Türk İslam Birliği'nin düzenlemiş olduğu İkinci Avrupa Âşıklar Bayramı'nda birincilik ödülü almış, Almanya, Hollanda, Belçika, Fransa, İngiltere gibi birçok Avrupa ülkesinde konserler vermiş, televizyon ve radyo programlarına katılmıştır.

Bir ozanın en önemli işlevlerinden biri de kültürünü gelecek kuşaklara aktarmak ve milli kültürümüzü diri tutmaktır. Ozan Çelebi şiirlerinde; vatan hasreti, aşk, ayrılık, ölüm, göç, gurbet, tabiat, tasavvuf, milli birlik ve Avrupa'da yaşayan Türklerin

sorunları gibi birçok temayı işlemiştir. Şiirlerinde annelere, babalara ve çocuklara seslenerek onlardan kültürel değerlerine, inançlarına sahip çıkmalarını istemiştir. Yıllarca Avrupa’da yaşayan vatandaşlarımızın asimile olmamaları ve milli benliklerini unutmamaları için bir ozan olarak üzerine düşen görevi yerine getirmeye çalışan Ozan Çelebi’ye göre ozanlık; Türk kültüründe nesiller boyu devam eden bir “aktarma köprüsü”dür. Uzun yıllar saz dersleri vererek birçok öğrenci yetiştiren ozan, bu dersler sayesinde hem kültürümüzü gelecek kuşaklara aktarmakta hem de gençleri zararlı ve olumsuz tutum ve davranışlardan uzak tutmaya çalışmaktadır. Ozanımız, folklorik eşyalarla süslediği ve “Ozan Çelebi Kültür Evi” olarak adlandırdığı bir kültür evine sahiptir. Ozan bu kültür evinde birçok öğrenciye saz dersleri vererek ve Âşıklık geleneğinin inceliklerini öğreterek kültür aktarımı yapmaktadır.²

2.3 Şiirleri

Ozan bugüne kadar 700 adet şiir yazmıştır. Bu şiirlerden 119 tanesi ozanın kendisi tarafından bestelenmiştir. 10 adet türkü kaseti çıkarmış olan ozanın 160 şiirinin yer aldığı “Bir Gurbet Şairi Ozan Dursun Çelebi Hayatı ve Şiirleri” adlı bir kitap Mustafa Atasever tarafından yayımlanmıştır.

3. Ozan Çelebi’nin Şiirlerinde Nazım Biçimleri ve Türleri

3.1 Nazım Şekilleri

3.1.1 Koşma

Halk şiiri nazım biçimleri içinde en çok kullanılan nazım biçimi koşmadır. Koşma, 11’li hece ölçüsüyle yazılmaktadır. Koşmada dörtlük sayısı üç ile beş arasında değişirken dörtlük sayısı beşten artık koşmalara da rastlanmaktadır. Koşmanın uyak düzeni genellikle; baba-ccca-ddda şeklindedir. Koşmalarda genellikle lirik konular dile getirilir. Koşma nazım biçimine Ozan Çelebi’nin “İhtiyar Oldum” adlı şiiri örnek olarak verilebilir:

Sazı çala çala ihtiyar oldum
Eller yorulur da teller yorulmaz
Cefa çeke çeke artık yoruldum
Kullar yorulur da yollar yorulmaz

Kerem Aslı’sına yanmış kül olmuş
Ferhat Şirin için dağa yol kurmuş
Mecnun, Leyla’sına çölde yorulmuş
Mecnun’lar yorulur da çöller yorulmaz

2 06.03.2011 tarihinde Hollanda’nın Roermond şehrinde ozanla yapılan görüşmeden.

Ozan Çelebi'yim denize daldım
Denizin içinden sor ki ne aldım
Çırpındım çırpındım yarıda kaldım
Kaptanlar yorulur göller yorulmaz (Atasever, 1999: 73)

3.1.2 Semai

Halk şiirinde hece ölçüsüyle veya aruz ölçüsüyle yazılan iki türlü semai vardır. Hece ölçüsüyle yazılan semailer koşma tipine benzer. Uyak düzeni aynıdır. Yalnız aralarındaki fark dizelerin hece sayısıdır. Semailer hece ölçüsünün 8'li kalıbıyla yazılmakta ve dörtlük sayısı üç dörtlük ile beş dörtlük arasında değişmektedir. Az da olsa dörtlük sayısı beşten artık semailer de vardır. Semailerde daha çok sevgi, doğa, güzellik gibi konular işlenir. Kendine özgü bir ezgiye sahip olan semailerin koşmaya göre, daha canlı kıvrak bir üslubu vardır. (Dilçin, 1999: 334). Ozan Çelebi'nin "*Yavrularımız*" adlı şiiri semai nazım biçimi ile yazılmıştır.

Hasretlik başımda duman
Tüter deyin yavrularım
Hiçbir dakika vermez aman
Yeter deyin yavrularım

Anamızdan babamızdan
Ayrıldılar beni sizden
Vicdansızlar yuvamızdan
Yeter deyin yavrularım

Çekiyorum bile bile
Derdim dökem hangi ile
Ayrılık ölümden bile
Beter deyin yavrularım

Çelebi'yim nasıl olur
Eden belasını bulur
Bir gün gurbet elde ölür
Yeter deyin yavrularım (Atasever, 1999: 33)

3.1.3 Destan

Dört dizeli bentlerden oluşan ve genellikle hece ölçüsünün 11'li kalıbıyla yazılan destanlar, halk şiirinin en uzun nazım biçimidir. Bazı destanlarda dörtlük sayısı yüzü geçmektedir. Destanlarda uyak düzeni; baba-ccca-ddda-eeea şeklindedir. Destanın son dörtlüğünde şair mahlasını söyler. Destanlar ezberlenmesi ve kolay hatırlanması düşüncesiyle genellikle zincirleme olarak yazılır. Destanlar

konu bakımından birkaç başlıkta toplanabilir. Bunlar; savaş, deprem, yangın, salgın hastalık gibi olaylarla ilgili destanlardır. Eşkıya ve ünlü kişilerin serüvenlerini anlatan destanlar da vardır (Dilçin, 1999: 315).

Ozan Çelebi'nin "*Kıbrıs Barış Harekâtı*" şiiri destan nazım biçimine örnek verilebilir.

Aslımız topraktır, Âdem babamız
Bize yardım eden paramız var
Doludizgin koşar dağlar aşarız
Asla yorulmayan kervanımız var

Kahrolsun Türklere her bakan düşman
Türk ile savaşıyor oluyor perişan
Kanım dökülse de geriye kaçmam
Ödünç alınacak kanlarımız var

Ozan Çelebi'yim boşa yanmadık
Magosa'dan girdik Lefkoşa aldık
Beş parmak dağına bayrak astık
Dokuz yüz yetmiş dört fermanımız var (Atasever, 1999: 46)

3.2 Nazım Türleri

3.2.1 Taşlama

Herhangi bir kişi kurum ya da toplumun yanlışlarını aksayan yönlerini gülünç taraflarını alaycı bir dille eleştiren şiirlerdir. Taşlamalarda; alay, eleştiri ve ironi vardır. Ozan Çelebi'nin "*Sorarsanız Avrupa'yı*" şiirinde Avrupa kültürü sert bir şekilde şöyle taşlanmaktadır:

Sorarsanız Avrupa'yı
Almanya'yı Belçika'yı
Fransa'yı Hollanda'yı
Lanet olsun tüh yüzüne

Kilise içinde döner
İsa gelir diye sanar
Yediği ekmeği çiğner
Lanet olsun tüh yüzüne

Köpeği ile birlikte gezer
Beraber yemeği yer
Severek ağzını öper
Lanet olsun tüh yüzüne

Karısı kızı çıplak gezer
Sabaha dek içki içer
Cadde üzerine işer
Lanet olsun tüh yüzüne

İşini koymaz sabaha
Döker viskiyi tabağa
Banhof'ta dudak dudağa
Lanet olsun tüh yüzüne

Çelebi'dir benim adım
Gördüklerimi kınadım
Kurtulmaktır tek muradım
Lanet olsun tüh yüzüne (Atasever, 1999: 49)

3.2.2 Güzelleme

Herhangi bir kişi, nesne, kavram ya da yerin güzelliklerini, kısaca güzelliği anlatan, metheden şiirlerdir. Buna göre güzelleme denildiğinde sadece sevgilinin güzelliklerinin anlatıldığı şiirler akla gelmemelidir. Çünkü pek çok varlık ya da mefhumla ilgili güzelleme yazılabilmektedir. Ozan Çelebi doğduğu ve çocukluğunun geçtiği Tutmaç Köyü'nün güzelliklerini bir şiirinde şöyle övmektedir:

Tutmaç köyünden akarsın
Yatkındır yokuşun yaylam
Altmış gün konak eylersin
Konuk sesler başın yaylam

Kara yokuş giriş kapın
Köy merası yoktur tapun
Ela çiçek tabiatın
Tatlıdır kokuşun yaylam

Sende gezer gelin kızın
Meleşiyor koyun kuzun
Cana ilaç soğuk suyun
Gıda verir verir aşın yaylam

Çelebi destandır sözün
Yapraklı gül büyük düşün
Kızıldağ çakmaklı gözün
Geniştir bakışı yaylamı (Atasever, 1999: 40)

3.2.3 Ağıt

Ağıt; ölen kişilerin arkasından söylenen şiirlerdir. Savaş, sel, deprem, yangın, trafik kazası ya da bir hastalık neticesinde hayatını kaybeden kişilerin ardından ağıt yakılmaktadır. Ozan Çelebi “*Türk Dünyası Başbuğunu Unutmaz*” adlı şiirinde 1997 yılında vefat eden siyasi lider Alpaslan Türkeş’in ölümünden duymuş olduğu üzüntüyü şiirine şöyle yansıtmıştır:

1997 Dört Nisan
Türk dünyası Başbuğunu unutmaz
Rahmete kavuştu o büyük insan
Türk dünyası Başbuğunu unutmaz
Türk milleti liderini unutmaz

Türk İslam yolunda taviz vermediler
Çok işkence gördün boyun eğmedin
Yaşıyorsun kalbimizde ölmedin
Türk dünyası Başbuğunu unutmaz
Türk Milleti liderini unutmaz

Verdiğin görevi taşıyacağız
Gösterdiğin yoldan yaşamayacağız
Ölmez bu hareket yaşatacağız
Türk dünyası başbuğunu unutmaz
Türk milleti lideri unutmaz

Hem askerdin hem öğretmen hem lider
Altın sayfaların seni zikreder
Nesilden nesile uzayıp gider
Türk dünyası başbuğunu unutmaz
Türk milleti liderini unutmaz

Türk’ün tarihine işler bıraktın
Kitaplar dolusu sözler bıraktın
Ozan Çelebi’yi özler bıraktın
Türk dünyası Başbuğunu unutmaz
Türk milleti liderini unutmaz (Atasever, 1999: 57)

4. Ozan Çelebi’nin Şiirlerinin Konuları

4.1 Göç ve İşçi Sorunları

Ozan Çelebi’nin şiirlerinde dile getirdiği konuların başında göç ve işçi sorun-

ları gelmektedir. Ozan, Avrupa ülkelerinde işçi olan gurbetçilerin duygu, düşünce ve sorunlarını şiirlerine yansıtmıştır. Ozan bir şiirinde Türklerin elli yıllık Avrupa hayatını şöyle dizelere döker:

Aklım tarlasına fikrimi tohum
Ektim de yetmedi elli senedir
Umut harmanıma taşıdım horum
Döktüm de yetmedi elli senedir.

Toprak toprak amma tarla tapusuz
Çelik duvar ördüm girmesin hırsız
Gündüz düşünceli gece uykusuz
Yattım da yetmedi elli senedir.

İnce insan anlar toprak dilinden
Merhamet hoşgörü sevgi yönünden
Ayırmadan insanların elinden
Tuttum da yetmedi elli senedir.

Çelebiyim Avrupalı Türk oldum
Yarım asır geçti artık yoruldu
Dikenli dikensiz dallara kondum
Öttüm de yetmedi elli senedir.³

Aslen Erzurumlu olan ve kırk yıldır Hollanda'da yaşayan Ozan Çelebi "*Gurbette Ayrılık*" adlı şiirinde gurbet acısını şiirinde şöyle dile getirir:

Ne zaman gelecek izin sırası
Gurbette iyi olmaz hasret yarası
Bizleri bağladı Hollanda parası
Bazen bağlı bazen çözülyorum (Atasever, 1999: 55)

Ozan Çelebi'nin tek muradı Avrupa'dan kurtulmaktır. Çünkü içinde yaşadığı Avrupa değerleri onu rahatsız etmektedir:

Çelebi'dir benim adım
Gördüklerimi kınadım
Kurtulmaktır tek muradım
Lanet olsun tüh yüzüne (Atasever, 1999: 50)

Bir dörtlüğünde Türkiye'de Almanca, Avrupa'da yabancı olmanın üzüntüsünü dile getiren ozan Ankara'ya, devlet yönetimine şöyle seslenir:

3 Bu şiir; 06.03.2011 tarihinde Hollanda'nın Roermond şehrinde ozanla yapılan görüşme sırasında kaydedilmiştir.

Vatanda Almancı burada yabancı
Türk oğlunu hakir görmek ne acı
Ahmet, Mehmet, Osman olduk davacı
Hakkımızı istiyoruz Ankara (Atasever, 1999: 168)

Ozan “*Neler Çeker Bu İşçiler*” adlı şiirinde Avrupa’daki işçilerin duygularını şöyle yansıtır:

Neler çeker bu işçiler
Almanya’da, Hollanda’da
Hasretlik belini büker
Belçika’da, Fransa’da

Sabah erken işe gider
Gâvurun kahrını çeker
Saç ağartır, dişin döker
Danimarka’da Libya’da

Ne olacak işçilerimiz
Dökülüyor yaşlarımız
Hep kocadı gençlerimiz
Avrupa’da, İsviçre’de

İçim dolu gamla keder
Çelebi gurbette iter
Sağ gelenler ölü gider
Avrupa’da, gurbet elde (Atasever, 1999: 50-51)

4.2 Dini Konular

4.2.1 Allah Sevgisi

Ozan Çelebi’ye göre Allah sevgisi her sevginin üzerindedir. Tabiatın nakışında, çiçeklerin kokusunda, ermiş kulların bakışında Allah sevgisi vardır. Ozan Çelebi’nin Allah’a olan inancı yüksektir. Ona göre tabiatta her şey; Allah’ın bir yansımasıdır. Ozan Çelebi Allah’a olan sevgisini “*Sen Varsın*” şiirinde şöyle dile getirmiştir:

Dünyayı yoktan yarattın Tabiatın nakışında sen varsın
Çiçek süsledin onun kokusunda sen varsın
Zaman içinde zaman hak ettin insanları görmek için
Ermiş kullar bunu götür bakışında sen varsın.

Ağaçlar Secde ederler hepsi yaradan için
Ayrı ayrı renkler var yeşili başka biçim
Yağmur yağar sular akar göller doldurmak için
Dolar bulut atar şimşek ataşında sen varsın

Der Çelebi hikmetine bağlandım Âşık oldum
Yarattığın varlığında aradım seni buldum
İki cihan serverine sevdalandım vuruldum
Yıldızın ayın güneşin doğuşunda sen varsın (Atasever, 1999: 40)

4.2.2 Hz. Muhammed

Yüce Allah'ın "Habibim" diye övdüğü iki cihan serveri Hz Peygamber'e duyulan sevgi, ozanın şiirlerinde sıkça geçmektedir. Şiirde Müslüman olarak doğduğu için çok şükreden ozan, "*Müslüman Doğdum*" adlı şiirinde bu duygularını söyle dile getirir:

Çok şükür Müslüman doğdum	Peygamberin ocağını
İmanımı seviyorum	Bayrağını, sancağını
Hem okuyorum, hem koruyorum	Türkiye'min her yanını
Kur'an'ımı seviyorum	Vatanımı seviyorum

Dilim ile ikrar ettim	Tabiatı süsü bağlar
Kalbim ile tasdik ettim	Çiçek süslü yamaçları
Gönlümü hem ona verdim	Kışın, yazın soğumaz çamlar
Gümanımı seviyorum	Ormanımı seviyorum

İki cihan sultanını	Çelebi'yim oldum ozan
Ona bağlı ümmetini	Kıymetlidir bana her can
İşliyoruz, sünnetini	Her şeyi o'dur yaradan
İnsanımı seviyorum	Cananımı seviyorum

(Atasever, 1999:107)

4.2.3 Helal-Haram

Haram ve helali bilmek en önemli dini kaidelerden biridir. Ozana göre Hristiyan toplumunda yaşayan Türkler rızıktan nasiplenmek için sabahleyin erken kalkmalı, ibadetlerini yapmalı ve haramlardan kaçınmalıdır. Ozan bu konudaki düşüncelerini "*Haram ve Helal*" adlı şiirinde şöyle dile getirir:

Helali helal bil haramdan sakın
Tuttuğun altındır taşa götürmez
Yatmayın gafletle erkenden kalkın
Rızık dağılırken boşa götürmez.

Çalış ki kırasın nefsin dalını
Fakir fukaranın yeme malını
Eğer ki tutarsan Hakkın yolunu
Kem yolun kapanır yaşı götürmez

Böylece gidersen düşman yaramaz
Helal kazancına karşı duramaz
Aldatıp da seni tuzak kuramaz
Şeytanla görüşsen tuşa götürmez

Gelişi gidişi yollar açılır
Ozan Çelebinin rızık ölçülü
Akıbet tükenir dünyanın malı
Varın toprak olur başa götürmez (Atasever, 1999: 70)

4.2.4 Camiler

Hollanda'nın Roermond şehrinde Fatih Camisi'nin yapılması üzerine çok duyulanan Ozan Çelebi, bir dörtlükte bu duygusunu şöyle ifade eder:

Avrupa'da temel attık
Fatih Camileri yaptık
Minarede kandil yaktık
Sana hamdolsun Allahım.⁴

4.3 Milli Konular

Milli değerler bir toplumu yüzyıllardır ayakta tutan maddi ve manevi değerler bütünüdür. Milli değerlerini kaybeden toplumlar tarih sahnesinden silinmeye mahkûmdur. Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden atalarımız Anadolu'yu yurt edindikten sonra Avrupa'da Viyana kapılarına kadar dayanmış, gittiği her yere adalet götürmüş, dini ve kültürel değerlere saygılı olmuşlardır. Milli değerlerini yitiren toplumların yabancıların kültürel potasında eriyeceğini çok iyi bilen Ozan Çelebi şiirlerinde milli konuları sıkça işleyerek Avrupa'da yaşayan göçmen Türk vatandaşlara milli bir bilinç kazandırmaya çalışmaktadır.

4.3.1 Vatan Sevgisi

Vatanından genç yaşından ayrı kalarak gurbet ellere gelen ve gurbette çok sıkıntılar çeken Ozan Çelebi yıllarca vatan özlemiyle yanıp tutuşmuştur. Ozanın vatanına olan özlemi hiç dinmemiştir. Türkiye'ye olan özlemini "*Canım Türkiye*" adlı şiirinde ozan şöyle dile getirmiştir:

4 18.02.2012 tarihinde Hollanda Roermond'da Ozan Çelebi'yle yapılan görüşmeden.

Dertli oldum kerem oldum aşkımdan
Sıla sıra burcu burcu Türkiye
Garip oldum çıktığımda köşkünden
Sıla sıra burcu burcu Türkiye
Sana candır Türkün borcu Türkiye

Dadaş oldum Erzurum'un barında
Zeybek oldum Aydın ufuklarında
Türk diyorlar diyecekler yanında
Sıla sıra burcu burcu Türkiye
Çelebiyim Anadolu'da doğdum

Dört mevsimin hamurunda yoğruldu
Âşık Yunus oldum Mevlana oldum
Sıla sıra burcu burcu Türkiye
Sana candır Türkün borcu Türkiye (Atasever, 1999: 151)

4.3.2 Bayrak Sevgisi

Bayrak bir milletin bağımsızlığının simgesidir. Milletimiz bayrağı için birçok şehit vermiştir. Ozan Çelebi, 1071 Malazgirt Zaferiyle Anadolu kapılarının Türklere açılmasının bayrağın gölgesinde gerçekleştiğini belirterek bu durumu, şeref ve huzur kaynağı olarak görür. Ozan Çelebi bayrağa olan sevgisini “*Bayrağın Gölgesinde*” adlı şiirinde şöyle dile getirmiştir:

1071 yılında Malazgirt ovasında
Şüheda şerbeti içtik bayrağın gölgesinde
Yurt edindik biz o zaman Anadolu bağrında
Ne şereftir, huzur açtık bayrağın gölgesinde

Sağnak sağnak akın ettik güzel Anadolu'ya
Kösedağı Dandanakan o zamanlar vardı ya
Alperenler öncü o kahraman orduya
Şehitliği ümit ettik bayrağın gölgesinde

Mevlana, Yunus Emreler sancağını açtılar
Ahmet Yeseviler o gün ilham saçtılar
Düşmanların orduları bozulup da kaçtılar
Karşı koyanları ezdik bayrağın gölgesinde

1453 yılında İstanbul'u fethettik
Fetih, Fatih'i biz şükranla yâd ettik
Hilal'in altında Yavuz Sultan'a dua ettik
Nöbet tuttuk şükreyledik bayrağın gölgesinde

Bağdat'ı Basra'yı aldık düzen kurduk vatana
Birliğimizi bozdular o tarihten bu yana
Plevne Galiçya Trablusgarp belenmişti kana
Hak yolunda canlar verdik bayrağın gölgesinde

Atalarım demişti ki; Çanakkale geçilmez
Bedrin aslanları birdir birbirinden seçilmez
Mehmet Akif feryat etti kutsal vatan verilmez
Hem öldük hem dirildik bayrağın gölgesinde
Nene Hatun Kara Fatma sembolümüz oldular
Şerefimizi namusumuzu muntazam korudular
Bayrağına sahip çıkan kahraman doğurdular
Beşik yaptık, kundak sardık bayrağın gölgesinde

Çelebi'yim ben anamın ak sütüyle büyüdüm
Çünkü ben bir Türk oğluyum milletimle öğündüm
Tarihimi şiir yapıp tohumlara duyurdum
Destan yazıp kopuz çaldık bayrağın gölgesinde (Atasever, 1999: 123)

4.3.3 Milli Birlik

Türküyle, Kürdüyle, Lazıyla ve Çerkeziyle Türk milletinin bir bütün olduğunu öğütleyen Ozan Çelebi, milli birlik ve beraberlik ile ilgili düşüncelerini "*Aldanmanın Kardeşlerim*" adlı şiirinde şöyle dizelere döker.

Türk milleti bir bütündür
Ayrılmayın kardeşlerim
Bizi kurtaran bu yöndür
Ayrılmayın kardeşlerim
Ne olur Allah aşkına

Bir birinizi öldürmeyin
Ocağınızı söndürmeyin
Düşmanları güldürmeyin
Ayrılmayın kardeşlerim
Ne olur Allah aşkına

Müslüman olmaz yalancı
Olmayın falan filancı
Muhammed olur davacı
Ayrılmayın kardeşlerim
Ne olur Allah aşkına

Çelebinin gözyaşına
Düşman olma kardeşine
Ne olur Allah aşkına
Ayrılmayın kardeşlerim
Ne olur Allah aşkına

(Atasever, 1999: 84)

4.4 Ahlaki Konular

Şiirlerinde ahlaki değerlere de yer veren Ozan Çelebi bir dördlüğünde ahlaki değerlere uymayan bir baba ve oğulun durumunu şöyle gözler önüne serer:

Sarmaş dolaş olmuş, dudak dudağa
Babası bir yanda, oğlu bir yanda
Kadeh kaldırırlar bardak bardağa
Babası bir yanda, oğlu bir yanda (Atasever, 1999: 33)

1970'li yıllarda Türkiye'de Türk sinemasının yaygınlaşmasıyla birlikte Türkiye'de çekilen filmler ve videolar Avrupa'da yaşayan vatandaşlarımıza da ulaşır. Şüphesiz bu videoların, Türk kültürünün sinema yoluyla Avrupa'ya taşınması noktasında olumlu katkıları olmuşsa da bunlardan bazılarının ahlaki değerlere uymamasından dolayı olumsuz etkileri olmuştur. Ozan bir dördlüğünde bu durumu şöyle dile getirir:

Son zamanlarda videolar ulaştı
Camiler boşaldı, kahveler taşı
Şu artist bu artist derken hava karıştı
Yağmur beraberdir kar beraberdir (Atasever, 1999: 59)

4.5 Kültürel Konular

4.5.1 Âşıklar

Kültürel ve sanatsal faaliyetlere çok değer veren Ozan Çelebi, Avrupa'daki âşıkları kültürümüz ve tarihimiz olarak nitelendirir. Ozan, Avrupa'daki âşıklarımıza değer verir ve onları bir gurur kaynağı olarak görür. Ozan "*Avrupa'daki Âşıklar*" adlı şiirinde âşıklarımız ile ilgili duygularını şöyle dizelere döker:

Vatanımız, milletimiz
Avrupa'daki âşıklar
Kültürümüz, tarihimiz
Avrupa'daki âşıklar

Geçmişimizi söylerler
Geleceği düşünürler
Gençlerimizi severler
Avrupa'daki âşıklar

Güle bülbül, bağa bağban
Edebiyatımızı anlatan
Seslenirler Avrupa'dan
Avrupa'daki âşıklar

Tabiatın nakışdır
Mahlûkatın bakışdır
Irmakların akışdır
Avrupa'daki âşıklar

Bar veren ağaca benzer
Kök salar yapraklar dizer
Hasreti Yunus'a benzer
Avrupa'daki âşıklar

Dolaşırlar diyar, diyar
Hoşgörüsü, sevgisi var
Tevhitlerde ülfet var
Avrupa'daki âşıklar

Çelebi Hakk'ın ozanı
Şairler gönül insanı
Halkımızın tercümanı
Avrupa'daki âşıklar (Atasever, 1999: 114)

4.5.2 Yunus Emre

Ozan Çelebi kendisini Türk halk şiirinin unutulmayan âşığı Yunus Emre gibi görmekte onu kendisine örnek almaktadır. Onun her şeyde Yunus Emre'yi görmesi, Yunus Emre'ye duyduğu sevgidendir. Ozan, Yunus Emre ile ilgili duygu ve düşüncelerini “*Yunus Emre Görüyorum*” şiirinde şöyle dile getirmiştir:

Kendimi bildim bileli
Yunus Emre görüyorum.
Allah'a âşık olalı
Yunus Emre görüyorum

Şâir Muhammed İkbâl de
Yaşamıştı Pakistan'da
O da yazmış kitabında
Yunus Emre görüyorum

Tabiatın nakışında
Çiçeklerin kokusunda
Yamaçların yokuşunda
Yunus Emre görüyorum
Yaratana âşık olmuş

Hak yolunda huzur bulmuş
Daim tevhitte bulunmuş
Yunus Emre görüyorum

Necip Fazıl Kısakürek
Yunus'tan almıştı örnek
Âşıklar aşkı gerçek
Yunus Emre görüyorum

Dede Korkut diyarında
Orta Asya civarında
Bu gün doksan bir yılında
Yunus Emre görüyorum

Emrah, Sümman deyesinde,
Bülbüllerin ötüşünde
Dervişlerin gezinisinde
Yunus Emre görüyorum

Çok âşıklar gelmiş geçmiş
Aynı bu çiçekten dermiş
Hep sairler böyle demiş
Yunus Emre görüyorum

Çelebi şiir söyler iken
Cemiyet sözüm dinlerken
İnsan, insani severken
Yunus Emre görüyorum (Atasever, 1999: 100)

4.5.2 Nasrettin Hoca

Ozanın şiirlerinde nükte, fıkra ve bilgeliğiyle gönüllere taht kuran Nasrettin Hoca da vardır. Ozan, “*Nasrettin Hocam*” adlı şiirinde Nasrettin Hoca ile ilgili duygularını şöyle dile getirir:

Zatı muhteremin ayrı yeri var
Geleceğe ne hoş izler bırakmış
Oku tarihinde bak neler var
Unutulmaz eser sözler bırakmış

Nasrettin Hoca derler adına
O gün, bugün doyum olmaz tadına
Faydalıydı, vatanına, yurduna
Kendisine bizi özler bırakmış

Hem kadıydı, hem âlimdi, hem derviş
Evliyalar kervanına karışmış
Doğru yolu geleceğe öğretmiş
Adaletçe yürü düzler bırakmış

Bilmeyenler bu insandan ne anlar,
Veli muhteremi, deli sananlar
Anlayan kalplere közler bırakmış

Çelebi torunudur, dedesi hoca
Silinmez ismi var, tarih boyunca
Çok sayıda sözün fıkra oldukça
Milyonla, binler, yüzler bırakmış (Atasever, 1999: 88)

Sonuç

Yaklaşık yarım asırdır Hollanda’da yaşayan Erzurumlu Ozan Çelebi, Batı Avrupa Türk âşıklık geleneği içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. 1975 yılından beri Hollanda’nın Roermond şehrinde yaşayan ozan birçok konserlere, kermeslere, festivallere, radyo ve televizyon programlarına katılarak sanatını icra etmektedir. Son yıllarda sosyal paylaşım sitelerinin yaygınlık kazanmasıyla şiirlerini ve türkülerini internet ortamında da paylaşan Ozan Çelebi, “Ozan Çelebi Kültür Evi” adını verdiği kültür evinde yıllardır Türk öğrencilere saz çalmayı ve türküy söylemeyi öğreterek geleneği genç kuşaklara aktarmaktadır. Türkçe şiir yazmak ve türküy söylemek; derse katılan çocukların Türkçesini geliştirdiği gibi söyledikleri türküler vasıtasıyla öğrencilerin Türk kültürünü öğrenmelerini sağlamaktadır. Ozanın âşıklık geleneğinin en canlı ve köklü olduğu bir şehir olan Erzurum’da doğması ve geleneğin ustatlarından âşıklığın inceliklerini öğrenmesi, geleneği Avrupa’ya taşımasında etkili olmuştur. Âşıklığı; Türk kültüründe nesiller boyu devam eden bir “aktarma köprüsü” olarak gören Ozan Çelebi, yıllarca Avrupa’da yaşayan vatandaşlarımızın asimile olmamaları ve milli benliklerini unutmamaları için bir ozan olarak üzerine düşen görevi yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu noktada Ozan Çelebi; şiirlerinde göç, gurbet, işçi sorunları, vatan sevgisi, aşk, ayrılık, ölüm, tabiat, dini, ahlaki ve milli değerler gibi birçok konuyu dile getirerek Batı Avrupa Türk âşıklık geleneği içerisinde kendisine unutulmaz bir yer edinmiştir.

KAYNAKÇA

- ATASEVER, Mustafa. Bir Gurbet Şairi Ozan Dursun Çelebi Hayatı ve Şiirleri, İstanbul: Kaplan Ofset, 1999.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. Âşık Tarzı Edebiyat Geleneği ve İstanbul, İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.
- DİLÇİN, Cem. Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Ankara: TDK Yayınları, 2000.
- IRMAK, Yılmaz ve Taş, Ertuğrul. “Tersine Dönen Bir Evlilik Modeli Olarak Sakarya’da Damat Alma Geleneği ve Psikolojik Etkileri” Millî Folklor, S. 96, s.216-228, 2012.
- KAFKASYALI, Ali. “Batı Avrupa’ya Giden Türklerin Sosyal ve Kültürel Meselelerinin Anadolu Âşık Edebiyatına Yansıması”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu Özel Sayısı), Erzurum, S.28, s.241-255. 2005.
- ÖZDEMİR, Nebi. “Âşıklık Geleneği ve Seyahat/Göç”, Uluslararası Âşık Şenlik Sempozyumu (26-27 Mart), Kafkas Üniversitesi, Kars, s.17-35, 2012.
- SEZEN, Lütfü. İşçi Ailelerinin Gözüyle Batı Avrupa’daki Türkiye, Ankara: Kurmay Yayınları, 2004.
- ŞAHİN, İlkay. “Eşikte Yaşamak-Bir Kadın Tecrübesi Olarak Göç ve Ritüel”, Turkish Studies, Volume 4/8 Fall s.2056-2081, 2009.
- ŞİŞMAN, Bekir, “Göçün 50. Yılında Hollanda’da Yaşayan Bir Kültür Aktarıcısı: Erzurumlu Ozan Çelebi” I. Uluslararası Âşık Sümmani ve Âşıklık Geleneği Sempozyumu Bildirileri, (31 Mayıs – 2 Haziran), s. Ankara: Birleşik Dağıtım, 2012.
- TURAN, Fatma Ahsen ve Bolçay, Ezgi (Editör). Sazın ve Sözüün Sultanları Belçika’da Yaşayan Halk Şairleri, Ankara: Gazi Kitabevi, 2010.
- ZELYUT, Rıza. Halk Şiirinde Başkaldırı, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1989.

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK EDEBİYATINDA TOPLUMCU GERÇEKÇİ ŞİİRİN SERÜVENİ (1923-1950)

Society Reality in The Republican Period Turkish Literature (1923-1950)

Yusuf AYDOĞDU¹

Geliş:22.09.2017 / Kabul:09.10.2017

DOI: 10.29029/busbed.335707

Öz

Kaynağını Marksizm'den alan toplumcu gerçekçi sanat anlayışının ana konusunu insan, toplum ve onun üretim ilişkileri oluşturur. Rusya'da ortaya çıkan ve Marksizm'in öğretilerinden beslenen bu sanat anlayışı; Türk edebiyatını da özellikle Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında etkilemeye başlar. Cumhuriyet döneminde yazılan şiir, roman, hikâye, tiyatro vb. edebi türlerde etkisini gösteren bu anlayışın özellikle Türk şiirinde önemli etkiler bıraktığı görülmektedir.

Cumhuriyet döneminin başında filizlenen toplumcu gerçekçi şiir, günümüze kadar çeşitli şekillerde devam etmektedir. Nazım Hikmet'le başlatılan bu şiir anlayışı, özellikle 1940'larla birlikte daha geniş bir şair kadrosu tarafından savunulur. "40 Kuşağı" olarak adlandırılan bu şairlerin önemli kısmı Nazım Hikmet'in var ettiği şiir anlayışından esinlenmiş veya beslenmişlerdir. Bu sanat anlayışının öncüsü Nazım Hikmet olmakla beraber, onun çizgisinde bir şiir anlayışı oluşturan Ercüment Behzat Lav, İlhami Bekir Tez, Attilâ İlhan, Rıfat Ilgaz, Ahmed Arif, A. Kadir, Enver Gökçe, Ömer Faruk Toprak, Niyazi Akıncıoğlu, Cahit Irgat gibi sanatçılar bu kuşak içerisinde ön plana çıkan şairler olarak toplumcu şiire yön vermişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Marksizm, Toplumcu Gerçekçilik, Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı, Şiir, Nazım Hikmet

1 Yrd. Doç. Dr., Bingöl üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Mail: aydogduy0@gmail.com

Abstract

The main theme of the socialist realistic artistic understanding that takes its source from Marxism is the relation among man, society and its production. This artistic understanding emerged in Russia and fed from the teachings of Marxism; Turkish literature begins to be affected especially in the first years of the Republican period in some aspects such as poetry, novel, story, theatre, etc. written during the Republican period. It is seen that this understanding which is influential in literary genres leaves important influences especially on Turkish poetry.

The socialist realistic poetry that emerged at the beginning of the Republic era continues in diverse forms. This understanding of poetry started with Nazım Hikmet, especially with the 1940s, is defended by a wider poet cadre. The important part of these poets, called “the 40th generation”, were inspired or nourished by the poetry concept of Nazım Hikmet. Artists such as Ercüment Behzat Lav, İlhami Bekir Tez, Attilâ İlhan, Rifat Ilgaz, Ahmed Arif, A. Kadir, Enver Gökçe, Omer Faruk Toprak, Niyazi Akıncioğlu, Cahit Irgat who have formed a poetical understanding on this line along with Nazım Hikmet being the pioneer of this art concept gave socialist poetry as a leading poet in this generation.

Keywords: *Marxism, Socialist Realism, Republican Period Turkish Literature, Poetry, Nazım Hikmet*

Giriş

Toplumcu gerçekçi şiir, Türk edebiyatında “Toplumcu şiir”, “Söylevci şiir”, “İdeolojik şiir”, “Sosyalist şiir”, “Marksist şiir”, “Sosyal gerçekçi şiir” gibi çeşitli adlandırmalarla karşımıza çıkmaktadır. Bu adlandırmalardan en sık kullanılanı “Toplumcu gerçekçi şiir”dir.

Bu noktada şu ayrıma değinmekte fayda görüyoruz. “Toplumcu şiir” tabirinin içerisine sadece sosyalistler değil, İslâmcı, milliyetçi vb. belli bir ideolojiyi benimseyip savunan şairler de girer. Ancak çalışmamızda “toplumcu şiir” veya “toplumcu şair” ifadeleri geçse de bu ifadelerle kastedilen, “toplumcu gerçekçi şiir/sosyalist şiir” ve bu çizgide eser veren şairlerdir.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Türk şiiri, farklı vadilerde gelişimini sürdürmektedir. Bir taraftan Yahya Kemal ve Ahmet Hâşim’le gelenek ile modern şiir arasında oluşturulan neo-klasik şiir anlayışı şiire hâkim olmuşken, diğer taraftan Ziya Gökalp ve M. Emin Yurdakul’un açtığı yolda ilerleyen *Hececiler* hüküm sürmektedir. Bu hareketin dışında yer alan ve biri İslâmcı, diğeri Marksist bir dünya görüşüne sahip M. Akif Ersoy’u, Nazım Hikmet’i de ilk dönem içine ilave edebiliriz. Cumhuriyet Döneminin ilk yıllarında Türk şiirinde, bu şairlerin oluşturdukları atmosferin etkisi söz konusudur.

İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı* adlı eserinde, bu dönemi (1923–1940) *Eskiler ve Memleket Edebiyatı, Öz Şiir*, olmak üzere üçe ayırmıştır.

Enginün, bu eserinde yaptığı sınıflandırmada şu şairleri realist kategorisine yerleştirir: *Tasvirî Gerçekçiler* (özellikle Beş Hececiler), *Folklor unsurunu şiire taşıyanlar* (Ahmet Kutsi Tecer/Behçet Kemal Çağlar/Orhan Şaik Gökay/Arif Nihat Asya), *Ülke derterinin hâlli için Marksizm’i teklif edenler* (Nazım Hikmet/Ercüment Behzat Lav vd.) (Bkz. Enginün, 2005: 26-135).

1940’lı yıllar ise, Türk şiirinin *Garip Hareketi*’nin Marksist/sosyalist bir reçete sunmamakla birlikte gerçekçi ve toplumcu şiire doğru bir dönüşüm yaşattığı söylenebilir. Bu yıllar, şiir anlayışının köklü bir değişim yaşadığı yıllardır. Orhan Veli, Melih Cevdet Anday, Oktay Rifat’ın başlattığı bu hareket, dönemin diğer şairlerini de çeşitli şekillerde etkiler. Bu akımın şiire getirdiği yeniliklerin başında; Şiiri, “ses”, “imaj”, “vezin”, “kafiye” unsurlardan kurtarmak ve şiire serbest bir anlayış kazandırmaktır. Şiirde içeriği önemseyen bu anlayış, halk diliyle şiir yazma ve hecedeki monotonluğu kaldırmayı amaçlar (Bkz. Tuncer, 2001: 603).

Orhan Okay, *Poetika Dersleri* adlı eserinde, Orhan Veli ve arkadaşlarının yarattığı şiir anlayışını şu ifadelerle dile getirir:

Orhan Veli’ye göre insanlığın şiir anlayışı, temelinde yanlıştır. Bu güne kadar gelen şiir bir defa tabii, alelade ve doğru dürüst konuşmadan farklıdır. İşin tuhaf tarafı, diye ilave eder, şiirin birçok hamlelerden geçerek kendisini böyle kabul ettirmiş olmasıdır. (...) Garip anlayışı, şiirde devrim yapmak, şiir dilini basitleştirmek, herkese hitap eden bir şiir oluşturma çabası içine girmiştir. (Okay, 2004: 41-42)

Görülüyor ki; gerçekçilik, Cumhuriyet sonrasında memleket meselelerini ve Anadolu’nun kaynaklarını tasvir etme, çözüm önerileri sunma, şiirde konu sınırlamasını kaldırma düşüncesi gibi çeşitli yönleriyle karşımıza çıkmaktadır.

1. Türkiye’de Toplumcu Gerçekçilik

Toplumcu gerçekçi edebiyatın temel dayanağı Marksizm’dir. Bu edebî anlayışın tam manasıyla anlaşılabilmesi için Marksist felsefenin bilinmesi gerekir. Marksizm; özgün bir siyasal felsefe, tarihin materyalist bir yorumuna dayanan ekonomik ve toplumsal bir dünya görüşü, kapitalizmin Marksist açıdan çözümlenmesi, bir toplumsal değişim teorisi ve Karl Marx’ın ve Friedrich Engels’in çalışmalarından çıkarılan insanın özgürleşmesiyle ilgili bir düşüncedir. Marksizm, bir öğreti olarak siyasal, ekonomik ve felsefî bir bütünlük içerir ve ideolojik alanda, esas olarak sınıflar savaşımı teorisini ortaya atan ve bu savaşımın zorunlu sonucu olarak proletarya diktatörlüğüne ve oradan da toplumsal eşitlik ve özgürlük dünyası “komünizm”e varılacağını öngören bir öğreti olarak tanımlanır (Bkz. Tunali, 1993: 101-103).

Bu akımın edebiyata etkilerine bakacak olursak; toplumcu gerçekçiliğın, realizm akımının Rusya'daki yeni adı olduğunu görürüz. Esin kaynağı Marksizm ve onun getirdiğı değer yargılarıdır. Toplumcu gerçekçiliğın adı ile birlikte içeriğı de değişmiştir. Çünkü toplumcu anlayış; eleştirel gerçekçiliğın gözlem gücüyle yetinmez. Sorgular, müdahalede bulunur, insanı toplumsal ilişkileri içinde ele alır, toplumsal gerçekleri devrimci doğrultuda ve Marksist yaklaşımla yansıtmayı amaçlar. Böylece; sanatı belli bir sınıfın güdümünde kurtarmaya çalışır.

İsmail Tunalı, *Marksist Estetik* adlı eserinde toplumcu gerçekçiliğın amacını şu ifadelerle aktarır:

Toplumcu gerçekçi sanat yeni bir insan toplumu yaratmayı başarmayı amaçlar. Bu insan tablosunda en ileri sınıfın ahlaksal, tinsel kuralları, proleteria dayanışması ve internationalizm eylemi ve bilinci ve bireysel-toplumsal ilgilere uyumuna çabalama insan değerinin ölçütü olacaktır. (...) Böyle bir gerçekçi sanat, içinde yaşadığı burjuva toplumunda gördüğü toplumsal bozuklukları, toplumsal adaletsizliği ve eşitsizliği, toplumsal bozulmayı ele alır ve eleştirir (Tunalı, a.g.e. 145-146).

Ülkemizde *toplumcu gerçekçi edebiyat* tabiri çoğunlukla materyalist dünya görüşünün üzerinde temellendirilmiş ve daha sonra bu edebi hareketin ideolojik arka plânı Marksist ideolojiyle şekillendirilmiştir. Marksist ideolojiye dayanan bu sanat anlayışının bütün sanatçıları aynı kapsamda değerlendirmenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Çünkü bu anlayışın sanatçılarının sanata ve esere bakış açıları farklılık göstermektedir. Bu anlayış içerisinde, toplumu aydınlatacağı, yönlendireceğı, bilinçlendireceğı düşüncesiyle ideolojisini eserine temel hareket unsuru yapan sanatçılar da mevcuttur. Bunun yanında Marksist ideolojiyi benimsemiş, ancak ideolojisini eserlerine doğrudan yansıtmayan sanatçılar da mevcuttur.

Bu konuda Ramazan Gülemdam, “Siyaseti Şiirde Yaşamak: Cumhuriyet Döneminin Türk Edebiyatında Sosyalist Şiir” adlı makalesinde bu sanat anlayışının sanatçıları şöyle sınıflandırmaktadır:

a) Toplumu aydınlatacağı, yönlendireceğı, bilinçlendireceğı düşüncesiyle ideolojisini eserine temel hareket unsuru yapan sanatçılar (ki çalışmamıza esas olan solcu/sosyalist/sosyalist devrimci/sosyalist gerçekçi/Marksist/toplumcu şairlerin çoğu, tıpkı İslâmcı ve milliyetçi sanatçılar gibi, bu gruba dâhildir.)

b) İdeolojisi olan ve toplumu aydınlatacağını, yönlendireceğini, bilinçlendireceğini düşündüğü hâlde bu ideolojisini eserine temel hareket unsuru yapmayıp ideolojisini arka plânda tutarak eserini, sanatını (estetigi) ön plânda tutan sanatçılar

Eserin, sanatına ideolojisini karıştırmak amacıyla olmayan, sanat eserlerinin ideolojik propaganda aracı olarak kullanılmasına karşı çıkan ve elinde olmadan dünya görüşüne ait eserine yansıyanları da önemsemeyen ve umursamayan sanatçılar (Gülemdam, 2010: 3).

Toplumcu gerçekçi birçok sanatçârın şiire ulusal ideolojinin belirlediği “halkçılık”, “köycülük” kavramları ve daha sonra buna eklenen “hümanist” düşünce çerçevesinde baktığını söylemek mümkündür. Bu sanatçılarının ilk aşamada Marksist kimliklerini gizlemek zorunda kaldıkları görülmektedir. A. Oktay, Marksist öncü sanatçılarının, dönemin baskıcı tutumu nedeniyle sahte bir kimlikle konuşma ihtiyacı duyduklarını ve bunun “hareketi ister istemez egemen ideolojinin kendi söylemine eklenilebileceğini varsaydığı kavram ve izlekleriyle ortakyaşarlığa sürüklediğini vurgular. Ayrıca Halkçılık/Köycülük eğiliminin, solcu söylemi yazınsal anlamda kısırlaştırdığını dile getirir (Oktay, 1993: 30–31).

Hasan Bülent Kahraman ise; “Kemalist ve Marksist terminolojide sanayileşmek, kentleşmek, halka ve üretime yönelmek” vb. gibi birbirinin benzeri olan bir hayli kavramsal ve ideolojik yakınlıklar vardır” (Kahraman, 2004: 50) diyerek Marksizm ve Kemalizm’in ortak noktaları üzerinde durur.

1934’te Maksim Gorki’nin “Yazarlar Birliği Kongresi’nde” *toplumcu gerçekçilik* ile ilgili çeşitli maddeler sıraladığını ve her duyarlı toplumcu sanatçının bu ilkeleri özümsemesi gerektiğini daha evvel belirtmiştik. Kahraman da Maksim Gorki’nin bu edebi anlayışa getirdiği ilkelerin, toplumcu gerçekçi edebiyatın şekillenmesinde önemli olduğunu, bu anlayışı sistemleştirdiğini, eğitsel bir işlev yüklediğini, emek kavramını ön plâna çıkardığına vurgu yapar (Bkz. Kahraman, a.g.e.: 50–51).

Maksim Gorki’nin Marksist estetiğe önerdiği bu özellikler Türk edebiyatında karşılık bulmakla beraber, Marksizm’in Türk edebiyatındaki önemli temsilcilerinden biri olan Dr. Şefik Hüsnü, M. Gorki’nin şekillendirdiği Marksist estetik paralelinde *Halk ve Sanat* (1922) başlıklı yazısında, Gorki’nin söylediklerine ek olarak şunları ifade eder:

Yaratılışta güzel olan, herkesin beğendiği yalnız bir sanat vardır. Halkın sevebileceği, gerçek bir değeri olan, ancak bu sanattır. Eserlerini aşırı derecede belirsizleştirerek sanatı kendi gölgesi hâline getirenler; sonunda, susamış halka içinde bir damla su bile bulunmayan boş bir billur bardak sunmuş oluyordular (akt. Kurdakul, 1987: 51).

Kahraman, *Türk Şiiri, Modernizm, Şiir* adlı eserinde, başlangıçta Türkiye’deki toplumcu gerçekçilerin Rusya’daki epistemolojiden epeyce uzakta veya bu anlayıştan habersiz olduklarını belirtir. “Bilgi kaynaklarını saptayamamış ve bir önceki dönemi bütünüyle yadsıyarak şimdisini yeniden kurmaya çalışan bir toplum için bu hüküm doğrudur. Bütün bu eksikliğe rağmen hareketin genel çizgisine bakarsak Türkiye’deki toplumcu gerçekçi sanat anlayışını Marksist bir zeminde ele almak mecburiyeti vardır” (Kahraman, a.g.e.: 51–52).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu edebî anlayışın eksenini, sanatın ana konusu olarak ele alınan insan, toplum ve onun üretim ilişkileri oluşturur. Bu anlayışın

sanatçıları, sanatı her türlü dinsel ve geleneksel bağdan koparmaya çalışan bir anlayışa sahiptirler. Sanatkâr, toplumun rehberi konumundadır. Bu sebeple sanatçı çoğu zaman halkı eğitmeyi kendine amaç edinir. Bunu yaparken kolektif anlayışla hareket eder. Belli bir tezi olan bu sanat anlayışının temelde sanatı halk ve toplum için yapma kaygısı güttüğü görölmektedir.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında *toplumcu gerçekçilik* anlayışı, Türk Marksist kuramcılarının yayın organı olarak kabul edilen *Aydınlık* dergisinde yayımlanan felsefi, sosyal, ekonomik ve tarihî yazılarla sanat ve fikir dünyasında varlığını göstermeye başlamıştır.

Bu yıllarda, *toplumcu gerçekçilik* anlayışının Türkiye'deki en güçlü sesi olan *Nazım Hikmet*'le beraber, *Dr. Şefik Hüsnü*, *Sadrettin Celal*, *Nizamettin Ali* gibi isimler de bu dergide Türkiye'nin toplumsal ve siyasal sistemini, edebiyat ve sanat sorunlarını sosyalist bir anlayışla ele alırlar. 1940'larda ise *Şevket Süreyya Aydemir*, *Vedat Nedim Tör* gibi komünizmle örgütsel düzeyde bağ kurmuş *Kadro* dergisi yazarlarını da saymak gerekir (Bkz. Oktay, 1993: 16–20).

Tan Gazetesi, *Yeni Edebiyat*, *Ses*, *Yurt ve Dünya*, *Adımlar*, *Gün*, *Gerçek*, *Söz*, *Yığın* gibi dergilerde sanat, tarih, sosyoloji, felsefe ve ekonomi konularında sosyalist bakış açısıyla yapılmış incelemeler ve değerlendirme yazıları yer alır (Bkz. Baydar&Hilmi, 2002: 303-304).

1930-1940 arasında sistemli bir toplumcu gerçekçi tutumun oluştuğunu söylemek tam anlamıyla mümkün değildir. Marksist kuramın terminolojisi tam anlamıyla kavranmamıştır. Bunun sebeplerinin başında, bu kuramın özelliklerini aktaracak yeterli derecede kaynak bulunmaması gelir. Yapılan çeviriler yetersizdir. Marksist estetik, kuramsal olarak kavranmadığı için, bu anlayışın temsilcileri yer yer romantik tavırlar sergilemektedirler. Bu anlayışın sistemleşmesinde 1950'den sonra çeşitli çalışmalar yapan Fethi Naci ve Asım Bezirci'nin önemli katkıları söz konusudur (Bkz. Kurdakul, 1987: 28-29).

Yukarıda Türkiye'deki *toplumcu gerçekçiliğin* serüvenini materyalizm zemini üzerine eserlerini oturtan sanatçıları ana hatlarıyla değerlendirmeye çalıştık. Bu noktada Türkiye'de Marksizm zemini üzerine eserlerini inşa eden şairlerden bahsedebiliriz.

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatındaki *toplumcu gerçekçi şiir*, bilindiği gibi Marksizm'e, sosyalizme ve materyalizme bağlı bir sanat akımıdır. Daha çok köylü ve işçi sınıfının ezildiği temasına ağırlık veren bu anlayış, toplumsal hayatı olduğu gibi tasvir etmek, sosyal meselelere yer vermek, bu problemlerin çözümü için Marksist ideolojinin tek çözüm yolu olduğunu göstermek ister. Marksist ideolojiye bağlı kalarak halkın çektiği sıkıntılara değinen, kimi zaman çözüm öneren, tüm insanlığın mutlu olacağı güzel bir geleceğe, *fütürist* bir bakış açısıyla yaklaşan, bir ütopyaya yer veren bu sınıf edebiyatı, insanlığı ve toplumu maddî etkenlerle

ve ekonomik şartlarla açıklamaya çalışır ve insanlığın içinde bulunduğu her türlü zorluğun çözümü olarak Marksist bir yönetim anlayışını sunar.

Yukarıdaki değerlendirmelerden yola çıkarak; toplumcu gerçekçi şiire bakacak olursak; öncelikle bu anlayışın şiirde neyi amaçladığını ve Türk şiirine neler getirdiğini belirtmek gerekir. Bu yenilikleri şu şekilde sınıflandırabiliriz:

a) Toplumcu gerçekçi şiir, o güne kadar görülmemiş, denenmemiş bir görsellik, karmaşık biçimli teknikler barındıran bir şiir sunmuştur.

b) Türk şiirine Nazım Hikmet ile birlikte serbest nazım özelliklerini getirmiştir.

c) Toplumcu gerçekçi şiir, ideolojik içerikli bir şiirdir. Politik bir içerik taşıması şiirin etkileme ve belirleme gücünü yükseltmiştir.

d) Şiirdeki paralel, simetrik akışlar ve kırılmalar Rus şair Mayakovski'den gelen yansımalarıdır.

e) Toplumcu gerçekçi şiirin içeriğinde Marksist ideolojinin etkisinin yanında, biçimde daha çok yine Rusya'da etkisini gösteren *fütürizm* ve *konstruktivizm* gibi akımların da etkisi söz konusu olmuştur.

1.1. Nazım Hikmet

Türkiye'de, Marksist kaynaklı toplumcu gerçekçi şiir söz konusu olduğunda akla gelen ilk isim; *Nazım Hikmet*'tir. Bununla birlikte, Nazım Hikmet'in etkisiyle aşağıda da belirteceğimiz üzere 1940 sonrası ve 1960 sonrası toplumcu gerçekçi bir kuşak oluşmuştur. Bu noktada ana hatlarıyla Nazım Hikmet'in şiirindeki toplumcu gerçekçilikten söz etmemizin bu kuşağın anlaşılmasında önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Tanpınar, N. Hikmet'in İstiklal Savaşı yıllarında yazdığı birkaç manzume ile dikkat çektiğini, daha sonra gittiği Rusya'dan yeni bir şiir anlayışı ile döndüğünü belirtir. "Bir nevi constuctivism'le hülasa edebileceğimiz bu anlayış bir taraftan şiir sanatının tabiatında mevcut olan şekle ait bütün kaide ve şartları reddediyor, diğer taraftan istenen tesiri elde etmek için her türlü dil oyununu kabul ediyordu" (Tanpınar, 2011: 115). Tanpınar, ayrıca şairin şiirini santimental ve dramatik öğelerle beslediğini bunun yanında destansı, zaman zaman hikâyeye yönelen, hicivden de beslenen bir şiir anlayışı olarak tarif eder. Sık sık başvurulan ses ve sözcük tekrarlarının da onun şiirinin bir özelliği olarak karşımıza çıktığını, bu unsurların özellikle *Hazer* ve *Salkım Söğüt* şiirlerinde belirgin bir şekilde görüldüğünü ancak şairin şiiri tabiatından çıkarıp kendi politik emellerinin bir aracı olarak kullandığını da ifade eder.

Alaattin Karaca, *İkinci Yeni Poetikası* adlı eserinde, Nazım Hikmet'in çıkışını *Ulusçu/Hececi* söyleme karşı *toplumcu gerçekçi poetika* anlayışını öne süren yenilikçi bir ses olarak değerlendirir. Şairaneliği ve şiirselliği önceleyen ve şiiri

kendi estetik kuralları içinde ele alan poetikalarıyla ortak bir çizgide birleşen Yahya Kemal ve Ahmet Haşim'e karşı Nazım Hikmet (Ran, 1902-1963)'in çıkışı, Atatürk döneminde yeni bir şiir hareketinin de başlangıcını haber verir. (...) Ayrıca 'Putları Yıkıyoruz' başlıklı yazılarıyla da Ulusçu/Hececi söyleme karşı sert bir tavır alır (Karaca, 2005: 70-71).

Özdemir İnce, *Şiir ve Gerçeklik* adlı eserinde Çağdaş Türk şiirinde en önemli dört şairin *Mehmet Akif, Tevfik Fikret, Yahya Kemal ve Nazım Hikmet* olduğunu belirttiikten sonra ilk üç şairin ulusal Nazım Hikmet'in ise şiir yoluyla verdiği mesajlar yönünden hem ulusal hem de evrensel bir şair olduğunu dile getirir (bkz. İnce, 1985, 90).

Nazım Hikmet, gençlik dönemi şiirlerinde Tevfik Fikret ve sonradan sanatını şiddetle eleştireceği M. Emin Yurdakul'un etkisinde kalır. Fikret'in manzum hikâyelerinde sergilediği toplumcu duyarlık ("Balıkçılar", "Verin Zavallılara", "Ramazan Sadakası", "Hasta Çocuk") ile Yurdakul'un memleketin acı dolu fer-yatlarına karşı sergilediği ("Bırak Beni Haykırayım") hassasiyetten etkilenen şair, hamaset dolu şiirler kaleme alır.

Şairin toplumcu çizgide yazdığı ilk şiirleri 1923'te *Yeni Sanat* adlı dergide yayımlanan "Ayağa Kalkın Efendiler", "Aydınlıkçılar" adlı şiirleridir. Moskova'ya eğitim almaya gittiği süreçte Komünizm'le tanışır. Moskova'da kaldığı süreçte *Mayakovski, Klebnikov, Lermantov* gibi Rus şairlerini tanıyarak kendine yeni bir şiir çizgisi bulur. Bu dönem şiirlerinde bizzat Mayakovski'den aldığı şiir tekniklerini eserlerinde uygular. Bu etkiyle kaleme aldığı "Açların Gözbebekleri" (1924) bundan sonra yazacağı serbest şiirin ilk örneğidir. 1922-1925 yılları arasında serbest şiire açılan şairin "Açların Gözbebekleri" adlı şiiri, Moskova'da iken yazmış olduğu serbest şiirin ilk örneğidir. Moskova'da *Mayakovski, Selvinski ve Bagritski* gibi şairlerin şiirlerini okuyan N. Hikmet, bu tesirle, hecenin tek sesli kalıplarını bırakarak, şiiri mısralarla değil, kelimelerle yazmağa başlar. (Bkz. Tuncer, 2001: 494).

Nazım Hikmet'in şiir anlayışının oluşmasında Halk ve Divan edebiyatının ses ve yapı özelliklerinin etkisi olmakla birlikte, asıl etkiyi Rus şairleri ve onların şiire getirdikleri yeni açılımlar yapar. "Nazım Hikmet'in şiirlerinde kitlelerin hareketini hatırlatan kuvvetli ahenk, kelime öbeklerinin başarıyla düzenlenmesinden kaynaklanır. Mayakovski'den aldığı şiir şemasıyla, klasik halk şiiri şeklini kırması, gür sesi, serbest nazımın yaygınlaşmasına yol açmıştır" (Enginün, 2005: 91).

Bezirci ise, bu konuda Rusya'daki şiir akımlarının etkisine değinir. Nazım Hikmet'in şiirinin düşünsel arka plânını ve ideolojik derin yapısını sosyalizmin belirlediğini, şiirinin biçimsel ve poetik özelliklerini de Fütürizm ve Konstrüktivizm gibi akımların beslediğini dile getirir. Nitekim Nazım Hikmet daha sonra Mayakovski'den bilinçli ya da bilinçsiz etkilendiğini birçok yazısında ifade eder. (Bkz. Bezirci&Özer, 2002: 104-106).

Rusya'dan döndükten sonra yayınladığı '835 *Satır* (1929)'la çağdaşlarından çok farklı bir şiir anlayışını dener. Türk şiirinde o zamana kadar denenmeyen görsel, sessel ve karmaşık biçimli teknikleri kullanarak karşımıza çıkar. Şiiri bu dönemde fazlasıyla Marksist ideolojinin propagandasını yapar. Hatta bu şiirler için Kahraman, 'ürkütücü' (Kahraman, 2000: 56) ifadesini kullanır. Nitekim şiirlerin çoğunda bu 'ürkütücü' ses karşımıza çıkar.

Nazım Hikmet'in her şiiri toplumda başka başka etkiler bırakır. 'Orkestra'da bütün geleneğin devamı olan şairleri hafife alır ve yaptıkları sanatı küçümser. "Açların Göz Bebekleri"nde değişen sadece şiiri değil, aynı zamanda dünyaya bakışı da değişmiştir. "Makinalaşmak"(1927) şiiri de bir manifesto gibidir. "Sanat Telakisi" (1928) şiiri bu yüzden bu manifestonun içeriğini yansıtır. N. Hikmet, ilk eseri ile Türk şiirinin bütün yönleri ile taşlarını yerinden oynatmış gibidir. A. Oktay, bu dönem şiirleriyle ilgili tespitlerinde, N. Hikmet şiirinin fazlasıyla propaganda koktuğunu belirtir ve şunları dile getirir:

Nazım'ın Bedreddin'den önceki şiirleri büyük ölçüde propagandayı, ajitasyonu amaçlayan ürünlerdir. Dolayısıyla şiir açısından çeşitli sakıncalar içeren bir militan tutumu yansıtır. Bu tutum kuşkusuz son yirmi yılda üç askeri müdahâle yaşayan, bu müdahâleler dolayısıyla uğranılan yıkımların mirasını birbirine aktaran, birikilmeyen genç kuşaklara özellikle çok çekici gelmektedir (Oktay, 1993: 52).

Bu şiirler, toplumda ve sanat camiasında şok etkisi yaratsa ve bazı kesimlerce kabul görmese de yayınladıkları dönemde Türk şiirine çok farklı bir soluk kazandırdıkları kesindir. Böylece Nazım Hikmet, Türk şiirini, yapı ve içerik açısından derinden sarsmaya başlamıştır. *Türk şiirinin gerek yapı gerek bağlam sorunlarına gerçek anlamda bir darbe indirmiştir. Bu yönüyle Nazım Hikmet'in 1920'lerde Aydınlik Dergisi'nde yayınladığı şiirleri Türkiye'deki ilk modernist şiirlerdir* (Kahraman, 2004: 42).

1936'ya kadar yazdığı şiirlerinin çoğunda yer alan propaganda ve hitabetçi tavır, *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin Destanı* (1936) adlı eseriyle yerini estetik kaygılar taşıyan bir sanatçıya bırakır. Kendisi de bu değişimi *Her Ay* (1937) adlı dergiye verdiği röportajda, şiirinin çok fazla propaganda havası taşıdığını, bu hataya daha fazla düşmek istemediğini belirtir (Bkz. Güldam, a.g.e.: 7). *Memleketimden İnsan Manzaraları* (1966) ise, ustalığının doruk noktası sayılır. Bu eserinde propaganda havası sezilse de, genellikle insanlar aşkları, acıları öyküleri ile vardır. Şair Anadolu insanının dramına eğilmiştir. Nazım Hikmet'in bu eserinde, insanın hikâyesine eğilmesini M. Cengiz, hapishanede olmasına bağlar. "Şair, dostluğu, sevinci, aşkı, mutluluğu, bütün duyguları, özledikleriyle hemzemin olamayışından ötürü şiirleştirirken dünyaya buradan (hapishaneden ve zamandaş bir konumdan) yerleştirerek yaşamaya çalışır (Bkz. Cengiz, 2005: 12).

1940'lara kadar Türk şiirinde, Nazım Hikmet'in şiirleri 'estetik alt yapısı güçlü olmasa da' beklenilenden daha fazla etki yapmış, olandan çok olması gerekeni savunan *toplumcu gerçekçi* şiirde N. Hikmet'le hayat bulan bu anlayış birçok şair ve sanatçıyı da derinden etkiler. A. Oktay, Nazım Hikmet'in şiirlerinin değerlendirilmeye tabi tutulurken çoğu zaman onun siyasal tutumunun merkeze alındığını, bu durumun da edebiyat tarihi ve eleştirisi için çeşitli sakatlıklar barındırdığını dile getirir. "Şimdikilerde Nazım Hikmet'i değerlendiren iki aşırı uç belirmiş bulunuyor: kimi yazar onu dünyanın en büyük şairi olarak anarken, kimi yazar da sadece siyasal bir bildirinin taşıyıcısı olarak görmek istiyor. Kuşkusuz bu iki ucun ikisi de siyasal bir tavırdan çıkıyor" (Oktay, 1993: 1101).

Modernizmin eşliğinde olan yeni devletin halkçı tutumu karşısında Nazım Hikmet'in söyledikleri yabana atılacak cinsten değildir. Bütün karşı çıkmalara, bütün itirazlara rağmen Nazım Hikmet, Türk toplumu içerisinde gerek şiirleriyle gerekse söyledikleriyle yaşama şansı bulan insandır. Bu diyalektik söylem tarzı ve ideolojik vurgusu ağır olan şiir anlayışı, uzun yıllar içerisinde kendi dil bürokrasisini kuran Türk şairleri için tedirgin edici bir yeniliğe sahiptir. Bunun için büyük karşı çıkmalara maruz kalır (Korkmaz&Özcan, 2013: 268-269).

1.2. 1940 Kuşağında Yer Alan Diğer Toplumcu Gerçekçi Şairler

Nazım Hikmet, toplumcu gerçekçi şiir anlayışını savunan, *Ercüment Behzat Lav, İlhami Bekir Tez, Attilâ İlhan, Rifat Ilgaz, Ahmed Arif, A. Kadir, Enver Gökçe, Ömer Faruk Toprak, Niyazi Akıncıoğlu, Cahit Irgat* gibi şairleri derinden etkiler. Yıllar sonra "toplumcu gerçekçi kuşak" olarak anılan, günümüzde de etkisini gösterecek bir anlayışın öncüsü olur. Bu şairlerin çoğu da N. Hikmet'in izinde yürüyerek çeşitli eserler kaleme alırlar.

Nazım Hikmet'in etkisinde kalan "1940 Kuşağı" toplumcu şairleri, şiirlerinde genellikle *Anadolu gerçekleri, savaşa karşı tepki, yoksulluk, barış özlemi, cehalet, kentleşme, sanayileşme* gibi temalar işlemişlerdir.

Ercüment Behzat Lav (1903-1984), Cumhuriyet döneminde vezin, kafiye ve ölçüyü ön plana çıkaran kuralcı şiir anlayışına ilk karşı çıkan şairlerden biridir. İlk şiir örnekleri *Servet-i Fünun, Resimli Ay, Uyanış* gibi dergilerde yayımlanan şairin şiir tarzı Nazım Hikmet'ten farklı olsa da edebiyat tarihinde hep onunla birlikte anılmış, Doğan Hızlan'ın deyişiyle "araya sıkışan bir şair" olarak anılmıştır. Şiirlerinde o zamana dek pek denenmeyen serbest şiir tarzları deneyen şairin beslenme kaynağı ise, Dadaizm, Fütürizm, Kübizm gibi akımlardır. Bu açıdan onu Batıya ait modern şiir biçimlerini yerli temalara uygulayan, izleksel ve biçimsel açılardan yenilikler getiren bir şair olarak anmak gerekir. "Her türlü dogmatizme karşı çıkan olan Ercüment Behzat, bu anlayışını şiir sanatında da sürdürerek geçmiş şiiri bütünüyle yadsıyan özgün bileşimlere varır" (Korkmaz&Özcan, a.g.e.: 275). İlk şiir kitabı *S.O.S 1931*'de yayımlanır. Ardından *Kaos* (1934), *Açıl Kilidim Açıl* (1940),

Mau Mau (1962), *Üç Anadolu* (1964) adlı eserleri yayımlanır. İlk şiirlerinden itibaren çarpık düzene karşılık diyalektik materyalizmi savunan, siyasal ve eleştirel bir söyleme yaslanan, tarihsel süreçten beslenen sorgulayıcı bir şiir anlayışı meydana getirir. Onun da Nazım Hikmet gibi özellikle 1940 sonrasındaki toplumcu gerçekçi şairler için bir kaynak veya öncü kabul edildiği görülmektedir.

İlhami Bekir Tez (1905-1984), Cumhuriyet döneminin serbest ve toplumcu şiir denilince akla gelen bir diğer isimdir. Edebiyat dünyasına şiir yazarak başlayan sanatçının ilk şiir kitabı, bir işçinin yirmi dört saatini anlattığı *24 Saat* (1929) adlı eseridir. Daha sonra *Birinci Forma A* (1930), *Herhangi Bir Şiir Kitabıdır* (1931) adlı şiir kitapları yayımlanır. Birçok edebiyat tarihçesine göre, şair Nazım Hikmet'in gölgesinde kalmış, yeni ve özgün bir şiir oluşturamamıştır (Bkz. Süreya, 2000: 235; Cengiz, 2000: 56). İ. Bekir Tez, her ortamda ve zamanda Nazım Hikmet'ten fazlasıyla etkilendiğini dile getirir. Bunu inkâr etmez ancak kendi şiirinin Nazım'a göre daha yerli ve milli özellikler gösterdiğini dile getirir (Bkz. Durbaş, 1997: 37). İ. Bekir Tez'in bir toplumcu sanatçı olarak bir diğer dikkat çeken özelliği ise romancı kimliğidir. Birçok roman kaleme alınan yazarın bu konuda da üretken olduğunu belirtmek gerekir.

Attilâ İlhan (1925-2005), şiire 1940'lı yıllarda başlayan, ilk dönem şiirlerinde toplumcu gerçekçiliğin ve Nazım Hikmet'in etkilerinin görüldüğü, bu anlayışın "ivme kazanmasında özendirici bir rol oynayan" (Korkmaz&Özcan, a.g.e.: 271) bir diğer önemli şairdir. Fakat "Attilâ İlhan'da, Nazım Hikmet'in yanı sıra, Ahmet Muhip, Necip Fazıl, Faruk Nafiz çizgisinin etkisi de hissedilir. Ayrıca onda Nazım Hikmet ile saz şiirinin etkisi kaynaşmış olarak karşımıza çıkar" (Çelik, 2007: 22). 1941 yılında ilk şiir örneklerini yayımlayan şairin ilk şiir kitabı *Duvar* 1948 yılında yayımlanır. Bu şiirlerde genellikle II. Dünya Savaşı'nın etkileri toplumcu gerçekçi bir bakış açısıyla ele alınır. Şairin İlk dönem şiirlerindeki dil ve söylemi daha çok Halk edebiyatının kaynakları ile toplumcu söylemi kaynaşmasından beslenir. 1950'lerden sonra hem düşünce dünyasında hem de şiir anlayışında toplumcu gerçekçi çizgiden "sosyal realizm"e doğru yönelen şairin estetiği ön plana çıkardığını görmekteyiz.

Toplumcu gerçekçi çizginin 1940 Kuşağı içerisinde yer alan bir diğer şairi *A. Kadir* (1917-1985)'dir. İlk şiirleri 1930'da yayımlanan şairin bu dönem şiirlerinde özellikle Necip Fazıl Kısakürek ve Faruk Nafiz Çamlıbel etkisi görülür. Ankara Cezaevi'nde Nazım Hikmet ile birlikte kalınca hem düşünce dünyasında hem de sanat anlayışında önemli değişikliklere giden şairin 1940'lı yıllardan sonra toplumcu gerçekçi etkiler görülür. İlk şiir kitabı *Tebliğ* (1943)'de yurt sevgisi, Anadolu insanının yaşadığı yoksulluk ve cehalet, Savaş karşıtı söylem ön plana çıkar. Daha sonra yazacağı şiirlerinde de benzer söylem ve temalardan beslenen şairin birçok toplumcu şairde görüldüğü halk edebiyatının kaynakları ile toplumcu temaları kaynaştırmaya çalışır ve türküleri, halk şiiri ve motiflerini şiirlerinde sıkça işler.

Bu kuşağın bir diğer önemli sanatçısı *Rıfat Ilgaz* (1911-1993)'dir. Şiir, roman, hikâyeleri ile toplumcu gerçekçi çizgide önemli etkiler bırakan sanatçının ilk dönem şiirlerinde Ahmet Haşim'in etkisi görülürken 1940'tan itibaren şiirlerinde toplumcu gerçekçi şiirin etkileri görülmeye başlanır. Özellikle 1940'lar Türkiye'sinin toplumsal sorunları, yoksulluk ayrıca II. Dünya Savaşı döneminde öğretmenlik yaptığı yıllarda çevresinde gördükleri onu toplumcu bir anlayışa yönlendirdi. Halktan biri olması ve halkın çektiklerini kendisinin de çekiyor olması bunu ifade etme isteği ve ihtiyacı yarattı. Bu amaçla çıkardığı ilk şiir kitabı *Yarenlik*'te (1943) çevresindeki insanların hikâyelerini şiire taşıdı (Bkz. Ilgaz, 2010, 3). *1940 yılı, onun şiirinde en belirgin kırılmayı yaşadığı dönemdir. Devrin sosyal yapısı ve geçim sıkıntısı ve Nazım Hikmet'in de etkisiyle onu toplumu önceleyen bir sanat anlayışına yaklaştırdı* (Korkmaz&Özcan, 2013, 274).

Bu kuşak içerisinde yer alan bir diğer şair, *Niyazi Akıncıoğlu* (1919-1979)'dur. Şiire çok erken denilecek yaşlarda başlayan ve 19 yaşında ilk şiiri kitabı *Haykırış-lar* (1938)'ı çıkaran şairin gençlik dönemi şiirlerinde Türkçü/Turancı düşüncenin etkileri görülür. Özellikle lise öğretmeni olan Orhan Şaik Gökyay'ın etkisinde kalan şairin yine bu çizgideki Nihat Sami Banarlı, Nihal Atsız'dan da etkilendiği görülmektedir (Bkz. Aliye, 1964, 11). 1940'lı yıllarda ise Nazım Hikmet'in etkisiyle toplumcu şiire yönelen şairin özellikle halk şiirinin söyleyiş özelliklerini şiirinde fazlasıyla kullanır. Bezirci onu "Akıncıoğlu -Nazım Hikmet'ten sonra, ama Enver Gökçe ve Ahmed Arif'ten önce- halk şiirinden yararlanan ilk toplumcu şair" (tr. wikipedia.org, 20.02.2017) olduğunu dile getirir. Şiirlerinde genellikle savaş ve sömürüye başkaldırı, barış, emek, gelecekte umutlu olma gibi temaları işlemiştir. Şiirlerindeki iyimser tavrı onun daha çok "umut şairi" olarak tanınmasını sağladı. 1950 yılında "komünizm propagandası" yapmak suçundan tutuklanan ve iki yıl hapis yatan şairin bu tutsaklık sürecinden sonra toplumsal yaşamdan yavaş yavaş uzaklaştığı, sanatsal açıdan bir nevi inzivaya çekildir. 1970'lerin başında şiirleriyle tekrar edebiyat dünyasına geri döndü. Bu dönemde yazılan şiirleri *Umut Şiirleri* (1985) adı altında kitaplaştırıldı.

Şiire 1940'larda lise yıllarında başlayan ancak toplumcu çizgideki gerçek etkisini 1950-1970 yılları arasında yapan bir diğer şair *Ahmed Arif* (1925-1993)'tir. Genellikle 1940 kuşağı içerisinde anılsa da Ahmed Arif'in özellikle 1950'lerden sonra gerçek manada toplumcu gerçekçi çizgiye yöneldiğini görürüz. İlk şiirlerini lise sıralarında kaleme alan şairin bu dönem şiirleri taklit ve deneme örneklerinden öteye gidemez. Nitekim kendisi de bu şiirlerini *Hasretinden Prangalar Eskittim* (1968) adlı eserine almamıştır. Bu ilk dönem şiirlerinde daha çok Ahmet Haşim, Ahmet Hamdi Tanpınar, Cahit Sıtkı Tarancı etkileri görülür. Ankara Üniversitesi Felsefe bölümüne yerleşen şairin hem düşünce dünyasının hem de sanat anlayışının tamamen toplumcu çizgiye evrildiği görülür. Şairin bu dönem şiirlerinde Özellikle Nazım Hikmet ve Rıfat Ilgaz'ın etkileri görülür.

Ahmed Arif'in şiiri içerik bağlamında diğer toplumcu gerçekçi şairlerle aynı çizgide olsa da, şairin dili ele alma biçimi, halk söyleyişlerine yer vermesi, yerel ağızlardan beslenmesi, alışılmamış bağdaştırmalar kullanması ve bu unsurları modern şiirle bütünleştirmesi konusundaki başarısı onun diğer toplumcu şairlerden farklı bir konuma oturtmaktadır. Onun doğu kültürüne özellikle de Diyarbakır'a has yerel ağız modern şiire taşıması, o yöreye has türkü, deyiş, argo vb. geleneksel unsurları kendi şiiri içerisinde eritmesi, bunu yaparken de "kuru bir söylevciliğe" (Süreya, 2013: 132) düşmemesi, onu yerelden evrensele uzanan güncel ve özgün bir şaire dönüştürmektedir. (Bkz. Aydoğdu, 2016: 347).

1940 toplumcu kuşağın bir diğer önemli şairi *Enver Gökçe* (1920-1981), ilk şiirlerini 1943'te *Ülkü* dergisinde, daha sonra sırasıyla *Ant*, *Yurt ve Dünya*, *Gün*, *Söz*, *Meydan*, *Türk Solu*, *Sanat Emeği* gibi çeşitli dergilerde şiirlerini yayımlanır. "Halk şiirinin verilerinden yararlanarak açık ve yalın bir anlatımla barış, demokrasi ve toplumsal adaleti savunan" (Bezirci&Özer, 2002, 70) şiirler kaleme alır. Özellikle 1940'lı yıllarda benimsediği sosyalist dünya görüşünü ve sanat anlayışını yaşamının sonuna kadar savundu. Nazım Hikmet'ten etkilenmekle beraber, şiirlerinden halk söyleyişlerine ve argo söyleme fazlasıyla yer veren şair, diğer taraftan Doğu kültürüne ait unsurları ve hikâyeleri şiirlerinde sıkça işlemesiyle ön plana çıkar. Şiirleri 1970'lerden sonra kitaplaştırılan şairin *Dost Dost İlle Kavga* (1973), *Panzerler Üstümüze Kalkar* (1977), *Yusuf ile Balaban Destanı* (1981) adlı eserleri önemli şiir kitaplarıdır.

Bu kuşağın bir diğer önemli ismi olan Ömer Faruk Toprak (1920-1979)'tır. İlk şiirlerini 1930'ların sonlarında veren, ilk dönem şiirlerinde daha çok ölçülü, uyaklı, biçim kaygısını ön plana şiirler kaleme alan şairin daha sonra toplumcu gerçekçi çizgiye yönelir. 1942'de sosyalist düşünce ve edebiyatın önemli yayımlarından olan *Yürüyüş* dergisini çıkardı. Özellikle *İnsanlar* (1943), *Hürriyet* (1945), *Dağda Ateş Yakanlar* (1955), *Susan Anadolu* (1966) adlı şiir kitapları toplumcu temaların ön plana çıktığı eserleridir. *1940'tan sonra heceden özgür koşuğa, romantizmden gerçekçiliğe, bireysellikten toplumsuluğa kayan* (Bezirci&Özer, a.g.e.: 148) şairin aşk, özgürlük, barış, adalet, emek övgüsü ve emek sömürüsü, yaşama sevinci gibi temalara yöneldiğini görmekteyiz. Oktay onun şiirleri için şu tespitlerde bulunur: *Toplum ögesine önem veriyor, ne var ki, toplumcu sanatı sade halkın diliyle yazmak sanan bazı sanatçılarımızın düştüğü tekerleme ve yerli yersiz halk deyimi kullanma yanlışlığına düşmüyor. Bu konuyu haklı ve doğru olarak öze indirmeye çalışıyor* (akt. <http://www.sanatcephesi.org>.21.02.2017).

İlk şiirlerinde "egzotik, romantik bir hava içerisinde olan" (Bezirci&Özer, a.g.e.: 94) daha sonra toplumcu gerçekçi şiire yönelen bir diğer şair *Cahit Irgat* (1916-1971)'tır. İlk şiirleri 1935'te *Varlık* dergisinde yayımlanan şairin daha sonra *Yürüyüş*, *İstanbul*, *Dikmen*, *Yeni Sanat*, *Dost*, *Türk Solu* gibi dergilerde de şiirleri gö-

rüldü. Toplumcu kuşak içerisinde Nazım Hikmet'ten farklı bir şiir biçimi oluşturan nadir sanatçılardandır. Toplumcuların uzun, destansı, hikâyeci şiir anlayışının yerine kısa şiir anlayışını benimsedi. Biçimsel yönüyle Asım Bezirci'ye göre Toplumcu gerçekçi olmaktan çok Garip şiirine yakın bir tarzı olan şairin, içerik anlamında da Garip şiirinden daha ileridedir. “Başta barış düşüncesi ile insan sevgisi olmak üzere özgürlük ve toplumsal adalet temlerini sevecen bir duyarlılık, yalın, yoğun bir anlatım ve buruk bir ironiyle işlediğini” (Bezirci&Özer, a.g.e.: 94) söylemek mümkündür. Şairin; *Bu Şehrin Çocukları* (1945), *Rüzgârlarım Konuşuyor* (1947), *Ortalık* (1952), *Irgatın Türküsü* (1969) olmak üzere dört şiir kitabı vardır.

Ramazan Gülendâ, “1940 Kuşağı” şairlerini değerlendirirken bu şairlerin birçoğunun Nazım Hikmet'in etkisinden kurtulmadığını belirtir ve bu kuşağın şairlerinin Marksist estetiğe hâkim olmadıklarını, verdikleri politik mücadeleden dolayı kendilerini sosyalist çizgide gördüklerini belirtir. Ayrıca “1940 Kuşağı'nın temel yanlışlığının devrimci olmadan sosyalist olabileceklerini sanmaları olduğunu” dile getirir (Bkz. Gülendâ, 2009: 10).

Sonuç

Toplumcu gerçekçi şiir, Türk edebiyatında “Toplumcu şiir”, “Söylevci şiir”, “İdeolojik şiir”, “Sosyalist şiir”, “Marksist şiir”, “Sosyal gerçekçi şiir” gibi çeşitli adlandırmalarla karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet döneminin başında filizlenen bu şiir anlayışı, günümüze kadar çeşitli şekillerde devam etmektedir. Nazım Hikmet'le başlayan bu şiir hareketi 1940'larla birlikte daha geniş bir şair kadrosu tarafından savunulur. Nazım Hikmet, toplumcu gerçekçi şiir anlayışını savunan, *Ercüment Behzat Lav, İlhami Bekir Tez, Attilâ İlhan, Rıfat Ilgaz, Ahmed Arif, A. Kadir, Enver Gökçe, Ömer Faruk Toprak, Niyazi Akıncıoğlu, Cahit Irgat* gibi şairleri derinden etkiler. N. Hikmet, yıllar sonra “toplumcu gerçekçi kuşak” olarak anılan, günümüzde de etkisini gösterecek bir anlayışın öncüsü olur ve bu şairlerin çoğu da N. Hikmet'in izinde yürüyerek çeşitli eserler kaleme alırlar. Bu şairlerden hiçbiri N. Hikmet'i aşamamış, onun bu şiire getirdiği yeniliklerin ötesine gidememiştir.

“1940 Kuşağı” toplumcu şairleri, toplumsal ve politik ortamdan fazlasıyla etkilendikleri için şiirlerinde genellikle *Anadolu gerçekleri, savaşa karşı tepki, yoksulluk, barış özlemi, cehalet, kentleşme, sanayileşme, direniş, gelecekte umutlu olma, eşitlik, adalet, özgürlük* gibi temalara yönelmişlerdir. Bu şairlerin birçoğunun, şiir dilinde estetik kaygıdan ziyade politik tavrı önceliğini bu sebeple şiirlerinde siyasal ve sloganik bir söylemin öne çıktığı görülür. Diğer taraftan folkloru ve halk şiirine ait birçok unsuru modern şiire taşımış, bunu toplumcu şiirin potasında eritmişlerdir.

“40 Kuşağı” olarak adlandırılan bu sanatçıların ardından bu geleneğin çizgisinde veya bu geleneğe beslenen şairler yetişir. Bizzat 1950 ve sonrasında toplumcu

çizgide şiirler yazan Ahmed Arif, 1940’larda şiire başlar. Ancak ilk ve tek kitabı olan *Hasretinden Prangalar Eskittim* adlı şiir kitabı 1968’de basılır. Attilâ İlhan 1940’larda şiire başlar, *Arif Damar, Metin Eloğlu, Ataol Behramoğlu, İsmet Özel, Kemal Özer (1973 sonrası), Hasan Hüseyin, Enver Gökçe, Can Yücel, Özdemir İnce, Süreyya Berfe, Metin Eloğlu, Ahmet Oktay* 1940’lı yıllardan sonra şiire başlayıp 1960 sonrasında da toplumcu anlayışta eser vermeye devam etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- ALİYE, Z. (1964). “40’lı Yıllarda Türk Şiiri ve Niyazi Akıncıoğlu”. *Türk Dili Dergisi*, C. 25, Sayı:148.
- AYDOĞDU, Y. (2016). “Ahmed Arif’in Şiirlerinde Geleneğin ve Diyarbakır’ın İzleri”. *Uluslararası Diyarbakır Semp. (2-5 Kasım 2016), Basılmış Bildiri Özeti, Diyarbakır*.
- BAYDAR, O. – HİLMİ, H. (2002). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi)*. İstanbul: Cilt: 1, İletişim Yayınları.
- BEZİRCİ&ÖZER, A.&K. (2002). *Dünden Bugüne Türk Şiiri (Cilt-4)*. İstanbul: Evrensel Basım-Yayın.
- CANBERK, E. (1980), “İlk ‘Serbest Nazım’ Şairlerimizden İlhami Bekir Tez’in Yarım Yüzyılı Aşan Yazarlık Serüveni”, *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı 1980*, İstanbul: Kardeşler Matbaası.
- CENGİZ, M. (2000), *Toplumcu Gerçekçi Şiir*. İstanbul: Tüzm zamanlar yayıncılık.
- CENGİZ, M. (2005). *Türk Şiirine Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: Babil Yayınları.
- ÇELİK, Y. (2007). *Şubat Yolcusu, Attilâ İlhan’ın Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- DURBAŞ, R. (1997), *Mektup Var İlhami Bekir’den*. İstanbul: Piya Kitaplığı.
- ENGİNÜN, İ. (2005), *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- GÜLENDAM, Ramazan (2010), “Siyaseti Şiirde Yaşamak: Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Sosyalist Şiir”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/2 Spring 2010*.
- ILGAZ, R. (2010). *Rıfat Ilgaz Bütün Şiirleri (1927-1991)*. İstanbul: Çınar Yayınları.
- İNCE, Ö. (1985). *Şiir ve Gerçeklik*. İstanbul: Broy Yayınları.
- KAHRAMAN, H. B. (2004). *Türk Şiiri, Modernizm, Şiir*. İstanbul: Büke Yayınları.
- KARACA, A. (2005). *İkinci Yeni Poetikası*. Ankara: Hece Yayınları.
- KORKMAZ, R. (2013). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları
- KURDAKUL, Ş. (1987). *Çağdaş Türk Edebiyatı-II, (Cumhuriyet Dönemi 1923-1950)*. İstanbul: Broy Yayınları.
- OKAY, O. (2004). *Poetika Dersleri*. Ankara: Hece Yayınları.

- OKTAY, A. (1993). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SÜREYA, C. (2000). “İki Şey”, *Günübirlikler / Toplu Yazılar II*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- SÜREYA, C. (1991). *Şapkam Dolu Çiçekle (Toplu Yazılar I)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TANPINAR, A.H. (2011). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TUNALI, İ. (1993). *Marksist Estetik*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- TUNCER, H. (2001). *Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı-I*. İstanbul: Ders Kitapları A. Ş.

Web Kaynakçası

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ömer_Faruk_Toprak

http://www.sanatcephesi.org/SC/439/siir_kivilcimlarindan_atesler_sagan_sair_omer_faruk_toprak/

KURUMSAL RİSK YÖNETİMİ (KRY) OLGUNLUK DÜZEYİ

Enterprise Risk Management (ERM) Maturity Level

Murat GÖRMEN¹ Göksel KORKMAZ²

Geliş: 01.07.2017 / Kabul: 05.10.2017

DOI: 10.29029/busbed.325122

Öz

Risk portföyünün kurumsal bazda yönetilmesi olarak tanımlanan Kurumsal Risk Yönetimi (KRY) tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Risklerin birim bazlı yönetilmesi yaklaşımı yerini tüm organizasyonun risklerinin, birbirleri ile ilişkileri de göz önünde bulundurularak, birlikte yönetilmesine bırakmaktadır. Bu çalışma organizasyonlarda kurumsal risk yönetim uygulama derecesinin anlaşılmasına ve mevcut kurumsal risk yönetim uygulamalarının geliştirilmesine yardımcı olacak bir çerçeve sunmak amacıyla yapılmıştır. Türkçe yazında kurumsal risk yönetimi olgunluk seviyesini ölçmeye yönelik bir ölçek bulunmadığından bu çalışma alanında bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Çalışmada, KRY olgunluk düzeyini tespitiye yönelik literatür taraması yapılarak KRY'nin temel boyutları belirlenmiş, bu boyutlara yönelik alt parametreler tespit edilmiş ve bir anket oluşturulmuştur. Anket kamu ve özel sektörde çalışmakta olan 100 kişi tarafından cevaplandırılarak güvenilirlik, geçerlilik analizi yapılmıştır. Kullanılan anketin güvenilir ve geçerli olduğu, kurumsal risk yönetimi olgunluk düzeyini ölçmek amacıyla kullanılabileceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Risk Yönetimi, Olgunluk Modeli, Risk kültürü, Organizasyon Yapısı, Risk Yönetim Süreci.

Abstract

Enterprise Risk Management (ERM), defined as managing risks with a portfolio approach, has recently started to be widely used in Turkey as in rest of the World. Managing risks with a unit based approach has been replaced by the portfolio approach that considers the relations among all the organizational risks. The objective

1 Dr., Milli Savunma Bakanlığı, murat.gormen.2014@hotmail.com

2 Milli Savunma Bakanlığı, korkmazgoksel@gmail.com

of this study is to produce a model that may help organizations to improve their risk management applications. Since no study has been found about risk management maturity in Turkish literature, this study may be the first study in this field. In this study, basic dimensions and subparameters of these dimensions of ERM are defined by analyzing the ERM maturity literature and a survey to measure maturity level is created. 100 people from both public and private enterprises attended to the survey. The analysis shows the reliability and validity of the survey and according to these results the survey can be used to measure the ERM maturity level.

Keywords: Enterprise Risk Management, Maturity Model, Risk Culture, Organizational Structure, Risk Management Process.

1. GİRİŞ

Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ekonomileri ve toplumları birbirine daha yaklaştırmış küreselleşme kavramından sıklıkla ifade edilir hale gelmiştir. Bu süreç, değişim hızını, belirsizliği ve karmaşıklığı artırmış, çok büyük fırsatlarla birlikte, ölümcül riskleri de beraberinde getirmiştir. Küreselleşmenin ortaya çıkması ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi sonucu her geçen gün rekabet artmış ve beraberinde değişen ve zorlaşan koşullardan dolayı iyi yönetilemeyen organizasyonların ayakta kalması zorlaşmıştır. Karşılaşılabilecek en büyük risk, riskin farkında olmamaktır ilkesinden hareketle sektör ayırt etmeksizin, her organizasyon kurum çapında risk yönetimine ihtiyaç duyar hale gelmiştir. Zira risklerini yönetemeyen organizasyonlar krizlerini yönetmek zorunda kalmaktadır. Hızla küreselleşen ve gelişen rekabet ortamında organizasyonların ayakta kalabilmelerine ve olağanüstü durumlara hazırlıklı olmaya yardımcı olabilecek en önemli araçlardan biri kurumsal risk yönetimidir. Kurumsal risk yönetimi; organizasyonun tüm birimlerinin karşılaşılabileceği tüm risklerin (operasyonel, mali, sistemsel, hukuki, can/mal kaybı vb.) bütüncül bir bakış açısıyla yönetilmesi, ele alınmasıdır. Kurumsal risk yönetimi, belirsizliğin olumsuz sonuçlarının, organizasyonun kaldıramayacağı boyutlara ulaşmasını engellemeyi ve ömrünü uzatmayı, organizasyonun tüm paydaşları için değer yaratmayı amaçlamaktadır. Kurumsal risk yönetimi olgunluğu ise, kurumun riskleri anlama ve risk yönetimini uygulama derecesi olarak ifade edilebilir (Griffiths, 2006: 23) ve bir yöntem olarak risk yönetimi sisteminin stratejiler, süreçler, çalışanlar, teknoloji ve iletişim açısından incelenmesi ile belirlenebilir (Sobel, 2005: 12-13).

Kurumsal Risk yönetimine genel bir bakış altında, kurumsal risk yönetimi olgunluk düzeyinin tespit edilmesine yönelik bir ölçek oluşturmayı amaçlayan bu çalışmanın, çeşitli büyüklükteki organizasyonlarda kurumsal risk yönetim uygulamalarının varlığının ve işlerliğinin test edilmesinde kullanılabileceği değerlendirilmektedir. KRY olgunluk düzeyini ölçüme yönelik Türk kültürüne ve yönetim

yapısına uygun bir anket tasarlamak maksadıyla öncelikle konuyla ilgili yabancı literatürdeki modeller incelenmiş ve bu çalışmalardaki ortak temel boyutlar tespit edilerek bunlara ait parametreler belirlenmiştir. Müteakiben bu çalışma çeşitli kamu ve özel sektör kurumlarında çalışanlara uygulanarak güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde, hazırlanan anketin kurumsal risk yönetimi olgunluğunun ölçülmesinde kullanılabileceği, anketin güvenilir ve geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Organizasyonların maruz kaldıkları tüm riskleri, organizasyon genelinde ortak bir dil oluşturarak yönetmeyi amaçlayan KRY yaklaşımı, birimlerce birbirlerinden bağımsız olarak yürütülen risk yönetimi faaliyetlerini merkezileştirerek, organizasyon yönetiminde risk yönetimi uygulamalarının önemli bir fonksiyona sahip olmasını amaçlamaktadır (Lam, 2003: 32). Risk yönetim sürecinin merkezileşmesi ve organizasyon çapındaki risklerin portföy yaklaşımı ile yönetilmesi, yönetimin tüm kurum çapında meydana gelebilecek risklerden korunmasına fayda sağlayacağı gibi farklı risk yönetim birimleri arasında koordinesizlikten kaynaklanan verimsizliklerin azaltmasına da yardımcı olur. KRY, risk yönetim harcamalarını tekrarlanmasını önleyerek önemli ölçüde kar sağlar, organizasyonların karşılaşılabilecekleri sürprizlere hazırlıksız yakalanmasını önler (Hoyt ve Liebenberg, 2011: 798). Üst kademe yöneticilere 2015 yılında yapılan bir ankette katılımcıların %63'ü son beş yıl içerisinde operasyonel sürprizlere tamamen veya büyük ölçüde hazırlıksız yakalandıklarını ifade etmiştir. Yine aynı araştırmaya göre katılımcıların %57'si son beş yıl içerisinde karşı karşıya kaldıkları risklerin büyüklük ve karmaşıklığının çok büyük oranda değiştiğini ifade etmiştir (AICPA, 2016: 2).

Amerika'daki muhasebeci ve denetçi birliklerini temsil eden, ve iç kontrol ve hile gibi konular üzerinde sponsor olduğu kuruluşlara rehberlik yapan ve 1985'te kurulan COSO (Committee of Sponsoring Organisations of the Treadway Commission), Enron ve Worldcom skandallarından sonra, finansal raporlamada yaşanan problemler, iş riskinin yönetilmesinde ve iç kontrolde yaşanan zafiyetler üzerine 27 Eylül 2004 tarihinde Enterprise Risk Management, Integrated Framework – COSO ERM dokümanını yayınlamıştır (COSO, 2004: 2).

Bu yayına göre; KRY, işletmeyi etkileyebilecek potansiyel olayları tanımlamak, riskleri işletmenin kurumsal risk alma profiline uygun olarak yönetmek ve işletmenin hedeflerine ulaşması ile ilgili olarak makul bir derecede güvence sağlamak amacı ile oluşturulmuş; işletmenin yönetim kurulu, üst yönetimi ve tüm diğer çalışanları tarafından etkilenen ve stratejilerin belirlenmesinde kullanılan, kurumun tümünde uygulanan sistematik bir süreç şeklinde tanımlanmıştır.

KRY'nin çıkış noktası tüm organizasyonların ortak hedefi olan "değer yaratmak" sürecini desteklemektir. Kâr amacı gütsün veya gütmesin tüm organizasyonların amacı paydaşları için değer yaratmaktır. Değer ise kurumun günlük faaliyetlerinden strateji belirlemeye kadar yönetimin tüm faaliyetlere yönelik verdiği kararlar ile yaratılır, korunur veya aşınır. KRY, belirsizlik yaratan gelecekteki potansiyel olaylarla etkili bir şekilde ilgilenerek ve olumsuz etkilerini azaltacak olumlu etkilerini arttıracak şekilde bu belirsizliklere cevap vererek değer yaratma sürecine katkı sağlar (COSO, 2004: 2).

2.1.KRY Olgunluk Düzeyi Çalışmaları

KRY uygulaması önemli yönetsel değişiklikleri gerektiren ve hem insan kaynağı hem de finansal açıdan birçok ilave kaynağın kullanılmasını gerektiren bir konudur. Organizasyonların böyle bir ilave yükün altına girmelerinin temel nedeni KRY'nin karar verme süreçlerine sağladığı yadsınamaz katkıdır. COSO'ya göre KRY risklerin kaynağı hakkında farkındalık sağlayarak ve belirleyerek stratejik ve operasyonel karar verme süreçlerini geliştirmektedir. Kurumsal etkinliğin gelişimi sayesinde organizasyon performansı artar, değişkenlik ve belirsizlik azalır, sermaye maliyeti azalır ve nihai olarak ta organizasyonun değeri artar (Beasley, Pagach ve Warr, 2008: 320). Teorik olarak KRY'nin organizasyonun değerini arttıracığı varsayılsa ve yapılan bazı akademik çalışmalar ile bu varsayım desteklense de bu çalışmaların çoğu KRY uygulamalarının kalitesini değerlendirebilecek bir ölçüte sahip değildir (Monda ve Giorgino, 2013: 3). Bu nedenle bu çalışmada bir olgunluk modelinin tasarlanması hedeflenmiştir.

Kurumsal risk yönetimine resmi bir yaklaşım uygulamak veya mevcut yaklaşımını değerlendirmek ve geliştirmek isteyen kuruluşlar mevcut uygulamayı kıyaslamak için bir çerçeveye ihtiyaç duyar. Bu çerçeve Risk Olgunluk Modeli (ROM) olarak tanımlanabilir. Risk Olgunluk Modeli (ROM) kurumsal risk yönetim uygulama derecesini anlaşılmasına ve organizasyonun mevcut kurumsal risk yönetim uygulamalarının geliştirilmesine yardımcı olur (Chapman, 2006: 15). ROM, risk yönetimi olgunluk seviyesi, temel risk yönetim uygulamalarını yansıtan özelliklerle çapraz referanslaşımının yapıldığı bir matristir (Kosmala, 2014: 140).

Kurumsal risk yönetiminin bir organizasyon kültürü haline gelmesi kısa sürede gerçekleştirilebilecek bir husus değildir. Organizasyonların kurumsal risk yönetim becerisi, riskyönetim tekniklerinin hiç uygulanmadığı bir yapıdan, belirsizliğin proaktif yönetildiği, risk farkındalık kültürünün yerleştiği resmi risk süreçlerinin geniş olarak uygulandığı bir yelpazeye kadar değişkenlik gösterebilmektedir.

Günümüzde birçok organizasyon kurumsal risk yönetimine olan ihtiyacın farkındadır. KRY'nin sağlayacağı katkı organizasyondan organizasyona değişe-

bilmektedir. AON tarafından 2010 yılında yapılan bir araştırmaya göre bir organizasyondaki KRY sürecinin olgunluk seviyesi ile organizasyonun değeri arasında pozitif ilişki bulunmaktadır (AON, 2010: 3).

Kurumsal risk yönetimi olgunluğu, kurumun riskleri anlama ve risk yönetimini uygulama derecesi olarak ifade edilebilir (Griffiths, 2006: 23) ve bir yöntem olarak risk yönetimi sisteminin stratejiler, süreçler, çalışanlar, teknoloji ve iletişim açısından incelenmesi ile belirlenebilir (Sobel, 2005: 12-13).

Risk Yönetim ve KRY olgunluk düzeylerine yönelik yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Tablo-1’de özetlenmiştir. Yapılan çalışmalarda genellikle kullanılan boyut sayısı işe orantılı olarak 4 veya 5 li Likert ölçekleri kullanılmıştır.

Risk yönetimi olgunluk modeline yönelik ilk çerçeve David A.Hillson tarafından geliştirilmiştir. Bu model organizasyonların mevcut risk yönetim olgunluk seviyelerini değerlendirerek bir üst seviyeye çıkması için ne yapması gerektiğini yönelik bir çerçeve ortaya koymakta ve organizasyonların risk yönetimlerini geliştirmek için bir rehber sunmaktadır. Dört olgunluk seviyesinin ve her bir olgunluk seviyesine ait dört boyutun (kültür, süreç, deneyim, uygulama kriterleri) ilişkilendirildiği bu çalışmada her bir boyut için bulunduğu seviyeyi ortaya koyacak kriterler tespit edilmiştir. Kriterlerin sorgulandığı ankete verilen cevaplar vasıtasıyla organizasyonun KRY olgunluk düzeyi belirlenmektedir. Olgunluk seviyesini geliştirmek isteyen organizasyonlar bulunduğu olgunluk seviyesinden daha üst seviyelere çıkabilmek için üst seviyenin kriterlerini karşılayabilecek tedbirler (eğitim, süreç geliştirme, organizasyon yapısı değişikliği, personel görevlendirilmesi vb.) almalıdır (s.38).

Risk yönetimiyle ilgili ilk model Yazılım mühendislik enstitüsünün yazılım endüstrisi için geliştirdiği Yetkinlik olgunluk modelidir (Paulk ve Diğerleri, 1993: 20). Diğer risk olgunluk modelleri yetkinlik olgunluk metodundan türetilmiştir (Humphrey, 1989: 77-88). Bu model yazılım mühendisliği sektöründe geniş bir şekilde kullanılmaktadır.

Risk yönetim olgunluğuyla ilgili bir diğer çalışma Öngel’in “Risk Yönetimi Olgunluğunun Değerlendirilmesi: İnşaat Şirketleri İçin Bir Model Önerisi”konulu Yüksek Lisans Tezinde kullandığı modelidir. Sektöre özgü geliştirilen bu modelde dört olgunluk düzeyi ve bu olgunluk düzeyleri ile ilişkilendirilmiş dört boyut (Farkındalık-kültür Uygulamalar, Kaynaklar, Süreçler) yer almaktadır. Likert ölçeği kullanılarak tasarlanan anket çalışmasıyla organizasyonların KRY olgunluk seviyelerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir (Öngel, 2009: 123).

Kurumsal Risk yönetiminin olgunluk düzeyini ölçmeye yönelik bazı çalışmalar; AON, (2010); Monda ve Giorgino, (2013); Oliva, (2016); RIMS, (2006); Deloitte, (2006); Price Water House Coopers, (2007) olarak sıralanabilir.

2.2. Olgunluk Seviyesi

Tablo-1'de yer alan çalışmalar incelediğinde tüm modellerin ilk seviyesinde çalışanlar risk yönetimi konusunda farkındalıklarının bulunmadığı görülmektedir. Risk yönetimine olan ihtiyaç ve getireceği faydalar bilinmemektedir. Bir risk yönetim çerçevesi yoktur. Bu seviye kişisel çabaların yoğunlaştığı, geçici ve kaotik bir süreçtir.

İkinci seviyede artık organizasyon risk yönetiminde bir ilerleme kaydetmiştir ve stratejik risk yönetiminin farkındadır ve bir çerçeve oluşturmak istemektedir. Bu seviye risk yönetiminin denendiği seviyedir. Fakat riskin tanımlanmasına, değerlendirilmesine, yönetilmesine ve izlenmesine yönelik sınırlı bir yetenek vardır.

Risk yönetimine yönelik yeteneklerin oluşmaya başladığı bu olgunluk öncesi seviyede organizasyon karar verme faaliyetine risk yönetimini henüz entegre etmemiştir. En üst seviyede yönetim kurulunun risk yönetimine inanmışlığı tamdır ve karar verme süreçlerinin tümünde kullanılmaktadır. Risk kültürü gelişmiştir, çalışanlar bunun öneminin farkındadır. Risk yönetim çerçevesi sürekli gözden geçirilmektedir. İç ve dış paydaşlar risk yönetimiyle ilgili neler yapıldığından haberdardır. Düzenli raporlamalar yapılmaktadır.

Hilson, (1997) 4 olgunluk seviyesinin; ölçüme yönelik basitlik, netlik sağlayacağını ve belirsizliği azaltacağını belirtmiştir (s. 38). Benzer şekilde PMI (2002) 4'ten fazla seviyenin belirsizliği arttıracaklarını ve 5 seviye ile seviyeler arasındaki farkların belirginliğinin azalacağını vurgulamıştır (s. 27). Bu kapsamda bu çalışmada da 4 olgunluk seviyesi kullanılacaktır:

Seviye-1: Risk yönetiminin gerekli olmadığı düşünülmektedir, vakit kaybı olarak görülmektedir, üst yönetimin desteği, risk iletişimi bulunmamaktadır, hiçbir alanda risk yönetilmemektedir, risk yönetiminin, yönetimin diğer alanlarıyla entegrasyonu yoktur, risk yönetimi için ayrılmış bir bütçe bulunmamaktadır, resmi bir eğitim sistemi bulunmamaktadır, projelerde de risk çalışması için resmi bir süreç bulunmamaktadır veya düzenli olarak uygulanmamaktadır, ne kalitatif ne kantitatif ölçüm, arşivleme veya, risk izlemesi yapılmamaktadır.

Seviye-2: risk yönetimine olan inanç orta seviyededir, risk yönetiminin bazı faydalarının olduğuna inanılsa da sorgulanmaktadır, üst yönetimin desteği ve risk iletişimi kısımlıdır, çok az alanda risk yönetimi yapılmaktadır, risk yönetiminin, yönetimin diğer alanlarıyla entegrasyonu kısıtlıdır, Risk yönetimine ayrılan bütçe sürekli değildir, risk yönetimiyle sadece üst seviye yönetim kademesi ilgilenir, eğitim verilmektedir ancak ihtiyaç duyulana çok altındadır, projelerde de risk çalışması için resmi bir süreç bulunmamaktadır ancak düzenli yapılmamaktadır, sadece kalitatif ölçümler yapılmaktadır, kısmi seviyede arşivleme yapılmaktadır, risk izlemesi resmi olarak olmasa da proje bazlı yapılabilmektedir.

Seviye-3: Risk yönetiminin sağlayacağı katkıya inanç ve farkındalık üst seviyededir, risk yönetiminin tüm faydalarından istifade edilemese de üst yönetimin desteği yüksek seviyededir, organizasyon içinde riskle ilgili bilgi paylaşımı yüksektir, risk yönetimi pek çok projede uygulanmaktadır, risk yönetimi uygulamalarının kapsamı organizasyonel bazdadır, diğer proje yönetimi görevleri ile risk yönetimi entegrasyonu ortaseviyededir, tüm projeler için bütçe ayrılmıştır, risk yönetiminin bazı konularında eğitilmiş çalışanlar vardır, risk yönetimiyle ilgili ihtiyaç duyulduğunda çalışanlara eğitim aldırılmaktadır, risk tanımlama süreci standart olarak pek çok proje başlangıcında yapılmaktadır, hem kalitatif hem de kantitatif ölçümler yapılmaktadır, risklerle ilgili bilgi arşivi tutulmaktadır, riskler resmi olarak pek çok proje için izlenmektedir ve raporlar düzenli olarak hazırlanmaktadır.

Seviye-4: Risk yönetiminin değerine ve önemine olan farkındalık çok üst seviyededir, risk yönetimi kritik başarı faktörü olarak görülmektedir, üst yönetimin desteği tamdır, organizasyon içinde riskle ilgili bilgi tüm kademelerde paylaşılmaktadır, risk yönetimi tüm projelerde uygulanmaktadır, risk yönetimi sürecine organizasyon dışı paydaşlar da katılmaktadır, diğer proje yönetimi görevleri ile risk yönetimi entegrasyonu yüksek seviyededir, tüm projeler için ve risk yönetiminin gelişimi için bütçe ayrılmıştır, risk yönetiminin tüm konularında eğitilmiş çalışanlar vardır, risk yönetimiyle ilgili düzenli eğitim aldırılmaktadır, risk tanımlama süreci standart olarak her proje başlangıcında yapılmaktadır, hem kalitatif / kantitatif hem de yazılım destekli ölçümler yapılmaktadır, risklerle ilgili bilgi arşivi tutulmakta ve sürekli gelişimi sağlanmaktadır, risk yönetim raporları düzenli olarak hazırlanmakta, bilgisayarlarda muhafaza edilmekte ve gerektiğinde paylaşılmaktadır.

2.3. KRY Boyutları ve Alt Parametreleri

Risk yönetimi ve KRY boyutlarını tespitine yönelik yapılan uluslararası literatür taraması neticesinde (Tablo-1) 3 boyutun çoğu çalışmada kullanıldığı tespit edilmiştir:

- i) Risk Kültürü
- ii) Süreç
- iii) Organizasyon Yapısı

2.3.1. Risk Kültürü:

Risk kültürü, belli bir amaç için bir araya gelmiş bir grup tarafından (organizasyon çalışanları gibi) risk hakkında paylaşılan değerler, inançlar, bilgi, tutum ve anlayış olarak ifade edilmektedir (The IRM, 2012: 10). Risk kültürü yönetici ve çalışanların risk kararlarını şekillendiren mevcut değer ve davranış sistemidir, her koşulda ve karşılaşılan riskler karşısında nasıl davranılacağını şekillendirir. Risk kültürü organizasyonun tüm seviyelerinde karar almaları etkiler. Güçlü bir risk kültürü olmayan organizasyonlar stratejik hedeflerine ulaşamayabilirler.

Farrel ve Hoon (2009), KRY uygulamalarının organizasyona yerleşebilmesi için risk kültürünün temel eleman olduğunu ifade etmektedir (s.56). COSO KRY çerçevesinde de risk kültürü kontrol ortamının bir unsurudur.

Kurumsal risk kültürü, risk farkındalığının kurum nezdinde var olduğu, organizasyonun, iş yapış şeklinin ve tüm süreçlerin bu risk farkındalığını besleyecek şekilde tasarlandığı, üst yönetim ve yönetim kurulunun risk yönetimini desteklediği, riskin, risk iştahının tanımının yapıldığı, ortak bir risk dilinin ve güçlü bir risk iletişiminin olduğu, çalışanların konuyla ilgili eğitildiği ortamı anlatan bir ifadedir.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde Risk kültürüne yönelik alt parametreler aşağıdaki şekilde derlenmiştir:

- Üst yönetimin risk yönetimine desteği
- Riskin açık bir tanımı
- Risk iletişimi
- Risk iştahının ve toleransının tanımı ve hedeflerle ilgili tespiti
- Risk iştahının, toleransının, hedeflerin ve politikaların organizasyon çapında bilinmesi
- Ortak bir risk dili
- KRY uygulamasına yönelik özendirici araçların varlığı
- Risk bilgisinin paylaşımı
- Şeffaflık
- Çalışanların konuyla ilgili eğitimi
- KRY'nin önemine yönelik çalışanların tutum ve inançları
- Risk farkındalığı
- Üniversite, danışmanlık firmaları, diğer kurumlar vb. dış paydaşlardan alınan KRY yönelik dış destek
- Riskli durumlarda karar verme özgürlüğü
- Dış paydaşlarla risk paylaşımı

2.3.2. Süreç

Organizasyonların stratejik planlamada hedeflerin belirlenmesinden planın uygulanmasına kadar tüm evrelerinde Risklerin tanımlanması, değerlendirilmesi, kontrolü ve raporlanması bakış açısının göz önünde bulundurulmasıdır.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde süreçlere yönelik alt parametreler aşağıdaki şekilde derlenmiştir:

- Stratejik planlamada KRY'nin uygulanması
- Organizasyonun hedeflerinin belirlenmesi
- Tüm faaliyetlerde risk değerlendirmesinin yapılması

Karar almada risk bilgilerinin kullanılması
Potansiyel risklerin belirlenmesi
Risk sınıflandırmasının yapılması
Nitel ve nicel yöntemlerle risklerin değerlendirilmesi
Risk arşivinin varlığı ve kullanılma durumu
Risk kütüklerinin varlığı
Risk değerlendirmesinin periyodik olarak yapılması
Risk önceliklendirmesi
Risk portföyü
Paydaşların risk strateji ve politikalarının tespitine katılımı
Risk takip sistemi
Risklerin raporlanması

Kurumdaki her farklı riskin tanımlanması ve yönetimiyle sorumlu kişilerin tespiti

2.3.3. Organizasyon Yapısı.

KRY'nin ayırt edici özelliği kurum çapında bütüncül olarak bir yaklaşım içermesidir. Risk kültürünün yayılması, KRY'nin organizasyonda yerleşebilmesi ve itibar görebilmesi açısından risk yönetimi ile ilgili yeterli bir organizasyon teşkilatlanmasının da bulunması gerekir.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde Teşkilatlanmaya yönelik alt parametreler aşağıdaki şekilde derlenmiştir:

KR yöneticisinin varlığı
Sadece KRY ile ilgilenen bir birim
KRY fonksiyonunun bağımsızlığı
KRY ile ilgili rol ve sorumlulukların açık tanımı
KRY uygulamalarının kapsamı
KRY bütçesi

**Tablo 1: KRY ve RY Olgunluk Modeli Çalışmaları
(KAYNAK: İlgili Makalelerden Derlenmiştir)**

Çalışmayı Yapan	Seviyeler	Özellikler/Boyutlar
Avrupa Kalite Vakfı Mükemmellik Modeli, (1992)		<u>9 özellik</u> : Liderlik, / İnsan kaynakları yönetimi, / politika ve strateji, / Kaynaklar, / Süreçler, / Çalışan tatmini, / Tüketici tatmini, / Topluma etki /İş sonuçları.
Government Center, (1993)	5 seviye: Başlangıç / Tekrarlanan / Tanımlı / Yönetilen / Optimize	<u>6 özellik</u> : Bilgi sistemleri / Bilgi paylaşımı / Bağımsız uygulama / Yazılım paylaşımı / İletişim / Karşılıklı çalışma
Software Engineering CMM, (1993)	5 seviye: Başlangıç, / Tekrarlanabilir, / Tanımlı. / Yönetilen / Optimize	<u>5 özellik</u> : yulamaya bağlılık / Hedefler ve başarıma yeteneği / Uygulama / Ölçüm / Doğrulama
Hilson, (1997)	4 seviye: Saf, / Acemi, / Normal, / Doğal	<u>4 özellik</u> : Kültür / Süreç / Deneyim / Uygulama kriterleri
Hopkinson, (2000)	4 seviye: Saf, / Acemi, / Normal, / Doğal	<u>6 özellik</u> : Yönetim desteği / Risk tanımlama / Risk analizi / Risk kontrolü / Risk gözden geçirme / İzleme
PMI, (2002)	4 seviye: Geçici / Başlangıç / Tekrarlanan / Yönetilen	<u>4 özellik</u> : Kültür / Süreç / Deneyim / Uygulama kriterleri
IACCM, (2003)		<u>4 özellik</u> : Kültür / Süreç / Deneyim / Uygulama
Ren ve Yeo, (2004)		<u>3 özellik</u> : Kültür / Süreç / Teknoloji
Chapman, (2006)	4 seviye: Başlangıç / Temel / Standart / İleri düzey	<u>5 özellik</u> : Kültür / Sistem / Deneyim / Eğitim / Yönetim
RIMS ERMM, (2006)	5 seviye: Geçici, / Başlangıç, / Tekrarlanabilir, / Yönetilen, / Liderlik.	<u>7 özellik</u> : KRY tabanlı yaklaşım, / Süreç yönetimi, / Risk iştahı yönetimi, / Kök neden yaklaşımı, risklerin ortaya çıkarılması ve belirlenmesi, / Belirsizliğin yönetimi, / İş esnekliği ve sürdürülebilirlik.
Deloitte ERMM, (2006)	5 seviye: Başlangıç / Parçalanmış uzman bölümler / Yukarıdan aşağı / Entegre ve sistematik / Risk zekâsı	<u>5 özellik</u> : Yönetim desteği / Eğitim / İletişim / Politikalar / Risk iştahının tanımlanması
Loosemore, (2006)	4 seviye: Geçici / Kurulu / Yönetilen / Bütünleşmiş	<u>6 özellik</u> : Farkındalık / Kültür / Süreç / Uygulama / Güven / Kaynaklar
OGC Modeli, (2007)	5 seviye: Başlangıç / Tekrarlanan / Tanımlı / Yönetilen / Optimize	<u>10 özellik</u> : Kurumsal İçerik / Kurumsal Hedefler / Paydaş katılımı / Kurumsal Destek / Kültür / Rol ve sorumluluklar / Erken teşhis sistemi / Risk yönetimi / Raporlama / Sürekli gelişim

Çalışmayı Yapan	Seviyeler	Özellikler/Boyutlar
Price Water House Coopers, (2007)	4 seviye: Temel uygulama / Genel uygulama / Bugünün en iyi uygulamaları / Geleceğin en iyi uygulamaları	4 özellik: Risk kültürü / Organizasyon / Kaynaklar / Araç ve teknikler /
Öngel, (2009)	4 seviye: Seviye 1 / Seviye 2 / Seviye 3 / Seviye 4	4 özellik: Farkındalık-kültür / Uygulamalar / Kaynaklar / Süreçler
AON, (2010)	5 seviye: Başlangıç / Temel / Tanımlı / Operasyonel / İleri düzey	9 özellik: Yönetim desteği / Risk yöneticisi / Kültür / Paydaş katkısı / İletişim / Finansal ve operasyonel risk bilgilerinin karar vermede kullanılması / Riski değerlendirmede kullanılan araçlar / İçeriden ve dışarıdan gelen risk bilgisi / Kaldıraç etkisi
Pangeran, (2012)	4 seviye: Geçici / Kurulu / Yönetilen / Bütünleşmiş	5 özellik: Kültür / Süreç / Deneyim / Uygulama / Ortaklık
ERMMM Monda ve Giorgino (2013)	Olgunluk indeksi	3 özellik: Kültür / Organizasyon / Süreç
PRMM Hartono, Wijaya, Arini, (2014)		4 özellik: Kültür ve liderlik / Süreç / Deneyim / Araç, metot ve uygulamalar
ERMMM Oliva, (2015)	5 seviye: Yetersiz / Tesadüf / Planlı / Katılımcı / Sistemik	4 özellik: Organizasyon / Teknik ayrıntı / Şeffaflık / Katılım

3.ARAŞTIRMA

Bu araştırma, kamu ve özel sektörde faaliyet gösteren kurum/kuruluşların kurumsal risk yönetimi olgunluk düzeylerini ölçmeye yönelik daha önce yapılmış bir çalışma olmaması ve Türkiye’deki bunu ölçmeye yönelik ilk Türkçe anket olması açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada KRY olgunluk düzeyinin tespitiyle ilgili yabancı literatürde yapılmış çalışmalardan da faydalanılarak oluşturulmuş özgün anket kullanılmıştır. Anket soruları hazırlandıktan sonra soruların testi için 100 kişilik odak grup oluşturulmuş ve soruların anlaşılabilirliği, homojenliği ve sıralaması test edilmiştir. Odak grup çalışması sonunda sorulara son seklı (Ek-1’de yer aldığı seklıyle) verilmiştir. Anket, kişisel bilgiler (8 soru) ve olgunluk seviyesi hakkında bilgiler (31 soru) olmak üzere iki kısımdan ve toplam 39 sorudan oluşmaktadır. Anket 4’lü likert ölçeğindedir. Kullanılan anket Ek-1’dedir.

Türkiye’de kamu ve özel sektördeki kurumsal risk yönetimi olgunluk düzeyini ölçmeyi amaçladığımız araştırmaya öncelikle anket çalışması yapılacak olan hedef kitlenin belirlenmesi ile başlanmıştır. Çalışma, 6’sı kamu ve 6’sı özel sektör olmak üzere 12 farklı kurumda yapılmıştır. Her ne kadar yukarıda ankete cevap

verenler için kamu ve özel sektör ayrımı yapılsa da bu ayırım sadece bilgi amaçlıdır. Kamu ve özel sektör riskleri birbirinden farklı olsa da sonuçta risk yönetim süreci hedeflerin gerçekleşmesine etki edebilecek risklerin yönetimine odaklanmaktadır. Riskin Kamu veya özel sektörde olması, pazarlama, operasyon veya finans departmanlarına ait olması risk yönetim sürecini ve bu süreçte gerçekleştirilecek faaliyetleri değiştirmemektedir. Kurumsal risk yönetimi hedeflere ulaşmayı engelleyen risklerin birbirleri ile etkileşimleri dikkate alınarak bir bütün halinde yönetilmesine odaklanmaktadır. Bu nedenle risk yönetim süreci açısından kamu özel sektör ayrımının risk türlerinin farklılaşması dışında bir önemi yoktur. Ölçeğin kamu-özel sektör ayrımı olmadan tüm organizasyonlarda uygulanabilirliğini ortaya koymak amacıyla Kamu ve özel sektörden rastgele seçilen kurumlarda anket çalışması yapılmıştır. Araştırmada, anket verileri SPSS 16 istatistik programı ile analiz edilerek güvenilirlik ve geçerlilik testleri yapılmıştır. Çalışmada kullanılan anket yüz-yüze görüşme yöntemi kullanılarak tamamlanmıştır. Hedef kitleye 150 anket verilmiş 100 ankete cevap alınmıştır.

4. SONUÇLAR

Kurumsal risk yönetimi olgunluk seviyesi anketine kamu ve özel sektörde çalışmakta olan toplam 100 kişi katılmıştır. Katılanların demografik özelliklerine ilişkin Tablo-2 aşağıdadır:

Tablo 2: Demografik Özellikler

Cinsiyet		Sektör		Yaş		Çalışma Süresi		
Erkek	77	Kamu	76	20-30	22	1-5	50	
Kadın	23	Özel	24	31-40	46	6-10	37	
Toplam	100	Toplam	100	41+	32	10+	13	
				Toplam	100	Toplam	100	
Toplam Tecrübe		Görev Alanı		Örgüt Büyüklüğü		Eğitim		
1-5	50	Çalışan	64	1-999	41	Lise	6	
6-10	37	Yönetici	28	1.000-9.999	32	Ön Lisans	4	
10+	13	Üst Yönetici	8	10.000+	27	Lisans	58	
Toplam	100	Toplam	100	Toplam	100	Yüksek Lisans	32	
							Toplam	100

4.1. Geçerlilik Analizi

Ölçeğin geçerliliğini test etmek için Keşfedici Faktör (KFA) analizi yöntemi kullanılmıştır. Faktör analizi; birbiri ile ilişkili çok sayıda maddelerin bir araya getirilerek, birbirleri ile tutarlı daha az sayıda faktör elde etmeyi ve maddelerin oluşturduğu yapıların örüntüsünü keşfetmeyi amaçlayan çok değişkenli analizlerin genel

adıdır. Bir başka ifadeyle çok sayıda değişkenin aslında birkaç temel değişkenle ifade edilip edilemeyeceğini incelemek için yapılmaktadır. Keşfedici Faktör Analizi daha çok ölçek geliştirme çalışmalarının ilk aşamalarında gözlenen değişkenlerin hangi faktörleri oluşturduğunu incelemek amacıyla kullanılmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2016: 309). İlk olarak veri setinin KFA için uygun olup olmadığını anlamak amacıyla tüm gözlenen değişkenlerin arasındaki korelasyon ilişkisini gösteren korelasyon matrisi incelenmiştir. Değişkenler arasındaki en düşük korelasyon değerinin 0,292 en yüksek korelasyon değerinin de 0.792 arasında değiştiği görülmüş ve bu sonuçlar KFA uygulayabilmek için yeterli görülmüştür. Örneklemenin korelasyon güvenilirliğini sağlayacak kadar büyük olup olmadığını test etmek için Kaiser Meyer lkin (KMO) testi yapılmıştır. KMO testine yönelik bilgileri içeren Tablo-4 aşağıdadır.

Tablo 3: KMO ve Bartlett's Testi

	Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterlilik Ölçütü.	,928
Bartlett'in Küresellik Testi	Yaklaşık Chi-Square	3333,692
	Df	465
	Sig.	,000

KMO testi sonucunda KMO değeri 0,928 ve Barlett Testi değeri 3333.692 olarak bulunmuştur. Bu değere göre ölçek oldukça geçerli ve güvenilir bir özellik göstermektedir. Yapılan analiz neticesinde KMO değerinin büyük olması ve Barlett testinin anlamlı olması ölçeğin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2006: 46). Alpar'a (2010) göre, KMO değerinin 0.80'den büyük olması beklenir (s. 16).

Tablo 4: Ortak Varyanslar Tablosu

	Başlangıç (Initial)	Çıkartma (Extraction)
RYKÜ1	1,000	,629
RYKÜ3	1,000	,464
RYKÜ4	1,000	,697
RYKÜ6	1,000	,782
RYKÜ8	1,000	,718
RYKÜ9	1,000	,682
RYKÜ10	1,000	,516
RYKÜ11	1,000	,615
RYKÜ12	1,000	,626
RYKÜ13	1,000	,464
RYSÜ3	1,000	,742
RYSÜ5	1,000	,787
RYSÜ7	1,000	,817
RYSÜ8	1,000	,689

RYSÜ11	1,000	,512
RYOY1	1,000	,793
RYOY2	1,000	,754
RYOY3	1,000	,784
RYOY4	1,000	,589
RYOY5	1,000	,795
RYOY6	1,000	,687
RYKÜ2	1,000	,752
RYSÜ1	1,000	,742
RYSÜ2	1,000	,750
RYSÜ4	1,000	,807
RYKÜ5	1,000	,795
RYKÜ7	1,000	,713
RYSÜ6	1,000	,735
RYSÜ9	1,000	,840
RYSÜ10	1,000	,822
RYSÜ12	1,000	,781

Bir maddenin ortak varyansına karşılık gelen çıkartma (extraction) değeri o maddenin açıkladığı toplam varyansı göstermektedir. Tabloda yer alan değerlere bakıldığında tüm değerlerin 0.464'den büyük olduğu görülmektedir.

Tablo-6'da KFA neticesinde ortaya çıkan faktörlerin döndürme öncesi ve sonrası toplam açıklanan varyans miktarları görülmektedir. Çalışmada faktörlerin yüksek ilişki veren maddelerle bir araya gelebilmesi için varimaks analizi kullanılmıştır. Varimax analizi sonunda, ölçekte özdeğeri (eigenvalue) 1'den büyük üç faktör bulunmuştur.

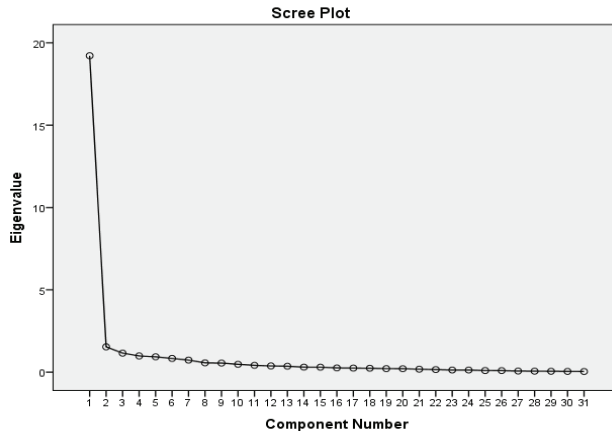
Tablo 5: Toplam Açıklanan Varyans

Bileşen	Başlangıç Özgün Değerler			Kareler Toplamı Yüklemesinin Çıkarılması		Rotasyonlu Öz değer ve Varyans		
	Toplam	Varyans % 'si	Kümülatif %	Toplam %	Varyans % 'si	Toplam	Varyans % 'si	Kümülatif %
1	19,217	61,991	61,991	19,217	61,991	7,965	25,694	25,694
2	1,538	4,960	66,951	1,538	4,960	7,460	24,063	49,757
3	1,156	3,729	70,680	1,156	3,729			
4	,987	3,182	73,863					
5	,936	3,018	76,881					
6	,835	2,694	79,575					
7	,734	2,368	81,943					
8	,565	1,822	83,765					
9	,551	1,776	85,541					
10	,478	1,543	87,084					

11	,418	1,347	88,431					
12	,379	1,223	89,655					
13	,361	1,164	90,818					
14	,305	,984	91,802					
15	,303	,976	92,778					
16	,259	,835	93,613					
17	,248	,801	94,414					
18	,240	,776	95,190					
19	,215	,695	95,885					
20	,210	,676	96,561					
21	,181	,584	97,145					
22	,158	,511	97,656					
23	,131	,423	98,079					
24	,128	,414	98,493					
25	,100	,322	98,815					
26	,094	,304	99,119					
27	,070	,226	99,345					
28	,061	,196	99,541					
29	,056	,180	99,720					
30	,047	,152	99,872					
31	,040	,128	100,000					

Ölçekte arzu edilen kuramsal yapının desteklediği boyut sayısı, maddelerin yüklendikleri faktörlerin anlamlı bir boyut oluşturup oluşturmadıklarını anlamak maksadıyla yamaç serpinti grafiği yapılmıştır. Aşağıda da görülebileceği gibi 1’den büyük üç faktör bulunmaktadır. Bu sonuç ayrıca Kurumsal risk yönetimi sürecini üç farklı boyutta inceleme (Organizasyon yapısı, süreç ve kültür) yaklaşımını da doğrulamaktadır. Faktör dağılımının gösterimine ilişkin Şekil-1 aşağıdadır

Şekil 1: Yamaç Serpinti Grafiği

Şekil-1’de görüldüğü gibi üç faktörün değerleri sırasıyla 19,217, 1,538 ve 1,156’dır. Bu faktörler varyansın sırasıyla %25,459, % 24,152 ve % 21,069 ve kümülatif olarak da % 70,680’ını açıklamaktadır. Kabul edilebilir miktar olan % 41 ‘in (Kline, 1994: 24) oldukça üstündedir. Bu da ölçeğin üç boyutlu olduğunu göstermektedir. Tavşancıl (2010)’e göre, faktör analizi sonucunda elde edilen varyans oranları ne kadar yüksek ise, ölçeğin faktör yapısı da o kadar kuvvetlidir (s. 38). Sosyal bilimler alanında bu oran %40 ve üzerinde ise kabul edilen bir değerdir.

Döndürme öncesi faktörlerin faktör yüklerini görmek amacıyla Bileşenler Matrisi tablosu incelenmiştir. Görüntülenmesi istenen faktör değer alt sınırı 0.1 olarak girilmiştir.

Tablo 6: Bileşenler Matrisi Tablosu

	Component		
	1	2	3
RYSÜ4	,898		
RYSÜ7	,882	-,121	-,153
RYSÜ9	,880	-,212	-,142
RYSÜ10	,872	-,231	
RYSÜ12	,863	-,179	
RYSÜ1	,852		-,104
RYSÜ6	,849	-,117	
RYOY5	,849	-,184	,203
RYSÜ2	,842		-,196
RYKÜ6	,837	,280	
RYKÜ8	,836		,136
RYKÜ2	,827	,148	-,216
RYSÜ8	,825		
RYOY1	,823	-,247	,234
RYKÜ5	,818	,178	,307
RYSÜ5	,815	-,117	-,332
RYOY3	,801	-,244	,289
RYKÜ7	,790	,270	-,126
RYKÜ12	,776		-,119
RYOY2	,775	-,258	,295
RYOY6	,769		,308
RYOY4	,765		
RYKÜ9	,750	,336	
RYSÜ3	,691	-,325	-,399
RYKÜ4	,685	,471	
RYKÜ10	,685		,214
RYSÜ11	,676	-,132	-,194
RYKÜ13	,645	,198	
RYKÜ11	,625	,466	
RYKÜ3	,621		,261
RYKÜ1	,618	,442	-,228

Tablodan görüldüğü gibi maddelerin tam olarak hangi faktör altında yük-
lendiğini yorumlamak güçtür bunun için aşağıdaki döndürülmüş bileşen matrisi
incelenmelidir.

Tablo 7: Döndürülmüş Bileşen

	Bileşen		
	1	2	3
RYSÜ3	,829		
RYSÜ5	,765		
RYSÜ9	,727	,470	
RYSÜ10	,698	,508	
RYSÜ7	,693	,438	
RYSÜ12	,653	,508	
RYSÜ2	,622		,500
RYSÜ1	,620	,444	,400
RYSÜ11	,598		
RYKÜ12	,597		
RYSÜ8	,565	,477	
RYSÜ6	,563	,545	
RYSÜ4	,554	,541	,454
RYOY3	,415	,759	
RYOY2	,402	,752	
RYOY1	,466	,731	
RYOY5	,472	,706	
RYOY6		,691	
RYKÜ5		,666	,551
RYKÜ8	,408	,586	,456
RYKÜ10		,556	
RYKÜ3		,537	
RYOY4	,424	,493	,408
RYKÜ4			,766
RYKÜ1			,722
RYKÜ11			,715
RYKÜ6	,414		,683
RYKÜ9		,411	,671
RYKÜ7	,439		,658
RYKÜ2	,576		,584
RYKÜ13			,498

Yukarıdaki tabloda yer alan ve birden fazla faktörü etkileyen RYSÜ2, RYSÜ4,
RYSÜ6 RYSÜ10, RYSÜ12, RYKÜ2 ve RYKÜ5 numaralı sorular analizden çıkarılarak analiz tekrarlanmış ve aşağıda yer alan Tablo 8 elde edilmiştir.

Tablo 8: Döndürülmüş Bileşenler Matrisi

	Bileşen		
	1	2	3
RYOY2	,818		
RYOY5	,772		
RYOY1	,755		,426
RYOY3	,754		,404
RYOY6	,674		
RYOY4	,575		
RKÜ3	,549		
RYSÜ1	,544	,414	,419
RKÜ8	,597	,472	,481
RKÜ4		,767	
RKÜ11		,746	
RKÜ1		,716	
RKÜ9		,689	
RKÜ6	,462	,688	
RKÜ7		,633	
RKÜ13	,462	,518	
RYSÜ3			,868
RYSÜ9	,470		,739
RYSÜ5			,707
RYSÜ7	,475		,660
RYSÜ8		,407	,646
RKÜ12	,461		,527
RYSÜ11			,512
RKÜ10		,414	,529

Tablo-8 incelendiğinde tüm maddelerin beklenen faktörlere yüklendiği, maddeler arasında çapraz yükleme probleminin bulunmadığı, maddelerin faktör yüklerinin 0.5'in üzerinde olduğu görülmektedir. Uygulamada elde edilen sonuçlar çerçevesinde elde edilen ölçeğin 24 madde ve 3 faktörlü halinin yapı geçerliliği bulunmaktadır.

4.2. Güvenilirlik Analizi

Sosyal bilim araştırmalarında yapısal geçerlilik KFA ile tespit edilirken ölçeklerin tutarlı ölçüm yapıp yapmadığı, ya da ölçek maddeleri arasında tutarlılık olup olmadığının da eş zamanlı olarak belirlenmesi gerekir. Bu kapsamda kullanılan en yaygın analiz Güvenilirlik analizidir (Gürbüz ve Şahin, 2016: 323). Bu çalışmada, ölçeğin yer alan maddelerin kendi aralarında tutarlılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla iç tutarlılık güvenilirliği kullanılmaktadır. Ölçeğin güvenilirliği ve geçerliliğine ilişkin analizler SPSS for Windows 16 programında yapılmıştır. Yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach's Alpha katsayısı 0,942 olarak

bulunmuştur ve 0.8 ile 1.00 arasında bulunan bu değer çalışma sonuçlarının yüksek seviyede güvenilir olduğunu ortaya koymuştur. Güvenilirlik analiz sonuçlarına ilişkin Tablo-9 aşağıdadır.

Tablo 9: Güvenilirlik İstatistikleri

Cronbach Alpha Katsayısı	Standartlaştırılmış Maddelere Dayanan Cronbach Alpha katsayısı	Madde Sayısı
,942	,943	13

Tüm maddeler için birbirleri ile korelasyon matrisleri oluşturulmuş ve incelenmiştir. Yapılan incelemede korelasyon değerlerinin 0.3 ile 0.783 arasında değişkenlik gösterdiği yani tüm soruların birbiri ile pozitif korelasyona sahip olduğu ve tüm soruların birbiri ile uyumlu olduğu görülmüştür. Tablo-10’da Kültür faktörü altında yer alan maddelerin birbirleri ile korelasyonu Tablo-11’de ise her bir madde ve toplam arasındaki istatistikler yer almaktadır. 13 maddeden oluşan kültür faktörü, 12 maddeden oluşan süreç faktörü ve 6 maddeden oluşan organizasyon yapısı faktörünün güvenilirlik analizi sonuçları bu maddelerin iç tutarlılığının olduğu sonucunu desteklemektedir.

Tablo 10: Maddeler Arası Korelasyon Matrisi (Kültür)

	RYKÜ 1	RYKÜ 2	RYKÜ 3	RYKÜ 4	RYKÜ 5	RYKÜ 6	RYKÜ 7	RYKÜ 8	RYKÜ 9	RYKÜ 10	RYKÜ 11	RYKÜ 12	RYKÜ 13
RYKÜ1	1,00	,571	,299	,589	,584	,684	,557	,508	,585	,380	,478	,441	,400
RYKÜ2	,571	1,00	,514	,621	,646	,719	,783	,674	,625	,481	,519	,599	,507
RYKÜ3	,299	,514	1,00	,425	,631	,570	,582	,578	,562	,376	,331	,476	,393
RYKÜ4	,589	,621	,425	1,00	,608	,667	,664	,609	,582	,559	,616	,478	,410
RYKÜ5	,584	,646	,631	,608	1,00	,723	,643	,750	,684	,632	,563	,539	,532
RYKÜ6	,684	,719	,570	,667	,723	1,00	,778	,624	,676	,446	,610	,599	,561
RYKÜ7	,557	,783	,582	,664	,643	,778	1,00	,638	,679	,448	,504	,629	,498
RYKÜ8	,508	,674	,578	,609	,750	,624	,638	1,00	,712	,709	,484	,622	,474
RYKÜ9	,585	,625	,562	,582	,684	,676	,679	,712	1,00	,571	,533	,622	,513
RYKÜ10	,380	,481	,376	,559	,632	,446	,448	,709	,571	1,00	,451	,500	,396
RYKÜ11	,478	,519	,331	,616	,563	,610	,504	,484	,533	,451	1,00	,408	,606
RYKÜ12	,441	,599	,476	,478	,539	,599	,629	,622	,622	,500	,408	1,00	,534
RYKÜ13	,400	,507	,393	,410	,532	,561	,498	,474	,513	,396	,606	,534	1,00

Tablo 11: Her Bir Madde ve Toplam Arasındaki İstatistikler (Kültür)

	Madde Silindiğinde Ölçek Ortalaması	Madde Silindiğinde Varyans	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyon	Çoklu Korelasyonun Karesi	Madde Silindiğinde Cronbach Alpha Değeri
RYKÜ1	24,61000	63,372	,650	,565	,940
RYKÜ2	24,50000	60,758	,788	,690	,936
RYKÜ3	25,18000	66,553	,610	,526	,941
RYKÜ4	25,18000	64,169	,739	,632	,937
RYKÜ5	25,43000	62,328	,817	,732	,935
RYKÜ6	25,20000	62,040	,833	,769	,934
RYKÜ7	25,16000	61,388	,803	,753	,935
RYKÜ8	25,26000	62,376	,802	,736	,935
RYKÜ9	25,35000	62,896	,797	,663	,936
RYKÜ10	25,13000	63,145	,633	,588	,941
RYKÜ11	25,51000	64,273	,653	,568	,940
RYKÜ12	25,27000	62,300	,694	,548	,939
RYKÜ13	25,46000	64,190	,622	,498	,941

Yukarıda belirtilen işlemler süreç ve organizasyon yapısı faktörleri için de ayrı ayrı incelenmiştir. Ayrıca "Item-Total Statistics" tabloları incelenerek sorulardan herhangi birine ölçekte yer verilmemesinin güvenilirlik katsayısı olan Cronbach's Alpha'yı ne kadar etkileyeceği incelenmiştir. Herhangi bir maddenin ölçekten çıkarılması Croanbach Alpha değeri olan 0.942'nin üzerine çıkarmadığı için herhangi bir maddenin ölçekten çıkarılmasına gerek olmadığı değerlendirilmiştir.

5. TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Organizasyonların küreselleşme çerçevesinde tüm dünyaya yayılmaları ve çok farklı alanlarda faaliyet göstermeleri, risklerin birbirine iyi şekilde bağlandığı, bağımsız bloklar halinde yönetilmediği modern risk yönetim anlayışının hayata geçirilmesini zorunlu kılmış bu da KRY kavramının çalışma hayatının önemli bir parçası olması sonucunu doğurmuştur. Kurumsal risk yönetimi, belirsizliğin olumsuz sonuçlarının, organizasyonun kaldıramayacağı boyutlara ulaşmasını engellemeyi ve ömrünü uzatmayı, organizasyonun tüm paydaşları için değer yaratmayı amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak ise organizasyonlarda KRY olgunluk seviyesinin artması ile gerçekleşebilir.

Kurumsal Risk Yönetimi Olgunluk Modeli çalışması, organizasyonlarda kurumsal risk yönetim uygulama derecesinin anlaşılmasına ve mevcut kurumsal risk yönetim uygulamalarının geliştirilmesine yardımcı olacak bir çerçeve sunmak amacıyla yapılmıştır. Türkçe yazında kurumsal risk yönetimi olgunluk seviyesini ölçmeye yönelik bir model bulunmadığından bu çalışma alanında bir ilk olma

özelliği taşımaktadır. Bu çalışma ile organizasyonların; mevcut uygulamaları ile olgunluk modelini karşılaştırabileceği, kurumsal risk yönetimi açısından durum tespiti yapabileceği ve olgunluk seviyesini arttırabilmek için ihtiyaçlarını belirleyebileceği öngörülmektedir.

Bu çalışmada Seviye 1, Seviye 2, Seviye3, Seviye 4 olmak üzere 4 KRY olgunluk seviyesi tespit edilmiştir. Seviye-1’de organizasyon risk yönetimine inanmamaktadır ve kurumsal risk yönetim sürecinin hiçbir gereğini yerine getirmemektedir. Seviye-2’de ise risk yönetimine olan inanç orta seviyededir, risk yönetiminin bazı faydalarının olduğuna inanılsa da sorgulanmaktadır. Seviye-3’de Risk yönetiminin sağlayacağı katkıya inanç ve farkındalık üst seviyededir, risk yönetiminin tüm faydalarından istifade edilemese de üst yönetimin desteği yüksek seviyededir Seviye-4 ise KRY açısından arzulanen seviyedir ve Risk yönetiminin değerine ve önemine olan farkındalık çok üst seviyededir, risk yönetimi kritik başarı faktörü olarak görülmektedir. Uygulanan anket sorularının puanlaması eşit ağırlıktadır ve cevapların puan değerleri (1-4 aralığında) sağında yer almaktadır. Verilen cevapların ortalama değeri 0-0.99 arasında ise organizasyonun KRY olgunluğu seviye-1’dedir. Ortalama 1-1.99 aralığında ise KRY olgunluğu seviye-2, ortalama 2-2.99 aralığında ise seviye-3, ortalama 3-4 aralığında ise olgunluk seviyesi-4 olarak belirlenir.

KRY boyutlarını tespite yönelik yapılan uluslararası literatür taraması neticesinde 3 boyutun bu çalışmada kullanılmasına karar verilmiştir:

- i) Risk kültürü
- ii) Süreç
- iii) Organizasyon Yapısı

Bu çalışmada KRY olgunluk düzeyinin tespitiyle ilgili yabancı literatürde yapılmış çalışmalardan da faydalanılarak oluşturulmuş özgün anket kullanılmıştır. Yapılan yazın taraması ile özgün olarak bir olgunluk ölçeği oluşturulmuştur. Oluşturulan ölçeğin iç tutarlılık analizi yapılmıştır ve analiz sonuçları tutarlılığı desteklemektedir. KMO değeri örneklemin faktör analizi için yeterli olduğunu, Barlett Küresellik değerleri değişkenler arası ilişkilerin oluşturduğu matrisin faktör analizi için anlamlı olduğunu ve faktör analizi yapılabileceğini göstermiştir. Temel bileşenler analizi ve varimaks döndürme tekniği kullanılarak 3 faktör tespit edilmiş ve çapraz yüklemeler giderilerek maddeler ilgili faktörlere yüklenmiştir. Döndürme sonrası açıklanan varyans %70’dir. Yapılan analizler ile güvenilirlik ve geçerliliği desteklenen ölçeğin müteakip çalışmalarda Kurumsal Risk Yönetimi Olgunluk Düzeyinin belirlenmesinde kullanılabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- AICPA. (2016). *The State of Risk Oversight: An Overview of Enterprise-Wide Risk Management Practices*. North Carolina: The ERM Initiative in the Poole College of Management at North Carolina State University.
- Alpar, R. (2010). *Spor, Sağlık ve Eğitim Bilimlerinde Uygulamalı İstatistik ve Geçerlik-Güvenirlik, Birinci Baskı*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- AON. (2010). *Enterprise Risk Management Survey* .
- Baker, G. A. (2003). Strategic Planning and Financial Performance in The Food Processing Sector. *Review of Agricultural Economics-Volume 25, Number*, pp. 470-482.
- Beasley, M., Pagach D. and Warr, R. (2008). The Information Conveyed in Hiring Announcements of Senior Executives Overseeing Enterprise-Wide Risk Management Processes. *Journal of Accounting, Auditing and Finance*, pp. 311-332.
- Bernard ve Co. (2003). Bain study reveals how firms are using three main analytical tools. *Financial Times*.
- Boyd, K. and Elliott, R. (1998). A Measurement Model of Strategic Planning. *Strategic Management Journal, Vol. 19, No. 2* , pp. 181-192.
- Büyükoztürk, Ş. (2006). *Veri Analizi El Kitabı, 6. Baskı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Chapman, R. (2006). *Enterprise Risk Management: Simple Tools and Techniques for Enterprise Risk Management*. John Wiley&Sons Ltd. .
- COSO. (2004). *Enterprise Risk Management Integrated Framework*. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission .
- COSO. (2004). *Enterprise Risk Management-Integrated Framework*. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission.
- Diñer ve diğeri. (2006). The Strategic Planning Process: Evidence from Turkish Firms. *Management Research News, Vol.29, No.4*, pp. 209-219.
- Drucker, P. (1994). The Theory of Business. *Harvard Business Review*, 72, pp. 95-105.
- Elbanna, S., Thanos, I.C., ve Çolak M. (2014). An Exploratory Study of the Determinants of the Quality of Strategic. *Journal Of Strategic management* 40, pp. 24-47.
- Farrel, J. and Hoon, A. (2009). What's your company Risk Culture? *National Association of Corporate Directors Directorship*, pp. 50-62.
- Griffiths, D. (2006). *Risk Based Internal Auditing: An introduction*.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Kitabevi.
- Hillson, D. (1997). Towards a Risk Maturity Model. *International Journal of Project and Business Risk Management*, pp. 35-45.
- Hoyt, E. and Liebenberg, A. (2011). The Value of Enterprise Risk Management. *Journal of Risk and Insurance*, 78(4):, pp. 795-822.
- Humphrey, W. (1989). *Managing the Software Process*. Massachusetts: Addison-Wesley.
- King, W. R. (1983). Evaluating Strategic Planning Systems. *Strategic Management Journal, Vol. 4, No. 3*, pp. 263-277.

- Kosmala, W. M. (2014). Risk Management Practices from Risk Maturity Models Perspectives. *JEEMS*, 19(2), pp. 133-159.
- KRYD, K. R. (2016, 10 10). *Kurumsal Risk Yönetimi Nedir?* <http://www.kryd.org/krynedir.php> adresinden alındı
- Lam, J. (2003). *Enterprise Risk Management: From Incentives to Controls*. John Wileyand Sons ine.
- Monda, B. and Giorgino, M. (2013). An ERM Maturity Model. Chicago.
- Öngel, B. (2009). Risk Yönetimi Olgunluğunun Değerlendirilmesi: İnşaat Şirketleri İçin Bir Model Önerisi. *Yüksek Lisans Tezi*, ss. 106-123.
- Paulk, M., Curtis, B. and Weber C. (1993). Capability Maturity Model, Version 1.1. *Software*, 10 (4), pp. 18-27.
- Pearce, J., Freeman, E., and Robinson, B. (1987). The Tenuous Link Between Formal Strategic Planning and Financial Performance. *Acad. Management Rev.* 12, pp. 658-675.
- Elbanna, S., Andrews, R. and Pollanen, R. (2015). Strategic Planning and Implementation Success in Public Service Organizations: Evidence from Canada. *Public Management Review* 18:7, pp. 1017-1042.
- Elbanna, S., Andrews, R. and Pollanen, R. (2016). Strategic Planning and Implementation Success in Public Service Organizations: Evidence from. *Public Management Review*, pp. 1017-1042.
- Sobel, P. J. (2005). *Auditor's Risk Management Guide Integrating Auditing and ERM*. CCH Incorporated, USA.
- Stoney, C. (2001). Strategic Management or Strategic Typology? A Case Study into Change within a Local U.K. Local authority. *The International Journal of Public Sector Management*, Vol.14, No.1, pp. 27-42.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- The Institute of Risk Management (UK). (2012). A Risk Management Standard. *Risk Culture, UK*, pp. 6-17.

EK-1

ANKET FORMU

Bu anket bilimsel bir araştırma kapsamında yapılmaktadır. Anket dört bölümden oluşmakta olup; birinci bölümde katılımcılar ile ilgili genel bilgilere ilişkin sorular, ikinci bölümde kurumsal risk yönetimi, üçüncü bölümde stratejik planlama uygulama başarısı ile ilgili sorular, dördüncü bölümde örgütsel iletişim ile ilgili sorular mevcuttur.

Araştırma bilimsel bir nitelik taşıdığından derlenen bilgiler kesinlikle gizli tutulacaktır.

Sorulara objektif ve içten cevaplar vereceğinize inanıyorum. Katkılarınız için şimdiden teşekkür ederim.

Lütfen soruları tam olarak okuduktan sonra kendinize en uygun olan cevabı işaretleyiniz.

SİZE AİT GENEL BİLGİLER

Yaşınız: Cinsiyetiniz : a) " Kadın b) " Erkek
Ne Kadar Zamandan Beri Mevcut İşyerinizde Çalışıyorsunuz: yıl ay
Toplam Mesleki Tecrübeniz : yıl ay
Görev alanınız : a) " Çalışan b) " Yönetici c) " Üst Yönetici
Eğitim durumunuz: a) İlköğretim b) Lise c) Ön lisans ç) Lisans d) Lisanüstü

KURUMSAL RİSK YÖNETİMİ ANKETİ

KURUMSAL RİSK YÖNETİMİ (KRY): Kurumu etkileyebilecek potansiyel olayları tanımlamak, riskleri kurumun kurumsal risk alma profiline uygun olarak yönetmek ve kurumun hedeflerine ulaşması ile ilgili olarak makul bir derecede güvence sağlamak amacı ile oluşturulmuş; kurumun üst yönetimi ve tüm diğer çalışanlar tarafından etkilenen ve stratejilerin belirlenmesinde kullanılan, kurumun

tümünde uygulanan sistematik bir süreçtir.

RİSK İŞTAHI: İdarenin amaçları doğrultusunda kabul etmeye (tolere etmeye/ maruz kalmaya/önlem almamaya) hazır olduğu en yüksek risk düzeyidir.

PAYDAŞ: Organizasyon ile ilişki içerisinde bulunan; çalışanlardan hizmet verilenlere, tedarikçilerden hizmet alınanlara kadar tüm kişi ve gruplardır.

KÜLTÜR:	
Organizasyonunuzun üst yöneticisi kurumsal risk yönetim sürecine hangi ölçüde destek olmaktadır?	
Risk yönetim sürecine hiç önem vermez	1
Zaman zaman veya kısmen destekler	2
Risk yönetim süreci ile ilgili prosedürlerin yürütülmesi için talimat verir	3
Risk yönetim sürecini sahiplenerek gerekli tüm faaliyetleri takip eder	4
b. Organizasyonunuzda stratejik planın oluşturulmasında kurumsal risk yönetim sürecinde belirlenen riskler dikkate alınmakta mıdır?	
Organizasyonumuzda kurumsal risk yönetimi bulunmamaktadır	1
Kurumsal risk yönetim sürecinde belirlenen riskler organizasyonun stratejisi belirlenirken dikkate alınmamaktadır.	2
Kurumsal risk yönetim sürecinde belirlenen riskler organizasyonun stratejisi belirlenirken kısmen dikkate alınmaktadır.	3
Kurumsal risk yönetim sürecinde belirlenen riskler organizasyonun stratejisi belirlenirken dikkate alınmaktadır.	4
c. Organizasyonunuzda çalışanlar tarafından kurumsal risk yönetimi bilinmekte midir?	
Hiç bilinmemektedir	1
Kısmen bilinmektedir	2
Çalışanların çoğu tarafından bilinmektedir	3
Organizasyonumuzda çalışan herkes tarafından bilinmektedir	4
ç. Kurumsal risk yönetim stratejilerinin ve politikalarının geliştirilmesinde tüm paydaşlar katkı sağlamakta mıdır?	
Paydaşların bu sürece katkısı hiç yoktur	1
Paydaşların bu sürece katkısı kısmen vardır	2
Paydaşların çoğunun katkısı bulunmaktadır	3
Tüm paydaşların katkısı bulunmaktadır	4
d. Organizasyonun kurumsal risk yönetimi yönergesi çalışanlarca bilinmekte midir ?	
Organizasyonumuzun bir kurumsal risk yönetimi yönergesi yoktur	1
Organizasyonumuzun bir kurumsal risk yönetimi yönergesi vardır ve kısmen bilinmektedir	2
Organizasyonumuzun kurumsal risk yönetimi yönergesi çoğu çalışan tarafından bilinmektedir	3
Organizasyonumuzun kurumsal risk yönetimi yönergesi tüm çalışanlar tarafından bilinmektedir	4
e. Organizasyonunuzda kurumsal risk yönetimi, karar verme süreçlerine (karar verirken risk bilgisini kullanmak vb) uygulanmakta mıdır?	
Hiçbir karar verme sürecinde uygulanmamaktadır	1
Bazı karar verme süreçlerinde uygulanmaktadır	2
Çoğu karar verme sürecinde uygulanmaktadır	3
Tüm karar verme sürecinde uygulanmaktadır	4
f. Organizasyonunuzda kurumsal risk yönetimi, projelerde uygulanmakta mıdır?	
Hiçbir projede uygulanmamaktadır	1
Kimi projelerde uygulanmaktadır	2
Çoğu projelerde uygulanmaktadır	3
Tüm projelerde uygulanmaktadır	4

g. Organizasyon çapında belirlenmiş bir risk tanımı bilinmekte midir?	
Organizasyon çapında yapılmış bir risk tanımı mevcut değildir	1
Organizasyon çapında yapılmış bir risk tanımı kısmen bilinmektedir	2
Organizasyon çapında yapılan risk tanımı çoğu çalışanca bilinmektedir	3
Organizasyon çapında yapılan risk tanımı herkes tarafından bilinmektedir	4
ğ. Kurumsal olarak belirlenen hedefler ve risk iştahı organizasyon çapında bilinmekte midir?	
Hedefler ve risk iştahı belirlenmemektedir	1
Hedefler ve risk iştahı kısmen bilinmektedir	2
Belirlenen hedefler ve risk iştahı çoğu çalışanca bilinmektedir	3
Organizasyon çapında belirlenen hedefler ve risk iştahı herkes tarafından bilinmektedir	4
h. Organizasyonunuzda kurumsal risk yönetimi uygulamalarını teşvik eden politikalar bulunmakta mıdır?	
Kurumsal risk yönetimi uygulamaları hakkında bir fikrim yoktur.	1
Organizasyonumuzda kurumsal risk yönetimi uygulamalarını teşvik eden politikalar bulunmamaktadır.	2
Kurumsal risk yönetim sürecini özendirici bazı araçlar bulunmaktadır	3
Kurumsal risk yönetiminin organizasyon çapında uygulanmasını teşvik eden politikalar bulunmaktadır	4
i. Organizasyonunuzda kurumsal risk yönetimine yönelik eğitimler verilmekte midir?	
Organizasyonumuzda kurumsal risk yönetimine yönelik eğitim verilmemektedir	1
Organizasyonumuzda zaman zaman kurumsal risk yönetimi eğitimi verilmektedir	2
Organizasyonumuzda en az yılda bir kez kurumsal risk yönetimi eğitimi verilmektedir	3
Organizasyonumuzda kurumsal risk yönetimi eğitimlerine önem verilir ve kurum çapında sürekli kurumsal risk yönetimine yönelik eğitim faaliyetleri düzenlenir	4
i. Organizasyonun farklı birimlerinde görev yapan personel ile üst yönetim arasında sistematik bir risk bilgisi bildirim (risk raporlama, risk iletişimi) var mıdır?	
Üst yönetim ve diğer birimler arasında risk bilgisi paylaşılmamaktadır	1
Yönetim toplantılarında yapılan anlık görüşmelerle paylaşılmaktadır	2
Planlanmış yönetim toplantıları ile paylaşılmaktadır	3
Aylık, dönemlik veya yıllık hazırlanmış yönetim raporları ile paylaşılmaktadır	4
j. Kurumda risk belirleme süreçlerinde personel katılımını sağlayan çalışma grubu ya da çalıştay faaliyetleri organize edilmekte midir?	
Düzenlenmemektedir	1
Nadiren düzenlenmektedir	2
Çoğu zaman düzenlenmektedir	3
Devamlı yapılmaktadır	4
SÜREÇ:	
a. Organizasyonunuzdaki kurumsal risk yönetim sürecini aşağıdaki cümlelerden hangisi en iyi tanımlar?	
Kurum çapında uygulanan bir risk yönetim süreci mevcut değildir	1
Bir kurumsal risk yönetimi süreci mevcut değildir ancak oluşturulmasına yönelik çalışmalar sürmektedir	2
Kısmi bir kurumsal risk yönetimi süreci yürütülmektedir ancak tüm riskler belirlenmemiştir	3
Resmi olarak uygulanan bir kurumsal risk yönetimi süreci mevcuttur	4
Organizasyonunuzun kurumsal risk yönetiminin nasıl olduğunu düşünüyorsunuz?	
Organizasyonumuzda kurumsal risk yönetimi süreciyle ilgili hiçbir faaliyet yürütülmemektedir. (olgunlaşmamıştır)	1
Organizasyonumuzda kurumsal risk yönetimine olan inanç orta seviyededir, bazı faydalarının olduğuna inanılsa da sorgulanmaktadır.	2
Organizasyonumuzda kurumsal risk yönetiminin değerine inanç ve farkındalık yüksek seviyededir,	3
Organizasyonumuzda kurumsal risk yönetiminin değerine mutlak farkındalık, risk yönetimi kritik başarı faktörü olarak görülmektedir.	4

Kurumda risklerin belirlenmesinde nasıl bir yöntem uygulanmaktadır?	
Riskler belirlenmemektedir	1
Üst yönetim tarafından belirlenmektedir	2
Bazı orta kademe yöneticilerinin görüşleri de alınarak üst yönetimce belirlenmektedir	3
Tüm çalışan ve dış paydaşların görüşleri de alınarak belirlenmektedir	4
ç. Organizasyonunuzda kurum çapında kullanılan bir risk envanteri/risk kütüğü mevcut mudur?	
Kurum çapında bir risk envanteri/kütüğü bulunmamaktadır	1
Kurum çapında bir risk envanteri/kütüğü oluşturma çalışması devam etmektedir	2
Kurum çapında bir risk envanteri/kütüğü bulunmaktadır ancak kurumsal risklerin yönetiminde bu envanter dikkate alınmamaktadır	3
Kurum çapında bir risk envanteri/kütüğü bulunmaktadır ve kurumsal riskler bu envanter çerçevesinde yönetilmektedir	4
d. Risk envanteri/kütüğü organizasyonda belirlenen riskler ne kadar sürede analiz edilerek güncellenmektedir?	
Hiçbir zaman	1
Yılda bir	2
Altı ayda bir	3
Aylık veya daha kısa dönemde	4
e. Kurumda belirlenen risklerin yönetimi nasıl yapılmaktadır?	
Risk yönetimi yapılmamaktadır	1
Riskler ait olduğu birim tarafından yönetilmektedir	2
Bazı birimlerce ortak risk yönetimi yürütülmektedir	3
Belirlenen riskler birbirleriyle etkileşimleri de dikkate alınarak tüm kurum çapında yönetilmektedir	4
f. Organizasyonunuzda risk yönetim planı bulunmakta mıdır?	
Bulunmamaktadır	1
Çalışmalar devam etmektedir	2
Plan mevcuttur ancak tam anlamıyla uygulanmamaktadır	3
Mevcuttur ve uygulanmaktadır	4
g. Organizasyonunuzda hangi risklerin kimler tarafından yönetileceği, kimlerin bu risklere yönelik tedbir geliştireceği belirlenmiş midir?	
Hangi risklerin kimler tarafından yürütüleceği belirlenmemiştir	1
Risk yönetiminin kimler tarafından yapılacağına ilişkin çalışmalar devam etmektedir	2
Risklere ilişkin sorumluluklar belirlenmiştir ancak uygulanmamaktadır	3
Risklere ilişkin sorumluluklar belirlenmiştir, takip ve kontrol edilmektedir.	4
ğ. Organizasyonunuzda önemli/kritik riskler periyodik olarak gözden geçirilmekte midir?	
Kritik risklerin gözden geçirildiği bir süreç bulunmamaktadır	1
Kritik riskler zaman zaman gözden geçirilmektedir	2
Kritik riskler çoğu zaman gözden geçirilmektedir	3
Kritik riskler sistematik bir süreç ile düzenli olarak gözden geçirilmektedir	4
h. Kurumda riskleri değerlendirmeye yönelik sayısal-sözel yöntemler kullanılmakta mıdır?	
Kurumda risk değerlendirmesi yapılmamaktadır	1
Risk değerlendirmesi yapılmaktadır ancak herhangi bir yönetime dayanmamaktadır	2
Risk değerlendirmesinde kimi zaman sayısal-sözel yöntemler de kullanılmaktadır	3
Risk değerlendirmesinde sayısal veya sözel ihtiyaç duyulan tüm yöntemler daima kullanılmaktadır	4
ı. Kurumsal risk yönetimi çalışmaları kurumumda icra edilen faaliyetlere katkı sağlamaktadır.	
Katılmıyorum	1
Kısmen katılıyorum	2
Katılıyorum	3
Kesinlikle katılıyorum	4

i. Tespit edilen risklere yönelik senaryolar oluşturulup riskler bu senaryolar çerçevesinde analiz ediliyor mu?	
Risk analizi yapılmamaktadır	1
Risk analizleri yapılmaktadır ancak senaryolarla desteklenmemektedir	2
Senaryolara dayalı kısmi analizler yapılmaktadır	3
Risk analizleri iyi kötü ve normal durumları yansıtan Senaryolara dayalı olarak yapılmaktadır	4
3. ORGANİZASYON YAPISI	
a. Organizasyonunuzda bir kurumsal risk yöneticisi (risklerin orkestrasyonundan sorumlu kişi) bulunmakta mıdır?	
Kurum çapında bir risk yöneticisi mevcut değildir	1
Resmi olarak görevlendirilmiş bir risk yöneticisi mevcut değildir	2
Resmi olarak görevlendirilmiş bir risk yöneticisi vardır ancak tüm kurum çapındaki risklerden sorumlu değildir	3
Resmi olarak görevlendirilmiş kurum çapındaki risklerden sorumlu bir risk yöneticisi bulunmaktadır	4
b. Organizasyonunuzda bir kurumsal risk yönetim komitesi mevcut mudur?	
Kurumsal risk yönetim komitesi bulunmamaktadır	1
Resmi olarak görevlendirilmiş bir komite mevcut değildir ancak oluşturulmasına yönelik çalışma devam etmektedir	2
Resmi olarak görevlendirilmiş bir komite vardır ancak organizasyon çapındaki risklerden sorumlu değildir	3
Resmi olarak kurulmuş ve organizasyon çapındaki risklerden sorumlu bir risk komitesi mevcuttur	4
c. Organizasyonunuzda kurumsal risk yönetimi sürecinden sorumlu personel kime raporlama yapmaktadır?	
Organizasyonumuzda riski yönetmekten sorumlu bir personel bulunmamaktadır	1
Mali Hizmetler birimine raporlama yapmaktadır	2
Üst yöneticiye doğrudan bağlı bir ara yönetim kademesine raporlama yapmaktadır	3
Doğrudan üst yöneticiye raporlama yapmaktadır	4
ç. Organizasyonunuzda kurumsal risk yönetiminden sorumlu kişiye yardımcı olan farklı fonksiyon sahalarında görevli risk takımları bulunmakta mıdır?	
Organizasyonumuzda görevli risk takımları bulunmamaktadır	1
Oluşturulmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir	2
Organizasyonumuzda görevin özelliğine göre oluşturulan (daimi olmayan) risk takımları vardır	3
Organizasyonun farklı fonksiyon sahalarında görev yapan ve süreklilik arz eden risk takımları bulunmaktadır	4
d. Organizasyonunuzdaki kurumsal risk yönetimi süreci bağımsız bir birim tarafından mı yürütülmektedir?	
Organizasyonumuzda kurumsal risk yönetimi uygulanmamaktadır	1
Organizasyonumuzdaki kurumsal risk yönetimi birimi bağımsız bir birim değildir	2
Organizasyonumuzdaki kurumsal risk yönetimi birimi ara kademe yöneticisine bağlı yarı bağımsız bir birimdir	3
Organizasyonumuzdaki kurumsal risk yönetimi birimi doğrudan üst yöneticiye bağlı bağımsız bir birimdir	4
e. Organizasyonunuzdaki kurumsal risk yönetimi biriminin kendisinin yönetebildiği bir bütçesi var mıdır?	
Organizasyonumuzda kurumsal risk yönetimi uygulanmamaktadır	1
Organizasyonumuzdaki kurumsal risk yönetimi biriminin kendisinin yönetebildiği bir bütçesi yoktur	2
Organizasyonumuzdaki kurumsal risk yönetimi biriminin kısmen kendisinin yönetebildiği (yalnızca bazı harcama kararlarını kendisinin alabildiği) bir bütçesi vardır	3
Organizasyonumuzdaki kurumsal risk yönetimi biriminin bağımsız bir bütçesi vardır	4

KÂTİP RÜSTEMZÂDE ABDÜLHAMİD EFENDİ’NİN MEKTUPLARI (1924-1966)

The Letters of Kâtip Rüstemezâde Abdülhamid Efendi (1924-1966)

Mevlüt KAYA¹

Geliş: 10.05.2017 / Kabul: 04.10.2017

DOI: 10.29029/busbed.311426

Öz

Tarih yazımına önemli katkılar sağlayan mektuplar, ait oldukları zamanın ruhunu anlamada eşsiz bir işleve sahiptir. Mektupların içerdiği sosyoekonomik ve kültürel imgeler, geçmişin çözümlenmesine birçok gösterge ve tanıklıkla katkı sağlamaktadır. Metin içerisindeki göstergeleri yakalayarak açığa çıkarmak, tarihe çiyeye geçmiş çiplak gözle yeniden yorumlama imkânı sunmaktadır. Bu çalışmada ele alınan Göreleli Kâtip Rüstemezade Abdülhamid Efendi'nin mektupları, 1924-1966 yıllarını kapsayan ve yakın dönemin sosyal koşulları hakkında fikir veren metinlerdir. Söz konusu dönemdeki geçim sorunları, insanlar arasındaki ilişkiler, hitabet biçimi, yazılı iletişim kültüründeki değişiklikler ve daha birçok konuya ışık tutması bakımından bu metinler incelemeye değer niteliktedir. Çalışma, aynı zamanda Türkiye’de 1928’deki Harf İnkılabı’nın ardından, bir kesimin yıllarca Osmanlı alfabesini kullanılmaya devam etmesine örnek teşkil eder. Abdülhamid Efendi’nin de içinde yer aldığı bu kesim, yeni Türk harflerini inkılabın hemen sonrasında öğrenmiş olsa da alışkanlıkları gereği özel yazışma, hatıra ve notlarında eski harfleri tercih etmiştir. Çalışmada da görüleceği üzere; Abdülhamid Efendi’ye ait mektuplar eski harflerle yazıldığı gibi, mektuplarda Osmanlı üslubu hâkimdir. Ancak 1924’ten 1966’ya doğru geldikçe, mektupların biçim ve muhtevasında oluşan değişiklikler de gözle görünür bir hal almıştır.

Anahtar Kelimeler: Mektuplar, Harf İnkılabı, Tarih, Askerlik, Esaret.

Abstract

The letters which contribute to historiography have a unique function to understand the spirit of the time which belong to. The socioeconomic and cultural

1 Öğretim Elemanı, Giresun Üniversitesi Eynesil K.N. MYO, mevlut.kaya@giresun.edu.tr

images which the letters contain, contribute to analysis of the history with a lot of indicators and witnesses. It offers opportunity to the historian for reinterpreting the past by the naked eye that disclosing the indicators which are in the text by catching them. The letters of Kâtip Rüstemezâde Abdülhamid Effendi from Görele which is approached in this work are the texts which including the years of 1924-1966 and giving an idea about the social conditions of the recent period. These texts in terms of flashing to the financial difficulties in talked about the period, the relationships between people, the address form, the alterations in the written communication culture and many more, are worth examining. This work also serves as a model in terms of some community continued to use Ottoman alphabet for years after The Alphabet Reform in Turkey, in 1928. This community which includes Abdülhamid Effendi, preferred the old letters in their private correspondences, memories and notes for their habits, although they learned the new Turkish letters after the reform. As will be seen in this work; as the letters which belong to Abdülhamid Effendi, have written by the old letters, also have Ottoman wording. But when drifted toward from 1924 to 1966, the changes of the forms and contents of the letters also have come to a state in sight.

Keywords: Letters, Alphabet Reform, History, Soldiery, Captivity.

I. GİRİŞ

Mektupların varlığı eski çağlara dek inmektedir. Yazılı iletişimin en eski ve en önemli araçlarından biri olan mektuplardan, yalnızca kişiler arasındaki bilgi alışverişi değil; bölgelerin, ülkelerin sosyoekonomik ve kültürel durumları hakkında veriler elde edilebilmektedir. Bunun en eski örneklerinden biri, M.Ö. 8. yüzyılda Asur kralı II. Sargon'un kendine bağlı olan Çukurova valisi Assur-sarru-uşur'a cevaben yazdığı mektuptur. Söz konusu mektup, Anadolu ile Asur arasındaki diplomatik ilişkilerin aydınlatılmasında ve bölgede yaşayan toplulukların birbiriyle kurdukları politik dengenin anlaşılmasında oldukça önemli veriler sağlamaktadır (Yıldırım, 2017: 243).

Birbiriyle yakın bağları olan kimseler arasında önemli bir iletişim aracı olarak kullanılan mektuplarda, 16. yüzyıldan itibaren bireysel duygu ve düşüncelere ağırlık verilmeye başlanmıştır. Öncesinde ise daha ziyade, gazete misyonunda olduğu kabul edilmektedir (Tuncel, 1974: 9). Mektuplar, çağlar içerisinde çeşitlenerek özel, resmi, iş, edebi vb. olmak üzere işlevlerine göre kategorilere ayrılmıştır.

Modern çağda, dünyada ve Türkiye'de okuryazar oranının yükselmesi, yaşam standartlarındaki teknik ve hukuki gelişmelerin giderek artmasıyla mektuplar, kurumlara yazılan istek, öneri ve şikâyet dilekçelerine dönüşmeye başlamıştır (Baltaoğlu, 2009: 297-310). Bilimsel pek çok girişimin ve gelişimin toplum tara-

findan bilinmeyen arka planını da mektuplardan öğrenmek mümkün olabilmektedir. Melikoff'un Türkoloji çalışmalarının aşamaları ve oluşum süreci hakkında, arkadaşlarına bilgi aktardığı mektuplar bu duruma bir örnektir ve dönemin sosyal koşullarını yansıtmaktadır (Alptekin, 2009: 105-128).

Mektuplar, ait oldukları toplumların kültürel kodlarını taşırlar. Örneğin, Doğu toplumlarının saygı, sevgi ve biat kültüründen beslenen hoca-talebe ilişkisinin durumu, geçmişteki bazı mektupların içerdiği hitabet şeklinden anlaşılabilir. Uçman, incelediği bazı mektuplara dair değerlendirmelerinde, hoca-talebe ilişkisindeki bu değişime dikkat çekmektedir (Uçman, 1996: 202). Sefaret görevi dolayısıyla dünyanın birçok ülkesinde farklı kültürleri tanımış olan Abdülhak Hamit Tarhan'ın, görev sürecinde yakınlarına yazdığı mektuplarda bu kültürel birikimin izlerini görmek mümkündür (Koç, 2002: 86). Ziya Gökalp'ın Malta'dan kızlarına yazdığı mektuplarda, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin sosyokültürel sorunlarına ve Türkçenin tarihsel süreçte geçirdiği aşamalara dair özgün yorumlara rastlanmaktadır. Bu mektuplar, aydın sınıfındaki bir babanın geçmiş dönemlerde çocuklarına hitabı ve davranış biçimi hakkında fikir verdiğinden, modern çağı yorumlamada yarar sağlamaktadır (Gökalp, 1974: 222-224). Yine, Abdülhak Şinasi Hisar'ın 1931 yılında Cevdet Kudret'e yazdığı mektuplardan dönemin ulusal basın sektörünün ekonomik durumu hakkında, belki de başka yerlerden öğrenilmesi mümkün olmayan bilgilere rastlanmaktadır (Hisar, 1974: 248-252). Kısacası mektuplar, her konuda kaynak olarak başvurulabilecek, nesnelige en yakın gayriresmi materyallerdir. Çünkü mektuplar, arşivlenmek kaygısıyla yazılmadıklarından, içten ve özgün ifadeler, itiraflar taşımaktadır. Bu yönüyle mektuplar, yazılı hatıralardan daha güvenilir bir içeriğe sahiptir. Yörenin yakın tarihine ışık tutan Köseoğlu Osman'ın yazılı hatıratı üslup ve içerik bakımından bu duruma örnek teşkil etmektedir (Kaya, 2017: 58-81).

Türk tarihinin dönüm noktalarından biri olan Çanakkale Savaşları'nın bugüne aktarılmasında asker mektuplarının önemi oldukça büyüktür. Bu mektuplardan biri de Mustafa Kemal'in komutasındaki 57. Alay emrinde görev yaparken şehit düşmüş olan Konyalı İbrahim Ethem'in annesine yazdığı mektuptur (Arıkan, 2011: 213-243).

Çalışmanın konusunu oluşturan Göreleli Kâtip Rüstemezâde Abdülhamid Efendi'ye ait mektuplar da buraya kadar değinilen mektuplar gibi, geçmişi anlamada yarar sağlayan materyallerdir. Abdülhamid Efendi'ye ait 1924-1966 tarihleri arasında yazılmış mektupların tümü özel mektup kategorisindedir. Söz konusu dönemin tarihine, kültürüne ve sosyal koşullarına ışık tutan bu özel mektuplar, içerdiği göstergeler bakımından tarih araştırmalarına da katkı sağlar niteliktedir.

II. KÂTİP RÜSTEMZÂDE ABDÜLHAMİD EFENDİ'NİN KISA BİYOGRAFİSİ

Kafkas göçmeni ziraatçı bir sülalenin torunu olan Kâtip Rüstemezâde Abdülhamid Efendi, 1895 yılında Trabzon'un Görele² kazasına bağlı Bozcaali Köyü'nde doğmuştur. Babası Kâtip Rüstemezâde Hüsnü Efendi, annesi Görele'nin Kuşçulu Köyü'nden Uzunömeroğlu Halil'in kızı Name Hanım'dır. Abdülhamid Efendi, beş erkek kardeşin ortancasıdır. Ağabeylerinden Kasım, Çanakkale Savaşları'nda yaralanarak memlekete dönmüş, Tevfik ise Sarıkamış harekâtında dizanteriye yakalanarak yaşamını yitirmiştir. Kardeşlerinden Mehmet, yetişme çağına hastalanarak ölmüştür. Ömer ise en küçük erkek kardeşidir. Safiye ve Pakize adlı iki kız kardeşi vardır.

Abdülhamid Efendi, askerlik için Bağdat'a giderken Dicle'yi sal ile geçmiştir. Sal yolculuğu sırasında acıktıklarında, ırmak kenarındaki tarlalara yaklaşıp buğday yemişlerdir. Zor bir yolculuktur. Osmanlı'nın son dönemde artan eşkıyalık faaliyetleri, yol güvenliğini yok etmiştir. Saldakiler paralarını eşkıyalardan korumak için keselerindeki mecdiyeleri yutmuşlar, midelerinde saklamışlardır.

Askere gidinceye dek tarla-bahçe işlerinde babasına yardım eden Abdülhamid, Görele'deki eski caminin ilk imamlarından Tavacızade Hacı İbrahim'in kızı Gülizar ile nişanlıdır. Irak cephesinde görev almış, üç yılı İngiliz esaretinde olmak üzere yedi yıldan fazla askerlik yapmıştır. Askerliği başladığında önce babasını (7 Temmuz 1915), birkaç yıl sonra da annesini (1919) kaybetmiştir. Abdülhamid Efendi'nin esareti, 23 Ekim 1921 tarihinde İngiltere ile TBMM arasında imzalanan Esir Mübadelesi Antlaşması'nın ardından son bulmuştur.

Askerliği ve esareti sonrasında memlekete dönmüş, kendisini yıllarca bekleyen nişanlısı Gülizar Hanım'la evlenmiş, bu evlilikten yedi çocukları olmuştur. Abdülhamid'in artık ana-babasız bir memleket hayatı vardır. Bir süre Görele Orman İşletmesi'nde çalışmıştır. Aynı zamanda, çok sevdiği baba mesleği olan ziraatla meşgul olmuştur. Kısa zamanda çevresinde, yetiştirdiği meyvelerin çeşitliliğiyle tanınmıştır. Göreleli şair Ahmet Kaçar, Abdülhamid Efendi'nin ziraatçılığını, “o yıllarda turfanda sebze meyve olmadığından aş eren hamile bayanlar aradıkları meyve ya da sebzeyi Hamit Amca'nın bahçesinden temin ederlerdi...” (Mustafa Yazgan ile yapılan görüşme, 01.09.2016) sözleriyle ifade etmiştir.

1934'te kabul edilen Soyadı Kanunu'nun ardından, sülale unvanı olan “kâtip”ten esinlenerek “Yazgan” soyadını alan Abdülhamid Efendi, 29 Ağustos 1966 gecesi evine düşen yıldırım sonucu 71 yaşındayken yaşamını yitirmiştir. Oğullarından en büyüğü olan Celalettin Yazgan, tıp alanında Görele'nin yetiştirdiği ilk profesördür. Ayrıca Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin radyoloji dalındaki ilk

2 Görele, 1920'den itibaren Giresun'a bağlı kaza merkezidir.

tuğgeneralidir. Celalettin Yazgan, 12 Eylül 2016'da vefat etmiştir (Şekip Yazgan ile yapılan görüşme, 10.09.2016).

Abdülhamid Efendi, zor bir askerlik ve esaret süreci geçirmiştir. 1918-1921 yılları arasında Bağdat'ta İngilizlere esir düşmüş, çeşitli işkencelere maruz kalmıştır. İngilizlerle birlikte hareket eden Hint askerleri, Bağdat ve Basra'daki esir kamplarında topladığı Osmanlı askerlerini aç bırakmış, bazen kum bazense kendilerini taşıtmışlardır (Mustafa Yazgan ile yapılan görüşme, 01.09.2016). Bu zor süreçte, Abdülhamid Efendi için en önemli teselli kaynağı yazdığı ve aldığı mektuplar olmuştur. Mektup yazma alışkanlığını, askerlik ve esaretinden sonra, Cumhuriyet döneminde de Osmanlı Türkçesi ile sürdürmüştür. Yaşamının yarısına yakını Osmanlı vatandaşı olarak geçiren Abdülhamid Efendi için, eski harfler önemli bir alışkanlık haline gelmiştir. Yeni Türk harflerini 1930'lu yılların başında öğrenmiş olsa da ölümüne dek Osmanlı Türkçesi ile mektuplaşmıştır.

III. HARF İNKILABI VE ABDÜLHAMİD EFENDİ'NİN MEKTUPLARI

Yayıldıkları geniş coğrafyanın etkileriyle tarih boyunca çeşitli harfler kullanan Türklerin, kendine özgü alfabeleri Göktürk harflerinden ibarettir. İslamiyet'in kabulünden sonra Arap Alfabetesini öğrenen Türk toplumu, yüzyıllarca bu alfabeyi dini anlayışlarıyla bütünleştirilmiş bir biçimde kullanmıştır. Ancak, dilin ihtiyaçları ve "muasır medeniyetler seviyesine ulaşma arzusu"nun neticesinde Cumhuriyet döneminde Latin harflerine geçilmiştir. Cumhuriyet öncesinde de Latin harflerine geçiş, devlet yetkilileri arasında sıkça tartışılmış ancak bir sonuca varılamamıştır. Bu süreç, bilhassa Alman diplomasisi tarafından ilgiyle takip edilmiş, yer yer rapor haline getirilmiştir (Çalık ve Baltaoğlu, 2001: 264-267).

Abdülhamid Efendi, 1928'deki Harf İnkılabı'ndan sonra, birkaç yıl içinde kendi imkânlarıyla yeni harfleri öğrenmiştir. Ancak resmi işlemler haricinde yeni alfabeyi kullanmamıştır. Mektuplarında, hesap işlerinde, not ve karalamalarında daima eski alışkanlığı olan Osmanlı Türkçesini tercih etmiştir.

Yeni harflere geçiş, döneminde birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Harf İnkılabı, Cumhuriyet kadrosuna göre çağdaşlaşmak, kimi kesimlere göre "garplılaşmak" ve İslam eserlerini unutturacak bir değişimdir (Uyanık ve Çam, 2014: 189-221). Bugüne dek uzayan tartışmalar, farklı kitleleri düşünce ayrılığına sürüklemiştir.

Atatürk, 19 Ağustos 1928'de Yunus Nadi'ye yeni Türk harfleriyle yazdığı bir mektup göndermiştir. Mektupta, yeni harflere toplumun uyum sağlaması için çok uzun bir zamana gerek olmadığı ve yeni harflerin kullanımına 1 Kasım 1928'den sonra kesinlikle geçileceğini belirtmişti (Bozkurt ve Bozkurt, 2009: 121). Osmanlı

alfabesi, dönemin okuryazarlarının bir kısmının vazgeçmek istemediği alışkanlık haline gelmiştir.

Yeni harflerin kabulüyle bazı okuryazarlar, kendilerini zorda hissettikleri bir sürece girmişlerdir. Sonraki yıllarda bunların bir kısmı Latin harflerini öğrenip kullanmaya başlasa da, yazılarının içeriğine yine Osmanlı üslubu hâkim olmuştur. Soyadı Kanunu ile yasaklanan birçok unvan, eski ve yeni harfli mektuplarda kullanılmaya devam edilmiştir. Ağa, hazret, hafız, paşa, hacı, hoca, bey, efendi, hanım, hanımefendi, bunların başında gelmektedir. Halkın hitabî ve söylemsel alışkanlıkları kısa sürede değişmemiştir. Abdülhamid Efendi'nin mektuplarında, inkılâplar öncesindeki söz ve üslup, inkılâplardan sonra da sürmüştür. Bu özel mektuplar her yönüyle, ait olduğu yılların koşullarından izler taşımaktadır.

IV. ABDÜLHAMİD EFENDİ'NİN MEKTUPLARI

IV. I. 1924 YILINA AİT MEKTUP

“Hu” ile başlayan ve hâl hatır soran, 27 Mayıs 1924 tarihli bu özel mektup, Abdülhamid Efendi'nin kardeşi Ömer'e, dayıları Hamid tarafından yazılmıştır. Osmanlı belge geleneğinde “Allah” lafzını simgeleyen “Hu” sözcüğü, bu mektupta olduğu gibi, çoğu mektupta 1940'lara dek devam etmiştir. Osmanlı döneminde yetişmiş ve okuma yazma öğrenmiş kişilerin üslupları Cumhuriyet yıllarında çevresel modern etkilere bağlı olarak bazı değişikliklere uğrasa da tam anlamıyla değişmemiştir. Bu durum aslında, geleneğin değişimle örtüşmemesiyle ilgilidir. Tatar, geleneği “insanların ruhlarına kazınmış gerçekler” olarak değerlendirmiştir (Tatar, 2000: 199).

Mektupta, Ömer ve Abdülhamid'in dayıları olan Hamid'in, ölen kardeşleri Hacı'yla ilgili bazı soruları ve sitemleri yer almaktadır. Hacı'nın ölme derecesinde hastalığı olduğundan habersiz olduğunu, neden onun tedavisi için birlikte hareket etme fırsatı bulamadıklarını sorgulayarak üzüntülerini dile getirmiştir. Ardından, ölen kardeşleri için üzülmemeleri yönünde bazı telkinlerde bulunmuştur. Mektubun nereden yazıldığı konusunda bir bilgi yoktur.

“Hu [Allah adıyla]

Fütüvvetli [yiğit, alçakgönüllü] yeğenim Ömer Efendi

Biraderiniz Hacı'nın vuku-u vefatı [ölümü] bizleri ve bütün hanemiz halkını mahzun ve mekdur [hüzünlü ve kederli] eylemiştir. Bunun hastalığı ne gibi bir hastalık idi? Çoktan beri yatıyor muydu? Bizlere hiçbir şey yazmadınız. Yalnız vefat eylemiş olduğunu bundan birkaç gün evvel oradan gelen adamın birisiyle haber verdiniz. Evvelce haber vermiş olsa idiniz doktora tedavi ettirmek için buraya yanımıza alır idik. Doğrusu çok ziyadesiyle müteessir olduk [üzüldük].

Allah rahmet eylesin ve geride kalan çocuklarına ve sizlere ömür berakâtı ihsan buyursun. Takdir-i ilahi böyle imiş. Siz ne yapıyorsunuz? Biraderiniz Hamit ne yapıyorlar? İnşallah iyidirler. Bizlerden sual ederseniz hamdolsun vücudumuz sıhhatte olup sizlerin de sıhhat ve afiyette olmanızı temenni etmekteyiz. Burada İbrahim ve yengeniz ve bütün hanemiz halkı cümlenize selamlar ederler. Mektup niçin yazmıyorsunuz? Ben ihtiyar oldum. Vaktim olmuyor. Sizlerden çok çok hoş ve afiyette olduğunuzu meş'ar [bildiren] mektup bekleriz. Baki [sonsuz] dua. 27 Mayıs 1340. Dayınız Hamid.”

IV. II. 1927 YILINA AİT MEKTUP

28 Ağustos 1927 tarihli bu mektup, Abdülhamid Efendi'ye, kardeşi Mehmet tarafından yazılmıştır. Mektupta kardeşi ona, kendisini arayıp sormadığı gerekçesiyle sitem etmektedir. Ayrıca bir de ölüm olayından bahsetmiş, başsağlığı ve telkinlerde bulunmuştur. Osmanlı mektup geleneği olan “ferade ferade selam”, tek tek kişi adlarına özel yazılmıştır.

Mektubun yazıldığı Ağustos ayı sonları, Görele yöresinde fındık hasadının bitmek üzere olduğu ve harmanlanmaya başladığı zamandır. Bu zamanda insanlar fındık ayıklar, kurutur ve günün büyük kısmını harmanlarda geçirmektedirler. Mektupta buna istinaden “Şimdi harmanlarda otururken tamam mektup yazmak günleri geldi. Bundan sonra da yazmazsanız o vakit artık belli olur.” şeklinde sitem edilmiştir. Yörenin en önemli geçim kaynaklarından biri olan fındığın çokluğu, zahmeti ve nasıl hasat edileceği kardeşi tarafından Abdülhamid'e sorulmaktadır. Mektuptan anlaşıldığı üzere, bundan doksan yıl önce de fındık hasadında aynı zorluklar çekilmekte, aile fertlerinin fındık hasadına katılmaları teşvik edilmektedir. Bu durum, yöredeki ailelerin kendine has sosyal yapısıyla ilgili olup kökeni, işbirliğine ve paylaşımına dayalı üretim tarzı olan göçebe kültürüne, yaylacılık ve hayvancılığa dayanmaktadır. 1915'te Osmanlı ziraatçılığının önemli isimlerinden biri olan başmüfettiş Nişan Antreasyan, Giresun'da fındık kırma işlerinin bir aile zanaatı haline geldiğini ve halkın makineli sisteme muhalefet ederek hükümeti ikna ettiğini aktarmaktadır (Antreasyan, 1331: 73-74; Balcı ve Kaya, 2015: 39). Aşağıdaki mektupta yapılan, fındıkla ilgili sorgulamaların temeli, Antreasyan'ın 1915'teki tespitlerinden çok daha eskiye uzanan bir durumdur. Fındık, bugün olduğu gibi bir asır öncesinde de yörede sosyal yaşamın en önemli belirleyicisi olmuştur. Giresun yöresi mektuplarının çoğunda, fındığa dair önemli bilgiler yer almaktadır. Abdülhamid Efendi'ye, kardeşi Mehmet tarafından yazılan mektup şöyledir:

“Vefakâr kardeşten vefasız kardeşine

Sevgili kardeşinden Abdülhamit Efendi'ye

Bilhassa selam edip saniyen istikar-ı hatr eylerim [hatırını sorarım]. Sıhhatteyiz. Siz kardeşlerimizin de vücudunun sıhhatte olmasını cenabı vacib'ül-vücut [varlığı ebedi olan] hazretlerinden temenni ve niyaz eylerim. Üç aydan beri bize göndermiş

olduğın bir adet mektuptur. Olsun hakkın var. Bu kadar da olurmuş. Ben böyle olacak zannetmezdim. Çok görmem o zamanlarda iş zamanı idi. Şimdi harmanlarda otururken tamam mektup yazmak günleri geldi. Bundan sonra da yazmazsanız o vakit artık belli olur. Hülâsa gelelim amcamın işine. Yaz oldu ben de bilemedim. Dünyada aklıma gelmezdi. Aman siz bari daha istimal etmeyesiniz kardeşim. Lazım değil, amcamı gördüm, tabut. Aklım gitti. O halde dere kenarında yalnız, kimse de yok imiş. Allah'tan gelene razı olacağız kardeşim. Biraderim Hacı Efendi'ye selam ederim. Ömer Efendi'ye selam ederim. Çocukların cümlesine selam ederim. Kuğuzade³ Mustafa Efendi'ye selam ederim. Ayvaz oğlu Mehmet Ağa'ya selam ederim. Tavacızade Hasan Efendi'ye selam ederim. Ve Abdullah Efendi'ye selam ederim. Karaahmetzade Vahit Efendi'ye selam ederim. Mahdumu Hacı Hasan Efendi'ye selam ederim. 28 Ağustos Sene 927 Kardeşin Hacı Mehmet

[İkinci sayfa]

Validemler fındıkta zahmet çektiler mi? Herhalde çekmişlerdir. Amcamın yok idi. Emine illâ da evde. Belki amcam olsa idi o kadar zahmet çekmezlerdi. Ömer Efendi'den mektup alamaz olduk. Sen de öyle. Arkadaşların mektubu geliyor. Mektup serbest değil ama, onlar okurken biz de Mehmet ile beraber bir kenarda oturup laf ediyoruz. Arkadaşım Savangioğlu İbrahim selam eder. Yaylaoğlu İhsan selam eder ve bizim Mehmet daha ziyade selam eder. Mehmet de çok iyidir. Hasta filan değildir. Tekrar selam ederim.”

IV. III. 1945 TARİHLİ MEKTUP

Harf İnkılâbı'ndan on yedi yıl sonra, mektupların dil ve üslubundaki değişiklik fark edilmeye başlanmaktadır. Mektupların başındaki “Hu” lafzı artık kullanılmamaya başlamıştır. Dualar daha kısa, selamlar daha sade bir hal almaya başlamıştır. Mektuplarda, gündelik yaşamın sorunları, giderek daha fazla yer tutmaya başlamıştır. 1945 yılında Emanetoğlu Yusuf tarafından yazılan bu mektubun muhatabı Abdülhamid'dir. Mektupta, bir fındık bahçesinden bahsedilmekle birlikte, bahçenin atıl kalmaması yönünde telkinde bulunulmuştur. Ayrıca mahsul paylaşımı hususu gündeme getirilmiş, önceden beri süren bir bölüşüm sorununun itimada dayalı bir şekilde çözüme kavuşturulması önerilmiştir. Mektup, şöyledir:

“945/2/12 Ankara

Pek muhterem Ömer Bey ve değerli Hamit Efendi kardeşim. Bugün çok kıymetli mektuplarınızı almakla ailece sevincimizi tarife imkân bulamadık. Fakat göndermiş olmakta bulunduğunuz hususi durumunuz hakkındaki iyilik haberleri bizleri büsbütün ihya etmiştir. Buna mukabildir ne kadar teşekkür etsem azdır. Her

3 Osmanlı'nın son döneminde Göreleli ayan ailelerden biri olan Kuğuzadeler, çeşitli devlet görevlerinde bulunmuşlardır. Kuğuzade Süleyman Paşa 18. yüzyılda Trabzon Valiliği görevinde bulunmuştur (Bkz. Yüksel, 2017).

daim Allah sizi başımızdan eksik etmesin. Tekrar daima acil şifalarla şen ve esen huzurlar dolu günlerde haşmedler [ululuklar] dilerim cümleye cenabı Allah'tan. Sevgili ağabeyciğim yine ricam sadece keyfine bak. Her derse gül. İmkân-ı sıhhat ve afiyetle [sağlığın elverdiği ölçüde] namazlarını kıl doktor kardeşim. Teselliye acil ihtiyacımız var. Ben sizden bekliyorum. İnşallah yakında görüşürüz. Çok kıymetli kardeşim Hamit Efendi. Mektubunuzu şimdi aldım. Kışlada mera-yı mevziyi [mevzi arazisini] bakmakla derhal cevap veriyorum. Onun için acil oldu. Kusura bakmayınız. Malum Mart ayı yakın geldi. Ayrıca bu husustaki alakanıza hürmetle teşekkür ediyorum. Meraya bunu talimatın arazisinde çıkıyor [anlaşılmayan ifade]. Ne için çıkıyor? Bana ve benim doğruluk arzularım ve ahlakça uyan bir ahlağa sahiptir kanaatindeyim. Monla [âlim] sevgili dayımız artık burada olduğum için bunları düşünmüyor ve her şeyi tamamen senin [düşük cümle]. Kendisine fazla itimad ettiğimi düşünme. Ve kararını ben kaldırıyorum. Bir zahmet bizim Aziz Karaahmet'i gör. Anahtarı ve bahçeyi alacağı gün Yunus da hazır olsun. Aynı gün Aziz ve senin ile birlikte birleştirebilirseniz çok memnun olurum. Mahsul durumu hakkında gelince de konuşabiliriz. Şu kadar ki biliyorsunuz yine başkaları gibi fındıktan başka bir şey almıyoruz. Çünkü karindeyiz. Sadece fındıktan dörtte bir verelim. Bahçeyi imar etsin tarla çıkarsın her şey onun olsun. Bir an evvel yetiştireyim diye çok acil yazdım. Bu işi sen bana görürsün. Yap kaçırma. Ömer Bey kardeşim daha acil şifalar diler, sizin haneye hürmetler ile selam eder, senin ve yavrunun gözlerinden öperim. Hamit Efendi dayımız, sizin haneyi sormuşuz, hürmetler eder, ellerinden öperim. Şekip Bey'i ve sırasıyla yeğenlerime selam ve sevgilerimizle gözlerinden öperiz. Senin de ellerinden öperiz. Çok selamlar. Acele cevap beklerim sevgilerimle. Kardeşiniz Yusuf Emanetoğlu.”

IV. IV. 1949 TARİHLİ MEKTUP

Mektup, Abdülhamid Efendi'ye Trabzon Sürmene'deki arkadaşı İbrahim tarafından yollanmıştır. Mektuptaki tarihlere bakıldığında, mektubun bir günde Sürmene'den Görele'ye ulaştığı anlaşılmaktadır. Mektuplar motorlu kayıklarla gönderildiğinden, iki kaza arasındaki yüz kilometrelik mesafe gününbirlik mektup gönderimine uygundur. Bazen mektuplar motora yetiştirilememekte, bazen de mektubun alıcısı motora gelmediğinden mektup geri gitmektedir. Bu durum taraflar arasında, bir sonraki mektupta anlatılmaktadır. 1949 tarihli bu mektubun içeriğinde, fındık kabuğu, zeytin, kereste ve macun gibi ticari ürünlerden de bahsediliyor olması, Osmanlı'dan Cumhuriyetin ilerleyen yıllarına doğru, mektuplarda giderek duygudan ziyade gündelik işlere ağırlık verilmeye başlandığını göstermektedir:

“22/10/949

Aziz kardeşim Hamit Efendi

21/10/949 tarihli kıymetli mektubunuzu aldım. Dünyalar kadar memnun oldum kardeşim. Mektubunuzu bizim Mahmud'un oğlu bana getirdi. Çünkü gece saat

on birde motor gelmişti. Onun için, ben çarşıda değildim. Bir sepet ile bir torba mektupla beraber getirdiler. Fazla gezen motor gece boşaltılarak hemen dönmüştü. Sabahleyin çarşıya indim. Sepet ile torbayı getiren adamı buldum. O da almadı mektupları. Makineyi motoru sordum. Motor [motorlu kayak] gitti dedi. Onun için mektup ile torbayı posta ile göndermeye mecbur kaldım. Çok teşekkürler ederim. Zahmet ettiniz. Daha ne âlemdesiniz? İnşallah afiyettesiniz. Allah afiyet ihsan buyursun. Kardeşim, yengem, onlar nasıldır? Çocuklar iyi midir? Bizden sual ederseniz hamdolsun biz iyiyiz. Niyazi ise Bursa'da. Gelip gidiyor çok rahattır. Bilhassa onun orda yalnız olması bizi üzüyor. Ne yapayım. Kendi düşen ağlamaz. Kendi kendine yaptı. Ona nasihat para etmez. O kadar dedim. Oğlum seni veririz bir yemekhaneye, sonraya başka yere verirler dedimse de çare edemedim. Hamit Efendi kardeşim hastahaneye kalkmıştı. Orada içecek suyu kalmamıştı. Onun için ne yapsa yeri. Faide etmedi. Şimdi gayret ediyor buraya gelmeye. Bakalım inşallah beğenir de gelir. Niyazi şimdi çok iyidir. Yani Sürmene'nin havası ona çok iyi geldi. Hamit Efendi fotoğraf göndereceğim birini Hasan Usta'ya ver biri de sende duracak. Fotoğraf biraz zayıftır ama ne yapalım. Çocuk kendisi düzeltmedi gitti sonra. Hamit Efendi Mustafa Donut'tan söylemişdik değirmeni. Bize gönderecekleri macun kaç kuruş ise göndersin. Parasını göndereyim. Bu kadar motorlar gidip geliyor. Yakında Ahmet, Asım buraya gelecek. Halil İbrahim gelecek. Onun motoruna git sen, ben burada parasını veririm. Kendisine çok selam söyle unutmasın. Ahmet, Asım da geliyorlar. Niçin keresteleri getirmiyor. Kendisine söyle, gelirse fındık kabuğunu unutmasın. On çuval kadar bize fındık kabuğu getirsin.

Hamit Efendi herhalde Mustafa Donut'a yazdığımı unutmasın. Gönder, yahud kalıpları sen göndersen ben burada olur taşıdırım. Kardeşim sonra Hasan usta buraya ailesiyle beraber geldiler. Sizi de bekliyorduk. Hiç gelmediniz. Hemşiren diyor, bekliyorum, gelsinler. Cümlemenize mahsusan kendi selamı vardır. Çocukların gözlerinden öper. Nuray, oğlumuz Mustafa cümlemenizin ellerinden öperler. Yenge hanıma selam söyle. Çocukların gözlerinden öperim. İbrahim, Yusuf Efendi, Ali Efendi, Hasan Usta'ya, Mustafa Donut'a, Şakir Efendi cümlesine selamlarımı tebliğ edesiniz. İşte bu kadar Hamit Efendi. Bu sene zeytin zamanı bir tekne gönderirsiniz buradan tuzlar sana gönderirim olmaz mı? Kardeşim. İşte bu kadar. Mektuba son verir hürmetlerimi sunarım. Ve hitam.

Kardeşiniz İbrahim.

Niyazi'nin cümle arkadaşlarına selamları vardır. Kendisi Sürmene'dedir.”

IV. V. 1960 TARİHLİ MEKTUP

1960'da Abdülhamid Efendi'ye gelen bu mektubu, Sürmene'deki arkadaşı İbrahim yazmış, hasta kızkardeşinin ve ev halkının sağlık durumlarını sormuştur. Mektupta, hayat pahalılığından şikâyet eden İbrahim, bazı gıda maddelerine dair fiyatları da aktarmıştır. Bu fiyatlar birbirileriyle ve bugünkü gıda piyasasıyla

mukayese edildiğinde, 1960’larda yöredeki yaşam standartlarının ne denli zor ve dengesiz olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Sürmene’de beş kilo yağ ile iki adet yumurtanın fiyatı birbirine çok yakındır. Bu durum, yörede yumurta üretiminin oldukça kısıtlı olduğunu düşündürmektedir.

Mektupta İbrahim, Abdülhamid’e kardeşinin neden hapse mahkûm olduğunu sormakta ve buna dair üzüntülerini dile getirmektedir. Ardından, selam ve adresini yazarak mektubunu bitirmiştir:

“25/3/960

Sevgili kardeşim Hamit Efendi

4/3/960 tarihli mektubunuzu 18/3/960’da aldım. Çok sevindim ve memnun oldum. Her zaman böyle sevgili mektubunuza nail olsak daha ziyade memnun oluruz. Kardeşim mektubunuzda, on on beş gün seyahat ettiniz çok iyi yaptınız. Hemşirenin hastalığına üzüldük. Acaba şimdi nasıldır? İnşallah afiyettedir. Hamit Efendi kardeşim ben de Ramazan-ı şerifin bir haftasından sonra on beş gündür yatıyorum. Fakat hamdolsun orucu bozmadım. Namazı da kıldım. Yalnız teravih namazına gidemedim çok. Cami-i şerif on beş dakika olduğu için gidemiyorum. Burası mahrumiyet yeridir. Bir şişe güllü namaz yağı 9-on lira, bir yağ penci [beş kilosu] 40 kuruş, bir tek yumurta yirmi beş kuruş. Böyle yere alışılr mı kardeşim iş böyle. Hemşiren şimdi iyidir, çocuklar hep ellerinizden öperler. Niyazi, Kamile ellerinden öperler. Ömer Bey arz-ı hürmetler eder. Ailesi hanıma selamlar ederiz. Hemşirem hemşirenin hastalığına çok üzüldü. Nasıl olup olmadığını bize de yazsın diyor. Şekib’e [Abdülhamid’in babası], geline [Şekib’in hanımına] selamlar eder, çocukların gözlerinden öperim. Bacıma çok selam eder gözlerinden öperiz. Hamit Efendi, Ömer kardeşinin mahkûmiyeti neden dolayı lütfen bildir. Çok üzüldüm. Kendisine çok selamlar söyle. Niyazi gözlerinden öper. Allah kurtarsın. İşi yoktur. Mektubuma son verirken tekrar cümlelerin gözlerinden öperim. Allaha emanet olunuz aziz kardeşim. Hamit Efendi kardeşim bana yaz gönder dönecek zaman. Bir adres gönder. PTT Akıllı İbrahim Yalman’dan adres yoktur yaz gönder ben buradan alırım. İbrahim”

IV. VI. 1966 TARİHLİ MEKTUP

1966 tarihinde, arkadaşı Emanetoğlu Yusuf’tan aldığı bu mektup, Abdülhamid Efendi’nin ölmeden önce aldığı son mektuptur. Mektup, öncekilere nazaran maddi kaygılar doğrultusunda hazırlanmış, duygu temelli değil, “iş” temelli olan bir istek mektubudur. Abdülhamid Efendi’ye gelen mektuplar arasında bu yönüyle ayrı bir yere sahiptir. Mektupta arkadaşı Yusuf, Abdülhamid Efendi’den bir arazi üzerindeki marabalık hususunda aracılık etmesini talep etmiştir. Yörede “marabacılık” veya “yarıcılık” diye bilinen sistem, mahsul ve emek bölüşümü bakımından Türkiye’nin diğer bölgelerinden daha farklı olagelmıştır. Fındık bahçesinde standart bir köy

evinde kalan yarıcı/maraba aile, bahçenin bakım ve hasadı ile ilgilenir ve kar payı en baştaki anlaşmaya dayalı olarak bölüşülür. Genellikle gelirin yarısı marabaya verilmektedir. Ürün ve gelir çokluğu ile emek yoğunluğu arasındaki orantıya göre, marabanın payı yer yer gelirin üçte birine kadar düşebilmektedir. Maraba seçiminde en önemli husus ise, güvendir. Çünkü bahçe veya mal sahibi marabayı takip etmede zorlanır. Başkasına takip ettirmek de oldukça zordur. Ancak yine de mecburiyetten doğan bir sonuç olarak ikinci yol tercih edilmektedir. Bir köyde, hakkından fazlasını talep eden veya mal kaçıran maraba, çevrede tanındığından başka bir köyde marabalık yapamamaktadır.

Mektupta, marabayı tanımaya, anlamaya dair kaygı ve düşüncelerini önplana çıkararak Abdülhamid Efendi'yi yönlendirmeye çalışan arkadaşı, mektubun sonunda tanıdıklarına selam göndererek cevap bekleme aşamasına geçmiştir. Mektupta dikkat çeken bir husus ise giriş kısmında Latin harflerinin kullanılmış olmasıdır. Abdülhamid Efendi gibi mektuplaştığı arkadaşları da yeni harfleri öğrenmiş olmakla birlikte, resmi işlemler dışında Osmanlı Türkçesini kullanmıştır:

“22/2/1966

Çok kıymetli ağabeyim Hamit Efendi. Bundan birkaç gün önce bir mektup yazmış manada hakkında ricada bulunmuştum. Dün bizim Mahmut ağabeyim ve Aziz Karaahmet'ten aldığım birbirine aksi mektuplar, şaşırtmaca durumu memlekette en fazla itimat ettiğim bir kimse ve bir kardeş olarak şu şekilde sana bildirmeye mecbur kaldım. Kardeşim bunalan yılana sarılır derler. Ben sana peşin olarak evvela şu bahada bulunurum. Bunlardan aldığım mektupları alır almaz oku ve zahmet olmazsa mektubumu ayır benim hatırım için Kuşçulu'ya⁴ kadar git. Fakat hiç çaktırma. Bir yerden gelirken uğramış gibi yap ve bir şeyden haberiniz yokmuş gibi araziye bir gez. Marabası kimdir? Ne maksadı var ve nasıl bir adamdır? Bu cihetle konuşmalarından anlarsın. Bana yarar mı yaramaz mı, bu hususta ne gibi bir kanata varacaksın. Fakat kardeşim tamamen meseleyi iki tarafı da düşünmeden mütalaa et. Adamın gerçek durumunu acele bana bildir. Yani bu adam benim için anlamını bildiren. Bana faydeli ve yar olabilir mi, bu noktadaki kanaatini hiçbir tarafı düşünmeden bana bildir. İkinci bir ricam ise bu mektubu ve resimleri Ömer Bey Ağabey'den başka bir kimse bilmesin aramızda kalsın. Çok rica ederim. Ne de olsa kötü de olsa kardeşidir. Fakat siz daha iyi takdir edersiniz. Kulağına gidip gücenmesin. Benim kanaatimi de yazayım. Bu marabanın geçen seneki sözlerinden ve hareketlerinden muhtevit [davranış ve sözlerinin tümünden] arlandım ise de Mahmut'un yazdıklarına da pek ihtimal vermiyorum. Fakat siz her iki mektubu okuyarak adamın kendisini de habersiz gelerek dinlersiniz. Getireceğiniz kanaat benim için en doğru bir karar vermemi sağlamış olacaktır. Malum-u alfiniz [çok iyi tanıdığınız] bu kardeşinizi iyi bilirsiniz ki hatalı ve haksız ise düşünmem ve

4 Kuşçulu, Görele'nin sahil köylerinden biridir.

haksızlığa da tahammül edemem. Vakit geçmeden bu işin neticesini alıp bana bildirmenizi ve her iki mektubu da bana aynen iade etmenizi sizden kardeşlik, insanîyet ve vicdan namına rica ediyorum. İnşallah tanrı izin verirse birkaç ay sonra biz de gelirik. Daha iyi kucaklaşır konuşuruz. Bendeniz size ve hemşirelerine ayrı ayrı hürmetler eder selamlarını sunar. Ben de yeğenlerimizle birlikte büyükerin ellerinden yavruların gözlerinden öper, gelin hanıma sevgilerini yollar, ayrıca tekrar Şekip Bey yeğenimin gözlerinden hasretle öper hayır ile sıhhat ve saadetler dilerken selamlarımızı yollarız. Şen ve esen kalınız. Kardeşiniz Yusuf Emanetoğlu.

Acele cevabını rica eder, meselenin üç kardeş aramızda bir sır olarak kalmasını bilhassa dilerim.”

V. SONUÇ

Görelili Rüstemzade Abdülhamid Efendi, 1915-1924 yılları arasında hem askerlik yapmış hem de İngilizlere esir düşmüştür. Askerliğinin ilk yılında babası vefat etmiş, Abdülhamid Efendi ise bu kötü haberi askerlik dönüşünde almıştır. Babasının vefatından üç yıl sonra annesini kaybetmiş, ancak askerde olduğundan ötürü yine bu haber kendisine verilmemiştir. Kars'ta askerlik yapmakta olan ağabeyi Tevfik de aynı süreçte Erzurum-Horasan'da şehit olmuş, Abdülhamid Efendi uzun yıllar ağabeyinden haber sormuş, ancak hiç bir bilgi alamamıştır. Abdülhamid Efendi'nin esaret hayatı 23 Ekim 1921 tarihinde İngiltere ile TBMM arasında imzalanan Esir Mübadelesi Antlaşması'yla sonlanmıştır.

Osmanlı'nın son döneminde, bilhassa 1914-1922 yılları arasında, genel savaş durumunun yurt içinde yarattığı kargaşa atmosferinde ve ülkeler arasındaki siyasi krizlerin had safhada olduğu süreçte Abdülhamid Efendi askerlik görevini ifa etmiştir. Bu zorlu süreçte, Osmanlı askerinin azim ve kararlılığı bir bütünlük içerisinde incelendiğinde; her koşulda ailesine dahi sorunlarını yansıtmadan emperyalizmin saldırılarına karşı bir set oluşturan, “vatan” mefhumunu her şeyin üstünde tutan bir gönüllü asker profili ortaya çıkmaktadır. Esasen, Abdülhamid Efendi'nin askerlik sürecinde askerlikle ve memleketindeki akraba ve yakınlarıyla ilgili olumsuz olayların kendisine yansıtılmamasının altında da yakınlarının fedakârlığı ve vatanseverliği yatmaktadır. Rus işgali sürecinde memleketinde birçok zulüm ve katliamların gerçekleşmesi onu tedirgin ve kaygılı bir askerlik sürecine mecbur bırakmıştır. Ancak ailesine ve Rus mezalimine endeksli kaygıları, onun “vatan” idealinin önüne geçememiştir. Bunu, yazdığı mektuplar kadar, askerlik sonrasındaki yaşamında çocuklarını askerliğe ve eğitime yönlendirmesinden ve esaretten kurtulduktan sonra devlet kurumlarından şahsi menfaatlerine dayalı herhangi bir talepte bulunmayarak fukara hayatını sürdürmesinden anlayabilmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ALPTEKİN, Turan (2009), *Prof. İrene Melikoff'un Ardından, İnceleme-Son Yazıları-Mektuplar*, İstanbul, Demos Yayıncılık.
- ANTREASYAN, Nişan (1331), *Fındık Ziraati ve Ticareti*, İstanbul, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı.
- ARIKAN, Mustafa (2011), "Bir Çanakale Şehidi ve Mektubun Başına Gelenler", *Gazi Akademik Bakış*, C. 5, Sy. 19, ss. 213-243.
- BALCI, Sezai ve Kaya, Mevlüt (2015), *Nişan Antreasyan Fındık Ziraati ve Ticareti*, İstanbul, Serüven Yayıncılık.
- BALTAOĞLU, Ali Galip (2009), "Bir Vali Hakkında Atatürk'e Yazılmış Şikâyet Mektubu (Dilekçesi) ve Düşündürdükleri", *Turkish Studies*, C.3, Sy. 4, ss. 297-310.
- BOZKURT, İbrahim ve Bozkurt, Birgül (2009), "Yeni Alfabenin Kabulü Sonrası Mersin'de Açılan Millet Mektepleri ve Çalışmaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 8, Sy. 18-19, ss.117-135.
- ÇALIK, Ramazan ve Baltaoğlu, Ali Galip (2001). "Alman Kaynaklarında Türk Harf İnkılabı ve Yankıları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sy. 27-27, ss. 263-283.
- GÖKALP, Ziya (1974), "Malta Mektupları", *Türk Dili Mektup Özel Sayısı*, Sy. 274, ss. 222-225.
- HİSAR, Abdülhak Şinasi, "Cevdet Kudret'e", *Türk Dili Mektup Özel Sayısı*, Sy. 274, ss. 248-252.
- KAYA, Mevlüt (2017), "Giresun tarihinde Bir Ayrıntı: Köseoğlu Osman'ın Hatıraları (1906-1935)", *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, Sy. 3, ss. 58-81.
- KOÇ, Murat (2002), "Mektuplarda Edebiyat Dünyamız I, Abdülhak Hamid Tarhan'ın Mektupları", *İlmi Araştırmalar*, Sy. 13, ss. 85-110.
- TATAR, Taner (2000), "Gelenek ve Gelecek", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sy. 26, ss. 199-215.
- TUNCEL, Bedrettin (1974), "Mektup Türüne Giriş", *Türk Dili*, Sy. 274, ss.9-16.
- UÇMAN, Abdullah (1996). "Bir Hocadan Talebesine Mektuplar", *İlmi Araştırmalar*, Sy. 3, ss. 197-202.
- UYANIK, Ercan ve Çam, İrfan Davut (2014), "Arap Elifbası'ndan Latin Alfabesine Geçiş sürecinde Garpci Söylemler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 14, Sy. 29, ss.189-221.
- YILDIRIM, Nurgül (2017), "II. Sargon'un Aşşur-Şarru-Uşur'a Mektubu (Nd 2759) Kapsamında M.Ö. 8. Yüzyılda Anadolu'nun Siyasi Görünümü Üzerine Bir İnceleme", *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, Vol. 8, ss. 243-252.
- YÜKSEL, Ayhan (2017), *Kuşuoğulları: Eski Bir Osmanlı Ayan Ailesi*, İstanbul, Serander Yayıncılık.

KAYNAK KİŞİLER

- YAZGAN, Mustafa, 1958 Görele doğumlu, Emekli, Lise mezunu, (Kişisel görüşme: 01.09.2016).
- YAZGAN, Şekip, 1932 Görele doğumlu, Emekli, İlkokul mezunu (Kişisel görüşme: 10.09.2016).

Ek 3: 1945 Tarihli mektubun ilk sayfası.

Bîstühtem
Hüseyin
Mevlüt Kaya

Ek 4: 1945 Tarihli mektubun ikinci sayfası.

Mevlüt Kaya
Hüseyin

Ek 5: 1949 Tarihli mektubun ilk sayfası.

Bîstühtem
Hüseyin
Mevlüt Kaya

Handwritten text in Ottoman Turkish script, dated 1949. The text is written on aged, slightly stained paper. It begins with a salutation and discusses various matters, including family and social issues. The signature at the bottom is 'Abdullah'.

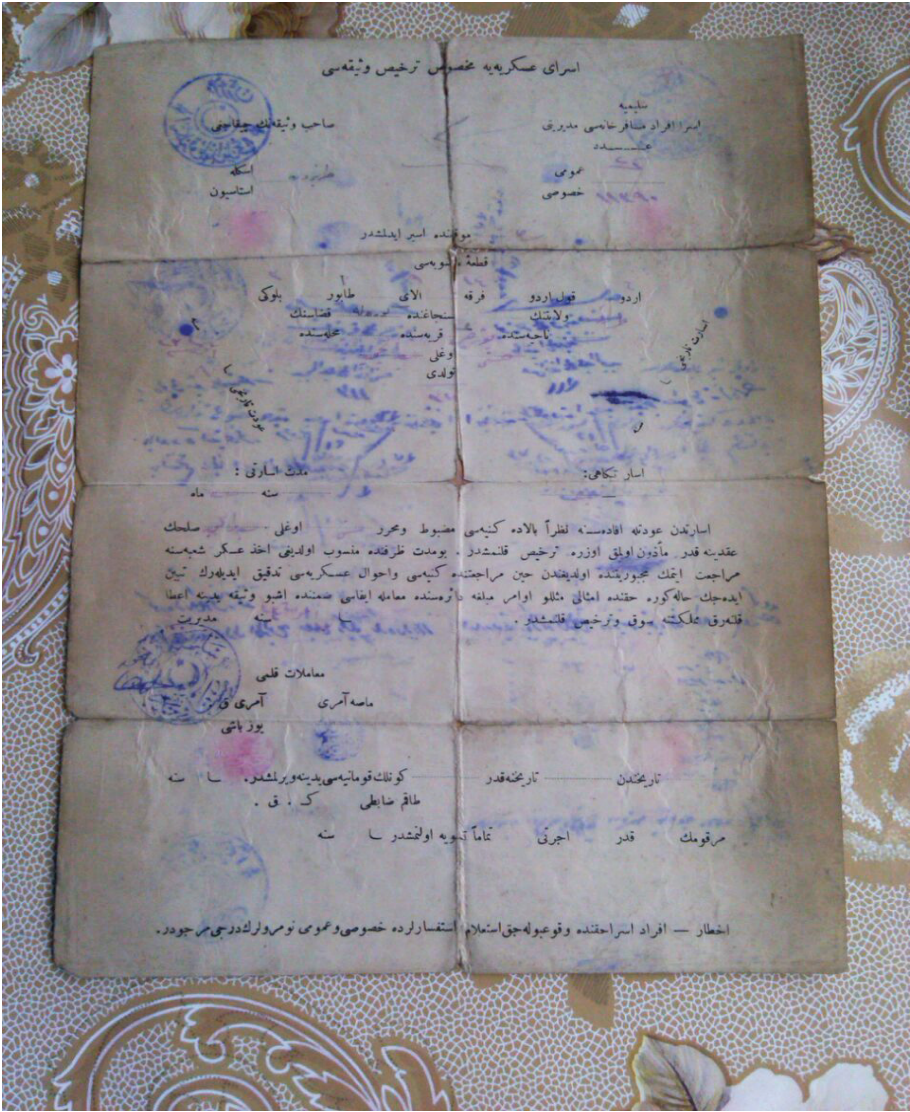
Ek 6: 1949 Tarihli mektubun ikinci sayfası.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, dated 1960. The text is written on a piece of paper with a date stamp '29/10/60'. It discusses various matters, including family and social issues. The signature at the bottom is 'Abdullah'.

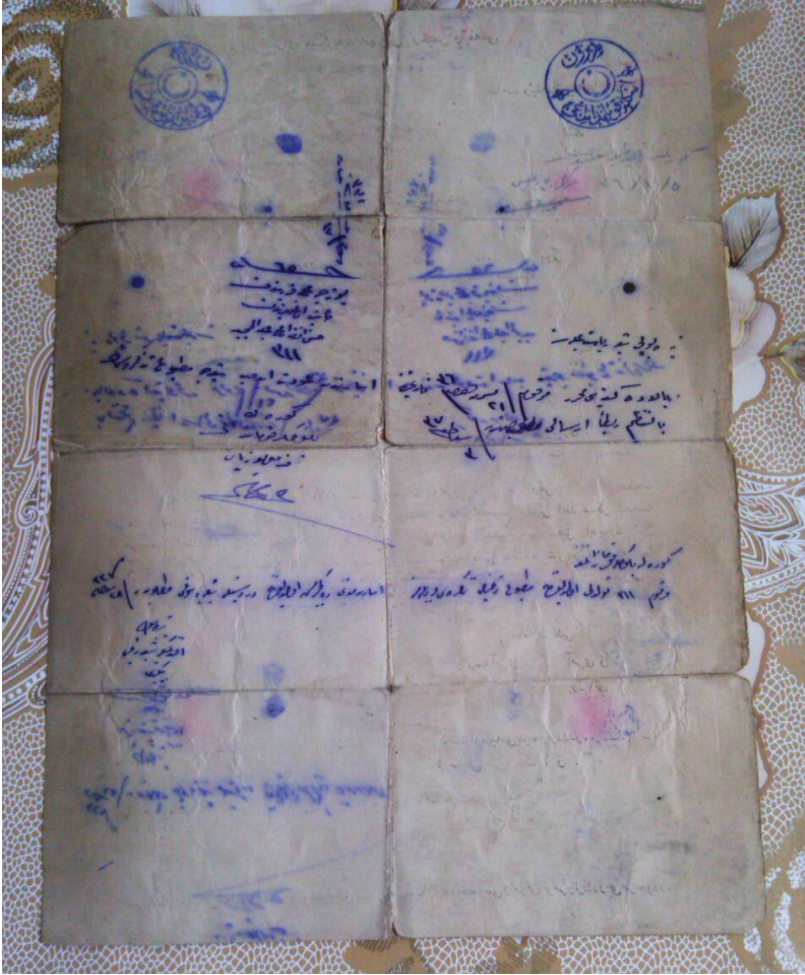
Ek 7: 1960 Tarihli mektubun ilk sayfası.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, dated 1960. The text is written on aged, slightly stained paper. It continues the discussion from the first page, mentioning family and social matters. The signature at the bottom is 'Abdullah'.

Ek 8: 1960 Tarihli mektubun ikinci sayfası.

Ek 11: Abdülhamid Efendi'nin esaret sonrası terhis belgesi (1921).

Ek 12: Abdülhamid Efendi'nin esaret sonrası terhis belgesinin arka yüzü (1921).

Ek 13: Abdülhamid Efendi'nin T.C. Hüviyet Cüzdanı

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN MESLEKİ KİŞİLİK TİPLERİ*

Vocational Personality Types of University Students

Abdullah ATLI¹ Mehmet KAYA²

Geliş: 20.06.2017 / Kabul: 04.10.2017

DOI: 10.29029/busbed.322778

Öz

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin mesleki kişilik tiplerinin cinsiyet ve öğrenim gördükleri fakültelere göre düzey ve sıralamalarını belirlemektir. Bu araştırmanın çalışma grubunu 2016-2017 eğitim-öğretim yılında İnönü Üniversitesinde dört yıllık ve üzeri fakültelerde öğrenimlerine devam eden 104'ü (%41,4) erkek; 147'si (%58,6) kız toplam 251 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu belirlemek için tabakalı amaçsal örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında veri toplamak amacıyla "Mesleki Kişilik Tipleri Envanteri" kullanılmıştır. Elde edilen veriler fakülte ve cinsiyet değişkeni açısından mesleki kişilik tipleri envanterinin her bir alt boyutu için aritmetik ortalama belirlenmiştir. Öğrencilerin meslek kişilik tipleri grafikler halinde sunulmuştur. Araştırma sonucunda kız öğrencilerin ilk üç mesleki kişilik tipleri sosyal, sanatçı ve geleneksel olarak sıralanmaktadır. Üniversite öğrencilerinin mesleki kişilik tipleri sıralamaları fakülteler açısından incelendiğinde bütün fakülteler için ilk sırada gelen mesleki kişilik tipi sosyal kişilik tipidir.

Anahtar Kelimeler: Meslek seçimi, Mesleki kişilik, Üniversite öğrencileri

Abstract

The aim of this study is to determine the levels and sorting of vocational personality types of university students regarding their sex and faculties. The population

* Bu çalışma 11-14 Mayıs 2017 tarihleri arasında Muğla'da gerçekleşen '4.Uluslararası Avrupa Eğitim Araştırmaları Kongresinde (EJER)' sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

1 Yrd. Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, abdullah.atli@inonu.edu.tr

2 Araştırma Gör., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, uzm.psk.dan.@gmail.com

of this study consists of 251 university students (104 male (%41,4) and 147 female (%58,6)) who were studying at four-year and upper faculties during 2016-2017 academic year. Stratified sampling method was used to determine the working group of the study. "Vocational Personality Types Inventory" was used for data collection. Arithmetic mean of the collected data was determined for each subdimension of vocational personality types inventory regarding faculty and sex variables. Then vocational personality types of students were presented in graphics. As a result of the study, the first three occupational personality types of girls were sorted as social, artist and traditional. When the sorting of occupational personality types of students was investigated in regard to faculties, the social type was the uppermost occupational personality type for all faculties.

Keywords: Choice of profession, Vocational personality, University students

Giriş

Bireyin yaşamında vermesi gereken kararlardan en önemlilerinden biri de meslek seçimine ilişkin karardır. Bu süreçte bireyin kendine uygun meslek seçimini yapabilmesinde en önemli kriterlerden birisi de bireyin kendi özelliklerinin farkına varması ve bu doğrultuda kendi özelliklerine uygun meslek seçimi yapabilmesidir. Günümüzde teknoloji ve endüstri alanındaki değişimler yeni iş alanlarını, meslekleri ortaya çıkarmıştır (Kuzgun, 2000). Şu anda bilindiği kadarıyla yaklaşık olarak 12.000 çeşit meslek bulunmaktadır. Bu kadar fazla alternatifin olması bireyin kendine uygun bir mesleği yalnız başına seçebilmesini zorlaştırmaktadır (Reeves ve Karlitz, 2005). Bireyin seçtiği meslek onun yaşam biçimini ve yaşamdaki konumunu etkiler (Brown, 2003; Kuzgun,2000). Seçim aşamasında olan bireyin kendisi için doğru ve isabetli bir karar verebilmesi ancak bireyin kendi yetenek, ilgi, kişilik ve değerlerinin farkında olmasına ve bu özelliklerini nasıl kullanacağına ilişkin profesyonel yardım alması ile mümkündür (Brown, 2003; Foley, Kelly & Hartman, 2006; Taber, Hatung, Briddick & Rehfuß, 2011; Yeşilyaprak, 2012). Meslek seçimini etkileyen birçok etmen bulunmaktadır. Bu süreçte; toplum, arkadaş çevresi, ailenin beklentileri, mesleğe verilen değer, mezun olduktan sonra iş bulma olanakları, bireyin kişilik özellikleri etkili olmaktadır (Frady, 2005; Zunker, 2006). Kepçeoğlu'na (2001) göre sadece bir ya da birkaç kişisel nitelik esas alınarak bireylerin mesleklere yönelmeleri doğru değildir. Çünkü bireyin meslek seçimini etkileyen birçok etmenin bulunduğu, mesleklere yönelmede bu etmenlerin ne kadar çoğu dikkate alınırsa sonucun o ölçüde uygun ve tutarlı olacağı bilimsel araştırmalarla da desteklenmiştir.

Türkiye'de meslek edinmenin en önemli dönüm noktası üniversite eğitimidir. Bu nedenle üniversite öğrencilerinin meslek tercihlerinin ve eğitim gördükleri alanların kendilerine uygun olup olmadığının araştırılması önemlidir. Türkiye koşullarında öğrencilerin üniversite bölüm tercihlerinde daha çok alınan puanlar ve

mezun olduktan sonra iş bulma olasılığının yüksek olmasıdır. Öğrencilerin seçim yaparken bu kriterleri dikkate almaları yerleştikleri bölümlerin kendi yetenek, ilgi ve mesleki kişilik tiplerine uygunluğunu sağlamada son derece yetersizdir. Üniversite giriş sınavlarına giren öğrencilerin tercih ettikleri fakülte ve bölümlerde çeşitli değişkenlerin etkili olduğu bilinmektedir. Örneğin eğitim fakültelerini tercih eden öğrenciler daha çok orta sosyo-ekonomik düzeyde olan öğrencileridir (Erden, 1995). Bahar (2002) da yaptığı çalışmada tıp fakültesi ve iktisadi idari bilimleri tercih eden öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeylerinin yüksek olduğunu bulmuştur. Mezun olunan lise türü, üniversitede devam edilecek bölümün seçimini etkilemektedir. Ayık, Özdemir ve Yavuz (2007) fen lisesi mezunu öğrencilerin daha çok tıp, diş hekimliği ve eczacılık gibi sağlık alanlarına yönelindiklerini; genel lise mezunlarının fen edebiyat ve eğitim fakültelerine yönelindiklerini belirtmiştir.

Holland'ın tipoloji kuramı meslek seçimi sürecinde kullanılan en popüler teorilerden biridir (Brown & Brooks, 1990; Gottfredson, 1999; Reardon ve Lenz, 1999). Holland'ın tipoloji kuramı derin ve tutarlı kuramsal yapısı, kolay anlaşılır olması, sade ve net altı kişilik özelliklerinin tanımlanmış olması, iş çevresi ve kişilik özellikler arasındaki belirgin ilişkinin yapılandırılması popüler bir kuram olmasını sağlamıştır. Holland mesleki ilgileri kişilik tipleri ile açıklamaya çalışarak mesleki ilgiyi çok farklı bir perspektiften açıklamaya çalışmıştır (Hogan ve Blacak, 1999). Holland (1973) bu durumu şöyle açıklamıştır (Akt: Hogan ve Black, 1999:7): “mesleki ilgiler bir açıdan kişiliğin yapılanmasını belirtmektedir. Kısacası mesleki ilgiler bir başka açıyla mesleki kişilik olarak tanımlanabilir. Mesleki ilgiler mesleki kişiliğin de bir açıklaması ise, ilgi envanterleri aynı zamanda birer kişilik envanterleridir”. Holland kişiliğin meslek seçiminde ve mesleki çevreye uyum göstermede son derece önemli olduğunu belirtmektedir. Holland meslek seçimini; kişiliğin iş dünyasında ifade bulan bir yansıması olarak değerlendirmektedir. Kişiliğin oluşumunda üç temel faktörü zekâ, cinsiyet ve sosyal sınıf olarak belirtmektedir. Holland'a göre bireyin kendi kişilik tipi ile mesleği arasındaki uyum, kişinin ilgilerini, yeteneklerini ve mesleki değerlerini iş ortamında bu özelliklerini uygun bir şekilde ifade etmesini sağlar (Spokane ve Cruza-Guet, 2005). Holland, her insanın meslek alanında belirlenen altı kişilik tipinden (gerçekçi/realistic, girişimci/interprising, araştırmacı/investigative, sosyal/social, sanatçı/artistic, geleneksel/conventional) birine sahip olduğunu ve bireyin kişiliğine uygun mesleklerden birini seçme eğilimine sahip olduğunu savunmaktadır (Spokane ve Cruza-Guet, 2005; Rayman ve Atanasoff, 1999, Gottfredson, 1980; Brown, 2003). Holland'ın belirlemiş olduğu altı kişilik tipleri şu şekilde sıralanmaktadır (Sharf, 2006:92-96).

1. Gerçekçi/Realistik Tip: Bu tipler çevresinde yer alan fiziksel aktivitelere odaklanmayı tercih ederler. Aletler kullanmayı, makinalar ve hayvanlarla uğraşmayı severler. Teknik becerileri yüksektir bu nedenle makinaları tamir etme, elektrikli araçlarla ilgilenme, otomobil veya kamyon kullanma gibi fiziksel aktiviteler ge-

rektirecek işlere yönelirler. İnsanlarla uğraşmaktansa nesnelere uğraşmayı tercih ederler.

2. Girişimci/Interprising Tip: Girişimci tipler insanları yönetebilecekleri ve ikna edebilecekleri iş ortamlarını tercih ederler. Finans ve ekonomi iş alanlarında risk alabilecekleri ve iyi gelir edebilecekleri iş ortamlarını isterler. Bu iş ortamlarında kendilerine güvenen, sosyal ve kararlı bir kişilik yapısı sergilerler. Bir şeyler satabilecekleri, yüksek gelir elde edebilecekleri ve insanları ikna edebilecekleri iş ortamları onlar için ideal yerlerdir. Çalışabilecekleri iş ortamları satış büroları, yönetici, restoran işletmesi, politika ve sigorta gibi iş ortamlarıdır.

3. Araştırmacı/Investigative Tip: Bu tipler özellikle matematik ve bilimsel konularla ilgili problemlerin çözümüne odaklanmaktan hoşlanırlar. Karmaşık ve soyut problemler karşısında yaratıcı çözüm önerileri getirirler. Analitik düşünme gerektiren bilgisayar programcılığı, fizik, matematik, biyoloji ve veterinerlik gibi mesleklere yönelmeyi tercih ederler. Bir tipteki kişilerin önem verdikleri şey eleştirel düşünme, mantık ve keskin zekâlarını kullanmaktır. Araştırmacı tipler bilimsel kitaplar okumayı ve çok özel konularda tartışmayı tercih ederler. İnsanları yönetmek ve yönlendirmek yerine problemleri analiz etmeyi ve çözümler üretmeyi tercih ederler. Bir meslekte onlar için önemli olan para kazanmak değil kendilerini zorlayacak ve yaratıcı çözümler getirecekleri zihinsel problemlere çözüm getirmektir.

4. Sosyal/Social Tip: Bu tipteki bireyler insanlarla iletişim kurabilecekleri, iş birliği içinde çalışacakları ve başkalarına yardım edebilecekleri iş ortamlarını tercih ederler. İnsanlara bir şeyler öğretebilecekleri, insanları etkileyebilecekleri ve onlara ilişkin sorumluluk alabilecekleri iş ortamlarını isterler. Bu tipteki bireylerin sahip oldukları mesleki değerler idealizm, iyilik, arkadaşlık ve cömertliktir. Daha çok öğretmenlik, sosyal hizmetler, evlilik danışmanlığı, konuşma terapisti ve psikolojik hizmetlerdeki işlerde çalışmayı tercih ederler.

5. Sanatçı/Artistic Tip: Bu tipler kendilerini özgür hissedebilecekleri iş ortamlarını tercih ederler. Buldukları iş ortamlarında müzik, resim ve artistik faaliyetler içeren yollarla kendilerini özgürce ifade etmek isterler. Karşılaştıkları durumlarda zihinsel yöntemler yerine duygularını ifade etmeye dönük açıklama yollarını tercih ederler. Bu tipler dil, sanat, müzik, ses, heykeltıraş gibi yollarla kendi duygularını bilinen yöntemler dışında özgün ve yaratıcı yöntemlerle ifade ederler.

6. Geleneksel/Conventional Tip: Organizasyon ve planlama geleneksel tipin çalışma ortamını en iyi ifade eden durumlardır. Bu tipler için en iyi çalışma ortamları kayıt, hesaplama ve raporları düzenli tutabilecekleri ofis ortamlarıdır. Hesapları tutmak, basit matematiksel işlemlerle raporları düzenlemek onlar için ideal aktivitelerdir. Çalıştıkları ortamda hesap makinası, fotokopi makinası ve dosyalar bulunur. Geleneksel tipler için parayı kayıt altına almak belirli bir düzen içinde belirlemek ve kurallara uyan güvenilir bir insan olmak önemlidir. Kendilerini karşılaştıkları

çok karmaşık olmayan problemleri sıralamak ve belirli düzen içinde sınıflamak açısından başarılı hissederler.

Meslek seçimi konusunda ideal olan gencin özel ilgi ve yetenekleri doğrultusunda meslek seçmesidir. Günümüzde üniversiteli gençlerin gelecekle ilgili kaygıları, onların da ileriye güvenle bakmasını engellediği ve meslek seçimini etkilediği, girdikleri dallardan memnun olmadıkları ve memnuniyetsizliğin mezuniyet sonrası da devam ettiği gözlenmektedir. Ülkemizde üniversite öğrencilerinin seçtikleri bölüme uygun kişilik özelliklerine uygun olup olmadıkları belirlemeye yönelik çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu çerçevede bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin mesleki kişilik tiplerinin cinsiyet ve öğrenim gördükleri fakülterele göre düzey ve sıralamalarını belirlemektir. Bu araştırma sonuçlarının üniversiteli öğrencilerin kişilik tiplerinin belirlenmesine ve meslek seçimine yönelik çalışmalara temel oluşturacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin mesleki kişilik tipleri cinsiyet ve okudukları fakülterele göre düzeyleri sıralamasının belirlenmesinde nicel araştırmalardan tarama (survey) deseni kullanılmıştır. Tarama (survey) deseni, bir evren içinde seçilen bir örneklem üzerinden yapılan çalışmalar yoluyla evren genelindeki eğilim, tutum veya görüşlerin nicel veya numerik olarak betimlenmesini sağlar (Creswell, 2014). Bu çerçevede üniversite öğrencilerinin mesleki kişilik tipleri envanterinde yer alan altı alt boyuttan aldıkları puan ortalamalarının düzeyleri belirlenerek sıralanmış ve grafikler halinde sunulmuştur.

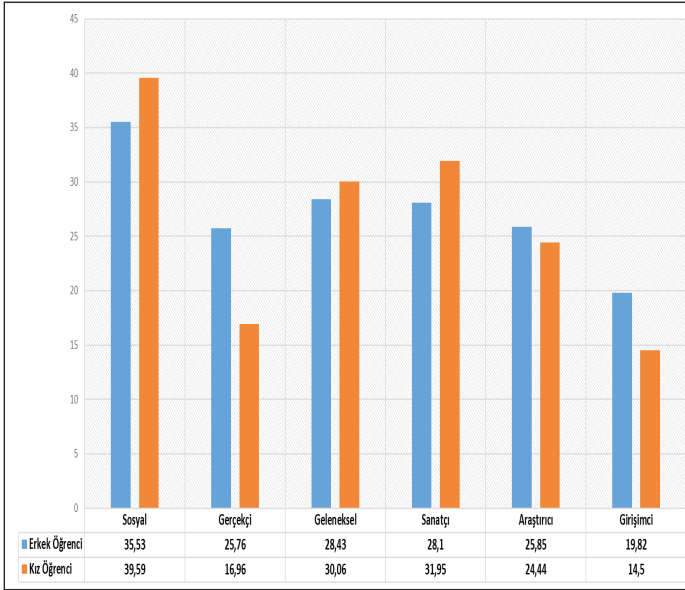
Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2016-2017 eğitim-öğretim yılında İnönü Üniversitesinde dört yıllık ve üzeri eğitim veren fakültelerde öğrenimlerine devam eden öğrenciler oluşturmuştur. Bu araştırmanın çalışma grubunu belirlemek için tabakalı amaçsal örnekleme yöntemi (Büyüköztürk ve diğ., 2014) kullanılmıştır. Tabakalı örneklemeden, örneklem için seçilmesi gereken birimlerde seçkisizliğe önem verilmemesi sebebiyle farklılık gösteren tabakalı amaçlı örnekleme literatürde kota örnekleme adı da verilmektedir (Büyüköztürk ve diğ., 2014). Bu yöntemin temelinde, evrenin bazı özelliklerine (cinsiyet, fakülte) göre kotalar koyarak seçim yapılması vardır. Bu çalışmada örnekleme belirlenirken kota olarak cinsiyet ve fakülte kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 104'ü (%41,4) erkek; 147'si (%58,6) kız toplam 251 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Öğrencilerin 137'si (%54,6) eğitim fakültesi; 43'ü (%17,1) iktisadi ve idari bilimler fakültesi; 13'ü (%5,2) ilahiyat fakültesi; 29'u (%11,6) mühendislik fakültesi; 29'u (%11,6) sağlık bilimleri oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

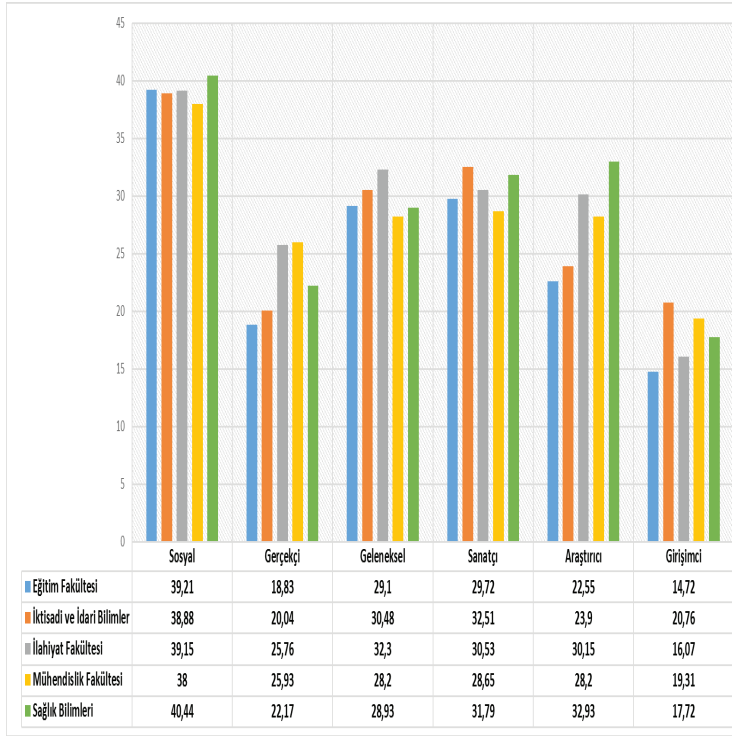
Araştırma kapsamında veri toplamak amacıyla “Mesleki Kişilik Tipleri Envanteri” kullanılmıştır. Atli ve Keldal (2016) tarafından geliştirilen envanter altı farklı kişilik tipini (araştırmacı, gerçekçi, girişimci, sanatçı, sosyal ve geleneksel) ölçen toplam 30 madde bulunmaktadır. Araştırmadan elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) istatistiksel analiz programında analiz edilmiştir. Öğrencilerin kişisel bilgi formunda belirttikleri bölümler istatistiksel analizleri kolaylaştırmak amacı ile sınıflandırılmıştır. Bu kapsamda; örneğin tıp fakültesi, diş hekimliği, eczacılık gibi bölümler “sağlık bilimleri”; sınıf öğretmenliği, psikolojik danışma ve rehberlik, okul öncesi öğretmenliği, matematik öğretmenliği gibi bölümler “Eğitim Fakültesi” olarak sınıflandırılmıştır. Elde edilen veriler fakülte ve cinsiyet değişkeni için mesleki kişilik tipleri envanterinin her bir alt boyutu için aritmetik ortalama belirlenmiş ve öğrencilerin meslek kişilik tipleri grafikler halinde sunulmuştur.

Bulgular

“Grafik 1: Cinsiyete Göre Üniversite Öğrencilerinin Mesleki Kişilik Tipleri Düzey ve Sıralamaları”

Grafik-1’de görüldüğü erkek öğrencilerin ilk üç mesleki kişilik tipleri 1.sosyal ($\bar{X}=35,53$), 2.geleneksel ($\bar{X}=28,43$), 3.sanatçı ($\bar{X}=28,10$) olarak sıralanmaktadır. Kız öğrencilerin ilk üç mesleki kişilik tipleri ise 1.sosyal ($\bar{X}=39,59$), 2.sanatçı ($\bar{X}=31,95$), 3.geleneksel ($\bar{X}=30,06$) olarak sıralanmaktadır.

“Grafik 2: Fakülteleere Göre Üniversite Öğrencilerinin Mesleki Kişilik Tipleri Düzey ve Sıralamaları”

Grafik-2’de görüldüğü gibi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin ilk üç mesleki kişilik tipi 1.sosyal ($\bar{X}=39,21$), 2.sanatçı ($\bar{X}=29,72$), 3.geleneksel ($\bar{X}=29,10$) olarak sıralanmaktadır. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin mesleki kişilik tipleri 1.sosyal ($\bar{X}=38,88$), 2.sanatçı ($\bar{X}=32,51$), 3.geleneksel ($\bar{X}=30,48$) olarak sıralanmaktadır. İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin mesleki kişilik tipleri 1.sosyal ($\bar{X}=39,15$), 2.geleneksel ($\bar{X}=32,3$), 3.sanatçı ($\bar{X}=30,53$) olarak sıralanmaktadır. Mühendislik Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin mesleki kişilik tipleri 1.sosyal ($\bar{X}=38$), 2.sanatçı ($\bar{X}=28,65$), 3.arştırmacı ($\bar{X}=28,20$) olarak sıralanmaktadır. Sağlık Bilimlerinde öğrenim gören öğrencilerin mesleki kişilik tipleri 1.sosyal ($\bar{X}=40,44$), 2.geleneksel ($\bar{X}=32,93$), 3.sanatçı ($\bar{X}=31,79$) olarak sıralanmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Üniversite öğrencilerinin mesleki kişilik tiplerinin cinsiyet ve öğrenim görmekte oldukları fakülteleere göre düzeyleri ve sıralamalarının incelendiği bu araş-

tırmada kız öğrencilerin ilk üç mesleki kişilik tipleri sosyal, sanatçı ve geleneksel olarak sıralanmaktadır. Erkek öğrencilerin mesleki kişilik tipleri sıralamaları ise sosyal, geleneksel ve sanatçı olarak sıralanmaktadır. Kız ve erkek öğrencilerin ilk üç sırada yer alan mesleki kişilik tipleri aynıdır. Bu açıdan mesleki kişilik tiplerinin cinsiyet açısından sıralamasında önemli bir farklılık gözlenmemektedir. Buna rağmen kız öğrencilerin sosyal kişilik tiplerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Kızların sosyal ilişkiler kurmaya daha yatkın oldukları ayrıca empatik eğilimlerinin daha yüksek olduğu bilinmektedir (Aydın, 1996; Cowan & Khatchadourian, 2003; Duru, 2002; Gini ve diğ., 2007). Johnson (1970) lise öğrencilerinin mesleki değerlerini inceleyen araştırmasında kız öğrencilerin yardım değerlerinin erkek öğrencilerden yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Aynı şekilde Meikle (2008) üniversite öğrencilerinin mesleki değerlerini incelediği araştırmada kız öğrencilerin başkalarına yardım etme değeri erkek öğrencilerden yüksek çıkmıştır. Bu araştırmada da kız öğrencilerin sosyal kişilik tipi puan ortalaması erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmüştür.

Üniversite öğrencilerinin mesleki kişilik tipleri sıralamaları, fakülteler açısından incelendiğinde bütün fakülteler için ilk sırada gelen mesleki kişilik tipi sosyal kişilik tipidir. Sosyal kişilik tipini sırasıyla sanatçı ve geleneksel kişilik tipleri takip etmektedir. Sosyal kişilik tipinde en yüksek puan ortalamasına sahip olan öğrenciler sağlık bilimlerinde okuyan öğrencilerdir. Sağlık bilimlerinde öğrenim görmekte olan öğrenciler başkaları ile iyi iletişim kurabilecekleri özellikle insanlara yardım edebilecekleri bir mesleki eğitim almaktadırlar. Bu nedenle sağlık bilimlerinde okuyan öğrencilerin sosyal kişilik tiplerinin yüksek çıkması beklenen olası bir sonuçtur. Yapılan araştırmalar sağlık sektöründe çalışan bireylerin bir meslekte özellikle yardım ve arkadaşlığı daha fazla önemsediklerini göstermektedir. Valentine ve diğ., (2011) tarafından yapılan çalışmada, özgecilik yani başkalarına yardım etme değeri ile sağlık çalışanlarının yaşadığı mesleki doyum arasında anlamlı ilişki bulmuşlardır. Bu bulgu sağlık çalışanları için özgecilik davranışlarını içeren etkinliklerin daha önemli olduğunu göstermektedir. Gerçekçi kişilik tipinde ilk sırada yer alan öğrenci grubunun mühendislik fakültesinde öğrenim gören öğrenciler olduğu görülmektedir. Bu mesleki kişilik tipleri daha çok aletler kullanmayı ve makinalar ile ilgili işleri severler. Mühendislerin diğer meslek elemanlarından daha fazla teknik iş gerektiren etkinliklerde buldukları, makinalar ile daha fazla ilgilendikleri bilinmektedir. Bu çerçevede mühendislik fakültesi öğrencilerinin gerçekçi kişilik tiplerinin puan ortalamasının diğer fakültelerden daha yüksek çıkması beklenen bir sonuçtur. Araştırmacı mesleki kişilik tipi puan ortalaması en yüksek olan meslek grubu sağlık bilimlerinde okuyan öğrencilerdir. Bu mesleki tiplerde bulunan kişiler daha çok matematik ve laboratuvar çalışmaları gibi bilimsel konulara ilgi duymaktadırlar. Eczacılık, diyetisyenlik ve tıp fakültesi gibi bölümlerde bilimsel araştırmalar ve laboratuvar çalışmalarının daha fazla yapıldığı bilinmektedir. Bu

nedenle araştırmacı mesleki kişilik tipinin sağlık alanlarında okuyan öğrencilerde yüksek çıkması beklenen bir sonuçtur. Girişimci mesleki kişilik tipi puan ortalamasının en yüksek olduğu fakülte iktisadi ve idari bilimlerde öğrenim görmekte olan öğrenciler olduğu görülmektedir. Girişimci mesleki kişilik tiplerindeki kişiler finans ve ekonomi gibi iş alanlarında risk alabilecekleri ve iyi gelir edebilecekleri iş ortamlarını isterler. İktisadi ve idari bilimlerde okuyan öğrencilerin ders içeriklerinin ve mezun olduktan sonra çalıştıkları işler genel olarak değerlendirildiğinde daha çok finans ve ekonomi iş alanlarında çalıştıkları görülmektedir. Bu çerçevede iktisadi ve idari bilimler fakültesinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin girişimci mesleki kişilik tiplerinin diğer fakülte öğrencilerinin puan ortalamalarından yüksek çıkması beklenen bir sonuçtur.

Yapılan araştırma sonucunda elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde cinsiyet açısından üniversite öğrencilerinin mesleki kişilik tiplerinin benzer sıralamaya sahip olduğu görülmektedir. Mesleki kişilik tipleri, fakülte değişkeni açısından değerlendirildiğinde ise öğrencilerin en yüksek mesleki kişilik tipleri sırasıyla sosyal, sanatçı ve geleneksel olarak sıralanmaktadır. Holland'ın mesleki kişilik tipleri ve meslek alanları arasındaki ilişkileri belirten kuramı dikkate alındığında farklı fakültelerde öğrenim gören öğrencilerin mesleki kişilik tipleri sıralamasında beklenilenden farklı sonuçlar ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin iktisadi ve idari bilimlerde öğrenim gören öğrencilerin ilk sırada yer alması gereken mesleki kişilik tipi daha çok yönetim, finans ve ekonomiyi kapsayan girişimci kişilik tipinin olması gerekirken araştırma sonucunda ilk sıradaki mesleki kişilik tipi sosyal kişilik tipi olduğu görülmektedir. Bu durum iktisadi ve idari bilimlerde okuyan öğrencilerin kendi mesleki kişilik tiplerine uyumlu meslek seçimlerinde uyumsuzluklar olduğunu göstermektedir. Yine aynı şekilde mühendislik fakültesinde okuyan öğrencilerin ilk sırada yer alan mesleki kişilik tipi sosyal kişilik tipidir. Ancak Holland'ın mesleki kişilik tipleri kuramına göre mühendislik fakültesi öğrencilerinin ilk sırada yer alması gereken mesleki kişilik tipi gerçekçi kişilik tipidir. Mühendislik öğrencilerinin gerçekçi kişilik tipi puan ortalaması her ne kadar diğer fakülte öğrencilerinden yüksek olsa da gerçekçi kişilik tipi puan ortalamalarının diğer kişilik tiplerinin çoğundan düşük olduğu görülmüştür. Eğitim fakültesi, sağlık bilimleri fakültesi ve ilahiyat fakültesi öğrencilerinin ileride yapacakları işlerde insanlarla iletişim kurmaları ve yardım faaliyetlerini içeren çalışmalarda bulunacakları dikkate alındığında sosyal kişilik tipi puan ortalamasının ilk sıralarda yer alması beklenen ve olumlu bir durumdur. Elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde mühendislik fakültesi ve iktisadi idari bilimler fakültesi öğrencilerinin kendi mesleki kişilik tiplerini karşılayan bölümlerde okumadıkları görülmektedir. Bu durum Türkiye'de uygulanmakta olan sınav sisteminin ve üniversite yerleştirilmelerinin öğrencilerin yetenek, ilgi ve mesleki kişilik tiplerine göre yapılanmadığının bir başka göstergesidir. Ne yazık ki öğrenciler kendi özelliklerini dikkate alarak meslek seçiminde

bulunmak yerine puanlarının yettiği ve iş bulma olasılığının yüksek olduğu mesleklere yönelmektedirler. İş bulma kaygısı öğrencilerin kendilerine uygun olmayan meslek tercihlerinde bulunmalarına neden olmakta, bu öğrenciler mezun olduktan sonra sevmedikleri, kendilerini yeterince ifade edemedikleri mesleklerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan yola çıkarak şu önerilerde bulunulabilir:

Lise eğitimi sırasında öğrencilerin mesleki kişilik tiplerinin belirginleştirilmesi, fark edilmesi ve bu konuda daha fazla etkinliklerde bulunabilmelerini sağlayacak bir mesleki rehberlik ve danışmanlık hizmetleri sunulmalıdır. Lise öğrencilerinin belirginleştirilen mesleki kişilik tiplerine göre üniversite bölümleri okumaları teşvik edilmeli ve bu öğrenciler cesaretlendirilmelidir. Üniversitede okuyan öğrencilerin kendi mesleklerinin yeterlilikleri ve temel özellikleri konusunda meslek bilinci edindirecek çalışmalar yapılmalıdır. Üniversitelerde öğrencilerin kendi mesleklerinde başarılı olan örnek kişiler ile etkileşimi sağlanmalı ve bu kişilerin mesleklerinde ilerlemelerinin temel ölçütlerini öğrenciler ile paylaşacağı platformlar oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- AYDIN, Arzu. (1996). *Empatik becerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- AYIK, Y. Ziya, Özdemir, Abdulkadir ve Yavuz, Uğur. (2007). Lise türü ve mezuniyet başarısının kazanılan fakülte ile ilişkisinin veri madenciliği tekniği ile analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C.10, Sy 2, ss. 441-454.
- BAHAR, Hüseyin Hüsnü. (2002). Eğitim fakültesi, tıp fakültesi ve iktisadi ve idari bilimler fakültesi öğrencilerinin bazı sosyo-ekonomik özellikleri ile fakülte tercihleri arasındaki ilişki, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.4, Sy. 1, ss.125-144.
- BROWN, Duane. (2003). *Career Information, Career Counseling and Career Development*. ABD: Pearson Education, Inc.
- BROWN, Duane., & Brooks, Linda. (1996). *Career choice and development* (3. Ed.). San Francisco: Jossey-Bass.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum* (Genişletilmiş 19. Baskı). Ankara: Pegem.
- COWAN, Gloria., & Khatchadourian, Désirée. (2003). Empathy, ways of knowing, and interdependence as mediators of gender differences in attitudes toward hate speech and freedom of speech, *Psychology of Women Quarterly*, Vol: 27, No:4, pp. 300-308.
- CRESWELL, John W. (2014). *Research Design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (Fourth Edition). USA: SAGE Publication, Inc.
- DURU, Erdinç. (2002). *Öğretmen adaylarında empati-yardım etme eğilimi ilişkisi ve yardım*

- etme eğiliminin bazı psikososyal değişkenler açısından incelenmesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- ERDEN, Münire. (1995). Öğretmen adaylarının öğretmenlik derslerine yönelik tutumları. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.11, ss. 99-104.
- FOLEY, P. F., Kelly, M. E., & Hartman, B. W. (2006). Career indecision. In J.H. Greenhouse & G.A. Callanan (Eds.), *Encyclopedia of career development* (109-115). London: Sage Publications.
- FRADY, Wayne Parks.(2005). A study of high school student's career interest inventories and their relationships to students completion of occupational programs. *Unpublished Doctoral Dissertation*, Clemson Universty, USA.
- GINI, Gianluca, Albiero, Paolo, Benelli, Beatrice., & Altoe, Gianmarco. (2007). Does empathy predict adolescents' bullying and defending behavior? *Aggressive Behavior*, No: 33, pp.467-476.
- GOTTFREDSON, Gary D., & Holland, John L. (1989). Dictionary of Holland occupational codes (2nd ed.). Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.
- GOTTFREDSON, Gary D. (1999). John L. Holland's Contributions to Vocational Psychology: A Review and Evaluation. *Journal of Vocational Behavior*, No: 55, pp. 15-40
- GOTTFREDSON, Linda. (1980). Construct validity of Holland's occupational typology in terms of prestige, census, Department of Labor, and other classification systems. *Journal of Applied Psychology*. No: 651, pp. 697-714.
- HOGAN, Robert, & Blake, Rex. (1999). John Holland's Vocational Typology and Personality Theory. *Journal of Vocational Behavior*, No: 55, pp. 41-56.
- HOLLAND, John L. (1992). *Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments*, (2 ed.). Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.
- JOHNSON, Bill L. (1970). *An Investigation of occupational values held by a group of rural Northern Mexico senior high school students* (Unpublished Doctoral Dissertation). The University of New Mexico, New Mexico.
- KEPÇEOĞLU, Muharrem. (2001). *Psikolojik danışma ve rehberlik*. Ankara: Alkım Yayınları.
- KUZGUN, Yıldız. (2000). *Meslek danışmanlığı kuram ve uygulamalar*. Ankara Nobel Yayın Dağıtım.
- MEIKLE, Heather. (2008). *The role of occupational values and support in career choice: An emphasis on women in science* (Unpublished Doctoral Dissertation). University of South Florida, Florida.
- REARDON, Robert C., & Lenz, Janet G. (1999). Holland's theory and career assessment. *Journal of Vocational Behavior*, No: 55, pp. 102-113.
- REEVES, Diane Lindsey, & Karlitz, Gail. (2005). *Career ideas for teen education and training*. New York: Bright Futures Press.
- SHARF, Richard S. (2006). *Applying career development theory to counseling*. USA: Thomson Brooks/Cole.
- SPOKANE, Arnold R. & Cruza-Guet, Maria Cristina. (2005). Holland's Theory of Vocational Personalities in Work Enviroments. In S. D. Brown & R.W. Lent (Eds.), *Career development*

and counseling (24-41), New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

TABER, Brian J., Hatung, Paul J., Briddick, Hande, Briddick, William C., & Rehfuss, Mark C. (2011). Career style interview: A contextualized approach to career counseling. *The Career Development Quarterly*, No: 59, pp. 274-287.

VALENTINE, Sean, Godkin, Lynn, Fleischman, Gary M., Kidwell, Roland E., & Page, Karen. (2011). Corporate ethical values and altruism: The mediating role of career satisfaction. *Journal of Business Ethics*, Vol, 101, No: 4, pp. 509-523.

YEŞİLYAPRAK, Binnur. (2012). Mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığında paradigma değişimi ve Türkiye açısından sonuçlar: Geçmişten geleceğe yönelik bir değerlendirme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, C. 12, Sy. 1, ss. 97-118.

ZUNKER, Vernon. (2006). *Career counseling a holistic approach*. ABD: Brooks/cole product.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1309-6672

YAYIN İLKELERİ

Uluslararası hakemli dergimiz, yılda en az iki sayı hâlinde yayımlanır.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe Arapça ve İngilizcede yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN
ÖNEMLİ HUSUSLAR

Editörler Kurulunun uygun görmediği,

Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,

Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,

İki yazardan fazla yazarı olan,

Türkçe, İngilizce ya da duruma göre Arapça özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,

Zorunlu haller dışında, klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılan,

Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,

Sayfa altı, iç kısmı veya dosya adında yazar adı bulunan,

Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,

Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,

Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,

Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergimize gönderilen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
2. Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; Arapça yazılmış makalelerin başına ise Türkçe, İngilizce ve Arapça özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beşer tane anahtar kelime eklenmelidir.
3. Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
4. Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
5. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin altında kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
6. Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
7. Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.
8. Makaleler sayfa yapısı, yazım ve kaynakça bakımından aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:
 - Kâğıt boyutu, 16x24 ebadına ayarlanır.
 - Yazılar kâğıdın bir yüzüne 12x19 cm. boyutunda basılır. Kenar boşlukları; üstten 2,7cm, alttan 2,3 cm, iç kenar 2 cm ve dış kenar 2 cm olmalıdır. İlk sayfada üstten 2 satır boşluk bırakılmalıdır.
 - Türkçe ve İngilizce yazılar Microsoft Word programında New Times Roman karakteri ile hazırlanmalıdır. Türkçe ve İngilizce makalenin ana başlığı, büyük harflerle ilk sayfanın başına bold 14 punto ile yazılıp sayfa ortalanır. Türkçe başlığın altına yazılacak İngilizce başlık italik-bold ve ilk harfleri büyük, diğerleri küçük

olarak yazılır. Makale İngilizce ise altına Türkçe başlık eklenir. Ana başlıklardan sonra satır aralıkları 23 nk olur. Metin içindeki başlıklar öncesinde 12 nk, sonrasında 6 nk boşluk bırakılır.

- Arapça makalelerde ana başlık, Traditional Arabic karakteri ile en üstte, bold 18 puntoya göre ayarlanarak Türkçe ve İngilizcede olduğu gibi sayfanın başına yazılıp ortalanır. Ana başlığın altına New Times Roman karakteri ile bold, Türkçe ve onu takiben italik-bold olarak yazılacak İngilizce başlığın ilk harfleri büyük diğerleri küçük olarak yazılır. Aynı şekilde ana başlıklardan sonra satır aralıkları 23 nk olur.
- Başlıktan sonra 12 nk aralık verilerek yine 14 punto ile yazar ad(lar)ı unvansız olarak yan yana sayfa ortalanarak yazılır. Unvan, çalıştığı kurum ve e-mail adresi dipnot olarak belirtilir.
- Yazar adından sonra 12 nk boşluk bırakılarak Türkçe, İngilizce ve Arapça'da hazırlanmış 150 kelimeyi geçmeyen özet yazılır ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilir.
- Türkçe ve İngilizce özetler, 10.5 punto, metin içi yazılar 10.5 punto ve 13 nk satır aralıklı olarak, alıntı yazılar 9 punto, dipnotlar 9 punto New Times Roman ile yazılır.
- Arapça özet ve metin içi yazılar 14 punto, alıntı yazılar 12 punto, dipnotlar 10 punto Traditional Arabic karakteri ile hazırlanır.
- Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmiş ise; kurumun adı ilk sayfada dipnotta belirtilir.
- Makale; tablo, şekil, fotoğraf ve kaynaklar dâhil 30 sayfayı geçmemelidir. Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (12x19 cm) aşmayacak şekilde yerleştirilir. Sayfa boyutlarını aşan şekil, tablo, fotoğraflar ve renkli basılan sayfaların basım masrafları yazar tarafından karşılanır.
- Tablo, şekil, fotoğraf başlıkları ile altlarındaki tablo, fotoğraf veya şekil arasında 6 nk aralık bulunacaktır. Tablo, şekil ve fotoğraf başlıkları bold, 1 cm içeriden sağa yaslı, Times New Roman 8 punto yazı ile ve "Tablo 1:" şeklinde olacaktır. Tablo içi kayıtlar da aynı şekilde 8 punto ile yazılacaktır.
- Referanslar APA sistemine göre metin içinde gösterilir. Buna göre alıntılar parantez içinde yazarın soyadı, birden fazla yazar varsa soyadları, atıfta bulunulan çalışmanın yayım tarihi, alıntı yapılan sayfanın ya da sayfaların numarası (Baş ve Tuğ 2012: 15) şeklinde yazılır. Aynı yazarın aynı yıl içerisinde yayımlanan birden fazla çalışmasına göndermede bulunulmuşsa yayın tarihinde sonra bu durum (Irmak, 2014a), (Irmak, 2014b) şeklinde küçük a, b, c vb. harflerle belirtilir.

• **Makalede kaynakça aşağıdaki gibi gösterilir:**

FEYERABEND, Paul (2015), *Bilimin Tiranlığı*, Çev. Barış Yıldırım, 2. Baskı, İstanbul, Sel Yayıncılık.

YAKUT EL-HEMEVÎ, Şihabuddin Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah er-Rumî el-Hemevî, (1995), *Mu‘cemu’l-Buldân*, Beyrut, Daru Sadır.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi (2010), Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 4. Kitap, 1. Cilt, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

OSMAN, Fikret (2016), “The Concept of Culture from a Logical and Epistemological Perspective”, *Asian Culture and History*, vol. 8, no. 2, pp. 72-75.

BAŞ, Yaşar (2016), “Elazığ İli, Sarıyakup Köyü Tarihi”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, Sy. 12, ss. 97-147.

ERTUĞRUL, Özkan (1998), “Hekim Hanı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul, ss. 159-160.

BOYRAZ, Zeki (1997), *Hekimhan’ın Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

BOA. C. BLD (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Belediye), nr. 112/5590.

NFS (Nüfus Defteri), nr. 2636.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Hekimhan>. Erişim tarihi: 31 Ocak 2016.

- Kaynakların önüne sıra numarası konulmaz ve diğer bibliyografya kurallarına uyulur.

Makale teslim edilirken;

- Yayınlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre hazırlanıp [dergi-park.gov.tr/busbed](http://busbed.bingol.edu.tr) veya buna link olarak eklenen <http://busbed.bingol.edu.tr> adresinden gönderilecektir.
- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

Sosyal Bilimler Enstitüsü İdari İşlemleri İçin Adres:

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100 BİNGÖL

Telefon: 0 (426) 2150072 Faks: 0 (426)

sosbil@bingol.edu.tr

BİNGÖL UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE
ISSN: 1309-6672

THE PRINCIPLES OF THE PUBLICATION

This international peer-reviewed journal is published at least as two issues in a year.

Original articles written in Turkish, Arabic or English in the area of social sciences are published in this journal.

Articles are published after being approved by the editorial and advisory boards.

All writers are responsible for the content of the articles.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

**SIGNIFICANT GUIDELINES THAT PREVENT THE ARTICLES
TO BE PUBLISHED**

The article will not be considered and published,

If the board of editors don't approve it,

If it has no author ORCID revise number,

If it is not prepared according to the writing rules of the journal,

If it has more than two authors,

If it has no abstract either in Turkish or English (Arabic according to the state), or has non-uniform abstract,

If classic footnote system is used without force majeure,

If it is the second article of the author within one year except from the special decide of the board of editors,

If the name of the author is written in any part of the page or file,

If, in pre-examination, it is not to be enough to be published in terms of content, format, resource, evaluation, method, language and etc.

If it is less than 8 and more than 20 pages except from the special decide of the board of editors,

If its evaluation period cannot be completed till the inception of the printing and publishing process of the journal,

If it is sent after the end of the maximum capacity of the related issue of the journal.

ARTICLE WRITING RULES

The writings sent to our journals must be in the field of social sciences, original works, and have the necessary qualifications indicated below.

1. Headings in Turkish and foreign languages must be compatible with the scope of the article, and be short, clear and adequate.
2. Turkish and foreign language abstracts must reflect the purpose, scope and consequences of the writing. Turkish and English abstracts must be added into the articles written both in Turkish and English as well as Arabic, Turkish and English abstracts must added into the articles written in Arabic. Five keywords must be written for each abstract written in Turkish or any foreign language.
3. The articles must be in accordance with the grammar rules in terms of language and expression; besides, a clear and absolute way of expression must be used in the articles not giving unnecessary information that is out of the purpose and scope.
4. The known scientific methods must be used in the preparation of the articles; the subject, purpose, scope and reason for the preparation of the study, and etc. must be given in a satisfying and certain order. Figures, tables, photographs and other documents used in the article must be prepared in accordance with the scientific rules, be selected according to the purpose and scope of the article, and unnecessary documents and resources not mentioned in the article cannot be included.
5. There must be an absolute and sufficient explanation that can be easily understood under the figures, tables, pictures and other documents used in the article.
6. The resources used in the writing must be arranged in accordance with the writing rules; each mentioned document must be included in the bibliography, but not anything else.
7. The results must be in accordance with the purpose and scope of the study, and cannot include any information or findings that are not explicitly mentioned in the main text; must be given with its all outlines and in summary.
8. The articles must be edited like in the following form in terms of page structure, dictation and bibliography:
 - The paper size is set to 16x24 sizes.
 - The texts are printed on one side of the paper 12x19 cm (the margins will be 2.7 cm from the top, 2.3 cm from the bottom, 2 cm from the inner edge, and 2 cm from the outside edge). In the first page, there will be 2 lines of space above.
 - Articles are prepared in the Microsoft Word program on the PC with the New Times Roman character. The main headings of the Turkish and English articles are

written on the center of the first page being written with bold 14 pt. capital letters. The first characters of each word of the English headings that will be written under the Turkish heading are written with upper case letters and the others with lower case. After the main headings, the line spacing is 23 nk. 12 nk is spaced out before the headings in the text then it turns into 6nk.

- In Arabic articles, the main heading is centered at the top of the page being set to bold 18 pt. as written in Turkish and English versions. The first letters of the main headings of the Turkish and English articles that will come in sequence are written with upper case letters while other letters are written with lower case letters. Likewise, after the main headings, the line spacing becomes 23 nk.
- After the heading, the author name (s) is written untitled side by side by centering the page with 12 pt. spacing. The title should still be written in 14 pt. The title, institution and e-mail address are specified as footnotes.
- After the author's name, a summary written in Turkish, English and Arabic not exceeding 150 words is written leaving 12 pt. spaces, and the key words that define the main topic of the article are indicated in these abstracts.
- Turkish and English abstracts, textual writings are written with 10.5 pt. fonts leaving 13 nk. spaces as well as quotations are written with 9 pt. and footnotes with 9 pt. fonts of New Times Roman.
- Arabic abstracts and textual writings are written with 14 pt. fonts, quotations are with 12 pt., footnotes are with 10 pt. fonts of Traditional Arabic characters.
- The footnote numbers are not renewed on every page, but continue sequentially until the end of the article.
- If the work is carried out with the support of any institution, the name of the institution is indicated as a footnote below the first page.
- The article cannot exceed 30 pages including tables, figures, pictures and resources.
- Figures, tables and pictures are prepared in a computer environment and placed so that they do not exceed the page size (12x19 cm) in the text or at the end. The author pays for the cost of printing figures, tables, pictures and the pages printed in colour that exceed the page dimensions. The density of the pictures and figures on the scale must be low.
- There must be 6 pt. spaces between the headings of the tables, figures and pictures themselves. The headings of the tables, figures and pictures will be in bold, 1 cm from inside to right with 8 point font of Times New Roman character, and in the form of "Table 1:.". The records in the table will be written in the same format with 8 points.
- It is essential to show the cited resources on the footnote. Footnotes are shown being written firstly the author's name, surname, article name in quotation, title

of the book or magazine, place and year of publication. The names of the books, magazines or other similar sources will be written in italics.

- The explanations are also footnoted under the page. The source is indicated according to the same sequence.
- In some cases if required to show the resources used in the text, international plagiarizing principles are followed. However, the explanations are again shown in footnotes.
- All sources shown in the text and footnotes are added to the Bibliography list at the end of the article. The size of the bibliography is set to 10 points. This section is sorted alphabetically using firstly the surname (upper case letter) and name of the author. In multi-authored resources, the first author's surname is capitalized, but the others' only first letters are written with upper case letters, and in the same way, the surnames are written firstly. In the bibliography list, the first line in which the author name is written is set to 1 cm from the inside according to the next lines.
- Sequence numbers are not placed in front of the sources and other bibliography rules are followed.

While the article is being delivered;

- The articles requested to be published will be prepared according to the publications and writing principles and sent through dergipark.gov.tr/busbed or <http://busbed.bingol.edu.tr> address.
- Articles that cannot receive a positive report from the referees and that are not prepared according to our writing rules will not be published or returned to their authors; No administrative or judicial responsibility is assumed in this respect.

Address for Administrative Procedures of Institute of Social Sciences:

Bingöl University, Directorate of Social Sciences Institute, 12100 BİNGÖL

Phone: 0 (426) 2150072 Fax: 0 (426) 2150072

sosbil@bingol.edu.tr

جامعة بينكول
معهد العلوم الاجتماعية
ISSN: 1309-6672

مبادئ النشر

تصدر مجلّتنا المحكّمة الدوليّة مرتّين في السنة على الأقلّ.
تنشر في مجلّتنا مقالات البحث الأصلي في المجالات الاجتماعية باللّغة التركية أو العربية أو الإنجليزيّة.
تنشر المقالات بعد الموافقة عليها من قبل لجنّتي التحكيم والنشر.
الكتّاب هم المسؤولون عن محتوى مقالاتهم.

جميع الحقوق محفوظة. لا يمكن نقل أي شيء دون تحديد اسم المجلّة

نقاط مهمّة تمنع نشر المقال

- إذا لم تجد هيئة التحرير المقال مناسباً.
- إذا لم يكن لدى الكاتب رقم تخصيص (أورسيد).
- إذا لم يتم إعداد المقال وفقاً لقواعد كتابة المجلة.
- إذا كان هناك أكثر من كاتبين اثنين للمقال.
- إذا لم يحتوي على ملخص بالعربية أو الإنجليزيّة أو التركية بحسب لغة المقال.
- إذا لم يكتب الملخص بشكل صحيح.
- استخدام نظام الحاشية الكلاسيكي باستثناء الحالات الإلزامية
- إذا تجاوز المؤلف مقالا واحدا في السنة، باستثناء القرارات الخاصة بهيئة التحرير.
- إذا كانت الصفحة تحتوي على اسم مؤلف في الجزء السفلي، أو القسم الداخلي، أو في اسم الملف.
- إذا أقرت هيئة التحرير نقص المقال من حيث المحتوى أو المصادر أو الاستنتاج أو المنهاج أو اللغة وما إلى ذلك.
- إذا كان المقال أقل من 8 صفحات و أكثر من 30 صفحة، باستثناء القرارات الخاصة بهيئة التحرير.
- إذا لم تنته المدة اللازمة لتحكيم المقال حتى دخول عدد المجلة عملية الطباعة والنشر.
- وإذا تجاوز المقال سعة عدد المجلة.

قواعد كتابة المقالة

يجب أن تكون المقالة المراد نشرها في مجلتنا، أصلية، مكتوبة في مجال العلوم الاجتماعية، وتساهم في تطور العلم، بالإضافة إلى ما يلي:

1. يجب أن يكون العنوان التركي أو الأجنبي ضمن موضوع البحث، ويجب أن يكون واضحاً وكافياً.
2. يجب أن تعكس الملخصات التركية والأجنبية موضوع البحث ونتائجه ومضمونه، ويجب إضافة العنوان التركي إلى العنوان الإنكليزي، وإضافة العنوان الإنكليزي إلى العنوانين التركي والعربي، والعنوان العربي إلى العنوانين التركي والإنكليزي، ويجب كتابة خمس كلمات المفتاحية لكل ملخص مكتوب باللغة التركية أو أي لغة أجنبية.
3. يجب أن تكون المقالات من حيث اللغة والتعبير مناسبة للقواعد اللغوية، وبأسلوب واضح، ويجب عدم إضافة ما ليس له علاقة بمهدف ومضمون الموضوع.
4. يجب أن تُتَّبَع الأساليب العلميّة المعروفة في إعداد البحث، وكذلك إعداد الأشكال والصور واللوحات (إن وجدت) بحسب القواعد العلمية، ويجب عدم إضافة المعطيات المرئية التي ليس لها علاقة بمهدف الموضوع ومضمونه.
5. يجب إضافة توضيح تحت الأشكال والصور واللوحات (إن وجدت).
6. يجب ترتيب المصادر المستعملة في البحث بحسب قواعد الكتابة، وإضافة جميع الوثائق التي تم استعمالها لقسم المصادر والمراجع، وعدم إضافة أي وثيقة لم يتم استعمالها.
7. يجب أن تكون النتائج متناسبة مع هدف البحث ومضمونه، وعدم إضافة المعطيات غير المذكورة إلى نتائج البحث.
8. يجب ترتيب المصادر والمراجع وبنية الصفحة بحسب الأشكال المذكورة أدناه:
 - حجم الصفحة 16 x 24.
 - حجم الورقة 19 x 12، الفراغ من الأعلى 7,2 سم، من الأسفل 3,2 سم، من اليمين 2 سم من اليسار 2 سم، وفي الصفحة الأولى يترك سطران فارغان.
 - الكتابة الإنكليزية والتركية بخط New Times Roman، والعنوان الرئيس بأحرف كبيرة بخط 14 غامق في وسط السطر، وتكون الفراغات بين السطور بعد العناوين الرئيسة 23 سم. أما العناوين بين السطور فيترك قبلها مسافة 12 نقطة وبعدها 6 نقطة.
 - في المقالات العربية يكون العنوان بخط Traditional Arabic حجم 18 غامق، ويضاف تحته العنوان التركي والإنكليزي كما ذكر أعلاه. يُترك فراغ 12 نقطة بعد العنوان، ويُكتب اسم الكاتب من دون درجته العلمية في منتصف الصفحة، وتُذكر درجته العلمية ومكان عمله وبريده الإلكتروني في الحاشية، ويكتب الملخص بحيث لا يتجاوز 150 كلمة، وتُكتب الكلمات المفتاحية، ثم تُكتب الملخصات الإنكليزية والتركية بخط 10.5، النص بخط 10.5، الأقوال المنقولة بخط 9، الحواشي بخط 9. الملخص العربي بخط 14، النص بخط 14، الأقوال المنقولة بخط 12، والحواشي بخط 10.

- في حالة وجود دعم من أي مؤسسة خلال تحضير البحث يُكتب اسمها في الحاشية.
- يجب أن لا يتجاوز البحث ثلاثين صفحة مع المصادر والمراجع والأشكال واللوحات.
- تكون اللوحات والصور بحجم الصفحة الذي يجب أن لا يتجاوز 12 x 19.
- اللوحات والصور والأشكال والجداول التي تتجاوز حجم الصفحة يكون مصرفها على الكاتب.
- يجب أن يكون بين العناوين والصور والأشكال فراغ بحجم 6 نقاط.
- عناوين الصور يجب أن تكون بخط غامق.
- عناوين الصور يجب أن تكون بخط Times New Roman حجم 10، ويجب أن تكون الجداول مرقمة.

- الاقتباسات والأقوال المنقولة بين هلالين صغيرين ” ”، ويُكتب في الحاشية المصدر الذي اقتبس منه والصفحة وتاريخ النشر

- إذا كان الكاتب الذي اقتبس منه لكتابه طبعة ثانية يجب أن يتم توضيح ذلك في الحاشية.

9. تُكتب المصادر والمراجع كما هو مذكور أدناه:

لقب المؤلف ثم اسمه، اسم الكتاب، مكان النشر، دار النشر.

- مثال للمصدر الأجنبي:

FEYERABEND, Paul (2015), Bilimin Tiranlığı, Çev. Barış Yıldırım, 2. Baskı, İstanbul, Sel Yayıncılık

- مثال للمصدر العربي:

ياقوت الحموي، شهاب الدين أبو عبد الله ياقوت بن عبد الله الحموي الرومي، معجم البلدان، بيروت، دار صادر، 1995م.

- مثال للمقالة:

باش، ياشار، ” تاريخ قرية ساري يعقوب في إلازغ“ جامعة بينكول، مجلة معهد العلوم الاجتماعية، المجلد 6، العدد 12، ص 97 – 147.

BAŞ, Yaşar (2016), “Elazığ İli, Sarı Yakup Köyü Tarihi”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 6, Sy. 12, ss. 97-147

- لا يجوز ترقيم قائمة المصادر والمراجع في نهاية البحث بأرقام متسلسلة.

- يتم إعداد المقالات المراد تسليمها حسب قواعد النشر المذكورة ويتم إرسالها إلى هذا العنوان:
<http://dergipark.gov.tr/busbed> or <http://busbed.bingol.edu.tr>

- لا تُقبل المقالات التي لا تلتزم بقواعد النشر والتي لم تحصل على موافقة المحكمين، ولا تُرد لأصحابها، ولا تُقبل أي مسؤولية إدارية بهذا الموضوع.

- عنوان الشؤون الإدارية لمعهد العلوم الاجتماعية:

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100 BİNGÖL

Telefon: 0 (426) 2150072 Faks: 0 (426)

sosbil@bingol.edu.tr

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Sosyal Bilimler Enstitüsü İdari İşlemleri İçin Adres:
Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100 BİNGÖL
Telefon: 0 (426) 2150072 Faks: 0 (426) 215 00 72
sosbil@bingol.edu.tr